KAYSERİ EĞİTİM TARİHİ ARAŞTIRMALARI

Eski Çağlardan Osmanlı Devleti'nin Sonlarına Kadar

Editörler
Aziz Altı
Serpil Sevim Kartal

KAYSERİ EĞİTİM TARİHİ ARAŞTIRMALARI

Eski Çağlardan Osmanlı Devleti'nin Sonlarına Kadar

Editörler
Aziz Altı
Serpil Sevim Kartal

Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları
T A R İ H D İ Z İ S İ

KAYSERİ BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ KÜLTÜR YAYINLARI No: 177

Kitap Adı Kayseri Eğitim Tarihi Araştırmaları

Editörler Aziz Altı / Serpil Sevim Kartal

Bu kitap KAYSERİ BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ'nin bir kültür hizmetidir.
Eserin tüm hakları saklıdır. Yazılar ve görsel malzemeler izin alınmadan kullanılamaz.

Birinci Baskı: Ağustos 2021

ISBN: 978-605-9117-57-9

Yayın Koordinatörü :Salih Özgöncü

Yayın Yürütme Kurulu :Erkan Küp
:Mustafa Erdoğdu
:Maide Güzeloğlu

Yapım: www. bilgegrafik.com

Tasarım: Ahmet Deniz Doğan

Kapak: Ali Saraçoğlu

Kapak Fotoğrafı: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Kartpostal Arşivi

Baskı ve Cilt: ÖNDER OFSET
Organize Sanayi Bölgesi 22. Cadde No 27 Melikgazi/Kayseri // T.: +90 352 331 44 00

Adres: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı
T.: +90 352 220 70 90

KAYSERİ EĞİTİM TARİHİ ARAŞTIRMALARI

Eski Çağlardan Osmanlı Devleti'nin Sonlarına Kadar

Editörler
Aziz Altı
Serpil Sevim Kartal

Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları
T A R İ H D İ Z İ S İ

TAKDİM

Sevgili Kitapseverler!

Hayal etmenin ve özgürlüğün kaynağı, başarının sırrı, geçmiş deneyimlerin bilgisi ve hakikat arayışı okumaktan geçmektedir. Okumak ve kitap gönülden gönüle yoldur.

Okumakla aralanır perdeler, açılır ufuklar, aydınlanır karanlıklar, çözülür sırlar, anlaşılır insanlar. Okumak, bizi cehaletin karanlığından bilgeliğin felahına çıkarır. Yepyeni ufukları bize açan kitaplarla kültürel mirasımızı ve başka dünyaları okuruz. Her bir kitap yolculuğu ile zamanımızı ve dilimizi en doğru şekilde kullanıp hayattan ve zamandan kazanmış oluruz.

Kitap, tarihi bağlamda bir hafıza, kültürel anlamda bir geleneğin tevarüsü, sanatsal bakımdan insanlığa bırakılan mirasın geleceğe taşınması, medeniyet açısından ise zamanı ve mekânı belirleme unsurudur. Kitabı ve eseri olanlar insanlık tarihini yazarlar.

İlk çağlarda dahi taşlara, mağaralara yazan insanın amacı kendini ifade etmek ve iz bırakmaktır. Gerek tahtalara, ağaçlara, derilere yazılı olsun gerekse iki kapak arasında sahifelere yazılsın kitap, kültürel bir mirastır, toplumun hafızasıdır.

İlk emre muhatap olan insan, okur Yaratan Rabbi›nin adı ile kâinatı, kendini, Rabbini ve kitabı. Bu yönüyle kitap vahiydir, hakikattir, dünya ve ahiret mutluluğunun rehberidir.

''Eğitimi önemsiyoruz çünkü cehaletin düşmanıyız.'' sloganıyla hareket ettiğimiz güzel şehrimizde ulaşım, yol, su gibi ihtiyaçları şehircilik anlayışıyla görüp giderdiğimiz gibi, sosyal ve kültürel ihtiyaçları da dikkate almaktayız. Kitapları ve kitap yuvaları olan kütüphanelerimizi hemşehrilerimize sunma gayreti göstermekteyiz. Kayseri Büyükşehir Belediyesi olarak, siz kitapseverleri kitaplarla buluşturmak için elimizden geleni yapıyoruz. Gerek basılı, gerek e-kitaplar ile hayal etmeniz ve hayallerinizi gerçekleştirmeniz için kütüphanelerimize bekliyoruz.

Tarihsel ve coğrafi anlamda medeniyetlerin beşiği olan Kayseri'de tarihimizi, geleneğimizi, kültürümüzü ve sanatımızı yansıtan eserleri yayımlayarak halkımıza ulaştırma kaygısı taşıyoruz. Biliyoruz ki yayımladığımız eserler geleceğe bıraktığımız mirasımız, hoş bir sedamızdır. Açtığımız her bir kütüphane ve kültür merkezi, yayımladığımız her dergi ve kitap, memleketimize olan saygı ve sevgimizin somut bir göstergesidir. Akif'in dediği gibi: ''Okuyorsa ahali, yapılamayacak ne var''...

Hayal eden, merak eden, araştıran ve okuyan neslimiz gelecek adına ümit vaat etmekte-

dir. Kütüphanelerimizin raflarında okurlarıyla buluşmayı bekleyen her bir kitap bu anlayışla hareket eden hemşehrilerimizi beklemektedir. Unutmayalım ki bir insanın hayatta kendisine yapabileceği en büyük iyilik; iyi bir okur olmaktır.

Bir kütüphanenin rafında, bir kitabın sayfalarında, bir yazının satırlarında gönüllerimizin buluşması dileğiyle...

Dr. Memduh BÜYÜKKILIÇ
Kayseri Büyükşehir Belediye Başkanı

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ 13

KAYSERİ'NİN İLK OKUR-YAZARLARI: KÜLTEPE'DE ASURLU TÜCCARLAR VE YERLİLER 17

Ahmet Selim BAYSAL

ANADOLU HAKKINDA BİLGİ VEREN İLK YAZILI KAYNAKLAR 17
ASURLU TÜCCARLARIN GELİŞİ VE ANADOLU'DA YAZININ BAŞLANGICI 20
KÜLTEPE'DEN EĞİTİMLE İLGİLİ BAZI TABLETLER 23
PROFESYONEL VE ACEMİ KÂTİPLER 24
YERLİ OKUR-YAZARLAR 25
KRALİYET YAZICILARI VE TERCÜMANLAR 26
KÜLTEPE TABLETLERİNİN İÇERİĞİ 27
ASURLU TÜCCARLARDAN SONRA 28
SONUÇ 29

KAYSERİ MEDRESELERİ: ŞİFÂİYE, HUNAT HATUN, SAHABİYE VE AVGUNLU MEDRESELERİ 35

Ülkü YANCI

GİRİŞ 35
ŞİFÂİYE (GEVHER NESİBE) MEDRESESİ 36
HUAND (HUNAT, HUVAND, HOND) HATUN MEDRESESİ 48
SAHABİYE (SAHİP ATA, SAHİBİYE) MEDRESESİ 57
AVGUNLU MEDRESESİ 63
SONUÇ 64

KAYSERİ SIBYAN MEKTEPLERİ 71

Uysal DIVRAK

GİRİŞ 71
KAYSERİ SIBYAN MEKTEPLERİ 73
SIBYAN MEKTEBİNE MUALLİM GÖREVLENDİRİLMESİ 75
KAYSERİ SIBYAN MEKTEBLERİNDEKİ BAZI ANLAŞMAZLIKLAR 79
SONUÇ 80
EKLER 84

KAYSERİ'DE EĞİTİM (1840-1860) 87

Cengiz KARTIN

Nuray AVCI

GİRİŞ 87

SIBYAN MEKTEPLERİ 88
RÜŞTİYELER 89
MEDRESELER 89
Haleviye Medresesi 90
Hüseyin Efendi Medresesi 93
Dört Dükkan Önü (Düvenönü) Medresesi Öğrencileri 95
Sahabiye Medresesi 96
Feyziye Meşhur Gözü Büyükzade Medresesi 99
Ahmet Paşa Medresesi 100
Osman Nuri Paşa Medresesi 102
Hacı Kılıç Medresesi 104
Serçeoğlu Medresesi 106
Hatuniye Medresesi 108
Gülük Medresesi 109
Cafer Bey Medresesi 110
Hunat-ı Kebir Medresesi 111
SONUÇ 118
EKLER 122

OSMANLI MODERNLEŞMESİNİN EĞİTİM VEÇHESİ OLARAK RÜŞDİYELER VE BİR NUMUNE OLARAK KAYSERİ RÜŞDİYESİ 123
Orhan ÖRS
MODERNLEŞME OLGUSU 123
OSMANLI'DA MODERNLEŞME FENOMENİ 124
OSMANLI'DA MODERN EĞİTİM 126
MODERN EĞİTİMİN BİR ARACI OLARAK RÜŞDİYE MEKTEPLERİNİN AÇILMASI 128
Kayseri Rüşdiyesi 132
SONUÇ 136

OSMANLI TAŞRASINDA MODERN BİR EĞİTİM KURUMU: TALAS RÜŞDİYE MEKTEBİ 141
Salih BAŞKUTLU
GİRİŞ 141
OSMANLI DEVLETİ'NDE EĞİTİMİN MODERNLEŞMESİ 142
TALAS RÜŞDİYE MEKTEBİ 145
SONUÇ 150
EKLER 153

XX. YÜZYILIN BAŞLARINDA KAYSERİ'DEKİ İPTİDAİ VE RÜŞTİYE KIZ MEKTEPLERİNDE EĞİTİM VE ÖĞRETİM FAALİYETLERİ 155

Fehminaz ÇABUK

GİRİŞ 155
XX. YÜZYILIN BAŞLARINDA KAYSERİ'DEKİ İPTİDAİ VE RÜŞTİYE KIZ MEKTEPLERİNDE EĞİTİM VE EĞİTİM İLE İLGİLİ SORUNLAR 159
KAYSERİ'DE İPTİDAİ KIZ MEKTEPLERİNDE EĞİTİM 159
Kayseri Kazası'ndaki Hadikatü'l-Benat İnas İptidai mektebinin 1323-1324 (1907-1908) eğitim-öğretim yılına ait imtihan cetveli 166
KAYSERİ'DEKİ KIZ RÜŞTİYE MEKTEPLERİNDE EĞİTİM 167
Kayseri İnas Mekteb-i Rüştiyesinin 1327-1328 (1911-1912) yıllarına ait imtihan cetveli 171
Kayseri İnas Rüştiye Mektebinin 1328-1329 (1912-1913) eğitim ve öğretim yılına ait umumi imtihan Cetveli 175
SONUÇ 176

ARŞİV BELGELERİNE GÖRE BÜNYAN-I HAMİD KAZASI MEKTEPLERİ 179

Hava SELÇUK

GİRİŞ 179
BÜNYAN'DA EĞİTİM KURUMLARI 180
BÜNYAN İPTİDAİ MEKTEPLERİ 182
BÜNYAN RÜŞTİYE MEKTEBİ 184
BÜNYAN MEDRESELERİ 186
BÜNYAN GAYR-İ MÜSLİM OKULLARI 186
SONUÇ 187

DEVELİ RÜŞTİYE MEKTEBİ VE DEVELİ İBTİDAİ MEKTEPLERİ 211

Sevim CEYLAN DUMANOĞLU

GİRİŞ 211
DEVELİ RÜŞTİYE MEKTEBİ 213
Öğrenci Durumu 214
Eğitim Öğretim 217
Muallim Durumu 220
DEVELİ İBTİDAİ MEKTEPLERİ 222
SONUÇ 227

AZİZİYE (PINARBAŞI) RÜŞTİYE MEKTEBİ VE AZİZİYE İBTİDAİ MEKTEPLERİ 231

Sevim CEYLAN DUMANOĞLU

GİRİŞ 231
AZİZİYE RÜŞTİYE MEKTEBİ 233
Öğrenci Durumu 235
Eğitim Öğretim 237
Muallim Durumu 240

AZİZİYE İBTİDAİ MEKTEPLERİ 243
Öğrenci Durumu 245
Eğitim Öğretim 247
SONUÇ 251

SARIZ (KÖYYERİ) İBTİDAİ MEKTEBİ 255

Aziz ALTI

GİRİŞ 255
OSMANLI DEVLETİ'NDE İBTİDAİ MEKTEPLERİNİN AÇILIŞI 255
SARIZ İBTİDAİ MEKTEBİ'NİN AÇILIŞI VE MEKTEBİN MUALLİMLERİ 257
SARIZ İBTİDAİ MEKTEBİ'NDE EĞİTİM-ÖĞRETİM FAALİYETLERİ 258
SARIZ'DA YAPILAN EĞİTİMİN ARAŞTIRILMASI 260
SONUÇ 261
EKLER 262
Ek. 01 262
Ek. 02 266
Ek. 03 270
Ek. 04 272
Ek. 05 275

x

20. YÜZYIL BAŞLARINDA KAYSERİ SANCAĞI'NDAKİ RÜŞDİYELER VE İMTİHAN-I UMUMİ DEFTERLERİ İLE İLGİLİ BULGULAR 279

Zeynel ÖZLÜ

Enver DEMİR

GİRİŞ 279
1. DERSLER 281
ÖĞRENCİ SAYILARI 284
2. ÖĞRENCİ İSİMLERİ 284
YILSONU SINAVLARI VE DEĞERLENDİRME 286
DERS ORTALAMALARI 287
SONUÇ 287
EKLER 289

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE (1876-1908) KAYSERİ'DE İLKÖĞRETİMİ ÇAĞDAŞLAŞTIRMA TEŞEBBÜSLERİ 293

Cevdet KIRPIK

GİRİŞ 293
KAYSERİ'DE İPTİDAİ MEKTEPLERİN AÇILMASI ÇALIŞMALARI 296
Okul İhtiyacı 296
MEKTEB-İ İBTİDAİLERİN FİNANSMANI 298
Evkaf-ı Münderise Gelirleri 299
Bağışlar/Yardımlar 300
Maarif Hisse-i İanesi 301

Kaynak Arayışları 301
AÇILAN OKULLAR 303
Erkek İptidai Mektepleri 303
Kız (İnas) İptidai Mektepleri 304
Merkeze Bağlı Köylerdeki İptidai Mektepler 305
Kazalardaki Okullar 306
ÖĞRETMEN ATAMALARI 308
Erkek Öğretmenler ve Maaşları 308
Kadın Öğretmenler 313
Öğretmenlerin Hayat Standartları 316
Öğrenciler ve Dersler 317
SONUÇ 320

OSMANLI ARŞİV BELGELERİNDE KAYSERİ İDÂDÎSİ (LİSESİ) 323
İlyas AK
Serpil SEVİM KARTAL
GİRİŞ 323
OSMANLI DEVLETİ'NDE EĞİTİMİN MODERNLEŞMESİ 325
KAYSERİ İDÂDÎSİ'NİN KURULUŞU VE İDÂDÎDE EĞİTİM ÖĞRETİM FAALİYETLERİ 328
SONUÇ 337
EKLER 340

OSMANLI DÖNEMİ KAYSERİ KÜTÜPHANELERİ 341
Meral METİN GÖKSU
OSMANLI DÖNEMİNDE KAYSERİ'DE AÇILAN KÜTÜPHANELER 343
Kadı Bedreddin Mahmud Kütüphanesi 344
Tavlusunlu Sadrazam Halil Paşa Kütüphanesi 345
Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Kütüphanesi 346
Sadrazam Erkiletli Mehmed Paşa Kütüphanesi 346
Moluluzâde Mahmud Efendi Kütüphanesi 346
Matbah Emini Hacı Halil Efendi Kütüphanesi 347
Reis'ül-küttâb Raşid Efendi Kütüphanesi 347
Milli Kütüphanesi 349
SONUÇ 349

GİRİŞ

Geçmişten günümüze birçok yönüyle Anadolu'da ön plana çıkan Kayseri, eğitimde alanında da adından söz ettirmeyi başarmıştır. Şehirde açılan medreseler ve mektepler, şehrin ilim ve kültür hayatının gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Kayseri yalnızca eğitim kurumlarıyla adından söz ettirmemiş aynı zamanda eğitim alanında yetiştirdiği önemli şahsiyetlerle Anadolu medeniyetine önemli katkıda bulunmuştur. Nitekim bunların başında İznik'teki ilk Osmanlı medresesinin başına atanan ve Osmanlı Devleti'nde ilk müderris olma özelliğini taşıyan Dâvûd-i Kayserî gelmektedir. Eğitim de bu denli adından söz ettirmiş olan Kayseri şehri, eğitim tarihi boyutuyla müstakil bir çalışmanın yapılmasını da elbette hak etmiştir.

Kayseri eğitim tarihine önemli katkı sağlayacağını düşündüğümüz bu eser vücuda getirilirken günümüz Kayseri sınırları esas alınmıştır. Bu minvalde eserde bütünlük sağlaması açısından 19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başlarında idari açıdan Kayseri'ye bağlı olmayan Bünyan, Aziziye (Pınarbaşı) ve Sarız gibi yerler çalışmaya dâhil edilmiştir. Çalışmanın başlıkları şunlardır:

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Selim BAYSAL, *Kayseri'nin İlk Okur -Yazarları: Kültepe'de Asurlu Tüccarlar Ve Yerliler* isimli çalışmasıyla kitabımıza katkıda bulunmuştur. Yazar, Anadolu'ya yazının gelişinden bahsetmesinin ardından özellikle Kültepe merkezli Kayseri'deki eğitim-öğretim faaliyetlerini aktarmaya çalışmıştır.

Dr. Öğr. Üyesi Ülkü YANCI, *Kayseri Medreseleri: Şifâiye, Hunat Hatun, Sahabiye ve Avgunlu Medreseleri* adlı çalışmayı kaleme almıştır. Yancı, Selçuklu Medreseleri hakkında genel bir bilgi verdikten sonra adı geçen medreselerdeki herek eğitim ve öğretim hayatı gerek ise medreselerin gelir-gider cetvellerini aktarmaya çalışmıştır. Yancı, Osmanlı arşivinin yanı sıra Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nden de istifade ederek çalışmasını daha da zengin kılmıştır.

Dr. Öğr. Üyesi Uysal DIVRAK, *Kayseri Sıbyan Mektepleri* başlıklı çalışmasıyla Osmanlı Devleti'ndeki sıbyan okullarının genel profilini çizmenin yanı sıra Kayseri özelinde sıbyan mekteplerinin özelliklerini buradaki eğitim öğretim durumunu ve mekteplerde yer yer meydana gelen sıkıntıları aktarmıştır.

Doç. Dr. Cengiz KARTIN ve bilim uzmanı Nuray AVCI, *Kayseri'de Eğitim (1840-1860)* adlı çalışmalarıyla belirtilen tarihler arasında Kayseri'deki eğitim kurumları hakkında genel bilgi vermelerinin yanı sıra özellikle medreseler üzerine yoğunlaşmışlardır. Çalışmada 1840-1860 yılları arasında Kayseri medreselerinin ve öğrencilerin durumlarının yanı sıra ayrıca İngiltere'nin Kayseri Konsolosu Henry Suter'ın gözlemlerine de yer verilmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi Orhan ÖRS, *Osmanlı Modernleşmesinin Eğitim Veçhesi Olarak Rüşdiyeler ve Bir Numune Olarak Kayseri Rüşdiyesi* başlıklı çalışmasıyla dünyada ve Osmanlı Devleti'ndeki modernleşme algısından, Osmanlı Devleti'ndeki modernleşme olgusunun eğitime yansımasından ve bu açıdan Kay-

seri Rüşdiyesi'ni aktarmaya çalışmıştır. Rüşdiye'nin açılış süreci ve rüşdiyedeki eğitim faaliyetleri geniş perspektifte ele alınmıştır.

Arş. Gör. Dr. Salih BAŞKUTLU, *Osmanlı Taşrasında Modern Bir Eğitim Kurumu: Talas Rüşdiye Mektebi,* Osmanlı eğitiminin modernleşmesine değinmesinin ardından Talas Rüşdiye Mektebi'nin inşasını, buradaki eğitim öğretim faaliyetlerini, kurumun çalışanlarını, öğrencilerin başarı durumlarını derinlemesine irdelemiştir.

Dr. Öğr. Üyesi Fehminaz ÇABUK, *XX. Yüzyılın Başlarında Kayseri'deki İptidai ve Rüştiye Kız Mekteplerinde Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri,* adlı çalışması ile Osmanlı Devleti'nde kızların eğitim hayatına atılmalarına değinmesinin ardından Kayseri'de kız mekteplerinin açılma süreci, açılan okullardaki eğitim faaliyetleri, öğrencilerinin ve öğretmenlerinin genel vaziyeti hakkında önemli malumat vermektedir.

Prof. Dr. Hava SELÇUK, *Arşiv Belgelerine Göre Bünyan-ı Hamid Kazası Mektepleri,* adlı çalışması ile gerek Bünyan gerekse Bünyan'a bağlı olan Akkışla gibi nahiyelerde bulunan eğitim kurumlarını ele almıştır. Selçuk bu doğrultuda Bünyan sınırları içerisinde yer alan her kademedeki müslim/gayrimüslim okullarını aktarmaya çalışmıştır.

Öğr. Gör. Dr. Sevim CEYLAN DUMANOĞLU, *Develi Rüştiye Mektebi ve İbtidai Mektepleri* ile *Aziziye (Pınarbaşı) Rüştiye Mektebi ve İbtidai Mektepleri* adlı çalışmalar ile kitabımıza iki bölüm ile katkı sağlamıştır. Gerek Develi gerekse Aziziye (Pınarbaşı) kazalarındaki Rüştiye ve İptidai mekteplerini tafsilatlı şekilde ele alan Dumanoğlu, okullardaki eğitim-öğretimi, öğrencilerin başarı durumlarını detaylıca incelemiştir.

Doç. Dr. Aziz ALTI, *Sarız (Köyyeri) İptidai Mektebi* adlı çalışmasıyla katkı sunmuştur. Altı, Sarız İptidai Mektebi'nin kuruluşunu, mektepte görev yapan hocaları, mektebe giden öğrencileri, mektepte okutulan dersleri, mektepte yapılan tahkikatı ve öğrencilerin başarı durumlarını açıklamaya çalışmıştır.

Arş. Gör. İlyas AK ve bilim uzmanı Serpil SEVİM KARTAL, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kayseri İdâdîsi (Lisesi)* adlı çalışmasıyla Kayseri'de bugün hala eğitim veren Kayseri Lisesi'nin tarihsel serüvenini ortaya koymuşlardır.

Prof. Dr. Zeynel ÖZLÜ ve Dr. Enver DEMİR, *20. Yüzyıl Başlarında Kayseri Sancağı'ndaki Rüşdiyeler ve İmtihan-ı Umumi Defterleri ile İlgili Bulgular* başlığı ile Develi, Talas ve İncesu rüştiyelerini ele alarak imtihan cetvelleri üzerinden rüştiyeler hakkında genel değerlendirmeler de bulunmuşlardır.

Prof. Dr. Cevdet KIRPIK, *II. Abdülhamid Döneminde (1876-1908) Kayseri'de İlköğretimi Çağdaşlaştırma Teşebbüsleri*, adlı çalışması ile Kayseri genelinde ilköğretim seviyesindeki eğitim kurumlarını geniş bir yelpazede ele almıştır. Kırpık çalışmasında, II. Abdülhamid döneminde (1876-1908) Kayseri Sancağı'nda ilköğretim seviyesinde eğitim veren okullardaki eğitim öğretim faaliyetlerinin yanı sıra dönemin öğretmenlerinin sosyo-ekonomik durumlarını da incelemesi açısından esere ayrı bir derinlik katmıştır.

Dr. Öğr. Üyesi Meral METİN GÖKSU, *Osmanlı Dönemi Kayseri Kütüphaneleri,* adlı çalışması ile Osmanlı döneminde Kayseri kültür hayatında önemli yer edinmiş kütüphaneleri incelemiştir. Göksu,

Kayseri'deki kütüphanelerin isimlerini, banilerini ve kütüphanelerin bünyesinde bulunan kitaplar hakkında bilgi sunmaktadır.

Elinizdeki bu kitap yukarıda izahı çalışılan hususlar itibariyle Kayseri ilimizin tanınırlığına katkı sağlama maksadı taşıyan bir emeğin ürünüdür. Çalışmayı oluşturan yazıların içeriği ve tarzı hususunda son sorumlulukların kitabın editörlerine değil yazarlarına ait olduğunu ayrıca belirtilmelidir. Bu süreçte gösterdikleri katkı ve kolaylıklar için bölüm yazarı hocalarımıza ve Kayseri Büyükşehir Belediye Başkanı Sayın Dr. Memduh Büyükkılıç'a teşekkürü bir borç biliriz.

Tunceli/2021

Doç. Dr. Aziz ALTI

Bilim Uzmanı Serpil SEVİM KARTAL

KAYSERİ'NİN İLK OKUR-YAZARLARI: KÜLTEPE'DE ASURLU TÜCCARLAR VE YERLİLER

Ahmet Selim BAYSAL

Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Niğde/Türkiye. Mail: asbaysal@ohu.edu.tr Orcid İd: 0000-0003-4860-0251

ANADOLU HAKKINDA BİLGİ VEREN İLK YAZILI KAYNAKLAR

Antik Çağ'da yaşamış toplumlar hakkında arkeolojik kazılarda bulunan kalıntılar sayesinde bilgi edinmekteyiz. Bu kalıntılardan bir kısmı yazı içermeyen ve "dilsiz" diye tabir edebileceğimiz mimari kalıntılar, insan kalıntıları, eşyalar veya sanat eserleridir. Arkeolojik kazılarda bulunmuş diğer kalıntılar ise yazılı belgeler olup, insanların duygu ve düşüncelerini, faaliyetlerinin kayıtlarını ve herhangi bir alanda ürettikleri bilgileri içerirler. Bu nedenle tarihsel konularda bilgi edinebilmemiz için yazılı belgeler çok önemlidir. İnsanlığın yazı öncesi ürettikleri ilk bilgi kaynakları Paleolitik Çağ'da oluşturulmuş ve genellikle av sahnelerini yansıtan mağara resimleridir. Daha sonra soyut yazı ortaya çıkmıştır. Yazılı Çağ'ın başlangıcı konusunda üç önemli coğrafya öne çıkmaktadır. Bunlardan birincisi Sumer çivi yazısının ortaya çıktığı ve kullanıldığı Mezopotamya kültür çevresidir. İkincisi, Mısır hiyerogliflerinin ortaya çıktığı Mısır kültür çevresidir. Üçüncüsü de Anadolu kültür çevresidir. Önceleri Anadolu coğrafyası Mezopotamya kültür çevresinin bir uzantısı olarak kabul edilmiştir. Bu kabule sebep yaklaşık M.Ö. 2000'lerden itibaren Mezopotamya kaynaklı çivi yazısının Anadolu'da kullanılmaya başlanmasıdır. Bununla birlikte Anadolu'da M.Ö. III. binyıla tarihlenen hiyeroglif yazıtlar da bulunmuştur. Bu yazıtlar Anadolu'nun Mezopotamya uzantısı bir kültür çevresine dahil edilmeyip, Mısır ve Mezopotamya yanında üçüncü bir kültür çevresi olarak kabul edilmesi gerektiği konusunda değerlendirmelere neden olmuştur.[1] Buna karşın Ahmet Ünal Anadolu/Luwi hiyerogliflerinin kökeninin Girit, Ege veya Mısır olabileceğinin düşünüldüğünü, M.Ö. I. Binyıl dillerinden Frigce, Lidce, Likyaca, Karca gibi dillerin alfabelerinin de Grek alfabesinden uyarlandığını belirtmektedir.[2]

Mezopotamya'ya ve çivi yazısına gelince, eski Ön Asya'nın ilk çivi yazılı belgeleri Güney Mezopotamya'da Uruk Şehri'nde M.Ö. 3200'lerden itibaren Sumerliler tarafından oluşturulan çivi yazılı kil tabletlerdir.[3] Bu nedenle yazılı tarih Sumerliler'den itibaren başlatılmaktadır.

Sumerliler Güney Mezopotamya'da kent devletleri halinde yaşıyorlardı. Ur, Uruk, Nippur, İsin, Larsa, Eridu, Şuruppak ve Kiş gibi Sumer kentlerinde Sumer halkı tarafından tapınım gören tanrıların tapınakları bulunuyordu. Şehir hayatı da bu tapınaklar ve kraliyet binalarının etrafındaki sivil mahallelerde organize oluyordu.

Sumer toplum hayatında ve yazının icadında "tapınak sosyalizmi" denilen örgütlenme biçimi etkili olmuştur. Bu sisteme göre halk, ürettiği ürünleri tapınağa getiriyor ve tapınaktaki görevliler bu ürünleri toplayıp daha sonra herkese ihtiyacı kadar dağıtıyorlardı. Tapınağa gelen-giden malların kaydedilmesi

1 Füruzan Kınal, "Çivi Yazısının Doğuşu ve Gelişmesi" *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 12 Yayın Tarihi: 1969, s. 2.

2 Ahmet Ünal, Eski Anadolu Siyasi Tarihi – Kitap 1: Eski Taş Devri'nden Hitit Devleti'nin Yıkılışına Kadar (M.Ö. 60.000 – M.Ö. 1180), Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2018, s. 329.

3 Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi – Başlangıcından Perslere Kadar*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 53.

içinönce kil tabletler üzerine gelen-giden ürünleri tasvir eden şekiller çizildi. Sonra bu şekiller kayıt tutmak için yetersiz hale gelmeye başlayınca zamanla çivi yazısı denilen soyut bir yazı geliştirildi.[4]

M.Ö. 2500'lü yıllarda Sumerliler, okul tabletlerini ilk defa Güney Mezopotamya'daki Şuruppak kentinde oluşturdular. Söz konusu tabletleri yazanlar tapınaklardaki yazıcılar ve kraliyet yazıcıları idi. Anlaşılacağı üzere yazının icadında devlet kurumları önemli rol oynamışlardır. Sumer yazıcıları tecrübelerine göre usta ve acemi yazıcılar olarak ayrılıyorlardı. Aslında antik zamanlarda tüm Yakın Doğu'da acemi ve usta yazıcılar vardı. Acemi yazıcılar kendi amatör ticari faaliyetleri için okuyan-yazan kişilerdir. Usta yazıcılar ise tapınaklarda veya saraylarda görevli profesyonel elitlerden oluşuyordu. Başlangıçta tapınaklarda ortaya çıkan çivi yazısı ve yazıcılık mesleği, daha sonra dinden bağımsız hale gelmiştir. Çivi yazısının öğrenme zorluğundan ve bu iş için harcanması gereken zamandan dolayı yazıcılık bir grup elit kesim tarafından temsil edilmiştir. Yazıcılar genellikle zengin kişilerin çocuklarıydılar veya baba mesleği olarak yazıcılık mesleğini devam ettiriyorlardı. Eğitimin kurumsallığı ile ilgili olarak, Güney Mezopotamya'da bugünkü Irak topraklarında yer alan antik Sumer kentlerinden Nippur, Sippar ve Ur kentlerindeki arkeolojik kazılarda içerisinde çok sayıda tabletin bulunduğu ve okul olabileceği düşünülen kalıntılar bulunmuştur. Ancak bunlar ev odalarına benzediğinden kesin olarak okul varlığına kanıt kabul edilmemişlerdir. Başka bir bölgede, Suriye'de Fırat Nehri kıyısındaki antik Mari kentinde yapılan kazılarda ise okul sıralarına benzer şekilde pişmiş tuğladan sıralar bulunmuş ama bu sıraların bulunduğu oda kalıntılarında herhangi bir tablet bulunamamıştır. Dolayısıyla okul binaları konusu tartışmalı olmuştur.

Çivi yazısı binlerce yıl boyunca Mezopotamya ve çevresinde çeşitli milletlerce kullanılmıştır. Sumerliler, Akadlılar, Asurlular, Babilliler, Hititler, Urartular ve Persler gibi eski ön Asya milletleri bunlardan bazılardır. Bunların yanında Antik Çağ'da ön Asya'nın farklı bölgelerinde önemli birer siyasi teşekkül olan irili ufaklı kent krallıkları da çivi yazısını kullandılar. Kayseri'nin 20 km kuzeydoğusundaki Kültepe/Kaniš Antik kenti de bunlardan birisiydi.

Çiviyazısı M.Ö. I. yüzyıla kadar Yakın Doğu'da kullanılmış, bu yazı ile çeşitli antik kentlerde yüzbinlerce yazılı belge oluşturulmuştur. Elbette çivi yazısı zaman içerisinde bazı gelişimler de göstermiştir. Daha sonra öğrenmesi çok daha kolay olan Fenike alfabesi yaygınlaşınca, çivi yazısı unutulmuştur.[5]

Sumerliler sadece çivi yazısını icat etmekle kalmadılar. Aynı zamanda eğitime ve eğitimde kurumsallaşmaya da önem verdiler. Belli başlı Sumer kentlerindeki tapınaklar, okullar, kütüphaneler ve arşivler eğitim alanında kurumsallaşmanın kanıtlarıdır. Bu kurumsal yapı Sumerliler'den sonra Eski Yakın Doğu'da çeşitli milletler tarafından da sürdürülmüştür. Örneğin Yeni Asur İmparatorluğu krallarından Asurbanipal'in ünlü Ninive Sarayı Kütüphanesi Mezopotamya medeniyetinin en sistematik ve zengin kütüphanesiydi.[6]

Anadolu'da ilk defa yaklaşık M.Ö. 1950'lerden itibaren Asurlu tüccarlar tarafından kullanılan çivi yazısı da Sumer çivi yazısının eski Asur dilinde yazılmış halidir.

4 Kınal, "Çivi Yazısının Doğuşu ve Gelişmesi" s. 5.

5 Füruzan Kınal, "Çivi Yazısının Doğuşu ve Gelişmesi" s. 10.

6 Asurbanipal Kütüphanesi hakkında detaylı bilgi için bakınız: M. Joachim Menant, *Ninive Sarayı Kütüphanesi*, Çeviren: Vedii İlmen, Yaba Yayınları, İstanbul 2005.

M.Ö. III. Binyıl'da Mezopotamya bölgesine Suriye üzerinden Sami kavimlerin göçleri söz konusudur. Bu kavimlerden ilki Akadlılardır. Akadlılar, liderleri Sargon veya orijinal ismiyle Šarru-kin[7] önderliğinde (M.Ö. 2334-2279), Mezopotamya ve çevresini ele geçirmeyi başardılar. İlk defa sınırları güneyde Basra Körfezi'nden kuzeyde Anadolu içlerine kadar, doğuda İran-Irak sınırındaki Zagros Dağları'ndan batıda Suriye'ye kadar uzanan bir imparatorluk kurdular.

Akadlılar çivi yazısı başta olmak üzere Sümer medeniyetinin ortaya koyduğu birçok gelişmeyi benimsediler.[8] Ayrıca Akadlılar Mezopotamya'da ilk imparatorluğu kurduklarından çivi yazısının Ön Asya'ya yayılmasında da önemli rol aldılar.

Akad Kralı Sargon İç Anadolu'da Tuz Gölü çevresinde olacağı tahmin edilen Purušhanda kenti ve çevresindeki kent devletlerine yönelik cezalandırma amaçlı bir sefer organizasyonu düzenlemiş ve yazıtlarında övüngen sözlerle bu seferinden bahsetmiştir.

Kültepe kazılarında 1958 yılında bulunan Kt. j/k 97 envanter numaralı tablette Akad Kralı Sargon'un kahramanlıklarından ve Anadolu'daki askeri faaliyetlerinden bahsedilmektedir. Kültepe'de bulunan Sargon tableti Prof. Dr. Cahit Günbattı[9] tarafından 1997 yılında yayımlanmıştır. Mezopotamya kökenli Sargon'a ait söz konusu tablet, Anadolu'nun yazılı çağından önceki ilk bilgileri vermesi bakımından önemlidir. Tablette Tukriš, Hutura, Kilar, Kaniš, Hattum, Luhmu gibi şehirlerden bahsedilmektedir ki, burada ismi zikredilen Kaniš kenti, Kayseri'nin 20 km kuzeydoğusundaki Kültepe Höyüğü'nün eski adıdır.

Sargon'dan sonra onun torunu Naram-Sin (İ.Ö. 2254-2218) Anadolu'ya bir sefer düzenleyerek 17 krallık ordusundan oluşan bir koalisyona karşı savaşmıştır. Bu krallar arasında Kaniš Kralı Zipani'den de söz edilmektedir.[10]

Anadolu hakkında ilk yazılı bilgiler Akad krallarının askeri faaliyetlerinden bahseden yazıtlardan elde edilmektedir. Bu yazıtlar Akad İmparatorluğu'nun kraliyet yazıtları olup, özellikle Akad Kralı Sargon ve torunu Naram-Sin'in propaganda yazıtlarıdır. Bu yazıtlardan Anadolu yerlilerinin yaşamları hakkında pek fazla bilgi edinemiyoruz. Ancak yine de Anadolu hakkında ilk yazılı bilgileri verdikleri ve Kültepe/Kaniš'in de adının ilk geçtiği çivi yazılı metinler olmaları bakımından önemlidirler.

Akad Devleti'nin Guti istilasıyla yıkılmasından sonra Güney Mezopotamya'daki Lagaş Kralı Gudea (yaklaşık M.Ö. 2144-2124) zamanında da Mezopotamya ile Anadolu arasında ilişkiler devam etmiştir. Gudea, Tanrı Ningirsu (Satürn Gezegeni) adına bir tapınak yaptırmış, bu tapınağın yapımında ve süslemesinde kullanılmak üzere Amanos dağlarından sedir ağaçları kestirmiştir.[11]

7 Šarru-kin, Akadça "kral gerçektir" anlamındadır. Bakınız: Cahit Günbattı, "Kültepe'den Akadlı Sargon'a Ait Bir Tablet", *Archivum Anatolicum (Anadolu Arşivleri)*, C. 3, Yıl: 1997, s.132.

8 Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi – Başlangıcından Perslere Kadar*, s. 53.

9 İlgili yayın için bakınız: Günbattı, Cahit, "Kültepe'den Akadlı Sargon'a Ait Bir Tablet", *Archivum Anatolicum (Anadolu Arşivleri)*, C. 3, Yıl: 1997, s.131-155.

10 Ahmet Ünal, Eski *Anadolu Siyasi Tarihi – Kitap 1: Eski Taş Devri'nden Hitit Devleti'nin Yıkılışına Kadar (M.Ö. 60.000 – M.Ö. 1180)*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2018, s. 245.

11 Dietz Otto Edzard, *The Royal Inscriptions of Mesopotamia – Early Periods Gudea And His Dynasty*, Vol. 3/1, University of Toronto

Mezopotamya ile Anadolu arasında devam eden ticari, siyasi, askeri ve kültürel ilişkiler Asurlu tüccarların Anadolu'ya gelip ticaret yaptıkları Asur Ticaret Kolonileri Devrinde (M.Ö. 1950-1725) daha da sistemli hale gelmiştir. Anadolu hakkında ilk yazılı bilgileri verenler Mezopotamyalı Akadlılar olduğu gibi, yaklaşık M.Ö. 1750'lerden itibaren Anadolu'ya ilk yazıyı öğretenler de yine Mezopotamyalı Asurlular olmuştur. Bu nedenle yazı ve yazıcılık eğitimi konusunda Anadolu'dan yaklaşık 1200 sene daha erken tanışan ve hem Anadolu hakkında ilk yazılı bilgileri veren, hem de Anadolu halklarına yazıyı öğreten Mezopotamyalıları vurgulamak isabetli olacaktır.

ASURLU TÜCCARLARIN GELİŞİ VE ANADOLU'DA YAZININ BAŞLANGICI

M.Ö. II ve I. bin yıllarda Mezopotamya'da siyasi liderliği zaman zaman Asurlular ve Babilliler ele aldılar. M.Ö. II. Binyıl başlarında Eski Asur kent krallığı zamanında, Asur kralları ticaretin önemini anladılar. Eski Asur kralları, Mezopotamya ve Anadolu arasında yapılan ticarette Asurlu tüccarları destekledilerler. Yaklaşık M.Ö. 1950-1725 yılları arasında Asurlu tüccarlar Anadolu'ya eşek kervanları ile gelip batıda Tuz Gölü'ne kadar olan bölgeye kadar çeşitli kent devletlerine uğramışlardır. Asurlu tüccarlar Anadolu'daki kentlerde "kārum" (liman) ve "wabartum" (misafirhane) isimli koloniler ve istasyonlar kurmuşlardır. Asurlu tüccarların Anadolu'daki merkezleri, o zamanın en büyük şehirlerinden olan Kültepe/Kaniš kentinin eteklerinde idi. Asurlu tüccarların çoğu kārum denilen mahallede oturuyordu. Ayrıca burada tüccarların sorunları, birbirleriyle ve yerel otoritelerle ilişkileri ve hangi kurallara göre ticaret yapacakları gibi konularla ilgilenen bir kārum teşkilatları da vardı. Asurlu tüccarlar Anadolu'daki yerli krallara başta Anadolu'da yeteri kadar bulunmayan kalay madeni olmak üzere çeşitli kumaşlar ve kozmetik ürünleri sattılar. Bunun karşılığında da Anadolu yerlilerinden altın ve gümüş gibi madenler alıp bunları kendi hesaplarına veya üyesi bulundukları şirketlerin hesaplarına aktardılar. Ayrıca Asurlu tüccarlar Anadolu'da üretilen çeşitli türden kumaşlar ve bakır gibi madenlerin ticaretini de yaptılar. Anadolu'daki yerli krallara ticari mal sağlandıktan sonra elde kalan malları yerli sivillere pazarladılar.[12]

Veysel Donbaz'a göre Kanište hüküm süren krallar sırayla İnar, Waršama, Harpatiwa, Pithana, Anitta ve Zuzu idi.[13]

Asurlu tüccarlar tarafından Anadolu'da 24 kentte kārum teşkilatı kurulmuştur. 20 kentte de wabartum (misafirhane) isimli ticari teşkilat kurulmuştur. Kārumlardan başlıcaları Kaniš, Purušhattum/Purušhanda, Hahhum, Turhumit ve Wahšušana kārumları idi. Anadolu'daki tüm kārumların merkezi Kaniš karumu idi.[14] Anadolu'daki herhangi bir kentte Asurlu tüccarlar arasında bir hukuki dava olursa,

Press, Toronto-Buffalo-London, 1996, s. 33.

12 Hüseyin Sever, "Kültepe Tabletlerinin Anadolu Tarihi ve Kültür Tarihi Bakımından Önemi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 35, S. 2, Yıl: 1991, s. 247 vd.

13 Veysel Donbaz, "Some Remarkable Contracts of l-b Period Kültepe-Tablets", Studies in Honour of Tahsin Özgüç, Ankara 1989, pp. 91 vd.

14 Remzi Kuzuoğlu, *Eski Asurca Metinlerde Geçen Coğrafya Adları*, Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 15.

kārum mahkemeleri bu davaları çözüme kavuşturuyorlardı. Eğer sorun çözülmezse hukuki dava Kaniš Kārumu'na intikal ettiriliyor ve Kaniš Kārumu davayı çözüyordu. Eğer hukuki dava Kanište de çözülemez ise, Anadolu'daki Asurlu tüccarların davaları Asur Şehir Meclisi'nin hükmünce çözülüyordu.[15] Kültepe/Kaniš kenti Asur Ticaret Kolonileri Devri'nde Anadolu'da ticaretin merkezi olması dolayısıyla önemlidir. Kaniš'in ticari merkez olması nedeniyle Kültepe kazılarında Asurlu tüccarlara ve yerlilere ait zengin çivi yazılı tablet arşivleri bulunmuştur.

Çivi yazılı tabletlerden öğrendiklerimize göre, Anadolu'daki yerel kraliyet otoriteleri ordularını modernize etmek için kalay madenine ihtiyaç duymuşlardır. Çünkü bu çağda nispeten yumuşak bir maden olan bakır ile kalay madeni belirli oranlarda karıştırılıp daha sert ve mukavemetli tunç madeni elde edilmektedir. Tunçtan silahlarla donatılan ordular bakır silahlar kullanan rakiplerine üstün geldiğinden çağın devletleri tunçtan silahlar kullanmak zorunda idiler.

Anadolu'da bol miktarda bakır bulunmasına rağmen kalay madeni ya hiç bulunmuyordu ya da ihtiyaca yetmiyordu. Bu nedenle Anadolu'daki sarayların ihtiyacı olan kalay madeni Asurlu tüccarlar vasıtasıyla ithal ediliyordu. Orta Tunç Çağı denilen bu çağda Anadolu'daki yerel kraliyet otoritelerinin ihtiyaç duyduğu kalay madenini Asurlu tüccarlar ithal etmişlerdir.

Anadolu ile Mezopotamya arasındaki bu sistematik uzun mesafe ticari ilişkilerinin sürdürebilir olması için iletişim çok önemliydi. Ayrıca ticari faaliyetlerin kayıtlarının tutulması ve gerektiğinde bu kayıtların incelenmesi için arşivciliğin de olması gerekiyordu.

Asurlu tüccarlar eşek kervanları ile Asur'dan yola çıktıklarında Anadolu'ya yaklaşık 2 ay kadar bir zamanda geliyorlardı. Geride kalan Asur'daki aileleri başta olmak üzere, Anadolu'da farklı kentlerde bulunan tüccarlar aileleriyle ve kendi aralarında mektuplaşıyorlardı. Onların ticari aktivitelerinde mektupların yanı sıra senetler, iş dokümanları ve mahkeme kayıtları en sık kullanılan çivi yazılı belgeler idi.[16]

Asurlu tüccarlar kil tablet üzerine bir kamış vasıtasıyla çivi yazısıyla yazıyorlar, tabletlerini kırılmaya ve deformasyona karşı kurutup sertleştiriyorlardı. Her tüccarın çok sayıda çivi yazılı tableti bulunuyordu. Bu tabletler Anadolu'daki tüccarların evlerinde ve iş yerlerinde küplerin içerisinde veya pişmiş toprak çekmecelerde arşivlenerek muhafaza ediliyordu.[17] Tüccarların arşivlerinden başka Kaniš krallarının arşivleri de Kültepe/Kaniš kazılarında ortaya çıkarılmıştır. Bu vesileyle Anadolu'da yazılı çağ bu dönemde başladığı gibi arşivcilik de bu dönemde başlamıştır.

Kültepe/Kaniš'te ilk kazılar 1893 ve 1894 yıllarında Fransız arkeolog ve antropolog Ernest Chantre tarafından yapılmıştır.[18] 1906 yılında Alman şarkiyatçı Hugo Grothe Kültepe'de küçük çaplı bir araştırma

15 Tahsin Özgüç, *Kültepe Kaniš / Neša*, Yapı Kredi Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 2005, s. 6.

16 Hasan Ali Şahin, "Cumhuriyetin 80. Yılında Kültepe Kaniš Kazıları", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Kayseri, 2007, s. 158 vd.

17 Tahsin Özgüç, *Kültepe Kazısı Raporu 1948/Ausgrabungen in Kültepe 1948*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Seri: 5, Nu: 10, Ankara 1950, s. 5-6.

18 Bakınız: Ernest Chantre, *Mission en Cappadoce*, Paris, 1898.

yapmıştır.[19] 1925 yılında Çek asıllı Alman Asurbilimci Bedřich Hrozný, Kültepe höyüğünün eteğindeki tarlalarda 1000 kadar tablet bulmuştur. Gerek bu kazıda bulunan tabletler gerekse Avrupalı seyyahların Anadolu seyahatleri esnasında halktan satın aldıkları tabletler Avrupa müzelerine dağılmış ve bilim insanları tarafından modern dillere tercüme edilerek yayımlanmıştır.[20] Kültepe/Kaniš'te ilk Türk kazıları ise, Atatürk'ün vasiyeti ile Türk Tarih Kurumu adına Prof. Dr. Tahsin Özgüç tarafından 1948 yılında başlatılmış olup, 2006 yılına kadar devam ettirilmiştir.[21] 2006 yılından itibaren kazılar Prof. Dr. Fikri Kulakoğlu başkanlığında devam ettirilmiş olup, kazılar halen devam etmektedir.

Söz konusu kazılarda Asurlu tüccarlara, Anadolu'nun yerli krallarına, tüccarlarına ve halkına ait 23.000'den fazla çivi yazılı tablet ortaya çıkarılmıştır.[22] Tabletler sepet, kutu veya çömleklerin içinde saklanmıştır. Çoğu tablet tüccarlara ait iken, az sayıda tablet yerlilerin evlerinde ve Kaniš kraliyet sarayında yapılan kazılarda ortaya çıkarılmıştır.[23] Bu tabletler çeşitli ülkelerdeki müzelerde korunmakta olup birçoğu yerli ve yabancı bilim insanları tarafından okunup bilimsel kitap ve makalelerde yayımlanmıştır.

Çoğu tablet ticaretle ilgili olsa da Sargon Efsanesi, büyü metinleri, kraliyet yazıtlarının kopyaları, līmum listeleri gibi dini, siyasi ve idari konular içeren tabletler de mevcuttur.[24] Kaniš krallarının ve onların en yüksek dereceli memurları olan "rabi simmiltim (merdiven büyüğü)" olarak anılan memurların onayladıkları idari belgelerin çoğu Veysel Donbaz tarafından yayımlanmıştır.[25]

Kil tabletler, kil toprağın suyla yoğrulması ve avuç içi kadar büyüklükte çamurun düzleştirilmesi ile oluşturulmaktadır. Bu ucuz malzeme ve basit işçilik sayesinde tablet yapmak kolay olmuştur.[26] Ancak zor olan, bir kamış yardımı ile yazılan çivi yazısını okuma ve yazmayı öğrenmek ve öğretmek olmuştur.

19 Bakınız: Hugo Grothe, *Meine Vorderasien Expedition in 1906-1907*, Leipzig 1911-1912.

20 Şahin, "Cumhuriyetin 80. Yılında Kültepe Kaniš Kazıları", s. 154.

21 Özgüç, *Kültepe Kaniš / Neša*, s. 8-9.; Sever, "Kültepe Tabletlerinin Anadolu Tarihi ve Kültür Tarihi Bakımından Önemi", s. 248.

22 Cécile Michel, "Old Assyrian Bibliography 2 July 2006 - April 2009" *Archiv für Orientforschung 52*, Year: 2011, pp. 416; Cécile Michel, "Asur ve Kanište Yazı Yazma, Hesap Yapma ve Kâtiplik Eğitimi", *Anadolu'nun Önsözü Kültepe Kaniš Kārumu*, Editörler: Fikri Kulakoğlu ve Selmin Kangal, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Nu: 78, Kayseri, 2010, s. 83.

23 Mogans Trolle Larsen, "Kültepe Kaniš Arşivleri", *Anadolu'nun Önsözü Kültepe Kaniš Kārumu*, Editörler: Fikri Kulakoğlu ve Selmin Kangal, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Nu: 78, Kayseri, 2010, s. 75.

24 İlgili yayınlar için bakınız: Günbattı, Cahit, "Kültepe'den Akadlı Sargon'a Ait Bir Tablet", *Archivum Anatolicum (Anadolu Arşivleri)*, C. 3, Yıl: 1997, s. 131-155. ; Günbattı, Cahit "A List of Eponyms from Kültepe (KEL D)" *Old Assyrian Studies in Memory of Paul Garelli,* Old Assyrian Archives Studies, Volume 4, Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, 2008, pp. 125-135.; Klaas Roelof Veenhof, *The Old Assyrian List of Year Eponyms from Kārum Kanish and its Chronological Implications*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003; Dercksen, J. G., *The Colophon of Kültepe Eponym List G*, NABU 2008/54; Cahit Günbattı, "An Eponym List (KEL G) from Kültepe", G. Kryszat (ed.), *Festschrift für Karl Hecker zum 75. Geburtstag am 25. Juli 2008b, AoF 35*, Berlin, pp. 103-132.

25 Veysel Donbaz, "Some Remarkable Contracts of l-b Period Kültepe-Tablets", *Studies in Honour of Tahsin Özgüç*, Ankara 1989, pp. 75-98; Veysel Donbaz, "Some Remarkable Contracts of l-b Period Kültepe-Tablets II", *Studies in Honour of Nimet Özgüç*, Ankara 1993, pp. 131-154.

26 Lionel Gasson, *Libraries in the Ancient Word*, Yale University Press, New Haven and London, 2002, pp. 3 vd.

Kültepe'de bugüne kadar bulunan 23.000'den fazla tabletin okuma-yazma bilen bir grup azınlık tarafından mı, yoksa Anadolu'da faaliyet gösteren tüccarların her birisi tarafından mı oluşturulduğu bilinmemektedir. Bu konudaki farklı görüşleri takip eden sayfalarda açıklayacağız.

KÜLTEPE'DEN EĞİTİMLE İLGİLİ BAZI TABLETLER

Asur ve Kültepe'de eğitimle ilgili 20 kadar tablet bulunmuştur.[27] Okul tableti olduğu düşünülen ve çoğu hasarlı durumda olan 10 kadar tablet Kültepe'de bulunmuştur. Bu belgeler üzerinde Karl Hecker, Cécile Michel, Veysel Donbaz ve Hakan Erol çalışmışlardır.[28] Söz konusu tabletlerde tüccarların ticari faaliyetlerinde kullanacakları hesap alıştırmaları, ölçü ve tartılarla ilgili metinler, çarpım tabloları ile ilgili listeler, taşlar, madenler, bitkiler, mineraller, hoş kokular, hayvanlar gibi gündelik hayatta sık kullanılan isimlerin tabloları ve sözlük metinleri bulunmaktadır.[29]

Kültepe/Kaniš'te ve Asur'da bulunan eğitimle ilgili bu tabletlerden eğitimin gündelik hayatı, özellikle ticari hayatı kolaylaştırmak için verildiğini anlıyoruz. Kültepe kazılarında bulunmuş eğitimle ilgili birkaç örnek tablet ve içerikleri şöyledir:[30]

Buluntu Yeri	Tabletin Envanter Numarası	İçeriği	Yayınlar (Bakınız Dipnotlar)
Kültepe/Kaniš	Kt. t/k 76+79	Tabletin iki parçası ağırlık birimleriyle ilgili listeler vermektedir. Bu listeler vasıtasıyla alımı ve satımı yapılan malların fiyatlarının ve birimlerinin birbirine çevrilmesi öğreniliyordu.	31
Kültepe/Kaniš	Kt. 00/k 12	Tanrı adlarıyla başlayan özel isimlerin listesinin bir kısmı verilmiştir.	32

27 Michel, "Asur ve Kanište Yazı Yazma, Hesap Yapma ve Kâtiplik Eğitimi", s. 83.

28 İlgili yayınlar için bakınız: Karl Hecker, "Schultexte von Kültepe", *Aspects of Art and Iconography: Anatolia and its Neighbors. Studies in Honor of Nimet Özgüç*, Editors: M. J. Mellink, E. Porada and T. Özgüç, Ankara, 1993, pp. 281-291.; Cécile Michel, "Ecrire et compter chez les marchands assyriens du début du IIe millénaire av. J.-C." *Muhibbe Darga Armağanı*, Editors: T. Tarhan, A. Tibet and E. Konyar, İstanbul, 2008, pp. 345-364.; Veysel Donbaz, "Some Old Assyrian Texts with Rare Terminology", *Assyria and Beyond, Studies Presented to Mogens Trolle Larsen*, Editor: J. G. Dercksen, , Publications de l'Institut historique-archéologique néerlandais de Stambul 100, Leiden, 2004, pp. 179-190.; Hakan Erol, "Bir Kâtip Adayının Egzersiz Tableti", *Anadolu'nun Önsözü Kültepe Kaniš Kārumu*, Editörler: Fikri Kulakoğlu ve Selmin Kangal, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Nu: 78, Kayseri, 2010, s. 94-95.

29 Klaas Roelof Veenhof, "An Old Assyrian Incantation Against a Black Dog (kt a/k 611)" *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, Vol. 86, Festschrift für Hans Hirsch zum 65. Geburtstag gewidmet von seinen Freunden*, Kollegen und Schülern, 1996, Department of Oriental Studies, University of Vienna, pp. 425.

30 Bu tablo, Michel, "Asur ve Kanište Yazı Yazma, Hesap Yapma ve Kâtiplik Eğitimi", s. 83-84-85'te verilen bilgilerden derlenerek hazırlanmıştır.

31 Michel, "Asur ve Kanište Yazı Yazma, Hesap Yapma ve Kâtiplik Eğitimi", s. 83; Cécile Michel, "Les marchands et les nombres: l'exemple des Assyriens à Kaniš", *Intellec-tual Life of the Ancient Near East, Compte-rendu de la 43 Rencontre Assyriologique Internationale*, J. Prosecky (ed.), Prague, 1998, pp. 249-267.

32 Veysel Donbaz, "Some Old Assyrian texts with rare terminology", *Assyria and Beyond. Studies Presented to Mogens Trolle Larsen*, Editor: J. G. Dercksen, *Publications de l'Institut historique-archéologique néerlandais de Stambul 100*, Leiden 2004. pp. 185.

Buluntu Yeri	Tabletin Envanter Numarası	İçeriği	Yayınlar (Bakınız Dipnotlar)
Kültepe/Kaniš	Kt. v/k 7 + u/k 31	Mektuplarda kullanılan deyimlerin listesini içermektedir. Örneğin: "Beni Kârum'da gözden düşürdün.[33]"	[34]

PROFESYONEL VE ACEMİ KÂTİPLER

Kültepe tabletlerinde kâtipler, DUB.SAR ideogramı ile geçen "ṭupšarrum" kelimesi ile ifade edilmiştir.[35] Kültepe tabletleri arasında birkaç Asurlu kâtibin ismi geçmektedir. Bunlardan bazıları: Kâtip Zūa Kt. 00/k 7 numaralı tablette[36], kâtip İkuppia Kt. 83/k 117 numaralı tablette[37], kâtip Ilī-âlum AKT I, 19 numaralı tablette (Müze envanter numarası İst. 12479)[38], kâtip Adad-Rabi Kt. c/k 1178 numaralı tablette[39], kâtip Šu-Su'en Kt. c/k 1018 numaralı tablette[40] geçmektedir.

Kâtiplerin bir kısmı yazıcılık eğitimlerini sadece kendi ticari faaliyetleri için kullanırken, bir kısım kâtip ise mahkemelerde, saraylarda, büyük ticari firmalarda ve kārum ve wabartum teşkilatında görev almışlardır.[41] Asur Ticaret Kolonileri Devri'nde Anadolu'da birçok Asurlu tüccarın ve bazı yerlilerin okuma-yazma bildikleri anlaşılmaktadır. Belgelerde geçen ṭupšarrum/kâtip ifadesinin de okur yazarlığı değil, bir mesleği ifade ettiği anlaşılmaktadır. Bu durumda kurumsal işlerde çalışan kâtiplerin kendi alanlarında literatüre hâkim profesyoneller oldukları ve memuriyet hizmetleri verdikleri düşünülmektedir.[42]

Yaygın kanıya göre Antik Çağ'da çivi yazısının öğrenme zorluğu nedeniyle okur-yazarlığın küçük bir azınlık sınıfının tekelinde kaldığı düşünülmektedir.[43] Cécile Michel ise, Asur Ticaret Kolonileri Devri'nde Anadolu'da ticaret yapan tüccarların ticari faaliyetlerinde her zaman yanlarında kâtip bulunduramayacağını, onların ticari faaliyetlerini daha kolay sürdürebilmeleri için mektup yazma, hesap yapma, ölçü ve

33 Michel, "Asur ve Kanište Yazı Yazma, Hesap Yapma ve Kâtiplik Eğitimi", s. 85.

34 Cécile Michel, "Quelques éléments de language figuré dans les lettres paléo-assyriennes", *Babel und Bibel Vol. 4: Language in the Ancient Near East*, Editors: L. Kogan and N. Koslov, ORRAI 53, 23-28 Juillet 2007, Moscou - Saint-Petersburg.

35 Bakınız: CAD, Volume 19 (Ṭ), pp. 154: Robert D. Biggs, John A. Brinkman, Miguel Civil and etc, *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University Of Chicago*, Oriental Institute Publications (OIP), Chicago, Illinois, U.S.A., 2006.

36 Donbaz, "Some Old Assyrian Texts with Rare Terminology", pp. 184-185.

37 Cahit Günbattı, "More Examples Of Correspondences Between Kārum's" *Archivum Anatolicum (Anadolu Arşivleri)*, S. 1/1, Yıl 1995, s.107-115.

38 AKT I, 19: Emin Bilgiç, Hüseyin Sever, Cahit Günbattı, Sebahattin Bayram, *Ankara Kültepe Tabletleri I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990, s. 38.

39 İrfan Albayrak, Hakan Erol, *Kültepe Tabletleri IX-a*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2016, s. 129.

40 Albayrak ve Erol, *Kültepe Tabletleri IX-a*, s. 150.

41 Bakınız Kt. c/k 1229, Kt. c/k 1036, Kt. c/k 1500: Albayrak ve Erol, *Kültepe Tabletleri IX-a*, s. 93-94, 109-110, 139.

42 Hakan Erol, *Eski Asurca Metinlerde Meslek Adları ve Unvanlarla Geçen Şahıs İsimleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s. 175-181.

43 Bu görüşe bir örnek ve ileri okuma için bakınız: Lionel Casson, *Libraries in the Ancient World*, pp. 2.

tartı konusuna hâkim olma gibi temel ticari donanımlara sahip olmaları gerektiğini belirtmiştir. Böylece Cécile Michel, binlerce tabletin bir grup azınlık yazıcı sınıf tarafından oluşturulamayacağını, tüccarların büyük bölümünün okuma yazma ve temel ticari donanımlara sahip olma şartlarını sağlamış olduklarından bu tabletlerin yazarlarının tüccarların bizzat kendileri olduklarını iddia etmiştir.[44]

Profesyonel bir şekilde kurumlarda hizmet vermeyip kendi ticari işlerini yürüten okur-yazar kişilerin çoğunluğunun yazıcılık donanımları kendi ihtiyaçlarını karşılayacak kadardır. Mektuplar ve senetler gibi gündelik işlerle ilgili tabletlerin dili de sadedir. Bazı tabletlerde çivi yazısı işaretlerinin yanlış yazılmaları acemi kâtiplerin varlığını göstermektedir. Bu konuda çok sayıda tablet örnek gösterilebilir. Kâtip hatalarına örnek bazı tabletler için bakınız: Kt. 92/k 1036,[45] Kt. n/k 1697,[46] Kt. 92/k 535,[47] Kt. a/k 55 a-b.[48] Ayrıca bilim insanları tarafından söz konusu tabletlerin modern dillere tercümeleri ve bilimsel eserlerde yayınlanmaları aşamasında kâtip hataları düzeltilmekte ve özel işaretlerle bu düzeltmeler vurgulanmaktadır.[49]

YERLİ OKUR-YAZARLAR

Asur Ticaret Kolonileri Devri'nde Kültepe'de ticari faaliyetlerini sürdüren Asurlu tüccarların evlerinde tüccar arşivleri bulunmuştur. Bu arşivler küpler veya pişmiş toprak çekmeceler içerisinde saklanan tabletlerden oluşuyordu ve tüccarların faaliyetlerinin kayıtlarını saklıyordu.[50] Tüccarlar örneğin bir senet metnini içeren tableti ödeme günü geldiğinde arşivlerinden çıkarıyorlar, ödeme yapıldıktan sonra senet metni içeren tableti kırıyorlardı.

Kişisel tablet arşivlerinden az bir kısmı ise yerlilere aitti. Yerli şahıslara ait ticari belgeler daha çok satın alma ve borçlanma ile ilgilidir. Dolayısıyla bu devirde Anadolu – Mezopotamya arasındaki ticareti Asurlu tüccarların sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Asurlu tüccarların yerli halka faizle borç verdikleri bilinmektedir.[51] Yerli şahıslar arasında kadınların da ismi geçmektedir. Bu durum Anadolu'da kadınların da ticari faaliyetlerinin varlığını göstermektedir.

Kültepe'de bazı Asurlu tüccarların yerli kadınlarla evlendikleri anlaşılmaktadır. Yerli – Asurlu evliliklerinin birçok nedeni olabilirdi. Bu nedenlerden birisi, yerli kadınların zengin Asurlu tüccarlarla evlenip ekonomik refah içerisinde yaşamak istemiş olmaları şeklinde açıklanabilir. Başka bir neden, yerli kadınların çocuklarının babaları Asurlu tüccarlar gibi okuma–yazma öğrenip ticaret yapmalarını istemeleri şeklinde açıklanabilir.[52] Böylece okuma–yazmanın veya kâtipliğin baba mesleği olarak devam ettirilmiş

44 Michel, "Asur ve Kanište Yazı Yazma, Hesap Yapma ve Kâtiplik Eğitimi", s. 82.

45 Hakan Erol, "Köle Sevkiyatı Hakkında Bir Kültepe Metni", *Archivum Anatolicum (Anadolu Arşivleri)*, S. 14/1, Yıl: 2020, s. 85.

46 Salih Çeçen, "Kültepe'den Değişik Bir Ticari Mal Listesi" *Archivum Anatolicum (Anadolu Arşivleri)*, S. 12/2, Yıl: 2018, s. 53-75.

47 Hakan Erol, *Kültepe Tabletleri XI-a*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018, s. 88.

48 AKT I, 77: Bilgiç vd., Ankara Kültepe Tabletleri I, s. 93-95.

49 Bu konuda bakınız: Erol, Kültepe Tabletleri XI-a, s. XXI.

50 Özgüç, *Kültepe Kazısı Raporu 1948/Ausgrabungen in Kültepe 1948*, s. 5-6.

51 Bu konuda bakınız: Hasan Ali Şahin, "Asurlu Tüccarların M. Ö. 2. Bin Yılın İlk Çeyreğinde Anadolu'da Faiz Uygulaması", *Belleten*, S. 255, Yıl: 2005, s. 425-465; Murat Çayır, İrfan Albayrak, "Yerli Halka Ait Bir Grup Kültepe Tableti", *Archivum Anatolicum (Anadolu Arşivleri)*, S. 12/1, Yıl: 2018, s. 2.

52 Cécile Michel, "Asur ve Kaniš'in Kadınları", *Anadolu'nun Önsözü Kültepe Kaniš Kārumu*, Editörler: Fikri Kulakoğlu ve Selmin

olacağı akla gelmektedir. Zira Kültepe kazılarında henüz bir okul binasının bulunmamış olması, tablet yazma sanatının özel evlerde ebeveynler veya kâtipler tarafından usta-çırak ilişkisi içerisinde çocuklara verildiği şeklinde açıklanabilir.[53]

Asur Ticaret Kolonileri Devri'nde Asurlu tüccarların ticaret yaptıkları Kültepe'de veya diğer Anadolu kentlerinde öğretmenlerin görev aldığı bir okul kurumunun var olup olmadığını bilemiyoruz. Karl Hecker, bu konuda eğitimle ilgili tabletlerin farklı arşivlerde bulunduğundan yola çıkarak kâtiplerin özel evlerde okuma–yazma eğitimi vermiş olabileceklerini ifade etmektedir.[54] Bununla birlikte, Kültepe'de arkeolojik kazılar devam ettiğinden gelecekte Kültepe'de bir okul binasının var olup olmadığı konusunda ne ile karşılaşacağımızı bilemiyoruz.

Kültepe tabletlerinin büyük çoğunluğunu oluşturan mektup türünün önemli bir kısmı, Asurlu tüccarlar ile eşleri arasındaki yazışmalardan oluşmaktadır. Bu nedenle tüccarların aileleriyle sürekli iletişim halinde olduklarını söyleyebiliriz. Belgelerden öğrendiklerimize göre Anadolu'daki tüccarların Asur'daki hanımları bir yandan eşleri ile iletişim halinde ev işlerini yürütmüşler, diğer taraftan eşlerinin talimatları ile Asur'daki işlerin yürütülmesi konusunda onlara yardımcı olmuşlardır.[55] Kültepe'de ve Asur'da bazı kadınlar okuma-yazma öğrenmişler, ticarete katılmışlar ve kendi mühürlerini kullanmışlardır.[56]

Kültepe'de kadınların ticari aktivitelerine birkaç örnek vermek gerekirse, Kt. o/k 39[57] numaralı belgeden yerli kadın Madawada'nın, yine başka bir yerli kadın olan Huwialka'yı köle olarak satın aldığını öğreniyoruz. CCT I, 9-b[58] numaralı belgeden yerli kadın Madawada'nın, İmlikā'dan alacağı borca karşılık bir senet düzenlendiğini öğreniyoruz. Kt. c/k 1440[59] numaralı belgeden kadın tüccar Anaya'nın, üç yerli şahıstan alacaklı olduğu gümüşe dair bir senet düzenlendiğini öğreniyoruz.

Kültepe'de kadınların ticari alandaki etkinliklerinin belgelerle kanıtlanmış olması, bu devirde Anadolu kadınının toplumsal konumunun önemini anlamamızı sağlayabilir.

KRALİYET YAZICILARI VE TERCÜMANLAR

Eski Mezopotamya'da saraylarda, saraylara bağlı olarak taşrada, mahkemelerde, irili ufaklı kentlerdeki tapınaklarda ve büyük ticari firmalarda görevli kurumsal kâtipler vardı. Bunların yanında kendi ticari faaliyetleri için okuyup yazanlar ve halktan kimselerin talebi üzerine mal alım satımı, miras, borçlanma

---

Kangal, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Nu: 78, Kayseri, 2010, s. 132.

53 Michel, "Asur ve Kanište Yazı Yazma, Hesap Yapma ve Kâtiplik Eğitimi", s. 88.

54 Karl Hecker, "Schultexte von Kültepe", *Aspects of Art and Iconography: Anatolia and its Neighbors. Studies in Honor of Nimet Özgüç,* Editors: M. J. Mellink, E. Porada and T. Özgüç, Ankara, 1993, s.281.

55 Cem Karasu, "Çivi Yazılı Belgelere Göre Eski Anadolu Kadını Hakkında Bazı Gözlemler", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 15, S. 3 (Arkeoloji Özel Sayısı), 2006, s. 45.

56 Michel, "Asur ve Kanište Yazı Yazma, Hesap Yapma ve Kâtiplik Eğitimi", s. 87.

57 İrfan Albayrak, "Koloni Çağında Yerli Bir Bayan 'Madawada' ", *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Ankara, 1998, s. 2.

58 Albayrak, "Koloni Çağında Yerli Bir Bayan 'Madawada' " s. 3.

59 Çayır ve Albayrak, "Yerli Halka Ait Bir Grup Kültepe Tableti", s. 3.

gibi işler için kâtiplik hizmeti veren özel kâtipler vardı. Asur Ticaret Kolonileri Devri'nde Anadolu'da da benzer bir durum söz konusudur.

Asur Ticaret Koloniler Devri'nde Anadolu halkı çivi yazısını kullanmakla birlikte bu yazıyı kendi yerel dillerine uyarlamak yerine tüccarların dili olan Eski Asurca dilinde okuyup yazmışlardır.[60] Yine Anadolu'daki kent devletlerinin kraliyet yöneticileri birbirleri ile ve Mezopotamya'daki Asur Kent Krallığı ile Eski Asurca dilinde mektuplaşmışlardır. Dolayısıyla Akad İmparatorluğu döneminde uluslararası diplomasi dili Akadça iken, Anadolu'da Asur Ticaret Kolonileri Devri'nde de diplomasi ve ticaret dili Akadça'nın bir lehçesi olan Asurca olmuştur. Kültepe'de Asur Ticaret Kolonileri Devri'ne tarihlenen az sayıda kraliyet mektubu da bulunmuştur.[61] Bu mektupların yazımında ve muhataplara sunumunda profesyonel saray katiplerinin ve tercümanların görev aldıklarını düşünüyoruz.

Kültepe tabletlerinde "targumannum" isimli bir meslek adının geçtiğini, bu mesleği icra eden kişilerin saraylarda görevli tercümanlar olduğunu anlıyoruz. Tercümanlar Asurlu tüccarlar ile yerel yöneticiler arasında iletişimi sağlamışlardır.[62] Çünkü uluslararası ticaretin sağlıklı işleyebilmesi için iletişim çok önemlidir.

Yerli halk ile Asurlu tüccarlar arasında iletişimi sağlayacak tercümanlar hakkında çok az belgenin olması hem yerlilerin hem de Asurlu tüccarların gündelik işlerini halledecek kadar yabancı dil bildiklerini gösterir. Tercümanların yerel kraliyet otoriteleri ile çalıştıkları düşünülür ise sayılarının azlığı daha anlaşılabilir olacaktır. Ayrıca bazı tüccarların yerli kadınlarla evlenmeleri sonucunda onların çocuklarının anne ve babalarından Asurca ve yerli Anadolu dillerini öğrenmiş oldukları düşünülebilir.[63]

KÜLTEPE TABLETLERİNİN İÇERİĞİ

Kültepe tabletlerinin içeriği: Ticari anlaşmalar, Asurlu tüccarların birbirleri ile ve yerlilerle sözleşmeleri, senetler, borçlar ve faizlerin tespiti, ticari malların Asur'dan Anadolu'ya veya Anadolu'daki kentler arasında sevkiyatı, tüccarlar arasında ticari ortaklık anlaşmaları, iş ve alışveriş mektupları, kişisel mektuplar, gümrük ve vergi metinleri, mahkeme kararları, büyü metinleri ve Asur şehir meclisinin Anadolu'daki Asurlu tüccarlarla ilgili hukuki kararlarını içeren ve "waklum[64]" mektupları olarak bilinen mektuplar olmak üzere genellikle ticari konulardan oluşmaktadır.[65] Söz konusu tabletler öncelikle ticari ihtiyaçlar nedeniyle oluşturulduklarından bu devrin sosyal hayatı, siyasi hayatı, inançları ve kültürü gibi

60 Özgüç, *Kültepe Kaniš / Neša*, s. 13.

61 Asur Ticaret Kolonileri Devri'nde Anadolu'daki yerel krallıkların mektuplaşmalarına örnek olarak bakınız: Kemal Balkan, *Mama Kralı Anum-Hirbi'nin Kaniš Kralı Warşama'ya Gönderdiği Mektup*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1957; Cahit Günbatı, *Harsamna Kralı Hurmeli'ye Gönderilen Mektup ve Kaniš Kralları, The Letter Sent To Hurmeli King Of Harsamna And The Kings Of Kaniš*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2014.

62 Hasan Ali Şahin, "Kayseri Arkeoloji Müzesi'ndeki Kültepe Tabletlerine Göre Yerli Halkın Ticari Faaliyetleri" *VII. Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Çorum, Türkiye, 25-31 Ağustos 2008, s. 852.

63 Yerli-Asurlu evlilikleri hakkında bilgi veren tabletlerden örnekler için bakınız: Kt. a/k 894 a-b, Kt. a/k 55 a-b: (AKT I, 76, 77): Bilgiç vd., Ankara Kültepe Tabletleri I, s. 93-95.

64 Salih Çeçen, "Kültepe Metinlerinde Bulunan Yeni "Waklum" Mektupları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 34, S. 1-2, Yıl: 1990, s. 35 vd.

65 Özgüç, *Kültepe Kaniš / Neša*, s. 13.

konularda çok az bilgi bulunmaktadır. Ancak yine de devam eden arkeolojik kazılar ve henüz okunup yayınlanmayan tabletler düşünülürse, Kültepe tabletlerinden Eski Yakın Doğu tarihi ile ilgili daha çok bilgi elde edeceğimizi söyleyebiliriz.

Katipler avuç içine sığacak ebatlardaki kil tabletlerin ön, arka ve kenarlarına özel bir kamış yardımı ile satırlar halinde çivi yazısı ile yazıyorlardı. Kil tabletlere yazılan mektuplar katipler tarafından özenle oluşturulduktan sonra kırılıp hasar görmemeleri için kurutulup sertleştirilmekteydi. Daha sonra bu tabletlerin yüzleri kil ile kaplanmaktaydı. Böylece tabletin yüzündeki kil tabakası mektubu koruyan zarf görevi görmekteydi. Aksi takdirde yetkisiz kişiler özel mektupların içeriğini görebilirlerdi. Ayrıca bu zarfların üzerinde mektubu gönderenin mührü ve tabletin içeriği hakkında kısa açıklamalar bulunmaktaydı. Bunun sebebi, yine yetkisiz kişilerin mektup alıcıya ulaşmadan önce kil mektubun zarfını kırıp içeriği okumaları, sonra sanki mektubun zarfı hiç kırılmamış gibi yeniden kil ile zarflamaları ihtimaline karşı bir güvenlik önlemiydi. Mektubun alıcısı tabletin yüzündeki ince kil tabakasını kırmak suretiyle zarfı açar ve mektuba ulaşmış olurdu. Eğer tabletin zarfı kırılmış veya tekrar kil ile zarflanmış fakat mühür basılmamış ise, bu tabletin yolda birileri tarafından okunduğu anlamına gelirdi.

Kültepe'de yapılan kazılarda bulunan tablet arşivlerinin hepsinde bazı mektupların zarflarının hiç açılmamış oldukları görülmüştür. Buradan yola çıkarak iki ihtimal üzerinde durulmuştur. Bu tablet arşivlerinin sahipleri ya kendilerine gelen mektupların zaflarını kırıp okuyamadan veya hazırladıkları mektupları ilgili kişilere gönderemeden Kültepe bir yangına maruz kalmıştır. Bu yangın esnasında siviller evlerini bırakıp hızla kaçmak zorunda kalmışlar, tabletler yıkılan evlerin enkazı altında kalmış ve binlerce yıl boyunca bozulmadan günümüze kadar gelmişlerdir.[66]

Asurlu tüccarlar ve Anadolu yerlilerine ait bu tabletlerden M.Ö. II. Binyıl'da Anadolu ve Mezopotamya'nın siyasi, iktisadi, sosyal, hukuki, dini ve kültürel yapısı hakkında bilgiler edinebiliyoruz. Dolayısıyla Kültepe tabletleri Anadolu ve çevresinin siyasi tarihi, iktisat tarihi, sosyoloji tarihi, hukuk tarihi, dinler tarihi ve kültür tarihi alanlarında çalışacak akademisyen, öğrenciler ve siviller için ilk yazılı kaynakları oluştururlar.[67]

ASURLU TÜCCARLARDAN SONRA

Hititler Anadolu'nun önemli bir kesiminde siyasi birliği sağlayınca Asurlu tüccarların Anadolu'daki ticari faaliyetlerine son verdikleri anlaşılmaktadır. Olasılıkla Asurlu tüccarlar Hitit baskısı nedeniyle buna mecbur kalmışlardır. Kuššara Kralı Pithana ve oğlu Anitta'nın gece baskınları ile M.Ö. 1750'lerden itibaren Orta Anadolu'da ilk defa siyasi birlik sağlanmaya başlanmıştır. Kaniš Krallığı M.Ö. 1700'lerde yıkılmış, hemen arkasından Eski Hitit Krallığı kurulmuştur. Asur Ticaret Kolonileri Devri'nin sonu ve Hitit Devleti'nin kuruluşu arasındaki yaklaşık 100 yıllık bir zaman süresince Anadolu'da çivi yazılı metinlerin suskunluğu görülür. Neler olup bittiği hakkında bilgimizin olmadığı bu süre içerisinde Ahmet

66 Özgüç, *Kültepe Kaniš / Neša*, s. 13.

67 Kültepe tabletleri ile ilgili belli başlı yayınların önemli bir kısmı için bakınız: Şahin, Hasan Ali, "Cumhuriyetin 80. Yılında Kültepe Kaniš Kazıları", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Kayseri, 2007, s.151-166.

Ünal'a göre Hititler gelip Orta Anadolu kentlerini yakıp yıkmışlar, etnik yapıyı değiştirmişler ve yeni bir siyasi otorite olan Hitit Devleti'ni kurmuşlardır.[68]

Asur Ticaret Kolonileri Devri'nden yaklaşık 100 yıl sonra Hitit Devletinin I. Hattušili tarafından kurulması ve Hattušili'nin Kuzey Suriye'den getirttiği kâtipler aracılığı ile çivi yazısı bu defa Eski Bābilce olarak tekrar kullanılmaya başlanmıştır.[69]

SONUÇ

M.Ö. III. Binyıl'da Akad krallarının Anadolu'ya seferler düzenlemeye başlamalarından itibaren Anadolu hakkında bilgi veren ilk çivi yazılı yazıtlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Akad krallarının Anadolu'ya yönelik seferleri -her ne kadar propaganda amaçlı olsa da-, en başta Anadolu hakkında ilk yazılı bilgileri vermeleri bakımından önemlidir. Akad krallarından Sargon ve Naram-Sin'in Anadolu'ya yönelik seferlerinin emperyalist bir politikaya hizmet ettiğini anlıyoruz. Ancak Akad krallarının bu seferleri sadece askeri ve ekonomik açıdan ele alınamaz. Mezopotamyalı Akad krallarının Mezopotamya çevresindeki bölgelere düzenledikleri seferler, Sumerlilerin Güney Mezopotamya'da icat ettikleri çivi yazısının Mezopotamya dışındaki bölgelere yayılmasına da hizmet etmiştir.

Ayrıca belki de Anadolu ve Mezopotamya arasında ticaret yapan tüccarlar daha Akad Devri'nde var idiler. Ancak arkeolojik kazılarda buna dair bir kanıt bulunamamıştır. Gelecek yıllarda yapılacak arkeolojik kazılar ve buluntular her konuda şimdikinden daha fazla bilgiye sahip olmamızı sağlayacaklardır.

M.Ö. II. Binyıl başlarında Anadolu'da ticari varlıklarını sürdüren Asurlu tüccarların ticari faaliyetleri ve onların faaliyetlerinin kayıtları olan çivi yazılı tablet arşivleri vermiş oldukları bilgi zenginliği bakımından oldukça önemlidir. Asurlu tüccarlardan geriye kalan belgeler bizlere ticaretin sadece mal alım satımı ve sermaye birikimine hizmet eden bir faaliyet olmadığını göstermiştir. M.Ö. II. Binyıl'da Anadolu-Mezopotamya arasındaki uluslararası ticari ilişkiler Anadolu'da yazı, eğitim ve arşivcilik geleneğinin başlamasına neden olmuş, uluslararası hukuk sisteminin gelişimine katkıda bulunmuştur. Asurlu tüccarlarla birlikte onların okuma-yazma öğrettiği yerli halk ve Asurlu tüccarla ticari antlaşmalar yapan kraliyet saraylarından geriye günümüz itibariyle 23.000'den fazla çivi yazılı kil tablet ve çeşitli eşyalardan oluşan arkeolojik eserler kalmıştır. Bu belgeler Anadolu ve Mezopotamya haklarının belleklerinin somut yansımalarıdır. Bu belgeler sayesinde eski Anadolu'nun tarihi, kültürü, hukuku, siyasi yapısı, inançları, bayramları, ekonomisi, tarımı ve kültürü gibi konularda bilgi sahibi oluyoruz.

Hititler'in Anadolu'nun önemli bir kısmında yerel krallıkları yıkıp yeni bir siyasal örgütlenme biçimi ile merkezi bir devlet kurmaları ve Eski Yakın Doğu'nun önemli bir imparatorluğu haline gelmeleri siyasi tarih bakımından önemlidir. Bu önemin yanı sıra Hititlerin bu imparatorluğu yönetmek ve geliştirmek için yazıya, eğitime ve arşivciliğe verdikleri önem açıktır. Hitit İmparatorluğu, o zamana kadar Anadolu'da

68 Ünal, *Eski Anadolu Siyasi Tarihi – Kitap 1: Eski Taş Devri'nden Hitit Devleti'nin Yıkılışına Kadar (M.Ö. 60.000 – M.Ö. 1180)*, s. 265 ve 283-284.

69 Ünal, *a.g.e*, s. 330.

kurulmuş en büyük devlet idi. Hitit devlet gücünün yardımı ile başta Boğazköy arşivleri olmak üzere imparatorluğun çeşitli kentlerinde devlet arşivleri oluşturulmuştur. Bu bakımdan Hitit Devleti zamanında Anadolu'da yazı, eğitim ve arşivcilik konusu ayrı bir çalışma konusudur.

KAYNAKLAR

AKT I: Bilgiç, Emin, Hüseyin Sever, Cahit Günbattı, Sebahattin Bayram, *Ankara Kültepe Tabletleri I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990.

Albayrak, İrfan, "Koloni Çağında Yerli Bir Bayan 'Madawada' ", *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Ankara, 1998, s. 1-14.

Albayrak, İrfan, Hakan Erol, *Kültepe Tabletleri IX-a*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2016.

Balkan, Kemal, *Mama Kralı Anum-Hirbi'nin Kaniš Kralı Warşama'ya Gönderdiği Mektup*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1957.

Bilgiç, Emin, Hüseyin Sever, Cahit Günbattı, Sabahattin Bayram, Ankara Kültepe Tabletleri I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990.

CAD, Volume 19: Robert D. Biggs, John A. Brinkman, Miguel Civil and etc (Editors), *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University Of Chicago*, Oriental *Institute Publications (OIP),* Chicago, Illinois, U.S.A., 2006.

Casson, Lionel, *Libraries in the Ancient World*, Yale University Press, New Haven and London 2002.

Chantre, Ernest, *Mission en Cappadoce*, Paris, 1898.

Çayır, Murat, İrfan Albayrak, "Yerli Halka Ait Bir Grup Kültepe Tableti", *Archivum Anatolicum (Anadolu Arşivleri)*, S. 12/1, Yıl: 2018, s. 1-20.

Çeçen, Salih, "Kültepe'den Değişik Bir Ticari Mal Listesi" *Archivum Anatolicum (Anadolu Arşivleri)*, S. 12/2, Yıl: 2018, s. 53-75.

Çeçen Salih, "Kültepe Metinlerinde Bulunan Yeni "Waklum" Mektupları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 34, S. 1-2, Yıl: 1990, s. 35-51.

Dercksen, J. G., *The Colophon of Kültepe Eponym List G*, NABU, 2008/54.

Donbaz, Veysel, "Some Old Assyrian texts with rare terminology". *Assyria and Beyond. Studies Presented to Mogens Trolle Larsen*, Editor: J. G. Dercksen, Publications de l'Institut historique-archéologique néerlandais de Stambul 100, Leiden 2004, pp. 179-190.

Donbaz, Veysel, "Some Remarkable Contracts of l-b Period Kültepe-Tablets", *Studies in Honour of Tahsin Özgüç,* Ankara, 1989, pp. 75-98.

Donbaz, Veysel, "Some Remarkable Contracts of l-b Period Kültepe-Tablets II", *Studies in Honour of Nimet Özgüç,* Ankara, 1993, pp.131-154.

Edzard, Dietz Otto, *The Royal Inscriptions of Mesopotamia – Early Periods Gudea And His Dynasty*, Vol. 3/1, University of Toronto Press, Toronto-Buffalo-London, 1996.

Erol, Hakan, "Bir Kâtip Adayının Egzersiz Tableti", *Anadolu'nun Önsözü Kültepe Kaniš Kārumu*, Editörler: Fikri Kulakoğlu ve Selmin Kangal, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Nu: 78, Kayseri, 2010, s. 94-95.

Erol, Hakan, "Köle Sevkiyatı Hakkında Bir Kültepe Metni", *Archivum Anatolicum (Anadolu Arşivleri)*, 14/1 2020, s. 83-94.

Erol, Hakan, *Eski Asurca Metinlerde Meslek Adları ve Unvanlarla Geçen Şahıs İsimleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.

Erol, Hakan, *Kültepe Tabletleri XI-a*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.

Grothe, Hugo, Meine Vorderasien Expedition in 1906-1907, Leipzig, 1911-1912.

Günbattı, Cahit, *Harsamna Kralı Hurmeli'ye Gönderilen Mektup ve Kaniš Kralları, The Letter Sent To Hurmeli King Of Harsamna And The Kings Of Kaniš*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2014.

Günbattı, Cahit, "A List of Eponyms from Kültepe (KEL D)" *Old Assyrian Studies in Memory of Paul Garelli,* Old Assyrian Archives Studies, Volume 4, Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, 2008, pp. 125-135.

Günbattı, Cahit, "An Eponym List (KEL G) from Kültepe", Editor: G. Kryszat, *Festschrift für Karl Hecker zum 75. Geburtstag am 25. Juli 2008, AoF 35*, Berlin, pp. 103-132.

Günbattı, Cahit, "Kültepe'den Akadlı Sargon'a Ait Bir Tablet", *Archivum Anatolicum (Anadolu Arşivleri)*, C. 3, Yıl: 1997, s.131-155.

Günbattı, Cahit, "More Examples Of Correspondences Between Kārum's" *Archivum Anatolicum (Anadolu Arşivleri)*, S. 1/1, Yıl 1995, s.107-115.

Hecker, Karl, "Schultexte von Kültepe", *Aspects of Art and Iconography: Anatolia and its Neighbors. Studies in Honor of Nimet Özgüç*, Editors: M. J. Mellink, E. Porada and T. Özgüç, Ankara, 1993, pp. 281-291.

Karasu, Cem, "Çivi Yazılı Belgelere Göre Eski Anadolu Kadını Hakkında Bazı Gözlemler", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 15, Sayı 3 (Arkeoloji Özel Sayısı), 2006, s. 45-66.

Kınal, Füruzan, "Çivi Yazısının Doğuşu ve Gelişmesi" *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 12, Yayın Tarihi: 1969, s. 1-15.

Köroğlu, Kemalettin, *Eski Mezopotamya Tarihi – Başlangıcından Perslere Kadar*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Kuzuoğlu, Remzi, *Eski Asurca Metinlerde Geçen Coğrafya Adları*, Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007.

Larsen, Mogens Trolle, "Kültepe Kaniš Arşivleri", *Anadolu'nun Önsözü Kültepe Kaniš Kārumu*, Editörler: Fikri Kulakoğlu ve Selmin Kangal, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Nu: 78, Kayseri, 2010, s. 74-81.

Menant, M. Joachim, *Ninive Sarayı Kütüphanesi*, Çeviren: Vedii İlmen, Yaba Yayınları, İstanbul 2005.

Michel, Cécile, "Quelques éléments de language figuré dans les lettres paléo-assyriennes", *Babel und Bibel Vol. 4: Language in the Ancient Near East*, Editors: L. Kogan and N. Koslov, ORRAI 53, 23-28 juillet 2007, Moscou - Saint-Petersburg.

Michel, Cécile, "Asur ve Kaniš'in Kadınları", *Anadolu'nun Önsözü Kültepe Kaniš Kārumu*, Editörler: Fikri Kulakoğlu ve Selmin Kangal, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Nu: 78, Kayseri, 2010, s. 124-133.

Michel, Cécile, "Asur ve Kanište Yazı Yazma, Hesap Yapma ve Kâtiplik Eğitimi", *Anadolu'nun Önsözü Kültepe Kaniš Kārumu*, Editörler: Fikri Kulakoğlu ve Selmin Kangal, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Nu: 78, Kayseri, 2010, s. 82-93.

Michel, Cécile, "Ecrire et compter chez les marchands assyriens du début du IIe millénaire av. J.-C." *Muhibbe Darga Armağanı*, Editors: T. Tarhan, A. Tibet and E. Konyar, İstanbul, 2008, pp. 345-364.

Michel, Cécile, "Les marchands et les nombres: l'exemple des Assyriens à Kaniš", *Intellec-tual Life of the Ancient Near East, Compte-rendu de la 43 Rencontre Assyriologique Internationale*, Editor: J. Prosecky, Prague, 1998, pp. 249-267.

Michel, Cécile, "Old Assyrian Bibliography 2 July 2006 - April 2009" Archiv für Orientforschung 52 Year: 2011, pp. 416-437.

Özgüç, Tahsin, *Kültepe Kazısı Raporu 1948/Ausgrabungen in Kültepe 1948*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Seri: 5, Nu: 10, Ankara 1950.

Özgüç, Tahsin, *Kültepe Kaniš / Neša*, Yapı Kredi Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 2005.

Sever, Hüseyin, "Kültepe Tabletlerinin Anadolu Tarihi ve Kültür Tarihi Bakımından Önemi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 35, S. 2, Yıl: 1991, s. 247-256.

Şahin, Hasan Ali, "Asurlu Tüccarların M. Ö. 2. Bin Yılın İlk Çeyreğinde Anadolu'da Faiz Uygulaması", *Belleten*, S. 255, Yıl: 2005, s. 425-465.

Şahin, Hasan Ali, "Cumhuriyetin 80. Yılında Kültepe Kaniš Kazıları", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Kayseri, 2007, s.151-166.

Şahin, Hasan Ali, "Kayseri Arkeoloji Müzesi'ndeki Kültepe Tabletlerine Göre Yerli Halkın Ticari Faaliyetleri" *VII. Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Çorum, Türkiye, 25-31 Ağustos 2008, s. 845-856.

Ünal, Ahmet, Eski *Anadolu Siyasi Tarihi – Kitap 1: Eski Taş Devri'nden Hitit Devleti'nin Yıkılışına Kadar (M.Ö. 60.000 – M.Ö. 1180)*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2018.

Veenhof, Klaas Roelof, "An Old Assyrian Incantation Against a Black Dog (kt a/k 611)" *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, Vol. 86, Festschrift für Hans Hirsch zum 65. Geburtstag gewidmet von seinen Freunden*, Kollegen und Schülern, Department of Oriental Studies, University of Vienna, 1996, pp. 425-433.

Veenhof, Klaas Roelof, *The Old Assyrian List of Year Eponyms from Kārum Kanish and its Chronological Implications*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

KAYSERİ MEDRESELERİ: ŞİFÂİYE, HUNAT HATUN, SAHABİYE VE AVGUNLU MEDRESELERİ

Ülkü YANCI

Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Sivas/Türkiye, u.yancii@gmail.com, Orcid no: 0000-0002-5822-1813

GİRİŞ

Bilinen ilk adı Mazaka olan Kayseri şehrinin tarihi, çok eski dönemlere kadar gitmektedir. Kapadokya kralı Archealos (M.Ö. 36-17) tarafından Roma İmparatoruna ithafen şehre verilen Caesarea ismi aynı adla günümüze kadar ulaşmıştır. Uzun süre Roma İmparatorluğu ve Bizans Devleti idaresinde kalan şehre Türk yerleşmesi Selçuklularla birlikte başlamış Seçuklu Devleti'nden sonra şehir Danişmendliler, Anadolu Selçukluları, Eratnalılar, Kadı Burhaneddin Ahmed ve Karamanoğulları Beyliği'nin hâkimiyetine girmiştir. Şehrin Osmanlı hâkimiyetine alınması 1398 yılında Yıldırım Bayezid'in bölgeyi ele geçirmesiyle olmuştur. Ankara Savaşı'ndan sonra tekrar Karamanoğulları'nın eline geçen şehir, Fatih Sultan Mehmet döneminde tamamen Osmanlı denetimine girmiştir.[1]

Anadolu Selçukluları ve Osmanlı Devleti'nin ticari ve kültürel anlamda mühim merkezlerinden olan Kayseri, aynı zamanda önemli eğitim merkezlerinden biri de olmuştur. Kayseri eğitim tarihinde önemli bir yere sahip olan Gevher Nesibe, Hunad Hatun ve Sahabiye medreseleri Selçuklular döneminde yapılmış olmakla birlikte Osmanlı Devleti döneminde de faal olmuş eğitim kurumlarındandır. Avgunlu Medresesi'nin ise kitabesi olmamasına rağmen Selçuklu döneminde 13. yüzyıl başlarında inşa edildiği tahmin edilmektedir.

Bilindiği üzere medreseler İslam ve Türk İslam devletlerinde eğitim hayatının merkezinde bulunan eğitim kurumlarıdır. İslam tarihinde ilk medreselerin ne zaman faaliyete geçtiği konusunda farklı görüşler bulunmakla birlikte Selçuklu sultanlarından Alparslan ve oğlu Melikşah'a uzun süre vezirlik yapmış olan Nizamülmülk'ün Nişabur ve Bağdat'ta inşa ettirdiği medreseler daha sonra kurulan medreselere her bakımdan örnek teşkil etmiştir. Yapılan araştırmalar Nizamülmülk'ten önce de vakıflar vasıtası ile medreselerin kurulduğunu göstermektedir. Gazneli Sultan Mahmud döneminde Nişabur'da dört medrese olması, yine oğlu I. Mesud'un Gazne ülkesinde birçok medrese inşa ettirmesi ve Selçuklu sultanı Tuğrul Bey'in 1046 tarihinde Nişabur'da bir medrese yaptırması bunun ispatıdır. Ancak şu ifade edilmelidir ki Nizamülmülk, dağınık olan eğitim faaliyetlerini devlet eliyle kurumsallaştıran bu anlamda bir dönüm noktası oluşturan önemli bir devlet adamıdır.[2] Selçukluların medreseleri Şiiliğin yayılmasını engellemek, Batınilik faaliyetlerinin önüne geçmek, devlet kademelerinde yer alacak ilim adamı ve idarecileri yetiştirmek maksadı ile kurdukları bilinmektedir. Bu nedenledir ki medreselerde Sünni İslam akidesini esas alan bilimler okutulmuştur.[3]

1 Mehmet İnbaşı, "Kayseri Kalesi", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, S. 11, Ankara 2000, s. 825- 826.

2 Tunay Karakök, "Yükseköğretim Kurumu Olarak Osmanlı'da Medreseler: Bir Değerlendirme", *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* C./V. 2, S./I. 2, Bartın 2013, s. 211. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/43586

3 Ziya Kazıcı, *Ana Hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi,* İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 25.

Nizamiye Medreseleri olarak bilinen medreseler Selçuklular tarafından Merv, Herat, Belh, Basra, İsfahan, Âmül, Musul, Cizre ve Rey gibi şehirlerde ve Anadolu'nun Selçuklular tarafından yurt edinilmesinin ardından burada benzer şekilde inşa edilmiştir. Zira Selçuklular, Anadolu'da fethettikleri her bölgede cami, medrese ve zâviyeler inşa ederek Türk nüfusu buralara yerleştirmişler bu suretle de fethedilen yerlere Türk İslam hüviyeti kazandırmışlardır.[4] Bu anlamda medreseler yeni fethedilen coğrafyada yerleşen Türk İslam nüfusunun eğitim ihtiyacının odağında yer alarak kültürel hayatın vazgeçilmez ve en önemli unsuru haline gelmiştir. Bu öneme binaen Selçuklular ve Beylikler döneminde yalnızca Anadolu'da 139 medrese inşa edilmiştir.

Selçuklular döneminde dersler ve medreselerin öğrenim süreleri hakkında kesin bilgiler olmamakla birlikte Osmanlı döneminde medreselerin ilköğretimden sonra devam edilen eğitim kurumları olduğu bilinmektedir. Bu dönemde medreseler bugünün orta, lise, yüksekokul ve üniversite eğitimine karşılık gelen, dini bilimlerin ağırlıklı olarak okutulması sebebiyle yalnızca Müslümanların devam ettiği bir eğitim kurumu özelliği taşır. Medreselerde verilen eğitim içeriğinde aklî ve naklî ilimler bulunmaktadır.

Selçuklu medreseleri yapı olarak avlu, eyvan, mescit, türbe, talebe odaları, kışlık dershaneler, havuz ve çeşme gibi bölümlerden müteşekkildir. Bu bölümlerin her biri öğrenci ve öğretmenler için daha kaliteli eğitim görebilecekleri bir ortam hazırlamak adına medreseye dâhil edilmiştir. Zira öğrencilerin ders gördükleri ve dinlendikleri bir mekân olarak eyvan aynı zamanda medreseyi güneş ve yağmurdan koruyacak şekilde tasarlanmıştır. Öğrenci odaları avlunun iki yanında dışarıya teması olmaması açısından penceresiz olarak tasarlanmıştır. Soğuk havalarda kışlık dershane kullanılmaktadır. Havuz derslerin huzurlu bir ortamda yürütülmesini sağlamaktadır. Temiz su ihtiyacı medrese içerisinde yer alan çeşmeden temin edilmektedir.[5]

ŞİFÂİYE (GEVHER NESİBE) MEDRESESİ

Kayseri'nin Selçuklu döneminden kalan en önemli yapılarından biri Şifâiye Medresesi'dir. Medrese esasen 1205-1206 yılında Anadolu Selçuklu hükümdarı Gıyaseddin Keyhüsrev'in kendi adına yaptırdığı Gıyasiye Medresesi ve kız kardeşi Gevher Nesibe Hatun adına yaptırdığı Gevher Nesibe Dârüşşifası adlı iki medreseden oluşan kompleks yapının bir parçasıdır. Gevher Nesibe Dârüşşifa'sının Gıyasiye Medresesi ile bitişik olarak inşa edilmesi nedeniyle bu iki medreseye "Çifteler", "Çifte Medrese" veya "İkiz Medreseler" adı verilmiştir.[6] Şifâiye Medresesi arşiv kayıtlarında Şifa Hatun Medresesi olarak da geçmektedir.[7] Kayseri'nin bugün Hacı İkiz Mahallesi'nde yan yana konumlandırılmış bu iki yapıdan hangisinin medrese hangisinin dârüşşifa olarak kullanıldığı uzun süre aydınlatılamamıştır. Ancak Mehmet Kutlu, yaptığı araştırmalar sonucunda bu Çifte Medrese'nin doğu kanadının Dârüşşifa batı kanadının

4 Nebi Bozkurt, "Medrese", *TDV İslam Ansiklopedisi,* C. 28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s.324-325.

5 Arzu Nar Boy, "Medreselerin Kısa Bir Geçmişi ve Kayseri Medreseleri", *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 4, S. 1,* s. 59.

6 Süheyl Ünver, *Selçuk Tababeti,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1940, s. 39.

7 *VGM Arşivi, Berevat Defteri, Defter No: 1838, s. 84. Ayrıca; VGM Arşivi, Defter No: 284, s. 69.; VGM Arşivi, Defter No: 260, s. 153.; VGM Arşivi, Defter No:259, s. 275.*

ise Gıyasiye Medresesi olduğu sonucuna varmıştır. Kutlu, bu sonuca Çifte Medrese'nin batı kanadındaki taç kapının üzerindeki inşa kitabesinin bu taç kapıya ait olmamasına ve inşa kitabesinin günümüze ulaşamayan Çifte Medrese'nin doğu kanadındaki özgün taç kapıya ait olması olasılığına, Gevher Nesibe'nin türbesinin konumuna, Çifte Medrese'nin doğu ve batı kanatlarındaki mekânların genişlik ve sayılarının farklılığına, her iki yapıdan hangisinin mimari özellikleri açısından bir sultan yapısı olan Gıyasiye olarak adlandırılmaya uygun olduğuna ve doğu kanattaki yapının giriş eyvanına açılan mekânların varlığına ve işlevselliklerine yönelik analizlerle ulaşmıştır.[8]

Selçukluların tıp medreseleri için "dârülâfiye", "dârüşşifâ" tabirlerini kullandıkları anlaşılmaktadır. Osmanlılar dârüşşifâ ile birlikte daha çok "dârüssıhha", "şifâhâne", "bîmârhâne" ve "tımarhane" kelimelerini kullanmışlardır.[9] Şifâiye Medresesi'nin Anadolu'da kurulan ilk tıp medreselerinden biri olduğu bilinmekle birlikte Selçuklu tarihinde daha önce vezir Nizâmülmülk tarafından Nîşâbur'da bir hastane yaptırıldığı kaynaklarda zikredilmiştir. Ancak bu bimaristan da Selçuklular'ın 1055'ten itibaren Bağdat, Şîraz, Berdesîr, Kâşan, Ebher, Zencan, Gence, Harran ve Mardin'de kurdukları bîmâristanlar gibi ortadan kalkmıştır. Gevher Nesibe Dârüşşifâsı ve Gıyâseddin Keyhusrev Tıp Medresesi dışında günümüze ulaşabilen Selçuklu bîmâristanları 1154'te inşa edilen Şam'daki Nûreddin Hastahanesi, 1217'de Sivas'ta yaptırılan Keykâvus Dârüşşifâsı, 1228'de Divriği'de yaptırılan Behram Şah'ın kızı Turan Melik'in hastahanesi, 1275 tarihinde inşa ettirilen Tokat Pervâne Bey Dârüşşifâsı, 1235'te Çankırı'da yaptırılan Atabey Ferruh Hastanesi ve Kastamonu'da 1272'de faaliyete geçen Ali b. Pervâne Hastanesi'dir.[10]

Şifâiye Medresesi'ne adı verilen Gevher Nesibe Hatun hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Gevher Nesibe Hatun, II. Kılıçaslan'ın kızı ve I. Keyhüsrev'in kız kardeşidir. Refet Yinanç, Sivas İzzettin Keykavus Dârüşşifası hakkında yayınladığı makalesinde Horhun köyünün eski adının Neseb Hatun olduğunu, ayrıca aynı coğrafyada yer alan bir mezranın adının da yine Neseb Hatun olduğunu ifade etmiştir. Vakıf geleneğinde vakıf sahibi çocuksuz olarak ölürse kardeşinin çocukları bu vakfı devralmaktadırlar. Bu gelenekten hareketle Yinanç, Gevher Nesibe Hatun'un kardeşinin oğlu olan I. İzzettin Keykavus tarafından muhtemelen on yıl kadar sonra Şifâiye Medresesi Vakfı'na adı geçen yerleri bağışlamıştır.[11]

Gevher Nesibe Dârüşşifası'nın yapımı ile alakalı olarak bir rivayet pek çok çalışmada aktarılmıştır. Buna göre Gevher Nesibe Hatun, bir komutana gönlünü kaptırır. Abisi I. Gıyaseddin Keyhüsrev bu durumun Selçuklu geleneklerine uygun olmadığını düşünerek komutanı savaşa göndermiştir. Komutan savaşta şehit olunca Gevher Nesibe Hatun, ince hastalığa yakalanır ve kendisi gibi dermansız derde düşenlerin tedavi edilecekleri bir tıp medresesi açılmasını ister. Gevher Nesibe Hatun'un bütün malı kurulacak bu

8 Mehmet Kutlu, "Kayseri Çifte Medrese'de Gevher Nesibe Darüşşifası'nın Konumu Üzerine Bir Değerlendirme", *Sanat Tarihi Dergisi,* XXVI / 2, 2017, s. 363.

9 Arslan Terzioğlu, "Bîmâristan", *TDV İslam Ansiklopedisi,* C. 6, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 163.

10 Terzioğlu, "Bîmâristan", s. 167. Ayrıca Bk. Ahmet Acıduman, "Darüşşifalar Bağlamında Kitabeler, Vakıf Kayıtları ve Tıp Tarihi Açısından Önemleri - Anadolu Selçuklu Darüşşifaları Özelinde", *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, C.63, S. 1, Ankara 2010, s. 10-11. http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/36/1525/16766.pdf

11 Ayşegül Bekmez, *Anadolu Selçuklu Döneminde Kadınların Mimari Etkinlikleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2016, s. 137.

vakfa bağışlanmıştır. Gıyaseddin Keyhüsrev kardeşinin bu vasiyetini yerine getirerek Çifte Medreseyi inşa ettirmiştir.[12] Şifâhanenin taç kapısında bir Arapça kitabe bulunmaktadır. Bu kitabede yer alan ifadeler şu şekildedir: *"Kılıçarslan oğlu dinin ve dünyanın koruyucusu büyük sultan Keyhüsrev zamanında -zamanı daim olsun- Kılıçarslan'ın kızı din ve dünyanın ismeti Melike Gevher Nesibe'nin -Allah sizin için onu razı kılsın- vasiyeti olarak H. 602 yılında bu hastanenin inşasına ittifak ettirdi."* Bu kitabeden anlaşıldığına göre medrese yapı topluluğu, Gevher Nesibe tarafından yaptırılmıştır. Yapı topluluğu içerisinde yer alan kümbet kitabesi mevcut olmasa da büyük ihtimalle Gevher Nesibe Hatun'a aittir.[13] Kitabede "vasiyet" tabirinin geçmesi Gevher Nesibe Hatun'un gerçekten bir hastalık nedeniyle bir vasiyette bulunduğunu ve büyük ihtimalle de Kayseri'de vefat ettiğini göstermektedir. Zira I. Gıyaseddin Keyhüsrev, Konya'da Alaaddin Camii avlusundaki Selçuklu sultanları anıt kabiri olan Kümbethâne'de medfundur. Şifâiye Medresesi'nde bulunan türbe, kitabesi mevcut olmasa da Gevher Nesibe Hatun'a ait olmalıdır.[14] Gevher Nesibe Sultan'ın mezarı olduğu düşünülen türbenin Selçuklu kız mezarı tipinde olması da bu ihtimali oldukça kuvvetlendirmektedir.[15]

Anadolu Selçuklu döneminde inşa edilmiş olan dârüşşifalar genellikle, ticaret yolları üzerinde kurulmuşlardır. Dârüşşifaların finansal desteği yine vakıflar vasıtasıyla olmuştur. Vakıf anlayışının bir yansıması olarak bu yapılar, herkese açık olmuş, yolcular, tüccarlar, garip ve kimsesizler; din, dil ve ırk ayrımı yapılmaksızın tedavi edilmişlerdir. Bu dârüşşifaların bir kısmında, akıl hastalıklarını tedavi amaçlı "Bîmarhâne" adı verilen ayrı bir bölüm de açılmıştır.[16] Kayseri Şifâiye Medresesi'nin bu amaçla da hizmet verdiği bilinmektedir. Çifte Medrese'nin mimari özelliklerine bakılınca medrese kısmının daha büyük, hastane kısmının ise daha geniş olduğu göze çarpar. 32x40 metre büyüklüğünde olan hastane kısmı ile medrese toplamda 60x40 metre büyüklüğündedir. İki yapı birbirine bir koridor vasıtasıyla bağlanmıştır. Mutfak tipinde bir mekâna rastlanmaması burada eğitim gören talebelerin ve akademik kadronun yemek ihtiyacının başka bir imaret vasıtasıyla sağlandığı fikrini kuvvetlendirmektedir. Arkeolojik çalışmalarla varılan sonuca göre ise medrese civarda bulunan bir hamamdan getirilen su ile ısıtılmıştır.[17]

Şifâiye Medresesi, dünyada kurulan ilk uygulamalı tıp okulu olma özelliğine sahiptir. Tıp eğitiminin teorik kısmı Gıyasiye Medresesi'nde pratik kısmı ise Şifâiye Medresesi'nde verilmektedir. Medresede matematik, astronomi, fizik, dilbilgisi, felsefe, tıp gibi ilim dallarının yanında medreselerin müfredatının

12 Dilber İlimli Usul, *Selçuklular Zamanında Kayseri'de İlmi ve Kültürel Faaliyetler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2007, s. 105.

13 Osman Eravşar, "Çifte Medrese", *Kayseri Ansiklopedisi*, C. 1, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2015, s. 391. Ayrıca bk. Ahmet Hulusi Köker, "Gevher Nesibe Darüşşifası ve Tıp Medresesi", *TDV İslam Ansiklopedisi,* C. 18, Türkiye Diyanet Vakfi Yayınları, İstanbul 1998, s. 39.

14 Mehmet Çayırdağ, "Gevher Nesibe", *Kayseri Ansiklopedisi*, C. 2, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2010, s. 372.

15 Şerife Özkan, *Medrese Tâbirinin İlk Defa Ortaya Çıkışı, Selçuklular Zamanında Medreselerin Kuruluş Sebebleri ve Medrese Eğitimi,* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2007, s. 61.

16 Kifayet Özkul, "Anadolu'da İlk Tıp Medresesi Gevher Nesibe Hatun Darüşşifası", Uluslararası Göbeklitepe Sosyal Ve Beşeri Bilimler Kongresi, İksad Yayınları, Şanlıurfa 2020, s. 28. https://d5d9044a-7b4a-4f75-852f-4646c3028d44.filesusr.com/ugd/614b1f_5e4546bd98ab4000940309cf4ac69356.pdf.

17 Özkan, *a.g.t.*, s. 61.

ayrılmaz bir parçası olan usul, fıkıh, hadis, tefsir gibi İslami ilimler de okutulmuştur. Ayrıca Ebu Bekir er-Razi ve İbn Sina'nın eserleri, Hipokrat ve Galen gibi eski Yunan ve Roma kaynakları üzerinden de eğitim verilmiştir.[18]

Şifâiye Medresesi'nde görev yapan doktor ve müderrisler arasında âlim ve filozof olan Abdüllatif el-Bağdadi, Mevlana'nın yakın dostu ve özel hekimi olan Ekmeleddin en-Nahcuvani, Kayseri müftüsü İnayetullah ve göz hekimi Kutbüddin-i Şirazi gibi önemli isimler bulunmaktadır.[19] Ayrıca medresede aralarında Ebubekir, Gazanferi, Ali Şinasî, Ebu Salim İbni Kübra, Yakubi, Şücauddin Ali Bin Ebu Tahir, Seyit Samet'in de bulunduğu birçok hekim yetişmiştir.[20] Hastanenin ilk kadrosunda biri başhekim olan iki hekim, bir cerrah, bir göz doktoru, bir eczacı ve bir idarecinin olduğu, hastanenin yapıldığı yıllarda Konyalı Hekim Ebubekir'in Kayseri'de görev aldığı ve başhekimlik yaptığı bilinmektedir.[21] Medresede görevli hekimlerden biri olan Ebubekir'in Konya başhekimi Ekmelüddin Müeyyed ile iletişim halinde olması Kayseri Şifâiye Medresesi de dâhil olmak üzere tüm sağlık kuruluşlarının başkent Konya'dan idare edildiğinin bir kanıtı olabilir.[22]

Şifâiye Medresesi'nin önemli bir özelliğinin de buranın bîmarhâne olarak kullanılması olduğu yukarıda belirtilmişti. Yapının kuzey- güney istikametinde orta koridorunda bulunan on sekiz küçük odanın bîmarhâne olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu odalarda bulunan deliklerin hastaların tedavisi için kullanılan müzik için açılmış olduğu düşünülmektedir.[23] Bu şekilde psikolojik rahatsızlığı olan hastaların müzikle tedavi edilmesi Türklerde ilk defa bu medresede başlamış bir uygulamadır. Bu anlamda Şifâiye Medresesi ayrı bir önemi haizdir. Tek katlı olan Şifâiye Medresesi'nde tepeden aydınlatmalı üç ameliyathane olduğu da bilinmektedir. Kaynaklarda yer alan bilgilere göre burada katarakt ve mesane ameliyatları yapılmaktadır. O dönemde ameliyatlarda hastalarda narkoz etkisi gösteren âdemotu, afyon, şarap, hindistan cevizi karışımı ve sarı sabir kullanılmış; bu otların yetiştirilmesi için medresenin damına bir buçuk metre kalınlığında toprak örtülmüştür. Medrese, dışarıdan gelen hastaların muayeneleri için de kullanılmıştır.[24]

Bilindiği üzere Moğol istilası sonrasında Türkiye Selçuklu vakıfları gerilemiştir. Devletin gelirlerinin Moğolların eline geçmesi sonrasında vakıflarda maddi sıkıntılar giderek daha büyük bir problem haline gelmiştir. Bu vakıflar Osmanlı Devleti'nin Anadolu'da egemen olmasıyla işlevliğini tekrar kazanmış ve maddi sıkıntılar giderilmiştir.[25] Esasen medresenin gelirlerinin tespit edilebileceği ana kaynak durumundaki vakfiyesi mevcut değildir. Osmanlı döneminde de vakfın vakfiyesinin herhangi bir yerde kayıtlı olmadığı

18 Özkul, *a.g.t.,* s. 35.

19 Özkul, *a.g.t.,* s. 35.

20 Recep Çelik, " Selçuklu'da Bir Sosyal Hizmet Kurumu Örneği: Kayseri Gevher Nesibe Şifahanesi", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi,* S.15, Yalova 2017, s. 160. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/395285.

21 Çelik, agm.., s. 161.

22 Nermin Şaman Doğan, "Ortaçağ'da Anadolu'nun Eğitim Mekânları: Selçuklu Medreseleri Darüşşifalarından Örnekler", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (H. U. Journal of Education)* 28 (2), Ankara 2013, s. 433-434.

23 Çelik, agm.., s. 162.

24 Özkul, *a.g.t.,* s. 35., Erhan Yoska, *a.g.t.*, s. 159-163.

25 Erhan Yoska, *Türkiye Selçuklularında XIII. Yüzyıldaki Tıbbî Gelişmeler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2005, s. 158.

anlaşılmaktadır. Bu durum 1897 tarihli bir belgede geçen " *Kayseride* Şifâiye *ve G*ıyasiye medreseleri .... *hazinece vakfiyesi bikayd olmadığı cihetle tevliyeti hakkında şurutu keyfiyyeti bilinemediği gibi*" ifadelerinden anlaşılmaktadır. Belgenin devamında bu tür vakıfların muameleleri yapılırken nasıl davranılması gerektiğine dair bilgiler yer almaktadır.[26] Başka bir belgede de aynı durum zikredilmiştir. 1891 tarihli bu belgede medresenin tevliyet ve müderrislik vazifelerinin tevcihine dair bir arzuhale cevap verilmiştir. Arzuhale verilen cevapta adı geçen görevlerin tevcihinin yapılabilmesi için vakfiyesi bulunmayan vakıfların esas defterlerine bakılması gerektiği ve nihai kararın buna göre verilmesi gerektiği ifade edilmiştir.[27] 1897 yılına ait bir arşiv kaydında Şifâiye Medresesi'nin müderrislik cihetinin rub'dan sülüs hissesinin ve Gıyasiye Medresesi'nin sülüsden rub' hisse tevliyet cihetinin müteveffa Mesud Efendi mahlûlünden müştereği Abdürraif Efendi'ye daha önce tevcih edildiği belirtilmiştir. Ancak söz konusu cihetlerin ölen kişiye ait olduğuna dair kayıt olmasına rağmen vakfın vakfiyesi olmadığı için yalnızca müderrislik cihetlerinin Abdürraif Efendi'ye verilebileceği; tevliyet cihetinin ise vakfiyesi kayıp olan vakıflarda uygulana geldiği üzere hazine-i evkaf tarafından mazbuten idare olunacağı belirtilmiştir.[28]

Şifâiye Medresesi'nin araştırmalar sonucu tespit edilen vakıf gelirleri sunlardır: Talas ve Erkilet köyünün malikâne gelirleri, Yorgad köyünün malikâne gelirinin üçte biri, Acı Kuyu Mezraası, Saslu Mezraası'nın malikâne geliri, Sultan Hamamı'nın yıllık kira geliri, Hamamın Dârüşşifa yakınındaki arsasından alınan kira bedeli, Gıyasiye Medresesi yakınındaki arsanın senelik kira gelirinden alınan 30 akçe.[29] 1505 ve 1584 tarihli Konya Tahrir ve Evkaf defterlerine Çifte Medrese ile ilgili gelirler kaydedilmiştir. Buna göre üç köyün malikânesi, iki mezra, bir hamam ve iki arsanın geliri vakfa aittir; 1500 yılında bu gelir yıllık olarak 29.123 akçe, 1584 yılında ise 43.643 akçedir. Yine burada yer alan bilgilere göre medresede eğitim gören öğrencilere yevmi 8 akçe, müderrislere yevmi 20 akçe tahsis edilmiştir. Vakfın görevlilerinden cabi için yevmi 2 akçe ayrılmıştır. 1584 yılında tahminen medresede beşer öğrenci toplamda on öğrenci eğitim görmektedir.[30]

"Aynı tarihlerde Dârüşşifaya ayrılan geliri Yinanç şu şekilde tespit etmiştir: Talas köyünün malikânesi ki 485 vergi nüfusu olup 10080 akçelik yıllık geliri vardır. Erkilet köyünün malikânesi. Burada bulunan Sahra nahiyesine bağlı olan köyün 8031 akçelik yıllık geliri. Yorgad köyü Malikânesi. Yine burada bulunan Sahra nahiyesine bağlı olan köyün 2862 akçelik geliri medrese, Nesibe Hatun türbesi ve Hacı Kılıç Camisine bölünmüştür. Acı Kuyu mezrası. Malya nahiyesine bağlı Acı Kuyu mezrası ki burası Karakuyu mezrasının yakınında olup geliri 300 akçedir. Saslu mezrası malikânesi. Erciyes Cebel-i Ali nahiyesine bağlı olarak kaydedilmiş olan Saslu mezrası malikânesinin 500 akçelik yıllık geliri. Sultan hamamının

26 *VGM Arşivi, Defter No: 308, s. 285.- 286.*

27 *VGM Arşivi, Defter No: 886.*

28 *VGM Arşivi, Defter No: 3091.*

29 Refet Yinanç, "Kayseri Gevher Nesibe Tıbbiyesinin Vakfı", Selçuklu Gevher Nesibe Sultan Tıp Fakültesi Kongresi, Kayseri 1991, Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayını, Kayseri 1991, s.14.

30 Halil Tekiner, "Gevher Nesibe Darüşşifası ve Selçuklularda Tıp", *I. Uluslararası Selçuklu Sempozyum*u, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 182-183.

yıllık ihalesinden alınan 8520 akçelik geliri. Hamamın dârüşşifa yanındaki arsanın 50 akçelik geliri. Gıyasiyye medresesi yanındaki arsanın yıllık 30 akçelik geliri."[31]

Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgelerde medrese vakfına ait muhasebe bilgileri aktarılmıştır. Vakfın 1864,1865, 1866, 1867, 1870- 1871 ve 1878 yıllarına ait gelir ve gider durumları bu belgeler vasıtasıyla birer tablo haline getirilerek aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 1: Şifâiye ve Gıyasiye Medreseleri Gelirleri

Varidatı	Para	Kuruş	Senesi	Kaydı Yazan Mütevelli
Talas Karyesi'nde Köy yerinden	-	8.005	1281[32]	Mehmed Âlim Efendi
Germir Karyesi'nde Talas Mezraası	-	750	"	"
Akçakaya Karyesi'nde Talas Mezraası	-	30	"	"
Sakar'da Saslu Mezraası	-	905	"	"
? Yorgad Mezraası	-	370	"	"
Beydeğirmeni Karyesi'nde Aciz Mezraası	-	50	"	"
Erkilet Karyesi'nde Köy yerinden	-	5.600	"	"
Karye-i Mezburede Suluca Mezraası	-	5	"	"
Alagöz Karyesi'nde Yorgad Mezraası	-	36	"	"
? Saslu Mezraası	-	20	"	"
Bedel-i Aşar	-	993	"	"
Toplam:		16.764		
Talas Karyesi Köy yerinden		6.140	1282[33]	Mehmed Âlim Efendi
Germir Karyesi Talas Mezraası		400	"	"
Akçakaya Karyesi'nde Talas Mezraası		30	"	"
Sakar'da Saslu Mezraası		350	"	"
? Yorgad Mezraası		0	"	"
Beydeğirmeni Karyesi'nde Aciz Mezraası		51	"	"
Erkilet Karyesi'nde Köy yerinden		3.420	"	"
Karye-i Mezburede Suluca Mezraası		5	"	"
Alagöz Karyesi'nde Yorgad Mezraası		36	"	"
? Saslu Mezraası		10	"	"
Bedel-i Aşar		3.982	"	"
Toplam:		14.424		

31 Çağrı Bakır, *Selçuklular Döneminde Sağlık Kurumları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2014, s. 23-24.

32 *BOA, EV.MH., 1148/115, H. 1281/ M. 1864-1865.*

33 *BOA, EV.MH., 1226/98, H. 1282/ M. 1865.*

Varidatı	Para	Kuruş	Senesi	Kaydı Yazan Mütevelli
Talas Karyesi Köy yerinden		7.956	1283[34]	Mehmed Âlim Efendi
Germir Karyesi Talas Mezraası		886	"	"
Akçakaya Karyesi'nde Talas Mezraası		23	"	"
Sakar'da Saslu Mezraası		273	"	"
? Yorgad Mezraası		440	"	"
Beydeğirmeni Karyesi nde Aciz Mezraası		46	"	"
Erkilet Karyesi'nde Köy yerinden		6.000	"	"
Karye-i Mezburede Suluca Mezraası		15	"	"
Alagöz Karyesi'nde Yorgad Mezraası		41	"	"
? Saslu Mezraası		8	"	"
Bedel-i Aşar		5958	"	"
Toplam:		21.646		
Talas ve kura-i saire bedel-i aşarı		15.302	1287[35]	Müderriszade Meehmed Âlim ve Mehmed Âlim Efendiler vesaire
Bedel-i Aşar		12.157	"	"
İcare-i ..... Hamam kirası		1.000	"	"
Toplam:		28.459		
Talas ve kura-i saire bedel-i aşar-ı maktuası	20	22.863	1295[36]	Mehmed Nail Efendi
Bir bab hamam kirası		500	"	"
Toplam:	20	23.363		

Aynı vakfın iki medresesi olan Gıyasiye ve Şifâiye Medreselerinin 1864 yılında vakıf gelirleri 16.764 kuruş, 1.865 yılında 14.414 kuruş, 1866 yılında 21.646 kuruş, 1870 yılında 28.459 kuruş ve 1878 tarihinde 20 para 23.363 kuruştur. Sayılara bakıldığında yıllar arasında çok büyük bir fark olmadığı görülmektedir. Bu gelir durumu yukarıda verildiği üzere 16. yüzyılda da çok farklı görünmemektedir. Osmanlı vakıf sistemi incelendiğinde devletin miri topraklardan bir kısmını vakıf yararına kullandığı anlaşılmaktadır. Şifâiye Medresesi için de böyle bir yola başvurulmuş ve Kayseri'nin Talas, Germir, Beydeğirmeni, Erkilet, Suluca, Alagöz, Saslu, Akçakaya, Yorgad, Sakar gibi köy ve mezralarının gelirleri Çifte Medreseler olarak bilinen medreseye vakfedilmiştir.

Çifte Medrese olarak bilinen Şifâiye ve Gıyasiye medreselerinin yukarıda verilen bilgilerde görüldüğü üzere gelirleri aynı iken yani vakfın gelirleri her iki medrese için de kullanılır iken 3090 numaralı Kayseri

34 *BOA, EV.MH., 1224/32, H. 1283/ M. 1866-1867.*
35 *BOA, EV.MH., 1508/43, H. 1287/ M. 1870-1871.*
36 *BOA, EV.MH., 2030/80, H. 1295/ M. 1878.*

Evkaf defterinde bu iki medrese ayrı ayrı medreseler olarak gösterilmiş, defterin fihristinde de ayrı iki medrese olarak farklı kayıtlar oluşturulmuştur.[37] H.1253 ve H. 1260 yıllarına ait vakıf kayıtlarını ihtiva eden defterin 12. sayfasında Şifâiye Medresesi ile ilgili olarak önemli bilgiler verilmiş ve medreseye ait gelirler teferruatlı olarak kaydedilmiştir. Medresenin vakfı ile ilgili *"Vakf-ı mezburun müsekkefatı olan medine-i mezbure tevabiatından Talas ve Erkilet nam iki aded karye ile Sisli tabi Cebel-i Erciş ve Kenarırmak Nahiye'sine tabi Acıca Mezraaları malikânelerinin yüz sehim itibariyle altmış sehim ve Yorgad Karyesi malikânesinin iki bin dörtyüz sehimden dörtyüz doksan sehim hisselerinin salifü'z-zikr üç sene müddette mütevelliyûn-i mümaileyhim efendilerin ahz eyledikleri hasılatları beyan olunur."* şeklinde bir açıklama yapılmış ve ardından bu üç senelik hasılat kalemleri teker teker kaydedilmiştir. Burada yer alan bilgilere göre zikredilen bölgelerden elde edilen gelir 259.032 kuruştur. Bu gelirler arasında 76.772 kuruş olan öşür ve bağ gelirinin yanı sıra getirisi 23.782 kuruş olan buğday, 30.632 kuruş olan arpa, 3.552 kuruş olan mercimek, 86 kuruş olan sarımsak, 114 kuruş olan burçak gibi ürün gelirleri de yer almaktadır. Defterde medresede görevli müderrislere bu gelirden ayrılan miktar da belirtilmiştir. Buna göre medresede müderris olarak görev yapan es-Seyyid Salim Efendi'ye 14.570 kuruş, Mustafa Münib, Ahmed Mesud, İbrahim Naim Efendilere 1.618'er kuruş, Hafız Kasım ve El-hac Mustafa Efendilere ise 3.237'er kuruş ayrılmıştır. Defterde verilen çok önemli bir bilgi de medresede öğrenim gören öğrenci sayısı ile alakalıdır. Zira bu kayıt dışında öğrenci sayısı verilen başka bir belgeye tesadüf olunmamıştır. Belgede yukarıda adı geçen müderrislerin ismi tekrar zikredilerek her bir müderrisin kendi işleriyle son derece alakadar oldukları ve her bakımdan iyi birer müderris oldukları belirtildikten sonra her birinin hâlihazırda iki yüzü mütecaviz öğrencileri olduğu dile getirilmiştir. Ve yine belgede geçen ifadelerden anlaşıldığına göre bu öğrenciler leyli ve nehari yani yatılı ve yalnızca gündüz medreseye devam eden öğrencilerden müteşekkildir.[38] Yukarıda 1584 yılında medresede on öğrencinin eğitim gördüğünün tahmin edildiği dile getirilmişti. Ancak bu belgede çok açık bir ifade ile müderrislerin her birinin iki yüzü mütecaviz talebesi olduğu ifade edilmiştir. Bu durum arada geçen zaman farkı ile alakalı olabileceği gibi medresenin nehari öğrencilerinin de burada toplam öğrenciye dâhil edilmesi ile alakalı da olabilir.

3090 numaralı Kayseri Vakıf Defteri'nde H. 1258 yılına ait Şifâiye ve Gıyasiye Medreseleri vakıf kayıtları da verilmiştir. Buna göre Talas ve Erkilet karyeleri ile Sisli ve Acıca mezraaları malikânelerinin yüz sehimden kırk sehim hissesi Gıyasiye Medresesi vakfına aittir. Buğday, arpa, çavdar, mercimek, burçak gibi ürünlerden elde edilen gelir toplamda 4.157 akçedir. Şifâiye Medresesi'ne ait kayıttan ise bu medreseye Talas ve Erkilet karyeleri ile Sisli ve Acıca mezraaları malikânelerinin yüz sehimden altmış sehim hissesi ve ayrıca Yorgad Karyesi malikânesinin 2.400 dirhem gelirinden 490 dirheminin vakfedildiği anlaşılmaktadır. Bu gelirlerin toplamı H. 1258 yılında 6.294 akçedir.[39] Bu kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla Gıyasiye ve Şifâiye Medreselerinin vakıf gelirleri aynı kalemler üzerinden olmakla beraber gelirler belirli bir oranda iki medrese arasında pay edilmiştir. Gıyasiye Medresesi için adı geçen bölge gelirlerinin

37 *VGM Arşivi, Kayseri Muhabe Defteri, Defter No: 3096.* Defterin 12. sayfasında Şifaiye Medresesine ait vakıf kayıtları yer alırken Gıyasiye Medresesi'nin vakıf kayıtları ayrı olarak 28. sayfada verilmiştir.

38 *VGM Arşivi, Kayseri Muhasebe Defteri, Defter No: 3096, s. 12.*

39 *VGM Arşivi, Kayseri Muhasebe Defteri, Defter No: 3096, s. 88.*

%40'ı vakfedilirken Şifâiye Medresesi'ne gelirlerin %60'ının ve buna ilaveten Yorgad Karyesi gelirinin bir kısmının da vakfedilmesi dikkat çekicidir. Bu gelir dağılımı yapılırken Gıyasiye Medresesi'nin teorik eğitim verildiği yer iken Şifâiye Medresesi'nin uygulama medresesi olması ve ayrıca halkın hizmetine sunulan bir hastane olmasının payı olduğu düşünülebilir.

Vakfın 1864,1865, 1866, 1867, 1870- 1871 ve 1878 yıllarına ait giderleri şu şekildedir:

Tablo 2: Şifâiye ve Gıyasiye Medreseleri Giderleri

Mesarifatı	Kuruş	Senesi	Mütevellisi
Müderriszade Mehmed Âlim Efendi: Müderris- Mütevelli	4.335	1281[40]	Mehmed Âlim Efendi
Âlim Efendi: Müderris- Mütevelli	186	"	"
Ahmed Mesud Efendi: Müderris- Mütevelli	2.156	"	"
Enver Efendi: Müderris- Mütevelli	3.045	"	"
Naim Efendi: Müderris- Mütevelli	1.314	"	"
Nail Efendi: Müderris- Mütevelli	3.045	"	"
Halil İbrahim Efendi: Müderris- Mütevelli	159	"	"
Mustafa Efendi: Müderris- Mütevelli	154	"	"
Mehmed Efendi: Müderris- Mütevelli	180	"	"
Katibzade Âlim Efendi: Müderris- Mütevelli	190	"	"
Maaş-ı Muharrer	800	"	"
Harc-ı Muhasebe	200	"	"
Toplam:	15.764		
Müderriszade Mehmed Âlim Efendi: Müderris-	3.847	1282[41]	Mehmed Âlim Efendi
Âlim Efendi: Müderris- Mütevelli	1.100	"	"
Ahmed Mesud Efendi: Müderris- Mütevelli	1.900	"	"
Enver Efendi: Müderris- Mütevelli	2.500	"	"
Naim Efendi: Müderris- Mütevelli	1.500	"	"
Nail Efendi: Müderris- Mütevelli	2.500	"	"
Halil İbrahim Efendi: Müderris- Mütevelli	150	"	"
Mustafa Efendi: Müderris- Mütevelli	150	"	"
Mehmed Efendi: Müderris- Mütevelli	150	"	"
Katibzade Âlim Efendi: Müderris- Mütevelli	175	"	"
Maaş-ı Muharrer	354	"	"
Harc-ı Muhasebe	88	"	"

40 *BOA, EV.MH., 1148/115, H. 1281/ M. 1864-1865.*
41 *BOA, EV.MH., 1226/98, H. 1282/ M. 1865-1866.*

Mesarifatı	Kuruş	Senesi	Mütevellisi
Toplam:	14.414		
Müderriszade Mehmed Âlim Efendi: Müderris-Mütevelli	3.713	1283[42]	Mehmed Âlim Efendi
Âlim Efendi: Müderris- Mütevelli	1.012	"	"
Ahmed Mesud Efendi: Müderris- Mütevelli	1.872	"	"
Enver Efendi: Müderris- Mütevelli	2.599	"	"
Naim Efendi: Müderris- Mütevelli	1.122	"	"
Nail Efendi: Müderris- Mütevelli	2.599	"	"
Halil İbrahim Efendi: Müderris- Mütevelli	230	"	"
Mustafa Efendi: Müderris- Mütevelli	230	"	"
Mehmed Efendi: Müderris- Mütevelli	-	"	"
Katibzade Âlim Efendi: Müderris- Mütevelli	113	"	"
Mesarifat-ı tamirat ve baha-i revgan vesair	3.246	"	"
Maaş-ı Muharrer	3.600	"	"
Harc-ı Muhasebe	900	"	"
Toplam:	21.236		
Müderriszade Mehmed Âlim Efendi: Müderris	5.650	1287[43]	Müderriszade Mehmed Âlim ve Mehmed Âlim
Mehmed Âlim Efendi: Müderris	1.350	"	"
Ahmed Mesud Efendi: Müderris	1.700	"	"
Enver Efendi: Müderris	3.500	"	"
Naim Efendi: Müderris	1.500	"	"
Nail Efendi: Müderris	3.500	"	"
İbrahim Naim Efendi: Müderris	1.200	"	"
Halil İbrahim Efendsi: Müderris	300	"	"
Mustafa Efendi: Müderris	300	"	"
Mesarifat-ı tamirat	1.811	"	"
Hamam-I Mezkûrun Kazan Mahali Tamiri	1.648	"	"
Maaş-ı Muharrer	5.000	"	"
Harc-ı Muhasebe	1.000	"	"
Toplam:	28.459		
Müderris Vazifesi	3.500	1295[44]	Mehmed Nail Efendi
Tevliyet Vazifesi	3.000	"	"

42 *BOA, EV.MH., 1224/32, H. 1283/ M. 1866-1867.*
43 *BOA, EV.MH., 1508/43, H. 1287/ M. 1870-1871.*
44 *BOA, EV.MH., 2030/80, H. 1295/ M. 1878.*

Mesarifatı	Kuruş	Senesi	Mütevellisi
Ahmed Mesud Hissesi	900	"	"
Maaş-ı Muharrer Ve Harc-ı Muhasebe	3.420	"	"
Toplam:	11.320		

Şifaiye ve Gıyasiye Medreselerinin 1864 yılında vakıf gelirleri 16.764 kuruş, 1865 yılında 14.414 kuruş, 1866 yılında 21.647 kuruş, 1870 yılında 28.459 kuruş ve 1878 tarihinde 10.820 kuruştur. Tablo 1'de verilen gelirler ile Tablo 2'de verilen giderler karşılaştırıldığında 1878 yılı dışındaki giderlerin tam olarak gelirlere denk olduğu görülmektedir. Bu durumun vakfın görevlilerine ayrılan gelirin ücret olarak değil de hisse olarak ayrılmasından kaynaklı olduğu anlaşılmaktadır.

Tabloda verilen bilgiler ile medresede kaç müderrisin görev yaptığı tespit edilebilmektedir. Verilere göre medresede on müderris görev yapmaktadır. Tabi bu müderrisler hem Şifâiye ve hem de Gıyasiye Medresesi'nde görev yapan müderrislerdir. Müderrislerin gelirleri arasında oldukça fazla fark olduğu dikkat çekmektedir. Örneğin Müderriszade Mehmed Âlim Efendi'nin 1864 yılında 4335 kuruş geliri var iken aynı yıl medresede görevli bir diğer müderris Mustafa Efendi 154 kuruş gelire sahiptir. Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere bu hususta başka örnekler de vardır. Bu durum Çifte Medrese'de görev yapanların akademik kadro da dâhil olmak üzere vakfın gelirlerinden hisseleri oranında pay almaları ile alakalı olabilir. Görevlilerinin vakıf gelirlerinden ne oranda gelir alabilecekleri vakıf kurulurken vakfiyede bu şekilde belirlenmiş de olabilir. Zira Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde mevcut müderris atamalarıyla alakalı pek çok belgede müderrislerin yalnızca ne kadar hisse ile atandıkları bilgisi yer almaktadır. Örneğin 1897 tarihli bir kayıtta *"Kayseri'de Şifâiye ve Gıyasiye medreseleri müderrislik cihetinin hissesinin Abdürrauf Efendi'ye tevcihi hakkında"* ifadeleri geçmekte[45]; başka bir kayıtta da *"Şifa hatun nam-ı diğer Şifâiye Medresesinde yevmi vazife-i muayene ile tevliyet ve müderrislik cihetlerinin rub'dan sülüs hisseleri ile mahal-i mezkurda Gıyasiye Medresesi Vakfı'nın vazife-i muayene ile tevliyet ve müderrislik cihetlerinin sülüsden rub' hisseleri Ahmed Mesud Efendi'nin uhdesinde olduğu gibi mezkur Şifâiye Medresesi Vakfı'nın tevliyet ve müderrislik cihetlerinin şeş hisseleri mutasarrıfı Mehmed Âlim Efendi'nin vefatıyla mahlulünden mahdumu Abdürrauf Efendiye ve diğer şeş hisseleri ile zikr olunan Gıyasiyye Medresesi Vakfı'ndan almak üzere yevmi vezife-i muayene ile tevliyet ve müderrislik cihetlerinin sülüsden nısf hisseleri mutasarrıfı diğer Said Mehmed Âlim Efendi'nin mahlulünden Mehmed Hilmi Efendi bin Şakir'e"* ifadeleri geçmektedir.[46] Görüldüğü üzere medresenin müderrislik ve tevliyet ciheti birden fazla kişi tarafından müştereken yürütülmüştür. Belgede vazifeleri karşılığı ne kadar ücret aldıkları belirtilmeyen bu kişiler için *"rub'dan sülüs hisse"*, "*şeş hisse*" gibi ifadeler kullanılmıştır. Bunun gibi müşterek bir şekilde medrese görevlerinin birden fazla kişi tarafından yürütülmesi vakıf sisteminde çok sık rastlanan bir durumdur. Şifâiye Medresesi'nde görev yapan müderrislerin iştiraken vazife yaptıklarına dair çok örnek vardır.

45 *VGM Arşivi, Defter No: 308, s. 285.- 286.*
46 *VGM Arşivi, Defter No: 886.*

Vakıf sisteminde bir görevin babadan evlada intikali çok sık rastlanan durumlardan biridir. Şifâiye Medresesi'nde de görevin bu şekilde intikaline dair örnekler mevcuttur. Mesela 1775 tarihinde *"Şifa Hatun nam-ı diğer Medrese-i* Şifâiye *vakfının nısf tevliyet ve vazife-i muayene ile nısf müderrisliğine mutasarrıf olan Tarsusî es-Seyyid Ali Efendi fevt olup hizmet-i lazımesi muattal kalmakla ciheteyn-i mezbureteyne müteveffa-yı merkumun sülbi oğlu Es-Seyyid Muhammed Said"* atanmıştır.[47] Eğer vefat eden görevlinin çocuğu yok ise erbab-ı istihkakdan yani görevi almayı hak edenlerden bir kişi atanmaktadır. Örneğin 1778 tarihinde bu hususla alakalı bir belgede şu ifadelere yer verilmiştir: *"Erbab-ı istihkakdan es-Seyyid Mustafa Efendi arzuhal sunup Kayseri'de vaki Şifa Hatun nam-ı diğer Medrese-i* Şifâiye *Vakfı'nın rub hisse müderrislik ve tevliyetine mutasarrıf olan es-Seyyid Mehmed Said veled-i müteveffa es-Seyyid Ali Efendi bila veled fevt olup yeri hali kalmakla ulemadan ve mehel ve müstehak olmağın mahlulünden kendüye tevcih ve yedine berat-ı şerif-i alişan ihsan buyurulmak babında..."* Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere medresenin müderrisi çocuğu olmadan vefat etmiş bu nedenle Mustafa Efendi bu görevin kendisine verilmesini talep etmiştir. Kendisine verilen cevabi yazıda Şeyhülislam Mevlana Mehmed Esad Efendi hazretlerinin işaretleri mucebince yani onaylamasıyla Mustafa Efendi'nin müderrislik görevine atandığı bildirilmiştir.[48] 24 Ağustos 1867 tarihinde de Kayseri Naibine yazılan bir hükümde medresenin sülüs hisse tevliyet ve müderrislik cihetleri tasarrufu es-Seyyid Yusuf Halife'nin vefatı ile Mustafa bin Abdullah'a tevcih edilmiştir.[49] 1842 tarihinde ise medresenin müderrisi olan Hafız Kasım Halife bilâ veled yani çocuğu olmadan vefat edince görev şehir ulemasından Seyyid Mehmed Âlim ibn-i es-Seyyid Mehmed'e müstehak olması nedeniyle verilmiştir.[50]

Vakıf sisteminde görülen babadan oğula vazife intikali gelişigüzel daha doğru bir tabirle görevin ehil olmayan birine verildiği anlamına gelmemelidir. Bir müderris vefat edince yerine müderrislik yapacak oğlu ilmiye mensubu yani medrese mezunu olmalıdır. Vakıf sistemin bozulduğu dönemlerde dahi devletin bu konuda hassasiyet gösterdiğine dair örnekler vardır. Mesela 1912 tarihli bir kayıtta Şifâiye Medresesi müderrisi Abdürrauf vefat edince *"mahlûlünden lede'l-imtihan ehline nümayân olan kebir oğlu iş bu rafi tevki refiü'ş-şan ı hakani Mehmed Emin zide salahu uhdesine tevcihi"* gerçekleştirilmiştir. Yani ölen müderrisin büyük oğlu olan Mehmed Emin imtihan ile göreve müstehak olduğu anlaşıldıktan sonra vazifeye getirilmiştir.[51] 1915 tarihinde ise Şifâiye Medresesi'nin rub'dan sülüs ve Gıyasiye Medresesi'nin sülüsden rub' hisse müderrislik cihetlerinin mutasarrıfları Enver ve Muhammed Nail Efendilerden Enver Efendi ölünce hissesi imtihan yapılarak küçük oğluna verilmiştir.[52]

Osmanlı vakıf sisteminde vakıfta görevli bir kişinin başka vakıflarda da görev alabileceği bilinmektedir. Bu duruma bir örnek olarak Şifâiye Medresesi'nin 1912 yılındaki müderrislerinden Abdürrauf Efendi gösterilebilir. Zira arşiv kayıtlarında yer alan bir bilgiye göre Abdürrauf Efendi, Şifâiye ve Gıyasiye Med-

47 *VGM Arşivi, Defter No: 259, s. 275.*
48 *VGM Arşivi, Defter No: 260, s. 153..*
49 *VGM Arşivi, Defter No: 284, s. 69..*
50 *BOA.EV.MH., 1048/4, H. 12 Zilkade 1258/ M. 15 Aralık 1842.*
51 *VGM Arşivi, Defter No: 3102, s. 27..*
52 *VGM Arşivi, Defter No: 3102, s. 85..*

reselerinde müderris iken aynı zamanda "*Kayseri'de kâin merhum es-Seyyid Sadullah Ağa Medresesinde vazife-i muayene ile müstakil müderrislik ve Kayseri'de Hacı Ahmed Ağa Cami-i Şerifi'nde vazife-i muayene ile vaizlik cihetlerinin mutasarrıfı*" dır.[53]

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde vakıf sisteminde yaşanan aksaklıklar finansal desteğini vakıflardan alan medreseler için de kötü sonuçlar doğurmuştur. Şifâiye Medresesi'nin bakıma muhtaç kaldığı, müderris ve mütevellilerinin medrese ile alakadar olmadıkları gibi sorunlar yaşandığı arşiv kayıtlarına yansımıştır. Örneğin, bir arşiv belgesinde yer alan ifadelerden anlaşıldığına göre medrese senelik 20.000 kuruşun üzerinde bir gelire sahip olduğu halde eğitim öğretime elverişli olmayacak derecede harap bırakılmış; üstelik bu gelir medrese görevlileri tarafından haksız yere daha doğru bir ifadeyle görevlerini yerine getirmedikleri halde alınmaya devam edilmiştir.[54] Kayseri Evkaf Müdürlüğü ve Evkaf-ı Hümayun Nezareti arasında gerçekleşen bir yazışmada da benzer durum aktarılmıştır. 1826 yılında dağınık halde bulunan vakıfların tek elden idare edilmesi amacıyla II. Mahmud tarafından kurulan[55] Evkaf-ı Hümayun Nezareti ile Kayseri Evkaf Müdüriyeti arasındaki 1886 tarihli yazışmada Şifâiye ve Gıyasiye Medreselerinin ziyadesiyle harap olduğu belirtilmiş, vakıf gelirlerinin ne kadar olduğu ve bu gelirin neden medreselerin bakımı için kullanılmadığı sorulmuştur. Verilen cevabi yazıda vakfa ait olan arsaların vakıf dışında kimseler tarafından tasarruf edildiği bilgisine yer verilmiştir. Ayrıca medreselerin tamiri için mal sandığından 70.000 kuruş harcandığı dile getirilmiştir.[56] Şifâye Medresesi vakfının tamire muhtaç olan binası yalnız medrese binası değildir elbette. 1652 tarihli Kayseri Şer'iyye sicilinde yer alan bilgiye göre vakfın mülkü olan Sultan Hamamı da tamire muhtaçtır. Bu tarihte hamamın kazanının altı ve hazinesinin tamire muhtaç olduğu belirtilmiş ve hamamın cehennemlik kısmının da dolu olduğu belirtilmiştir. Yapılan keşifte bin akçe harcanarak zikredilen sorunların giderilebileceği ifade edilmiştir.[57]

HUAND (HUNAT, HUVAND, HOND) HATUN MEDRESESİ

Medresenin banisi Anadolu Selçuklu hükümdarı I. Alaaddin Keykubad'tır. I. Alaaddin Keykubad, 1220-1237 tarihleri arasında Selçuklu hükümdarlığı yapmıştır. Mahperi Huand Hatun ise İbn-i Bibi'nin verdiği bilgilere göre, Bizans Devleti'nin zayıfladığı dönemlerde Alaiye Kalesi'nin hâkimi olan Kyr Vart'ın kızıdır. Keykubad, Alaiye üzerine sefere çıkıp burayı ele geçirdiği vakit Mahperi Huand Hatun, Sultan'ın haremine katılmak üzere gönderilmiştir.[58] Asıl adı bilinmeyen Mahperi Huand Hatun'un, Sultan Keykubad ile 1221-1222 yılında evlendiği anlaşılmaktadır.[59] Huand Hatun, I. Alaaddin Keykubad'dan sonra

53 *VGM Arşivi, Defter No: 3102, s. 27.*

54 *BOA. EV.MKT. 1021/141.*

55 Hava Selçuk, Kazım Kartal, "Hısn-ı Mansur, Behisni Gerger ve Kâhta Kazaları Vakıfları (1280 Ve 1282 Tarihli Muhasebe-i Evkaf-ı Hümayun Defterlerine Göre)", *Tarihte Adıyaman: Devlet, Toplum ve Kültür*, Sonçağ Yayınları, Ankara 2020, s. 101.

56 *VGM Arşivi, Defter No: 3088.*

57 Mustafa Oğuz, *59 Numaralı Şer'iye Sicili (H. 10602/ M. 1652) Transkripsiyon ve Değerlendirme,* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1998, s. 117.

58 İbn-i Bibi, *El Evamirü'l-Ala'iye Fi'l-Umuri'l-Ala'iye (Selçukname)* , (çev. Mürsel Öztürk), C. I, T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara 1996, s. 265-266.

59 Demet Turgut, *Mahperi Huand Hatun ve Yaptırdığı Yapılar,* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2015, s. 8.

Anonim Selçukname'ye göre babasını zehirleterek[60] Selçuklu tahtına oturan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in de annesidir.

Anadolu Selçuklu Devleti için ardı ardına gelen felaketler Mahperi Huand Hatun'un da akıbetini belirlemiştir. Zira 1240 yılında yaşanan Babai İsyanı ve ardından Moğolların Anadolu'ya saldırmaları sonrasında yaşanan 1243 tarihli Kösedağ Savaşı'nda II. Gıyaseddin Keyhüsrev savaş meydanını terk etmiş, bu sırada Türkmenlerle birlikte Halep'e gitmek üzere yola çıkan kızı ve annesi Mahperi Huand Hatun, Kozan'a vardıklarında Ermeniler tarafından alıkonularak Moğollara teslim edilmişlerdir.[61]

Mahperi Huand Hatun hakkındaki son kayıtlar 1254 yılına aittir. İbn Bibi, onun Moğol baskısı sonrasında Anadolu Selçuklu Devleti'nde yaşanan taht mücadelelerinde en küçük torunu olan II. Alaaddin Keykubad'ı desteklediğini ve 1254 yılında hayatta olduğunu kaydetmiştir. Kayseri'nin İncesu ilçesinde 1240 tarihinde yaptırdığı Şeyh Turesan Zaviyesi'nin 15. yüzyılda kopya edildiği anlaşılan vakfiyesine göre de o sıralar Ürgüp'te ikamet etmektedir. Kayseri'de kendisinin yaptırmış olduğu Huand Hatun Camii'nde yer alan türbesindeki kitabede ölüm tarihinin yazmaması ölümüyle ilgili belirsizlikle alakalıdır.[62]

Mahperi Huand Hatun'un gerçek isminin bilinmediği yukarıda belirtilmekle beraber, Farsçada hatun anlamına gelen "huand" kelimesinin onun ünvanı olarak kullanıldığı[63] eşi Sultan Alâeddin Keykubâd hayatta iken kendisinin henüz Müslüman olmadığı bazı kayıtlardan anlaşılmaktadır. Nitekim oğlu II. Gıyâseddin Keyhüsrev, 1243 tarihinde İstanbul Lâtin İmparatoru Baudouin'e bir mektup yazmış ve bu mektubunda annesinin Hristiyan olduğunu ve babasının sağlığında iken dahi dinini muhafaza ettiğini belirtmiştir. Huand Hatun çok büyük ihtimalle 1235 yılında İslamiyeti benimsemiş ve sonrasında pek çok hayır kurumu yaptırmıştır. Nitekim Huand Hatun Külliyesi'nin türbe kitâbesindeki kayıtlarda O: "Kadınların melikesi, çağının Meryem'i, zamanının Hatice'si, zâhide, âbide, seyyide, setire, saide, mücâhide ve şehide" gibi sıfatlarla övülmektedir.[64]

Mahperi Huand Hatun, ilki 1238 yılında kendi adıyla yaptırdığı camii olmak üzere Kayseri ve ilçelerinde, Tokat'ta ve Yozgat'ta birçok vakıf eser yaptırmıştır. Bunlar arasında Kayseri'de Huand Külliyesi başta olmak üzere, 1238-1239 tarihinde Tokat Pazar ilçesinde yaptırılan Mahperi Hatun Hanı, Yozgat'ın Saraykent ilçesindeki Çınçınlı Sultan Hanı ve Kayseri'nin İncesu ilçesinedeki Şeyh Turesan Zaviyesi, Amasya Ezinepazar köyünde yer alan Ezinepazar Hanı, Yozgat'ın Örencik köyünde bulunan Çekereksu Hanı, Tokat Tahtoba köyündeki Tahtoba Hanı, Tokat merkeze bağlı Çamlıbel'deki Çiftlik (Çamlıbel) Hanı ve İbibse Hanı bulunmaktadır.[65]

60 *Anonim Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III*, (çev. Feridun Nafiz Uzluk), Örnek Matbaası, Ankara 1952, s. 31.

61 Turgut, *agt*., s. 10-11.

62 Demet Kara, "Türkiye Selçuklu Sultan Eşlerinden Mahperi Huand Hatun'un Yaptırdığı Yapılar", *Turkish Studies Historical* Analysis Volume 14 Issue 1, p. 107-136, Skopje/Macedonıa-Ankara 2019, s. 113. https://turkishstudies.net/history?mod=tammetin&makaleadi=&makaleurl=827742405_6KaraDemet-trh-107-136.pdf&key=22665.

63 Mehmet Çayırdağ, *Kayseri Tarihi Araştırmaları,* Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2001, s. 85.

64 İsmail Çiftçioğlu, "Anadolu Selçuklu Sultanlarının Gayrimüslim Kadınlarla Evlilikleri", *Zeitschrift für die Welt der Türken / Journal of World of Turks [ZfWT*], VOL 5, NO 1 (2013), s. 13.

65 Kara, *agm*, s. 114.

Çalışmaya konu olan Huand Medresesi, Huand Hatun Külliyesi içinde yer almakta olup Kayseri şehir merkezinde bulunmaktadır. Şehir merkezinde Kağnı Pazarı denilen yerde, İç Kale'nin doğusunda yer alan külliyede, kuzey- güney yönünde yapılmış cami, caminin meydana bakan batı cephesinin önünde çapraz olarak konumlanmış çifte hamam, caminin kuzey tarafında bir kısmı camiye bitişik olarak doğu- batı yönünde inşa edilmiş medrese, kapısı medreseye açılmak üzere caminin kuzeybatı köşesinin iç tarafına yerleştirilen türbe Evliya Çelebi Seyahatnamesinde bahsedilip günümüzde mevcut olmayan imaret bulunmaktadır.[66] Külliye ve medrese için "Huand Hatun", "Hunat Hatun", "Hant Hatun", "Hundi Hatun" veya "Mahperi Hatun" isimleri kullanılmakla birlikte günümüzde "Hunat Hatun" ifadesi daha yaygın olarak tercih edilmektedir.

Külliyenin inşa tarihi ile ilgili yapılan araştırmalar, külliye bünyesinde bulunan yapıların farklı tarihlerde ihtiyaç duyuldukça yapıldığını ortaya koymuştur. Külliyenin planı incelendiğinde başlangıçta binaların bir bütün teşkil etmek üzere düzenlenmediği; bu topluluğun, farklı zamanlarda düşünülüp birbirine eklenen binalarla vücut bulduğu ve her yeni yapı planlanırken hem çevrenin, hem de daha evvel yapılmış bulunan binaların vaziyetine uyulmak kaydıyla külliyenin tamamlandığı anlaşılmaktadır.[67] Ayrıca farklı tarihlerde yapılan külliyenin binaları iki bani tarafından yaptırılmış olup çalışmaya konu olan medrese Mahperi Huand Hatun tarafından değil eşi Selçuklu Sultanı I. Alaaddin Keykubad tarafından inşa ettirilmiştir. Karamağaralı külliyede bulunan medresenin camiden evvel, 1235 yılı civarında Mahperi Hatun'un eşi I. Alâeddin Keykubat tarafından yaptırılmış olma ihtimalinin kuvvetli olduğunu belirtmiştir. Hatta 1238 yılında cami inşa edilirken cami alanına müdahale ettiği gerekçesiyle külhanının güneydoğu köşesi kesilen erkekler hamamının da camiden önce, kadınlar hamamının camiden sonra inşa edildiği, türbenin ise külliyeye en son ilave edilen yapı olduğunu dile getirmiştir.[68] Türbede üç sanduka bulunmaktadır. Bunlardan güneyde olanın Mahperi Hatun'a, hemen yanında yer alanın ise II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in kızı Selçuki Hatun'a ait olduğu kitabelerinden anlaşılmaktadır. Ancak türbede bulunan üçüncü sanduka kitabesiz olduğu için kime ait olduğuna dair bir bilgi de yoktur.[69]

Huand Hatun Medresesi, dikdörtgen planlı bir medrese olup doğu-batı yönünde kurulmuştur. Klasik Türk İslam medreseleri bünyesinde olduğu üzere burada da medreselerde yazlık dershane olarak kullanılan bir eyvan ve yanlarında aydınlık fenerli kışlık dershaneler ve hücreleri bulunmaktadır. Giriş eyvanının hemen sağında medresenin mescidi yer almaktadır.[70] Mahperi Huand Hatun Medresesi açık

66 Mustafa Kemal Şahin, "Anadolu'da Selçuklu Döneminde Niğde ve Kayseri Çevresinde Bulunan Taçkapılar Üzerine Bazı Düşünceler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 25, s. 479. https://www.sosyalarastirmalar.com/cilt6/cilt6sayi25_pdf_ozelsayi/sahin_mustafakemal.pdf.

67 Haluk Karamağralı, "Kayseri'deki Hunad Hatun Câmii'nin Restitüsyonu ve Hunad Manzumesi'nin Kronolojisi Hakkında Bazı Mülahazalar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 21, Ankara 1976, s. 199-200.

68 Kara, *agm*, s. 114-115.

69 Aynur Durukan, "Anadolu Selçuklu Sanatında Kadın Baniler", *Vakıflar Dergisi,* S. 27, Ankara 1998, s. 17.

70 Mehmet Çayırdağ, "Huand Hatun Külliyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi,* C. 18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 261.

avlulu, iki eyvanlı ve tek katlıdır.[71] Medresede giriş kısmının sağ ve sol taraflarında 8'er olmak üzere toplam 16 hücre bulunmaktadır.[72]

Huand Hatun Medresesi'nin vakfiyesi bugün elimizde bulunmamaktadır. Osmanlı arşiv kayıtlarına yansıyan bilgiler Osmanlı döneminde de vakfa ait herhangi bir vakfiye kaydı bulunmadığını göstermektedir. Vakfa ait hamamın uzun süredir kiraya verilmediğinden bahsedilen 1880 tarihli bir belgede vakfın vakfiyesi kayıp olduğu için hamamın ne suretle kullanılacağının dahi bilinmeyen bir husus olduğu dile getirilmiştir.[73] 7 Aralık 1898 tarihli başka bir kayıtta da vakfın tevliyet cihetinin Mehmet ve Hüseyin Efendilerde olmak üzere vekâleten Ahmet Hulusi Efendi'ye verildiğinden bahsedilmektedir. Merkezden Kayseri Evkaf Müdürlüğü'ne yazılan yazıda 14 Ocak 1895 tarihli muhasebe kayıtlarına bakıldığı belirtilerek vakfın daha önceki mütevellisinin 28 evladı olduğu dile getirilmiş, ancak vakfın vakfiyesi bulunmadığı için tevliyet cihetinin devlet tarafından belirleneceği bildirilmiştir.[74]

Külliyeye ait vakıf kayıtlarına Osmanlı tahrir defterlerinde yer verilmiştir. 1500 tarihli tahrir kaydına göre "Vakf-ı Cami-i ve Medrese-i Huand Hatun"a ait vakıf gelirleri şunlardır: Salur ve Yabani köylerinin malikâne gelirlerinin yarısı, Zincidere köyünün malikâne geliri, Tokat'ın Kazova nahiyesine ait Saraycık Mezraası 'nın malikâne geliri, Kayseri'deki Hunat Hatun Hamamı'nın geliri, Hasan Bey Bahçesi'nin beşte üç geliri, Kayseri'de bir arazi, medrese yanında iki arazi, Sivas yolunda bir arazi, özel şahıs isimleriyle anılan iki arazi, Kürtler Mahallesi'nde yirmi gözlü bir han ve Hunat Hamamı yanında bir fırın. 1584 tarihli tahrir kayıtlarında ise vakfın gelirleri arasına Emirdad köyü de eklenmiş ve yine Salur, Zincidere, Yabani köylerinin gelirleri gösterilmiştir. Anlaşıldığına göre bu tarihlerde vakfın gelirinde bir azalma olmuştur.[75]

Osmanlı arşiv kayıtlarında yer alan bilgilerden külliyede bulunan hamamın kiraya verilerek işletildiği ve bu gelirin vakfa aktarıldığı anlaşılmaktadır. Huand Hatun Medresesi'nin müderrisi tarafından Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne 1911 tarihinde yazılan bir dilekçede medresenin Çifte Hamam ve bir bab dükkândan 1.000 kuruş kira geliri olduğu ifade edilmiştir. Dilekçede ayrıca vakfın 4.682 kuruş aşar gelirine sahip olduğu da belirtilmiştir. Bu belgede yer alan önemli bir husus da dilekçenin yazıldığı tarihten 214 yıl evveline dayanan bir hüccetten bahsediliyor olmasıdır. Bu hususla alakalı olarak belgede *"Defatir-i atike-i vakıf ve el-yevm hükmü meriyü'l-icra olan 1115 tarihli hüccet-i* Şer'iyye *zatımın senelerce müteamil ve mesbuk olduğunu irae eylemektedir."* ifadeleri yer almaktadır. Bu ve belgenin devamında geçen ifadelerden anlaşıldığına göre 214 yıl evvel verilen hükümle medresede görev yapan müderrislere söz konusu gelir tahsis edilmiştir. Yine belgede geçen *"Mütevellisine gelince mütevelliye ait mahsusat-ı seneviyesine bundan alettahmin 40 sene evveline vakf-ı mezbura merbut Tokat Sancağının Erkilet Karyesi aşar bedelat-ı maktuası*

71 Nermin Şaman Doğan, "Kayseri'deki Selçuklu Külliyeleri", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 16, Ankara 2012, s.203. Nermin Şaman Doğan, "Anadolu Selçuklu Medreseleri ve Darüşşifalarında Türbe", *Belleten,* C. 33, 2019, s. 537.

72 Mahmut Akok, "Kayseri Hunad Mimari Külliyesinin Rövölesi", *Türk Arkeoloji Dergisi*, S. 16-1, Türk tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1968, s. 7.

73 *BOA. EV.MKT. 1123/96, Gurre-i Muharrem 1298/ M. Aralık 1880.*

74 *BOA, EV.MKT., 2543/104, H. 23 Recep 1316 /M. 7Aralık 1898.*

75 Mehmet Çayırdağ, "Hunat (Huvand/Huand) Külliyesi", *Kayseri Ansiklopedisi*, C. 3, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2013, s. 217.

tefrik edilmiş ve ol vakitten beri ol suretle muamele cereyan eylemiştir." ifadeleri vakfın mütevellisine en az 1871 yılından itibaren Tokat Sancağı'nın Erkilet köyü aşar gelirinin vazifesi karşılığı tahsis edildiğini göstermektedir.[76] Kazabad Nahiyesi'ne bağlı olan Erkilet köyü gelirinin medrese vakfının mütevellisine tahsis edildiğine dair Osmanlı arşivinde pek çok belge bulunmaktadır.[77] Belgelerde geçen ifadelerden anlaşıldığına göre köyün senelik gelirinin sülüs hissesi 450 kuruşa denk gelmektedir ve mütevelli bu geliri görevi karşılığı almaktadır.[78]

Yukarıdaki bilgilerden anlaşılacağı üzere Selçuklu döneminde yapılan medrese Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar faaliyette bulunmuştur. Arşiv kayıtlarında yer alan bilgilerden Huand Hatun Vakfı'nın Osmanlı'nın son dönemlerindeki gelir ve giderleri kısmen de olsa tespit edilebilmekte ve medrese için ayrılan bütçe hakkında fikir sahibi olunabilmektedir. Aşağıdaki tablolarda 1864, 1865 ve 1866 tarihlerindeki Huand Hatun Cami-i Şerif ve Medresesi Vakfı'nın mütevelli vasıtasıyla kaleme alınan gelir ve giderleri aktarılmıştır.

Tablo 3: H. 1280/ M. 1864 Tarihli Gelir ve Gider Cetveli[79]

Varidatı	Kuruş	Mesarifatı	Para	Kuruş
Salur Karyesi Köy yerinden	4.071	Nısf Müderris/Hacı Mustafa Efendi		2.700
Karakoyun Karyesi Salur Mezraası	76	İmam/Efendi-i Mümaileyh		810
Muncusun Karyesi Salur Mezraası	75	Nısf Müderris/Mustafa Efendi		2.700
Kızık Karyesi Salur Mezraası	275	Müezzin-i Sala/ Emin Efendi		270
Radesin Karyesi Salur Mezraası	8	Hatip/ İzzet Efendi		540
Yabani Karyesi Köy yerinden	500	Cüzhan/Efendi-i Mümaileyh		367
Akdan Karyesi Yabani Mezraası	183	Nısf Müezzin-i Vakit/ Şeyh Mehmed		315
Beydeğirmeni Karyesi Yabani Mezraası	1.350	Müezzin-i vakit/ Mustafa Efendi		105
Zincidere Karyesi Zincidere Mezraası	1.782	Müezzin-i vakit/ Mahmud Efendi		105
Akçakaya Karyesi Zincidere Mezraası	155	Müezzin-i vakit/ Ahmed Efendi	20	52
Karye-i Mezburede Yabani Mezraası	25	Müezzin-i vakit/ Mehmed Efendi	20	52
Kızık Karyesi'nde Yabani Mezraası	10	Ferraş/ Şeyh Mehmed		270

76 *BOA. EV.MKT., 3405/56, H. 22 Cemaziyelahir 1329/ M. 20 Haziran 1911.*

77 *BOA. EV.SRG. 247/129, H. 1258/ M. 1842-1843., BOA. EV.MH. 270/79, H. 20 Safer 1266/ M. 5 Ocak 1850.,*

78 *BOA. EV. MH., 208/39, 3 Şevval 1265/ M. 23 Temmuz 1849., BOA EV.MH., 735/36, H. 19 Cemaziyelevvel 1275 /M. 25 Aralık 1858., BOA. EV.MH. 218/35, H. 1265/M. 1848-1849., BOA. EV.MH., 267/10, H. Ramazan 1266/M. Temmuz 1850. BOA EV.MH., 1152/79, H. 2 Safer 1282/ M. 27 Haziran 1865.*

79 *BOA. EV.MH., 1224/32, H. 1280/ M. 1864.*

Varidatı	Kuruş	Mesarifatı	Para	Kuruş
Bedel-i Aşar	122	Muid[80]/Şükrü Efendi	20	157
Müsakkafatın İcare-i Muamelesi	650	Muid/Nuh Efendi	20	157
Toplam:	9.282	Cabi/ Mehmed Efendi		360
		Muid/ Necmeddin Efendi		315
Toplam:				9.275

Tablo 4: H. 1282/ M. 1865 Tarihli Gelir ve Gider Cetveli[81]

Varidatı	Kuruş	Mesarifatı	Para	Kuruş
Salur Karyesi Köy yerinden	3.720	Nısf Müdderrsis/Hacı Mustafa Efendi		2.652
Karakoyun Karyesi Salur Mezraası	60	İmam/Efendi-i Mümaileyh		792
Muncusun Karyesi Salur Mezraası	52	Nısf Müdderrsis/Mustafa Efendi		2.652
Kızık Karyesi Salur Mezraası	230	Hatip/İzzet Efendi		543
Radesin Karyesi Salur Mezraası	4	Cüzhan/Efendi-i Mümaileyh		352
Yabani Karyesi Köylerinden	300	Cabi/Şeyh Mehmed		352
Akdan Karyesi Yabani Mezraası	185	Sala Müezzini/ Emin Efendi		264
Beydeğirmeni Karyesi köy yerinden	500	Müezzin-i Vakit/Diğer Şeyh Mehmed		264
Zincidere Karyesi köy yerinden	2.880	Ferraş/Merkuman		297
Akçakaya Karyesi Zincidere Mezraası	160	Muid/ Şükrü Efendi	20	148
Karye-i Mezbure Mecalis Mezraası	30	Muid/Nuh Efendi	20	148
Bedel-i Aşar	320	Müezzin-i Vakit/ Mustafa Efendi		99
Müsakkafatın İcare-i Muaccilesi	650	Müezzin-i Vakit/ Mahmud Efendi		99
Toplam:	9.091	Müderris/ Ahmed Efendi	20	49
		Müderris/ Mehmed Efendi	20	49
		Muid/ Necmeddin Efendi		329
Toplam:				9.089

80 Müderris yardımcısıdır. Dersi müzakere ile tekrar eden en liyakatli öğrencilerden seçilen muidler talebelerin inzibatı ile de ilgilenirler. Bk. Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İl*im, C. 1, İz Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 49.

81 *BOA. EV.MH., 1224/32, H. 1280/ M. 1864.*

Tablo 5: H. 1283/ M. 1866 Tarihli Gelir ve Gider Cetveli[82]

Varidatı	Kuruş	Mesarifatı	Para	Kuruş
Salur Karyesi köy yerinden	3.450	Müderris/ Hacı Mustafa Efendi		2.400
Karakoyun Karyesi Salur Mezraası	73	İmam/Efendi-i mümaileyh		700
Muncusun Karyesi Salur Mezraası	46	Müderris/ Mustafa Efendi		2.400
Kızık Karyesi Salur Mezraası	366	Hatip/İzzet Efendi		470
Radesin Karyesi Salur Mezraası	4	Cüzhan/Efendi-i Mümaileyh		355
Yabani Karyesi köylerinden	222	Sala Müezzinliği/Emin Efendi		242
Akdan Karyesi Yabani Mezraası	195	Cabi/Şeyh Mehmed		334
Beydeğirmeni Karyesi köylerinden	366	Ferraş/Diğer Şeyh Mehmed		245
Zincidere Karyesi köylerinden	2.695	Müezzin-i Vakit/ Merkuman	20	287
Akçakaya Karyesi Zincidere Mezraası	140	Müezzin-i Vakit/ Mustafa Efendi		100
Karye-i Mezburede Mecalis Mezraası	23	Müezzin/ Mahmud Efendi		100
Kızık Karyesi Yabani Mezraası	27	Müezzin/ Mehmed Efendi		50
Bedel-i Aşar	480	Müezzin/ Ahmed Efendi		50
Müsakkafatın İcare-i Muaccilesi	150	Muid/ Şükrü Efendi	20	133
Toplam:	8.237	Muid/ Rıfat Efendi	20	138
		Muid/ Necmeddin Efendi		242
Toplam:				8.246

Tablolarda verilen bilgilerden anlaşıldığına göre Huand Hatun Vakfı Camii ve Medresesi'nin gelirleri arasında Salur, Karakoyun, Munsucun, Yabani, Zincidere, Akçakaya, Kızık, Radesin, Akdan gibi köy ve mezraaların gelirleri bulunmaktadır. Belgelerde verilen bilgilerden medresede hangi görevlilerin olduğu ve ne kadar ücret aldıkları ile ilgili malumat edinmek de mümkündür. Verilere göre Huand Hatun Medresesi'nde birden fazla müderris görev yapmaktadır. 1864 yılında medresede beş müderris görev yaparken onlara yardımcı olmak üzere iki de muid görevlendirilmiştir. Ertesi yılki muhasebe kayıtlarına göre üç müderris üç muid medresede görevli iken bir sonraki yıl iki müderris ve üç muidin medresede görevli olduğu anlaşılmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan pek çok belgeden anlaşıldığı kadarıyla da medresede genellikle iki müderris bir müderrislik cihetini paylaşmak üzere görev yapmıştır. Örneğin, 1826 tarihli Kayseri Şer'iyye sicilinde yer alan bir belgede verilen bilgilerden medresenin yevmi 75 akçe ve senevi 75 müdd[83] hınta[84] ile nısf müderrisi olan es-Seyyid El-hac Ahmed Efendi'nin, kendi hüsni rızasıyla erbab-ı istihkakdan olan kendi oğlu es-Seyyid Mustafa Efendi'ye görevini devrettiği anlaşılmaktadır.[85] 1881 tarihli bir başka belgede ise Huand Hatun Medresesi'nin nısf hisse müderrislik cihetinin münhal

82 *BOA. EV.MH., 1224/32, H. 1280/ M. 1864.*

83 İki avuç dolusu kadar bir ölçü. Ağırlıkça da 875 gr. kadardır.

84 Buğday.

85 *VGM Arşivi Defter No: 281, s. 327.*

yani boş olduğunu belirten Muhaddiszade Ahmed Said Efendi'nin merkeze bir arzuhal göndererek nısf hisse müderrislik cihetinin kendisine verilmesini talep ettiği görülmektedir.[86]

Huand Hatun Medresesi'nde nısf hisse ile görev yapan akademik kadro yalnız müderrislerle sınırlı değildir. Medreselerin akademik kadrolarında bulunan muidlerin de benzer şekilde medresede görevlendirildiği görülmektedir. Nısf kadro esasen Osmanlı Devleti'nin oldukça fazla olan medrese mezunlarını istihdam edebilmek adına uyguladığı bir politikadır. Böyle bir uygulama ile ilmiye teşkilatında istihdam alanında yaşanan problemler bir nebze olsun hafifletilmiştir. Arşiv kayıtlarında bir vazifenin birden fazla kişi tarafından paylaşıldığına dair pek çok kayıt bulunmaktadır. Huand Hatun Medresesinde yaşanan bu durum bu politikanın bir sonucudur. Medresede muidlik vazifesinin bazen üç kişi tarafından yürütüldüğü de belgelere yansımıştır. Mesela 21 Şubat 1878 tarihli bir kayda göre Huand Hatun Medresesi'nde muidlik vazifesinin nısfı yani yarısı *"es-Seyyid Muhammed Nezir ibn-i Es-Seyyid Mustafa'nın ve nısf hissesi de es-Seyyid Muhammed Nuh ve es-Seyyid Ahmed veledan-ı Musa'nın üzerlerinde olup"* yani bu üç kişi tarafından yürütülüp bu kişilerden es-Seyyid Muhammed Nuh çocuğu olmadan vefat edince hissesi olan muidlik ciheti *"mahlullerinden ve müşterekleri es-Seyyid Ahmed Rıfat ile evlad-ı mezburan Şaban ve Mustafa'nın adem-i ehliyetleriyle kasr-ı yedlerinden Mehmed Salih ve Muhammed Emin'e tevcih"* edilmiştir.[87] Birkaç ay sonraki kayıtlarda yalnızca muidlik cihetinin Mehmed Salih Efendi'ye tevcih olunduğu bilgisi yer almaktadır.[88]

Medresede görevli müderrislerin yevmi 150 akçe ve senevi 150 müdd hınta gelirleri olduğu anlaşılmaktadır. Tabii olarak müderrislik vazifesi bölündükçe gelir de aynı oranda bölünmüştür. Örneğin medresede nısf hisse ile görev yapan iki müderristen biri olan Ahmed Seyydi Efendi ibn –i Seyyid Mustafa, H. 24 Cemaziyelevvel 1285/ M. 12 Eylül 1868 tarihinde; Süleyman Efendi ise H. 25 Muharrem 1299/M. 17 Aralık 1881 tarihinde görevlerine atanmışlardır. Medrese gelirinden müderrislere ayrılan yevmi 150 akçe ve senevi 50 müdd hınta ise iki müderris arasında pay edilmiştir.[89] 1883 tarihinde de medresede yevmi 75 akçe ve senevi 75 kile hınta ile es-Seyyid Hafız El-hac Mustafa Nuri nısf müderrislik yapmış[90] yine nısf hisse ile medresede görevli müderris es-Seyyid Mustafa İbn-i es-Seyyid El-hac Ahmed görevi karşılığı yevmi 75 akçe ve senevi 75 kile hınta almıştır.[91] 1891 tarihli berat defterinde geçen bir kayıtta da aynı bilgiyi görmek mümkündür. Burada yer alan ifadelerde de Müderris Ahmed Said Efendi görevi karşılığı yevmi 75 akçe vazife ve senevi 75 keyl hınta almaktadır.[92] Bu gelir Osmanlı Devleti ilmiye teşkilatında müderrislik yapanların gelirlerine oranla oldukça fazladır. Zira Osmanlı medreselerinde bir müderris taşradan başlamak üzere görevine yevmi 20 akçe ile başlamakta terfi aldıkça 30, 40, 50 ve en yüksek dereceleri medreselerde dahi 60 akçe ile görev yapmaktadır.[93] Ancak medreseler vakıflar tarafından finanse

86 *BOA. EV.MKT., 1093/118, R. 10 Teşrinisani 1297/ M. 22 Ekim 1881.*
87 *VGM Arşivi Defter No: 649, s. 43*
88 *VGM Arşivi Defter No: 898, s. 102.*
89 *BOA. EV.MKT, 1668/54, H. 29 Safer 1306/M. 4 Kasım 1888.*
90 *BOA EV.MKT 1668/54, H. 21 Cemaziyelahir 1300/ M. 30 Mart 1883.*
91 *BOA. EV.MH. 1366/26.*
92 *VGM Arşivi Defter No: 1838, s. 144.*
93 Cahid Baltacı, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, C. 1, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2005, s. 108, 109.

edildiği için vakfın gelirine bağlı olarak müderrisler de dâhil olmak üzere tüm görevlilerin ücretleri ve hatta talebelerin aldıkları burs da değişiklik göstermektedir. Huand Hatun Medresesi'nde müderrislere ödenen yevmi 150 akçenin oldukça yüksek bir gelir olduğunu söylemek mümkündür.

Osmanlı medreselerinde vakıf sisteminin bir yansıması olarak vazifelerin babadan oğula geçebildiği yukarıda belirtilmişti. Huand Hatun Medresesi'nde de bu durumun örneklerini görmek mümkündür. Arşiv belgelerinde yer alan bir kayıtta bu husus ile alakalı olarak şu ifadeler geçmektedir: *"Hunat Hatun Camii şerifi ve medresesi vakfından almak üzere yevmi 75 akçe senevi 75 kile hınta ile nısf müderris es-Seyyid Mustafa İbn-i es-Seyyid El-hac Ahmed sülbi kebir oğulları Mehmed Emin ve Ahmed Said'i terk ederek bundan akdem fevt olup yeri ve hizmet-i lazımesi muattal kaldığından ve mezburundan Mehmed Emin cihet-i mezkureye istihkakı ledel imtihan zahir ve Ahmed dahi der aliyyede Kalenderhane Medresesi'nde sakin olup ehliyeti ihbar olduğundan bahisle nısf hisse cihet-i mezkuerenin mütefevva-yı mezbur mahlûlünden oğulları Mehmed Emin ve Ahmed Said'e müştereken tevcihi..."* Bu ifadelerden anlaşıldığına göre Huand Hatun Medresesi müderrisi vefat edince görevi iki oğluna müştereken verilmiştir.[94] 1827 tarihli Kayseri Şer'iyye sicilinde yer alan kayıtta Şeyhülislam Ataullah Efendi işareti ile müderrislik tevcihi yapıldığına dair verilen bilgide *"Kayseride vaki Huand Hatun Cami-i şerif ve medresesi vakfının müderrisi olup Seyyid Ömer Efendi bundan akdem fevt olup mahlülünden nısf hissesi kendüye nısf-i aheri müteveffa-yı merkumun oğlu Ömer Efendi'ye ba işaret-i aliyye ve ba berat-ı alişan tevcih ..."* ifadelerine yer verilmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere vefat eden müderrisin görevi babasının vefatından sonra oğlu tarafından yürütülmüştür.[95]

Vakıf sisteminin bütün kurumlarında vazifenin babadan oğula devredilebildiği görülmekle birlikte çocuğun küçük yaşta olması durumunda görevin bir vekil tarafından yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Örneğin Huand Hatun Medresesi müderrislerinden müderris es-Seyyid Hafız El-hac Mustafa Nuri ibn-i Ali, vefat edince oğlu Ali henüz küçük yaşta olduğundan *"baliğ olup eda-yı hizmet kesb-i iktidarına değin"* Dersaadet'ten Süleyman adlı kişi niyabeten müderrislik vazifesini yapmıştır.[96] Hatta Süleyman Efendi'nin birkaç yıl sonra vefat etmesi üzerine Ali hala küçük yaşta olduğu için yine Muhaddis Efendizâde Mehmed Vecdi Efendi niyabeten göreve getirilmiştir[97]

Osmanlı Devleti'nde vakıf sisteminde zamanla aksaklıkların meydana geldiği, çeşitli yolsuzlukların yaşandığı bilinmektedir. Bu hususla alakalı olarak Huand Hatun Camii ve Medresesi Vakfı ile ilgili arşiv kayıtlarına yansıyan pek çok durum söz konudur. Örneğin, 1868 tarihinde Kayseri Evkaf Müdürlüğü'ne gönderilen bir yazıda *"Kayseri'de bulunan kale imametiyle Hunad Hatun Cami-i Şerif ve Medresesi Vakfının seksen senesi öncesine değin muhasebe kayıtları tutulmuş ise de hademesi yedlerinde bulunan beratlarda muharrer hınta ve vazifenin seneliği 19.570 kuruşa ulaştığı halde vakf-ı mezkûrun seneden seneye aşar hasılatı nihayet 3- 4 bin kuruştan ibaret olup"* ifadelerine yer verilmiştir. Buradan anlaşıldığı üzere 80 yıl öncesinden vakfın geliri neredeyse 20.000 kuruş iken 1868 yılına gelindiğinde bu gelir 3-4 bin kuruşa kadar düşmüştür. Yazının devamında vakfın gelirinin vakıf görevlileri tarafından bilinçli bir şekilde

94 *BOA. EV.MH. 1366/26.*
95 *VGM Arşivi Defter No:272, s. 173.*
96 *BOA EV.MKT 1668/54, H. 21 Cemaziyelahir 1300/ M. 29 Nisan 1883.*
97 *BOA EV.MKT 1668/54, H. 1 Şaban 1303/ M. 5 Mayıs 1886.*

eksik gösterildiği dile getirilmiş bu durumun düzeltilmesi gerektiği uyarısında bulunulmuştur.[98] Başka bir belgede ise vakfın mütevellisinin kendi menfaatini ön planda tutarak vakfın zararına işlerle uğraştığı dile getirilmiştir. Medrese müderrisinin arzuhalinde yer verdiği *"mütevellinin hademe-i vakıf beynine menfaat-i şahsiyesini taayyün (itibarlı insanlardan olmak) maksadıyla ifa eylediği nifak ve şikak (ikilik) üzerine dâileriyle hademe-i sâire tarafından vâki müracaat üzerine"* şeklindeki ifadelerden anlaşıldığı üzere müderris ve diğer hizmet erbabı tarafından mütevellinin uygunsuz tavırları şikâyete konu olmuştur.[99] 1880 tarihinde Ankara vilayeti vakıf muhasebeciliğine Huand Hatun Külliyesi'nde bazı tamir işlerini talebi üzerine gönderilen bir yazıda külliyede bulunan hamamın otuz yıldan beri kira gelirinin olmadığından söz edilmiştir. Zira otuz yıldan beri hamam kimseye kiraya verilmemiştir. 7 Safer 1298 tarihli ve 18 numaralı mazbata ile bu durumun daha önce merkeze bildirildiği belirtilmiştir. Ahmed Said Efendi imzası ile bu durum bir kez daha merkeze bildirilerek hamamın kiraya verilmek suretiyle vakfa faydası dokunması gerektiği üzerinde durulmuştur.[100]

SAHABİYE (SAHİP ATA, SAHİBİYE) MEDRESESİ

Kayseri'de aynı adla bilinen mahallesinde bulunan Sahabiye Medresesi, Selçuklu veziri Sahip Ata Fahrettin Ali tarafından H. 666/ M. 1267/1268 tarihinde yaptırılmıştır. Tek katlı dört eyvanlı ve açık avlulu olan medrese, bir çeşme ve bir mescit ile birlikte inşa edilerek bir külliyenin parçası olarak faaliyete geçirilmiştir.[101] Banisine ithafen Sahip Ata Medresesi olarak da bilinen medrese dikdörtgen plana sahip olup 41,40 x 30m ölçülerinde bir alan üzerine kurulmuştur. Bir avlu, büyük bir eyvan ve büyük bir dershane ile daha küçük hücre ve odalardan müteşekkil bir yapıdır.[102]

Medresenin banisi Sahip Ata Fahreddin Ali, Konya'nın önemli ailelerinden birine mensup olan Hüseyin el-Konevi'nin oğludur. Anadolu Selçuklu Devleti'nde emir-i dad olarak devlet hizmetine alınan Sahib Ata Fahreddin Ali, 1260 yılında vezirlik görevine getirilmiş, bu görevinde yaklaşık kırk yıl hizmet etmiştir. Hayır sahibi biri olması nedeniyle "ata" unvanı ile tanınan Sahip Ata'nın yaptırdığı on sekiz mimari eser olduğu bilinmektedir. Bunlar arasında en önemlileri kendi adıyla anılan külliyesiyle Konya'da İnce Minareli Medrese ve Türbesi, Kayseri'de Sahabiye Medresesi ve Çeşmesi, yine Kayseri'de bir çeşme, Sivas'ta Gökmedrese ve bir çeşme, Akşehir'de Taş Medrese ve Mescidi ile İshaklı (Sahib Ata) Kervansarayıdır.[103] Anadolu Selçuklu emir veya vezirleri tarafından yaptırılıp günümüze ulaşan mimari eser veya hayır kurumu sayısı oldukça azdır. Bani olarak vezir veya emirlerin günümüze ulaşan en fazla

98 *BOA. EV. MKT., 424/126, H.25 Safer 1285 /M. 17 Haziran 1868.*

99 *BOA. EV.MKT., 3405/56, H. 22 Cemaziyelahir 1329/ M. 20 Haziran 1911.*

100 *BOA. EV.MKT. 1123/96, Gurre-i Muharrem 1298/ M. Aralık 1880.*

101 Kerim Türkmen, "Sahabiye (Sahip Ata, Sahibiye) Medresesi", *Kayseri Ansiklopedisi*, C. 5, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2017, s. 365.

102 Murat Yakar, Engin Kocaman; "Kayseri-Sahabiye Medresesi 3-Boyutlu Modelleme Çalışması ve Animasyonu", *Uluslararası Mühendislik Araştırma ve Geliştirme Dergisi*, C. 10, S. 1, 2018, s. 134.

103 Erdoğan Merçil, "Sahib Ata", *TDV İslam Ansiklopedisi,* C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, s. 515-516.

iki veya üç yapısı bulunmaktadır. Oysaki baniliğini Sahip Ata'nın yaptığı on yedi eser; ayrıca günümüze ulaşamayan da on bir yapısının olduğu bilinmektedir.[104]

Medrese'nin kitabesinde şu ifadeler yer almaktadır: *"Bu mübarek medresenin yapılmasını Allah'ın rahmetine yönelmiş bir kul olan Hüseyin oğlu Sahib Ali – Allah akıbetini hayreylesin- Kılıç Arslan oğlu din ve dünyanın bereketi ulu Şehinşah yüce Sultan Keyhüsrev – Allah mülkünü daim kılsın- zamanında altı yüz altmışaltı yılının ayları içinde emretti."* Kitabesinde yazdığı üzere H. 666/ M. 1258 tarihinde yapıldığı anlaşılan medrese, günümüzde kitapçı esnafına tahsis edilmiştir.[105]

Medresenin vakfiyesi bugün elimizde olmadığı gibi Osmanlı Döneminde de herhangi bir yerde kayıtlı olmadığı anlaşılmaktadır. Zira 1867 tarihli nısf tevliyet ve müderrislik cihetlerinin tevcihi ile alakalı bir arşiv vesikasında vakfın vakfiyesinin mukayyid olmadığı ifadesi yer almaktadır.[106] 1909 tarihli başka bir kayıtta da bu hususla alakalı olarak şu ifadelere yer verilmiştir: *"Kayseri'de Sahabiye Medresesi Vakfı'nın nısf hisse tevliyetinin Abdullah ve Mahmud Vehbi Efendilere tevcihi lüzumu Kayseri Sancağı Meclis-i İdaresi'nden zabta vaki olan işar üzerine mezkur vakfın ve kuyud-i Hakanice vakfiyesi mukayyed olmadığı gibi mahallince dahi malumat olunamamasına mebni..."*[107] Vakfın nısf hisse ile tevliyet tevcihine dair yapılan bu yazışmada vakfın vakfiyesinin kayıtlı olmadığı dile getirilmiştir. Ancak Osmanlı döneminde tutulan vakıf kayıtlarında vakfın gelir ve gider durumu, vakıf görevlilerinin kimler olduğu ile alakalı bilgiler tespit edilebilmektedir. Konya Evkaf Defterlerinden edinilen bilgilere göre 1500 yılında medresenin yıllık 6.855, 1584 yılında 4.760 akçe geliri vardır. 16. yüzyıl Başbakanlık Tahrir Defterlerinde yer alan bilgilere göre ise yüzyılın başında medreseye toplam 6.680 akçe gelir vakfedilmiştir.[108] 1652 yılı Kayseri Şer'iyye sicilinde yer alan bir bilgiye göre Gülhanı Kapısı karşısındaki bir dükkânın geliri 12 hisseye ayrılıp bunun 6 hissesi Sahabiye Medresesi Vakfı'na verilmiştir.[109] Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerinde verilen bilgilere göre Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde medresenin gelir ve gider durumu şu şekildedir:

Tablo 6: Sahabiye Medresesi Gelirleri

Varidatı	Kuruş	Senesi	Kaydı Yazan Mütevelli
Mardin Karyesi köy yeri ve ? Mezraası	2.500	1280[110]	Mehmed Efendi
Kömür Karyesi'nde ? Mezraası	-	"	"
Tomarza Karyesi Mezraası	3.250	"	"
Tarfişin Karyesi ? Mezraası	130	"	"

104 Alptekin Yavaş, Sahip Ata Fahreddin Ali'nin Baniliği ve Yapılarında Görülen Benzer Özellikler, *Sanat Tarihi Dergisi,* S. XVI/1, 2007, s. 166.

105 Türkmen, agm.. , s. 367.

106 *BOA.EV.MH. 1268/63, H. 21 Cemaziyelevvel 1284/ M. 20 Eylül 1867.*

107 *VGM Arşivi, Defter No: 310, s. 110.*

108 Alptekin Yavaş, *Anadolu Selçuklu Vezir Sahip Ata Fahreddin Ali'nin Mimari Eserleri,* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2007, s. 285.

109 Oğuz, *a.g.t.*, s. 62.

110 *BOA.EV.MH. 1291/65, R. 1280/ M. 1864.*

Vezaif ve mesarif ve mürettebat hazinesi	5.880	“	“
Mardin Karyesi köyleri ve ? Mezraası	2.550	1281[111]	Mehmed Efendi
Kömür Karyesi'nde ? Mezraası	1.000	“	“
Tomarza Karyesi Mezraası	3.300	“	“
Tarfişin Karyesi ? Mezraası	0150	“	“
Vezaif ve mesarif ve mürettebat hazinesi	Toplam: 7.000	“	“
Mardin Karyesi köyleri ve ? Mezraası	1.550	1282[112]	Mehmed Efendi
Kömür Karyesi'nde ? Mezraası	0017	“	“
Tomarza Karyesi ? Mezraası	3.300	“	“
Tarfişin Karyesi ? Mezraası	0150	“	“
Vezaif ve mesarif ve mürettebat hazinesi	Toplam: 5.017	“	“
Mardin Karyesi köyleri ve ? Mezraası	1.533	1283[113]	Mehmed Efendi
Kömür Karyesi ? Mezraası	0340	“	“
Tomarza Karyesi Mezraası	2.640	“	“
Tarfişin Karyesi ? Mezraası	0173	“	“
Vezaif ve mesarif ve mürettebat hazinesi	Toplam: 4.686	“	“

Tablo 7: Sahabiye Medresesi Giderleri

Mesarifatı	Kuruş	Senesi	Mütevellisi (Muhasebe Kaydını Yazmıştır)
Mehmed Efendi: Nısf tevliyet ve müderrislik	1.133	1280[114]	Mehmed Efendi
Ahmed Efendi: Nısf tevliyet ve müderrislik	1.133	“	“
Abdurrahman Efendi: Nısf tevliyet ve müderrislik	1.133	“	“
Medrese-i mezkûrun muhtaç-ı tamir olan mahallerine mesarif	1.350	“	“
Maaş-ı muharrer	906	“	“
Harc-ı muhasebe	226	“	“
	Toplam: 5.880		
Mehmed Efendi: Nısf tevliyet ve müderrislik	1.250	1281[115]	Mehmed Efendi
Ahmed Efendi: Nısf tevliyet ve müderrislik	1.250	“	“
Abdurrahman Efendi: Nısf tevliyet ve müderrislik	1.250	“	“

111 *BOA.EV.MH. 1291/65, R. 1281/ M. 1865.*
112 *BOA.EV.MH. 1291/65, R. 1282/ M. 1866.*
113 *BOA.EV.MH., 1291/64, R. 1283/ M. 1867.*
114 *BOA.EV.MH. 1291/65, R. 1280/ M. 1864..*
115 *BOA.EV.MH. 1291/65, R. 1281/ M. 1865.*

Mesarifatı	Kuruş	Senesi	Mütevellisi (Muhasebe Kaydını Yazmıştır)
Medrese-i mezkûrun muhtaç-ı tamir olan mahallerine mesarif	2.000	"	"
Maaş-ı muharrer	1.000	"	"
Harc-ı muhasebe	0250	"	"
	Toplam: 7.000		
Mehmed Efendi: Nısf tevliyet ve müderrislik	1.000	1282[116]	Mehmed Efendi
Ahmed Efendi: Nısf tevliyet ve müderrislik	1.000	"	"
Abdurrahman Efendi: Nısf tevliyet ve müderrislik	1.000	"	"
Medrese-i mezkûrun muhtaç-ı tamir olan mahallerine mesarif	1.018	"	"
Maaş-ı muharrer	0800	"	"
Harc-ı muhasebe	0200	"	"
	Toplam: 5.018	"	"
Mehmed Efendi: Nısf tevliyet ve müderrislik	800	1283[117]	"
Ahmed Efendi: Nısf tevliyet ve müderrislik	800	"	"
Abdurrahman Efendi: Nısf tevliyet ve müderrislik	800	"	"
Medrese-i mezkûrun muhtaç-ı tamir olan mahallerine mesarif	1.486	"	"
Maaş-ı muharrer	640	"	"
Harc-ı muhasebe	160		
	Toplam: 4.686		

Tablolarda görüldüğü üzere medreseye Mardin, Tomarza, Kömür, Tarfişin gibi köy ve mezraaların geliri vakfedilmiştir. Bu yerlerden elde edilen gelir 1.864 yılında 5.880 kuruş, 1865 yılında 7.000 kuruş, 1866 yılında 5.017 kuruş ve 1867 yılında 4.686 kuruştur. İki tablo birlikte değerlendirildiğinde gelir ve gider arasında denklik göze çarpmaktadır. Bu durum tıpkı Şifâiye Medresesi'nde olduğu gibi medrese vakfının gelirlerinden görevliler ve diğer giderler için belirli bir hisse ayrılması ile alakalı olmalıdır. Sahabiye Medresesi'nin gelirleri diğer iki medrese olan Huand ve Şifâiye Medreseleri ile karşılaştırıldığında daha düşüktür. Çok eski bir yapı olması sebebiyle medresenin her yıl bakım ve onarım işleri için gelirlerden bir kısım tutarın tamir masrafı olarak harcandığı anlaşılmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivinde de medresenin tamiratına dair bilgiler mevcuttur. Bir belgede medresenin tamiri için 23 para 11.319 kuruş harcandığı belirtilmiştir. Bu belgede, yapılan tamiratta medresenin neresinin ne şekilde tamir edildiğine dair teferruatlı bilgiler verilmiştir. Verilen bu bilgiler medresenin oda sayısı, dershanesi, ne tür malzeme

116 *BOA.EV.MH. 1291/65, R. 1282/ M. 1866.*
117 *BOA.EV.MH. 1291/65, R. 1283/ M. 1867.*

ile yapıldığına dair bilgi içermesi açısından da önemlidir. Bu verilere göre medresede en az yirmi üç oda bulunmaktadır. Bu odaların çoğunluğu büyük ihtimalle öğrencilerin yatılı olarak kaldığı hücrelerken, bir kısmı da müderris odası ve dershane kısmı olmalıdır. Tamirat açıklamalarında odaların ahşap ile döşendiği belirtilmiş, kapı ve pencerelerinin demir parmaklıklarla kapatıldığı dile getirilmiştir. Odaların üzerleri ise ardıç ağacı ile kapatılmıştır. Odaların taştan korkuluklarının tamir edildiği, dört adet ahşap kapı takıldığı, odaların ve dış duvarların sıvanarak kireç ile boyandığı ifade edilmiştir.[118] Medresenin Osmanlının son dönemlerine kadar faaliyet gösterdiği tamirat yapıldığı tarihler incelendiğinde de anlaşılmaktadır. Zira 1906 tarihine ait bir tamirat kaydı bulunmaktadır. Bu tarihte medrese tamiri için 4.190 kuruş harcanmıştır. Bu para ile medresenin eskiyen pencere ve kapıları yapılmış, odalarının duvarları sıvanmış ve çok tehlike arz eden eski kemerlerin ayakları tamir edilmiştir.[119]

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere Sahabiye Medresesi'nde birden fazla müderris görev yapmaktadır. Tabloda üç müderrisin adı geçmektedir. Ancak bu müderrisler nısf hisse ile vazife yapmaktadırlar. Gelirlerine bakıldığında en fazla 1865 yılında 1250 en az da 1867 yılında 800 kuruş arasında olduğu görülmektedir. Birkaç yıl içinde fazlaca bir düşüş olduğu açıktır. Elbette bu durum vakfın gelirlerine bağlıdır. Zira medreseye vakfedilen gelirler dikkat edileceği üzere Kayseri'nin bazı köy ve mezralarının gelirleridir. Müderrislerin senelik olarak aldığı bu ücret dönemin diğer medreseleriyle ve yukarıda ele alınan Huand ve Şifâiye medreselerinin müderrislerinin gelirleriyle karşılaştırıldığında düşük kalmaktadır. Medresede görevli iki müderrisin de bu durumdan muzdarip oldukları yazdıkları arzuhalden anlaşılmaktadır. Belgede, Sahabiye Medresesi'nde sülüs hisse ile müderrislik yapan iki kardeş aylık 200 kuruş senelik 2.400 kuruş gelirleri olduğundan bahsetmekte, ancak bu gelir ile geçinemediklerini ifade etmektedirler. Aldıkları bu ücretin değil müderrise bir bevvaba bile verilebilecek bir miktar olmadığını dahi dile getiren iki müderris, en azından her iki hisseye 66'şar kuruş eklenmesini talep etmektedirler.[120]

Osmanlı Devleti'nde vakıf sisteminde yaşanan sıkıntılar Sahabiye Medresesi'ne de yansımıştır. Arşiv kayıtlarında bu husus ile alakalı olarak pek çok örnek olmakla birlikte burada bir kaçı zikredilecektir. 1893 tarihli bir belgede medresenin ziyadesiyle harap olduğu belirtilmişken merkezden verilen cevapta medrese tamiri için mal sandığından 22.000 kuruş ayrıldığı ifade edilmiştir. Merkezden verilen cevabi yazıda belirtilen bir husus önemlidir. Medrese gelirlerinden görevliler hisselerini aldıktan sonra fazla olan para medresenin müderrislerine verilmektedir. Hazine-i evkafdan yapılan açıklamada "*Mezkûr medresenin tamiri için hayli vakitten hazine-i evkaf ile muhabere edilmekte olduğu halde vakf-ı mezkûrun rüyet olunan muhasebelerinde zuhur eden fazlalarının müderrislerine terki*", "*Bir vakfın hayratı muhtaç-ı tamir iken fazla-i varidatının vazifedarların hizmetine itası*" , "*Hayratının zararına sebebiyet verilmesi şeran ve nizamen ber-vechle caiz değildir.*" denilmektedir.[121] Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere vakıf gelirlerinden arta kalan fazla para öncelikle medresenin tamiri için harcanması gerekirken medrese müderrislerince paylaşılmıştır. Bu durumun uygun olmadığı belirtilmektedir. 1867 tarihli bir belgede vakfın gelir gider

118 *BOA. EV.MKT. 2363/77, H. 20 Recep 1307/ M. 12 Mart 1890.*
119 *BOA. EV.MKT. 3224/33, H. 9 Zilkade 1324 /M. 25 Aralık 1906.*
120 *BOA.EV.MKT 3436/1, H. 7 Kanunisani 1327/ M. 20 Ocak 1920.*
121 *VGM Arşivi, Defter No: 03191, s. 325.*

durumunun merkeze bildirildiği ancak giderlerin eksik beyan edildiği üzerinde durulmuştur. Belgede yer alan ifadelere göre Sahabiye Medresesi Vakfı'nın Rumî 1278 senesi Mart başlangıcından Rumî 1279 senesi Şubat sonuna kadar yani 1862 yılındaki aşar geliri 454.867 kuruştur. Medresenin gider kalemlerinden ehl-i mürtezika ve hizmet erbabının gelirden aldığı pay belirtilmemiştir. Merkezden Kayseri'ye gönderilen yazıda bunun sebebi sorulmakta ve bu görevliler görevlerini ne şekilde eda etmektedirler diye sorulmaktadır.[122] Buradan da anlaşıldığı üzere vakıf kayıtlarının düzgün tutulmamış ve belki vakfın gelirleri usulüne göre kullanılmamıştır.

Sahabiye Medresesi'nde müderrislik görevinin babadan oğula geçtiğine, bir müderrislik cihetinin birden fazla kişi tarafından yürütüldüğüne dair bilgiler mevcuttur. Örneğin, 1729 tarihinde medresede müderris olan Mahmud Efendi vefat edince yerine yine Kayseri'de müezzinlik yapan oğlu *"pederi ekmeği olmakla"* atanmıştır.[123] Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde bulunan bir vakıf defterinde yer alan bilgiye göre de *"Sahabiye Medresesi'nin vazife-i muayene ile tevliyet ve müderrislik cihetlerinden nısf hisse tevliyet ve müstakil müderrislik ciheti 4 Safer 1286 (M. 16 Mayıs 1869) tarihinde Mehmed ve Ahmed ve Abdurrahman ibnan El-hac Abdullah'a ve tevliyetinin nısf hisesi dahi 4 Safer 1241 (M. 18 Eylül 1825) tarihinde es-Seyyid Ahmed Nimetullah Efendi'ye tevcih olunmuştur."* Bu bilgiye göre medresenin müderrislik ciheti Mehmed, Ahmed ve Abdurrahman kardeşler tarafından müştereken yürütülmektedir. Aynı belgede Ahmed Efendi'nin bilâ veled yani çocuğu olmadan vefat etmesi ile *"Sülüs hisse müderrislik cihetinin Ahmed Efendi mahlûlünden müştereği Abdurrahman'a tevcihi mahkeme-i teftişten ilam olunduğu"* ifade edilmiştir.[124] Kayseri Şer'iyye sicilinde aynı olaya dair bir kayıt yansımıştır. Bu sefer vefat eden kardeşlerden Mehmed Efendi'dir. 1876 tarihli bu sicilde *"Vazife-i muayene ile nısf hisse tevliyet ve vazife-i muayene ile müderrislik cihetlerine iştiraken ba berat mutasarrıf olan Mehmed ve Ahmed ve Abdurrahman"* efendilerden Mehmed'in vefat ettiği belirtildikten sonra nüfus müdürlüğünce tutulan kayıtlara bakıldığı belirtilmiştir. Nüfus kayıtlarında Mehmed Efendi'nin *"Kayserinin Kalenderhane Mahallesi'nin 86. hanesinin 5. numarasında 14 yaşında mukayyed Abdullah ve hane-i mezburun 6. numarasında mukayyed 10 yaşında Mustafa Hamdi ve hane-i mezburun 7. numarasında mukayyed 7 yaşında Mehmed namında üç nefer sülbi sahih oğulları"* olduğu ifade edilmiştir. Küçük yaşta olan bu çocukların mahlûl görevi yerine getirmeyecekleri aşikâr olduğu için cihat nizamnamesinin 17. maddesi gereği bu çocuklar arasından müderrislik ve tevliyet cihetlerinin hangisine tevcih edileceği şahitler huzurunda kura yolu ile belirlenmiştir. Kura sonucu müderrislik cihetinin sülüs hissesi Mustafa Hamdi ve nısf hisse tevliyet cihetinin sülüs hissesi ise Mehmed'e isabet etmiştir. Ancak çocuklar küçük yaşta oldukları için büyüyene kadar çocukların yerine müderrislik ve mütevellilik görevlerini yürütmek üzere imtihan ile bir kişi belirlenmesi gerektiği ifade edilmiştir. Çocukların amcaları ve ölen Mehmed'in de müştereği olan yani görevi birlikte eda ettiği Ahmed Efendi vekâlete talip olmuş ve mahkemece uygun bulunmuştur.[125] Bu vakıf kurumlarında alışılmış bir uygulamadır. Vefat eden görevlinin çocuğu küçük yaşta ise görevin geçici olarak başka biri tarafından

122 *BOA.EV.MH. 1268/63, H. 21 Cemaziyelevvel 1284/ M. 20 Eylül 1867.*
123 *VGM Arşivi, Defter No:242, s. 312.*
124 *VGM Arşivi, Defter No:890, s. 185.*
125 *VGM Arşivi, Defter No:7981, s. 197.*

vekâleten yürütülebildiği yukarıda ifade edilmişti. Elbette bu vekil görevi yürütebilecek şartları taşımalıdır. 1911 yılında da benzer şekilde Sahabiye Medresesi'nde 200 kuruş vazife ile sülüsan hisse müderrislik ciheti Fehmi Efendi küçük olduğu için niyabeten Abdülhay Efendi tarafından yürütülmekte iken artık Fehmi Efendi büyüdüğü için vazifenin bizzat kendisi tarafından eda edilmesi mahkeme tarafından talep edilmiş ve Şeyhülislam işareti ile onaylanmıştır.[126]

Osmanlı İlmiye Teşkilatı'nda medreselerin birtakım derecelere ayrıldığı ve müderrislerin bu derecelerde en alt basamaktan başlayarak en üstüne kadar sırasıyla görev yaptıkları bilinmektedir. Bu uygulama esasen terfi sistemi ile de alakalıdır. Müderrisler her derecede "müddet-i örfiyye" denilen üç yıl görev yapmaktadırlar. Ancak müderris sayısının fazla, yüksek dereceli medreselerin az olması nedeniyle devlet bir noktada müderrisleri yüksek dereceli medreselerde istihdam edememiştir. Payeli tayin uygulaması işte böyle bir zamanda müderrislerin hareketleri esnasında terfi imkânının bulunmadığı bir sırada devreye sokulmuştur.[127] Bu uygulamada terfi etmesi gereken müderris yüksek derecelerde istihdam edilemediğinden görev yaptığı medresede görevine devam etmekte ancak derecesi yükseltilmekte yani terfi edeceği medresenin payesi verilmektedir. 1641 tarihli Kayseri Şer'iyye sicilinde yer alan bir kayıtta Sahabiye Medresesi'nde müderris olan Mevlana Ali'ye dâhil payesi verildiği belirtilmiştir.[128]

AVGUNLU MEDRESESİ

Avgunlu Medresesi, Gevher Nesibe Darişşifâsı'nın hemen yanında Mimar Sinan Parkı'nın içinde yer almaktadır. Medresenin kitabesi mevcut olmadığı için ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Ancak yapısal özellikleri ve Çifte Medrese'nin yanında inşa edilmiş olması göz önünde bulundurulduğunda bu medrese ile hemen hemen aynı tarihlerde yani 13. yüzyılın başında yapılmış olması muhtemel görünmektedir. Arşiv kayıtlarında bu medrese ile ilgili belgeye tesadüf edilmemesi ve çalışma için incelenen vakıf kayıtlarında da bu adla bir medreseye tesadüf edilmemesi medresenin Osmanlı Dönemi'nde uzun süre faal olmadığını düşündürmektedir. Kayseri vakıf defterlerinin indekslerinde de Avgunlu veya medresenin diğer adları olan Avgunu, Abgın gibi bir medrese ismine tesadüf edilmemiştir.

Medresenin ismini nereden aldığı bilinmemekle birlikte bir takım tahminler vardır. "Avgın" veya "abgın" kelimelerinin su kaynağı anlamına gelmesinden dolayı burada bir su kaynağı olabileceği düşünülmüştür. Bir tahmine göre medreseye bu nedenle bu ad verilmiştir. Başka bir görüş de 13. yüzyılda Anadolu'da görev yapan Moğol emirlerinden Argun Han'a ithafen medreseye bu adın verilmiş olabileceği görüşüdür. Ancak her iki görüşü de destekleyecek kesin bir delil yoktur.[129]

126 *VGM Arşivi, Defter No:3102.* Ayrıca bk. *BOA. EV.MKT., 854/5, BOA. EV.MKT., 854/9, BOA. EV.MKT., 271/2 , BOA. EV.MKT., 2265/37, BOA. EV.MKT. 2268/97*

127 Fahri Unan, "Osmanlı İlmiye Tarîkinde "Pâye" li Tâyinler Yâhut Devlette Kazanç Kapısı", *Belleten*, C. 62, S. 233, Ankara 1998, s. 45.

128 *VGM Arşivi, Defter No:7799, s. 100.*

129 Osman Eravşar, "Avgunlu Medresesi", *Kayseri Ansiklopedisi*, C. 1, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2015, s. 168.

Avgunlu Medresesi açık avlulu, tek katlı, dört eyvanlı ve tek katlı bir yapıdır. 1989 yılındaki onarımına kadar medrese harap bir halde yalnızca ana eyvanı ve giriş kısmının yanındaki kümbeti ayaktadır. Onarımla birlikte yarıya kadar yıkılmış olan diğer kısımları tamamlanmıştır.[130] Medrese kesme taştan yapılmış olup, iki büyük eyvana ve revaklı üzeri açık bir avluya sahiptir. Yan eyvanlardan doğuda olan büyük ihtimalle odadır.[131]

Medresenin kuzeybatı köşesinde kümbeti bulunmaktadır. İki katlı olan bu kümbet kare kaideli ve sekizgen gövdelidir. İlk kat kare kaideli olup cenazelik kısmı olarak kullanılmıştır. Üzerindeki ikinci kat ise mescit olarak kullanılmıştır. Alt katta yer alan cenazeliğe, kümbetin güneyinde bulunan yan eyvandan girilirken; üst kattaki mescide ise giriş eyvanından girilmektedir.[132]

SONUÇ

Tarihi milattan önceki dönemlere dayanan Kayseri şehri, Anadolu Selçuklu Devleti'nin önemli merkezlerinden biri olmuş ve bu öneme binaen şehirde pek çok medrese yaptırılmıştır. Çalışmaya konu olan Şifaiye, Sahabiye ve Huand Hatun Medreseleri Kayseri eğitim tarihinde çok önemli yere sahip olup Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Devleti dönemlerinde faaliyette bulunan medreselerdir. Avgunlu Medresesi hakkında çok malumat sahibi olunmasa da 13. yüzyılın hemen başında inşa edildiği muhtemel görünmektedir. Ancak bu medresenin Osmanlılar döneminde faal olduğuna dair bir bilgi mevcut değildir. Diğer üç medresenin Osmanlı Devletinin son dönemlerine kadar eğitim- öğretimde önemlerini korudukları anlaşılmaktadır. Üç medresenin de banisi Anadolu Selçuklu Devleti'nin çok önemli şahsiyetleridir. Bu nedenle medreselere ayrılan vakıf gelirleri oldukça yüksektir. Ancak Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde vakıf sisteminde yaşanan sıkıntılar üç medreseyi de etkilemiş medrese gelirlerinde azalmalar olmuştur. Medreseler bazı zamanlarda harap bırakılmıştır. Ancak devlet yaşanan sıkıntıları gidermek için tedbirler almaya çalışmış, muhasebe kayıtlarının düzgün tutulmasını her fırsatta dile getirmiş ve gerekli uyarılarda bulunarak medreselerin eğitim öğretiminin aksatılmaması adına kontrolü sağlamaya çalışmıştır.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA),

EV.MH., 1048/4.

EV.MH., 1148/115.

EV.MH., 1152/79.

EV.MH., 1224/32.

EV.MH., 1226/98.

130 Eravşar, "agm.", s. 168.

131 Ara Altun, "Avgunu Medresesi", *TDV İslam Ansiklopedisi,* C. 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 116. ss. 116.

132 Mustafa R. Abicel, "Kayseri-Merkez Avgunlu Medresesi", *Vakıf Haftası Dergisi*, 8 (1991): 23, s. 236. http://www.vgm.gov.tr/vgmdergi/dergiindex.aspx?Id=2.

EV.MH., 1268/63.

EV.MH., 1291/64.

EV.MH., 1291/65..

EV.MH., 1366/26.

EV.MH., 1508/43.

EV.MH., 2030/80.

EV.MH., 208/39.

EV.MH., 218/35.

EV.MH., 267/10.

EV.MH., 270/79.

EV.MH., 735/36.

EV.MKT., 1021/141.

EV.MKT., 1093/118.

EV.MKT., 1123/96.

EV.MKT., 1668/54.

EV.MKT., 1668/54.

EV.MKT., 2265/37.

EV.MKT., 2268/97.

EV.MKT., 2363/77.

EV.MKT., 2543/104.

EV.MKT., 271/2.

EV.MKT., 3224/33.

EV.MKT., 3405/56.

EV.MKT., 3436/1.

EV.MKT., 424/126..

EV.MKT., 854/5.

EV.MKT., 854/9.

EV.SRG., 247/129.

Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM) Arşivi Defter No:

242, 259, 260, 272, 281, 284, 308, 310, 649, 886, 890, 898, 1838, 3088, 3091, 3096, 3102, 3191, 7799, 7981.

Tetkik Eserler

Abicel, Mustafa R., "Kayseri-Merkez Avgunlu Medresesi", *Vakıf Haftası Dergisi*, 8 (1991): 23, ss. 237-254. http://www.vgm.gov.tr/vgmdergi/dergiindex.aspx?Id=2.

Acıduman, Ahmet, "Dârüşşifalar Bağlamında Kitabeler, Vakıf Kayıtları ve Tıp Tarihi Açısından Önemleri - Anadolu Selçuklu Dârüşşifaları Özelinde", *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, C. 63, S. 1, Ankara 2010, ss. 9-15.http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/36/1525/16766.pdf.

Akok, Mahmut, "Kayseri Hunad Mimari Külliyesinin Rövölesi", *Türk Arkeoloji Dergisi*, S. 16-1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1968, ss. 5-44.

Altun, Ara, "Avgunu Medresesi", *TDV İslam Ansiklopedisi,* C. 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, ss. 116.

Anonim Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III, (çev: Feridun Nafiz Uzluk), Örnek Matbaası, Ankara 1952.

Bakır, Çağrı, *Selçuklular Döneminde Sağlık Kurumları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2014.

Baltacı, Cahid, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, C. 1, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2005.

Bekmez, Ayşegül, *Anadolu Selçuklu Döneminde Kadınların Mimari Etkinlikleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2016.

Bozkurt, Nebi, "Medrese", *TDV İslam Ansiklopedisi,* C. 28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, ss. 323-327

Çayırdağ, Mehmet, "Gevher Nesibe", *Kayseri Ansiklopedisi*, C. 2, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2010, ss. 372.

Çayırdağ, Mehmet, "Huand Hatun Külliyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi,* C. 18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, ss. 261-262.

Çayırdağ, Mehmet, "Hunat (Huand/Huand) Külliyesi", *Kayseri Ansiklopedisi*, C. 3, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2013, s. 217. Ss. 213-231.

Çayırdağ, Mehmet, *Kayseri Tarihi Araştırmaları,* Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2001.

Çelik, Recep, " Selçuklu'da Bir Sosyal Hizmet Kurumu Örneği: Kayseri Gevher Nesibe Şifahanesi", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi,* S.15, Yalova 2017, ss. 158-164.https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/395285.

Çiftçioğlu, İsmail, "Anadolu Selçuklu Sultanlarının Gayrimüslim Kadınlarla Evlilikleri", *Zeitschrift für die Welt der Türken / Journal of World of Turks [ZfWT*], VOL 5, NO 1 (2013), ss. 7-25.

Durukan, Aynur, "Anadolu Selçuklu Sanatında Kadın Baniler", *Vakıflar Dergisi,* S. 27, Ankara 1998, ss. 15-36.

Eravşar, Osman, "Avgunlu Medresesi", *Kayseri Ansiklopedisi*, C. 1, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2015, ss. 166-168.

Eravşar, Osman, "Çifte Medrese", *Kayseri Ansiklopedisi*, C. 1, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2015, ss. 388-391.

İbn-i Bibi, *El Evamirü'l-Ala'iye Fi'l-Umuri'l-Ala'iye (Selçukname)* , (çev. Mürsel Öztürk), C. I, T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara 1996.

İlimli Usul, Dilber, *Selçuklular Zamanında Kayseri'de İlmi ve Kültürel Faaliyetler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2007.

İnbaşı, Mehmet, "Kayseri Kalesi", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, S. 11, Ankara 2000. ss. 825-848

İzgi, Cevat, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, C. 1, İz Yayıncılık, İstanbul 1997.

Kara, Demet, "Türkiye Selçuklu Sultan Eşlerinden Mahperi Huand Hatun'un Yaptırdığı Yapılar", *Turkish Studies Historical* Analysis Volume 14 Issue 1, p. 107-136, Skopje/Macedonıa-Ankara 2019, https://turkishstudies.net/history?mod=tammetin&makaleadi=&makaleurl=827742405_6KaraDemet-trh-107-136.pdf&key=22665.

Karakök, Tunay, "Yükseköğretim Kurumu Olarak Osmanlı'da Medreseler: Bir Değerlendirme" *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* C./V. 2, S./I. 2, Bartın 2013, ss. 208-234. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/43586

Karamağralı, Haluk, "Kayseri'deki Hunad Hatun Câmii'nin Restitüsyonu ve Hunad Manzumesi'nin Kronolojisi Hakkında Bazı Mülahazalar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 21, Ankara 1976, ss. 199-246.

Kazıcı, Ziya, *Ana Hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi,* İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1995.

Köker, Ahmet Hulusi, "Gevher Nesibe Dârüşşifası ve Tıp Medresesi", *TDV İslam Ansiklopedisi,* C. 18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, ss. 39-42.

Kutlu, Mehmet, "Kayseri Çifte Medrese'de Gevher Nesibe Dârüşşifası'nın Konumu Üzerine Bir Değerlendirme", *Sanat Tarihi Dergisi,* XXVI / 2, 2017. ss. 363-377.

Merçil, Erdoğan, "Sahib Ata", *TDV İslam Ansiklopedisi,* C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, ss. 515-516.

Nar Boy, Arzu, "Medreselerin Kısa Bir Geçmişi ve Kayseri Medreseleri", *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.* 4, S. 1, ss.7-73.

Oğuz, Mustafa, *59 Numaralı Şer'iye Sicili (H. 10602/ M. 1652) Transkripsiyon ve Değerlendirme,* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1998.

Özkan, Şerife, *Medrese Tâbirinin İlk Defa Ortaya Çıkışı, Selçuklular Zamanında Medreselerin Kuruluş Sebebleri ve Medrese Eğitimi,* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2007.

Özkul, Kifayet, "Anadolu'da İlk Tıp Medresesi Gevher Nesibe Hatun Dârüşşifası", Uluslararası Göbeklitepe Sosyal Ve Beşeri Bilimler Kongresi, İksad Yayınları, Şanlıurfa 2020, ss.19-39.https://d5d9044a-7b4a-4f75-852f 4646c3028d44.filesusr.com/ugd/614b1f_5e4546bd98ab4000940309cf4ac69356.pdf.

Selçuk, Hava; Kartal, Kazım, "Hısn-ı Mansur, Behisni Gerger ve Kâhta Kazaları Vakıfları (1280 Ve 1282 Tarihli Muhasebe-i Evkaf-ı Hümayun Defterlerine Göre)", *Tarihte Adıyaman: Devlet, Toplum ve Kültür*, Sonçağ Yayınları, Ankara 2020, ss. 101-143.

Şahin, Mustafa Kemal, "Anadolu'da Selçuklu Döneminde Niğde ve Kayseri Çevresinde Bulunan Taçkapılar Üzerine Bazı Düşünceler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 25, ss. 473-503. https://www.sosyalarastirmalar.com/cilt6/cilt6sayi25_pdf_ ozelsayi/sahin_mustafakemal.pdf

Şaman Doğan, Nermin,, "Anadolu Selçuklu Medreseleri ve Dârüşşifalarında Türbe", *Belleten,* C. 33, 2019, ss.519-553.

Şaman Doğan, Nermin, "Kayseri'deki Selçuklu Külliyeleri", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 16, Ankara 2012, ss. 191-214.

Şaman Doğan, Nermin, "Ortaçağ'da Anadolu'nun Eğitim Mekânları: Selçuklu Medreseleri Dârüşşifalarından Örnekler", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (H. U. Journal of Education)* 28 (2), Ankara 2013, ss. 429-443.

Tekiner, Halil, "Gevher Nesibe Dârüşşifası ve Selçuklularda Tıp", *I. Uluslararası Selçuklu Sempozyum*u, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

Terzioğlu, Arslan, "Bîmâristan", *TDV İslam Ansiklopedisi,* C. 6, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, ss. 163-178.

Turgut, Demet, *Mahperi Huand Hatun ve Yaptırdığı Yapılar,* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2015.

Türkmen, Kerim, "Sahabiye (Sahip Ata, Sahibiye) Medresesi", *Kayseri Ansiklopedisi*, C. 5, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2017, ss. 365-368.

Unan, Fahri, "Osmanlı İlmiye Tarîkinde "Pâye" li Tâyinler Yâhut Devlette Kazanç Kapısı", *Belleten*, C. 62, S. 233, Ankara 1998, ss. 41-64.

Ünver, Süheyl, *Selçuk Tababeti,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1940.

Yakar, Murat; Kocaman, Engin; "Kayseri-Sahabiye Medresesi 3-Boyutlu Modelleme Çalışması ve Animasyonu", *Uluslararası Mühendislik Araştırma ve Geliştirme Dergisi*, C. 10, S. 1, 2018, ss. 133-138.

Yavaş, Alptekin, Sahip Ata Fahreddin Ali'nin Baniliği ve Yapılarında Görülen Benzer Özellikler, *Sanat Tarihi Dergisi,* S. XVI/1, 2007, ss.165-179

Yavaş, Alptekin, *Anadolu Selçuklu Vezir Sahip Ata Fahreddin Ali'nin Mimari Eserleri,* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2007.

Yinanç, Refet, "Kayseri Gevher Nesibe Tıbbiyesinin Vakfı", Selçuklu Gevher Nesibe Sultan Tıp Fakültesi Kongresi, Kayseri 1991, Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayını, Kayseri 1991.

Yoska, Erhan, *Türkiye Selçuklularında XIII. Yüzyıldaki Tıbbî Gelişmeler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2005.

KAYSERİ SIBYAN MEKTEPLERİ

Uysal DIVRAK

Dr.Öğr.Üyesi, Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Tunceli, uysaldivrak@gmail.com, https://orcid.org/0000-0003-3750-8396

Barekallâu diyeler ta'lim-i sıbyân mektebi
Bunda tahsil eylediler şer-i şerîfi mezhebi
Kim ki dâhil olur lutfu rızâsı rahmetine
Vâsıl-ı Hak Olmak için cümle[1]

GİRİŞ

Aile, anne ve babanın birlikte olması ile başlayıp, çocuğun dünyaya gelmesiyle oluşum sürecini tamamlamaktadır. Neslin devamını sağlayan çocukların dünyaya getirilmesi, gelişmesi ve onların topluma hazırlanması, sosyalleştirilmesi ailenin en önemli fonksiyonlarındandır.[2] Tarihten günümüze Türk ailesinde ve geleneksel Türk toplumunda çocuk, çok değerli ve soyun devamını sağlayan en önemli unsurdur. Bu nedenle de çocuğun eğitimine çok dikkat edilmeli idi. Osmanlı Dönemi'nde çocuk aileye ve mahalleye ait bir varlıktır. Ailesinde sevilerek ve sayılarak büyütülen çocuk, eğitime yine kendini ait hissettiği mekân olan mahallede devam etmektedir.[3] Osmanlılar, Selçuklular ve diğer İslam devletlerinde olan *mektep* ve *küttab* denilen ilköğretim düzeyindeki okulları kendilerine örnek aldılar. Vakfiyelerde bunların ismi darüttalim, mektep, mektephane, muallimhane ve darülilm şeklinde geçmektedir. Halk ise bunlara mahalle mektebi ya da sıbyan mektebi demekte idi.[4] Bu kurumlar, tanzimattan sonra "iptidai" veya "ilk mektep" olarak isimlendirildiler.[5] Taş bina olarak inşa edildiği için "taş mektep" de denilmektedir.[6] Yoksul çocuklar için açılanlara ise "küttab-ı sebil" veya "mekteb-i sebil" olarak adlandırılmaktadır.[7] Dil âlimi Müberred, küttâbın "öğrenim gören çocuklar" (sıbyan) manasına geldiğini söylemektedir.[8] "Sıbyan" sözlükte çocuklar olarak geçmektedir.[9] Osmanlıda eğitim sisteminin ilk basamağı sıbyan mektepleridir ve buralar örgün eğitim

1 "Çocukları yetiştiren okulu Allah hayırlı etsin,
Bu okulda dinî eğitim yaptılar
Kim ki onun rahmetine dâhil olursa
Hakk'a ulaşmak için herkes himmetine", Sene 1860, Kara Mustafa Paşa'nın İncesu'da yaptırdığı külliyede ki sıbyan mektebinin tamir kitabesi. Kayseri Ansiklopedisi, C. 3, s. 321.

2 Tahsin İçer, *Osmanlı Ailesinde Çocuk Eğitimi*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Din Eğitimi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman Prof. Dr. İlhan Yıldız, Van 2010, s. 22.

3 Sevde Göleç, *Osmanlı Döneminde Okula Yeni Başlayan Çocuklar İçin Düzenlenen Törenlerin Pedagojik Açıdan Değerlendirilmesi,* Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman Prof. Dr. Mehmet Emin Ay, Bursa 2019, s. 4.

4 Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegeme Yayınları, s. 89.

5 Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, C. 1, Eser Matbaası, İstanbul 1977, s. 96.

6 Zülfü Demirtaş, "Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi, *Fırat Üniveristesi Sosyal Blimler Dergisi*, C. 17, S. 1, s. 174.

7 Mustafa Ergün, "Medreseden Mektebe Osmanlı Eğitim Sistemindeki Değişme", *Yeni Türkiye*, S. 32, s. 735.

8 Nebi Bozkurt, "Mektep", *DİA*, C. 29, s. 5.

9 Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, s. 948.

verilen temel eğitim kurumlarıdır.[10] Başlangıçta Kur'an eğitimi amacıyla açılan bu okullar Osmanlılarla birlikte okuma-yazma ve temel dini bilgilerin öğretildiği birer örgün eğitim kurumuna dönüştürüldüler. Bununla birlikte sıbyan mekteplerinin, eğitim-öğretimin yönlendirildiği, koordine edildiği ve denetlendiği merkezi bir teşkilat yönetim anlayışından da yoksun olduğu görülmektedir.[11]

"Sabi" olarak adlandırılan beş, altı yaşlarındaki erkek ve kız çocuklarına eğitim için açılmış kurumlara sıbyan mektebi denildi.[12] Çocukların sıbyan mektebine başlama yaşı, 5-6 civarında idi. Bitirme ise 13-15 yaşları arasında buluğ çağında olurdu. Başlama, özellikle Osmanlılarda "amin alayı" denilen, çocukların ve öğretmenlerin katıldığı, ilahiler okuyarak o yerleşim yerinde yürüyüş yapılan bir törenle olurdu. Okul genelde tek bir dershane şeklinde olup farklı seviye ve yaşlarda çocukları barındırırdı.[13] Sıbyan mektepleri; cami, medrese, kütüphane, imaret, sebil ve hamam gibi alt üniteleri içine alan külliye tarzı mimariler içinde bir bina içinde yer almaktadırlar. Böyle bir külliyenin bulunmaması halinde ise camilere bitişik inşa edilmektedir. İki katlı olan mektep binalarının birkaç odadan ibaret sade yapıları vardır. Alt kat; kömürlük, abdesthane, müstahdem odası ve helâ, üst kat ise dershanelerden oluşmaktadır.[14] Şehir, kasaba ve köy gibi yerleşim yerlerinde eğer müstakil bir sıbyan mektebi yoksa camilerin çocukların eğitimi için okul olarak kullanılması çok yaygındı.[15] Öğretmenlerin çoğu imam ve müezzinlerden oluşmakta idi. Eğitim vasıtası olarak da dayak ve falaka kullanılırdı. Buralarda eğitim konu ve usulleri oldukça eski idi. Mektepleri bitirenler hayatta yarayacak bilgilerden mahrum kalmakta ve Türkçe okuma-yazmayı bile beceremektedir. Bunun nedeni evkaf nezaretinden kaynaklanmaktadır. Bu nezaret ilmiye sınıfında yetişmiş ve her türlü yeniliğe düşman olan ulemanın idaresinde idi.[16] Hocalar aylıklarını vakıf sandıklarından alıyorlar veya öğrenci aileleri para ve hediye göndererek hocanın geçimini sağlıyorlardı. Sabahtan öğleye kadar ders yapılan mektebin temizlik, ısınma, onarım giderleri de yine aynı yolardan karşılanmakta idi.[17]

H. 1316/M. 1898 tarihli *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye'*de, darülmuallim-i sıbyan şubelerine dair bir talimat yayınlandığı görülmektedir. Salnameden sadeleştirerek Kayseri'de ki mektepleri de bağlayan şu maddeler örnek gösterilebilinir. *"Muallimler iki sene eğitim göreceklerdir. Bu eğitimlerin de, Tecvidli Kuran, arapça okuma, farsça, kavaidi terkiye ve imla, hesap, tarih, coğrafya, hat derslerini okumaları gerekmektedir. Darülmuallimin şubelerinde ikmal-i tahsil eden talebeye mahalleri maarif komisyonları tarafından şehadetname verilir. Bu şehadetnameler valat-ı azam hazretı tarafından mühr-ü resmi ile tasdik."*[18] şeklindeki ifadelerdir.

10 Ahmet Cihan, *Osmanlı'da Eğitim*, 3F Yayınları, İstanbul 2007, s. 31.

11 Cihan, *Osmanlı'da Eğitim*, s. 32.

12 Yücel Gelişli, "Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektebleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü)", *Türkler*, Editör: Hasan Celal Güzel, K. Çiçek, S. Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 15, s. 35.

13 Demirtaş, "Sıbyan Mektepleri", s. 175.

14 Hasan Akgündüz, *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi, Ulusal Yayınları*, İstanbul 1997, s. 210.

15 Ahmet Önkal-Nebi Bozkurt, "Cami", *DİA*, C. 7, İstanbul 1993, s. 51.

16 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi VI. Cilt Islahat Fermanı Devri (1856-1861),* TTK Basımevi, Ankara 1995, s. 171.

17 Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı Eğitim Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s. 19.

18 *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye*, İstanbul: Matba-i Amire, 1316/1898, s. 353-354.

Kayseri, Erciyes Dağı'nın kuzey etekleriyle kuzeyindeki ovanın temas sahasındaki iç kale ve surlar çekirdek olmak üzere kurulmuş bir şehirdir.[19] Bu çalışmada Osmanlı Dönemi'nde, Kayseri'de bulunan sıbyan mekteplerinin nerelerde olduğu, kimlerin yaptırdığı ve muallimleri ortaya çıkarılmaya çalışılacak. Sıbyan mekteplerinin Kayseri özelinde sosyal ve ekonomik hayata etkileri üzerinde değerlendirmeler yapılacaktır. Çalışmanın Kayseri eğitim tarihine katkı sunması hedeflenmekte ve eğitimde değişiminin nasıl ve nelerden etkilendiği ortaya konulacaktır.

KAYSERİ SIBYAN MEKTEPLERİ

Kayseri'de ilk sıbyan Mektebi, 1494 yılında Bedesten yanında, ikinci olarak da 1576 yılında Kurşunlu Camii avlusunda "Dârüttalim" adıyla açıldı.[20] Evliya Çelebi: *"Der-medh-i mekteb-i tıflân-ı ebcedhân: Cümle (...) aded mekteb-i nûr-ı dîde-i puserândır. Bu şehrin ciger köşeleri gâyet necîb ü reşîd ü tîz-fehm olduklarından hâfız-ı Kur'ân'ı ve huffâz-ı kitab-ı Muhammediyyesi gâyet çokdur ve bâlâda tahrîr olunan câmi'lerde elbette birer mektep mukarrerdir. Evvelâ (mekteb-i (...) (...) (...)"*cümleleri ile Kayseri şehrindeki sıbyan mekteplerine dikkat çekmektedir.[21] Evliya Çelebi, Kayseri'de mektebe yeni başlayan çocukları anlatmaktadır. Mekteplerin adedini (...) şeklinde göstererek kesin bir sayı vermemektedir. Bunlara *göz nuru çocuk mektebi* demektedir. Bu şehrin yani Kayseri'nin ciğer-köşeleri, en sevilen varlık olan çocuklarının gayet zeki ve tez kavrayışlı olduklarını ifade eder. Ayrıca Kur'an hafızı ve Muhammediyye kitabı okuyanlarının çok olduğunu bahsetmekte ve camilerinde de birer mektepleri bulunduğunu belirtmektedir. Fakat mekteplerin isimlerini vermeyerek (...) şeklinde gösterir. Bu ifadelerden hareketle Ahmed Nazif'in Mir'at-i Kayseriyye isimli eserinde de Lala Paşa Camii, Yeni Camii, Hasinli Camii, Kazgancılar Camii bitişiğinde (camiye ekli) ve Şeyh Taceddin Camii avlusu içerisinde sıbyan mektebleri olduğunu belirtmektedir.[22]

1900 yılları başında Kayseri'de 56 sıbyan mektebi olduğu kayıt edilmektedir. Azınlık mekteplerinden ayırmak için bunlara İslam Mektebi denilmektedir. Kayseri'de ki İslam Sıbyan Mektepleri: Alaca Mescit Mahallesi, Bozatlı Kilercioğlu Bölgesi, Bozatlı Paşa Mahallesi, Bozatlı Sokağı, Büyük Bahçe Mahallesi, Cafer Bey Mahallesi Köy Yıkan Bölgesi, Cami-i Kebir Mahallesi, Çakaloz Mahallesi, Deliklitaş Mahallesi, Dilaver Paşa Mahallesi, Emir Sultan Mahallesi, Eski Bedesten Mahallesi, Gavremzade Mahallesi (yaptıran Gavremzade'dir), Gebe İlyas Tahir Ağa Mahallesi, Gülük Mahallesi Mahallesi, Hacı Arap Eskici Yahya Mektebi (yaptıran Hacı Arap), Hacı Kasım Mahallesi, Hacı Mansur Mahallesi Mektebi (kurucusu Hasan Fatıroğlu'dur), Hacı Veled Mahallesi, Halaçoğlu Mahallesi Mektebi (kurucusu Osman Efendi'dir), Hamurcu Gubaroğlu Bölgesi Mahallesi, Harput Mahallesi, Hasan Fakı Emir Ağa Mahallesi, Hasanlı Mahallesi, Hasbek Mahallesi Hoca Hasan Bölgesi, Hasinli Mahallesi, Hatıroğlu Mahallesi, Hunat Mahallesi Mektebi (yaptıran Zennecizade'dir), Kalenderhane Şeyh Bölgesi, Kalpaklıoğlu Mahallesi Mektebi (yaptıran Osman

19 Mehmet İpşirli, "Kayseri", *DİA*, C. 25, Ankara 2002, s. 96.

20 Kayseri Büyükşehir Belediyesi, *Kayseri Ansiklopedisi*, Yayın Kurulu Atabey Kılıç, Yıldıray Özbek, Gülbadi Alan, Fatih Gökdağ, Yusuf Turan Günaydın, Acar Baskı ve Cilt San. İstanbul 2010, s. 98.

21 Evliyâ Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi III. Kitap*, Yapı Kredi Yayınları, haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul 1999, s. 104-105.

22 Ahmed Nazif, *Mir'at-i Kayseriyye veya Kayseri Tarihi*, Kayseri Özel İdare Müdürlüğü ve Kayseri Belediyesi Birliği Yayınları-2, haz. Mehmet Palamutoğlu, Kayseri 1987, s. 38-41.

Efendi), Kapan Mahallesi, Karakürkçü Mahallesi, Kazgancılar Mahallesi, Konuklar Mahallesi, Kurşunlu Mahallesi, Kürtler Seyfullah Mahallesi Mektebi (yaptıran Hayri Paşa), Kürtler Fetullah Bölgesi Mektebi (yaptıran Kadızade Hacı Ahmed Efendi), Lala Paşa Mahallesi, Musa Gazi Mahallesi Mektebi (yaptıran Musa Gazidir), Mükremin Mahallesi, Oduncu Süleyman Mahallesi, Seyitgazi Mahallesi Mektebi (yaptıran Seyit Gazi), Şeyh Cami Mahallesi, Şeyh Taceddin Mahallesi, Tac-ı Kızıl Mahallesi, Taşkıncık Pamuk Atan Bölgesi Mektebi (kurucusu Çukurluoğlu'dur), Tus Mahallesi Mektebi (Mahalle halkı tarafından yaptırılmıştır), Tus Mahallesi Emin Bey Sokağı Mektebi (kurucusu İshak Çelebi), Yalman Mahallesi, Yeni Cami Mahallesi, Yenice Hacı Ekiz Mahallesi Ahi Nasuh Mektebi (Hocası Mustafa Efendi) ve Yenice İsmail Efendi Mahallesi Mektebi (kurucusu Zıllioğlu Ahmed b. Reşit)'dir.[23]

Kayseri sıbyan mekteplerinin sayılarının kaynaklarda değişiklik arz ettiğine tesadüf edilmektedir. Salnamelere göre 58 sıbyan mektebinin Kayseri merkezde bulunduğu belirtilir.[24] Salnamenin başka yerinde: "*Kayseri kasabası dâhilinde olan Müslimin'e mahsus 62 sübyan mektebi bunun üçü zükûr ve biri inasa münhasır ve diğerlerinde de zükûr ve inas muhtelittir.*" denilmektedir.[25] Başka bir kaynakta da 1900 tarihlerinde 58 sıbyan mektebi olduğu söylenmektedir.[26] Değişik kaynaklar Kayseri merkezde elli sekiz sayısını doğrulamaktadır. Salnamede, Kayseri kazasını teşkil eden Talas, Germir, Tavlusun, Endürük, Erkilet, Hisarcık, Zincidere karyeleride dahil 161 sıbyan mektep olduğu söylenmektedir.[27] 1907 yılında ise Kayseri merkez ve köylerinde bulunan sıbyan mekteplerinin sayısı 247'ye çıktığı görülür.[28] Ayrıca Kocasinan ilçesi, Himmetdede kasabası, Köyiçi mevkiinde bulunan Himmetdede Camii ve Sıbyan Mektebi günümüzde terk edilmiş vaziyette ve harap durumdadır.[29] Kurşunlu Sıbyan Mektebi günümüzde Kocasinan olarak isimlendirilen ilçede H. 981/M. 1573 yıllarına tarihlenen Kurşunlu Ahmet Paşa Camisi'nin içinde olduğu külliyededir.[30] Kayseri'de yapılan ilk mekteplerden birisidir.

Kayseri'ye bağlı İncesu'da XIX. yüzyılın ortalarında 28 sıbyan mektebi bulunmaktadır.[31] Salnameye göre de zikredilen kazadaki 28 sıbyan mektebi sayısı doğrulanmaktadır.[32] Merzifonlu Kara Mustafa Paşa H. 1081/M. 1670 tarihinde İncesu'da içerisinde han, arasta, cami, medrese, hamam, dükkânlar ve sıbyan mektebi olan bir menzil külliyesi inşa etti.[33] Sıbyan mektebi, külliyenin batı sınırında medresenin

23 *Kayseri, Ansiklopedi*, C. 2, s. 99.

24 Uygur Kocabaşoğlu, Murat Uluğtekin, *Salnamelerde Kayseri (Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminin Eski Harfli Yıllıklarında Kayseri),* Kayseri Ticaret Odası Yayınları, Kayseri 1998, s. 160.

25 Kocabaşoğlu, Uluğtekin, *Salnamelerde Kayseri,* s. 100.

26 Müzeyyen Hüküm, *19. Yüzyıl Sonu ve 20. Yüzyıl Başlarında Ankara Vilayetinde Eğitim*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman Prof. Dr. Uğur Ünal, Haziran 2018, s. 58.

27 Kocabaşoğlu, Uluğtekin, *Salnamelerde Kayseri,* s. 115.

28 Kayseri, *Ansiklopedi*, C. 2, s. 100.

29 Aslı Sağıroğlu Arslan-Mert Kırık, "Kayseri'de Bilinmeyen İki Yapı: Himmetdede Cami ve Sıbyan Mektebi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Mart-Nisan 2017, C. 115, S. 227, s. 198. (197-212)

30 Özbek, Arslan, *Kayseri Envanteri*, s. 128.

31 Kayseri, *Ansiklopedi,* C. 3, s. 294.

32 Uygur Kocabaşoğlu, Murat Uluğtekin, *Salnamelerde Kayseri (Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminin Eski Harfli Yıllıklarında Kayseri),* Kayseri Ticaret Odası Yayınları, Kayseri 1998, s. 117.

33 Kayseri*, Ansiklopedi*, C. 3, s. 309.

kuzeyinde yer almaktadır. İnşa malzemesi olarak kesme taş kullanıldı. Medrese ile sıbyan mektebinin arasında 1.50 m ölçülerinde dar ve ince bir koridor yer almaktadır. İki odalı sıbyan mektebi, önünde yer alan revaklı bir bölüm ile caminin olduğu geniş avluya açılmaktadır. Sıbyan mektebini oluşturan iki odaya da aynalı kemerli kapılardan girilmektedir. Odalar, giriş kapılarının kuzeylerine açılan dikdörtgen biçimli pencerelerle aydınlatılmaktadır. Odaların üzerleri, güney-kuzey yönünde atılan ikişer takviye kemerli sal taşı, döşeli düz tavanla örtülüdür. Odalarda, batı cephelerin ortalarına gelecek şekilde birer ocak ile bu ocakların iki yanına simetrik olarak yerleştirilen birer dikdörtgen niş bulunmaktadır.[34]

Yukarı Develi İniler Mahallesi'nde İniler Cami bulunmakta ve 1789 tarihinde de sıbyan mektebi inşa edildiği kayıtlardan anlaşılmaktadır.[35] İniler Sıbyan Mektebi'nin mahalle sakinleri tarafından camiye bitişik olarak yapıldığı görülmektedir.[36] XVI. yüzyıl başlarında inşa edildiği düşünülen Everek Cami-i Kebir'inde bir sıbyan mektebi olduğu görülmektedir.[37] Kayseri'ye ait salnamede Develi ilçesine ait Müslim ve Gayrimüslimlere ait elli kadar sıbyan mektebi olduğu söylenmektedir.[38]

Melikgazi İlçesi Yeşilyurt Mahallesi'nde bulunan Melik Arslan Camisi'nin 1454 yıllarında inşa edildiği ileri sürülmektedir. Caminin güney cephesinde mektep olarak kullanıldığı belirtilen müştemilat mekânı vardır.[39]

Kayseri şehrinin kalesinde bir mescit olduğu görülmektedir. Harabe bir mescit olmasından dolayı mescidin yerine Muhammed Oğlu Hacı Ali'nin talim-i sıbyan için bir muallim hane yapılmasına dair ilam verdiği kayıtlarda görülmektedir. Şehrin ileri gelenleri ve kale dizdarı da yapının yapılması için ellerinden geleni yaptıkları belgelerden anlaşılmaktadır.[40]

SIBYAN MEKTEBİNE MUALLİM GÖREVLENDİRİLMESİ

Kayseri dâhilinde bulunan mekteplerde görevli kimselerin genellikle seyid ve hafız oldukları görülmektedir. Muallimlik görevini yerine getirirken merkezden berat almak zorunda oldukları anlaşılmaktadır. Muallimlerin belli bir yaş olgunluğuna da erişmiş olmaları beklenmektedir. 3322 numaralı H. 1288/M. 1872 tarihli Kayseri Nüfus Defteri'nde altı adet sıbyan mualliminin varlığı kayıtlıdır. Bunlar, 50 yaşındaki İsmail Efendi bin Süleyman,[41] 60 yaşındaki Hacı Emin Efendi bin Mehmed Efendi,[42] 35 yaşındaki İshak Efendi bin Ahmed Efendi[43], Mahalle-i Kebe İlyas Tahir Ağa'da 60 yaşındaki Mustafa Efendi bin

34 Kayseri, *Ansiklopedi*, C. 3, s. 320.
35 Kayseri, *Ansiklopedi*, C. 3, s. 338.
36 Özbek, Arslan, *Kayseri Envanteri*, s. 911.
37 Özbek, Arslan, *Kayseri Envanteri*, s. 904
38 Uygur Kocabaşoğlu, Murat Uluğtekin, *Salnamelerde Kayseri (Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminin Eski Harfli Yıllıklarında Kayseri),* Kayseri Ticaret Odası Yayınları, Kayseri 1998, s. 100.
39 Özbek, Arslan, Kayseri Envanteri, s. 115.
40 COA, KŞS, 91/9.
41 Mücahit Yıldız, *3322 Numaralı 1288 Kayseri Nüfus Defteri Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, Erciyes Üniversitesi Soayal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi , Danışman Doç. Dr. Gökhan Bolat, Kayseri 2019, s. 126.
42 Yıldız, Kayseri Nüfus Defteri, s. 134.
43 Yıldız, Kayseri Nüfus Defteri, s. 139.

Velioğlu[44],85 yaşındaki Mustafa Efendi bin Yusuf Fakıoğlu'dur.[45] Görüldüğü üzere sıbyan muallimleri çoğunlukla orta yaşın üstündedir.

Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında köy ve mahallelerde bulunan sıbyan mekteplerinin sürekli teftiş edildiği bilinmektedir. Muallimlerin de belirli yeteneklere sahip ve imtihanla bu göreve getirildiği belgelerden anlaşılmaktadır.[46] Osmanlı vesikalarındaki H. 21-04-1276/M. 17 Kasım 1859 tarihli bir ilamda Kayseri kazası Köy Yıkan Mahallesi'nde bulunan Cafer Bey Mekteb-i Şerifi vakfına vazife-i muayene ile yarım hissesine muallim-i sıbyanlık mutasarrıfı Seyyid Mehmed vefat ettikten sonra yerine kendi soyundan oğulları erbab-ı ahaliden ve talebeden Esseyid Mehmed ve Esseyid Hasan Efendilere ortak olarak beratı şerif verildi.[47] Seyid Mehmed, muallimlik vazifesinin yarısının mutasarrıfı olduğu için, iki oğlu yarım hisseyi paylaştılar. Diğer yarım hisse ise başka birisinin uhdesindedir. Kişi öldükden sonra ailesi mağdur olmasın denilerek çocukları genelde babalarının yerine geçmektedir. Kayseri mahallelerinden birisi olan Cami Kebir'de bulunan Hüseyin Efendi Muallimhanesi sıbyan muallimliği ciheti mutasarrıfı Seyyid Şakir Efendi'nin vefatı üzerine oğlu Hilmi Efendiye berat verilerek muallim olmasının sağlandığı görüldü.[48]

Sıbyan mektebi hocalarının, aynı cami veya mescide imam, hatip ve müezzinlik görevlerini de birlikte yürüttükleri bilinmektedir. Kayseri'de Hacı Mansur Mahallesi'nde olan Katırtaş Oğlu Cami ve Mektebi Vakfı'nın imamet ve muallim-i sıbyan cihetlerinin mutasarrıflığı H. 20-12-1211/M. 16 Haziran 1797 tarihinde Hafız Ahmed Halife'den alınarak Seyyid Hüseyin'e berat verildiği, günlük olarak bir akçe vazife ile bu görevi yerine getirdiği belgelere yansımaktadır.[49] H. 1154/M. 1741 tarihli bir beratda da Hacı Abdullah Mahallesi'nde bulunan ve Hacı Veled'in yaptırdığı muallimhanede muallimi sıbyan olan Seyyid Mustafa'nın görevden azledilerek yerine Mevlana Hafız Mehmed Halife'nin atanması hususunda berat verildi.[50] Hasinli Mahallesi'nde vaki Deliklitaş Mescidi demekle maruf Mescit-i Şerif de imam olup talim-i sıbyan edenlere ve çeşmesinin tamirine 1500 guruş verildiği yansımaktadır.[51]

Kayseri Ayanı Zennecizade Seyyid Mehmed Ağa'ya ait 1760 tarihli vakfiye şartları arasında, Huvand Mahallesi'nde ecdadının inşa eyledikleri muallimhanedeki fakir öğrencilerin ve öğretmenlerin masrafları için yıllık 24 kuruş verilmesi ve sıbyan mektebi öğretmenlerine mesleğe başlamaları itibariyle günlük 3 akçe verilmesi geçmektedir. Yine aynı vakfiyede: *"Hunad Mahallesi'nde ecdadım bina ve ihya eyledikleri mu'allimhanede her kim ta'lim-i sıbyan olur ise fukara evladlarının hastalık ve bî-hastalıkları dahi için senevi mu'allim-i merkuma yirmi dört guruş verile ve mu'allimi sıbyan olana yevmi üç akçe vazife-i evvelden verile*

44 Yıldız, Kayseri Nüfus Defteri s. 159.

45 Yıldız, Kayseri Nüfus Defteri, s. 199.

46 Kocabaşoğlu, Uluğtekin, *Salnamelerde Kayseri,* s. 167.

47 COA, *C.MF.* 21-1022, s. 2

48 COA, *MF.İBT*, 431-5.

49 COA, *C.MF.*, 16-783.

50 Sevda Yıldırım, 133/3 Numaralı Kayseri Şer'iyye Sicili (H. 1155-M. 1742), Erciyes Üniversitesi Sosyla Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman Doç. Dr. Özen Tok, Kayseri 2011, s. 16.

51 Ayla Akgün, *63/2 Numaralı Kayseri Şer'iyye Sicili (H. 1063-1064/M. 1653-1654) Transkripsiyon ve Değerlendirme*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman Yard. Doç. Dr. Hava Selçuk, Kayseri 2009, s. 159.

ve Kıraatı Kuran-ı Kerim için mütevelliye bir Mushaf-ı Şerif alına"[52] denilmektedir. Görülüyor ki bazı vakıflarda yoksul öğrencilerin ihtiyaçları gözetilmekte ve vakıf gelirlerinden ihtiyaçları giderilmektedir. Mektebin hocalarına Kuran-ı Kerim alınması da dikkate şayandır.

Lala Paşa (Lala Muslihiddin) Camisi yaklaşık olarak XII. yüzyılın ilk çeyreğinde inşa edildi. H. 1239/M. 1823, H. 1273/M. 1856 ve H. 1318/M. 1903 tarihlerinde tamir ve onarım yapıldığı görülmektedir. Belgede caminin bitişiğinde bir sıbyan mektebi ve çeşmenin olduğundan da bahsedilmektedir.[53]

Kayseri'de Mükremin Mahallesi'nde Mükremin Mescit-i Şerifi'nde vazife-i muayenesiyle imamet ve mescidi merkumun kurbunda Sadıka Hatun Vakfı Muallim hanenin günlük bir akçe vazife muallim-i sıbyan cihetinin babası mahlülünden Seyyid Hafız Mehmed'de tevcih edildiği görülmektedir.[54]

H. 29-12-1215/M. 13 Mayıs 1801 tarihinde Kayseri Yenice Mahallesi Beraş Mescidi civarında olan Rabia Hatun muallimhanesini adını veren Rabia Hatun inşa ettirdi. Beraş Mescit-i Şerifi'nde olan cihet-i vazife-i muayene ile imam ve sıbyan mektebinin muallimlik vazifesini yerine getiren Mustafa öldükten sonra yerine sulbi oğulları Esseyid Mehmed ve Esseyid Halil karındaşlara berat verildi.[55]

H. 20-08-1109/M. 3 Mart 1698 tarihinde Vezirazam Mustafa Paşa'nın kurduğu vakfın, evladiyet ve meşrutiyet üzere mütevellisi olan oğlu Ali Bey sıbyan mektebinde ki muallimlik üzerinde bazı usulsüzlükler tespit edildi. Kayseri Sancağı İncesu Kazası'nda günlüğü 5 akçe vazife ile sıbyan muallimi olan Muhammed Halife tahvilinden Hüseyin Halife'ye tevcih edilmesiyle kendisine gadr edildiğinden bahisle hakkının iadesi istenerek ve tekrar Hüseyin Çelebi'ye muallimlik görevi tevcih edildi.[56] 25 Zi'l Hicce 1077/M. 18Haziran 1667 tarihinde, Kayseri'de bulunan Hacı Ahmed Paşa Evkafı'nın vakıf mütevellisi olan Mahmud'un ilamı üzerine, Seyid Ali'nin yeni baştan günlük bir akçe ile sıbyan muallimi olarak tayin edildiğine dair berat verildi.[57] Yine bu vakfa ait sıbyan mektebi muallimliğine dışarıdan da müdahaleler olmakta ve padişahın beratıyla bu sorun giderilmektedir.[58] H. 29-01-1176/M. 20 Ağustos 1762 tarihinde Ahmed Paşa evkafından muayyen vazifeler ile sıbyan muallimliği ve salâ müezzinliği cihetlerinin tevcihi vazife-i

52 Nejla Doğan, *18. Yüzyılda Merkez-Taşra İlişkileri Çerçevesinde Kayseri Ayanları,* Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Danışman Prof. Dr. Zeki Tekin, Karabük 2020, s. 158-159.

53 Yıldıray Özbek, Celil Arslan, *Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri*, Kayseri 208, C. 1, s. 46.

54 COA, C.EV., 485-24547.

55 COA, C.MF., 15-722.

56 COA, AE:SMST. II, 40-3966.

57 COA, KŞS, 74/169.

58 KŞS, 74-2, s. 169, Belge 360 "Nisân-ı serîf-i âlî-sân oldur ki: Medîne-i Kayseriyye'de vâki' Hacı Ahmed Pasa Evkafından olmak üzere yevmî vâzife ile muallim-i sıbyân olan is bu dârende-i fermân-ı hümâyûn Ali Bey, pederim Mustafa Tayfa fevt olub, yerü mahlûl olmagla merkûm Ali, ta'lim-i sıbyâna kadir iken âherden Veli nâm kimesne alub, gadr itmekle ref' olunub gerü mezkûra tevcîh olunub, bu berât-ı âlî-sân virilmek ricâsına evkaf-ı mezbûr mütevellîsi olan emirü'l-ümerâi'l-kirâm Mahmud -dâme ikbalehu- i'lâm eylemegin mezbûr Ali hakkında inâyet-i pâdisâhânem zuhûra getirüb müsârün-ileyhin arz ve rûsen-i hümâyûnum sûreti mûcebince bin yetmis yedi Zi'l-hicce'sinin yirmi altıncı gününden vech-i mesrûh üzere müceddeden bu berât-ı hümâyûn-ı saâdet-makrûnu virdüm ve buyurdum ki mezbûr varub, evkaf-ı mezbûrede ta'lim-i sıbyân idüb, hizmet-i lâzımesin mer'î ve müeddî kıldıkdan sonra ta'yin olunan yevmî bir akçe vâzifesin evkaf-ı mezbûre mahsûlünden mütevellîsi yedinden alub mutasarrıf ola. Ol bâbda ref' olunan mezbûr Veli ve âherden bir ferd mâni' ve müzâhim olmıya. Söyle bileler, alâmet-i serîfe i'timâd kılalar. Tahrîren fî yevmi'l-hâmis ve'l-isrîn min sehr-i Zi'lhicceti's- serîfe li-sene seb'a ve seb'î ve elf. Be-yurd-i Sahra-yı Dimetoka Verade fî 3 min Saferü'l-hayr sene 1078"

muayene ile muallim-i sıbyan ve yevm-i altı akçe ile müezzin-i sala karındaşı Hafız Mehmed görevlendirildi.[59] Ahmed Paşa İbn-i Mahmud Beğ vakfının han, sebil ve muallimhanesinin görev cihetleri günlük 4 akçe ile yerine getirilmesi istendi.[60] Bu vakfın talebesinin çok olduğu düşünülmektedir. Bu vakıfda değişik görev cihetleri için farklı ücretler verilmekte idi. Mektep hocalığı ve sala okuma görevleri için günlük 6 akçe verilmesi gerekmektedir. Bu göreve de Hafız Mehmed ve Hafız Abdurrahman mutasarrıf oldular.[61]

H. 29 Cemaziyelahir 1078/M. 16 Aralık 1667 tarihinde Kayseri'nin Talas köyündeki mescitte günlük 1 akçe vazife ile kayyımlık ve muallimhanede sıbyan muallimliği yapan Yusuf vefat etti. Oğlu Mehmet'in, babasının yerine uygun olduğu görülerek ve kendisine muallimlik ve müezzinlik beratı verildi.[62]

Mektep muallimlerinin kendi rızalarıyla da görevlerini bıraktığı da görülmektedir. Bunun nedeni yaşlılık, hastalık gibi oldukça çeşitli nedenlerden olabilmekteydi. H. 29. 01. 1176/M. 20 Ağustos 1762 tarihinde Kesbi köyü Hacı Haydar Mescidi Vakfı'nın imamlığı ve mektep muallimliliği görevini yerine getiren Esseyid Halil Çelebi kendi rızasıyla görevini bıraktı. Kayseri Kadısı da bu durum karşısında Hasan'a bu görevin beratını verdi.[63] Ahmed Paşa Vakfı'nın sıbyan muallimliği ve müezzinlik vazifesi görevini aylık 26 akçe ile yerine getiren Esseyid Mehmed vefat etmiş ve onun yerine erbab-ı istihkakdan Esseyid Salih *layık ve müstehak* olduğu belirtilerek berat verildiği görüldü.[64]

Kayseri'de kadınların kurduğu vakıflara sıklıkla rastlanılmaktadır. Sittişah Hatun Mezrası Vakfı da bunlardan bir tanesidir. H. 13. 10. 1174/18 Mayıs 1761 tarihinde, vakıfda muallimi sıbyan olan Seyyid Mehmed kardeşleri lehine üç hisse görev cihetini kardeşlerine bıraktı. Kardeşi Mehmed'in de ölümü üzerine oğlu Şeyh Mehmed Vahid'e bu görev beratı verildi.[65] Mektep muallimliğine ulemadan da kişiler tayin edilmektedir. H. 15-11-1206/M. 5 Temmuz 1792 tarihinde ulemadan Mehmed Efendi getirildi.[66] H. 29. 11. 1265/M. 16 Ekim 1849 tarihinde *tedris-i nısf-ı hisse muallimi sıbyan* Esseyid Hafız Mehmed ve Esseyid Hafız Hasan ortaklaşa görev cihetini yerine getirmektedir. Esseyid Hafız Mehmed yerini bırakacak oğlu yok iken vefat etti. Bu sefer Hafız Mehmed'in kardeşi bu göreve layık görüldü.[67] H. 29. 02. 1219/M. 9 Haziran 1804 tarihinde İslim Paşa Mahallesi'nde bulunan Mamure Hanım Muallimhanesi'ne berat-ı şerifle Mahmud Halife mutasarrıf tayin edilmiş sebepsiz yere kendi hüsn-ü rızasıyla oğullarına bıraktı. Bu nedenlede imamlık ve muallimlik görevi Esseyid Ömer, Esseyid Hasan, Esseyid Halil ve Esseyid Abdülhamid kardeşlere eşit olarak verildi.[68]Görülüyor ki aile dışına görev çıkarılmamaya çalışılmaktadır. Sıbyanlık görevi oğluna, yoksa kardeşine tevdi edilmekte idi. Daha önce de zikredildiği üzere sıbyan

59 COA, *C.MF.*, 143-7149.
60 COA, *EV. BRT.*, 14-17.
61 COA, *C.MF.* 65-3207.
62 Leyla Alidağı, *78/3 Numaralı Kayseri Şer'iyye Sicili (H. 1078-1079/M. 1668),* Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman Yrd. Doç. Dr. Özen Tok, Kayseri 2009, s. 34.
63 COA, *C.EV.*, 602-30363.
64 COA, *C.MF.*, 101-5019.
65 COA, *AE: SMST. III*, 133-10428.
66 COA, *C.MF*, 60-2973.
67 COA, *C.MF.*, 101-5027.
68 COA, *C.MF.*, 108-5379.

mekteplerinde muallimlik görevinin kişilerin ve ailelerin geçimlerini sağladıkları önemli bir meslekti. Bu nedenle de aile içinde kalmasına gayret gösterilmektedir. İncelenen belgelerde de yöneticilerin, atanacak kişilerin yetkin olmaları şartıyla aile içinde kalmasına müsaade ettiği görülür.

KAYSERİ SIBYAN MEKTEBLERİNDEKİ BAZI ANLAŞMAZLIKLAR

Kayseri sıbyan mekteplerinde bulunan görevliler arasında anlaşmazlıklar ve şikâyetlerin olduğu Osmanlı belgelerinde görülür. Bu anlaşmazlıklar yerelde çözülmeye çalışılmaktadır. Burada çözüm bulunmazsa İstanbul'da sorun halledilmeye çalışılırdı. Kayseri Alaca Mescit Mahallesi Mektebinin H. 1070/1659-1660 tarihinde duvarları yıkıldı. Şehir sakinlerinden Esseyid Hilmi ve İbrahim Efendi meclise gelerek mescide bitişik olarak inşa edilen sıbyan mektebinin gerekli bakımlarının yapılmadığından duvarlarının yıkıldığını ve mektebin vakıf avlusuna eklendiğinden şikâyet ederek durumun düzeltilmesini istemektedirler. Vakfın müezzini ve mütevellisi olan Hamza Oğlu Ali Halife de, kendisinin dâhili olmadığını ve şahitlerin de huzurunda bu durumun ortadan giderilmesini istediği görülmektedir.[69]

Kenar Irmak Nahiyesi'ne bağlı Akaya Mezrası'nda, H. 1192-1193/M1778-1779 tarihlerinde Tokmak Hasan Paşazade İsmail, caminin imam ve hatibi ile sıbyan mektebi muallimine vakıf olan mezrayı, malikâne olarak kendisine tevcih ettirdiği görüldü. Yöre sakinlerinin şikâyeti ile bu durumun düzeltilmesi istenmektedir. Devlet yapılan bu hatanın düzeltilmesi için fermanlar gönderdi. Nihayetinde caminin hem imamı, hem hatibi hem de sıbyan mektebi muallimi olan kişiye vakıf mezrasının iadesine karar verildi.[70]

Kayseri'ye bağlı Gesi köyünde, karşı mahallede bulunan Muhsin Bey Camisi'ne ait imamlık ve hatiblik ile yine bu caminin yakınında Hasan Ağa'nın yaptırdığı muallimhanede muallimi sıbyan olan Ahmed, bazı uygunsuz hareketlerinden dolayı H. 1155/M. 1742 tarihinde görevinden el çektirildi. Yerine Mevlana Murtaza Halife'nin atandığına dair berat verildi.[71] Gesi köyünde, H. 29-01-1158/M. 3 Mart 1745 tarihinde de bazı sıkıntıların ortaya çıktığı görüldü. Bu durum Yeniçeri Ağası Mehmed Ağa'nın yeni baştan inşa ettirdiği sıbyan mektebinin hocalığı için yapılan tartışmadır. Seyid İsmail Hoca'ya tekrardan berat-ı şerif verilerek sorunun giderilmeye çalışıldığı aşikârdır. Bu beratda vazifeye dışarıdan müdahale olunmaması ve İsmail Hoca'nın mektebin sorumlusu olduğu bildirilmektedir.[72]

Sıbyan muallimlerinin de bazılarının kanuna aykırı işler yaptığı ve bunların şikayet edildiği görülmektedir. H. 16 Cemaziyelevvel 1079/M. 22Ekim 1668 tarihli ilamda, Kayseri merkeze bağlı Eslem Paşa Mahallesi'nde Merhume Mahmude Hatun'un inşa ettiği mescidin imamı Süleyman Halife, muallimhane vakfının evladiyet ve meşrutiyet üzere mütevellisi olan Hüseyin Çelebi'den davacı oldu. Mahmude Hatun'un vakfın gelirlerini, muallimhane hocalarına vakfettiğini fakat mütevellinin gelir olmadığını beyan ederek kendisine vermediğini bildirdi. Hüseyin Çelebi bu durum karşısında verdiği cevapta: *"Mahalle-i mezku-*

69 COA, *KŞS*, 77/53, Belge No 208.

70 Refet Yinanç, Mesut Elibüyük, *Kayseri Tahrir Defterleri (Hicri 992, 971, 983/Miladi 1584, 1563, 1575),* Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2009, C. 1 s. 18.

71 COA, *KŞS,* 133/300, Hüküm No 647.

72 COA, *C.MF.,* 181-9005.

reye zimmıyan taifesi gelüp mütemekkin olup Müslüman sıbyan olmayup, muallimhane olan menzili hali ve muattal olmakla, mezbur Süleyman Halife talim-i sıbyan etmemeğin ve vazifeye müstehak olmadığına binaen vezaif vermem." şeklinde beyan vererek kendisini savunmaktadır. Devlet, Süleyman Halife'ye bu taarruzdan vazgeçmesine ve gelirden verilmemesine karar vererek anlaşmazlığı sonlandırmaktadır.[73]

Vakıf mütevellileri de bazı durumlarda kanuna karşı hareket yapmakta idi. H. 1104/M. 1693 tarihinde Sayeci Mahallesi'nde, Merhum Hüseyin Bey bir mektep ve mescit inşa etdi. Bu mektebin imamı ve muallim-i sıbyanı olan Süleyman Halife, babasından sonra bu görevi devraldığını ve görevini yaptığını bildirmektedir. Mektep mütevellisi Bakırcıoğlu Molla Mustafa fenalıklar yaparak, mektebin kullanımını zimmi tayfasına verdiği görüldü. Mektepde şarap imal edildiği ve şarap küpleri ile dolu olduğu yöre halkı tarafından bildirilmektedir. Dergah-ı Ali gedikli çavuşlarından Mehmed Çavuş incelemelerde bulunarak nihayetinde; *"Mekteb-i şerifin üzerine varılıp nazar olundukda fi-l vaki mekteb-i mezkûrun harap olduğunu ve mescit-i şerifin mahfilinin tahtaları ve kilimleri çürüyüp divarlarının çevresi ve kumları olmadığı ba'de'l-mu'âyene ve'l-müşahade vukuf."* diyerek mecliste hazır bulunan şahitlerinde benzer ifadeleriyle bu duruma son verildi.[74]

SONUÇ

Kayseri, İran ile Batı Anadolu, Karadeniz ve Akdeniz arasındaki büyük yolların birleşim noktasında bulunan ve en eski tarihlerden günümüze kadar geçen sürede önemli ve tarihi bir şehirdir. Birçok uygarlığa da ev sahipliği yaptığı görülür. Türklerin ve İslamiyet'in gelmesinden itibaren de Türk-İslam şehri olarak tarihteki yerini almaktadır. Bu tarihlerden sonra da şehirde Türk-İslam yapılarının inşa edildiği görülür.

Kayseri sıbyan mekteplerinin tarihi, ilk Türklerin gelmesi ve bölgedeki İslami eserlerin yapılmasına denk geldiği söylenebilir. Kayseri merkezde kaç adet sıbyan mektebi olduğu bilgisine ulaşılamadı. Kimi kayıtlarda 56, 58 ve 62 olduğuna dair değişik görüşler ileri sürüldüğü bilinmektedir. İlçeleri ve köyleri de dahil olmak üzere toplam 247 sıbyan mektebinin varlığı bilgisine ulaşıldı. Buradan her mahalle ve her köyde en az bir sıbyan mektebinin olduğu düşünülmektedir.

Sıbyan mektepleri çocukların ilk eğitime başladığı kurumlar olarak öne çıkmaktadır. Bu mektepler kız ve erkeklerin birlikte eğitim yaptıkları mekânlardır. Daha ziyade dinî eğitim verilen, Kuran-ı Kerim okumayı öğrenme ve belirli ahlâk kurallarının öğrenildiği yerlerdir. Genelde camilerin bir tarafına iliştirilen, tek katlı, tek odalı müstakil yerler olarak karşılaşılmaktadır. Cami avlusu içerisinde mekteplerin olduğu görüldü. Kayseri'de çok odalı ve iki katlı mektep binaların da olduğu bilinmektedir. Bunların dışında mahalle halkı tarafından müstakil mahalle sıbyan mektebleri de vardır.

Sıbyan mekteplerinin birçoğunun zengin kişiler tarafından vakıf kurmak suretiyle yapıldığı belgelerden görülmektedir. Vakıf mektepleri diğerlerine nazaran daha fazla olanak sunduğu, öğrencilerine kıyafet,

73 Musa Sezer, *78/2 Numaralı Kayseri Şer'iyye Sicili (H. 1078-1079/ M. 1668) Transkripsiyon ve Değerlendirme*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman Prof. Dr. Ali Aktan, Kayseri 2008, s. 226.

74 Şenay Gergin Kalan, 100/*1 Numaralı Kayseri Şer'iyye Sicili (H. 1104/M. 1692) Transkripsiyon Ve Değerlendirmesi,* Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman Doç. Dr. Hava Selçuk, Kayseri 2011, s. 269-270.

muallimlerine daha fazla ücret ve hediyeler verdiği görülür. Bunlar dışında ki mekteplerin masrafları ise mahalle halkı veya cami cemaati tarafından karşılanmaktadır.

Kayseri'de bulunan sıbyan mektepleri hocalarının birçoğunun seyid ve hafız olduğu görüldü. Bu muallimler daha ziyade orta yaş üstü kişilerden oluşmaktadır. Birçok alanda olduğu gibi kadınların bu mekteplerde hoca olmadığı görüldü. En azından belgelerde kadın muallimin olduğuna dair bir belgeye ulaşılamadı. Fakat vakıf kuran bazı kadınların da mektep inşa ettirdiği görüldü. Mektep hocalarının maaşlarının ne kadar olduğu da değişik kaynaklardan görüldü. Yine muallimlerin öldüklerinde veya herhangi bir nedenden dolayı görevden el çektirildiklerinde sıbyan muallimliği vazifeleri oğullarına veya kardeşlerine tevcih edilmektedir.

Sıbyan mekteplerinde hukuksuz uygulamalarında olduğu, mektep binalarının işlevleri dışında kullanıldığı ve merkeze bu konuda şikâyetlerin gittiği görüldü. Gönderilen müfettişler aracılığı ile kanunsuzlukların önüne geçilerek mekteplerin çalışmasına devam ettiği kayıtlardan ortaya konuldu. Buna tevessül edenler de gerekli cezaları alarak görevden el çektirildiği anlaşıldı.

KAYNAKÇA

Birincil Kaynaklar

COA (Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi),

KŞS, 91, 74, 77, 133.

C.MF. 21-1022, 16-783, 15-722, 143-7149, 65-3207, 101-5019, 101-5027, 108-5379, 181-9005, 60-2973.

MF.İBT, 431-5.

C.EV., 485-24547.

AE.SMST. II, 40-3966.

EV. BRT., 14-17.

C.EV., 602-30363.

AE. SMST. III, 133-10428.

Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, İstanbul: Matba-i Amire, 1316/1898.

Evliyâ Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi III. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul 1999.

Ahmed Nazif, Mir'at-i Kayseriyye veya Kayseri Tarihi, Kayseri Özel İdare Müdürlüğü ve Kayseri Belediyesi Birliği Yayınları-2, haz. Mehmet Palamutoğlu, Kayseri 1987.

İkincil Kaynaklar

AKGÜN, Ayla, 63/2 Numaralı Kayseri Şer'iyye Sicili (H. 1063-1064/M. 1653-1654) Transkripsiyon ve Değerlendirme, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman Yard. Doç. Dr. Hava Selçuk, Kayseri 2009.

AKGÜNDÜZ, Hasan, Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi, Ulusal Yayınları, İstanbul 1997, s. 210.

AKYÜZ, Yahya, Türk Eğitim Tarihi, Pegeme Yayınları, Eylül 2013.

ALİDAĞI, Leyla, 78/3 Numaralı Kayseri Şer'iyye Sicili (H. 1078-1079/M. 1668), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman Yrd. Doç. Dr. Özen Tok, Kayseri 2009.

ARSLAN, Aslı Sağıroğlu-KIRIK, Mert, "Kayseri'de Bilinmeyen İki Yapı: Himmetdede Cami ve Sıbyan Mektebi", Türk Dünyası Araştırmaları, Mart-Nisan 2017, Cilt II, Sayı 227, s. 197-212.

BOZKURT, Nebi, "Mektep", DİA, C. 29, s. 5-6.

CİHAN, Ahmet, Osmanlı'da Eğitim, 3F Yayınları, İstanbul 2007.

DEMİRTAŞ, Zülfü, "Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi, Fırat Üniveristesi Sosyal Blimler Dergisi, C. 17, Sayı 1, s. 173-183.

DEVELLİOĞLU, Ferit Devellioğlu, Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitabevi, Ankara 2007.

DOĞAN, Nejla, 18. Yüzyılda Merkez-Taşra İlişkileri Çerçevesinde Kayseri Ayanları, Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Danışman Prof. Dr. Zeki Tekin, Karabük 2020.

ERGİN, Osman, Türkiye Maarif Tarihi, C. 1, Eser Matbaası, İstanbul 1977.

ERGÜN, Mustafa, "Medreseden Mektebe Osmanlı Eğitim Sistemindeki Değişme", Yeni Türkiye, Sayı 32, s. 735-753

GELİŞLİ, Yücel, "Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektebleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü), Türkler, Editör: Hasan Celal Güzel, K. Çiçek, S. Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 15.

GÖLEÇ, Sevda, Osmanlı Döneminde Okula Yeni Başlayan Çocuklar İçin Düzenlenen Törenlerin Pedagojik Açıdan Değerlendirilmesi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman Prof. Dr. Mehmet Emin Ay, Bursa 2019.

HÜKÜM, Müzeyyen, 19. Yüzyıl Sonu ve 20. Yüzyıl Başlarında Ankara Vilayetinde Eğitim, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman Prof. Dr. Uğur Ünal, Haziran 2018.

İÇER, Tahsin, Osmanlı Ailesinde Çocuk Eğitimi, Yüzüncü Yıl Üniveristesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Din Eğitimi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman Prof. Dr. İlhan Yıldız, Van 2010, s. 22.

İPŞİRLİ, Mehmet, "Kayseri", DİA, C. 25, Ankara 2002, s. 96-101.

KALAN, Şenay Gergin, 100/1 Numaralı Kayseri Şer'iyye Sicili (H. 1104/M. 1692) Transkripsiyon Ve Değerlendirmesi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman Doç. Dr. Hava Selçuk, Kayseri 2011.

KARAL, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi C. VI. Islahat Fermanı Devri (1856-1861), TTK Basımevi, Ankara 1995.

Kayseri Büyükşehir Belediyesi, Kayseri Ansiklopedisi, C. 2-3, Yayın Kurulu Atabey Kılıç, Yıldıray Özbek, Gülbadi Alan, Fatih Gökdağ, Yusuf Turan Günaydın, Acar Baskı ve Cilt San. İstanbul 2010.

KOCABAŞOĞLU, Uygur-ULUĞTEKİN, Murat, Salnamelerde Kayseri (Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminin Eski Harfli Yıllıklarında Kayseri), Kayseri Ticaret Odası Yayınları, Kayseri 1998.

ÖNKAL, Ahmet Önkal-BOZKURT, Nebi, "Cami", DİA, C. 7, İstanbul 1993, s. 46-56.

ÖZBEK, Yıldıray Özbek-ARSLAN, Celil, Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri, Kayseri 2008, C. 1.

ÖZGAN, Deniz, II. Mahmut (1808-1839) ve Atatürk (1923-1938) Dönemi Eğitim Politikalarının Karşılaştırılması ve Analizi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman Yrd. Doç. Dr. Mehmet Şeren, Ankara 2012.

SAKAOĞLU, Necdet, Osmanlı Eğitim Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul 1991.

SEZER, Musa, 78/2 Numaralı Kayseri Şer'iyye Sicili (H. 1078-1079/ M. 1668) Transkripsiyon ve Değerlendirme, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman Prof. Dr. Ali Aktan, Kayseri 2008.

YILDIRIM, Sevda, 133/3 Numaralı Kayseri Şer'iyye Sicili (H. 1155-M. 1742), Erciyes Üniversitesi Sosyla Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman Doç. Dr. Özen Tok, Kayseri 2011.

YILDIZ, Mücahit, 3322 Numaralı 1288 Kayseri Nüfus Defteri Transkripsiyon ve Değerlendirmesi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman Doç. Dr. Gökhan Bolat, Kayseri 2019.

YİNANÇ, Refet, Mesut Elibüyük, Kayseri Tahrir Defterleri (Hicrî 992, 971, 983/Miladi 1584, 1563, 1575), Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2009, Cilt 1 s. 18.

EKLER

EK 1: İncesu Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Sıbyan Mektebi[75]

75 Kayseri, *Ansiklopedi*, C. 3, s. 321.

Ek 1a: İncesu Kara Mustafa Paşa Sıbyan Mektebi Revağı[76]

Ek: 2 Sıbyan Mekteplerinde Okuma yazma öğretmek için kullanılan elifba cüzü[77]

76 Özbek, Arslan, *Kayseri Envanteri*, s. 1042.

77 Deniz Özgan, *II. Mahmut (1808-1839) ve Atatürk (1923-1938) Dönemi Eğitim Politikalarının Karşılaştırılması ve Analizi,* Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman Yrd. Doç. Dr. Mehmet Şeren, Ankara 2012, s. 157.

KAYSERİ'DE EĞİTİM (1840-1860)

Bu çalışma Erciyes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından SYL-2017-7154 kodu ile desteklenmiştir

Cengiz KARTIN

Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ckartin@erciyes.edu.tr / cengizkartin@gmail.com; orcid numarası: https://orcid.org/0000-0003-3457-6916

Nuray AVCI

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Yüksek Lisans Mezunu.

GİRİŞ

İnsanoğlu, yeryüzüne indirilişinden günümüze gelinceye değin sürekli tekamül halinde olmuştur. Avcı-toplayıcı akabinde konar-göçer toplumlardan yerleşik yapıya geçen insanoğlu her daim daha iyiyi arayarak vaktini geçirmiştir. Konunun Türkler özelinde ele alınması halinde tıpkı diğer toplumlarda olduğu gibi Türklerde de geçmişten günümüze gelinceye kadar pek çok değişim, dönüşüm yaşanmıştır.

Söz konusu bu değişim ve dönüşümler 20. yüzyıla doğru yaklaşırken pek çok şekil ve hüviyette toplumsal hayatın ana merkezlerinde yer almıştır. İnsanoğlunun her geçen gün daha iyiye ve kaliteliye ulaşma arzusu, isteği ve gayreti neticesinde bu talebin karşılanabilmesi için çeşitli eğitim müesseseleri vücuda getirilmiştir. 17. yüzyıla değin İslam medeniyetinin üstünlüğünü sürdürdüğü eğitim müesseseleri bu tarihten itibaren durağan bir tablo içerisinde kalmıştır. Söz konusu bu tarihlerde ise Batı medeniyetini temsil eden eğitim müesseseleri İslam ve dünya medeniyetinin üzerine inşa ettiği eğitim müesseseleri ile hızla ilerlemeye başlamıştır.

İslam medeniyetindeki taşıyıcı en önemli müesseselerden olan medreselerin tarihi 10. yüzyıla değin gider. Bu kurumlarda hadis, fıkıh, hukuk, tıp alanlarında verilen eğitimler zamanla çeşitli alanlar da eklenmek suretiyle yüksek ihtisas yapılan yerlere dönüşmüştür. Ünlü Selçuklu Veziri Nizamülmülk'ün kurduğu ve ismi ile anılan Nizamiye Medreseleri ile söz konusu ihtisasın içerisine astronomi, riyaziye ve mantık gibi ilimlerin de eklenmesi ile İslam medeniyetinin asırlarca sürecek cihan hakimiyetinin ilmi temelleri atılmıştır[1].

Anadolu Selçukluları Dönemi'nde Sivas, Kayseri, Konya, Diyarbakır, Mardin gibi pek çok yerleşim biriminde medreselerin faaliyet yürüttüğü bilinmektedir. Konunun Kayseri özelinde değerlendirilmesi halinde Anadolu Selçuklu Dönemi'nde Kayseri'de Avgunlu, Hoca Hasan, Şifaiye[2], Gülük, Hunat, Seraceddin, Sahabiye, Hacı Kılıç ve Hatuniye medreselerinin faaliyet yürüttüğü anlaşılmaktadır[3]. İlk defa Orhan Gazi tarafından inşa edilmiş olan İznik'te açılan Osmanlı medresesi sonrasında Kayseri *Makarr-ı*

1 İsmet Demir, "XIX. Yüzyılda Kayseri Medreseleri", *III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri 2000, s. 118.

2 Söz konusu medrese 1205 tarihinde Selçuklu Sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından inşa edilmiş devrin hem tıp alanında hem de medrese olarak eğitim veren bir kurumuydu. Hıfzı Nuri, *Kayseri Sancağı 1922*, Sadeleştiren. Zübeyir Kars, Kayseri Ticaret Odası Yay., Kayseri 1995, s. 30; Yapının en önemli özelliği Türk dünyasında ilk tıp tahsilinin burada başlamış olmasında gizlidir. Bk. Muhsin İlyas Subaşı, *Dünden Bugüne Kayseri*, SE-DA Selçuk Yayın Dağıtım, 2. Baskı, Kayseri 1991, s. 59.

3 Demir, "XIX. Yüzyılda..." , s. 119.

Ulema (alimler yurdu) olarak tarihte yer edinmiştir. Söz konusu bu durum ilk Osmanlı medresesinin hocalarından olan Davud-ı Kayseri'nin burada yetişmiş olması açısından da önemlidir. Fatih, Yavuz ve Kanuni dönemlerinde inşa edilmiş olan eğitim müesseseleri uzunca bir süre çağın ilim ve tekniğinin en iyi taşıyıcıları olmuşlardır.

"*1679-1680 senelerinde 11 ay İstanbul'da kalmış İtalyan asilzadesi Comte de Marsigli İstanbul'daki eğitim hayatıyla ilgili hatıralarını kaydederken şöyle diyordu: ... İstanbul'da ve keza diğer şehirlerde ilim ve funüna müntesip adamlar arasında üç dil (Türkçe, Arapça ve Farsça) bilmeyen hemen hiç kimseye rastlanmaz*[4]."

Bütün bu olumlu seyre rağmen 17. ve 18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü buhran döneminden medreseler de etkilenmiş ve zamanla bozulmaya başlamışlardır. Söz konusu bozulma en nihayetinde 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile medreselerin kapatılmasına varmıştır.

Çalışma Kayseri özelinde sıbyan, iptidai, rüştiye ve medreseleri konu almak suretiyle bir panorama sunmak iddiasındadır. Çalışmada azınlık okulları ve yabancı okullar ele alınmamıştır. Çalışmanın ana omurgasını da medreseler teşkil etmiştir. Çalışmanın son kısımlarında İngiltere'nin 1841-1853 aralığında Kayseri Konsolosluğu'nu yürüten Henry Suter'ın medrese öğrencilerine dair bazı gözlemlerine yer verilmiştir.

SIBYAN MEKTEPLERİ

1845-1860 tarihleri aralığında Osmanlı arşivinde yapılan taramalarda Kayseri'de sıbyan mekteplerinyle ilgili kayıtlara rastlanmamıştır. Bu mekteplerde 5-6 yaş aralığındaki öğrencilerin öğrenim gördüğü bilinmektedir. 2021'de ilçe hüviyetinde olan ancak 19. yüzyılın ortalarında karye, kaza statüsünde olan bölgelerde okuma-yazma oranlarının oldukça düşük olduğu bilinmektedir. Konuyla ilgili Cömert ve Kars, Hacılar özelinde yapmış oldukları araştırmada bu oranı yaklaşık olarak % 1.8 olarak tespit etmişlerdir[5]. İncesu özelinde bu rakam % 0.7 civarında[6], Büyük Bürüngüz'de % 10 civarında[7], Zincidere'de ise diğer mahallere göre oldukça yüksek bir oran olan % 17 civarındaydı.[8]

18. yüzyılda Kayseri merkezde 25 cami bulunduğunu kaydeden Keskin ve Hülagü, her caminin yanında bir de sıbyan mektebi olduğunu belirtmişlerdir[9]. Bu rakama göre Kayseri'de bu tarihte 25 civarında sıbyan mektebi bulunmaktaydı. Kars ise çalışmasında herhangi bir rakam vermeksizin 1869 nizamnamesine bir

---

4 Demir, "XIX. Yüzyılda..." , s. 121.

5 Hüseyin Cömert, "19. Yüzyıl Sonlarında Hacılar", *I. Hacılar Sempozyumu*, Hacılar Belediyesi Kültür Yay., Kayseri 2008, s. 153. ; Zübeyir Kars, "1900'lerin Başında Kayseri'de Nüfus, Eğitim, Bayındırlık, Sağlık, Ekonomik Hayat ve Hacılar", *I. Hacılar Sempozyumu*, Hacılar Belediyesi Kültür Yay., Kayseri 2008, s. 485.

6 Hüseyin Cömert, *1844-1875 Yılları Arasında İncesu*, İncesu Belediyesi Kültür Yay., Kayseri 2010, s. 13.

7 Hüseyin Cömert, *Koramaz Vadisi*, Ağırnas Belediyesi Yay., Kayseri 2008, s. 32.

8 Hüseyin Cömert, "1873 Yılında Zincidere", *IV. Kayseri ve Yöresi Sempozyumu Bildirileri*, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri 2003, s. 112.

9 Mustafa Keskin ve M. Metin Hülagü, *Geçmişteki İzleriyle Kayseri*, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri 2006, s. 5.

atıf yapmak suretiyle her köyde ve mahallede bir sıbyan mektebinin kurulmasının zorunluluğuna işaret etmiştir[10]. Subaşı 1900'lü yılların başında sıbyan mektebi sayısını 58 olarak vermiştir[11].

RÜŞTİYELER

Kayseri'deki rüştiye sayılarının tespiti ancak konuyla ilgili yüksek lisans / doktora düzeyinde yapılacak olan çalışmalarla aydınlatılabilir. Kars, çalışmasında Kayseri'deki ilk rüştiye olan Ahmet Paşa Rüştiyesi'nin 1834 tarihinde eğitime başladığını kaydetmiştir[12]. Eldeki verilere bir örneklem olması açısından 19. yüzyılın son çeyreğinde Talas özelinde çalışma yapan Cömert ise, burada Müslümanlara ait 1, Ermenilere ait 4, Rumlara ait 2 olmak üzere toplam 7 rüştiyenin varlığını tespit etmiştir[13].

MEDRESELER

Tarihi kayıtlara göre Kayseri'de ilk medrese 1135 tarihinde inşa edilen Melikgazi/Cami-i Kebir Medresesi'dir. Özdamarlar'ın vermiş olduğu bilgiye göre 1860'da Kayseri'de 42 medresenin 22'si faal olarak eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürmekteydi[14]. Hülagü ve Keskin ise bu rakamı 39 olarak vermiştir[15].

Çalışmanın tarih aralığında Osmanlı arşivinde tespit edilen tek belge Kepeci tarafından tasnif edilmiş olan 6534 numaralı defterdir. Söz konusu belge 39 sayfası dolu olmak üzere 107 sayfadan müteşekkildir. Defter ciltli olup 50 x 18 ebadındadır. Defterin tamamın yayınlanması bir kitap bölümünden ziyade münhasır bir çalışmayı gerektirecek düzeydedir. Defterin tarihi arşiv belgesinde tespit edilememiştir. Ancak Köse bu belge için 1847[16], Demir ise 1860 tarihini vermiştir[17]. Çalışmada Köse'nin gün, ay, yıl vermiş olması hasebiyle kullandığı tarih esas alınmıştır. İster 1847 isterse 1860 tarihi benimsenmiş olsun bahse konu tarih aralığı çalışmanın dönemi içerisinde kaldığı için bir sorun olarak değerlendirilmemiştir. Burada önemli bazı medreseler ve eğitimlerine devam eden öğrencilerle ilgili şu bilgileri vermek mümkündür:

10 Zübeyir Kars, "Kayseri Eğitim Tarihi Üzerine Bir Deneme", *I. Kayseri ve Yöresi Sempozyumu Bildirileri*, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri 2000, s. 180.

11 Subaşı, *Dünden Bugüne...*, s. 153.

12 Kars, "Kayseri Eğitim Tarihi...", s. 182.

13 Hüseyin Cömert, *19. Yüzyılda Talas*, Mazaka Yay., Ankara 2010, s. 29.

14 Kadir Özdamarlar, "Eğitim", *Kayseri Ansiklopedisi*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yay., C. 2, İstanbul 2010, s. 94.

15 Keskin ve Hülagü, *Geçmişteki İzleriyle...*, s. 5.

16 Muhammed Köse, *Kayseri Şehri 1830-1860*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2018, s. 236.

17 Demir, "XIX. Yüzyılda..." , s. 122; Demir'in çalışmasında söz konusu öğrencilerle ilgili leyli yani yatılı oldukları bilgisi verilmişken; Köse'nin çalışmasında buna dair bir bilgiye yer verilmemiştir. Defter incelemesinde söz konusu bu durumla ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak öğrencilerin birkaç istisna dışında neredeyse tamamının şehir dışından gelmiş olması Demir'in vermiş olduğu bilginin daha doğru olduğunu düşündürmektedir.

HALEVİYE MEDRESESİ

1847 tarihinde toplam 56 öğrencinin eğitim gördüğü medrese hakkında kayıtlarda ciddi bir bilgiye rastlanmamıştır. Arşiv belgelerine göre burada eğitimlerine devam eden öğrencilerin nereden-hangi tarihte Kayseri'ye geldikleri, fiziki özellikleri, isimleri ve yaşları şu şekilde sıralanmıştır[18]:

Haleviye Medresesi Öğrencileri			
Sayı	**Nereden ve Hangi Tarihte Kayseri'ye Geldiği**	**Fiziki Özellikleri ve İsmi**	**Yaşı**
1	**Bozok sancağına muzaf Boğazlıyan kazasından gelmiştir. Sene 55.**	Orta boylu kara sakallı talebe-i ulumdan Abdullah Efendi bin Osman Uzunluoğlu	32
2	**Bozok Boğazlıyan kazasından gelmiştir. Sene 53.**	Orta boylu kara sakallı talebe-i ulumdan Mecid Emin Efendi bin Ömer Akınlıoğlu	25
3	**Boğazlıyan Boğazlıyan kazasından gelmiştir. Sene 57.**	Orta boylu müzellif sakallı talebeden Ali Efendi bin Mehmet Uzunluoğlu	22
4	**Harput sanacağından gelmiştir. Sene 50.**	Orta boylu kara sakallı talebe-i ulumdan Ali Efendi bin Mehmet Sadık Harputioğlu	40
5	**Harput sanacağından gelmiştir. Sene 53.**	Orta boylu kara sakallı talebe-i ulumdan Mehmet Emin Efendi bin Ali Kasımoğlu	30
6	**Nefs-i Kayseriye'den olduğu. Sene 56.**	Orta boylu kara sakallı talebeden Mecid Efendi bin Abdullah Kayseriyelioğlu	30
7	**Nefs-i Kayseriye'den olduğu. Sene 56.**	Uzun boylu kumral sakallı talebe-i ulumdan Mehmet Radomi (?) Efendi bin Hüseyin Nurbizoğlu	30
8	**Harput sancağından gelmiştir. Sene 57.**	Orta boylu şabb-ı emred talebeden Molla İsmail bin İbrahim Eyüpoğlu	16
9	**Harput sanacağından gelmiştir. Sene 58.**	Orta boylu şebb-i emred talebeden Molla Mahmud bin Hüseyin Harputioğlu	17
10	**Şebin Karahisar'dan gelmiştir. Sene 56.**	Uzun boylu kumral sakallı talebe-i ulumdan İbrahim Efendi bin Hasan Kıybetoğlu (?)	27
11	**Medine-i Karaman'dan gelmiştir. Sene 55.**	Orta boylu köse sakallı talebe-i ulumdan Mehmet Efendi bin Ali Karamanlızade	26
12	**Niğde sancağına muzaf Ürgüp kazasından gelmiştir. Sene 56.**	Orta boylu kumral sakallı talebe-i ulumdan Mustafa Efendi bin Ali Mollaoğlu	32
13	**Niğde sancağına muzaf Ürgüp kazasından gelmiştir. Sene 58.**	Orta boylu müzellif sakallı talebeden Molla Mustafa bin Ali Veli Mehmetoğlu	18
14	**Niğde sancağına muzaf Ürgüp kazasından gelmiştir. Sene 58.**	Orta boylu müzellif sakallı talebeden Molla Nalcı bin Hasan Mollaoğlu	17
15	**Harput sancağından gelmiştir. Sene 56.**	Orta boylu kara sakallı talebe-i ulumdan Mehmet Efendi bin Mustafa Gençoğlu	32

18 *BOA*, Kutu: KK, Gömlek: d, Sıra: 6534 (Tarih: 29 Zilhicce 1263/8 Aralık 1847), s. 1-5.

Haleviye Medresesi Öğrencileri			
Sayı	**Nereden ve Hangi Tarihte Kayseri'ye Geldiği**	**Fiziki Özellikleri ve İsmi**	**Yaşı**
16	**Medine-i Ankara'dan gelmiştir. Sene 55.**	Orta boylu köse sakallı talebe-i ulumdan Lütfullah Efendi bin Mehmet Günbozluoğlu	30
17	**Medine-i Ankara'dan gelmiştir. Sene 58.**	Orta boylu şabb-ı emred talebeden Molla Ali bin Abdullah Sarıoğlu	15
18	**Kırşehri kazasından gelmiştir. Sene 58.**	Orta boylu müzellif sakallı talebe-i ulumdan Mikdat Efendi bin Ali Mamalıoğlu	25
19	**Kırşehri şehri kazasından gelmiştir. Sene 59.**	Orta boylu şabb-ı emred talebeden Molla Derviş Mehmet bin İbrahim Emiroğlu	17
20	**Bozok sancağına muzaf Süleymanlı kazasından gelmiştir. Sene 58.**	Orta boylu müzellif sakallı talebe-i ulumdan Mehmet Efendi bin Musa Bozmıdıslıoğlu	23
21	**Isparta sancağına muzaf Yalvaş Karaağaç kazasından. Sene 55.**	Orta boylu kara sakallı talebe-i ulumdan Mehmet Emin Efendi bin Ahmet Ali Efendioğlu	35
22	**Karaağaç kazasından gelmiştir. Sene 58.**	Orta boylu müzellif sakallı talebeden Molla Ömer bin Yusuf Ali Efendioğlu	16
23	**Medine-i Ankara'dan gelmiştir. Sene 52.**	Orta boylu kara sakallı talebe-i ulumdan Hasan Efendi bin Osman Hacıoğlu	36
24	**Medine-i Niğde'den gelmiştir. Sene 57.**	Uzun boylu müzellif sakallı talebeden Molla Abdurrahman bin Ali Hacıoğlu	21
25	**Medine-i Ankara'dan gelmiştir. Sene 58.**	Orta boylu müzellif sakallı talebeden Molla Ali bin Ahmet Alioğlu	22
26	**Kırşehri kazasından gelmiştir. Sene 57.**	Orta boylu kara sakallı talebe-i ulumdan Osman Efendi bin Mehmet Ali oğlu	28
27	**Harameyn aşiretine muzaf Elçi aşiretinden gelmiştir. Sene 57.**	Orta boylu müzellif sakallı talebeden Molla İbrahim bin İsmail	22
28	**Harameyn aşiretine muzaf Elçi aşiretinden gelmiştir. Sene 56.**	Orta boylu kumral sakallı talebe-i ulumdan Hasan Efendi bin Abdülkadir	30
29	**Bozok sancağına muzaf Akdağ kazasından gelmiştir. Sene 58.**	Orta boylu müzellif sakallı talebe-i ulumdan Molla Hasan bin İbrahim Çulhaoğlu	25
30	**Nefs-i Kayseriye'den olduğu. Sene 58.**	Orta boylu müzellif sakallı talebeden Molla Ali bin Mustafa Süleymanoğlu	25
31	**Harameyn aşiretine muzaf Elçi aşiretinden gelmiştir. Sene 44**	Orta boylu kara sakallı talebe-i ulumdan İsmail Efendi bin Hüseyin Kızancaklızade	33
32	**Harameyn aşiretine muzaf Elçi aşiretinden gelmiştir. Sene 56.**	Orta boylu müzellif sakallı talebeden Molla Mustafa bin Ömer .....oğlu	
33	**Bozok sancağına muzaf Boğazlıyan kazasından gelmiştir. Sene 58.**	Orta boylu müzellif sakallı talebeden Molla Ömer bin Mehmet Kethüdaoğlu	19
34	**Bozok sancağına muzaf Boğazlıyan kazasından gelmiştir. Sene 57.**	Orta boylu müzellif sakallı talebeden Molla Ahmet bin Ebubekir Kethüdaoğlu	21

Haleviye Medresesi Öğrencileri			
Sayı	**Nereden ve Hangi Tarihte Kayseri'ye Geldiği**	**Fiziki Özellikleri ve İsmi**	**Yaşı**
35	**Bozok sancağına muzaf Sorgun kazasından gelmiştir. Sene 59.**	Orta boylu müzellif sakallı talebeden Molla Hasan (?) bin Süleyman	22
36	**Kırşehri kazasından gelmiştir. Sene 55.**	Orta boylu kara sakallı talebe-i ulumdan Salih Efendi bin Davud	30
37	**Kırşehri kazasından gelmiştir. Sene 56.**	Orta boylu kara sakallı talebe-i ulumdan Mehmet Efendi bin Ahmet İlyasoğlu	25
38	**Kırşehri kazasından gelmiştir. Sene 58.**	Orta boylu müzellif sakallı talebeden Molla Davud bin Mehmet Kara Mehmetoğlu	18
39	**Kırşehri kazasından gelmiştir. Sene 57.**	Uzun boylu kara sakallı talebe-i ulumdan Ali Efendi bin İsmail	24
40	**Kırşehri kazasından gelmiştir. Sene 58.**	Orta boylu müzellif sakallı talebeden Molla Bekir bin Ali Köşkeroğlu	26
41	**Kırşehri kazasından gelmiştir. Sene 56.**	Uzun boylu kara sakallı talebe-i ulumdan Hüseyin Efendi bin Mehmet Tatoğlu	32
42	**Kırşehri kazasından gelmiştir. Sene 50.**	Uzun boylu kara sakallı talebe-i ulumdan Ömer Efendi bin Ahmet Abdioğlu	33
43	**Kırşehri kazasından gelmiştir. Sene 52.**	Uzun boylu kumral sakallı talebe-i ulumdan Halil Efendi bin Mehmet Sofuoğlu	35
44	**Kırşehri kazasından gelmiştir. Sene 60.**	Orta boylu şabb-ı emred talebeden Hafız Hüseyin bin Ömer Ömeroğlu	16
45	**Medine-i Ankara'dan gelmiştir. Sene 56.**	Orta boylu kara sakallı talebe-i ulumdan Salih Efendi bin Mustafa Kadıoğlu	28
46	**Medine-i Konya'dan gelmiştir. Sene 59.**	Orta boylu müzellif sakallı talebeden Molla Mehmet bin Mustafa	20
47	**Kırşehri kazasından gelmiştir. Sene 50.**	Orta boylu kara sakallı talebe-i ulumdan Ali Efendi bin İbrahim	32
48	**Kırşehri kazasından gelmiştir. Sene 57.**	Orta boylu müzellif sakallı talebeden Molla Hüseyin bin İbrahim	22
49	**Kırşehri kazasından gelmiştir. Sene 58.**	Orta boylu müzellif sakallı talebeden Molla Veli bin Hacı Osman	20
50	**Aksaray sancağına muzaf Beyoğlu aşiretinden gelmiştir. Sene 58.**	Orta boylu kara sakallı talebe-i ulumdan Hüseyin Efendi bin Hacı Mustafa	35
51	**Beyoğlu aşiretinden gelmiştir. Sene 58.**	Orta boylu kara sakallı talebe-i ulumdan Hasan Efendi bin Osman	25
52	**Harameyn aşiretine muzaf Tobaklı aşiretinden. Sene 59.**	Orta boylu müzellif sakallı talebeden Molla Ömer bin Yusuf Hacıoğlu	20
53	**Bozok sancağına muzaf Akdağ kazasından gelmiştir. Sene 58.**	Orta boylu müzellif sakallı talebeden Molla Yusuf bin Yusuf	21

Haleviye Medresesi Öğrencileri			
Sayı	Nereden ve Hangi Tarihte Kayseri'ye Geldiği	Fiziki Özellikleri ve İsmi	Yaşı
54	Akdağ kazasından gelmiştir. Sene 58.	Orta boylu şabb-ı emred Molla Mehmet bin Yusuf	15
55	Boğazlıyan kazasından gelmiştir. Sene 60.	Uzun boylu müzellif sakallı talebeden Mustafa Efendi bin Mehmet Feraim (?)	26
56	Bu dahi. Sene 60.	Uzun boylu kumral sakallı Mehmet Nazif Efendi bin Abdullah	32

Medresenin 1847 tarihi itibariyle toplam 56 öğrencisi mevcuttu. Söz konusu öğrencilerin yaş ortalaması yaklaşık 25'tir. Öğrencilerin Yozgat, Elazığ, Karaman, Niğde, Ankara, Kırşehir gibi pek çok yerden Kayseri'de eğitim almaya geldikleri anlaşılmaktadır. Medresede en küçük yaşta eğitim alan öğrenci 15, en büyük yaşta eğitim alan öğrenci ise 40 yaşındaydı. Buradan da anlaşılacağı üzere eğitim alan öğrencilerin yaş aralığı hayli yüksekti.

HÜSEYİN EFENDİ MEDRESESİ

Medrese Büyük Hüseyin Efendi tarafından 1761 tarihinde inşa edilmiştir[19]. 1847'de müderrislik görevini Es-seyyid el-Hac Mustafa Nuri Efendi yürütmekteydi[20]. Arşiv belgelerine göre burada eğitimlerine devam eden öğrencilerin nereden-hangi tarihte Kayseri'ye geldikleri, fiziki özellikleri, isimleri ve yaşları şu şekilde sıralanmıştır[21]:

Hüseyin Efendi Medresesi Öğrenciler			
Sayı	Nereden ve Hangi Tarihte Kayseri'ye Geldiği	Fiziki Özellikleri ve İsmi	Yaşı
1	Niğde'den gelmiştir. Sene 53.	Orta boylu kara sakallı talebe-i ulumdan Mehmet Bahri Efendi bin Ahmet Müftüzade	30
2	Konya sancağına muzaf Karahisar kasabasından. Sene 58.	Uzun boylu müzellif sakallı talebe-i ulumdan Yusuf Efendi bin Mehmet İlyasoğlu	21
3	Zile kazasından gelmiştir. Sene 60.	Orta boylu kumral sakallı talebe-i ulumdan Mustafa Efendi bin İbrahim Hafızzade	25
4	Sivas sancağından gelmiştir. Sene 57.	Orta boylu kara sakallı talebe-i ulumdan Halil Efendi bin Hasan Havfioğlu	30
5	Medine-i Konya'dan gelmiştir. Sene 55.	Uzun boylu müzellif sakallı talebe-i ulumdan Mustafa Efendi bin Mehmet Muytapzade	32
6	Konya sancağından gelmiştir. Sene 56.	Uzun boylu kara sakallı talebe-i ulumdan Ahmet Efendi bin Mustafa Fakioğlu	33

19 Köse, *Kayseri Şehri...*, s. 236.
20 Demir, "XIX. Yüzyılda..." , s. 123.
21 *BOA*, Kutu: KK, Gömlek: d, Sıra: 6534 (Tarih: 29 Zilhicce 1263/8 Aralık 1847), s. 7-8.

Hüseyin Efendi Medresesi Öğrenciler			
Sayı	**Nereden ve Hangi Tarihte Kayseri'ye Geldiği**	**Fiziki Özellikleri ve İsmi**	**Yaşı**
7	**Konya sancağına muzaf Beydil aşiretinden. Sene 50.**	Orta boylu kumral sakallı talebe-i ulumdan Hasan Efendi bin Ali Hacı Osmanoğlu	35
8	**Bu dahi Beydil aşiretinden gelmiştir. Sene 56.**	Oğlu orta boylu müzellif sakallı talebeden Molla Halil bin Ömer Sarıoğlu	23
9	**Kırşehri kazasından gelmiştir. Sene 55.**	Orta boylu kara sakallı talebe-i ulumdan Ömer Efendi bin Mehmet Sabripaşaoğlu	35
10	**Kırşehri kazasından gelmiştir. Sene 57.**	Orta boylu kara sakallı talebe-i ulumdan İbrahim Efendi bin Süleyman ..... oğlu	33
11	**Niğde sancağından gelmiştir. Sene 50.**	Orta boylu kara sakallı talebe-i ulumdan Mehmet Efendi bin Hasan Hasanoğlu	30
12	**Adana sancağından gelmiştir. Sene 55.**	Uzun boylu kara sakallı talebe-i ulumdan Mehmet Efendi bin Veliuddin	35
13	**Adana sancağından gelmiştir. Sene 59.**	Orta boylu müzellif sakallı talebeden Molla Muhammed bin Muhammed Velioğlu	32
14	**Adana sancağından gelmiştir. Sene 59.**	Orta boylu şabb-ı emred talebeden Molla Halil İbrahim bin Ali	15
15	**Adana sancağından gelmiştir. Sene 59.**	Orta boylu şabb-ı emred talebeden Molla Abdülbasir bin Ali	15
16	**Medine-i Çankırı'dan gelmiştir. Sene 52.**	Orta boylu kumral sakallı talebe-i ulumdan İsmail Efendi bin Ahmet Çivicizade	33
17	**Konya sancağına muzaf Beydil aşiretinden gelmiştir. Sene 58.**	Orta boylu kara sakallı talebe-i ulumdan Osman Efendi bin Osman Mehmetoğlu	35
18	**Bu dahi Beydil kazasından gelmiştir. Sene 58**	Orta boylu müzellif sakallı talebe-i ulumdan Battal Efendi bin Osman	20
19	**Bozok sancağına muzaf Boğazlıyan kazasından. Sene 56.**	Orta boylu kara sakallı talebe-i ulumdan Hasan Efendi bin Mehmet Boğazlıyanlıoğlu	30

1847 tarihi itibariyle medresenin toplam 19 öğrencisi bulunmaktaydı. Söz konusu öğrencilerin yaş ortalaması yaklaşık 28'dir. Öğrencilerin Yozgat, Niğde, Ankara, Kırşehir, Konya, Adana ve Sivas gibi pek çok yerden Kayseri'ye eğitim almaya geldikleri anlaşılmaktadır. Medresede en küçük yaşta eğitim alan öğrenci 15, en büyük yaşta eğitim alan öğrenci ise 35 yaşındaydı. Medresede eğitim alan gençlerin Halaviye medresesi öğrencilerine göre yaş aralığı daha az bir görünüme sahipti.

DÖRT DÜKKAN ÖNÜ (DÜVENÖNÜ) MEDRESESİ ÖĞRENCİLERİ

Banisi ve inşa tarihi hakkında herhangi bir bilginin tespit edilemediği medresede eğitimlerine devam eden öğrencilerin nereden-hangi tarihte Kayseri'ye geldikleri, fiziki özellikleri, isimleri ve yaşları şu şekilde sıralanmıştır[22]:

Dört Dükkan Önü (Düvenönü) Medresesi Öğrencileri			
Sayı	**Nereden ve Hangi Tarihte Kayseri'ye Geldiği**	**Fiziki Özellikleri ve İsmi**	**Yaşı**
1	**Bozok sancağına muzaf Akdağ kazasından gelmiştir. Sene 52.**	Orta boylu kara sakallı talebe-i ulumdan Ömer Efendi bin İsmail Sofuoğlu	33
2	**Akdağ kazasından Çiftlik (?) kurrasından gelmiştir. Sene 58.**	Orta boylu müzellif sakallı talebeden Molla Ebubekir bin Mehmet	21
3	**Bozok sancağına muzaf Boğazlıyan kazasından gelmiştir. Sene 57.**	Orta boylu müzellif sakallı talebeden Molla İbrahim bin Hüseyin	22
4	**Aksaray sancağına muzaf Şerefli aşiretinden gelmiştir. Sene 56.**	Orta boylu kara sakallı talebe-i ulumdan Musa Efendi bin Musa	30
5	**Şerefli aşiretinden gelmiştir. Sene 58.**	Orta boylu müzellif sakallı talebeden molla Salih bin Bekir Çakaloğlu	20
6	**Bozok sancağına muzaf Boğazlıyan kazasından. Sene 52.**	Orta boylu kara sakallı ..... Ali bin Mehmet Yoskaoğlu	35
7	**Bozok sancağına muzaf Kızılkoca kazasından gelmiştir. Sene 56.**	Orta boylu müzellif sakallı talebeden Molla Yunus bin Ömer Hacı Ömeroğlu	23
8	**Bu dahi Kızılkara kazasından gelmiştir. Sene 56.**	Orta boylu şabb-ı müzellif sakallı talebeden Molla Ali bin Hasan Hacı Ömeroğlu	22
9	**Bu dahi Kızılkara kazasından gelmiştir. Sene 60.**	Orta boylu müzellif sakallı talebeden Molla Hüseyin bin Mehmet Başçavuşoğlu	20
10	**Bozok sancağına muzaf Kızılkoca kazasından gelmiştir. Sene 56.**	Orta boylu müzellif sakallı talebeden Molla Ahmet bin Ahmet Başçavuşoğlu	20
11	**Harameyn aşiretine muzaf Akçakoyunlu aşiretinden. Sene 54.**	Uzun boylu köse sakallı talebe-i ulumdan Ömer Efendi bin Ahmet Kara Ahmetoğlu	28
12	**Bozok sancağına muzaf Boğazlıyan kazasından. Sene 59.**	Orta boylu şabb-ı emred talebeden Molla Mahmud bin İbrahim İsaoğlu	17
13	**Medine-i Konya'dan gelmiştir. Sene 56.**	Orta boylu kumral sakallı talebe-i ulumdan Mehmet Naim Efendi bin Ali Çelebioğlu	30
14	**Medine-i Konya'dan gelmiştir. Sene 60.**	Orta boylu müzellif sakallı talebeden Molla Mehmet Emin bin Hacı Ömer	22
15	**Niğde sancağından gelmiştir. Sene 58.**	Uzun boylu kumral sakallı talebeden Molla Hüseyin bin İsmail İsaoğlu	35

22 *BOA*, Kutu: KK, Gömlek: d, Sıra: 6534 (Tarih: 29 Zilhicce 1263/8 Aralık 1847), s. 11-13.

Dört Dükkan Önü (Düvenönü) Medresesi Öğrencileri			
Sayı	**Nereden ve Hangi Tarihte Kayseri'ye Geldiği**	**Fiziki Özellikleri ve İsmi**	**Yaşı**
16	**Niğde sancağından gelmiştir. Sene 59.**	Orta boylu şabb-ı emred talebeden Molla Halil bin Hasan Tataroğlu	15
17	**Aksaray sancağından Şerefli aşiretinden. Sene 58.**	Orta boylu kara sakallı talebe-i ulumdan Ömer Efendi bin Deli Kirikoğlu	28
18	**Aksaray sancağından gelmiştir. Sene 58.**	Uzun boylu müzellif sakallı talebeden Molla Veli bin Mustafa Melikoğlu	22
19	**Medine-i Çankırı'dan olduğu. Sene 56.**	Orta boylu kara sakallı talebe-i ulumdan Hasan Efendi bin Ahmet Hacıoğlu	27
20	**Bozok sancağına muzaf Süleymanlı aşiretinden gelmiştir. Sene 59.**	Orta boylu müzellif sakallı talebeden Hafız Hasan bin Ömer	22
21	**Süleymanlı kazasından gelmiştir. Sene 60.**	Orta boylu şabb-ı emred talebeden Molla Ali bin Ömer Ömeroğlu	16
22	**Süleymanlı kazasından gelmiştir. Sene 57.**	Orta boylu müzellif sakallı talebeden Molla Ömer bin Mehmet Emin İmamoğlu	24
23	**Süleymanlı kazasından gelmiştir. Sene 58.**	Orta boylu şabb-ı emred talebeden Molla Mehmet bin Mehmet Emin İmamoğlu	16
24	**Şebinkarahisar'dan gelmiştir. Sene 56.**	Orta boylu sarı sakallı talebe-i ulumdan Şeref Efendi bin Mustafa	35
25	**Şebinkarahisar'dan gelmiştir. Sene 58.**	Orta boylu müzellif sakallı talebeden Molla Hasan İbrahim Hacı İmamoğlu	22
26	**Şebinkarahisar'dan gelmiştir. Sene 58.**	Orta boylu müzellif sakallı talebeden Molla Ahmet bin Mustafa Efendi	23
27	**Aksaray sancağından gelmiştir. Sene 58.**	Orta boylu müzellif sakallı talebe-i ulumdan Mehmet Efendi bin Ebubekir	22

Medresenin 1847 tarihi itibariyle toplam 27 öğrencisi bulunmaktaydı. Söz konusu öğrencilerin yaş ortalaması yaklaşık 23'tür. Ağırlıklı olarak Yozgat'tan geldikleri anlaşılan öğrencilerden hariç; Niğde, Aksaray ve Konya gibi pek çok yerden Kayseri'ye gelen öğrencinin burada eğitimlerini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Medresede en küçük yaşta eğitim alan öğrenci 15, en büyük yaşta eğitim alan öğrenci ise 35 yaşındaydı. Medresede eğitim alan öğrencilerin yaş aralığı yüksekti.

SAHABİYE MEDRESESİ

1267'de Sahip Ali tarafından inşa edilmiştir[23]. Medresenin kuruluş kitabesinde şu ifadelere yer verilmiştir: *Bu mübarek medresenin yapılmasını Kılıçaraslan oğlu, yüce sultan, sultanlar sultanı, din ve dünyanın*

23 Köse, *Kayseri Şehri...*, s. 237.

koruyucusu, fetihler sahibi Keyhüsrev zamanında, Allah mülkünü daim kıla, 666 (1267) yılı aylarında, Allahu Telanın rahmetini uman kul Hüseyin oğlu Sahip Ali -Allah onun sonlarını iyi eyleye- emretti[24].

Arşiv belgelerine göre burada eğitimlerine devam eden öğrencilerin nereden-hangi tarihte Kayseri'ye geldikleri, fiziki özellikleri, isimleri ve yaşları şu şekilde sıralanmıştır[25]:

Sahabiye Medresesi Öğrencileri			
Sayı	**Nereden ve Hangi Tarihte Kayseri'ye Geldiği**	**Fiziki Özellikleri ve İsmi**	**Yaşı**
1	**Tarsus sancağına muzaf Çülgalı aşiretinden gelmiştir. Sene 50.**	Orta boylu kara sakallı talebe-i ulumdan Veliuddin Efendi bin Mehmet Hacıoğlu	35
2	**Tarsus sancağına muzaf Nemrud kazasından gelmiştir. Sene 60.**	Orta boylu müzellif sakallı talebeden Molla Memi bin Hüseyin	23
3	**Tarsus iskelesinden gelmiştir. Sene 60.**	Orta boylu müzellif sakallı talebeden Molla Ahmet bin Evliya	22
4	**Harameyn aşiretine muzaf Öremeçli aşiretinden. Sene 55.**	Uzun boylu kara sakallı talebe-i ulumdan Mir Nizami Efendi bin Ali Talazoğlu	32
5	**Harameyn aşiretinden. Sene 57.**	Orta boylu müzellif sakallı talebeden Molla Abdülhalim bin ..... (?)	22
6	**Bu dahi Harameyn aşiretinden gelmiştir. Sene 58.**	Orta boylu müzellif sakallı talebeden Molla Yusuf Halil Şişoğlu	25
7	**Tarsus sancağına muzaf Çülgalı aşiretinden. Sene 52.**	Uzun boylu kara sakallı talebe-i ulumdan Mehmet Efendi bin Hacı İbrahim	35
8	**Bu dahi Çülgalı aşiretinden gelmiş-tir. Sene 60.**	Orta boylu şabb-ı emred talebeden Molla Abbas bin Halil	20
9	**Niğde sancağına muzaf Ürgüp kaza-sından. Sene 58.**	Orta boylu müzellif sakallı talebeden Molla Veliuddin bin Mehmet Kethüda	23
10	**Tarsus sancağından Gökceli aşire-tinden gelmiştir. Sene Sene 60.**	Orta boylu sarı sakallı talebeden Ömer Efendi bin Ahmet Ustaoğlu	30
11	**Tarsus sancağına muzaf Nemrud kazasından. Sene 58.**	Uzun boylu kara sakallı talebe-i ulumdan Ali Efendi bin Ahmet	25
12	**Tarsus sancağına muzaf Karakayalı aşiretinden gelmiştir. Sene 58.**	Orta boylu müzellif sakallı talebeden Molla Ahmet bin Mehmet	25
13	**Bu dahi Karakayalı aşiretinden gelmiştir. Sene 58.**	Orta boylu müzellif sakallı talebeden Molla Mehmet Veli bin Mehmet Fakıoğlu	23
14	**Harameyn aşiretine muzaf İldelikli aşiretinden gelmiştir. Sene 57.**	Orta boylu kara sakallı talebe-i ulumdan Ömer Efendi bin Mustafa	30
15	**Bu dahi.**	Orta boylu müzellif sakallı talebeden Molla Veli bin Mustafa	20
16	**Bu dahi.**	Orta boylu şabb-ı emred talebeden Molla Ömer bin Memi Velioğlu	17

24 Subaşı, *Dünden Bugüne...*, s. 60.

25 *BOA*, Kutu: KK, Gömlek: d, Sıra: 6534 (Tarih: 29 Zilhicce 1263/8 Aralık 1847), s. 21-24.

Sahabiye Medresesi Öğrencileri			
Sayı	Nereden ve Hangi Tarihte Kayseri'ye Geldiği	Fiziki Özellikleri ve İsmi	Yaşı
17	Niğde sancağından Ürgüp kazasından gelmiştir. Sene 56.	Orta boylu kumral sakallı talebeden İsmail Efendi bin Mehmet	25
18	Bu dahi.	Orta boylu sarı müzellif sakallı talebe-i ulumdan Halil Efendi bin Hasan ..... oğlu	25
19	Nevşehir kazasına muzaf Kululu Ekrat aşiretinden gelmiştir. Sene 60.	Orta boylu müzellif sakallı talebeden Molla Bekir bin Hasan Kürdoğlu	20
20	Adana sancağına muzaf Karsantlı aşiretinden gelmiştir. Sene 58.	Orta boylu sarı sakallı talebe-i ulumdan Mustafa Efendi bin Osman	25
21	Bu dahi.	Orta boylu kara sakallı tale-i ulumdan Abdurrahman bin Mehmet Hamzaoğlu	27
22	Tarsus sancağından Karakayalı aşiretinden gelmiştir. Sene 57.	Orta boylu şabb-ı emred talebeden Ali Efendi bin Mustafa Hacıoğlu	16
23	Karakayalı aşiretinden gelmiştir. Sene 57.	Orta boylu şabb-ı emred talebeden Molla Mehmet Hasan bin Hasan	16
24	Karakayalı aşiretinden gelmiştir. 5 Sene 8.	Orta boylu şabb-ı emred talebeden Molla Ahmet bin Halil Canukoğlu	16
25	Bozok sancağına muzaf Mamlı aşiretinden gelmiştir. Sene 58.	Orta boylu kara sakallı talebe-i ulumdan Halil Efendi bin İbrahim	28
26	Bu dahi.	Uzun boylu kara sakallı talebe-i ulumdan Mehmet Efendi bin Musa	28
27	Bu dahi.	Orta boylu şabb-ı emred talebeden Molla Bekir bin Musa Kazaroğlu	15
28	Tarsus sancağından Karakayalı aşiretinden gelmiştir. Sene 50.	Orta boylu müzellif sakallı talebe-i ulumdan Abdullah Efendi bin Mehmet Hasanoğlu	25
29	Harameyn aşiretine muzaf Ödemceli aşiretinden gelmiştir. Sene 55.	Uzun boylu kara sakallı talebe-i ulumdan Abdullah bin Ömer bin Abdülkerim	30
30	Bu dahi.	Uzun boylu müzellif sakallı talebe-i ulumdan Veli Efendi bin Ömer	22
31	Aksaray sancağından gelmiştir. Sene 58.	Uzun boylu kara sakallı talebe-i ulumdan Mehmet Efendi bin Hacıali	30
32	Medine-i Konya'dan gelmiştir. 57.	Orta boylu müzellif sakallı talebe-i ulumdan Mehmet Efendi bin Hüseyin	35
33	Tarsus iskelesinden gelmiştir. Sene 53.	Orta boylu müzellif sakallı talebe-i ulumdan Mehmet Efendi bin Veliuddin	25
34	Tarsus sancağından gelmiştir. Sene 58.	Orta boylu müzellif sakallı talebeden Molla Hasan bin Hasan	25
35	Tarsus iskelesinden gelmiştir. Sene 58.	Orta boylu kara sakallı talebe-i ulumdan Mehmet Efendi bin Ahmet Efendi	25

Sahabiye Medresesi Öğrencileri			
Sayı	Nereden ve Hangi Tarihte Kayseri'ye Geldiği	Fiziki Özellikleri ve İsmi	Yaşı
36	Tarsus iskelesinden gelmiştir. Sene 57.	Orta boylu kara sakallı talebeden Mehmet Efendi bin ahmet	27
37	Niğde sancağından Bacalu kazasından gelmiştir. Sene 55.	Orta boylu kara sakallı talebe-i ulumdan Ali Efendi bin Mehmet Sahalıoğlu	35
38	Bu dahi.	Orta boylu kara sakallı talebe-i ulumdan Ali Efendi bin Mehmet Emin	35
39	Sancağ-ı mezkure muzaf Maracık kurrasından. Sene 58.	Orta boylu şabb-ı emred talebeden Molla Ahmet Efendi bin Mehmet Odabaşıoğlu	15
40	Sancağ-ı mezkure muzaf Kösti kazasından gelmiştir. Sene 58.	Orta boylu müzellif sakallı talebeden Molla Yusuf bin Hüseyin	25
41	Bozok sancağından gelmiştir. Sene 57.	Orta boylu kara sakallı talebe-i ulumdan Mehmet Efendi bin Ahmet Efendi	27

Medresenin 1847 tarihi itibariyle toplam 41 öğrencisi bulunmaktaydı. Söz konusu öğrencilerin yaş ortalaması yaklaşık 25'tir. Ağırlıklı olarak Tarsus'tan geldikleri anlaşılan öğrencilerin haricinde Yozgat, Niğde, Konya ve Nevşehir gibi pek çok yerden Kayseri'ye eğitim almaya gelmişlerdi. Medresede en küçük yaşta eğitim alan öğrenci 15, en büyük yaşta eğitim alan ise 35 yaşındaydı. Medresede eğitim alan öğrencilerin yaş aralığı yüksekti.

FEYZİYE MEŞHUR GÖZÜ BÜYÜKZADE MEDRESESİ

Banisi ve inşa tarihi hakkında herhangi bir bilginin tespit edilemediği medresede eğitimlerine devam eden öğrencilerin nereden-hangi tarihte Kayseri'ye geldikleri, fiziki özellikleri, isimleri ve yaşları şu şekilde tespit edilmiştir[26]:

Feyziye Meşhur Gözü Büyükzade Medresesi Öğrencileri			
Sayı	Nereden ve Hangi Tarihte Kayseri'ye Geldiği	Fiziki Özellikleri ve İsmi	Yaşı
1	Boğazlıyan kazası Kuş ..... olduğu. Sene 55.	Uzun boylu müzellif sakallı talebe-i ulumdan Yusuf Efendi bin Haydar	25
2	Kaza-yı mezbur Ömerler karyesinden olduğu. Sene 54.	..... (?) orta boylu müzellif sakallı talebe-i ulumdan Ali Efendi bin Halid	28
3	Boynuinceli mukataasından Solhanlı karyesinden gelmiştir. Sene 46.	Orta boylu kara sakallı talebe-i ulumdan Mustafa Mamamuslu	30
4	Bu dahi. Sene 54.	Orta boylu şabb-ı emred talebeden Ali Efendi bin Osman	20
5	Bu dahi. Sene55.	Orta boylu şabb-ı emred talebeden Mustafa bin Ebubekir	20
6	Bu dahi. Sene 46.	Orta boylu kumral sakallı talebeden Halil Efendi bin Ahmet	35

26 *BOA*, Kutu: KK, Gömlek: d, Sıra: 6534 (Tarih: 29 Zilhicce 1263/8 Aralık 1847), s. 26-27.

Feyziye Meşhur Gözü Büyükzade Medresesi Öğrencileri			
Sayı	**Nereden ve Hangi Tarihte Kayseri'ye Geldiği**	**Fiziki Özellikleri ve İsmi**	**Yaşı**
7	**Biroğlu aşiretinden Yamula köyüne gelmiştir. Sene 52.**	Uzun boylu kara sakallı talebeden Hafız Mehmet bin Ömer	27
8	**Bu dahi. Sene 52.**	Orta boylu kara sakallı talebeden Ahmet Efendi bin İbrahim	30
9	**Gümüşhane'den gelmiştir. Sene 58.**	Orta boylu müzellif sakallı talebeden Ahmet Efendi bin Ömer	31
10	**Biroğlu aşiretinden Yandarlı (?) karyesinden gelmiştir. Sene 52.**	Uzun boylu kara sakallı talebeden Ali Efendi bin İsmail	24
11	**Alaiyye'den gelmiştir. Sene 52.**	Uzun boylu kara sakallı talebeden Mustafa Efendi bin Ahmet	24
12	**Bozok sancağından Boğazlıyan kazasından Uzunlu karyesinden gelmiştir. 45**	Orta boylu kara sakallı talebeden Halil Efendi bin Süleyman	35
13	**Bu dahi. Sene 56.**	Biraderi orta boylu müzellif sakallı talebeden Mehmet Efendi bin Süleyman	22
14	**Ürgüp kazasından gelmiştir. Sene 45.**	Orta boylu kumral sakallı talebeden Abdürrahman Efendi bin Hüseyin	36
15	**Kaza-yı mezbureden olduğu. Sene 55.**	Orta boylu müzellif sakallı talebeden Mustafa Efendi bin Abdullah	26
16	**Barlu sancağı Torbalı karyesinden gelmiştir. Sene 58.**	Uzun boylu kara sakallı talebeden Mehmet Efendi bin Bektaş Ahmet	35
17	**Ürgüp kazası Çavuşin karyesinden gelmiştir. Sene 50.**	Orta boylu kara sakallı talebeden Halil Efendi bin Hüseyin	40

Medresenin 1847 tarihi itibariyle toplam 17 öğrencisi bulunmaktaydı. Söz konusu öğrencilerin yaş ortalaması yaklaşık 28'dir. Ağırlıklı olarak Ürgüp'ten geldikleri anlaşılan öğrencilerin haricinde; Yozgat, Alanya ve Gümüşhane gibi pek çok yerden eğitim almaya Kayseri'ye gelmişlerdi. Medresede en küçük yaşta eğitim alan öğrenci 20, en büyük yaşta eğitim alan ise 40 yaşındaydı. Medresede eğitim alan öğrencilerin yaş aralığı yüksekti.

AHMET PAŞA MEDRESESİ

1581 tarihli Ahmet Paşa Vakfiyesi'nin içerisindeki mektebin zaman içerisinde medreseye dönüştüğü anlaşılmaktadır[27]. Burada eğitimlerine devam eden öğrencilerin nereden-hangi tarihte Kayseri'ye geldikleri, fiziki özellikleri, isimleri ve yaşları şu şekilde sıralanmıştır[28]:

27 Köse, *Kayseri Şehri...*, s. 237.

28 *BOA*, Kutu: KK, Gömlek: d, Sıra: 6534 (Tarih: 29 Zilhicce 1263/8 Aralık 1847), s. 28-29.

Ahmet Paşa Medresesi Öğrencileri			
Sayı	**Nereden ve Hangi Tarihte Kayseri'ye Geldiği**	**Fiziki Özellikleri ve İsmi**	**Yaşı**
1	**Akdağ kazası ..... (?) Akçakoyunlu aşiretinden gelmiştir. Sene 51.**	Orta boylu kara sakallı talebeden Mustafa bin Halil	40
2	**Keçelioğluzadelerden gelmiştir. Sene 56.**	Orta boylu ter bıyıklı talebeden İsmail Efendi bin Osman	20
3	**Behlunlu aşiretinden gelmiştir. Sene 58.**	Orta boylu kara sakallı talebeden Mehmet Efendi bin Mustafa	28
4	**Medine-i Konya Beydilli karyesinden gelmiştir. Sene 57.**	Uzun boylu kumral sakallı talebeden Hasan Efendi bin Hasan Yusufoğlu	35
5	**Hakeza Akçakoyunlu aşiretinden gelmiştir. Sene 58.**	Orta boylu şabb-ı emred talebeden Mehmet Efendi bin Mustafa	12
6	**Akçakoyunlu aşiretinden gelmiştir. Sene 56.**	Orta boylu kara sakallı talebeden Mehmet Efendi bin Mehmet Dervişoğlu	22
7	**Akçakoyunlu aşiretinden gelmiştir. Sene 56.**	Orta boylu şabb-ı emred talebeden Ali Efendi bin İbrahim	18
8	**Yabanlı aşiretinden gelmiştir. Sene 52.**	Orta boylu kır sakallı talebeden Halil Efendi bin İbrahim Ciritoğlu	35
9	**İçel kazasında Gönler kazasında İskele karyesinden gelmiştir. Sene 57.**	Orta boylu kara sakallı talebeden Mehmet Efendi bin Süleyman Velioğlu	28
10	**Adana sancağı Sis karyesinden gelmiştir. Sene 55.**	Orta boylu kara sakallı talebeden Ali Efendi bin Mehmet Sislioğlu	40
11	**Medine-i Konya'da Karaboğaz karyesinden gelmiştir. Sene 55.**	Uzun boylu köse sakallı talebeden Musa Efendi bin Musa Hasanoğlu	25
12	**Adana sancağı Dalamancı aşiretinden gelmiştir. Sene 45.**	Uzun boylu kara sakallı talebeden Ali Efendi bin Cumaoğlu	35
13	**Bu dahi. Sene 50.**	Orta boylu kara sakallı talebeden Kara Efendi bin Hamidoğlu	32
14	**Aksaray kazasından gelmiştir. Sene 54.**	Uzun boylu kara sakallı talebeden Mehmet Efendi bin Hasan	30
15	**Bu dahi. Sene 52.**	Biraderi orta boylu kara sakallı talebeden Hüseyin Efendi bin Mehmet	28
16	**Konya sancağı Karabukar karyesinden gelmiştir. Sene 55.**	Orta boylu kızıl sakallı talebeden Arif Efendi bin Hüseyin	27
17	**Adana sancağında Bağhasan karyesinden gelmiştir. Sene 56.**	Orta boylu kumral sakallı talebeden Mehmet Efendi bin Ahmet	30
18	**Bu dahi. Sene 56.**	Uzun boylu kara sakallı talebeden Nasuh Efendi bin Mustafa	28

Ahmet Paşa Medresesi Öğrencileri			
Sayı	**Nereden ve Hangi Tarihte Kayseri'ye Geldiği**	**Fiziki Özellikleri ve İsmi**	**Yaşı**
19	**Bu dahi. Sene 56.**	..... boylu köse kumral sakallı talebeden Hasan Efendi bin Seyyit Mehmet	32
20	**Yabanlı aşiretinden Segedin karyesine gelmiştir. Sene 56.**	Orta boylu kara sakallı talebeden İsmail Efendi bin Halil	28
21	**Ağıska'dan gelmiştir. Sene 52.**	Orta boylu köse sakallı talebeden Numan Efendi bin Urus	32
22	**Rumeli'den gelmiştir. 55.**	Uzun boylu kumral sakallı talebeden Halil Efendi bin Osman	28
23	**..... (?) aşiretinden gelmiştir. Sene 52.**	Orta boylu kumral sakallı talebeden Mehmet Efendi bin Mehmet	39
24	**Sırkatalı aşiretinden gelmiştir. Sene 56.**	Orta boylu kara sakallı talebeden Abdullah Efendi bin Hasan	28
25	**Akçakoyunlu aşiretinden gelmiştir. Sene 48.**	Uzun boylu kumral sakallı talebeden Mehmet Adil Efendi bin Ali	35
26	**Bu dahi. Sene 50.**	Orta boylu kara sakallı talebeden Ali Efendi bin Mehmet	37
27	**Ankara sancağı Hacılı karyesinden gelmiştir. Sene 50.**	Orta boylu kumral sakallı talebeden Abdullah Efendi bin Ali	30

Medresenin 1847 itibariyle toplam 27 öğrencisi bulunmaktaydı. Söz konusu öğrencilerin yaş ortalaması yaklaşık 31'dir. Ağırlıklı olarak Konya çevresinden geldikleri anlaşılan öğrencilerin haricinde; Yozgat, Ankara, Adana ve İçel gibi pek çok yerden eğitim almaya Kayseri'ye gelmişlerdi. Medresede en küçük yaşta eğitim alan öğrenci 12, en büyük yaşta eğitim alan ise 40 yaşındaydı. Diğer medreselere nazaran burada eğitim alan öğrencilerin yaş aralığı hayli yüksekti.

OSMAN NURİ PAŞA MEDRESESİ

Dönemin Kayseri mutasarrıfı Osman Nuri Paşa tarafından 1833 tarihinde inşa edilmiştir[29]. Arşiv belgelerine göre burada eğitimlerine devam eden öğrencilerin nereden-hangi tarihte Kayseri'ye geldikleri, fiziki özellikleri, isimleri ve yaşları şu şekilde sıralanmıştır[30]:

Osman Nuri Paşa Medresesi Öğrencileri			
Sayı	**Nereden ve Hangi Tarihte Kayseri'ye Geldiği**	**Fiziki Özellikleri ve İsmi**	**Yaşı**
1	**Rubh kazasından gelmiştir. Sene 48.**	Orta boylu kara sakallı talebeden Ali Efendi bin Abdullah	32
2	**Bu dahi. Sene 54.**	Orta boylu kara sakallı talebeden Mehmet Efendi bin İbrahim	28

29 Köse, *Kayseri Şehri...*, s. 237.

30 *BOA*, Kutu: KK, Gömlek: d, Sıra: 6534 (Tarih: 29 Zilhicce 1263/8 Aralık 1847), s. 31-33.

Osman Nuri Paşa Medresesi Öğrencileri			
Sayı	**Nereden ve Hangi Tarihte Kayseri'ye Geldiği**	**Fiziki Özellikleri ve İsmi**	**Yaşı**
3	**Bu dahi aşiretinden gelmiştir. Sene 48.**	Orta boylu kara sakallı talebeden Ebubekir Efendi bin Hüseyin	40
4	**Bu dahi. Sene 48.**	Orta boylu kara sakallı talebeden İsmail Efendi bin İbrahim	40
5	**Ermenek kazasından gelmiş-tir. Sene 53.**	Orta boylu kara sakallı talebeden Hacı Abdurrahman bin Hacı Mehmet	28
6	**Bu dahi. Sene 59.**	Uzun boylu kara müzellif sakallı talebeden Mustafa Efendi bin Hacı Mehmet	25
7	**Çatyaklı aşiretinden gelmiştir. Sene 58.**	Orta boylu kara sakallı talebeden İbrahim Efendi bin İsmail	35
8	**Rişvan aşiretinden gelmiştir. Sene 59.**	Orta boylu köse sakallı talebeden Ebubekir Efendi bin Hasan	22
9	**İramaneke (?) kazasından gelmiştir. Sene 59.**	Orta boylu şabb-ı emred talebeden Hüseyin Efendi bin Ali	16
10	**Rişvan aşiretinden gelmiştir. Sene 50.**	Uzun boylu kara sakallı talebeden Ömer Efendi bin Hasan	28
11	**Nevşehir kazasından gelmiş-tir. Sene 48.**	Orta boylu kara sakallı talebeden Osman Kuru Efendi bin Hüseyin	38
12	**Rişvan aşiretinden gelmiştir. Sene 53.**	Orta boylu kara müzellif sakallı talebeden Hasan Efendi bin İbrahim	22
13	**Karcagürün aşiretinden gelmiştir. Sene 48.**	Orta boylu kara sakallı talebeden Abdullah Efendi bin Mehmet	38
14	**Şerefli aşiretinden gelmiştir. Sene 52.**	Uzun boylu kara sakallı talebeden Yusuf Efendi bin Yusuf	40
15	**Bu dahi. Sene 54.**	Uzun boylu kara sakallı talebeden Mehmet Efendi bin Yusuf	24
16	**Bu dahi. Sene 52.**	Uzun boylu kumral sakallı talebeden İbrahim Efendi bin Mehmet	30
17	**Bu dahi. Sene 54.**	Uzun boylu kara sakallı talebeden Osman Efendi bin Mehmet	31
18	**Rişvan aşiretinden gelmiştir. Sene 53.**	Uzun boylu kara sakallı talebeden Ali Efendi bin Hasan	35
19	**Bu dahi. Sene 54.**	Orta boylu müzellif sakallı talebeden Mehmet Efendi bin Hüseyin	26
20	**Bu dahi. Sene 54.**	Uzun boylu kumral sakallı talebeden Osman Efendi bin Hasan	27
21	**Herekli aşiretinden gelmiştir. Sene 53.**	Orta boylu kara sakallı talebeden Ahmet Efendi bin Mehmet	35
22	**Bu dahi. Sene 57.**	Orta boylu müzellif sakallı talebeden Mustafa Efendi bin Ahmet	25

Osman Nuri Paşa Medresesi Öğrencileri			
Sayı	Nereden ve Hangi Tarihte Kayseri'ye Geldiği	Fiziki Özellikleri ve İsmi	Yaşı
23	Kayseriye sancağından Ağin karyesinden gelmiştir.	Orta boylu kara sakallı talebeden İlyas Efendi bin Abdullah	41
24	Trabzon'dan gelmiştir. Sene 59.	Orta boylu köse sakallı talebeden Mehmet Efendi bin Hasan	20
25	Medine-i Harput'tan gelmiş-tir. Sene 50.	Uzun boylu kara sakallı talebeden Ebubekir Efendi bin Mustafa	30
26	Akdağ kazası Toraman'dan gelmiştir. Sene 51.	Uzun boylu köse sakallı talebeden Mehmet Efendi bin Mehmet	28
27	Akdağ kazasına tabi Çayıra-lan'dan gelmiştir. Sene 51.	Uzun boylu köse sakallı talebeden Abdurrahman bin Hasan	29
28	Akdağ kazası Toraman'dan gelmiştir. Sene 54.	Orta boylu kara müzellif sakallı talebeden Seyit Ahmet Efendi bin Ahmet	24
29	Dömeke (?) kazasında ..... (?) karyesinden gelmiştir. Sene 56.	Kısa boylu müzellif sakallı talebeden Mehmet Alim Efendi bin Mehmet	25
30	Dömeke (?) kazasında ..... (?) karyesinden gelmiştir. Sene 51.	Orta boylu köse sakallı talebeden Hasan Efendi bin Hasan	28

1847 tarihi itibariyle medresenin toplam 30 öğrencisi bulunmaktaydı. Söz konusu öğrencilerin yaş ortalaması yaklaşık 30'dur. Öğrenciler Yozgat, Nevşehir Trabzon gibi pek çok yerden eğitim almaya Kayseri'ye gelmişlerdi. Medresede en küçük yaşta eğitim alan öğrenci 16, en büyük yaşta eğitim alan ise 41 yaşındaydı. Medresede eğitim yaş aralığı hayli yüksekti.

HACI KILIÇ MEDRESESİ

1249'da Ebu'l-Kasım et-Tusi tarafından inşa ettirilmiştir[31]. Arşiv belgelerine göre burada eğitimlerine devam eden öğrencilerin nereden-hangi tarihte Kayseri'ye geldikleri, fiziki özellikleri, isimleri ve yaşları şu şekilde sıralanmıştır[32]:

Hacı Kılıç Medresesi Öğrencileri			
Sayı	Nereden ve Hangi Tarihte Kayseri'ye Geldiği	Fiziki Özellikleri ve İsmi	Yaşı
1	Safranbolu sancağından gelmiştir. Sene 57.	Orta boylu kumral sakallı Halepzade Süleyman Efendi bin Ali	30
2	Tokat kazasından gelmiştir. Sene 59.	Orta boylu şabb-ı emred talebeden Hasan Efendi bin Veli	20

31 Özdamarlar, "Eğitim"... , s. 95; Subaşı, *Dünden Bugüne...*, s. 60.

32 *BOA*, Kutu: KK, Gömlek: d, Sıra: 6534 (Tarih: 29 Zilhicce 1263/8 Aralık 1847), s. 34-35.

Kayseri Hacı Kılıç Medresesi (İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümü)

Hacı Kılıç Medresesi Öğrencileri			
Sayı	**Nereden ve Hangi Tarihte Kayseri'ye Geldiği**	**Fiziki Özellikleri ve İsmi**	**Yaşı**
3	**Boğazlıyan kazasından gelmiştir. Sene 49.**	Orta boylu köse sakallı talebeden Ahmet Efendi bin Halil	25
4	**İç kazası Zeniye karyesinden gelmiştir. Sene 52.**	Orta boylu kara sakallı talebeden Mustafa Efendi bin Ebubekir	30
5	**Bu dahi. Sene 52.**	Orta boylu kara sakallı talebeden Musa Efendi bin Mehmet	28
6	**Dömekil (?) kazasından gelmiştir. Sene 60.**	Orta boylu sarı sakallı talebeden Ali Efendi bin Mehmet	25
7	**Akdağ kazası Ağca Kışla'dan gelmiştir. Sene 47.**	Uzun boylu kara sakallı talebeden Mehmet Emlice Efendi bin Mehmet	45
8	**Derekil kazasından Yekdikel (?) karyesinden gelmiştir. Sene 50.**	Orta boylu kara sakallı talebeden Salih Efendi bin Mehmet	28
9	**Mamlı aşiretinden Caferli karyesinden gelmiştir. Sene 55.**	Uzun boylu müzellif sakallı talebeden Mehmet Efendi bin Osman	25
10	**Bu dahi. Sene 55.**	Orta boylu müzellif sakallı talebeden Mehmet Efendi bin Halil	22

Hacı Kılıç Medresesi Öğrencileri			
Sayı	Nereden ve Hangi Tarihte Kayseri'ye Geldiği	Fiziki Özellikleri ve İsmi	Yaşı
11	Bu dahi. Sene 55.	Orta boylu şabb-ı emred talebeden Mehmet Efendi bin Hasan	17
12	İç kazası .....(?) karyesinden gelmiştir. Sene 50.	Orta boylu kara sakallı talebeden Mustafa Efendi bin Mehmet	35
13	Akdağ kazası Rumdigin karyesinden gelmiştir. Sene 61.	Orta boylu şabb-ı emred talebeden Osman bin Hüseyin	17
14	Bu dahi. Sene 57.	Orta boylu müzellif sakallı talebeden Osman Efendi bin Ahmet	22

Medresenin 1847 tarihi itibariyle toplam 14 öğrencisi bulunmaktaydı. Söz konusu öğrencilerin yaş ortalaması yaklaşık 26'dır. Ağırlıklı olarak Yozgat'tan geldikleri anlaşılan öğrencilerin haricinde; Tokat ve Safranbolu gibi pek çok yerden eğitim almaya Kayseri'ye geldikleri anlaşılmaktadır. Medresede en küçük yaşta eğitim alan öğrenci 17, en büyük yaşta eğitim alan ise 45 yaşındaydı. Medresede eğitim yaş aralığı hayli yüksekti.

SERÇEOĞLU MEDRESESİ

Köse, Ahmet Nazif Efendi'yi kaynak göstermek suretiyle vermiş olduğu bilgide medresenin Serçeoğlu Hacı Ali tarafından inşa edildiğini kaydetmiştir[33]. Arşiv belgelerine göre burada eğitimlerine devam eden öğrencilerin nereden-hangi tarihte Kayseri'ye geldikleri, fiziki özellikleri, isimleri ve yaşları şu şekilde sıralanmıştır[34]:

Serçeoğlu Medresesi Öğrencileri			
Sayı	Nereden ve Hangi Tarihte Kayseri'ye Geldiği	Fiziki Özellikleri ve İsmi	Yaşı
1	Konya sancağı Eski karyesinden gelmiştir. Sene 58.	Orta boylu kara sakallı talebeden Mehmet Nuri bin Ali	30
2	Medine-i Konya'dan gelmiştir. Sene 59.	Orta boylu kara sakallı talebeden Ahmet Efendi bin Abdusselam	28
3	Bursa sancağı Mihaliç'den gelmiştir. Sene 58.	Orta boylu köse sakallı talebeden Ali Efendi bin Ahmet	28
4	Bu dahi. Sene 58.	Orta boylu köse sakallı talebeden Süleyman Efendi bin Süleyman	30
5	Bu dahi. Sene 58.	Orta boylu şabb-ı emred Molla Ömer Efendi bin Ali	14
6	Kaza-yı Ürgüp'ten gelmiştir. Sene 58.	Orta boylu kara sakallı talebeden Süleyman Efendi bin Mehmet	28

33 Köse, *Kayseri Şehri...*, s. 238.

34 *BOA*, Kutu: KK, Gömlek: d, Sıra: 6534 (Tarih: 29 Zilhicce 1263/8 Aralık 1847), s. 36-38.

Serçeoğlu Medresesi Öğrencileri			
Sayı	Nereden ve Hangi Tarihte Kayseri'ye Geldiği	Fiziki Özellikleri ve İsmi	Yaşı
7	Konya sancağından gelmiştir. Sene 58.	Orta boylu kara sakallı talebeden Hasan Efendi bin Ahmet	32
8	İç kazası Karakabak karyesinden gelmiştir. Sene 52.	Orta boylu kara sakallı talebeden Ahmet Efendi bin Musa	35
9	Bu dahi. Sene 52.	Biraderi orta boylu kara sakallı talebeden Abdullah Efendi bin Musa	31
10	Bu dahi Sinan kazasından Oran karyesinden gelmiştir. Sene 59.	Orta boylu müzellif sakallı talebeden Mehmet Efendi bin İbrahim	25
11	Bu dahi. Sene 59.	Orta boylu şabb-ı emred Molla İbrahim bin Osman	12
12	Bu dahi. Sene 57.	Orta boylu şabb-ı emred Molla İsmail bin Mustafa	15
13	Konya sancağı Karamügar (?) karyesinden gelmiştir. Sene 59.	Orta boylu kara sakallı talebeden Mehmet Efendi bin Musa	40
14	Bu dahi. Sene 59.	Orta boylu şabb-ı emred talebeden Süleyman Efendi bin Ahmet	18
15	Manisa sancağı Kürdi karyesinden gelmiştir. Sene 57.	Orta boylu kumral sakallı talebeden Ali Efendi bin Süleyman	30
16	Bu dahi. Sene 57.	Orta boylu müzellif sakallı talebeden Mustafa Efendi bin Süleyman	22
17	Akşehir sancağı Togan karyesinden gelmiştir. Sene 60.	Orta boylu kumral sakallı talebeden Mehmet Efendi bin Osman	30
18	Bedelror (?) kazasından gelmiştir. Sene 59.	Orta boylu sarı sakallı talebeden Hacı İbrahim Efendi bin Ali	32
19	Kırşehri kazası Kuşçu karyesinden gelmiştir. Sene 57.	Orta boylu köse sakallı talebeden Mustafa Efendi bin Ali	40
20	Torbalı kazası Yutaklı karyesinden gelmiştir. Sene 60.	Orta boylu müzellif sakallı talebeden Ali Efendi bin Ahmet	22
21	Mihaliç kazasından Viranak (?) karyesinden gelmiştir. Sene 56.	Uzun boylu kara sakallı talebeden İbrahim Efendi bin Mehmet	31
22	Dine (?) karyesinden gelmiştir. Sene 56.	Orta boylu ter bıyıklı talebeden Mehmet Efendi bin Mustafa	20
23	Bu dahi. Sene 56.	Orta boylu şabb-ı emred Molla Ahmet bin Ahmet	14
24	Kırşehri sancağı Düver karyesinden gelmiştir. Sene 54.	Orta boylu kara sakallı talebeden Hasan Efendi bin İbrahim	28
25	Sancak-ı mezbur Haymana'dan gelmiştir. Sene 51.	Orta boylu köse sakallı talebeden Mehmet Efendi bin Osman	22
26	Aksaray'dan gelmiştir. Sene 55.	Orta boylu sarı sakallı talebeden Ali Efendi bin İbrahim	24
27	Bu dahi. Sene 60.	Uzun boylu müzellif sakallı talebeden Süleyman Efendi bin Abdullah	20

Serçeoğlu Medresesi Öğrencileri			
Sayı	**Nereden ve Hangi Tarihte Kayseri'ye Geldiği**	**Fiziki Özellikleri ve İsmi**	**Yaşı**
28	**Hüdavendigar sancağından gelmiştir. Sene 45.**	Orta boylu köse sakallı medresesinden Hacı Ahmet Efendi bin Abdullah	50
29	**Aksaray kazası Dökmecik (?) karyesinden gelmiştir. Sene 64.**	Uzun boylu kara sakallı talebeden Battal Efendi bin Mustafa	30
30	**Bu dahi. Sene 60.**	Orta boylu kara sakallı talebeden Mehmet bin Benli	25
31	**Balıkesir sancağı Bigaliç karyesinden gelmiştir. Sene 57.**	Orta boylu kara sakallı talebeden İsmail Efendi bin Hüseyin	40
32	**Kırşehri sancağı Samed karyesinden gelmiştir. Sene 57.**	Orta boylu kara sakallı talebeden İbrahim Efendi bin Süleyman	28
33	**Ürgüp kazası Başköy karyesinden gelmiştir. Sene 54.**	Orta boylu müzellif sakallı talebeden Eyüp Efendi bin Hüseyin	25
34	**Boş bırakılmış.**	Orta boylu kara sakallı talebeden Mustafa Efendi bin Hasan	25

Medresede 1847 tarihi itibariyle toplam 34 öğrenci eğitim görmekteydi. Söz konusu öğrencilerin yaş ortalaması yaklaşık 27'dir. Kırşehir, Manisa, Konya, Ürgüp, Balıkesir gibi pek çok yerden eğitim almaya Kayseri'ye gelmişlerdi. Medresede en küçük yaşta eğitim alan öğrenci 12, en büyük yaşta eğitim alan ise 50 yaşındaydı. Burada eğitim alanların yaş aralığı Kayseri medreseleri içerisindeki en yüksek seviyedeydi.

HATUNİYE MEDRESESİ

Mimarı belli olmayan medrese Dulkadiroğlu Nasıreddin Mehmet Bey tarafından 1432'de inşa ettirilmiştir. Medrese; tek katlı, açık avlulu ve iki eyvanlı bir yapıdadır[35]. Medresenin kitabesi şu şekildedir: *"Bu medreseyi büyük emir hayır ve hasenat sahibi, Arap ve Acemlerin sultanları sultanı, dünya ve dinin yardımcısı, saadetli emir Zeyneddin oğlu merhum Halil oğlu Mehmet Allah iktidar günlerini daim etsin, Müslümanları da o durdukça faydalandırsın, sevabını umarak büyük şevval 835'te (1432) yaptırdı. Allah ondan lütuf ve ihsanıyla kabul buyursun.[36]"*

Arşiv belgelerine göre burada eğitimlerine devam eden öğrencilerin nereden-hangi tarihte Kayseri'ye geldikleri, fiziki özellikleri, isimleri ve yaşları şu şekilde sıralanmıştır[37]:

Hatuniye Medresesi Öğrencileri			
Sayı	**Nereden ve Hangi Tarihte Kayseri'ye Geldiği**	**Fiziki Özellikleri ve İsmi**	**Yaşı**
1	**Nefs-i Karkat'dan (?) gelmiştir. Sene 57.**	Orta boylu müzellif sakallı talebeden Ömer Efendi bin Abdurrahman	22

35 Celil Arslan, "Hatuniye Medresesi", *Kayseri Ansiklopedisi*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yay., C. 3, İstanbul 2013, s. 153.
36 Subaşı, *Dünden Bugüne...*, s. 63.
37 *BOA*, Kutu: KK, Gömlek: d, Sıra: 6534 (Tarih: 29 Zilhicce 1263/8 Aralık 1847), s. 41.

Hatuniye Medresesi Öğrencileri			
Sayı	Nereden ve Hangi Tarihte Kayseri'ye Geldiği	Fiziki Özellikleri ve İsmi	Yaşı
2	**İç kazası Silifke'den gelmiştir. Sene 53.**	Orta boylu kara sakallı talebeden Mehmet Efendi bin Mustafa	30
3	**Tarsus sancağı Köçeli kazasında Arbaç karyesinden gelmiştir. Sene 51.**	Uzun boylu kara sakallı talebeden Mustafa Efendi bin Ali	24
4	**Bozok sancağı Sorgun kazasından gelmiştir. Sene 58.**	Orta boylu şabb-ı emred talebeden Hasan Efendi bin Ömer	20
5	**Bu dahi. Sene 58.**	Biraderi orta boylu şabb-ı emred Molla Hüseyin Efendi bin Ömer	14
6	**Aydın eyaletinden gelmiştir. Sene 58.**	Uzun boylu kumral sakallı talebeden Şeyh Efendi bin Numan	40
7	**Trabzon sancağı cihetinden gelmiştir. Sene 52.**	Orta boylu kara sakallı talebeden Salih Efendi bin Hacı Salih	30
8	**Trabzon sancağı Sıbhane (?) kazasından gelmiştir. Sene 57.**	Orta boylu köse sakallı talebeden Ömer Efendi bin Osman	30
9	**Bozok sancağı Sorgun kazası Ahmet Fakılı'dan gelmiştir. Sene 58.**	Orta boylu şabb-ı emred talebeden Hüseyin Efendi bin İbrahim	18

Medresenin 1847 tarihi itibariyle toplam 9 öğrencisi bulunmaktaydı. Söz konusu öğrencilerin yaş ortalaması yaklaşık 25'tir. Yozgat, Tarsus, Aydın ve Trabzon gibi pek çok yerden eğitim almaya Kayseri'ye gelmişlerdi. Medresede en küçük yaşta eğitim alan öğrenci 14, en büyük yaşta eğitim alan ise 40 yaşındaydı. Medresede eğitim alan öğrencilerin yaş aralığı hayli yüksekti.

GÜLÜK MEDRESESİ

Medresenin kuruluş tarihini Subaşı 1212 olarak vermiştir. Kitabesi şu şekildedir: "*Fetihlerin babası, din ve dünyanın izzeti, din ve dünyanın izzeti, müminlerin emirinin kasiymi, Keyhüsrev'in oğlu büyük sultan, efendimiz Keykavus'un devleti zamanında, Allah'ın kullarının en zayıfı, Masum Hanım Yağıbasan'ın oğlu Mahmut'un kızı Atsuz Elti Hatun tarafından alemlerin Rabının yolunda 609 (1212) senesinde imar edilmiştir.*[38]" Kayseri'de iki katlı odaları olan tek medrese hüviyetindeki bu müessese, 1334'te Gülük Şemseddin Bey tarafından tamir ettirilmiştir[39].

Arşiv belgelerine göre burada eğitimlerine devam eden öğrencilerin nereden-hangi tarihte Kayseri'ye geldikleri, fiziki özellikleri, isimleri ve yaşları şu şekilde sıralanmıştır[40]:

38 Subaşı, *Dünden Bugüne...*, s. 61-62.

39 Özdamarlar, "Eğitim"... , s. 95.

40 *BOA*, Kutu: KK, Gömlek: d, Sıra: 6534 (Tarih: 29 Zilhicce 1263/8 Aralık 1847), s. 57 (Belgenin orijinal ilk sayfası için bk. Ek 2).

Gülük Medresesi Öğrencileri			
Sayı	Nereden ve Hangi Tarihte Kayseri'ye Geldiği	Fiziki Özellikleri ve İsmi	Yaşı
1	**Niğde sancağı Ayalu kazasında Kadacık (?) karyesinden gelmiştir. Sene 53.**	Orta boylu kara sakallı talebeden Mehmet Efendi bin Ahmet	32
2	**Medine-i Sivas Kazgancıkar mahallesinden gelmiştir. Sene 57.**	Orta boylu ter bıyıklı sakallı talebeden Mehmet oğlu Ahmet bin Osman	22
3	**Bu dahi. Madaklı mahallesinden gelmiştir. Sene 50.**	Orta boylu müzellif sakallı talebeden Süleyman Efendi bin Nabi	25
4	**Medinde-i Erzurum sancağından gelmiştir. Sene 54.**	Orta boylu kara sakallı talebeden İbrahim Efendi bin Hüseyin	30
5	**Bozok sancağı Mamlı aşiretinden gelmiştir. Sene 58.**	Orta boylu şabb-ı emred talebeden Kahraman Efendi bin Abdullah	18

Medresenin 1847 tarihi itibariyle toplam 5 öğrencisi bulunmaktaydı. Söz konusu öğrencilerin yaş ortalaması yaklaşık 25'tir. Niğde, Sivas, Erzurum, Yozgat ve Niğde'den eğitim almaya Kayseri'ye gelmişlerdi. Medresede en küçük yaşta eğitim alan öğrenci 18, en büyük yaşta eğitim alan ise 32 yaşındaydı. Medresede eğitim alan öğrencilerin yaş aralığı normal seviyedeydi.

CAFER BEY MEDRESESİ

Banisi ve kuruluş tarihi hakkında tespit yapılamamış olan medresede arşiv belgelerine göre eğitimlerine devam eden öğrencilerin nereden-hangi tarihte Kayseri'ye geldikleri, fiziki özellikleri, isimleri ve yaşları şu şekilde sıralanmıştır[41]:

Cafer Bey Medresesi Öğrencileri			
Sayı	Nereden ve Hangi Tarihte Kayseri'ye Geldiği	Fiziki Özellikleri ve İsmi	Yaşı
1	**Konya Sancağı Karcagürün aşiretinden gelmiştir. Sene 47.**	Orta boylu, kara sakallı talebeden Mehmet Efendi bin Ömer	25
2	**Bu dahi. Sene 58.**	Orta boylu şabb-ı emred talebeden Ebubekir Efendi bin Ömer	17
3	**Bu dahi. Sene 56.**	Orta boylu şabb-ı emred Molla Hamza Efendi bin Osman	14
4	**Bu dahi. Sene 56.**	Orta boylu şabb-ı emred Molla Mehmet Efendi bin Osman	12
5	**Nevşehir kazasından gelmiştir. Sene 57.**	Uzun boylu şabb-ı emred talebeden Numan Efendi bin Mehmet Ali	20

41 *BOA*, Kutu: KK, Gömlek: d, Sıra: 6534 (Tarih: 29 Zilhicce 1263/8 Aralık 1847), s. 59 (Belgenin orijinal ilk sayfası için bk. Ek 1).

Cafer Bey Medresesi Öğrencileri			
Sayı	Nereden ve Hangi Tarihte Kayseri'ye Geldiği	Fiziki Özellikleri ve İsmi	Yaşı
6	**Karahasanlı aşiretinden gelmiştir. Sene 55.**	Orta boylu kumral sakallı talebeden Abdullah Efendi bin Ebubekir	27
7	**Bu dahi. Sene 56.**	Orta boylu şabb-ı emred talebeden Mehmet Efendi bin Mustafa	20
8	**Bu dahi. Sene 60.**	Orta boylu şabb-ı emred talebeden Mehmet Efendi bin Veli	18
9	**Karcagürün aşiretinden gelmiştir. Sene 58.**	Orta boylu şabb-ı emred Molla Ömer Efendi bin Hasan	12

Medresenin 1847 tarihi itibariyle toplam 9 öğrencisi bulunmaktaydı. Söz konusu öğrencilerin yaş ortalaması yaklaşık 18'di. Genellikle Nevşehir ve Konya'dan eğitim almaya Kayseri'ye gelmişlerdi. Medresede en küçük yaşta eğitim alan öğrenci 12, en büyük yaşta eğitim alan ise 27 yaşındaydı. Medresede eğitim alan öğrencilerin yaş aralığı normal seviyedeydi.

HUNAT-I KEBİR MEDRESESİ

1238'de Alaaddin Keykubat'ın eşi ve II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesi olan Mahperi Hunat/Huand Hatun tarafından inşa ettirilmiştir[42]. Seyyid Burhaneddin ve Şeyh İbrahim Tennuri'nin bu medresede müderrislik icra ettiği bilinmektedir[43].

Arşiv belgelerine göre burada eğitimlerine devam eden öğrencilerin nereden-hangi tarihte Kayseri'ye geldikleri, fiziki özellikleri, isimleri ve yaşları şu şekilde sıralanmıştır[44]:

Hunat-ı Kebir Medresesi Öğrencileri			
Sayı	Nereden ve Hangi Tarihte Kayseri'ye Geldiği	Fiziki Özellikleri ve İsmi	Yaşı
1	**Harameyn aşiretine muzaf Akçakoyunlu aşiretinden gelmiştir. Sene 40.**	Orta boylu kara sakallı müderrisînden Mustafa Efendi bin Osman Ömer Kadızade	37
2	**Harameyn aşiretine muzaf Akçakoyunlu aşiretinden gelmiştir. Sene 60.**	Orta boylu şabb-ı emred talebeden Molla Ali bin Hasan Efendi Ömer Kadıoğlu	15
3	**Harameyn aşiretine muzaf Akçakoyunlu aşiretinden gelmiştir. Sene 55.**	Orta boylu kara sakallı talebe-i ulumdan Memi Efendi bin Mustafa Torunoğlu	21

42 Mehmet Çayırdağ, "Hunat (Huvand/Huand) Külliyesi", *Kayseri Ansiklopedisi*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yay., C. 3, İstanbul 2013, s. 216; Subaşı, *Dünden Bugüne...*, s. 63.

43 Özdamarlar, "Eğitim"... , s. 95.

44 *BOA*, Kutu: KK, Gömlek: d, Sıra: 6534 (Tarih: 29 Zilhicce 1263/8 Aralık 1847), s. 65-67.

Hunat-ı Kebir Medresesi Öğrencileri			
Sayı	Nereden ve Hangi Tarihte Kayseri'ye Geldiği	Fiziki Özellikleri ve İsmi	Yaşı
4	Harameyn aşiretine muzaf Bayatlı aşiretinden gelmiştir. Sene 57.	Orta boylu kara sakallı Molla Ahmet bin Mustafa Türkanoğlu	35
5	Harameyn aşiretine muzaf Kuzugüdenli aşiretinden gelmiştir. Sene 56.	Orta boylu kara sakallı talebeden Molla Mehmet bin İsmail Alacaoğlu	30
6	Kuzugüdenli aşiretinden gelmiştir. Sene 58.	Orta boylu kumral köse sakallı talebeden Molla Mehmet bin Ömer Hacı Hamuroğlu	25
7	Maraş sancağına muzaf Kars karyesinden gelmiştir. Sene 55.	Orta boylu kara sakallı talebeden İbrahim Efendi bin Mustafa Bülbüloğlu	25
8	Avşar aşiretinden gelmiştir. Sene 58.	Orta boylu müzellif sakallı talebeden Molla Musa bin İsa Haydaroğlu	23
9	Maraş sancağına muzaf Kozan aşiretinden gelmiştir. Sene 45.	Orta boylu kara sakallı talebe-i ulumdan Ömer Efendi bin Mehmet Ömeroğlu	21
10	Maraş sancağına muzaf Kozan Dağı aşiretinden gelmiştir. Sene 55.	Orta boylu kara sakallı talebe-i ulumdan Mehmet Efendi bin Veli Efendi	25
11	Kozan Dağı aşiretinden gelmiştir. Sene 56.	Orta boylu müzellif sakallı talebeden Osman Efendi bin Hüseyin	22
12	Maraş sancağına muzaf Kozan Dağı aşiretinden gelmiştir. Sene 55.	Uzun boylu müzellif sakallı talebeden Mehmet Efendi bin İsmail Tabirlioğlu	32
13	Maraş sancağına muzaf Kozan Dağı aşiretinden gelmiştir. Sene 56.	Orta boylu müzellif sakallı talebeden Ahmet Efendi bin Mehmet Calaklıoğlu	23
14	Kozan Dağı civarında Avşar aşiretinden gelmiştir. Sene 57.	Orta boylu şabb-ı emred talebeden Molla Mehmet bin Ömer Çarkıtoğlu	15
15	Maraş sancağına muzaf Avşar aşiretinden gelmiştir. Sene 58.	Orta boylu şabb-ı emred talebeden Molla İsa bin Mehmet Araboğlu	15
16	Maraş sancağına muzaf Kars karyesinden gelmiştir. Sene 52.	Orta boylu kara sakallı talebeden Hasan Efendi bin Bekir Demircioğlu	25
17	Bu dahi Kars karyesinden gelmiştir. Sene 59.	Orta boylu şabb-ı emred talebeden Molla Ahmet bin İsmail Demircioğlu	15

Hunat-ı Kebir Medresesi Öğrencileri			
Sayı	**Nereden ve Hangi Tarihte Kayseri'ye Geldiği**	**Fiziki Özellikleri ve İsmi**	**Yaşı**
18	**Adana sancağına muzaf Çadırcı aşiretinden gelmiştir. Sene 55.**	Orta boylu köse sakallı talebe-i ulumdan Mehmet Efendi bin İsmail Hacıoğlu	25
19	**Maraş sancağına muzaf Kars karyesinden gelmiştir. Sene 56.**	Orta boylu kara sakallı talebe-i ulumdan Ali Efendi bin Mehmet Mollaoğlu	25
20	**Maraş sancağına muzaf Avşar aşiretinden gelmiştir. Sene 59.**	Orta boylu müzellif sakallı talebeden Molla Mehmet bin Hüseyin	20
21	**Adana sancağına muzaf Kozan Dağı aşiretinden gelmiştir. Sene 55.**	Orta boylu kumral sakallı talebe-i ulumdan Yusuf Efendi bin Musa	30
22	**Kozan Dağı Çadırcı aşiretinden gelmiştir. Sene 57.**	Orta boylu müzellif sakallı talebeden Mola Ömer bin Osman Hacıoğlu	21
23	**Bu dahi aşiret. Sene 57.**	Orta boylu şabb-ı emred talebeden Molla Mehmet bin Osman Ömeroğlu	17
24	**Maraş sancağına muzaf Kozan Dağı aşiretinden gelmiştir. Sene 53.**	Orta boylu müzellif sakallı talebe-i ulumdan İbrahim Efendi Halildavazoğlu	28
25	**Adana sancağına muzaf Kozan Dağı aşiretinden gelmiştir. Sene 56.**	Orta boylu kara sakallı talebe-i ulumdan Abdullah Efendi bin Ahmet Keleoğlu	25
26	**Adana sancağına muzaf Kars aşiretinden gelmiştir. Sene 50.**	Orta boylu kumral sakallı talebe-i ulumdan Mehmet Emin Efendi bin Ahmet Efendi	27
27	**Maraş sancağına muzaf Kozan aşiretinden gelmiştir. Sene 52.**	Orta boylu kara sakallı talebe-i ulumdan Ali Efendi bin Ömer Abdülgaffaroğlu	30
28	**Kozan Dağı aşiretinden gelmiştir. Sene 58.**	Orta boylu müzellif sakallı talebeden Molla Hüseyin bin Ahmet Mollaoğlu	25
29	**Kozan Dağı aşiretinden gelmiştir. Sene 58.**	Orta boylu müzellif sakallı talebeden Molla Mehmet bin Abdülkerim	22
30	**Adana sancağına muzaf Bozdoğan aşiretinden gelmiştir. Sene 55.**	Orta boylu kara sakallı talebe-i ulumdan Ömer Efendi bin Abdülgani	23
31	**Adana sancağından Bozdoğan aşiretinden gelmiştir. Sene 58.**	Orta boylu müzellif sakallı talebeden Molla İsmail bin Yusuf Akçalıoğlu	20

Hunat-ı Kebir Medresesi Öğrencileri			
Sayı	Nereden ve Hangi Tarihte Kayseri'ye Geldiği	Fiziki Özellikleri ve İsmi	Yaşı
32	**Adana sancağına muzaf Bozdoğan aşiretinden gelmiştir. Sene 58.**	Orta boylu müzellif sakallı talebe-i ulumdan Hasan Efendi bin Tubi Ebubekir	20

Medresenin 1847 tarihi itibariyle toplam 32 öğrencisi bulunmaktaydı. Söz konusu öğrencilerin yaş ortalaması yaklaşık 23'tü. Adana, Maraş ve çevresinden eğitim almaya Kayseri'ye gelmişlerdi. Medresede en küçük yaşta eğitim alan öğrenci 15, en büyük yaşta eğitim alan ise 37 yaşındaydı. Medresede eğitim alan öğrencilerin yaş aralığı yüksekti.

İngiltere'nin Kayseri Konsolosu Henry Suter'ın Kaleminden Kayseri'de Medrese Öğrencilerinin Durumu

Türklerle İngilizlerin ilk karşılaşmasını Haçlı Seferlerine değin götürmek mümkünse de Osmanlı özelinde konunun irdelenmesinde ilk karşılaşılacak tarih 1553'tür. Söz konusu bu tarihte bir tüccar olan Antony Jenkinson Osmanlı Devleti'nden ilk ticari imtiyazı almıştır. Her ne kadar bu imtiyazın aktif şekilde kullanıldığına dair herhangi bir kayda rastlanmazsa da imtiyazı 1583 tarihinin şekillenmesinde önemli bir dönemeç olarak nitelemek gerekir.

Sultan III. Murat ve Kraliçe I. Elizabeth arasında gerçekleşen mektup teatisi sonrasında 1582'de William Harborne, İngiltere'nin ilk büyükelçisi olarak İstanbul'a atanmış, 1583'te de görevine başlamıştır[45]. Aslında Levant Company'nin bir şirket elemanı olarak İstanbul'a gönderilmiş olan Harborne'la birlikte başlayan süreç 1825 tarihine değin de bu şekilde devam etmiştir. Söz konusu bu süreç içerisinde şirketin elemanları Osmanlı topraklarında konsolosluk müessesesi marifetiyle hem ticari hem de siyasi konularda pek çok bilgiyi Londra'ya raporlamışlardır[46].

1825 tarihinde Osmanlı topraklarında sadece 5 yerleşim biriminde faaliyet yürüten İngiliz konsolosların görev tanımlamalarında her ne kadar ticari meseleler esas meşguliyetlerini belirlese de zamanla bu tanımlamalar genişletilmiştir[47]. İşte bu genişlemiş görev tanımlaması ile 1841 tarihinde Kayseri'de göreve başlayan Henry Suter şehrin ticari, siyasi, sosyal, ekonomik, maarif konularını da içeren binlerce sayfalık el yazması raporlarını Londra'ya 1853 tarihine kadar göndermiştir[48].

45 Akdes Nimet Kurat, "İngiliz Devlet Arşivinde ve Kütüphanelerinde Türkiye Tarihine Ait Bazı Malzemeye Dair", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. VII, S. 1, Mart 1949, s. 1.

46 Konuyla ilgili en kapsamlı çalışma Kocabaşoğlu'nun eseridir. Bk. Uygur Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları,* İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

47 Kocabaşoğlu, *Majestelerinin...*, s. 38.

48 Ayrıntılı birkaç dosya için bk. *PRO, FO 78/573*, "Report on the Trade of Kaissariah for 1843 and Remarks on the State of the District", Tarih: 29 Şubat 1843; *PRO, FO 78/615*, "Her Majesty's Consul at Kaissariah in Account Current with the Lords of the Treasury, from the 1st January 1844 to the 31st December Following", Tarih: 31 Aralık 1844; *PRO, FO 78/615*, "From Kaissariah", Tarih: 18 Ocak 1845; *PRO, FO 78/615*, "Statement of the Population of Kaissariah and its Dependencied According

Suter'ın kaleme almış olduğu el yazması raporlarda üst perdeden olayları değerlendirme kendisini hemen hissettirmektedir. Kendisinin softa olarak nitelediği medrese öğrencileri de bu bakış açısından nasibini almıştır. Hazırlanan raporlarda sürekli olumsuz nitelemeler kullanan Suter'a göre medrese öğrencilerinin asayişsizliğinin temelinde şehirde sürekli konuşlu birliklerin zaman zaman başka yerlere gönderilmesi gelmiştir[49].

Suter 1845 tarihinde medrese öğrencileri ile yaşamış olduğu sıkıntıyı şu cümlelerle Londra'ya bildirmiştir[50]:

"Kısa bir süre önce uşaklarımdan biri konsolosluğun önündeki sokağın kaldırımını süpürürken, yersiz merakın dışında olan mahallenin bazı çocukları kapının etrafında toplandı. Bu durum uşağı engellediği için, uşak oğlanların geride durmasını istedi. Oradaki seyircilerin arasında, uşağın talebini duyanlardan birinin ona kâfir ve diğer hakaret dolu isimlerle seslendiği ve orada berbat koşullarda emirler vererek neyi tasarladığını soran iki softa görüldü. Sakin, zararı dokunmayan bir adam olan uşak, onları görmediği için onlara hitap etmedi; sadece işini yapmasını engelledikleri için kendi çapında oda hazırlamanın bu olduğunu nezaketle söyledi. Bu cevapta uşağın elini tutmak için uzanan söz konusu softa, onu en şiddetli şekilde ve birkaç darbe vurmayı amaçlayarak kama veya kısa bir bıçakla çizerek hırpaladı. Softanın arkadaşının ve rahatsızlıktan etkilenen diğer seyircilerin araya girmesiyle, darbeler neyse ki, büyük bir korkuyla konsolosluğa kaçan uşağa ulaşmadı ve uşak neler olduğunu bana bildirdi. Bu olaya konsolosluğun yakınında bulunan muhterem halk şahit oldu. Hizmetim altında bulunan çavuşum bu sebepsiz saldırıyı gerçekleştiren softayı aramak için derhal ayrıldı ve bu saldırıyı gerçekleştiren kişinin ve arkadaşının bulunduğu bir medreseyi öğrendi.

Kayseri kaymakamı bu dönemde Sivas'ta bulunuyordu. Bu sebeple, suçlunun cezalandırılacağına dair söz veren kadıya ve belediye meclisinin asil üyelerine bir şikâyette bulundum. Saldırganın tutuklanması için gerçekten tedbirler alındı, ancak adamı teslim etmek istemeyen hocalardan bazıları 'Bir gâvur yüzünden öğrencilerimden hiçbiri asla cezalandırılamaz.'" diyerek bunu engellediler. Bu nedenle, şikâyet edilen softanın gizlenmesine neden oldular ve ertesi gün, adamın hiçbir yerde bulunamadığını söyleyen bir mesaj kadı tarafından bana gönderildi. Bilerek gizlendiğini biliyordum ve cezalandırmayla ilgili talebimi tekrar

to a Consus Taken by Order of the Porte in 1844", Tarih: 28 Mayıs 1845; *PRO, FO 78/704*, "Extract of a Despatch No:1 from the Right Honorable the Earl of Aberdeen to Mr. Consul Henry Suter of Kaissariah Dated Foreign Office, March 17th 1846", Tarih: 31 Aralık 1846; *PRO, FO 78/753*, "Answers of Dr. U. Mordo of Kaissariah to the Questions Respecting the Cholera Contained in Viscount Polmerston's Despatch Circular of the 15th November 1847", Tarih: 28 Ekim 1848; *PRO, FO 78/796*, "From Kaissariah", Tarih: 28 Haziran 1849; *PRO, FO 78/796*, "Memorandum Regarding Kaissariah and Sivas", Tarih: 16 Kasım 1849; *PRO, FO 78/796*, "Note of Troops under the Command of Vedjihi Pasha Employed Tomarda, Settling the Nomad Tribes in the District of Kaissariah", Tarih: 27 Haziran 1849; *PRO, FO 78/835*, "Statement of the Male Population of Kaissariah and Its Dependoncied and Acting to a Census Taken by Order of the Porte in 1849", Tarih: 25 Mart 1850; Suter'ın 1843-1852 yıllarına ait Kayseri gözlemleri için ayrıca bk. Cengiz Kartın, *İngiliz Konsolos ve Yardımcılarının Raporlarında Kayseri (1843-1852)*, İdeal Kültür Yay., İstanbul 2020.

49 *PRO, FO 78/615*, "Report on the Trade of Kaissariah for 1844 and Remarks on the State of the District", Tarih: 28 Mart 1845, s. 109.

50 *PRO, FO 78/615*, "From Kaissariah", Tarih: 12 Temmuz 1845, s. 186-191.

ettim. Hocalar daha sonra softanın kaçıp gittiğini duyurdu. Daha sonra ise onun şehirden kaçışında aslında hocalardan yardım aldığını tespit ettim.

Birkaç gün sonra, kaymakam Sivas'tan döndü. Ben de bu konuyu kendisinden ve belediye meclis üyelerinden bazılarıyla görüşmek için bir randevu talep ettim. Kaymakamın çağırması üzerine, buraya vasıl olduğumda yetkililerden sadece kadı hazır bulunuyordu. Ancak meclisin tüm üyelerinin hazır olması ve gerektiğinde çağrılması gerektiğini söyledim. Yukarıda ayrıntılı olarak anlatılmış olan olaylarla ilgili olarak ve 1842'de softa tarafından bana isabet eden düşmanca eğilime atıfta bulunarak[51]*, kaymakam ve kadıya bu vesileyle ayanlardan ve softaların işlediği usulsüzlüklerden sorumlu olan hocalardan resmî bir senet ya da teminatın alındığını ve aynı zamanda müftü ile hocalara şeyhülislam tarafından çok güçlü bir uyarı mektubu gönderildiğini hatırlattım.*

Kaymakam, bu durumun göreve gelmeden çok önce oluştuğu için, farkında olmadığını söyledi; ayrıca özellikle ilgilenen ve hatırlanması gereken taraflarca unutulmuş gibi göründüklerini gözlemledim. Dolayısıyla bunları hatırlatmak için şeyhülislamdan gelen mektubun kopyalarını ve sonra sadrazam tarafından Kayseri'nin valisine gönderilen ve hocalar ve meclis üyeleri tarafından dikkate alınan ve içeriğinin kendisi tarafından yeniden değerlendirilecek olması gereken mektubun bir kopyasını kaymakama teslim ettim. Bunun tamamlanacağı konusunda söz verilmiştir ve uşağımın davası ile ilgili düzeltme için talebimi tekrar yenileyerek, kadı ve kaymakam, bu saldırının failini bulmak ve tutuklama sürecine devam edeceklerine dair güvence verdiler. Şuan bu güvenceye memnun olacağımı söyledim, ancak aynı zamanda bu yerine getirilmediği sürece, softaların daha fazla şiddet ve nefret eylemleri için teşvikinin sağlanmasının başarısız olmayacağı konusuna dikkat çekerek bunun erkenden yerine getirilmesi konusunda uyarıda bulundum. Daha sonra toplanan meclis üyelerine uşağın işlerinden bahsettim. Kendim ve halkımın herhangi biri tarafından gelmiş herhangi bir suç duyup duymadıklarını kaymakam aracılığıyla toplu olarak hepsine sorma fırsatına sahip oldum. Oybirliğiyle, aksine benimle bağlantılı her insanla iyi konuştuklarını ve memnun olduklarını söylediler.

Tüm bu güvencelere ve birkaç gün ertelemeye rağmen, hocaların saldırganı sunmak üzerine onlara yapılan talepleri hep birlikte göz ardı etmek veya geri çevirmeye devam etmek suretiyle uşağıma yapılan saldırı cezasız kaldı. Korktuğum gibi, bu daha da kötü sonuçlandı ve bazı gecelerden sonra, hiç biri tek tek tanınamayan fakat softalardan oluşan organize edilmiş büyük bir grup, konsolosluğun tercümanı olan Sayın Masson'ın evinin pencerelerine çok miktarda büyük taş fırlattı. Bu durum maddi hasara neden oldu ise de rahatsızlık, semtte büyük bir heyecan yarattı ve evden gelen Bay Masson, karısı ve küçük çocukları büyük bir dehşet altındaydı.

Bu durumda suçluları tespit etmek olanaksızdı. Bu nedenle yetkili makamlara, aynı zamanda onlarla bağlantı kurarak, ellerinden ne bir adalet ne de bu tekrarlanan ve utanç verici saldırılardan korunamadığım için ne olduğunu bildiren ve ekselanslarına bunun tazmini için başvuracağımı söyleyen bir bildirim

51 1842 tarihinde yaşanan olayda da benzer şekilde medrese öğrencileri ile Suter arasında yaşanan gerginlikte dönemin şeyhülislamı tarafından Kayseri kadısına gönderilen emirde bu tür olaylara mahal verilmemesi ve gereken hassasiyetin gösterilmesi istenmiştir. Bk. *PRO, FO 78/615*, "Enclosure No:1 in the Foreign Despatch", Tarih: 29 Cemaziye'l-ahir 1261/ M. 5 Temmuz 1845, s. 192-193.

verdim. Kaymakam Sivas'ın amiri Şerif Paşasından bu konuyla ilgili bazı talimatları alıp raporlayana kadar bunu askıya almam konusunda bana ricada bulundu ve bende bu olayların sonunda uygun bir uyarının yapılması umuduyla bunu onayladım. Böylelikle ekselanslarını bu konu hakkında rahatsız etme gereksiniminden kurtuldum.

Kaymakam, paşaya durumu açıklayan bir mektup yazdı ve son yaptığı Sivas ziyaretinde durumları bir kez daha iletti ve bu usulsüzlükleri gidermeye yönelik önlemlerin uygulanması için ısrar etti. Sonuç olarak paşa, Kayseri kadısı, müftüsü ve ulemasına konunun çevirisinin bir kopyasını ekselanslarına iletilmesini rica ettiğim ve bana kaymakamın ilettiği mektubu gönderdi. Ekselansları, sağlanan memnuniyetin yazısında bunun belirtilmediğini ve sadece gelecek için daha büyük öneme katkı olduğunu algılayacaktır. Ulema, daha önceki vesilelerle yaptığı gibi tabii ki buna dikkat edeceğine söz verdi. Bununla birlikte, küçük bir ilgiyle kendisinde şeyhülislamdan gelen çok güçlü bir resmî emir, hocaların Şerif Paşa'dan gelen emirlere dikkat kesp etmesini beraberinde getirmekten uzak görünmektedir.

Softaların yalnızca hocalarının yetkisine mesul olarak görüldüklerini, hatta her zaman bunlara saygı göstermediklerini ve Kayseri'ye uzaktan öğrenmek için gelenlerin çoğunun terk edilmiş ve kavgacı karakterli kişilerin bir kısmını oluşturduklarını daha önce de belirtme fırsatına sahip oldum. Bu nedenle, bu karakterleri her zaman, onlara sunulan cezalardan toplumun ve müsaadenin verildiği kapsama göre, kendilerini adamak ve onlara en büyük özgürlüğü verecek olan hocaların altında yer almak için büyük çaba harcamaktadırlar. Hocalar, birkaç hoca tarafından sağlanan etki ve dikkatin yanı sıra, maddi çıkar olan her birine verilen rakamla doğru orantılı olarak softalardan hediye ya da diğer maddi şeyleri alırlar. Dolayısıyla, softaların aşırılıklarını sınırlamak yerine, göz ardı etmeye yönelik teşvik vardır. Bunların neticesi olmak üzere kanunlardan kaçan ve kabahatli olanlara iltimas geçilmesine yarayan bir sistemin varlığı olmaktadır. Softaların burada yaptıkları herhangi bir iyi örnek nerdeyse yok mesabesindedir.

Kayseri'de softalar, yasaların ötesinde her türlü usulsüzlüğe izin verildiği için ayrıcalıklı bir sınıf olarak görülüyorlar. Özellikle biz Hıristiyanlar, softaların en büyük zulümleri yapmalarından endişe duyarken, bunların hocaları en ufak bir uyarıyı veya düzeltmeyi kabul etmeyen bir yaşam sürmektedirler.

Avrupalılar ile ilgili olan ve bazı tazminatların alınması için beyhude çabalarımı kullandığım cezaların, kendi arzularında zorbalıkların her türünü gerçekleştirmek için softaların hakkı olduğu ve öğrencilerinin dokunulmaz olduğu inancında olan hocaları toplum onaylama eğilimindedir. Son durumlarla ilgili olarak hocalara yönelik Bâb-ı Âli tarafından özel ve etkili bir uyarı alınmadıkça, softaların adına şiddet ve hakaret eylemlerinin yenilenmesi için büyük bir teşviki kaçınılmaz bir şekilde sağlayacaklarına dair endişemin ekselanslarına bildirilmesi gereksinimi altında olmaktan pişmanlık duymaktayım[52]*."*

Suter'ın burada aktarmış olduğu bilgiler kendi kişisel gözlemlerine dayanmaktadır. Dönemin şartları göz önüne alındığında tablo kendileri açısından son derece olumsuz ögeleri bünyesinde barındırmaktadır. Ancak müderrislerin hediye kabul etmeleri ciddi bir sorundur. Ayrıca Suter'ın üzerinde durduğu bir diğer önemli husus da şehrin asayişinden sorumlu olan yöneticilerin Kayseri'de ikamet etmemeleridir.

52 *PRO, FO 78/615*, "From Kaissariah", Tarih: 12 Temmuz 1845, s. 186-191.

SONUÇ

18. ve 19. yüzyılda yaşanan gelişmeler insanoğlunun yaşamında çok hızlı değişimlerin yaşanacağı bir dönemi açmıştır. Söz konusu bu dönemde devletlerin rekabetinde eğitim, üstünlük sağlamanın ana gücü olmuştur. 20. yüzyıla doğru gelindiğinde özellikle batı dünyasında eğimin mahiyeti noktasında ciddi bir bilinç kazanımı yaşanmıştır.

Yukarıda bahsedilen bu süreç içerisinde Türkler de kendilerini değişen koşullara ayak uydurmak için büyük bir gayretin içerisinde bulmuştur. Selçuklu Dönemi'nde eğitimin en üst seviyesi olan medreseler, özellikle Nizamülmülk'ün kurduğu Bağdat medreseleri ile çağının lider eğitim kurumları arasında mümtaz yerini almıştır. Osmanlı Devleti özelinde ilk defa Orhan Bey tarafından açılan medresenin müderrislerinden olan Davud-ı Kayseri'nin ilk eğitimini Kayseri'de gerçekleştirmiş olması dönemi içerisinde oldukça ileri seviyede bir eğitimin burada mevcudiyetine delalettir.

Çalışmada 1840-1860 tarihi aralığında Kayseri'de sıbyan, iptidai ve rüştiye mektepleri özelinde ciddi verilere ulaşılamamıştır. Bu nedenle çalışma medreseler ağırlığında ele alınmıştır. Kepeci tarafından tasnifi gerçekleştirilmiş olan Kayseri'deki medreselerdeki öğrencilerin durumunun ele alındığı belgede toplam 13 medresedeki öğrenimlerine devam eden öğrencilerle ilgili veriler değerlendirilmiştir.

Bu medreselerdeki öğrencilerin Kayseri'ye yakın yerlerden eğitim görmek maksadı ile geldikleri anlaşılmaktadır. Demir'in vermiş olduğu bilgiler doğrultusunda defterde kayıtlı olan tüm öğrencilerin leyli yani yatılı olarak eğitim gördükleri anlaşılmaktadır. Çevre iller içerisinde en fazla öğrenci Yozgat, Nevşehir ve Kırşehir illerinden gelmiştir. Bu illeri Ankara, İçel, Adana, Maraş, Konya, Niğde, Sivas, Erzurum, Yozgat, Tarsus, Aydın, Trabzon, Ürgüp, Bursa, Manisa, Balıkesir, Aksaray, Safranbolu, Tokat ve Çankırı takip etmiştir.

Öğrencilerin mensubiyetlerine de vurgu yapılan belgelerde Elçi, Haremeyn, Şerefli, Mamlı, Kozanoğlu, Yabanlu, Süleymanlı aşiretleri en fazla zikredilmiş olan aşiretlerdir. Öğrencilerinin çoğunun orta boylu ve müzellif sakallı olduğu anlaşılmaktadır. Yaş durumlarının da incelendiği belgelerde en küçük medrese öğrencisinin 12 yaşında, en büyük medrese öğrencisinin ise 50 yaşında olduğu tespit edilmiştir.

Bahse konu tarih aralığında Haleviye Medresesinde 56, Hüseyin Efendi Medresesinde 19, Dört Dükkan Önü (Düvenönü) Medresesinde 27, Sahabiye Medresesinde 41, Feyziye Meşhur Gözü Büyükzade Medresesinde 17, Ahmet Paşa Medresesinde 27, Osman Nuri Paşa Medresesinde 30, Hacı Kılıç Medresesinde 14, Serçeoğlu Medresesinde 34, Hatuniye Medresesinde 9, Gülük Medresesinde 5, Cafer Bey Medresesinde 9, Hunat-ı Kebir Medresesinde ise 32 öğrenci eğitim görmekteydi.

Yukarıdaki bilgiler ölçüsü içerisinde 1840-1860 tarihleri arasında medresede eğitim almak isteyen öğrenciler için aslında Kayseri'nin bir cazibe merkezi olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu husus zaman zaman şehirdeki kimi problemlerin de kaynağı olarak görülmüştür. Konuyla ilgili İngiltere'nin 1841-1853 tarihi aralığında Kayseri Konsolosluğu görevini ifâ eden Henry Suter'ın yaşadığı süreç bunun için bir örneklem olma hüviyetindedir. Suter konuyu takdim ederken bir önemli hususun altını çizmiştir ki o da

Kayseri'nin asayişi için konuşlu kuvvetin burada sürekli kalmamasıdır. Ayrıca şehrin idari yöneticilerinin de Kayseri yerine Sivas ve Yozgat'ta ikamet etmeyi seçmeleri de bir diğer önemli meseledir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

A.1. Türk Arşiv Belgeleri

BOA, Kutu: KK, Gömlek: d, Sıra: 6534 (Tarih: 29 Zilhicce 1263/8 Aralık 1847), s. 1-5.

BOA, Kutu: KK, Gömlek: d, Sıra: 6534 (Tarih: 29 Zilhicce 1263/8 Aralık 1847), s. 7-8.

BOA, Kutu: KK, Gömlek: d, Sıra: 6534 (Tarih: 29 Zilhicce 1263/8 Aralık 1847), s. 11-13.

BOA, Kutu: KK, Gömlek: d, Sıra: 6534 (Tarih: 29 Zilhicce 1263/8 Aralık 1847), s. 21-24.

BOA, Kutu: KK, Gömlek: d, Sıra: 6534 (Tarih: 29 Zilhicce 1263/8 Aralık 1847), s. 26-27.

BOA, Kutu: KK, Gömlek: d, Sıra: 6534 (Tarih: 29 Zilhicce 1263/8 Aralık 1847), s. 28-29.

BOA, Kutu: KK, Gömlek: d, Sıra: 6534 (Tarih: 29 Zilhicce 1263/8 Aralık 1847), s. 31-33.

BOA, Kutu: KK, Gömlek: d, Sıra: 6534 (Tarih: 29 Zilhicce 1263/8 Aralık 1847), s. 34-35.

BOA, Kutu: KK, Gömlek: d, Sıra: 6534 (Tarih: 29 Zilhicce 1263/8 Aralık 1847), s. 36-38.

BOA, Kutu: KK, Gömlek: d, Sıra: 6534 (Tarih: 29 Zilhicce 1263/8 Aralık 1847), s. 41.

BOA, Kutu: KK, Gömlek: d, Sıra: 6534 (Tarih: 29 Zilhicce 1263/8 Aralık 1847), s. 57.

BOA, Kutu: KK, Gömlek: d, Sıra: 6534 (Tarih: 29 Zilhicce 1263/8 Aralık 1847), s. 59.

BOA, Kutu: KK, Gömlek: d, Sıra: 6534 (Tarih: 29 Zilhicce 1263/8 Aralık 1847), s. 65-67.

A.2. İngiliz Arşiv Belgeleri

PRO, FO 78/573, "Report on the Trade of Kaissariah for 1843 and Remarks on the State of the District", Tarih: 29 Şubat 1843.

PRO, FO 78/615, "Enclosure No:1 in the Foreign Despatch", Tarih: 29 Cemaziye'l-ahir 1261/ M. 5 Temmuz 1845, s. 192-193.

PRO, FO 78/615, "From Kaissariah", Tarih: 12 Temmuz 1845, s. 186-191.

PRO, FO 78/615, "From Kaissariah", Tarih: 18 Ocak 1845.

PRO, FO 78/615, "Her Majesty's Consul at Kaissariah in Account Current with the Lords of the Treasury, from the 1st January 1844 to the 31st December Following", Tarih: 31 Aralık 1844.

PRO, FO 78/615, "Report on the Trade of Kaissariah for 1844 and Remarks on the State of the District", Tarih: 28 Mart 1845, s. 109.

PRO, FO 78/615, "Statement of the Population of Kaissariah and its Dependencied According to a Consus Taken by Order of the Porte in 1844", Tarih: 28 Mayıs 1845.

PRO, FO 78/704, "Extract of a Despatch No:1 from the Right Honorable the Earl of Aberdeen to Mr. Consul Henry Suter of Kaissariah Dated Foreign Office, March 17th 1846", Tarih: 31 Aralık 1846.

PRO, FO 78/753, "Answers of Dr. U. Mordo of Kaissariah to the Questions Respecting the Cholera Contained in Viscount Polmerston's Despatch Circular of the 15th November 1847", Tarih: 28 Ekim 1848.

PRO, FO 78/796, "From Kaissariah", Tarih: 28 Haziran 1849.

PRO, FO 78/796, "Memorandum Regarding Kaissariah and Sivas", Tarih: 16 Kasım 1849.

PRO, FO 78/796, "Note of Troops under the Command of Vedjihi Pasha Employed Tomarda, Settling the Nomad Tribes in the District of Kaissariah", Tarih: 27 Haziran 1849.

PRO, FO 78/835, "Statement of the Male Population of Kaissariah and Its Dependoncied and Acting to a Census Taken by Order of the Porte in 1849", Tarih: 25 Mart 1850.

Kitap, Makale ve Bildiriler

Arslan, Celil, "Hatuniye Medresesi", *Kayseri Ansiklopedisi*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yay., C. 3, İstanbul 2013, s. 153-155.

Cömert, Hüseyin, "1873 Yılında Zincidere", *IV. Kayseri ve Yöresi Sempozyumu Bildirileri*, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri 2003, s. 111-124.

Cömert, Hüseyin, "19. Yüzyıl Sonlarında Hacılar", *I. Hacılar Sempozyumu*, Hacılar Belediyesi Kültür Yay., Kayseri 2008, s. 147-174.

Cömert, Hüseyin, *1844-1875 Yılları Arasında İncesu*, İncesu Belediyesi Kültür Yay., Kayseri 2010.

Cömert, Hüseyin, *19. Yüzyılda Talas*, Mazaka Yay., Ankara 2010.

Cömert, Hüseyin, *Koramaz Vadisi*, Ağırnas Belediyesi Yay., Kayseri 2008.

Çayırdağ, Mehmet, "Hunat (Huvand/Huand) Külliyesi", *Kayseri Ansiklopedisi*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yay., C. 3, İstanbul 2013, s. 213-219.

Demir, İsmet, "XIX. Yüzyılda Kayseri Medreseleri", *III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri 2000, s. 115-124.

Kars, Zübeyir, "1900'lerin Başında Kayseri'de Nüfus, Eğitim, Bayındırlık, Sağlık, Ekonomik Hayat ve Hacılar", *I. Hacılar Sempozyumu*, Hacılar Belediyesi Kültür Yay., Kayseri 2008, s. 483-501.

Kars, Zübeyir, "Kayseri Eğitim Tarihi Üzerine Bir Deneme", *I. Kayseri ve Yöresi Sempozyumu Bildirileri*, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri 2000, s. 175-191.

Kartın, Cengiz, *İngiliz Konsolos ve Yardımcılarının Raporlarında Kayseri (1843-1852)*, İdeal Kültür Yay., İstanbul 2020.

Keskin, Mustafa ve M. Metin Hülagü, *Geçmişteki İzleriyle Kayseri*, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri 2006.

Kocabaşoğlu, Uygur, *Majestelerinin Konsolosları,* İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

Köse, Muhammed, *Kayseri Şehri 1830-1860*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2018.

Kurat, Akdes Nimet, "İngiliz Devlet Arşivinde ve Kütüphanelerinde Türkiye Tarihine Ait Bazı Malzemeye Dair", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. VII, S. 1, Mart 1949, s. 1-23.

Nuri, Hıfzı, *Kayseri Sancağı 1922*, Sadeleştiren. Zübeyir Kars, Kayseri Ticaret Odası Yay., Kayseri 1995, s. 30;

Özdamarlar, Kadir, "Eğitim", *Kayseri Ansiklopedisi*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yay., C. 2, İstanbul 2010, s. 93-111.

Subaşı, Muhsin İlyas, *Dünden Bugüne Kayseri*, SE-DA Selçuk Yayın Dağıtım, 2. Baskı, Kayseri 1991.

EKLER

Ek 1: Cafer Bey Medresesi Öğrencilerinin Durumlarını Açıklayan Belge

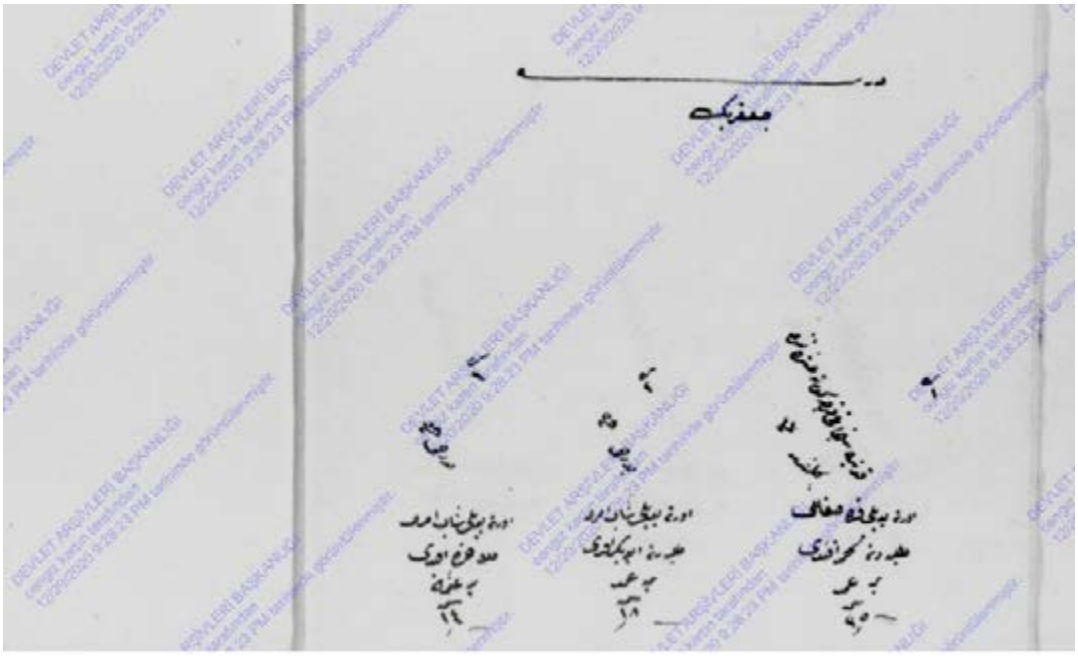

Ek 2: Gülük Medresesi Öğrencilerinin Durumlarını Açıklayan Belge

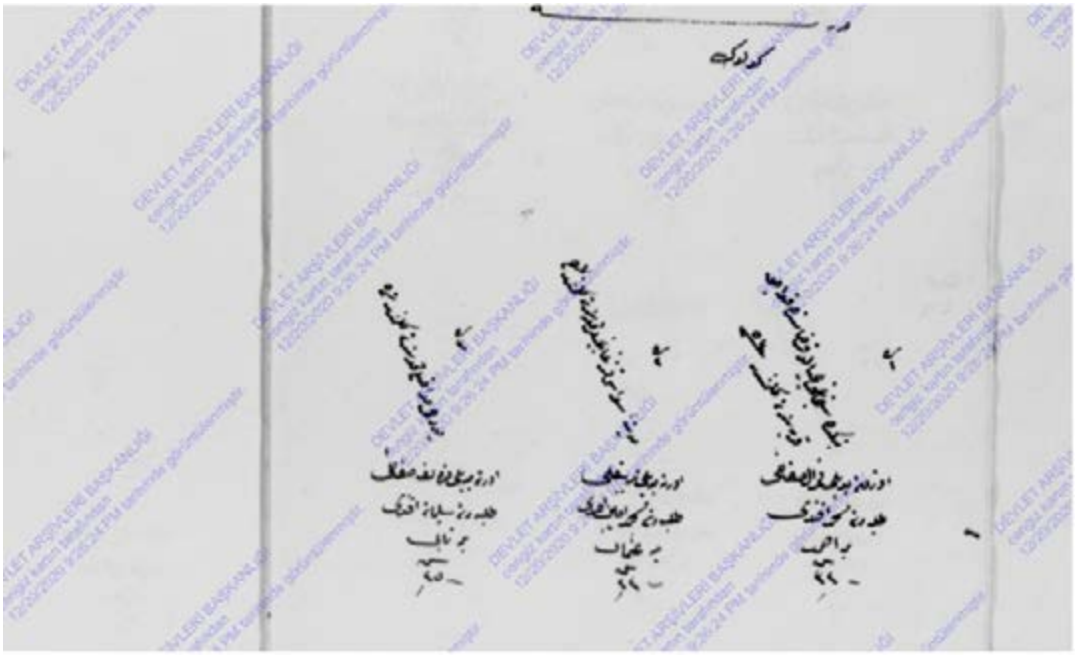

OSMANLI MODERNLEŞMESİNİN EĞİTİM VEÇHESİ OLARAK RÜŞDİYELER VE BİR NUMUNE OLARAK KAYSERİ RÜŞDİYESİ

Orhan ÖRS

Dr. Öğretim Üyesi, Munzur Üniversitesi Tarih Bölümü, Tunceli, 62000.e-posta:orhanors@munzur.edu.tr, ORCID: 000-0003-4184-9775

MODERNLEŞME OLGUSU

Modernleşme olgusu, 18. yüzyıl Avrupası'nda tüm yurttaşların egemenliğinin bir parçası olarak görülmeye başlandığı bir dönemde ortaya çıkmış, hiç kimsenin kişisel bağımlılığının söz konusu olmadığı bir özgürleşme ve demokratikleşme süreci olarak değerlendirilmiştir.[1] Ancak bu tanımın içeriği zamanla değişmiş, özellikle 19 ve 20. yüzyıllarda modernleşme kavramı, milleti esas alan devlet anlayışı ve kapitalist üretim biçimine dayanmaya başlamıştır.[2] Bu yüzyıllarda Avrupa sathına yayılmaya başlayan söz konusu fenomen bazı tartışmalar da beraberinde getirmiştir. Dönemin önemli düşünürlerinden biri olan Emile Durkheim, bir taraftan modernleşmenin günlük yaşam üzerindeki kaçınılmaz neticelerini üzüntüyle karşılamış, diğer taraftan onun bir sonucu olarak ortaya çıkan istikrarlı kurumsallaşmayı ve kurumları uygar toplumun esas bileşenleri olarak görmüştür.[3] Bir olgu olarak tarihi daha önceki dönemlere dek uzanan modernleşme kavramı, ilk olarak 1950'li yıllarda Kuzey Amerika ile Batı Avrupa'daki akademik çevreler tarafından kullanılmıştır. Bu kavramı ortaya atanların esas amacının Marksist kuramda var olan gelişme paradigmasına alternatif bir yorum getirmek olduğu anlaşılmaktadır.[4]

Modernleşmenin 19. yüzyıldaki manasıyla batılılaşma, genel olarak batı dünyasının güçlü ekonomik ve askeri kuvvetinin[5] arkasındaki değerlerle birlikte kurumların inşa edilmesine duyulan inanç anlamına gelmektedir.[6] Bu durum batılı olmayan toplumlarda tüme varım biçiminde tezahür etmiştir. Bu anlayışa

1 Orhan Örs, *Aşiretçilik, Milliyetçilik ve İslamcılık Kavşağında Osmanlı'nın Kürt Siyaseti (1876-1909),* Nubihar Yayınları, İstanbul, 2019, s.100. Avrupa'nın Osmanlı toplumu üzerindeki etkisi özellikle 1879 Fransız İhtilaliyle birlikte ciddi bir biçimde artmış, düşünsel düzlemde Osmanlı üzerinde derin etkiler bırakmıştır (Savaş Sertel, *Ulus Devlet ve Modernleşmenin Taşraya Yansıması: Tunceli'de Kurulan Halkevleri ve Halkodaları (1837-1951*, Hiper Yayınları, İstanbul, 2019, s.21).

2 Joost Jongerden, *Türkiye'de İskan Sorunu ve Kürtler,* (çev. Mustafa Topal), Vate Yayınevi, İstanbul, 2008, s.44-46. Batı'da yani Avrupa topraklarında ilk olarak ortaya çıkmaya başlayan modernleşme olgusunun tarihsel gelişimi kaba hatlarıyla şu şekilde gerçekleşmiştir. İlk olarak bugün "Batı" denilen Avrupa veya Batı toplumu, esas itibariyle, XVIII. yüzyılın sonlarıyla XIX. yüzyılın başlarında gerçekleşen Fransız Devrimi ile Sanayi Devrimi'nin bir neticesi olarak bir dönüşüm gerçekleştirmeyi başarmıştır. Özellikle İngiltere'de ilk olarak ortaya çıkan ve daha sonra Avrupa sathına yayılan Sanayi Devrimi, Batı'yı yani Avrupa'yı global düzlemde «tek ve benzersiz» bir noktaya taşımış, "Batılılaşma" denilen olguyu, modernleşme bağlamında "Batılı" olmayan diğer bütün dünyaların veya tüm devletlerin yahut da toplumların hepsinin asıl hedefi haline getirmeyi başarmıştır. Fakat, Batı dünyasını örnek alara gelişim kaydetmeye çalışan dünya da, zaman içinde, yaygın kullanım zemini bulan "Batı" kavramının yerine daha nötr bir anlam taşıdığına inanılan "modernleşme" terimi kullanılmıştır (Murat Belge, *"Türkiye ve Rusya", Modernleşme ve Batıcılık; Batılılaşma,* İletişim yayınları, İstanbul, 2007, s.43).

3 Reşat Kasaba, *Bir Konargöçer İmparatorluk; Osmanlıda Göçebeler, Göçmenler ve Sığınmacılar,* (çev. Ayla Ortaç), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012, s.13.

4 Jongerden, age., s.43.

5 Osmanlı'nın askeri modernleşme çerçevesinde zaman içerisinde kaydettiği ilerlemeler ve askeri sanayinin gelişimi için bk. Ersoy Zengin, *Tophane-i Amire'den İmalat-ı Harbiye'ye Osmanlı Devleti'nde Harp Sanayi 1861-1923,* Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2020, s.36-49.

6 Ernest Gellner, *Milliyetçiliğe Bakmak,* (çev. Simten Coşar vd.), İletişim, İstanbul, 2013, s.115.

göre batı dünyası seküler olduğu gibi demokratik bir dünyadır ve aynı zamanda güçlüdür de. Dolayısıyla *"biz de onlar gibi olmak için onlar gibi güçlü olmalıyız"* diye düşünen batı-dışı toplumların aydınları, Batı toplumunun yolunu takip etmeye başlamışlar. Gellner, Batıyı takip eden toplumlarda, yukarıda dile getirilen düşüncelerle birlikte seküler ve demokratik olmanın da bir zorunluluk olduğu şeklindeki bir anlayışın da yerleştiğini belirtmektedir.[7] Aslında Avrupa toplumlarında *"batı"* olarak adlandırılabilecek niteliklere sahip *"farklı bir bütünlük"* iyice belirginleşmeye başlayana kadar, Avrupa'nın kendisi de kendi *"batılılaşma"* yada modernleşme sürecini yaşamış ve bu süreç, diğer toplumlar batılılaşmaya başladığında, dinamik bir şekilde devam etmektedir.[8] Fakat Batı'nın gelişimi, onları takip ederek modernleşmeye çalışan toplumların pratize ettiği gibi; önce teorisi yapılmış, bilinçli bir programla ortaya konulmuş veya saptanmış bir *"toplum modeli"*ne uygun bir şekilde hayata geçirilmiş değildir. Tam aksine Avrupa'da gerçekleşen modernleşme, çeşitli düzeylerde ve niteliklerde birçok unsurun, kısa olmayan bir zaman dilimi boyunca toplumun içinden ve çelişkiler yaşayarak gerçekleşmiştir.[9]

Modernleşme olgusunu Doğu-Batı ilişkilerinin tarihsel arka planını dikkate alarak daha geniş bir çerçevede değerlendiren H. Z. Ülken, Batı dünyasının 13 ila 15. yüzyıllar arasında, Doğu dünyasının düşünsel hayatını anlamak için ortaya koyduğu çabaların hızlı bir biçimde geliştiğini ve Batı dünyasını *"bir dünya uygarlığı"* konumuna yükselttiğini, 19. yüzyıl ortalarına gelindiğinde bu iki dünya arasında çok büyük bir farkın ortaya çıktığını, Doğu dünyasının Batı dünyası karşısında bütün taraflarıyla büyük bir yenilgi aldığını ve sarsıntılar geçiren Doğu'nun, bu zaman diliminde *"dünya uygarlığının fikir ürünlerini geniş boyutlarıyla kavramasının"* mümkün olmadığını iddia etmektedir.[10]

OSMANLI'DA MODERNLEŞME FENOMENİ

Batı Avrupa'da feodalizmin çökmesiyle ortaya çıkan Modernleşme olgusu; burjuva sınıfının gelişmesi, Rönesans, Reformasyon, Aydınlanma Dönemi, Sanayi Devrimi ve siyasi hakların yönetenlerden yönetilenlere doğru yayılarak, toplumları hem farklılaştıran hem de merkezileştiren bir süreç olarak tezahür etmiştir.[11] Osmanlı'da ise bu fenomen daha çok devleti kaybetme korkusu tarafından belirlenmiş, etkin bir yerel idari yapı inşa etme isteğinin merkezi iktidarı sağlama alma saplantısıyla karşılaşmış, Avrupa'nın teknolojik gelişmesini ithal etme hedefiyle Osmanlı'nın *"Müslüman özünü koruma zorunluluğu"* hasebiyle hafiflemiştir.[12]

7 Gellner, age., s.117.

8 Ömer Faruk Yelkenci, *Türk Modernleşmesi ve II. Abdülhamid'in Eğitim Hamlesi,* Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2010, s.23.

9 Taner Timur, *İlkel Feodalizmden Yarı Sömürge Ekonomisine,* İmge Kitapevi, Ankara, 1996, s.85.

10 Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi,* Kültür Yayınları, İstanbul, 2013, s.XXII.

11 Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi,* (Der: Mümtazer Türköne, Tuncay önder), İletişim, İstanbul, 2015, s.25. Bu dönemde Osmanlı'da Batı'nın da etkisiyle birçok dernek, siyasi parti ve kulüp kurulmuş, bu yapılar toplumsal dönüşüme ciddi katkılar sunmuştur (Salih Başkutlu, Sabri Özçakır, "Osmanlı İdaresi Zamanında Midilli Adası'nda Rumların Kurduğu Atlas ve Diagora Jimnastik Cemiyetleri ve Nizamnameleri", *ANKARAD,* 2020; 1 (2): ss.399-431, s.400.

12 David McDOWALL, *Modern Kürt Tarihi,* (çev. Neşenur Domaniç), Doruk Yayımcılık, Ankara, 2004, s.132. Ergut da Osmanlı'nın iç gelişmeleri dış unsurların basit birer sonucu olarak görmek yerine daha çok devletin kendisine yönelik dış müdahaleleri önlemek amacıyla geliştirdiği özgün yanıtlar olarak değerlendirmenin daha doğru olacağı kanaatini paylaşarak benzer düşünceler dile getirmektedir (Ferdan Ergut, *Modern Devlet ve Polis,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s.134). Aslında sadece Osmanlı'nın değil, Fukuyama'nın ifade ettiği gibi, Rusya'nın da son 350 yılda gerçekleştirdiği tüm reformlar ve modernleşme süreçleri, esas itibariyle, askeri tutku ile savaşlarda alınan yenilgiler tarafından motive edilmiştir. Rus hükümdarı Petro'yu, devleti modern bir Avrupa

Başka bir deyişle Osmanlı'da ortaya çıkan modernleşme süreci, Batı'dan farklı olarak, *"a priori"*si olan bir düşünceyle başlamış, daha gelişmiş bir toplum olarak görülen Avrupa'nın düzeyine çıkmayı hedeflemiş bir çerçevede sürdürülmüş, Batı bir nevi taklit edilmeye çalışılmıştır.[13] Ancak Batı'dan bakarak Osmanlı modernleşmesini değerlendiren Janet Klein, Osmanlı bürokratlarının kendi düşünceleriyle bunlara tekabül eden ıslahatlardan bir çoğunun Avrupa'da ortaya çıkan reformlarla benzer amaçlarla geliştirildiğini dile getirmektedir. Klein'e göre Osmanlı ıslahatçıları salt Avrupa'da ortaya çıkan reformları taklit etmemiş, Osmanlı'nın *"medenileştirici"* ve merkezileştirici devlet anlayışını hakim kılmak için kendi nedenleri de olmuştur. Bu nedenler içinde en öne çıkanı da diğer devletlere benzer biçimde modern ulus-devlete dönüşürken karşılamak durumunda olduğu kendi *"ihtiyaçları"* olmuştur. Dolayısıyla 19 ila 20. yüzyılın başında diğer devletlerin modern devlet inşa ederken karşılaştıkları sorunlarla Osmanlı reformcuları da karşılaşmış ve Avrupalıların bulduğu çözümlere benzer çözümler, hatta gerekçeler bulmuşlar.[14] Ancak meseleyi farklı bir noktadan bakarak ele alan Timur, 17 ila 19. yüzyıllar arasındaki Osmanlı gelişiminin, Batı'da ortaya çıkan gelişimin aksi yönünde bir yol aldığını ileri sürmektedir.[15]

Osmanlı İmparatorluğu, modern zamanlarda yaşayan veya bizzat bu modernleşme sürecinden geçen son büyük Müslüman dünya devleti olarak değerlendirilmektedir. Aslında Osmanlı son demlerinde, Habsburg Avusturya'sı ile Romanof Rusya'sı gibi çağdaşlarıyla birlikte eskiden olduğu gibi kurallarını kendilerinin koyduğu bir dünyada yaşamamaktadır. Tam aksine bu devletler artık kendileri için kuralların koyulduğu bir dünyada yaşam mücadelesi vermektedirler. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra dünyadaki oyunun kuralları, güçlü oldukları kadar etkin de olan ve dünya devletleri konumunda bulunan İngiltere, Fransa ve 1870'ten sonra da Almanya tarafından konulmaktadır.[16]

18. yüzyılın ilk yıllarından itibaren Osmanlı merkezi iktidarını şekillendiren düşünsel durumda da bir çatlama ve çözülmenin varlığı hissedilir olmaya başlamıştır.[17] Bu düşünsel sorgulamanın zamanla güçlenerek reform düşüncesine dönüşmesi esas olarak Osmanlı İmparatorluğu ile Batılı devletler arasında gelişen ilişkilerin imparatorluğun aleyhine sonuçlanması ve Batı'nın teknik açıdan üstünlüğünün kabul edilmesiyle somut hale gelmiştir.[18] Modernleşmek, batılılaşmak, Batı'ya benzemek veya Batı'yı benimsemek

---

monarşisi biçimine sokmayı yönelten askeri nedenlerdi ve Rusya'nın Kırım Savaşı'nı kaybetmesi de Rus hükümdarı II. Alexander'ı, içinde serfliğin kaldırılmasının da bulunduğu bir dizi reformlara itmiştir. Aynı şekilde Rus-Japon savaşının kaybedilmesinin de Stolipin'e reformlar yaptırmış, 1905-1914 arasında devlete büyük bir ekonomik büyüme yaşatmıştır (Francis Fukuyama, *Tarihin Sonu ve Son İnsan: Yeni Dünya Düzeni Nedir?,* (çev. Zülfü Dicleli), Gün Yayıncılık, İstanbul, 1999, s.87).

13 Örs, age., s.102.

14 Janet Klein, *Hamidiye Alayları: İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri,* (çev. Renan Akman), İletişim, İstanbul, 2014, s.37. Osmanlı Devleti özellikle Lale Devri'nden itibaren modern toplumların ihtiyaç duyduğu askeri, idari, siyasi ve ekonomik ıslahatlar yapmış, yeni koşullara ayak uydurmak için çalışmalarını hızlandırmıştır (bk. Ruhat Alp, *Kafesten Temsiliyete Osmanlı Devleti'nde Veliahtlık Kurumu,* Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2019, s.166).

15 Bu zaman diliminde, Batı toplumlarında mutlak monarşiler egemenliklerini pekiştirip, skolastik düşünce yapısını hırpalayıp bertaraf etmeye başlayan rasyonalizmin etkisiyle şekil alırken Osmanlı'nın, her ne kadar IV. Murat ve Köprülü Mehmet Paşa gibi çok sert yöneticiler zamanında kısmen değişmişse de, Kanuni devrindeki istikrarını kaybettiği görülmektedir (bk. Timur, age., s.59).

16 Selim Deringil, *Simgeden Millete: II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s.166.

17 Mesut Yeğen, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s.41.

18 Mesut Yeğen, age., s.42. Carter Findley, Osmanlı modernleşmesinin birbirinden kesin olarak ayrılmış dönemlere ayrılabileceğini;

gibi kavramlar Osmanlı toplumsal yaşamına 18. yüzyıldan itibaren girmiş ama görünmeyip hissedilen bir *"Demokles Kılıcı"* olmayı başarmıştır. Ancak bu kavram esas olarak II. Meşrutiyet'ten itibaren adıyla sanıyla net bir şekilde tartışılmaya başlanmıştır.[19]

İlk başlarda daha ihtiyatlı bir süreç olarak takip edilen modernleşme olgusu, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucu kadroları arasında yer alan ve Osmanlı devlet ve toplum düzeninin içinde bulunduğu şartların farkında olan Abdullah Cevdet'in ortaya attığı laik ve radikal Batıcılıkla daha sert bir görünüm almıştır.[20] Cevdet'e göre Osmanlı İmparatorluğu için Batılılaşma olmazsa olmaz bir zorunluluk mesabesindedir: *"Tek bir uygarlık var, o da Avrupa uygarlığıdır, onu gülü ve dikeni ile getirmek gerek."*[21] Batının seküler düşünce yapısını iyice içselleştirdiği anlaşılan Cevdet, bir çalışmasında Osmanlı toplumuna şu şekilde seslenmiştir:

"Sizi aydınlatmaya çalıştım gece gündüz
Ay'dan güneşe gittim, güneşten aya geldim
Peygamberler vaat ederler cennet öbür dünyada
Ben size bu dünyayı cennet yapmaya geldim."[22]

OSMANLI'DA MODERN EĞİTİM

Osmanlı Devleti'nde eğitimin modernleştirilmesi mevzusu her ne kadar daha önce gündeme gelmiş olsa da, esas itibariyle Tanzimat döneminin ıslahatçı anlayışının bir izdüşümü eğitim alanında da kendini göstermiş, 1839 yılında Mekteb-i Maarif-i Adli, 1848 yılında Maarif-i Adliye ile Ulum-u Edebiye mektepleri, 1848 yılında İstanbul'da beş rüşdiye, 1850'te Darü'l-Maarif, 1849 yılında Darülmuallimin (erkek öğretmen okulu) kurulmuş, 1846 yılında Darü'l Fünun için girişimlerde bulunulmuştur. 1853 yılında payitaht dışındaki vilayetlerde yirmi beş rüşdiyenin açılması kararlaştırılmışken,[23] 1858 yılında ilk kız rüşdiyeler açılmıştır.[24] Eğitimde yeterli olmayan ancak ileriye doğru atılan bu adımlar çerçevesinde 1869 yılındaki kayıtlara bakıldığında memleket sathında 100'e yakın rüşdiye mektebinin açıldığı görül-

III. Selim (1789-1807) ile II. Mahmut'un (1808-1839) iktidar yıllarını kapsayan zaman dilimini güçlü sultanlar dönemi olarak; sivil bürokrasi hegemonyasının inşa edildiği ancak siyasi dengenin tam olarak sağlanamadığı 1839-1871 arasındaki zaman dilimini Tanzimat dönemi olarak; anayasal sistemin kurulmaya çalışıldığı, sarayın yeniden iktidar merkezi haline getirildiği, siyasi dengenin yeniden sağlandığı 1871-1908 yılları arasındaki dönemi II. Abdülhamid devri olarak ve nihayetinde anayasal sisteme geçişi gerçekleştiren dönüşümün yaşandığı 1908-1922 arasındaki dönemin de II. Meşrutiyet devri olarak adlandırılabileceğini ileri sürmüştür (Carter V. Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform: Babıali 1789-1922,* (çev. Ercan Ertürk), Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, s.79-80).

19 İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı,* Timaş Yayınları, İstanbul, 2015, s.20.

20 Ortaylı, age., s.28-29.

21 Paul Dumont, François Georgeon, *Bir İmparatorluğun Ölümü 1908-1923,* (Server Tanilli), Yenigün Yayıncılık, İstanbul, 1997, s.31.

22 Şerif Mardin, Cevdet'in batıcı düşüncesini şu şekilde özetlemektedir: ""halk"ı eğitmek Osmanlı kütlelerini medeniyet akımına katmak" onun düşüncesinin temelidir (Şerif Mardin, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908, İletişim yayınları, İstanbul, 1994, s.221).

23 Kodaman, age., s.14. (ayrıca bk. Yıldız, age., s.11).

24 Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi C.1,* Eser Matbaası, İstanbul, 1977, s.457-459.

mektedir.[25] Eğitimde alanındaki bu teşebbüsler devam etmiş, önce 1862 yılında Darül Muallim-i Sıbyan daha sonra ise 1870 yılında Darülmuallimat (Kız Öğretmen Okulu) mektepleri açılmıştır.[26]

Eğitim meselesi, Osmanlı İmparatorluğunda, 19. yüzyılın ikinci çeyreğiyle birlikte gerçekleştirilen Tanzimat reformlarından sonra bürokratlar tarafından *"sürekli bir misyon"* olarak görülmeye başlanmış,[27] 1869 yılında kabul edilen nizamnameyle de bir bütün olarak değerlendirilmiştir. Bu nizamnameyle Batı'dakine benzer eğitim kurumlarını Osmanlı topraklarında tesis etme hedefi ortaya konulmuş, yeni açılacak okullarda uygulanan eğitim ilkelerinin Osmanlı eğitim sisteminin içine dahil edilmesi hedeflenmiştir.[28] 1 Eylül 1869'de ilan edilen nizamnameyle öncelikle ilköğretim zorunlu hale getirilmiş; sıbyan mektepleri, mahalle mektepleri ve köy okulları ilköğretim kurumları olarak belirlenmiştir. Ayrıca, rüşdiyeler ikinci kademe olarak tespit edilmiş, rüşdiye okullarının 500 ve üstü haneli kasabalarda açılması planlanmıştır. Aynı şekilde, idadilerin yani ortaokulların da 100 haneli merkezlerde tesis edilmesine karar verilmiş, sultanilerin yani liselerin de vilayet merkezlerinde açılması karar altına alınmıştır. Son olarak da Osmanlı payitahtında bir darülfünun yani üniversitenin kurulması kararı da alınmıştır. Bunların dışında payitahtta bir darülmuallimin[29] yani erkek öğretmen okulu, ile bir darülmuallimat yani kız öğretmen okulunun açılması da bu nizamnamede yer almıştır. Nizamnameye göre Osmanlı eğitim sisteminde maarif merkezi örgütlenmesi ön görülmüş ve bu müessesenin vilayetler merkezlerinde şubelerinin açılması kararlaştırılmıştır.[30] Söz konusu nizamnamenin ortaya koyduğu çerçeveyle eğitim sisteminde yeni bir yapılanmaya gidilmiş, Osmanlı eğitim kurumları; ilk, orta ve yüksek öğretim şeklinde üç grupta toplanmıştır. Yeni sistem ile ilköğretim okullar olarak sıbyanlar, iptidailer, rüşdiyeler; Ortaöğretim kurumları olarak idadiler ile sultaniler; Yükseköğretim kurumları olarak da darülfünun ile mesleki yüksek okullar belirlenmiştir.[31] Bu çerçevede genel okullar beş sınıfa başka bir deyişle; sıbyan (birinci), rüşdiye (ikinci), idadiye (üçüncü), sultaniye (dördüncü) ve yüksek okullar (beşinci) şeklinde beş kademeye ayrılmıştır.[32]

Fakat düşünsel düzlemdeki bu ilerlemeye ve onun izdüşümü olarak okulların açılmasına rağmen kitlesel eğitimin ilköğretim düzeyinde imparatorluğun sathına yayılması ancak II. Abdülhamid döneminde

25 Kodaman, age., s.92.

26 Tekeli, İlkin, age., s.66.

27 Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, Yapı* Kredi yayınları, İstanbul, 2007, s.125-126. (ayrıca bk. İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü,* TTK Yayınları, Ankara, 1999, s.75). Babıali'nin bürokratlarını ön plana çıktığı ve iktidar odağı olmaya başladığı 1838-1851 yılları arasında, daha önce II. Mahmud'un başlattığı teşkilatlanma sürdürülmüştür. Bu zaman zarfında 1838 yılında Mekatib-i Rüşdiye Nezareti, 1845 yılında Muvakkat Meclis-i Maarif, 1846 yılında Daimi Meclis-i Maarif-i Umumiye, 1847 yılında Mekatib-i Umumiye Nezareti gibi teşkilatlar oluşturulmuştur (Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi,* Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991, s.14).

28 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi C. VIII,* TTK yayınları, Ankara, 1988, s.375-376.

29 1869 yılında Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile kararlaştırılan ancak bir türlü açılamayan büyük bir Darülmuallimin okulun ancak 1878 yılında, yani II. Abdülhamid'in padişah olmasından iki yıl sonra açılabilmiştir (bk. Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi,* MEB, İstanbul, 1970, s.146).

30 Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi,* İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları, İstanbul, 2003, s.89.

31 Şadiye Yılmaz, *Osmanlıdan Cumhuriyete Sıbyan Mekteplerinde Yenilik ve Gelişmeler,* Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2009, s.61.

32 Yılmaz, age., s.76.

gerçekleşebilmiştir.[33] Eğitim meselesi, 23 Aralık 1876 yılında ilan edilen Kanun-ı Esasi'de ele alınmış, II. Mahmut zamanında sadece İstanbul için getirilen ilkokula devam zorunluluğu kaidesi bütün imparatorluk için geçerli kılınmıştır: *"Osmanlı efradını kaffesince tahsil-i maarifin birinci mertebesi mecburi olacak ve bunun derecatı ve teferruatı nizam-ı mahsus ile tayin kılınacaktır."* Bu yeni durum, benzer şekilde ve kanunun kabul edildiği tarihe yakın tarihlerde Batılı devletlerde de genel bir kaide haline getirilmiştir.[34] Fakat bütün bu çabalara rağmen Osmanlı İmparatorluğu'nda 1800'de %1 civarında olan okuryazarlık oranının 1900'lere gelindiğinde ancak %5 ila %10' arasında bir orana yükseldiği genel kabul görmektedir.

Dönemin önde gelen aydınlarından Namık Kemal, eğitim ile de yakından ilgilenmiş, bu konuda yazılar yazmıştır. Kemal, yapılan çalışmalar neticesinde kat edilen mesafeye rağmen dönemin eğitim çalışmalarını yetersiz veya gereksiz görmüş olacak ki şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur: *"Eğer cidden maârifin ilerlemesi isteniyorsa, devlet tarafından olsun, halk tarafından olsun öyle darülfünûn, büyük öğretmen okulları yapmak veya her köyde bir okul bulundurmak gibi, güçlüğü insanı ye'se düşürecek büyük teşebbüsleri zamana bırakarak şimdilik küçük fedakâlıklarla yalnız İstanbul'da birkaç düzenli ilkokul ve ortaokul (rüşdiye) açmaya çalışmalıdır."*[35] Dönemin aydın-bürokratlarından Ahmet Cevdet Paşa da eğitim konusunda yapılanları yetersiz bulan ve yapılanların da yanlış yapıldığını ileri sürenlerden: *"Mekâtib-i rüşdiyye küşad ile tarıyk-i terakkıyde bir adım ileri atıldı. Lâkin işin ortasından başlanılmış oldu. Zira meclis-i muvakkatin tertibine nazaran ibtida mekâtib-i sıbyan ıslâh olunup da anlardan yetiştirilecek çocuklar için mekâtib-i rüşdiyye küşad olunmak lâzım gelirken mekâtib-i sıbyan hâli üzere kaldı..."*[36]

MODERN EĞİTİMİN BİR ARACI OLARAK RÜŞDİYE MEKTEPLERİNİN AÇILMASI

Osmanlı eğitim sisteminin içine girdiği modernleşme sürecinin bir yansıması olarak rüşdiye mektepleri 1838 yılında açılmıştır. Geleneksel eğitim sisteminin ihtiyaçlarına göre yapılandırılmış olan ve zamanın gereklerine cevap vermekte yetersiz kalan sıbyan mekteplerin bakımsızlığı da bu yeni mekteplerin açılmasını bir nevi zorunlu kılmıştır. Bu okullar inşa edilirken *"okuma yazma bilmeyenlerin memleketine faydalı olamayacağı"* prensibi esas alınmıştır. Çağın ihtiyaçlarına göre eğitim veremeyen geleneksel eğitim kurumlarından sıbyan mekteplerinin üstüne modern eğitimin araçlarıyla donatılmaya çalışılan rüşdiyelerin açılması yeni bir anlayışın tezahürü olarak görülebilir.[37] Rüşdiye mektepleri, orta dereceli eğitim kurumu şeklinde orta mektep veya orta okul olarak planlanmış,[38] ibtidaî mektebi ile idadi mektebi arasında üçü ilk, üçü orta olmak üzere altı sınıflık bir eğitim kurumu olarak yapılandırılmıştır.[39] İlk olarak 1839'un 5

33 Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji,* s.125-126; Tekeli, İlkin, age., s.75).

34 Kodaman, age., S.67. (ayrıca bk. Hatip Yıldız, *Osmanlı Yenileşme Döneminde Diyarbekir Vilayeti'nde Eğitim (1870-1910),* Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, s.23).

35 Ülken, age., s.102.

36 Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir 1-12,* (Haz: Cavid Baysun), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1991, s.11.

37 Yılmaz, age., s.60-61.

38 Ferit Develioğlu, *Osmanlıca Türkçe Lügat, Doğuş Matbaası,* Ankara, 1970, s.1082. (ayrıca bk. Sedat Karadurmuş, *20. Yüzyılın Başlarında Kayseri'de Eğitim,* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Afyon, 2006, s.3).

39 Abdullah Yeğin, *İslami-İlmi-Edebi-Felsefi Lügat,* Hizmet Vakfı yayınları, İstanbul, 2003, s.252.

Şubatında hazırlanan bir layihada eğitimde ıslahat yapılmasının mecburiyet kesp ettiği, kurtuluşun en önemli reçetesinin eğitimde yattığının altı çizilmiş, payitahtta Selâtin-i İzam Mekatib-i olarak adlandırılan 33 sıbyan mektebinin devamı ve ikinci kademe olarak da "Sınıf-ı Sani" adıyla yeni mekteplerin açılmasının ehemmiyeti vurgulanmıştır. Dönemin padişahı II. Mahmut, Meclis-i Umuru Nafia tarafından yeni açılacak mektepler için konulan *"Sınıf-ı Sani"* ismini beğenmemiş, Mekatib-i Rüşdiye adının bu mektepler için daha uygun olacağına karar vermiştir.[40] 29 Ocak 1839 yılında yayınlanan Hatt-ı Hümayun'da *"...hazret-i şahanede bu def'a tertib ve tanzim buyurulmuş olan mekâtib-i rüşdiye nizamât-ı müstahsenesine dair nüsha Takvim-i Vekâyi'a derc olunmak üzere Meclis-i Umûr-ı Nafîâ'dan tahrir olunmuş olan ilmuhaber ile..."*[41] şeklinde bir ifadeyle yeni kurulacak mekteplere rüşdiye adının verildiği anlaşılmaktadır.[42] Bunu takiben Meclis-i Umûr-ı Nâfia'nın aldığı karar doğrultusunda Mekâtib-i Rüşdiye Nezâreti[43] kurulmuş, 5 Şubat 1839'da nezaret görevine Esad Efendi getirilmiştir.[44]

Esad Efendi tarafından bir nizamname hazırlanmış ve sultanın iradesi ile 11 Şubat 1839 tarihinde yayımlanmıştır. Buna göre açılan ilk rüşdiye mektebine *"Mekteb-i Maarif-i Adliye"* adı uygun görülmüştür.[45] Söz konusu dönemde sıbyan mektebini tamamlayanların devam edebileceği, rüşdiye düzeyinde kurulan ilk mektep Mekteb-i Ulum-i Edebiyye olmuştur. Bu okullarda öğrencilere doğru dürüst yazı yazma ve değerlendirme yapabilme becerileri kazandırılmaya çalışılmıştır. Bu mekteple birlikte Mekteb-i Maarif, eğitim sistemi dahilinde açılan ilk rüşdiye mektebi olarak kabul edilmektedir. 1839 yılının Şubat ayında kurulması planlanan genel rüşdiyelere ise ancak 1846'dan sonra açılabilmiştir.[46] Sultan Abdülmecid, 1845 yılında memleket sathında okulların açılması için bir ferman yayınlamış, bunun üzerine ilk rüşdiye mektepleri (Mekteb-i Maârif-i Adliye ile Mektebi Ulûm-ı Edebiye'den sonra) açılmaya başlanmıştır. Bu çerçevede ilk girişim Mekâtib-i Umûmiye Müdürü Kemal Efendi tarafından yapılmıştır. Kemal Efendi, 25 Şubat 1847'de gerekli izinleri aldıktan sonra Davutpaşa semtinde bulunan bir sıbyan mektebini rüşdiye mektebine dönüştürmüş, okulda derslerin modern eğitim sistemine (usûl-i cedîdeye) göre işlenmesini sağlamıştır.[47]

40 Deniz Özgan, *II. Mahmut (1808-1839) ve Atatürk (1923-1938) Dönemi Eğitim Politikalarının Karşılaştırılması ve Analizi,* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2012, s.32.33.

41 BOA. H.H., 494/24232. (14 Za 1254 / 29 Ocak 1839) (aktaran: Ayşegül Altınova*, Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri,* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010, s.26.

42 Altınova, a.g.t., s.26.

43 Müzeyyen Hüküm, *19. Yüzyıl Sonu ve 20. Yüzyıl Başlarında Ankara Vilayetinde Eğitim,* Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2018, s.8-9; Bu nezaret, bugünkü manasıyla bir bakanlık olarak yapılandırılmamış yalnızca Evkâf Nezâreti'nin bünyesinde faaliyet gösteren bir müdürlük olarak işlevsel kılınmıştır (Ahmed Rasim, *Osmanlı C. VI,* (Haz: Metin Hasırca), Emir Basın Yayın, İstanbul, s.2143). Yeni nezaret, geleneksel medrese formundan farklı olarak, yeni duruma uygun bir şekilde düzenlenmiş modern eğitim kurumları inşa etmek isteyenlerin kişisel gayretleriyle ortaya çıkmıştır. Nezaretin esas önemi modern eğitim sisteminin ilk basamağında yatmaktadır denilebilir (Kodaman, age., s.6).

44 BOA. H.H., 1320/51545 (29 Za 1254 / 15 Mart 1839); Esad Efendi'ye bundan önce Anadolu payesi verilmişti. Esad Efendi'ye verilen nişan ve payelerle ilgili olarak Bk. BOA. H.H., 465/22801 (22 Ş 1254 / 10 Kasım 1838); BOA. H.H., 465/22801/A (29 Z 1254 / 15 Mart 1839) (aktaran: Altınova, agt., s.27).

45 Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi C.II,* Eser Maatbası, İstanbul, 1977, s.384.

46 Ergin, age., s.385-387; Mustafa Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri,* Ocak Yay. Ankara, 1996, s.23; Yıldız, age., s.12.

47 Altınova, a.g.t., s.183-185; Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform,* İstanbul, 1993, s. 226; Hüküm,

Rüşdiye mektepleri açıldıkları ilk zamanlarda bir hazırlık okulu olarak değerlendirilmiş ancak daha sonra ortaokul olarak kabul görmüştür.[48] Rüşdiye mekteplerine Kur'an-ı Kerimi hatmetmiş ve ilmihal okumuş çocukların alınması kararlaştırılmıştır.[49] Öğrenim süresi iki yıl olan bu mekteplere, sıbyan mektebini bitiren, devlet hizmetinde vazife ifa eden ailelerin çocukları alınması uygun görülmüştür.[50] Rüşdiye mekteplerinin eğitim süresi ilk başlarda 4 yıl iken 1850'de 6 yıla çıkarılmış, 1863'te 5 yıla düşürülmüş ve en nihayetinde 1869 yılında yeniden 4 yıl olarak kararlaştırılmıştır.[51] 1869 yılında ilan edilen Maarif Nizamnamesinde rüşdiye mekteplerinin; 1. Beş yüz haneden fazla olan her kasabada birer rüşdiye açılacağı, 2. Rüşdiyelerin her türlü masraflarının vilâyet maarif idaresi sandığından karşılanacağı, 3. Rüşdiye binalarının meclis-i kebir-i maarif tarafından gönderilen planlara göre yapılacağı, 4. Her rüşdiye, talebe sayısına göre bir veya iki öğretmen ve ayrıca bir gözetmen ve bir de hademe tayin olunacağı 5. Muallim-i evvelin (başöğretmen) 800, muallim-i saninin 500, gözetmenin 250 ve hademenin 150 kuruş maaşla istihdam edileceği, 6. Rüşdiyelerde öğretim süresinin 4 yıl olacağı, 7. Bütün rüşdiyelerin 1–23 Ağustos tarihlerinde tatil olacağı, 8. Rüşdiyeyi bitirenlerin imtihanla idadiye kabul edileceği gibi kararlar alınmıştır.[52] Aynı nizamnameyle alınan ve rüşdiye mekteplerini dolaylı olarak da olsa ilgilendiren diğer kararlar ise şunlardır:

"52. maddede, çeşitli derecelerdeki mektepler için mükemmel muallimler yetiştirilmek üzere Dersaadet'te bir büyük Dârülmuallimîn te'sis olunub üç şubeye ayrıldığı ve her şubenin de birinin edebiyata, diğerinin ulûm ve fünuna mahsus olmak üzere iki sınıfa ayrıldığı; birinci şubenin rüşdiyeye, ikinci şubenin idadiye ve üçüncü şubenin sultaniye mekteplerine muallim yetiştireceği belirtilmiştir. 53. maddede, rüşdiye şubesinin iki daireye ayrıldığı, birincisinin İslâm, ikincisinin sınıf-ı gayr-i müslime mekâtib-i rüşdiyesi için yetiştirilecek muallimlere mahsus olduğu ifade edilmiştir. 54. maddede, rüşdiye şubesinin tahsil müddetinin üç sene olduğu ve adı geçen derslerin okutulacağı belirtilmiştir."[53]

Rüşdiye mekteplerinde Türkçe, Arapça, Farsça, Fransızca, mantık, matematik, geometri, tarih, coğrafya, siyaset gibi ilmi, lisani ve beşeri derslerin okutulması kararlaştırılmıştır. Rüşdiyelere ilk zamanlar, 18 yaşından küçük olmak şartıyla, 100 yatılı ve 100 de gündüzlü olmak üzere 200 öğrencinin alınması planlanmıştır. Fakat okuldan mezun olanların memur olarak atanmaya başlanmaları, bu yeni ve modern eğitim kurumuna ilgiyi artırmıştır. Dolayısıyla 8 Eylül 1839 tarihine gelindiğinde okula kayıtlı öğrenci sayısı planlananın çok üzerinde olarak 600'ü geçmiştir. Disipline, dini terbiyeye ve ibadet konularına ziyadesiyle önem veren bu okulların mesai saatleri ayrıntılı olarak planlanmış; okulda cuma günleri hariç haftanın altı günü ders işlenmiştir. Ayrıca bu mekteplerde okuyan çocuklara Asakir-i Mansure erlerinin maaşları kadar bir maaş bağlanmıştır. Hem bu maaşların hem de okula ait diğer tüm giderler (muallimlerin, görevlilerin ve yatılı kalan öğrencilerin yiyecekleri, giyecekleri ve kırtasiye masraflarının

a.g.t., s.8.

48 Kodaman, age., s.91.

49 Özgan, a.g.t., s.32.33.

50 Ergin, age., s.383-384.

51 Cahit Baltacı, "Osmanlı Devleti'nde Eğitim Öğretim", *Türk Ansiklopedisi C.11,* Ankara, 2002, s.455.

52 Kodaman, age., s.93.

53 *Düstûr,* I. Tertip, C. I, s 194-196.

karşılanması) için Dimetoka, Lefkoşe ve Pıravişte kazalarına ait gelirler, konuyla ilgili mükellef kılınan Mansure Hazinesine bağışlanmıştır.[54]

Sultan Abdülaziz döneminde 386'ya kadar çıkarılan rüşdiye sayısı,[55] Tanzimat Dönemi ıslahatlarının meyvelerinin alındığı II. Abdülhamid devrinde bir ara 600'e kadar çıkmıştır.[56] Yeni sultan tahta çıktığında payitahtta 2.099, Şehremanetine bağlı yerlerde 298, Rumeli bölgesinde 7.878, Ege adalarında 742, Arap coğrafyasında 1.340, Anadolu bölgesinde de 7.033 öğrenci 423 rüşdiye mektebinde eğitim öğretime devam etmektedir.[57] Rüşdiyelerde eğitim gören talebe sayısı 1895 yılına gelindiğinde 41.716 olmuştur. Ancak Müslüman olmayan halkların rüşdiyelerde eğitim gören öğrenci sayısına bakıldığında bu rakamın çok da tatmin edici olmadığı anlaşılmaktadır. Aynı yılın rakamlarına bakıldığında Müslüman olmayan unsurların rüşdiyelerde okuyan öğrenci sayısı neredeyse Müslüman öğrencilerin iki katıdır: 82.916.[58]

Eğitim alanındaki teşebbüslerin bir süreklilik arz etmesi ve zaman geçtikçe daha üst kademelerin açılması için yapılan girişimler neticesinde rüşdiye mekteplerinin bir üst kademesi olan idadiler daha fazla önem kazanmaya başlamıştır. Dolayısıyla rüşdiye mektepleri eğitim sistemi dahilinde ikinci planda kalmıştır. Hatta bu süreç öyle bir noktaya varmış ki 1889 yılında idadi mekteplerinin açıldığı neredeyse bütün mahallerde rüşdiye mektepleri kapatılmaya başlanmıştır. Örneğin yalnızca 1889 yılında 22 rüşdiye kapatılmış; öğretmenlerle birlikte diğer görevliler idadi mekteplerinde görevlendirilmiş, daha önce rüşdiyelere ayrılan ödenekler de idadilere verilmiştir.[59] Zaten bir yıl önce, yani 1888 yılında diğer

54 Özgan, a.g.t., s.32.33. Rüşdiye mekteplerinin programları hem yüksek öğretim için hem de mesleki eğitim için uygun geliştirilmiştir. 1846 yılında ele alınmış bir talimatnameye göre Kur'an-ı Kerim, akaid, arapça, hesap ve yazı öğreti için dersler öğretişmiş,1848 yılında bu derslere Farsça, coğrafya ve hendese gibi derslerde eklenmiştir. 1867 yılına dek bu mekteplere sadece Müslüman ahalinin çocukları kabul eden mektepler artık Müslüman olmayan halkların da çocuklarını kabul etmeye başlamıştır (Baltacı, agm.., s.455).

55 Sultan Abdülaziz, 1868'de 87 olan rüşdiye sayısı, 1874'de gelindiğinde 386'ya çıkarmıştır. Bu mekteplerin 160'ı Rumeli'de faaliyet gösterirken 203'ü Anadolu inşa edilmiştir. Payitahtta kurulan mekteplerin 9'u kız rüşdiyesi olarak ayrılmıştır. Bu mekteplerde, 1974 yılında 20.000 civarında öğrenci eğitim görmektedir (Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi: Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856) C. VII,* TTK Yayını, Ankara, 1994, s.200-201).

56 II. Abdülhamid döneminde rüşdiyelerin sayısı 250'den 600'e çıkarılmış, idadilerin sayısı 5'ten 104'e yükseltilmiştir. Ayrıca, 4 tane olan darü'lmualliminlerin sayısı 32'ye çıkarılmış, 200 olan ibtidai okulun sayısı da neredeyse 5.000 civarına yükseltmiştir. Bir taraftan yeni sıbyan okulları açılmış, diğer taraftan açılan yaklaşık 10000 sıbyan okulunda "usul-u cedide" ile eğitimin yapılması sağlanmıştır (Kodaman, age., s.107). Osmanlının taşra vilayetlerinden mezun olan talebeler, genellikle, hukuk eğitimine devam etmek arzusuna sahip olduklarından 1907 yılında Rumeli bölgesi için Selanik'te, Güney bölgeleri için Bağdat'ta, Anadolu için Konya'da birer tane hukuk mektebi de inşa edilmiştir (Yelkenci, age., s.119-120). Sultan saltanatı boyunca, modern bir eğitimin alınabilmesi için imparatorluk genelinde 10.000 civarında okul inşa ettirmiştir. II. Abdülhamid döneminde imparatorluk, geleneksel yapıdan modern devlete dönüşürken, devlete hizmet eden memurlarının sayısı da hızlı bir şekilde artmıştır. Bu dönemde eğitim nazırlığıyla birlikte ticaret, sağlık ve bayındırlık nazırlıkları da kurulmuş, bu yönüyle, devlet modernleşmesini hızlandırmıştır (Quataert, age., s.106).

57 Kodaman, age., s.95.

58 Altınova, a.g.t., s.149.

59 Kodaman, age., s.101-102. Maarif-i Umumi Nizamnamesi, "idadi" olarak adlandırılan yeni bir eğitim kurumunun açılmasını kararlaştırmış, hazırlayıcı manasına gelen bu yeni mektep, eğitim sistemi içinde sultanilerle rüşdiyeler arasında olacak şekilde orta okullar olarak düşünülmüştür. Bu okulların ilki, payitahtta Darülmaarif okulunun dönüştürülmesiyle 1872 yılında açılmıştır. 1874 yılı Salnamesi'ne göre, iki yıl içinde, İstanbul'da açılan idadi sayısı dörde yükselmiştir (Tekeli, İlkin, age., s.68). Ancak idadilerin ülke sathına yayılmasını sağlayan olgu, 1883 yılında aşar vergisine eğitim için eklenen vergi olmuştur. Çünkü idadiler, aşar vergisine eklenen bu vergi vasıtasıyla finanse edilmiştir. Bununla birlikte vakıflar ve halktan toplanan bağışlar da idailer ile rüşdiyelerin

eğitim kurumlarına verilen önemin artmasıyla gözden düşmeye rüşdiye mektepleriyle ilgili olarak maarif komisyonu şu kararları almıştı; 1-Rüşdiyelerin iki yıla indirilmesi, 2- İdadi bulunan ve mümkün olan mahallerde rüşdiyelerin idadilerle birleştirilmesi, 3- Talebesi az olan kaza ve kasaba rüşdiye binalarının iptidai okuluna çevrilmesi, 4- Bundan sonra yapılacak iptidaiye binalarının rüşdiye sınıflarını da ihtiva etmesi şeklinde kararlar almıştır.[60]

KAYSERİ RÜŞDİYESİ

Kayseri'de günümüzün ilkokulları seviyesindeki mektepler olan iptidaiye mekteplerinin bir devamı olarak açılan rüşdiyeler, memleketin diğer yerlerindeki gibi üç yıllık olarak açılmışlar. Ülke genelinde 1838 yılından itibaren açılması planlanan rüşdiye mektepleri, 20 iptidaiye mezunu olduğu için Kayseri'de de 1869 yılında[61] bir dönem Bahriye Nazırlığı yapmış olan Kayserili Ahmed Paşa tarafından yaptırılan binada eğitim-öğretim hayatına başlamıştır.[62] Ahmet Paşa'nın inşa ettirdiği yapı, 1895 yılına[63] kadar rüşdiye mektebi olarak hizmet vermiştir.[64] Bu tarihte idadiye[65] dönüştürülen rüşdiye mektebi, daha sonra sultani olarak eğitim vermeye başlamış ve en nihayetinde Kayseri Lisesi adını almıştır.[66] Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra başlattığı eğitim reformları çerçevesinde Kayseri'deki iptidaiye ile sıbyan mektepleri ilkokula, rüşdiye mektepleri ortaokula ve idadi mektebi de liseye çevrilmiştir.[67]

19. yüzyılın son yıllardaki kayıtlarına göre Kayseri idadisinde 55 Müslüman ve 3 Müslüman olmayan talebe olmak üzere 58 öğrenci bulunmaktadır. Aynı yıl içinde okula 63 Müslüman öğrenci daha gelmişken 34 Müslüman öğrenci mektebi terk etmiştir. Yani bir sonraki eğitim-öğretim yıllında 84'ü Müslüman ve 3 Müslüman olmayan halklardan olmak üzere toplam 87 talebe okula devam etmiştir. Bu öğrencilerle toplamda 7 muallim ve memur ilgilenmektedir.[68] Kayseri kasaba merkezinde açılan rüşdiyenin dışında

finanse edilmesinde kullanılmaya devam edilmiştir. Fakat imparatorluk sathında bu okullar için ayrılan kaynaklar vilayetten vilayete değişiklik göstermiştir. Ama şu da bir gerçektir ki, merkezi iktidar, merkezi bütçeden bu okullara çok özel durumlar dışında pay ayırmaya yanaşmamıştır. Ancak bazı istisnalar da yok değildir. Örneğin, bu istisnalardan biri İşkodra ve Kosova gibi vilayetlerde, komşu ülkeler Avusturya ve İtalyan mekteplerine karşılık olarak, merkezi iktidar okullara yardım yapmıştır (François Georgeon, *Sultan Abdülhamid,* Homer Kitabevi, İstanbul, 2006, s.291-292).

60 Aziz Berker, *Türkiye'de İlköğretim 1839-1908,* MEB Yayınları, Ankara, 1945, s.46-47.

61 *Kayseri Ansiklopedisi C. 2,* Ülke Yayın, Kayseri, 2010, s.101.

62 *Kayseri Ansiklopedisi C. 1,* Ülke Yayın, Kayseri, 2015, s.59. Ahmed Nazif, Kayseri rüşdiyesinin açılış tarihi olarak 1870 yılını göstermektedir (bk. Ahmet Nazif, *Mirat-ı Kayseriyye veya Kayseri Tarihi,* (çev. Mehmet Palamutoğlu), Kayseri, 1987, s.13-14).

63 S. V. A. 1318, s. 202; 1320, s. 202.; BOA. BEO. 1733 / 129915; BOA. MF. MKT. 92 / 67; 1869 yılından 1895 yılına kadar 26 yıl hizmet veren rüşdiye mektebi, bu tarihten sonra dönemin Ankara valisi Sırrı Paşa'nın talimatı çerçevesinde Kayseri'de oluşturulan komisyon tarafından idadîye dönüştürülmüştür (bk. Hüküm, a.g.t., s.40).

64 Uygur Kocabaşoğlu; Murat Uluğtekin, *Salnamelerde Kayseri: Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminin Eski Harfli Yıllıklarında Kayseri,* Kayseri Ticaret Odası Yayınları, Kayseri, 1998, s.167,196.

65 1869 yılında ilan edilen nizamnameye göre idadiler, rüşdiyelerden mezun olan Müslüman ve Müslüman olmayan çocukların bir arada öğrenim yapacakları okullar olarak açılacaktır. Bu belgeye göre nüfusu 1000 haneden fazla olan tüm kasabalara birer idadi yapılması ve muavinle 6 muallimin bulunması gerekmektedir (*Kayseri Ansiklopedisi C. 4,* Ülke Yayın, Kayseri, 2015, s.84).

66 Karadurmuş, a.g.t., s.50.

67 *Kayseri Ansiklopedisi C. 2,* Ülke Yayın, Kayseri, 2010, s.106.

68 Karadurmuş, a.g.t., s.38.

Kayseri Rüşdiyesi (İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümü)

Talas (1869) ve Develi'de (1884) de birer rüşdiye mektebi tesis edilmiştir. 1901 yılı Ankara vilayet[69] salnamesine göre, bu üç rüşdiye mektebinden toplam sekiz yüz (800) öğrenci mezun olmuştur. Mezun talebelerin bir kısmı, sonraki aşamaya geçerek eğitimine devam ederken bazıları ise resmi ve askeri hizmetlerde görev alarak toplumsal hayata karışmışlar.[70]

Bu yıllarda Kayseri'de Derece-i Ulâ Mekteb-i Mülkiye İdadisi[71] adıyla Kapan Mahallesi'nde Seyfullah Efendi Konak'ta açılan mektep, ilk bölümü rüşdiye olan Kaptan-ı Derya Kayserili Ahmet Paşa tarafından yaptırılan ve daha sonra sultani olarak kullanılan mektebin binasında hizmet vermiştir.[72] Ahmet Paşa, Osmanlı padişahları Abdülmecit ile Abdülaziz dönemlerinde Kaptan Paşa unvanıyla Bahriye Nazırlığı yapmıştır. Paşa, rüşdiye mekteplerinin memleket sathında açılmaya başladığı dönemde memleketi Kayse-

69 1900'lerin başlarında Ankara vilayeti sınırları dahilindeki Ankara Sancağında 1 adet kız, 6 adet erkek rüşdiye mektebi; Çorum Sancağında 1 kız, 4 erkek rüşdiye mektebi; Kayseri Sancağında 2 erkek rüşdiye mektebi; Yozgad Sancağında 1 erkek rüşdiye mektebi ve Kırşehir Sancağında 1 kız ve 4 erkek rüşdiye mektebi olmak üzere 3'ü kızlara ait olmak üzere toplam 20 tane rüşdiye mektebinin mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde ayrıca bir adet askerî rüşdiye mektebinin olduğu da görülmektedir (Hüküm, a.g.t., s.47).

70 AVS, H.1320/M.1902–1903, s.208, 202, 203, 254, 203; Karadurmuş, a.g.t., s.29; Mehmet Çayırdağ, "Kayseride Sultan II. Abdülhamid Dönemi Bina ve Kitabeleri", I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (11–12 Nisan 1996), s.47; Kocabaşoğlu; Uluğtekin, age., s.167.

71 Maarif Nizamnamesi çerçevesinde memleket sathında açılan idadilerden biri olan Kayseri idadisi, kasabada tesis edilen tek idadi olarak kayda geçmiştir. Kayseri kasabası, 1867'den 1914'e kadar Ankara'ya bağlı bir sancak olarak idari yapı içinde kalmış ve şehirde bulunan idadi de Ankara'da açılan idadilerin arasında gösterilmiştir (Çayırdağ, agm.., s.45).

72 Çayırdağ, agm.., s.57-58.

ri'de rüşdiye mektebi için bina yaptırmakla kalmamış, okulun bitişiğindeki çeşmeyi de tamir ettirmiştir. Rüşdiye mektebinin idadi ile birleştirilmesi neticesinde Paşa'nın inşa ettirdiği söz konusu bina "Ahmet Paşa Mekteb-i İbtidaisi" adıyla eğitim hayatına devam etmiştir.[73]

İdadi-i mülkiyeye çevrildiği yıl rüşdiyenin talebe sayısının 85 olduğu anlaşılmaktadır. Rüşdiye mektebinin idadiye dönüştürülmesinden sonra açılan Ahmet Paşa Mekteb-i İbtidaisi dışında, halktan toplanan yardım paralarıyla bir de kasabanın Sivaskapısı mahallesine mekteb-i iptidai inşa edilmiştir. Şehrin batı tarafında Darülirfan adıyla başka bir iptidai mektebinin daha tesis edildiği, ayrıca 1896 senesinde Feyz-ül Hamid Kız Mektebi İptidaisi adıyla bir okulun açıldığı kayıtlarda yer almaktadır. Bu okullarda toplam 400 talebenin okuduğu ve bunların 50-60'nın be her sene tahsil-i iptidaiyi tamamlayarak ve şahadetname alarak rüşdiye mektebinin yerine kurulan idadiye mektebine nakledildiği anlaşılmaktadır.[74]

19. yüzyılın son çeyreğinde Kayseri kasabasında 2 rüşdiye mektebinin dışında[75] Müslüman ahaliye ait 62 sıbyan mektebi ve 39 medrese eğitim hayatına devam etmektedir. Bu medreselerde 1500 kadar talebe eğitim görmektedir. Bu talebelerden her sene 30'a yakın öğrenci mezun olmaktadır. Kayseri de ayrıca Ermeni halkı tarafından açılan okulların da mevcut olduğu anlaşılmaktadır.[76] Hicri 1316 senesi (M.1898-1899) Maarif Salnamesine bakıldığında Kayseri'de rüşdiyeden idadiye çevrilen mektep dışında, üç ibtidai eğitim-öğretime devam etmekte, Develi'de de rüşdiyeyle birlikte bir ibtidai açık bulunmaktadır.[77] Bunlar dışında Kayseri bölgesinde 1907'de 3 erkek rüşdiyesi, 1910'da da 1 kız rüşdiyesinin daha açıldığı görülmektedir. Kayseri Sancağı'na bağlı kazalardan Talas, Aziziye (Pınarbaşı), Bünyan, İncesu ve Yeşilhisar'da da birer rüşdiye açıldığı kayıtlara geçmiştir.[78] Dönemin aydınlarından Şemsettin Sami'nin aktardığı bilgilere göre 19. yüzyılın sonlarında 72 bin nüfusu olan Kayseri şehrinde bir rüşdiye, 58 sıbyan mektebi, 39 medrese, 1290 cilt kitaba sahip bir kütüphane, 150 cami ve mescit, 31 tekke ve zaviye,[79] birçok türbe ve ziyaretgâh, 8 kilise, 11 hamam, bir hastane, bir güherçile fabrikası, 3710 dükkân, 115 fırın, 30 han, güzel bağ ve bahçeler ile sayfiyeler bulunmaktadır.[80]

Kayseri rüşdiyesi açıldıktan sonra rağbet görmüş olmalı ki talebe sayısı hızla artmış, kayıtlarda eğitim işlerine muallim-i sâninin tek başına yetişmediği, 625 kuruş maaşla muallim-i evvel tayinin yapıldığı anlaşılmaktadır.[81] Aslında belgelerden elde edilen verilere bakıldığında, rüşdiye mektepleri, memleket genelinde, açıldıktan sonra tek muallimle eğitimi götüremeyecek kadar talep görmüş, ikinci muallimlerin

73 Halit Erkiletlioğlu, *Kayseri Kitabeleri,* KBB Kültür Yayınları, Kayseri, 2001, s.17.

74 Kocabaşoğlu; Uluğtekin, age., s.167,196.

75 Emrah Budak, *Kaytam'daki 351 Numaralı Klasörde Yer Alan Kayseri'ye Ait Osmanlı Resmi Vesikalarının (R. 1280/M. 1863-R.1327/M.1910) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi,* Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2016, s.972.

76 Çayırdağ, agm.., s.47.

77 R. 24 Mart Sene 1287 / M.5 Nisan 1871; Karadurmuş, a.g.t., s.50.

78 *Kayseri Ansiklopedisi C. 2,* Ülke Yayın, Kayseri, 2010, s.101.

79 Osmanlı'da inşa edilmiş tekke ve zaviyelerin Osmanlı toplumu üzerinde çeşitli etkileri olmuştur (Konuyla ilgili daha detaylı bilgiler için bk. Aziz Altı, *Balkanlarda Bektaşilik XVII-XVIII. Yüzyıllar,* La Kitap Yayınları, Ankara, 2019, s.19-79).

80 *Kayseri Ansiklopedisi C. 3,* Ülke Yayın, Kayseri, 2013, s.430.

81 BEO. Ayniyât Def., Nu: 1071, s. 12, (06 N 1287 / 29 Kasım 1870) Evr. Nu: 110.

atanması için girişimler yapılmıştır. Açıldıktan sonra ziyadesiyle ilgiye mazhar olan Kayseri rüşdiyesinin öğrenci sayısı zamanla artarak 659 kişiye ulaşmış, bu eğitim kurumu da ikinci muallim tayinine ihtiyaç duymuştur. Kayseri rüşdiyesi dışında öğrencileri arttığı için ikinci muallim tayini alan diğer rüşdiyeler şunlardır: Erzurum vilâyeti, İçel sancağına bağlı Ermenek kasabası, Aydın vilâyeti, Zile, Resmo, Süleymaniye, Bayburt, Ayntab, Mirgün, Karahisar, Yanya, Basra, Boyabad, Zor sancağı Deyr kazası, Urfa sancağına tabi Birecik, Ayntab ve Simav rüşdiye mektepleri. Merkezi iktidar, ikinci muallim gönderemediği kimi bölgelerin ulemasından da yararlanma yoluna gitmiş, bu ulemalardan bazılarını imtihanı geçmek şartıyla muallim-i sani olarak tayin etmeye karar vermiştir.[82]

Eğitim gören öğrencilerinin de belli bir miktar maaş aldığı Kayseri rüşdiyesinde görev yapan muallim ve idarecilerin maaşlarının muallim evvel atandıktan sonra aşağıdaki gibi olduğu anlaşılmaktadır:

Mekteb-i rüşdiye muallim-i evveli Ali Hazıri Efendinin maaşı: 590 Kuruş

Mekteb-i rüşdiye muallim-i sani Hacı Hafız Efendinin maaşı: 380 Kuruş

Mekteb-i rüşdiye yazı hocası Ali Efendinin maaşı: 80 Kuruş

Mekteb-i rüşdiye bevvabı Mehmet Efendinin maaşı: 80 Kuruş.[83]

Kayseri rüşdiye mektebinin muallim-i evveli olarak Ömer Efendi görev yapmakta iken muallim sani olarak Hafız Mehmet Efendi ve rika muallimi olarak da Ali Efendi Şakirdan'ın görev yaptığı görülmektedir.[84] Muallim-i evvel olarak tayin edilen Ömer Efendi, aynı zamanda rüşdiye mektebinin müdürlüğünü de yapmıştır. Kayseri rüşdiye mektebinde, yukarıda isimleri zikredilen muallimler dışında: Nazif Efendi, Ali Efendi ile Mustafa Efendi de görev yapmıştır.[85]

Kayseri rüşdiye mektebi açıldıktan sonra bazı sorunlarla da karşılaşmış, bunların çözülmesi için idareciler gerekli yerlerle yazışmalarda bulunmuşlar. Rüşdiye mektebine sülüs hocası olarak tayin edilen Ali Efendi ile mektebin kapıcısı Mehmed Efendi'ye ödenen maaşların yetersiz olduğu ve bunların artırılması için gerekenlerin yapılması için başvuruda bulunulmuştur.[86] Ayrıca rüşdiye mektebi için gönderilen kitap ve risalelerin de belirtilen tarihlerde ellerine geçmediği ve bu sorunun halledilmesi için bir tahrirat yazıldığı da görülmektedir.[87] Rüşdiye mekteplerinde görev yapan mubassırlar (bakıcılar) hakkında da zaman zaman şikayetler olmuş, bakıcıların kötü hal ve hareketlerde bulunarak görevlerini ihmal ettikleri

82 Altınova, a.g.t., s.183-185.

83 Belge Klasörü: Defter/13, Belge No: 65010012914082 (aktaran: Gülsüm Aktürk Özdemir, *KAYTAM'daki 352 Numaralı Klasörde Yer Alan Defter ve Koçanların (R. 1266/M. 1850-R. 1306/M.1890) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi,* Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2019, s.320).

84 Kocabaşoğlu; Uluğtekin, age., s.48.

85 *Kayseri Ansiklopedisi C. 2,* Ülke Yayın, Kayseri, 2010, s.101.

86 Aslı Deliktaş, *Kaytam'daki 156 Numaralı Klasörlerde Yer Alan Osmanlıca Belgelere Göre Kayseri Şehir Tarihi (R. 1200 /M. 1786-1787 –R. 1323 /M. 1907-1908),* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2012, s..46.

87 R. 21 Kanun-i Evvel Sene 1296 / M. 2 Kasım 1880; Deliktaş, a.g.t., s..68

kayıtlarda yer almıştır.[88] Görevi hakkıyla ifa etmeyen mubassırların bazen görev yerleri değiştirilmişken bazen de azledilmişler.[89] Bu çerçevede Kayseri rüşdiyesi hademelerinden (bevvab) Mehmed adlı şahısın kötü hal ve hareketleri gerekçe gösterilerek görevden azledildiği ve yerine Seyyid Efendi adlı kişinin tayin edildiği kayıtlara geçmiştir.[90] Benzer sorunlarla karşılaşan diğer vilayet rüşdiyelerinin de benzer kararlar aldığı anlaşılmaktadır. Örneğin Saraybosna rüşdiye hademesi Muhammed adlı kişi de benzer şekilde tembellik ve rehavet gerekçe gösterilerek görevden uzaklaştırılmış, yerine Bekir adlı kişi tayin edilmiştir.[91]

SONUÇ

Modernleşme olgusunun Batılı toplumlarda tarihe yayılarak ve olgunlaşarak gelişme kaydetmesi; özellikle Rönesans döneminden itibaren nesnel koşulları oluşturarak ilerlemesi; Reformasyon, Aydınlanma Dönemi ve Sanayi Devrimi'nin birikimlerinden yararlanarak toplumsal altyapıyı oluşturması: aşağıdan gelen talepler çerçevesinde toplumsal sözleşmeye dayalı bir sosyoloji üzerinden parlamentoya dayalı politik bir sistem inşa etmeyi başarması, onu kendine has niteliklere sahip bir fenomen haline getirmiş, demokratik bir düzen oluşturarak Batılı olmayan veya Batı-dışı toplumlar tarafından örnek alınan bir rehber olarak algılanmasına kaynaklık etmiştir. Batı toplumunun 15. yüzyıldan itibaren girdiği modernleşme yolunu kat ederken icat ettiği, geliştirdiği; matbaa, kitap basımı, eğitim-öğretimin yaygınlaşması, gazete ve dergiler vasıtalarla bilgiyi hızlı bir şekilde dolaşıma sokması; kara, deniz, demir yollarını teşkil ederek ulaşım araçlarını hızlı bir şekilde tamamlaması; telgraf, telsiz ve telefon gibi iletişim aygıtlarını tez elden hizmete sokabilmesi ve tüm bunların neticesinde askeri alanlarda başarı kaydetmesi modernleşmek isteyen toplumların dikkatini fazlasıyla çekmiş, bu toplumların batıyı bir pusula olarak görmelerine yol açmıştır.

Modernleşmek isteyen devletlerin başında gelen Osmanlı ve onun aydın bürokratları da belli bir dönemden sonra Batı'yı yapacağı ıslahatlar için bir pusula olarak görmüş, Avrupa toplumlarında ortaya çıkan gelişmelerin kaynaklarını takip ederek, onu topraklarına taşımaya çalışmıştır. Bu çerçevede ıslahatlar yapan Osmanlı bürokratları, geleneksel eğitim sistemini de Batı'daki gelişmeleri takip ederek çağdaşlaştırmak için yeni okullar açmış, zamanın gereklerine uygun araçlarla bu okulları donatmaya çalışmıştır. Dönemin aydın bürokratları, bir taraftan bu mekteplerde eğitim verecek öğretmen yetiştirmek için mektepler açarken diğer taraftan bu okullarda yetişecek ve modern devletin önemli bir koşulu olan bürokratik sistemin ihtiyaçlarına cevap verecek talebelerin yetiştirilmesi için mektepler açmak için uğraşmışlar. Ancak Osmanlı Devleti, modernleşmek isteyen ama tam anlamıyla modern bir devlet olamadığı gibi, modern eğitim sistemini de memleket sathında tesis etmek isteyen fakat bunu tam anlamıyla gerçekleştiremeyen bir devlet olarak tarih sayfalarındaki yerini almıştır. Devletin modernleşmesini bir zorunluluk olarak telakki eden dönemin aydın bürokratlarının çabasına rağmen yaygın örgün eğitimi ile birlikte okuma-yazma oranını istenilen seviyeye çıkaramayan Osmanlı, yine de eğitim alanında yeterli olmayan ancak ilerlemeye de devam eden bir eğitim altyapısı oluşturmayı başarmıştır.

88 BOA. MF.MKB., 102/83, (12 B 1319 / 25 Ekim 1901).
89 BOA. MF.İBT., 1/52, (27 M 1289 / 06 Nisan 1872).
90 BOA. MF.İBT., 3/20, (17 Ra 1290 / 15 Mayıs 1873)
91 BOA. MF.İBT., 1/52, (27 M 1289 / 06 Nisan 1872).

Dönemin aydın bürokratlarının çabalarıyla modernleşme yoluna giren Osmanlı merkezi sistemi taşrada da yansımalar oluşturmuş, eğitimin öneminin farkında olan devlet yetkilerinin çabalarıyla eğitim kurumları açmayı başarmıştır. Osmanlı idari sistemi dahilinde kasaba ve sancak olarak yer alan Kayseri'de de benzer biri durumun yaşandığı ve bir dönem Bahriye Nazırı olarak görev yapmış olan Ahmet Paşa tarafından Memleketi Kayseri'de rüşdiye mektebinin açıldığı anlaşılmaktadır. Osmanlı eğitim sisteminin bir parçası olarak açılan Kayseri rüşdiyesi, tam da beklendiği gibi modernleşmeye çalışan devletin bürokratik sistemi içinde görev yapacak sivil ve askeri personellerin yetiştirilmesine katkı sunmuş, modern toplumların bir gereği olarak değerlendirilen eğitimli bir tabakanın ortaya çıkmasına yardım etmiştir. Modernleşme yolunda ilerleme kaydeden Osmanlı eğitim sisteminin planlayıcıları, rüşdiyelerin bir sonraki basamağı olarak ihtiyaç haline gelen idadilerin kurulması için adım atarken rüşdiyeleri idadilere dönüştürmek durumunda kalmışlar. Bu durumun bir izdüşümü olarak Kayseri rüşdiyesi de idadiye çevrilmiş, büyüyen ve gelişen hatta modernleşen şehrin ihtiyaçlarına cevap verecek yeni bir eğitim kurumunun altyapısını oluşturarak tarihsel misyonunu tamamlamıştır. Modern toplumların sürekli ilerleme kaydettiği şeklindeki anlayışa paralel olacak şekilde eğitim siteminde değişim ve gelişim kaydeden modern Osmanlı eğitim sistemi, zamanın ihtiyaçlarına cevap veren bir üst kademe okulları bünyesine almaya ve bunların sayılarını artırmaya gayret etmiştir. Ancak tüm çabalara rağmen Osmanlı Devleti tam manasıyla modern bir devlet haline gelemediği gibi Osmanlı eğitim sitemi de tam anlamıyla modern eğitim sisteminin gerekli araçlarına sahip olamamış, modern toplumların ulaştığı okuma-yazma oranına ulaşmayı başaramamıştır.

Sonuç olarak eğitim sistemini istenilen düzeyde modernleştiremese de Osmanlı, aydın bürokratlarının öncülüğünde modernleşme maharetiyle süreklilik arz eden bir ilerleme kaydetmeyi ve bu çerçevede diğer konularda olduğu gibi eğitim konusunda da belli bir düzeye kadar değişim ve gelişim kaydetmeyi başarmıştır.

KAYNAKÇA

Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir 1-12,* (haz. Cavid Baysun), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1991.

Alp, Ruhat, *Kafesten Temsiliyete Osmanlı Devleti'nde Veliahtlık Kurumu,* Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2019.

Altı, Aziz, *Balkanlarda Bektaşilik XVII-XVIII. Yüzyıllar,* La Kitap Yayınları, Ankara, 2019.

Altınova, Ayşegül*, Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri,* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010.

Baltacı, Cahit, "Osmanlı Devleti'nde Eğitim Öğretim", *Türk Ansiklopedisi C.11,* Ankara, 2002.

Başkutlu, Salih; Özçakır, Sabri "Osmanlı İdaresi Zamanında Midilli Adası'nda Rumların Kurduğu Atlas ve Diagora Jimnastik Cemiyetleri ve Nizamnameleri", *ANKARAD,* 2020; 1 (2): s. 399-431.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Belge, Murat, *"Türkiye ve Rusya", Modernleşme ve Batıcılık; Batılılaşma,* İletişim yayınları, İstanbul, 2007.

Berker, Aziz, *Türkiye'de İlköğretim 1839-1908,* MEB Yayınları, Ankara, 1945.

Budak, Emrah, *Kaytam'daki 351 Numaralı Klasörde Yer Alan Kayseri'ye Ait Osmanlı Resmi Vesikalarının (R. 1280/M. 1863-R.1327/M.1910) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi,* Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2016.

Çayırdağ, Mehmet, "Kayseride Sultan II. Abdülhamid Dönemi Bina ve Kitabeleri", I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (11–12 Nisan 1996).

Deliktaş, Aslı, *Kaytam'daki 156 Numaralı Klasörlerde Yer Alan Osmanlıca Belgelere Göre Kayseri Şehir Tarihi (R. 1200 /M. 1786-1787 –R. 1323 /M. 1907-1908),* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2012.

Deringil, Selim, *Simgeden Millete: II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

Deringil, Selim, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, Yapı* Kredi yayınları, İstanbul, 2007.

Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Lügat, Doğuş Matbaası,* Ankara, 1970.

Dumont, Paul; Georgeon, François, *Bir İmparatorluğun Ölümü 1908-1923,* (Server Tanilli), Yenigün Yayıncılık, İstanbul, 1997.

Erkiletlioğlu, Halit, *Kayseri Kitabeleri,* KBB Kültür Yayınları, Kayseri, 2001.

Ergin, Osman Nuri, *Türk Maarif Tarihi C. I-II,* Eser Maatbası, İstanbul, 1977.

Ergün, Mustafa, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri,* Ocak Yay. Ankara, 1996.

Ergut, Ferdan, *Modern Devlet ve Polis,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

Findley, Carter V., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform: Babıali 1789-1922,* (çev. Ercan Ertürk), Yurt Yayınları, İstanbul, 2014.

Fukuyama, Francis, *Tarihin Sonu ve Son İnsan: Yeni Dünya Düzeni Nedir?,* (çev. Zülfü Dicleli), Gün Yayıncılık, İstanbul, 1999.

Gellner, Ernest, *Milliyetçiliğe Bakmak,* (çev. Simten Coşar vd.), İletişim, İstanbul, 2013.

Georgeon, François, *Sultan Abdülhamid,* Homer Kitabevi, İstanbul, 2006.

Hüküm, Müzeyyen, *19. Yüzyıl Sonu ve 20. Yüzyıl Başlarında Ankara Vilayetinde Eğitim,* Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2018.

Jongerden, Joost, *Türkiye'de İskan Sorunu ve Kürtler,* (çev. Mustafa Topal), Vate Yayınevi, İstanbul, 2008.

Karadurmuş, Sedat, *20. Yüzyılın Başlarında Kayseri'de Eğitim,* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Afyon, 2006.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi Cilt VIII,* TTK yayınları, Ankara, 1988.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi: Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856) C. VII,* TTK Yayını, Ankara, 1994.

Kasaba, Reşat, *Bir Konargöçer İmparatorluk; Osmanlıda Göçebeler, Göçmenler ve Sığınmacılar,* (çev. Ayla Ortaç), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012.

Kayseri Ansiklopedisi Cilt 1-2-3-4, Ülke Yayın, Kayseri, 2010,

Klein, Janet, *Hamidiye Alayları: İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri,* (çev. Renan Akman), İletişim, İstanbul, 2014.

Kocabaşoğlu Uygur; Uluğtekin, Murat, *Salnamelerde Kayseri: Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminin Eski Harfli Yıllıklarında Kayseri,* Kayseri Ticaret Odası Yayınları, Kayseri, 1998.

Koçer, Hasan Ali, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi,* MEB, İstanbul, 1970.

Kodaman, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi,* Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991.

Koloğlu, Orhan, *Avrupa'nın Kıskacında Abdülhamit,* İletişim, İstanbul, 1998.

Mardin, Şerif, *Türk Modernleşmesi,* (Der: Mümtazer Türköne, Tuncay önder), İletişim, İstanbul, 2015.

Mardin, Şerif, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908, İletişim yayınları, İstanbul, 1994.

McDOWALL, David, *Modern Kürt Tarihi,* (çev. Neşenur Domaniç), Doruk Yayımcılık, Ankara, 2004.

Nazif, Ahmet, *Mirat-ı Kayseriyye veya Kayseri Tarihi,* (çev. Mehmet Palamutoğlu), Kayseri, 1987.

Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı,* Timaş Yayınları, İstanbul, 2015.

Örs, Orhan, *Aşiretçilik, Milliyetçilik ve İslamcılık Kavşağında Osmanlı'nın Kürt Siyaseti (1876-1909),* Nubihar Yayınları, İstanbul, 2019.

Özdemir, Gülsüm Aktürk, *KAYTAM'daki 352 Numaralı Klasörde Yer Alan Defter ve Koçanların (R. 1266/M. 1850-R. 1306/M.1890) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi,* Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2019.

Özgan, Deniz, *II. Mahmut (1808-1839) ve Atatürk (1923-1938) Dönemi Eğitim Politikalarının Karşılaştırılması ve Analizi,* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2012.

Rasim, Ahmed, *Osmanlı C. VI,* (Haz: Metin Hasırca), Emir Basın Yayın, İstanbul.

Quataert, Donald, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922,* (çev. Ayşe Berktay), İletişim yayınları, İstanbul, 2013.

Sakaoğlu, Necdet, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi,* İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları, İstanbul, 2003.

Sertel, Savaş, *Ulus Devlet ve Modernleşmenin Taşraya Yansıması: Tunceli'de Kurulan Halkevleri ve Halkodaları (1837-1951*, Hiper Yayınları, İstanbul, 2019.

Tekeli, İlhan; İlkin, Selim, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü,* TTK Yayınları, Ankara, 1999.

Timur, Taner, *İlkel Feodalizmden Yarı Sömürge Ekonomisine,* İmge Kitapevi, Ankara, 1996.

Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi,* Kültür Yayınları, İstanbul, 2013.

Yeğen, Mesut, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

Yeğin, Abdullah, *İslami-İlmi-Edebi-Felsefi Lügat,* Hizmet Vakfı yayınları, İstanbul, 2003.

Yelkenci, Ömer Faruk, *Türk Modernleşmesi ve II. Abdülhamid'in Eğitim Hamlesi,* Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2010.

Yıldız, Hatip, *Osmanlı Yenileşme Döneminde Diyarbekir Vilayeti'nde Eğitim (1870-1910),* Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014.

Yılmaz, Şadiye, *Osmanlıdan Cumhuriyete Sıbyan Mekteplerinde Yenilik ve Gelişmeler,* Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2009.

Zengin, Ersoy, *Tophane-i Amire'den İmalat-ı Harbiye'ye Osmanlı Devleti'nde Harp Sanayi 1861-1923,* Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2020.

OSMANLI TAŞRASINDA MODERN BİR EĞİTİM KURUMU: TALAS RÜŞDİYE MEKTEBİ

Salih BAŞKUTLU

Arş. Gör. Dr., Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, salihbaskutlu@hotmail.com.

ORCID: 0000-0003-1676-6505

GİRİŞ

Osmanlılar, 19. Yüzyıl boyunca devletin içinde bulunduğu siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel geri kalmışlığa çözüm arayışı içinde olmuşlardır. III. Selim'in (1789-1808) iktidara gelmesiyle birlikte siyasal ve toplumsal bir değişimin sancısı İstanbul'da hissedilmeye başlanmıştı. III. Selim ve II. Mahmud (1808-1839) dönemindeki modernleşme çabaları ve sonrasında yaşanan olaylar Osmanlı elitleri arasındaki çatışmayı gün yüzüne çıkarmıştı. 1807 yılındaki Kabakçı Mustafa İsyanı bunun en iyi örneklerinden biridir. İmparatorluk içinde hanedan, bürokrasi, ulema, ordu ve esnaf gruplarının sosyal ve siyasal değişimi tetikleyecek güçte bir hâkimiyet mücadelesine giriştikleri görülmektedir. Aslında Osmanlı paşa ve bürokratlarının sarayı örnek alarak kendi çevrelerinde yetenekli kişileri toplaması ve sonrasında bunları devletin kilit noktalarına yerleştirmeye çalışmaları büyük bir nüfûz mücadelesini doğurmuştur. III. Selim ile birlikte mücadele yeni bir hal almış ve Osmanlı Hanedanı dağılan gücü merkezileştirmek ve tekrar sarayın otoritesini tesis etmek için politika geliştirmeye çalışmıştır. II. Mahmud döneminde de devam eden bu elitler arası güç mücadelesi, 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla büyük oranda hanedan lehine sonuçlanmıştır.[1]

Devam eden süreçte Sultan II. Mahmud devletin sosyal ve politik düşünüşünü merkezileşme ve modernleşme ekseninde şekillendirmeye çalışmıştır. Bunun bir sonucu olarak 3 Kasım 1839 tarihinde Mustafa Reşit Paşa'nın Gülhane Parkı'nda okuduğu Tanzimat Fermanı ile yeni bir dönem başlamıştı. Bu yeni siyasî iklimde Batı'dan ilham alınarak bir dizi siyasal ve sosyal reform yapıldı.[2] Tanzimat Dönemi'nde iyice güçlenen Osmanlı sivil bürokrasisinden oluşan küçük bir grup padişahlarla yaptıkları iş birliği neticesinde devletin eğitim başta olmak üzere bütün iç ve dış politikalarına yön verdiler. Özellikle dört bürokrat, reformları başlatmak ve uygulamak için devletin bütün imkanlarını seferber etmişlerdi. Reşit Paşa, 1839 yılında Gülhane'de imparatorluğun ilk geniş reformist bildirgesini okudu. Eşitlik temelinde yeni bir vatandaşlık sözleşmesini içeren 1856 Islahat Fermanı'ndan 1871 yılına kadar Ali ve Fuat Paşalar; il idaresi, toprak reformu, sanayi, hukuk ve eğitim alanlarında temel reformlar yapmaya çalıştılar. İmparatorluğun reform çağının yakın tanığı Mithat Paşa en olumsuz koşullar altında devleti içinde bulunduğu krizlerden kurtarmanın yolunu aramaktan geri durmadı. 1876 yılındaki anayasal hareketin baş destekçisi oldu. 1877-78 Osmanlı Rus Harbi sonrası yeni Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) anayasal hareket taraftarları ile şiddetli bir mücadeleye girişti. Yeni Sultanın takibatı karşında yurtdışında, Avrupa başkentlerinde yeni bir muhalefet örgütlendi. Bunlar gazete ve yazarlığın toplumsal muhalefeti örgütlemedeki

1 Geniş bilgi için bkz. Selim Argun, *Elite Configurations and Clusters of Power: The Ulema, Waqf and Ottoman State (1789-1839)*, PhD Thesis, McGill University, 2013.

2 Ayrıntılı bilgi için bkz. Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform (1856-1876)*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2005; Odile Moreau, *Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu: Askerî "Yeni Düzen"in İnsanları ve Fikirleri 1826-1914*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.

rolünü fark eden görece entelektüel bireylerdi. Sonrasında "Jön Türk" olarak adlandırılan bu muhalefet hareketi imparatorluğu anayasal bir zemine çekmek için uzun soluklu bir mücadele içinde oldu.[3] Osmanlı Devleti'nin merkez ve taşrasındaki eğitim modernleşmesi bu siyasi iklimde oluştu.

Bu çalışmada ilk olarak Osmanlı eğitim modernleşmesinin dinamikleri üzerinde durulmaktadır. Sonrasında ise Osmanlı Devleti'nin idarî taksimatı içerisinde Kayseri Sancağı'na bağlı bir yerleşim yeri olan Talas'ta kurulan rüşdiye mektebinin ortaya çıkış hikayesi ve karşılaşılan problemler ile birlikte bu eğitim kurumuna karşı idarecilerin tutumu, öğrencilere verilen derslerin içeriği ve öğrencilerin başarı durumunun incelenmesi amaçlanmaktadır.

OSMANLI DEVLETİ'NDE EĞİTİMİN MODERNLEŞMESİ

Osmanlı Devleti'nde eğitim sisteminin modernizasyonu tetikleyen birçok faktör vardı. Osmanlı yöneticileri yükselen Batı karşında tutunabilmek için eğitim sistemini modernize etme ihtiyacı gördüler. Avusturya ve Rusya ile yapılan çok sayıda savaş devletin askeri gücünü tüketmişti. Osmanlı ordularının aldığı yenilgiler devlet ricalinin ordunun sahip olduğu askeri teknolojinin geri kalmışlığını fark etmelerini sağladı. Ordunun modernleştirilmesi ihtiyacı beraberinde devletin siyasi, sosyal ve ekonomik anlamda bir dönüşüme tabi tutulmasını gerekli kıldı. Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri geri kalmışlığının anlaşılması genel olarak eğitimin modernizasyonuna yol açtı.[4]

Osmanlı Devleti'nde merkezileşme politikası ekseninde gelişen eğitim reformları ve modernizasyon faaliyetleri bir sosyal disiplin aracı olarak görülmüştü. 1830'lardan itibaren merkez ve taşrada eğitim veren devlet okulları modernleşme adına kurumsal bir araç olarak görülmüştür. Tanzimat süreciyle birlikte devletin yeniden yapılanması ekseninde ortaya çıkan yetişmiş insan ihtiyacı modern eğitim kurumlarının yaygınlaşmasını zorunlu kılmıştır. Bunun için Tanzimat bürokratları pragmatik ve doğa bilimlerini içeren bir müfredatla eğitim verecek okul sistemini kurmak ve bunu imparatorluğun bütün vilayetlerine yaymak için çok çaba gösterdiler. 1839 yılında okul sisteminin ıslahına yönelik Meclis-i Umûr-ı Nâfia tarafından bir layiha hazırlanmıştır. 1856 ile 1869 yılları arası Osmanlı'da eğitimin modernleşmesi için önemli reformların yapıldığı bir evredir. 1856 tarihli Islahat Fermanı'nı takip eden süreçte yürürlüğe giren Maârif-i Umûmiye Nizâmnâmesi Osmanlı eğitim reformları üzerinde kilit bir role sahiptir. Bu nizamnameyle imparatorluktaki eğitim kurumları Batılı tarzda bir düzene sokulmuştur.[5]

Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitimin modernleşmesine tetikleyen bir başka faktör, Batı ülkelerindeki eğitim yöntemlerinin ilerlemesiydi. İngiltere'deki okullaşma oranı çok yüksek seviyelerdeydi. Ekonomik ve teknolojik gelişme beraberinde eğitimin de modernizasyonunu sağlıyordu. Prusya 1717 gibi erken bir tarihte ilköğretimi zorunlu hale getirmişti. 1800 yılına gelindiğinde İskoç erkeklerinin %90'ı, Fransız

3 Daha fazla bilgi için bkz. Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu-Toplu Eserleri 5*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004; Şerif Mardin, Jön Türklerin Siyasî Fikirleri, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

4 Lathiful Khuluq, "Modernization of Education in the Late Ottoman Empire", *Al-Jami'ah Journal of Islamic Studies*, 43/1 (2005), s. 30-31.

5 Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, Çev.: Osman Yener, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 22-25, 32, 51, 66-79.

erkeklerin 3/2'si, İngiliz erkeklerin %50'si okur yazardı. Osmanlı ülkesinde ise sadece nüfusun %10'luk bir kesim okur yazardı.[6]

Osmanlı Devleti, Batılı devletlerin baskısı sonucu kendi tebaası olan gayrimüslimlere kendi okullarını kurmaları konusunda izin vermek zorunda kalmıştır. Azınlıkların Batılı tarzda kurduğu okul ağı yaygınlık kazandı. Bu durum azınlıklar arasında etnik kimliklerin güçlenmesine neden oldu. Azınlık ve misyoner okulları devletin otoritesini büyük ölçüde zayıflattığı için imparatorluk yöneticileri bu durumu bir meydan okuma olarak algıladı. Bunun dışında modern eğitim veren bu okullara Müslüman kesim de rağbet göstermeye başlayınca Osmanlı Hükümeti devlet eğitimini genişletme politikasını hızlandırdı. Osmanlı Hükümeti, halkın güvenini kazanmak ve İmparatorluğa olan sadakatini güçlendirmek için 19. yüzyılın başında birkaç Batılı tarzda eğitim veren modern okul kurmaya karar verdi. Osmanlıların eğitimde modernleşmesini tetikleyen en önemli amillerden bir tanesi de İmparatorluğun yeni bürokratik düzene uyum sağlayacak personel ihtiyacıydı. Ayrıca, sosyal ve ekonomik kalkınma isteği eğitimde reform yapılmasını zorluyordu.[7]

Eğitimin modernizasyonu Tanzimat Dönemi'nin başlangıcından önce askeri ve bürokratik eğitim için meslek okulları şeklinde yüksek öğretime uygulandı. İlk olarak 1734 gibi erken bir tarihte, başkentte orduya mühendis sağlamak için Hendesehane kurulmuştu.[8] Sonrasında görülen ihtiyaç üzerine 1773 yılında donanmaya mühendis yetiştirmek için Batı tarzında eğitim veren Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyun,[9] 1795 yılında ise Osmanlı kara ordusunun mühendis yetiştirmek için Mühendishâne-i Berrî Hümâyun adında askeri mühendislik okulları açıldı.[10] Osmanlı hükümeti daha sonra modern askeri tıp ve askeri teori okulları da kurdu. Sultan Mahmut tıp eğitimi alanındaki modernleşme programı kapsamında 1827 yılında Tıphâne-i Âmire'yi kurdu.[11] Avrupalı doktorlar ve modern tıbbi prosedürler konusunda eğitim almış kişiler bu kurumlarda profesör olarak işe alındı. Anatomi, patoloji ve askeri cerrahi konusunda dersler verildi. Bu okul daha sonra Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne adıyla anıldı. 1834 yılında askeri bir amaca hizmet etmesi için Mekteb-i Umûm-ı Harbiyye[12] ve Muzıka-yi Hümâyun Mektebi'ni açtı.[13] Bu okullardaki eğitim faaliyetleri için Avrupa'dan uzmanlar getirtildi. Osmanlı Hükümeti bürokratların eğitimi için de modern okullar kurdu. Devlet memurları ve idarecileri yetiştirmek için 1838'de Mekteb-i Maârif-i Adliyye'yi kurdu. Ayrıca devletin ihtiyaç duyduğu çevirmen ihtiyacını gidermek için de Mekteb-i

6 Khuluq, a.g.m., s. 31-32.

7 Mustafa Gencer, *Jöntürk Modernizmi ve "Alman Ruhu": 1908-1918 Dönemi Türk-Alman İlişkileri ve Eğitim*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 76-77, 81.

8 Yahya Akyüz, T*ürk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e)*, Kültür Koleji Yayınları 2, İstanbul, 1993, s. 124.

9 Bayram Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 2.

10 Kemal Beydilli, "Mühendishâne-i Berrî Hümâyun", *TDV İslam Ansiklopedisi-Cilt 31*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 516.

11 Somel, *Age.*, s. 42.

12 Kodaman, *Age.*, s. 2.

13 Nuri Özcan, "Muzıka-yi Hümâyun" *TDV İslam Ansiklopedisi- Cilt 31*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 422.

Ulûm-i Edebiyye açıldı.[14] Bu okullarda dini konularla birlikte seküler dersler de öğretiliyordu. Bütün bu çabalar dar çevrede kalmış, imparatorluğun geneline sirayet edememiştir.

Osmanlı Devleti'nde eğitimin idari, mali ve mesleki yönleriyle ilgili modernizasyon çabaları Tanzimat döneminde hız kazandı. Tanzimat Fermanı ilan edilmeden önce modern halk okulları olan Rüşdiyeler açılmaya başlandı. 1838 yılında açılan rüşdiye mekteplerinden sorumlu olacak Mekatib-i Rüşdiye Nezareti kuruldu.[15] Fransız eğitim sistemini esas alan bir yasa tasarısı ile okul müfredatı büyük ölçüde Batılılaştırıldı. Sultan Abdülmecid'in (1839-1861) iktidarında mevcut okulları değerlendirmek ve yeni reforma tabi tutulmuş okulları hazırlamak için 1841 yılında Meclis-i Maârif-i Umûmiye kuruldu. Sonrasında hızla büyüyen modern eğitim kurumlarını denetlemek ve yönetmek için 1846 yılında Mekâtib-i Umûmiye Nezareti teşkil edildi. En nihayetinde Osmanlı hükümeti 1857 yılında ilkokuldan üniversite düzeyine kadar devlet destekli eğitim vermek üzere Maârif-i Umûmiye Nezareti'ni kurdu.[16]

1859 yılında İstanbul'da daha sonra imparatorluğun üst düzey bürokratlarını ve aydınlarını yetiştirmeye hizmet eden Mekteb-i Mülkiyye-i Şâhâne açıldı.[17] Bu kurumda öğrenciler için hukuk, ekonomi, coğrafya, tarih ve istatistik dersleri verildi. 1868 yılında kurulan Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi ile 1873'te teşkil edilen Dârüşşafaka okulu imparatorluğun diğer önemli modern eğitim kurumlarıydı.[18] Bütün bu gelişmeler ışığında geleneksel eğitim veren okulların yerini, kademeli olarak daha yeni ve modern eğitim müfredatına sahip okullar aldı. Bu sürecin ilk aşaması sıbyan mektebleri (ilkokul) idi. Bu okul sisteminin her köye ve mahalleye kurulması kararlaştırılmıştı. İkinci aşama rüsdiye mektebleri (ortaokul) idi. Bu okulların her kasabada kurulması ön görülmüştü. Üçüncü aşama ise, idadiye mektebleri (lise) idi.

1869'da Osmanlı hükümeti Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'ni yayınladı ve devletin ilköğretime öncelik vermesi gerektiğini belirtti. Söz konusu planlama en az 500 hanesi olan her köy veya kasabada bir rüşdiye okulu kurulmalıydı. Rüşdiye okulları dört yıllık kademeli bir sistemde faaliyet gösteriyordu. Bu okullarda Türkçe, Arapça ve Farsça dilleri, Geometri, Matematik, Aritmetik, Muhasebe, Dünya ve Osmanlı Tarihi, Coğrafya dersleri verildi. Rüşdiye okullarından mezun olanlar, idadi okullarına devam etti. Bu okullar en az bin hane nüfusu olan kasaba ve şehirlerde açılmıştı. Bu okulda eğitim süresi üç yıldı ve öğrencilere Türkçe ve Fransızca, İktisat, Coğrafya, Mantık, Dünya ve Osmanlı Tarihi, Muhasebe, Mühendislik, Cebir, Aritmetik, Fizik Bilimleri, Kimya ve Ressamlık dersleri verildi.[19] Nitekim Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi imparatorlukta eğitimi ve okulların yönetimini sistematik hale getirmeye yönelik ilk ciddi girişimdi. Her vilayette, bölgesel düzeyde bir eğitim yönetimi kurulmuştur. Yeni yönetmelik ayrıca din eğitimini devlet gözetimine almış ve sonuç olarak ulemanın eğitim kurumları üzerindeki

14 İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s. 63.

15 Bu nezaret ile ilgili geniş bilgi için bkz. Ayşegül Altınova Şahin, *Osmanlı Devleti'nde Rüşdiye Mektepleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.

16 Tayfur Erdoğdu, "Maarif-i Umumiyye Nezareti Teşkilatı I", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 51/1 (1996), s. 203.

17 Gencer, *Age.*, s. 78.

18 Somel, *Age.*, s. 78, 79.

19 Kodaman, *Age.*, s. 91-95.

etkisi azalmıştır. İmparatorluğa karşı ortak aidiyet duygusunu güçlendirmek ve misyoner okullarının etkisini kırmak için Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında karma eğitim politikası uygulanmıştır. Tanzimat rejimi eğitim sistemini modernize ederken bir yandan da devletin merkezileşme politikasını uygulamaya çalıştı.[20]

Tanzimat sürecinin doruk noktası olarak bilinen 1876 Anayasası'nı kaldırarak Osmanlı tarihinde yeni bir dönem başlatan Sultan II. Abdülhamid iktidara geldiğinde okul sistemi üç parçaya bölünmüş haldeydi. Bir yandan Osmanlı ulemasının etkisinde olan sıbyan mektepleri, diğer yandan Maarif Nezareti'ne bağlı laik eğitim veren okullar vardı. Bu iki grubun dışında bir de gayrimüslim halk kesimin kurduğu azınlık okulları ve yabancı misyoner okulları vardı. Bu dönemde de modern eğitim kurumlarının hızla yaygınlaştığı görülmektedir. Bu eğitim kurumlarında yetişen İttihat ve Terakki kadrolar Sultanı tahtından indirince eğitim sistemini "milli" bir bilinç ile ele almaya karar verdiler.[21] Zira hükümete geldikleri ilk dönemlerde Osmanlılar Balkan Savaşları'nda ağır bir yenilgiye uğramış ve Osmanlıcılık düşüncesi ekseninde yürütülen politikalar başarısız bulunmuştur. Bu açıdan İttihatçılar eğitim sistemini modernleştirmeye devam edip bunun üzerinden Türklük bilincini inşa etmeye çalışmışlardır.[22]

TALAS RÜŞDİYE MEKTEBİ

Rüşdiyeler, Osmanlı hükümeti tarafından taşrada açılan ilk modern eğitim kurumlarıydı. Tanzimat döneminin eğitim politikasıyla özdeşleşen bu okullar Osmanlı coğrafyasında yaygınlık göstermiştir. Nitekim misyoner gruplarının Anadolu'da hızla okullaşma faaliyetleri içine girmesi ve Müslüman kesimden çocuklarında bu okullara rağbet göstermesi Osmanlı hükümetini endişeye sevk etmiş, taşrada modern okullar açması yönünde teşvik etmiştir. Bundan dolayı yoğun bir gayrimüslim nüfusun yaşadığı ve misyonerlerin bir takım eğitim faaliyetleri yürüttüğü Talas'ta, Sultan Abdülaziz'in katkılarıyla hicrî 1286 (1869/1870) yılında Talas Rüşdiye Mektebi açılmıştır. Okul binası bodrum ve zemin olmak üzere iki katlı olarak inşa edilmiştir.[23]

Talas Rüşdiye Mektebi'nin açılışı halk tarafından ilgiyle karşılanmış ve ahali çocuklarını mektebe kaydettirmişti. Ancak bir müddet sonra mektepteki öğrenci sayısında gözle görülür bir düşüş olmuştu. Devlet okuldaki öğrencilerin azalmasını öğretmenlerin özensiz eğitim vermelerine bağlamıştı. Okuldaki öğrenci sayısı 60'tan 25'e inince durum ciddi bir hal almıştı.[24] Ancak okulda eğitim gören öğrencilerin azalmasının en önemli nedenlerinden biri yeteri kadar öğretmen olmamasından kaynaklanmıştır. Talas Rüşdiyesi'nde 1907 yılında öğretmen eksikliğine bağlı olarak öğrencilerin sayısı azalınca buraya Darülmu-allimin Rüşdiye mezunu Ahmed Kazım Efendi 400 kuruş maaşla muallim-i evvel olarak tayin edilmiştir.[25]

20 Somel, *Age.*, s. 118-123.

21 İttihat ve Terakki Cemiyeti ile alakalı kısa ve anlaşılır bir okuma için bkz. Orhan Örs, "Kuruluşundan Birinci Dünya Savaşına Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti", *Atatürk Yolu Dergisi*, 13/51 (Ocak 2013), s. 679-716.

22 Gencer, *Age.*, s. 82, 91.

23 Kerim Türkmen, "Talas Rüştiye Mektebi", Sanatsal Mozaik, (Nisan 2000), s.38-41.

24 BOA, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT.), 11/56, 21 Rebiulahir 1290 (18 Haziran 1873).

25 "Talas mekteb-i rüşdîsi mu'allim-i evvelliğinin bir müddetden berü münhal olmasına mebnî mektebin idâresi ve talebenin tedrîsâtı

Talas Rüşdiye Mektebi'nin talebelerinde azalma devam edince yetkililer duruma müdahale etmiş ve Talas'taki sıbyan mekteblerinin yaz mevsiminde de açık tutulup, rüşdiyelere talebe yetiştirilmesi istenmiştir. Zira yetkililer hazırladıkları raporlarda Talas'taki rüşdiyede talebelerin azlığından şikâyet etmişlerdir. Bu açıdan sıbyan mekteplerinin sadece kış döneminde değil yaz döneminde de eğitim vermesinin hem rüşdiye mektebi için öğrenci talebini ortada kaldıracağını hem de eğitimin gelişmesine katkı sunacağını düşünmüşlerdir.[26] Aslında okulda kayıtlı olan öğrencilerin bir kısmı da devamsızlık yapıyordu. Hatta devamsızlıktan dolayı sınavlara giremeyen ve diploma alamayan öğrenciler vardı.[27] Bütün bu önemlere rağmen okuldaki öğrencilerin sayısında bir istikrar yakalanamamıştır. 1897/1898 eğitim yılında öğrenci sayısı 45 iken, bir yıl sonra bu sayı 8'e düşmüştür.[28]

Talas Rüşdiyesi'nde ders vermesi için konunun uzmanı öğretmenlerin bulunması kolay olmuyordu. Burada öğretmen olmak isteyen kişiler titiz bir mülakat evresinden geçerdi. 1875 yılında okuldaki rika derslerini sülüs muallimi Mustafa Efendi verdiği halde yeni bir öğretmen ihtiyacı hasıl olmuş ve bu durum muallimi evvel tarafından bir yazıyla Ankara Vilayeti'ne bildirilmiştir. Bunun üzerine Kasım Efendizâde Leys Efendi Talas Rüşdiye Mektebi'nde rika öğretmeni olmak için gerekli başvuruları yapmıştır. Ancak Leys Efrendi'nin numune olarak gönderdiği rika yazısı örneği beğenilmemiş, başka birinin seçilerek yazı örneğinin gönderilmesi istenmiştir.[29] Devlet, Talas Rüşdiyesi'nde görev yapacak muallimlerin liyakatli olmasına dikkat ediyordu zira Talas'ta gayrimüslimlerin ve misyonerlerin kurduğu okullar ile rekabet etmekte güçlük çeken Talas Rüşdiye Mektebi için hükümet harekete geçmişti. Darülmuallim mezunlarından Ahmed Kazım Efendi'yi 4 Mayıs 1908 tarihinde bu okula muallimi evvel olarak tayin etmiştir.[30]

yalnız bir mu'allim-i sânîye münhasır kaldığı ve mu'allim-i mûmâ ileyhin iktidârsızlığından nâşî talebe-i mevcûdenin sekiz on çocuğa kadar tenzîl eylediği cihetle mu'allim-i evvelin müsâra'aten ta'yîn ve i'zâmı Kayseriye mutasarrıflığından vukû' bulan iş'âr üzerine ma'ârif müdîriyeti vekâleti ifâdesiyle ma'rûzdur." BOA, MF.MKT., 1058/67, 3 Cemaziyelevvel 1326 (3 Haziran 1908).

26 "Talas mekteb-i rüşdiyesi şakirdânının devâmlarını mübeyyin mukaddemâ gönderilmiş olan cedvellerde altmış nefer gösterilmiş ise de şakirdânın birazı dağılmış ve ekserî dahi sekizer yaşında olarak sıbyân mektebinde bulunmuş olduğundan ve oradaki sıbyân mektebleri mevsim-i sayfda ta'tîl olunarak yalnız eyyâm-ı şitâda açılmakda idüğinden mekteb-i rüşdiyeye elverişli şakird bulunmadığı ifâdesine dâir mekteb-i mezbûr mu'allim-i evveli efendi tarafından tevârüd eden tahrîrât meclis-i ma'ârife lede'l-havâle sıbyân mekteblerinin ıslâh-ı ahvâli hükümetin himmet-i mahsûsasına mütevakkıf ve bunların vakt-i sayfda mu'attal durması mâni'-i terakkî-i ma'ârif olmağla teşvîkât ve tergîbât-ı lâzıme icrâ kılınarak sûret-i dâimede açık bulundurulması ve rüşdiyeye dahi şakird yetişdirilmesi husûsunun savb-ı vâlâ-yı asafîlerine lüzûm-ı iş'ârı tezekkür idilmiş olmasıyla iktizâsının icrâsına himem-i aliyye-i düstûrîleri derkâr buyrulmak bâbında emr ü fermân hazret-i menlehü'l-emrindir." BOA, MF.MKT., 14/25, H. 22.08.1290 (15 Ekim 1873).

27 BOA, Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi (MF.İBT.), 2/78.

28 1318 Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye s. 1060-1061; 1319 Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye s. 380-381. Ayrıca bkz. Sedat Karadurmuş, 20. Yüzyılın Başlarında Kayseri'de Eğitim, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon, 2006, s. 33.

29 BOA, MF.MKT., 28/44, H. 23.04.1292 (29 Mayıs 1875).

30 "Kayseriye'nin Talas karyesinde mekâtib-i hristiyaniye ve ecnebiyeye karşı rüşdiye mektebinin intizâm ve terakkîden mahrûm bir halde bulunduğundan bahisle işbu mektebe ehliyeti mücerreb bir mu'allimin ta'yîn ve i'zâmı lüzûmu makâm-ı vâlâ-yı utûfîlerinden keşîde olunan 26 Şubat sene 324 tarihli telgrafnâmede iş'âr olunmasıyla mekâtib-i rüşdiye idâresine lede'l-havâle mekteb-i mezbûr mu'allim-i evvelliğine dâru'l-mu'allimîn rüşdiye me'zûnlarından Ahmed Kazım Efendi'nin 21 Nisan sene 324 tarihinde ta'yîn ve i'zâm edildiği kayden anlaşılmış olduğuna dâhil-i vilâyetde ehliyet ve liyâkatı mahallince mücerreb bir mu'allimle becâyişi teklîf ile vukû' bulacak (silik) inbâsı husûsunun cevâben savb-ı vâlâ-yı vilâyet-penâhîlerine izbârı ifâde kılınmağla ol bâbda." BOA, MF.MKT., 1113/51, H. 14.03.1327 (27 Mayıs 1911).

Ayrıca devlet okulda görev yapan öğretmenlerin motivasyonunu artırmak için onları ödüllendirmeyi ihmal etmemiştir. Fakat Talas Rüşdiyesi muallimi Mustafa Efendi ta'lîm ve terbiye-i şakirdân hususunda görülmekde olan ikdâm ve gayretine mükâfâten ruus-ı hümâyûn ile taltîf edilmiştir.[31]

Talas Rüşdiye Mektebi'nde hicrî 1317 (1899-1900) yılında yayınlanan Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye göre 1314/1315 (1896/1897/1898) ders yılında muallim-i evvel Mustafa Hilmi Efendi, muallim-i sâni Mustafa Efendi, hüsn-i hat muallimi Abdulbaki Efendi adında üç öğretmen ve bir hademe görev almıştır.[32] 1316/1317 (1898/1899/1900) ders yılında rüşdiyede muallim-i evvel Mustafa Hilmi Efendi, muallim-i sâni Mustafa Efendi görevlerine devam ederken, hüsn-i hat muallimi Abdulbaki Efendi'nin yerine rika muallimi Mehmet Derviş Efendi adında yeni bir öğretmen atanmıştır.[33]

Tablo 1: Talas Rüşdiye Mektebi'nde Görev Yapan Personelin Maaş Cetveli[34]

İsimler	Maaş miktarı (Krş.)	%5 mülkiye tekaüd sandığı aidatı (Krş.)	Mazuliyet aidatı (Krş.)	Kesintiler yapıldıktan sonra ödenen net maaş (Krş.)
Muallim-i sani Mehmed Niyazi Efendi	200	10	2	188
Rika muallimi Ahmed Derviş Efendi	50	2,20	0,20	47
Sülüs muallimi Abdülbaki Efendi	50	2,20	0,20	47
Bevvab (Hademe) İbrahim Fehmi Efendi	70			70
Toplam	370	15	3	352

Talas Rüşdiye Mektebi'nde 1908-1909 eğitim yılına ait imtihan cetvelinde okuldaki öğrencilerin sayısı, isimleri, yaşları ve aldıkları dersler hakkında bilgi bulmak mümkündür. Buna göre rüşdiyedeki 11 ile 17 yaşları arasında 32 öğrenci bulunmaktır. Okulda din dersleri (Kur'an-ı Kerim, din bilgisi, Kıraât), dil dersleri (Arapça, Farsça, Fransızca), mühendislik ve sayısal dersler (Geometri, Hesap, Fen Bilgisi), dil bilgisi ve güzel yazı dersleri (hüsn-i hat, İmlâ, Osmanlı Türkçesi) ve sosyal bilimlerle (Genel Tarih, Genel Coğrafya, Medeniyet Bilgisi) alakalı dersler okutulmuştur.[35] Tablodaki derslere bakıldığı zaman Sultan II. Abdülhamid dönemindeki eğitim politikasıyla uyumlu olduğu anlaşılmaktadır. 1895 yılında rüşdiyelerdeki eğitim süresi 4 yıldan 3 yıla düşürüldüğü için ilgili tabloda sadece 3 yıllık eğitim süresi belirtilmiştir.[36]

31 BOA, MF.MKT., 73/67, H. 07.02.1299 (29 Aralık 1881).

32 1317 Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, s. 952.

33 1319 Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye s. 380-381; Karadurmuş, a.g.t., s. 33.

34 BOA, MF.İBT., 192/123, 29 Cemaziyelevvel 1325 (10 Temmuz 1907).

35 BOA, MF.İBT., 331/65, H. 14.07.1329 (11 Temmuz 1911).

36 Fatma Kaya Doğanay, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Rüşdiye Mektepleri, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2011, s. 260.

Tablo 2: Talas Rüşdiye Mektebi'nde Hicrî 1326-1327 (1908-1909) Eğitim Yılına Ait İmtihan Cetveli

Sıra numerosu	Esâmî-i Şâkirdân	Esnân (yaş)	Kur'ân-ı Kerîm ma'a tecvîd	Ulûm-ı dîniye ilm-i hâl	Arabî, emsile, binâ	Kırâat	Hesâb	Tarih-i İslâm	Ma'lûmât-ı Fenniye	Coğrafya	Türkçe Sarf-ı Osmânî	İmlâ	Hüsn-i Hatt	Mecmû' numero	Birinci Sınıf
1	Osman Efendi		10	10	10	10	5	8	7	10	10	8	7	95	
2	Mehmed Efendi		10	10	9	10	6	8	8	10	10	8	7	96	
3	Mehmed Efendi		10	9	9	10	5	7	7	9	9	8	7	90	
4	Ali Efendi		10	9	8	9	7	8	6	9	9	8	7	90	
5	İbrahim Efendi		10	8	8	8	5	7	7	8	8	9	8	84	
6	Nuh Mehmed Efendi		10	9	9	9	5	9	7	8	8	8	7	89	
7	Ahmed Gazi Efendi		10	10	9	8	4	8	6	7	7	7	7	83	
8	Tevfik Efendi		8	9	8	8	3	8	7	6	6	6	8	77	
9	Şükrü Efendi		9	9	8	7	5	7	7	7	7	6	6	78	
10	Mustafa Efendi		9	9	8	7	4	8	7	7	7	6	7	79	
11	Mustafa Efendi														İmtihanda bulunmadığı
12	Şükrü Efendi		9	10	9	8	4	7	7	6	6	5	7	78	
13	Ziya Efendi		8	10	9	7	3	6	6	5	5	4	6	69	
14	Ali Efendi														
15	Hacı Mehmed Efendi		9	8	7	6	2	5	5	3	4	4	6	59	
16	İsmail Efendi														İmtihanda bulunmadığı

	Esâmî-i şâkirdân	Esnân	Kur'ân-ı Kerîm ma'a tecvîd	Ulûm-ı dîniye, dürr-i sencîde	Arabî, el-Müşezzeb	Farisî, Sünbülistân	Kırâat	Resim	Hesâb	Hendese	Ma'lûmât-ı medeniye	Tarih-i umûmî	Ma'lûmât-ı fenniye	Fransızca	Coğrafya memâlik-i mahrûse	Türkçe nahv-i Osmânî	İmlâ	Hüsn-i hatt	Mecmû' numero	Üçüncü Sınıf
1	Halid Efendi	15	9	10	10	10	10	9	8	8	7	10	10	8	8	8	10	10	145	
2	Cavid Efendi	15	9	10	10	9	9	9	8	6	7	9	9	7	7	8	10	10	137	
3	Seyyid Halil Ef.	14	1	10	10	9	1	8	10	7	7	10	9	6	8	8	10	10	142	
4	Mehmed Ali Ef.	14	9	10	9	8	9	9	5	4	4	10	9	6	7	7	10	10	126	
5	Fevzi Efendi	18	8	9	8	8	9	8	4	4	4	8	7	5	8	6	9	9	114	
6	Mehmed Efendi	17	9	9	10	9	9	9	8	5	7	9	8	5	7	7	9	7	127	

	Esâmî-i şâkirdân	Esnân	Kur'ân-ı Kerîm ma'a tecvîd	Ulûm-ı dîniye, dürr-i sencîde	Arabî, el-Müşezzeb	Zebân-ı Farisî	Kırâat	Resim	Hesâb	Hendese	Ma'lûmât-ı medeniye	Tarih-i umûmî	Ma'lûmât-ı fenniye	Fransızca	Coğrafya-yı umûmî	Türkçe sarf-ı Osmânî	İmlâ	Hüsn-i hatt	Mecmû' numero	İkinci Sınıf
1	Ömer Efendi	12	10	10	10	8	10	8	9	7	7	9	8	6	9	9	10	10	140	
2	Mehmed Efendi	15	8	10	10	8	10	8	10	7	9	10	9	7	10	9	10	10	145	
3	Hüseyin Efendi	17	8	10	10	8	8	6	9	7	8	7	6	5	8	6	9	9	124	
4	Hacı Mehmed Ef.		7	9	8	7	7	7	7	6	4	7	7	7	7	6	8	8	112	
5	Mehmed Efendi		9	10	9	8	9	7	5	4	4	8	7	4	7	7	9	9	116	
6	Hacı Mehmed Ef.		8	9	9	7	8	7	5	4	4	7	6	4	7	8	8	8	109	
7	Hayrullah Efendi	11	7	8	9	7	8	7	5	3	4	5	5	5	7	7	9	8	102	
8	Aziz Efendi	13	7	7	8	6	7	8	4	4	3	5	5	10	7	6	9	8	112	

	Esâmî-i şâkirdân	Esnân	Kur'ân-ı Kerîm ma'a tecvîd	Ulûm-ı dîniye, dürr-i sencîde	Arabî, el-Müşezzeb	Zebân-ı Farisî	Kırâat	Resim	Hesâb	Hendese	Ma'lûmât-ı medeniye	Tarih-i umûmî	Ma'lûmât-ı fenniye	Fransızca	Coğrafya-yı umûmî	Türkçe sarf-ı Osmânî	İmlâ	Hüsn-i hatt	Mecmû' numero	İkinci Sınıf
9	İsmail Efendi	13																		İmtihanda bulunmadığı
10	Hüseyin Efendi																			" "

Talas Rüşdiye Mektebi 6 Ekim 1913 tarihinde Tedrisât-ı İbtidâiye Kânûn-u Muvakkati'nin yürürlüğe girmesi neticesinde ülkedeki diğer rüşdiye mektepleri ile birlikte öğretim süresi altı yıla çıkarılan ibtidâî mekteplerinin çatısı altına alınmış ve bağımsız bir biçimde eğitim faaliyeti yürütmesine son verilmiştir.[37]

SONUÇ

Ordunun modernizasyonu için kurulan okulların başarısı, İmparatorlukta sosyal ve ekonomik kalkınmayı artırmak için sivil eğitimin gelişmesini de tetikledi. Batı tipi modern okullar, Osmanlı tebaasının sosyal ve ekonomik olarak ilerleyebilmesi için yaygınlaştırıldı. Batılı okulları örnek alan gayrimüslim azınlık okullarının gelişimi, Osmanlı Hükümetini harekete geçirdi. Eğitim sisteminin modernizasyonu Osmanlı ordusunun performansını artırmak için çeşitli askeri okullar kurulmasıyla başladı. Öncelikle bir deniz okulu ve bir askeri mühendislik okulunun kurulması, diğer alanlarda eğitim modernizasyonunun önünü açtı. Bu askeri okullar ilk başta Osmanlı askeri performansını geliştirme ihtiyacından kaynaklanmıştı. Mühendislik ve tıp okulları başlangıçta askeri kalkınmayı amaçlamıştı. Eğitimde modernleşme çabası daha sonra modern bir Osmanlı bürokrasisinin yetiştirilmesi ihtiyacına cevap vermek üzere genişledi. Daha sonra Osmanlı hükümeti, kendi idari aygıtı aracılığıyla eğitim sisteminin modernizasyonunu ilköğretimden üniversite düzeyine kadar geliştirmeye çalıştı.

Talas Rüşdiye Mektebi, Osmanlı Devleti'nin eğitimdeki modernleşme çabaları neticesinde kurulmuştur. Okulun işleyişi ilk başlarda 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne, sonrasında çeşitli tarihlerde çıkarılan talimat ve kanunlara tabi tutulmuştur. Kırk yılı aşkın bir süre Talas'taki öğrencilere eğitim veren bu okulda çok sayıda öğretmen görev yapmıştır. Osmanlı Devleti'nin taşradaki eğitim politikasını belirleyen unsurlardan biri olan azınlık ve misyoner okullarının eğitim faaliyetlerinin Talas'ta yoğunluk kazanması hükümetin Talas Rrüşdiyesi'ne azami derece önem vermesine sebebiyet vermiştir. Bu açıdan devlet, okulun ayakta durması için sürekli bir çaba içerisinde olmuş, okula tecrübeli öğretmenler atanmış ve öğrenci sayısının azalmaması için önlemler alınmıştır.

37 Gencer, *Age.*, s. 95-96.

KAYNAKÇA

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT.), 14/25; 28/44; 1113/51; 73/67; 1058/67; 11/56.

Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi (MF.İBT.), 331/65; 2/78; 192/23.

Salnameler

1317 Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye.

1318 Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye.

1319 Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye.

Araştırma Eserler

Akyüz, Yahya, Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e), Kültür Koleji Yayınları 2, İstanbul, 1993.

Argun, Selim Argun, Elite Configurations and Clusters of Power: The Ulema, Waqf and Ottoman State (1789-1839), PhD Thesis, McGill University, 2013.

Beydilli, Kemal, "Mühendishâne-i Berrî Hümâyun", TDV İslam Ansiklopedisi-Cilt 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 516-518.

Davison, Roderic H., Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform (1856-1876), Agora Kitaplığı, İstanbul, 2005.

Doğanay, Fatma Kaya, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Rüşdiye Mektepleri, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2011.

Erdoğdu, Tayfur, "Maarif-i Umumiyye Nezareti Teşkilatı I", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 51/1 (1996), ss. 183-247.

Gencer, Mustafa, Jöntürk Modernizmi ve "Alman Ruhu": 1908-1918 Dönemi Türk-Alman İlişkileri ve Eğitim, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

Karadurmuş, Sedat, 20. Yüzyılın Başlarında Kayseri'de Eğitim, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon, 2006.

Khuluq, Lathiful, "Modernization of Education in the Late Ottoman Empire", Al-Jami'ah Journal of Islamic Studies, 43/1 (2005), p. 23-55.

Kodaman, Bayram, Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

Mardin, Şerif, Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu-Toplu Eserleri 5, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

Mardin, Şerif, Jön Türklerin Siyasî Fikirleri, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

Moreau, Odile, Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu: Askerî "Yeni Düzen"in İnsanları ve Fikirleri 1826-1914, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.

Örs, Orhan, "Kuruluşundan Birinci Dünya Savaşına Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti", Atatürk Yolu Dergisi, 13/51 (Ocak 2013), ss. 679-716.

Özcan, Nuri, "Muzıka-yi Hümâyun" TDV İslam Ansiklopedisi-Cilt 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 422-423.

Somel, Selçuk Akşin, Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin, Çev.: Osman Yener, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

Şahin, Ayşegül Altınova, Osmanlı Devleti'nde Rüşdiye Mektepleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.

Tekeli, İlhan ve Selim İlkin, Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.

Türkmen, Kerim, "Talas Rüştiye Mektebi", Sanatsal Mozaik, (Nisan 2000), ss. 38-41.

EKLER

Resim 1: Talas Nahiyesi'nden Bir Görünüm[38]

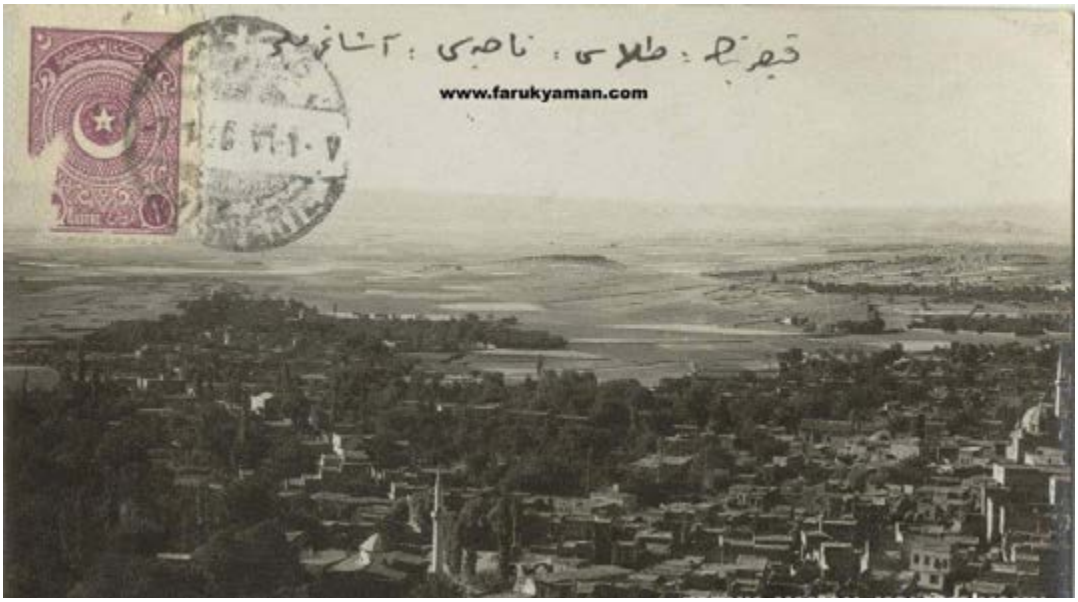

Resim 2: Talas Rüşdiye Mektebi'nin Dış Görünümü[39]

38 Faruk Yaman Koleksiyonu

39 http://www.kayseri.gov.tr/rustiye-mektebi (Erişim tarihi: 20.12.2020)

XX. YÜZYILIN BAŞLARINDA KAYSERİ'DEKİ İPTİDAİ VE RÜŞTİYE KIZ MEKTEPLERİNDE EĞİTİM VE ÖĞRETİM FAALİYETLERİ

Fehminaz ÇABUK

Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, E-posta: fcabuk@agri.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-1654-1763

GİRİŞ

Bireysel, toplumsal, ekonomik ve siyasal işlevleri açısından oldukça önemli bir güce sahip olan eğitim ile bireylere, topluma uyum sağlamaları ve yaşamlarını daha iyi bir şekilde idame etmeleri için gerekli olan bilgi ve beceriler kazandırılmaktadır.[1] Eğitim sistemleri ve kurumları vasıtasıyla devletler, toplumların gelişim, dönüşüm ve değişiminde etkili olmuş ve olmaktadırlar. Ancak devlet ve toplumlar kendi şartları ve ihtiyaçları yönünde eğitim faaliyetlerini yürütmektedirler.[2] Eğitim kurumları ve toplumların diğer müesseseleri, toplumun ihtiyaçlarına cevap verebildikleri ölçüde varlıklarını devam ettirebilmiş, fonksiyonlarını yerine getiremedikleri zaman ise ya değişikliklere uğramış ya da yerlerini tamamen yeni kurumlara bırakmışlardı.[3]

Osmanlı Devleti'nde klasik dönem eğitim kurumları olan sıbyan mektepleri ve medreseler, 18. yüzyılın ortalarına kadar toplumun ihtiyaçlarını karşılayan, ancak devletin kontrolünden uzak, bir vakfa bağlı, dini ve sosyal yönü ağır basan müesseselerdi.[4] Sabi olarak adlandırılan 5-6 yaşlarındaki çocukların temel düzeyde eğitim ve öğretim gördüğü sıbyan mektepleri, hemen hemen her mahalle ve köyde bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti'nde eğitim sistemi içerisinde ilk basamak olması bakımından önemli olan bu mektepler, mahalle ve köylerde cami veya mescit yanında bulunduğundan ve genellikle taştan yapıldığından bunlara "taş mektep" ve "mahalle mektebi" de denilmekteydi.[5] Kuran ve İlmihal gibi temel dini bilgilerin verildiği ve okuma-yazmanın öğretildiği sıbyan mekteplerinde kızlar da eğitim görmekteydiler.[6] Sıbyan mekteplerinden sonra orta ve yüksek seviyede eğitim-öğretim veren kurumlar,

1 Süleyman Sarıbaş & Gonca Babadağ, "Temel Eğitimin Temel Sorunları", *Anadolu Eğitim Liderliği ve Öğretim Dergisi*, 3/1, (2015), s.19.

2 Ünal Taşkın, "1317 (1899-1900) Maarif Salnamesi'ne Göre Trabzon Vilayeti'nde Eğitim Kurumları", *Uluslararası Sosyal Araştırmaları Dergisi,* 2/7, (2009), s.244.

3 Recai Doğan, "Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 37/1, (1997), s.407.

4 Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi,* TTK Basımevi, Ankara 1991, s.IX-X; Sadettin Eğri, "II. Abdülhamid Döneminde Eğitim Sisteminde Modernleşme Çabaları: Kızların Eğitimi ve Bursa İnas Rüşdiye Mektebi*", U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 15/26, (2014), s.129.

5 Hatice Büşra Şen, "Modernleşme Döneminde (Konya) Ereğli'de Eğitim Kurumları ve Faaliyetleri Üzerine Bir Araştırma", Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2019; Kevser Çakıllı, "Nevşehir'de Eğitim ve Eğitim Kurumları (1875-1900)", Nevşehir Hacı Bektaş Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir 2018, s.16; Ünal Taşkın, "Klasik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 1/3, (2008), s.345-346.

6 Seyfi Kenan, "Türk Eğitim Düşüncesi ve Deneyiminin Dönüm Noktaları Üzerine Bir Çözümleme", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi,* 1/41, (2013), s.9.

medreselerdi. Osmanlı Devleti, bir İslam eğitim kurumu olan medrese geleneğini devam ettirmiş, İznik, Bursa ve Edirne'de inşa edilen bu müesseseler İstanbul'un fethi ve Fatih Sultan Mehmet'le beraber güçlü bir teşkilatlanmaya kavuşmuştur. XVI. yüzyıla gelindiğinde ülkenin çeşitli yerlerinde kurulan medreselerin sayıları 500'e ulaşmıştır.[7] Osmanlı klasik dönem eğitim ve öğretiminde çok önemli bir yere sahip olan medreselerin, XVII. yüzyılla doğru eski güçlü dönemlerine nazaran eğitim kalitelerinde düşüş olmuştur.[8] XIX yüzyılda da varlıklarını sürdürmüş olsalar da ağırlıklı dini eğitimin verildiği kurumlar haline gelen medreseler, 1924 yılında Tevhid-i Tedrisat Kanunu'yla Maarif Vekaletine devredilmiş ve daha sonra da kapatılmışlardır.[9] Osmanlı Devleti'nin klasik dönem eğitim kurumları içerisinde medrese ve sıbyan mektepleri dışında devşirme usulü ile saraya alınan çocukların özel bir eğitimle yetiştirildiği Enderun Mektebi vardı. Disiplinli, öğretim seviyesi yüksek imtiyazlı bir eğitim kurumu olan Enderun'da yüksek askeri ve mülki mevkilere adam yetiştirilmekteydi.[10]

XVII. ve XVIII. yüzyılda ilköğretim kurumu olarak sıbyan mektepleri, medreseler ve Enderun'dan oluşan orta ve yükseköğretim kurumları, bazı bozulmalar olsa da mevcut durumlarını muhafaza ediyorlardı. Bu kurumlarda değişim ve yenileşme gereksinimleri ise bunlara yeni eklentiler yapılarak karşılanmıştır.[11]Osmanlı Devleti'nde eğitim alanında modernleşme adımları II. Mahmud döneminde atılmış, 1824 yılında çıkarılan *ta'lîm-i sıbyan* fermanıyla zaruri dini bilgilerin okutulması şart koşularak İstanbul'daki sıbyan mekteplerine devam zorunluluğu getirilmiştir.[12] Ancak bu mekteplerde verilen eğitimin yetersiz kaldığı anlaşılmasına rağmen köklü bir değişikliğe gidilmemiştir.[13] 1838 yılında bu mekteplerin ıslahı yoluna gidilmiştir. Umûr-i Nâfia Meclisi'nde hazırlanan layihada mektepler, küçük ve büyük olarak ikiye ayrılmış, *sınıf-ı sani* okullarının açılmasına karar verilmiştir. Daha sonra çocukların rüşt yaşına gelene kadar bu mekteplerde okumalarından dolayı II. Mahmud tarafından ismi rüştiye olarak değiştirilmiştir.[14] Rüştiyelerin idaresinden sorumlu "Mekatib-i Rüştiye Nezareti" kurulmuş ve nazır tayin edilmiştir. 1838 yılında "Mekteb-i Maarif-i Adli" ilk rüştiye olarak açılmış bir yıl sonra da "Ulûm-ı Edebiye" adıyla başka bir tane daha açılmıştı.[15] 1847 yılında sıbyan mektepleriyle birlikte rüştiye mektepleri de zorunlu eğitim kapsamına alınmıştır. 1838 yılından 1851 yılına kadar Osmanlı eğitim alanında modernleşme hareketleri yeterli görülmemekle beraber devam etmiş, 1845'te Muvakkat Meclis-i Maarif, 1846'ta Meclis-i Maarif-i

7 Hatice Taşbaş, "Bozkır Kazasında Modern Eğitim Kurumları ve Eğitim Öğretim Faaliyetleri (1876-1938)", Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya 2019, s.14; Şen, *a.g.t*, s.15-16.

8 Ahmet Atilla Can, "II. Abdülhamid Döneminde İşkodra Vilayeti'nde Eğitim ve Eğitim Kurumları", Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2018, s.40; Ömür Kumyol, "Salnamelere Göre Denizli Sancağı Eğitim Kurumları (1839-1923)", Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2019, s. 15-17; Kodaman, *a.g.e,* s.IX-X; Doğan, *agm.*, s.412-413.

9 Taşbaş, *a.g.t,* s.29.

10 Kodaman*, a.g.e,* s. XI; Doğan*, agm.*, 415-418.

11 Doğan, *agm.,* s.428.

12 Cahit Baltacı, "Mektep", *TDVİA,* C.29, (2004), Ankara, s.6.

13 Sabit Genç, "Maarif Salnamelerine Göre 20. Yüzyıl Başlarında (1898-1903) Musul Vilayeti'nde Eğitim ve Öğretim Kurumları", Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2014, s.9.

14 Emel Demir Görür, "İnas Rüşdiye Mektepleri: Yanya Hamidiye İnas Rüştiye Mektebi Örneği", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/36 (2015), s.312; Baltacı, *agm.*, s.6.

15 Çakıllı, *a.g.t.,* s.19-20.

umumiye, 1847'de Mekatib-i Umumiye Nezareti (1857 yılında Maarif Nezareti adını almıştır), 1848'de İstanbul'da beş rüştiye, 1850'de Darü'l Maarif, 1848'de Darü'l Muallim gibi çeşitli eğitim müesseseleri ve mektepleri kurulmuştur.[16]

1869 tarihli *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*, eğitim sisteminde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Eğitim-öğretimin düzenlenmesi ve zorunlu hale getirilmesi, vilayetlerde maarif meclislerinin oluşturulması, mekteplerin derecelendirilmesi ve öğretim kadrosunun saygınlığının ve bilgisinin artırılması, mekteplerin nerede ve ne şartlarda açılacağının belirtilmesi, sınav kurallarının ve diploma usulünün kabul edilmesi gibi hususlar, bu nizamnamenin çıkarılma sebepleri arasındaydı. Nizamnameyle maarif idare, teşkilatı ve vazifeleri kanuni bir hükme bağlanmıştır. 198 maddeden oluşan nizamnamenin ilk maddesinde mektepler, teftişi ve idaresi devlete ait olan "Mekatib-i Umumiye" ve teftişi devlete, tesis ve idaresi kişilere ya da cemaate ait olan "Mekatib-i Hususiye" olarak ikiye ayrılmıştı. Osmanlı tebaası Müslim ve gayrimüslimler ile yabancıların Osmanlı ülkesinde açtığı okular, Mekatib-i Hususiye kapsamındaydı.[17] 1869-1876 yılları arasında yeni açılan mektepler şunlardı; Darülmuallimât (Kız öğretmen okulu 1870), Darülfünûn (1871-1872), İptidailer (1872), Darüşşafaka (1873), Rüştiyeler (Sayıları 87'den 386'ya yükselmiştir.) ve İdadiler (1874).[18]

II. Abdülhamid döneminde İstanbul'a sınırlı kalan maarif teşkilatı, diğer vilayetlerde de tesis edilerek bu şekilde eğitim yaygınlaştırılmaya çalışılmış ve sancak ve kaza merkezlerinde de maarif meclisi teşkil olunarak 1869 Nizamnamesinin bu husustaki eksikliği tamamlanmıştır.[19] Tanzimat devrinde eğitimde başlatılan modernleşme hareketleri, II. Abdülhamid döneminde ileri bir noktaya getirilmiş, birçok vilayette iptidai, rüştiye ve idadi gibi ilköğretim ve ortaöğretim düzeyinde eğitim veren mektepler açılmıştır.[20] II. Abdülhamid'den sonra eğitim kurumlarının yaygınlaştırılmasına devam edilmiş, mesleki ve teknik alanında birçok mektep açılmıştır.[21]

Tanzimat dönemine kadar Osmanlı Devleti'nde kızların eğitimi sıbyan mektepleriyle sınırlı kalmış, 5-6 yaşlarından itibaren kızlar erkeklerle beraber, eğitim süreleri 3-4 yıl olan dinsel nitelikli bu mekteplere gitmişlerdi. Öğretmenleri genellikle cami hocaları olan bu mekteplerden mezun olan erkek çocuklardan ancak birkaçı medreselere veya 1773'lerden itibaren açılan çeşitli askeri mekteplere gidebilmiştir. Ancak 1859 yılına kadar kızların sıbyan mekteplerinden sonra gidebilecekleri bir eğitim kurumu olmamıştır. Sadece bazı varlıklı ailelerin kızları özel hocalardan ders alarak ya da kendi kendilerini yetiştirerek eği-

16 Kodaman, *age.*, s.16; Lütfiye Göktaş Kaya & Muhammet Özkurt, " 19. – 20. Yüzyıl Osmanlı Dönemi Eğitim Yapıları: Kastamonu Merkez Mekteb-i İdadi, Mekteb-i Sanayi, Rum Mektebi", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 6/73, (2018), s.39; Genç, *a.g.t.,* s.11.

17 Kodaman, *age.,* s.22-27; Hümmet Kanal, "II. Abdülhamid Döneminde Kırkkilise (Kırklareli) Sancağı'nda Eğitim ve Öğretim", *OTAM,* 41, (2017), s.110-111.

18 Kodaman, *age.,* s.27.

19 Kodaman, *age.,* s.28-44, 47; Bilgen Keleş, " Maarif Salnamalerine Göre 20. Yüzyılın Başlarında Halep'te Eğitim ve Eğitim Kurumları", Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Tez, Amasya 2019, s.7.

20 II. Abdülhamid döneminde açılan iptidai, rüştiye ve idadi mektepleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Kodaman, *age.,* s.69-133; Kanal, *agm..,* s.111.

21 Kaya &Özkurt, *agm..,* s.40.

timlerini ilerletebilmişlerdi. Diğer taraftan kendilerini yetiştirmiş bazı bilgili kadınlar, mahallede kız ve erkek çocuklarına ve diğer kadınlara Kuran okumayı ve bazı dini bilgileri öğreterek yüzeyselde olsa öğretmenlik yaptıkları da olmuştur.[22]

Tanzimat'la değişen fikir ve sosyal yapıyla birlikte kızların eğitimine eğilim de artmış, erkekler kadar kızların da eğitim görmesi gerektiği sık sık vurgulanmaya başlanmıştır. 1859 yılında *Cevri Usta (Kalfa) İnas Rüştiyesi* açılarak kızların sıbyan mekteplerin bir üst kademesi olan bir eğitim kurumuna geçmeleri sağlanmıştır.[23] Kız rüştiyelerinin yaygınlaşması, erkek rüştiyelerine göre daha yavaş bir seyir göstermiştir. Diğer taraftan Tanzimat öncesinde ve Tanzimat döneminde azınlık ve yabancılara özel eğitim veren birçok kız okulu vardı. Kızların eğitimi için ilköğretimden daha üst düzeyde bulunan rüştiyelerin açılmaya başlaması çok büyük bir gelişme olmakla birlikte bu mekteplerde eğitim verecek nitelikli öğretmenlerin olmayışı göz ardı edilmiş, ancak 1870'te açılan Dârülmuallimât'la kız rüştiyelerine kadın öğretmen sağlanabilmişti.[24]

İlk kız iptidai ve rüştiye mektepleri İstanbul ve çevresinde açılmış, ekonomik, idari, mülki ve öğretmen eksikliği gibi birçok sebepten dolayı diğer vilayetlerde yaygınlaşması zaman almıştır. XIX. yüzyılın son çeyreğinde ve XX. yüzyılın başlarında Ankara Vilayeti'ne bağlı olan Kayseri'de erkek mekteplerine nazaran az sayıda kız iptidai ve rüştiye mektepleri eğitim ve öğretim faaliyetinde bulunmuştur.[25] Kayseri halkının ve idarecilerinin kızların eğitimine yönelik talepleri doğrultusunda zamanla bu mekteplerin sayısı artmıştır.[26] Ancak diğer taraftan eğitim-öğretim faaliyetlerinde bulunan birçok yabancı ve azınlık kız mektebi vardı.[27]

22 Yahya Akyüz, http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli Eğitim Dergisi/143/1.htm (E.T. 22. 01.2020).

23 Mustafa Şanal, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kız Öğretmen Okulunun (Darülmuallimat), Kuruluşu, Okutulan Dersler ve Kapatılışı (1870-1924)", *OTAM,* 26, (2009), s.224.

24 Yahya Akyüz, http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/143/1.htm (E.T. 22. 01.2020).

25 Ankara Valisi'nden hükümete gönderilen bir telgrafta, Kayseri'de iki Kız İptidai mektebi bulunduğu ve dolu olduğu, üçüncü bir mektebin daha açılması istenmekteyse de bir kız rüştiyesinin de teşkili elzem görüldüğü ve bunun için bir bina hazır kılındığı ifade edilmişti. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maarif Nezareti Mektubu Kalemi (MF.MKT.), 1113/4 (H. 12 Rabiulevvel 1327/ M. 03 Nisan 1909). 1910 yılında Kayseri'de altısı erkek, üçü kız olmak üzere dokuz iptidai mektepte eğitim ve öğretim yapılabilmekteydi.
Ayrıntılı bilgi için bk. Kayseri Ansiklopedisi http://kutuphane.kayseri.bel.tr/Content/ebook/kayseri-ansiklopedisi-C.2/kayseri-ansiklopedisi-cilt2.html#p=108 s. 100, (E.T: 22. 01. 2020).

26 BOA., MF.MKT. 470/17 (H. 29 Cemazeyilevvel 1317/M. 05 Ekim 1899).

27 Kayseri Talas köyünde Amerikan Board Heyeti adına kayıtlı olan binalar; Hastane, kızlar mektebi, ahır, misyonerlerin ikamet edilmesi için iki hane ve ahır idi. Amerikan vatandaşı olan Doktor William ve karısı Marya'nın adlarına kayıtlı bulunan bu mülkler, Amerikan Board heyetine tahsisi defter-i hakaniyede yeniden kayıt olunmuştu. 1911 yılında Amerikan Board adına kayıtları düzenlenmiş olan binalardan Kız mektebinin yeniden inşasına dair hükümetin onayı istenmişti. BOA., Şûrâ-yı Devlet (ŞD.) 2799/38 (H. 28 Rabiulevvel 1329/M. 29 Mart 1911); BOA., Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO.) 3883/291204 (H. 18 Rabiulahir 1329/M. 18 Nisan 1911). Kayseri'nin Keçikapu bölgesinde Fransa'ya tabi ve himayesi altında Cizvit Şirketi tarafından 1883 tarihinde erkek talebeler ve 1890 tarihinde ise kız talebeler için mektepler açılmıştı. BOA., Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.) 568/42 (H. 21 Cemaziyelevvel 1320/M. 26 Ağustos 1902). 1913 yılında Kayseri'ye bağlı Develi Kasaba'sına , Surp Toros Kilisesi avlusunda ermeni erkek ve kız talebeler için dört odadan ibaret ruhsatsız bir bina inşa edilmişti. Ancak mektebin yalnız kızlara tahsis edilerek Maarif-i umumiye nizamnamesinin 129. maddesi hükmüne uyulmak üzere tasdik edilmesine ve erkek talebeler için de kilise avlusunda yeni bir bina inşa edilerek aynı madde hükmüne riayet edilmek üzere ruhsat verilmesine karar verilmişti. BOA., Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiye Kalemi (MF.İBT.) 427/69 (H. 03 Cemazeyilahir 1331/M. 10 Mayıs 1913).

Bu çalışmamızda XX. yüzyılın başlarında Kayseri'de eğitim ve öğretim faaliyetlerinde bulunan iptidai ve rüştiye kız mektepleri üzerinde durarak halkın ve idarecilerin kızların eğitimi hususundaki yaklaşımları, kızların bu mekteplerde gördükleri dersler ve sınavlarda gösterdikleri başarıları ve eğitim kurumlarında karşılaşılan sorunları, arşiv belgeleri ışığında Kayseri örneği üzerinden incelemeyi amaçladık.

XX. YÜZYILIN BAŞLARINDA KAYSERİ'DEKİ İPTİDAİ VE RÜŞTİYE KIZ MEKTEPLERİNDE EĞİTİM VE EĞİTİM İLE İLGİLİ SORUNLAR

XIX. yüzyılda ve XX. yüzyılın başlarında Kayseri'de klasik dönem eğitim kurumları olan medreseler ve sıbyan mektepleri mevcudiyetlerini devam ettirmişseler de Tanzimat'la birlikte eğitim kurumlarındaki modernleşme hareketleri, II. Abdülhamid döneminde yeni eğitim kurumlarının taşrada tesisi ve yaygınlaştırılması politikası ve II. Meşrutiyet'le eğitime yönelik faaliyetlerin daha da artması üzerine Kayseri'de yeni diye nitelendirilen iptidai, rüştiye, idadi ve sultani mektepleri açılmış, eğitim ve öğretim faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bu yeni eğitim kurumlarına halkın ve idarecilerin ilgisi ve talebi doğrultusunda mali imkanların yetersizliğine rağmen günden güne mekteplerin sayıları da artmıştır. Ancak yeninin yanında eski de varlığını muhafaza etmiştir. Kayseri'de 1880 yılında 30 medresede 1211 öğrenci eğitim görmekteyken, 1902-1903 yıllarında merkezde 39 medrese ve yaklaşık 1500 öğrenci vardı. 1924 yılında Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile kalan son medreselerde kapatılmıştır. Kayseri'de çocuklar için sıbyan mekteplerinden ilki 1494 yılında *Bedesten* yanında ikincisi ise *Kurşunlu Cami* avlusunda açılmıştır. 1900 yıllarının başlarında Kayseri'de 56 sıbyan mektebi olduğu kaydedilmiştir.[28]

KAYSERİ'DE İPTİDAİ KIZ MEKTEPLERİNDE EĞİTİM

Tanzimat döneminin eskiye dokunmadan, ortadan kaldırmadan yenisini yapma siyasetine uygun olarak artık ıslahı zaruri bir hal almış sıbyan mekteplerinin seviyesinde iptidai ismiyle yeni mekteplerin açılması fikri ortaya atılmış, 1863'lerde ortaya atılan bu fikir ancak 1872 yılında açılan "İptidai Nümune Mektebi" ile uygulamaya geçirilebilmiştir. Eğitimdeki bu yenilik "usûl-ü cedide" olarak ifade edilmekle birlikte eskisi olan sıbyan mektebi ise "usûl-ü atika" olarak uzun süre devam etmiştir. Usûl-ü cedide mektepleri olarak da nitelendirilen iptidailer, Maarif Nezareti'ne bağlıyken eski durumlarını koruyan usûl-ü atika (sıbyan) mektepleri ise Evkaf Nezareti'ne bağlıydılar.[29] 1882'den sonra Maarif Nezareti, ağırlığı iptidai mekteplere vermiş,[30] İstanbul dışında ki vilayetlerde de iptidai mektepler açılmaya başlanmış ve 1891 yılında vilayetlere gönderilen talimatla iptidai mekteplerde bazı düzenlemeler yapılması uygun görülmüştür.[31]

1901-1902 tarihli Maarif Salnamesi'ne göre Kayseri merkezde inas iptidaisi yaptırılmış ve masrafları halk tarafından karşılanmıştır.[32]1910 yılında Kayseri'de altısı erkek üçü kız olmak üzere dokuz iptidai

28 http://kutuphane.kayseri.bel.tr/Content/ebook/kayseri-ansiklopedisi-cilt2/kayseri-ansiklopedisi-cilt2.html#p=108 s. 98-99, (E.T: 23. 01. 2020).

29 Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000 – M.S. 2008,* Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2008, s.226; Kodoman, age., s.68.

30 Kodaman, *age.*, s.69.

31 Keleş, *a.g.t.,* s.16-17.

32 Hikmet Zeki Kapcı, "Terakki-i Maarif Cemiyeti Nizamnamesi", History Sturdies, 2/1,(2010), s.264-265.

mektebinde eğitim yapılmaktaydı. Mutasarrıf Muammer Bey'in eğitim hususundaki gayret ve çalışmaları neticesinde Kayseri merkezde 1, köylerde 17, Develi'de 6, İncesu'da 2, Talas'ta da 1 iptidai mektebi açılmış ve bazı mektepler ise yenileterek 54 mektebin yapılması sağlanmıştır. 1907-1910 yılları arasında Develi ve köylerinde Müslüman ve gayrimüslimlere ait olmak üzere 74, Talas'ta Ermeni ve Amerikalılara ait kız mektepleri vardı. Ayrıca Ağırnas, Erkilet, Gesi, Tavlasun ve Tomarza'da ikişer tane iptidaiye mektebi eğitim vermekteydi. II. Meşrutiyetle birlikte Kayseri'de mekteplerin de sayısında artış olmuştur. 152 erkek ve 33 kadın öğretmenin görev aldığı bu mekteplerde tahsil gören kız ve erkek öğrencilerin sayısı 8815 olup bunlardan 8517'si iptidai öğrencisiydi. Kayseri'de kızlar için açılan iptidai mektepleri şunlardı; Feyzü'l-Hamid, Ravzatü'l-Benat, Hadikatü'l-Benat, Hunat Hatun, Hacı Mansur ve Merkez İnas iptidai mektepleri.[33] Bunlar içerisinde en fazla rağbet gören mektep, Feyzü'l-Hamid idi.

1898 yılında Şahoğlu Konağı'nda eğitime başlamış olan Feyzü'l-Hamid İnas (kız) İptidai mektebine halk ilgi göstermiş, bir sene gibi kısa bir zamanda talebe sayısı oldukça artmıştı. Bunun üzerine Kayseri Mutasarrıfı, bölgeye bir inas mektebinin yetmeyeceğini ve bulunan parayla başka bir inas iptidai mektebi inşa etmek üzere Feyzü'l- Hamid'in inas rüştiyesine dönüştürülmesini talep etmiştir.[34] İnas iptidai mektebine maaşı mahallince bulunan paradan karşılanmak üzere tayin edilen muallimelerin de aslında Dârülmuallimât mezunlarından olduğu, rüştiye mektebine dönüştürüldüğü halinde dahi muallimeliğine muktedir olacakları ve açılacak diğer mektep için dahi mahallince para bulunduğu ifade edilmiştir.[35] Bu hususta Dahiliye Nezareti'ne gönderilen bir diğer yazıda ise durum şu şekilde izah edilmişti; "*Kayseri'de her nasılsa şimdiye kadar kızlara mahsus bir iptidai mektebi tesis edilmeyerek kızlar eğitim ve öğretimden mahrum bırakılmışken geçen sene açılan Feyzü'l-Hamid İnas iptidai mektebine büyük rağbet olmuş, yüz kadar talebe kaydolmuştur. Elli beş bin nüfuslu Kayseri'nin bu ilgisine karşılık bu mektebin yeterli olmadığı tahkik edilmiştir. Ayrıca inas iptidaisinden çıkacak talebelerin rüştiye derslerini görmeleri gerekmektedir. Kızların tahsillerini tamamlayabilmeleri için Feyzü'l-Hamid'in rüştiye mektebine dönüştürülmesi ve her tarafta olduğu gibi 500 kuruşla maarif tahsisatından verilmesiyle şimdiki muallime Ayşe Hanımın inas* rüştiyesi muallimliğine tayini ve yine bu maaşla iptidai muallimeliğine dahi Dârülmuallimat mezunlarından muktedir başka bir muallimenin gönderilmesi talep edilmektedir." Merkezi hükümet, Kayseri Mutasarrıflığından gelen bu talebe cevap olarak, *yeni açılacak mektebin muallimesinin maaşı için para bulunamadığından olanla idare edilmesi gerektiğini,* bildirmiştir.[36] Parasal nedenlerden dolayı bu mektebin rüştiyeye dönüştürülmesine ve yeni bir inas mektebinin açılmasına o vakit izin verilmemişti. Talep olunan bölgeye gönderilen öğretmenlerin maaşları ciddi bir sorundu,[37] çünkü maaşlar bölge ahalisi tarafından

33 http://kutuphane.kayseri.bel.tr/Content/ebook/kayseri-ansiklopedisi-cilt2/kayseri-ansiklopedisi-cilt2.html#p=108 s. 100-101, (E.T: 23. 01. 2020); BOA., MF.İBT. 222/39 (H. 20 Muharrem 1327/M. 11 Şubat 1909).

34 BOA., DH.MKT. 2232/56 (H. 03 Rabiulahir 1317/M. 11 Ağustos 1899).

35 Feyzü'l-Hamid İnas İptidai mektebinin muallimesi, Dârülmuallimât mezunlarından Ayşe Hanım idi. Maarif tahsisatından kendisine 500 kuruş maaş verildiği takdirde bu mektep rüştiyeye dönüştürüldüğünde burada görevini icra edilebileceği ifade edilmiştir. BOA., DH.MKT. 2329/4 (H. 05 Zilhicce 1317/M. 06 Nisan 1900).

36 BOA., MF.MKT. 470/17 (H. 29 Cemazeyilevvel 1317/M. 05 Ekim 1899).

37 1907 senesinde Kayseri'de Şatırban mahallesinde bulunan kız mektebinin muallimesi olan Penbe, arzuhalinde 100 kuruş ile geçimini sağlayamadığını ifade ederek maaşına münasip miktarda zam yapılmasını istirham etmişti. Talebi yerine getirilmesi için Ankara Maarif Müdüriyetine durum bildirilmiş ve Penbe Hanım'ın maaşına münasip bir miktarda zam yapılması uygun görülmüştü.

ödenmekte olup düzenli ödenmediği takdirde öğretmenler mağdur olabilmekteydi.[38] Maaşların düzenli ödenememesi dışında bir diğer sorun ise mektep inşası veya mektep için tahsis edilecek binaların olmayışıydı. Feyzü'l-Hamid gibi bazı mekteplere tahsis edilen konak ve binalar kiralık veya harap bir halde olabilmekteydi. Devlet, bütçe el verdiği müddetçe yeni mekteplerin açılmasına izin verebilmekteydi.[39]

Mektebin kuruluşundan bir yıl sonra talebelerinden sekiz kıza, sanayi madalyası verilmesi uygun görülmüş ve Danende, Vasfiye, Halime, Naime, Kaniye, Nimet, Firdevs ve Şükriye isimli kızlara verilmek üzere sanayi madalyaları gönderilmişti.[40] Bu iptidai kız mektebinde olduğu gibi Maarif Nezareti ödüller ve mezuniyet[41] törenleriyle öğrencilerin eğitime olan ilgi ve alakalarını artırma politikası yürütmüştür. Diğer bir ifadeyle daha eğitimin ilk kademesinde böyle destekleyici ve teşvik edici uygulamalarla talebelerde motivasyonun artırılması amaç edinilmiştir.[42]

BOA., MF.MKT. 1014/49 (H. 24 Recep 1325/M. 02 Eylül 1907).

38 1898 yılında Kayseri'de açılan inas mektebi için 500 kuruş maaşla bir muallimenin tayin edilmesi istenmişti. Ancak hükümetten muallime talep edildiğinde maaşlarının düzenli verileceği taahhüt edildiği halde İstanbul'dan seçilip gönderilen muallimelere bir müddet sonra maaş verilmeyerek mağdur edildikleri görüldüğünden maaşlarının ne suretle teminat altına alındığı ve her ay muntazam ödeneceği mahalli idare meclislerinden mazbatayla taahhüt edilmedikçe muallime gönderilmemesine karar verilmişti. Buna bağlı olarak muallimeye verilecek maaşın mahallince temini hususunda mazbata ve harcırahın gönderilmesi gerektiği bildirilmişti. BOA., MF.MKT. 403/9 (H. 12 Safer 1316/M. 02 Temmuz 1898). Kayseri inas mektebinde öğretmenlik yapmış olan Ayşe Hanım'ın durumu buna örnek verilebilir. Çatalca inas rüştiyesi muallimesinin istifasına bağlı olarak mektebin muallimliğine mahallince 400 kuruş maaşla Dârülmuallimât mezunlarından Kayseri inas muallimliğinden istifa etmiş olan Ayşe Hanım, Meclis-i Maarif kararıyla tayin olunarak bölgeye gönderildiği halde muallimeye ihtiyaç duyulmadığından kabul edilmeyeceği bildirilmişti. Daha sonra 300 kuruş maaşla orada kalması tebliğ edilmesi üzerine kabul etmek zorunda kalarak vazifesine başlamış olduğu halde şimdiye kadar hiçbir para verilmediği için zaruri ihtiyaçlarını karşılayamadığından İstanbul'a döndüğü bildirilmişti. Çatalca'ya tayin olunmasının bölgeden gelen yazı ve müracaata bağlı olduğundan şu halde daha sonra muallime gönderilmeyeceği tabi ise de Ayşe Hanım'ın istihdam edildiği müddet zarfındaki maaşının tedarik edilmesi gerektiğinden ödenmemiş maaşlarının ödenmesi Çatalca Mutasarrıflığından istenmişti. Çatalca Mutasarrıflığından bu hususta gelen cevaba göre, Ayşe Hanım Çatalca inas iptidai mektebindeki vazifesine 6 Teşrinievvel 1317 (Rumi) tarihinden itibaren başladığı ve bu tarihten itibaren işlenmiş maaşlarının ödendiği gibi maaşlarının kayıtlarının tutulduğu ve İstanbul'a dönerek yanlış ifadelerde ve şikâyetlerde bulunduğu ve kendisinin başka bir memuriyete geçmek için İstanbul'a gittiği ifade edilmiştir. BOA., MF.MKT. 597/44 (H. 26 Ramazan 1319/M. 06 Ocak 1902).

39 1906 yılında Kayseri Maarif komisyonu varidatı olan 1321 ve 1322 (1905-1906) yıllarına ait bütçeler tetkik olunmuştu. Kayseri Maarif 1322 yılı bütçesi fazla varidat olarak tahkik eylediği 13273,5 kuruşla bir mekteb-i iptidai binası inşa edilebileceği tasdik edilmişti. Binalarına kira verildiği bildirilen Mekteb-i Edep, Darü'l-İrfan, Feyzü'l-Hamid ve Hadikatü'l-Benat isimli mekteplerden birinin bu binaya nakli, diğer bir ifadeyle binanın hemen inşa edilmesi ve kasabadaki mekteplerden, bölgenin ihtiyacı var ise yapılacak mektebe bunlardan birinin nakli ve şayet iptidailer talebelere yetmiyorsa bu bina dahilinde bir iptidai açılarak 1322 yılı fazla gelirinden çalışanlara maaş verilmesi ve mektebin inşasından sonra keşifnamesiyle ile ilgili belgelerin hükümete gönderilmesi istenmiştir. BOA., MF.MKT. 969/33 (H. 06 Zilkade 1324/M. 22 Aralık 1906). 1912 yılında ise Kayseri'nin Gesi köyünde 200 lira kuruşla yapılmakta olan rüştiye binası bitmek üzere olduğundan tahsisat verilmesiyle açılması icap edeceği ve ayrıca Talas, Ayaş, Mucur ve Kayseri merkezindeki rüştiye ve iptidai mekteplerinde de noksanlıklar bulunduğu, tamir edilerek açılmaları gerektiği hükümete bildirilmiştir. BOA., MF.İBT. 396/74 (H. 02 Zilkade 1330/M. 13 Ekim 1912).

40 BOA., İ..TAL. 181/40 (H. 16 Rabiulevvel 1317/M. 25 Temmuz 1899).

41 Hadika-i Afitab ve Feyzü'l-Hamid kız mektepleriyle Mekteb-i Edep erkek mektebinde 21 Mayıs tarihinde tevzi-i mükafat töreni düzenlendiği ve bu güzel gün vesilesiyle de padişaha dualar edildiği Ankara Vilayeti tarafından hükümete bildirilmişti. BOA., DH.MKT. 865/97 (H. 15 Rabiulahir 1322/M. 29 Haziran 1904).

42 BOA., MF.MKT. 467/67 (H. 18 Cemazeyilevvel 1317/M. 24 Eylül 1899).

İnas iptidai mekteplerinde günümüz eğitim sistemine benzer bir şekilde sınavlar yapılarak öğrencilerin başarı/başarısızlıkları, 1 ila 10 arasında verilen notlarla tespit edilmekteydi. Aynı şekilde Feyzü'l-Hamid İnas İptidai mektebinde de okutulan derslerden sınava tabi tutuldukları görülmektedir. Feyzü'l–Hamid İnas İptidai mektebinde okutulan dersler şunlardı: Birinci sınıfta, Kuranıkerim, tecvit, ilmihal, kıraat, hesap, hüsn-i hatt ve hüsn-i hal ve hareket; ikinci sınıfta, Kuranıkerim, ilmihal, kıraat, hesap, hüsn-i hat ve hüsn-i hal ve hareket; üçüncü sınıfta ise Kurankerim, tecvit, ilmihal, kavaid-i Türki, kıraat, hesap, imla, hüsn-i hat, nakış ve hüsn-i hal ve hareket idi.[43] Bu derslerden yapılan sınavlarla öğrencilerin seviyeleri tespit edilmiştir. Mektebin 1907-1908 eğitim-öğretim yılına ait imtihan cetveli incelendiğinde, sınıf mevcudiyetleri, talebelerin isimleri, ikamet adresleri, sıra numaraları, okutulan dersler, hangi derslerde başarılı/başarısız oldukları, sınıf ortalaması, notlarının toplamı ve sınıf dereceleri gibi önemli bilgilere ulaşmak mümkün olmaktadır.

Aşağıdaki tablolardan şu bilgileri çıkarmak mümkündür: 1907-1908 eğitim-öğretim yılında mektebin birinci sınıfında, 16 kız talebe okumaktaydı. Bu kızlardan, notlarının toplamı 37 olan Fatma sınıfı birincilikle bitirirken, Ayşe ikinci, Sara ise üçüncülükle bitirmiştir. Sınıfın hepsi hüsn-i hal ve hareket dersinden 10 notunu almışken, hüsn-i hatt dersinde en yüksek not 7 olmuştur. Kıraat dersinde ise yine notlar düşük olup sadece Fevkiye isimli talebe 8 notunu alabilmiştir. Kuranıkerim, tecvit ve ilmihal derslerinde ise genel olarak notlar ortalamanın üstünde olup diğer derslere nazaran başarı oranları yüksek olmuştur. Kuranıkerim dersinde 10 tam notu alan sadece bir öğrenci vardı, o da sınıfın ikincisi Ayşe idi. Tecvit dersinde ise 10 tam notu sınıfın birincisi Fatma almıştır. İlmihal dersinde en yüksek not olan 9'u alan yine sınıfın ikincisi Ayşe idi. Mektebin ikinci sınıfı ise daha kalabalık olup 23 kız talebe eğitim görmekteydi. Bu talebelerden Ayşe 48 puanla birinciyken Münire 47 puanla ikinci, Hatice ise 45 puanla üçüncüydü. Sınıfın hepsi hüsn-i hal ve hareket dersinden 10 almışken, hüsn-ü hatt, hesap, kıraat, ilmihal ve Kuranıkerim derslerinde en düşük not 5 olmuştur. Kuranıkerim ve ilmihal derslerinde ise 5 notu olmasına karşın genel olarak bu iki dersin ortalaması yüksek olmuştur. Üçüncü sınıfta okuyan talebe sayısı sekiz olup diğer sınıflarla kıyaslandığında en az talebe bu sınıftaydı. 87 puanla Gevher sınıfın birincisi, Halime 85 puanla ikinci, Zehra 84 puanla üçüncüsü olmuştur. Diğer iki sınıfta olduğu gibi bu sınıfta da hüsn-i hal ve hareket dersinden herkes 10 tam not almıştır. Kuranıkerim, tecvit, Kavaid-i Türki, imla, hüsn-i hat derslerinde en düşük not 6, kıraat ve hesap derslerinde en düşük not 7, ilmihal ve nakış derslerinde ise en düşük not 8 olmuştur. Kuranıkerim, ilmihal ve nakış derslerinde sınıfın genel ortalaması yüksek olmuştur.

Kayseri Kazası'nda bulunan Feyzü'l-Hamid İnas İptidai mektebinin 1323-1324 (1907-1908) eğitim-öğretim yılına ait imtihan cetveli

43 BOA., MF.İBT. 221/51 (H. 13 Muharrem 1327/M. 04 Şubat 1909).

Birinci Sınıf

İsimler	Sıra Numarası	Kuranıkerim	Tecvit	İlmihal	Kavaid-i Türki	Kıraat	Hesap	İmla	Hüsn-i Hatt	Nakış	Toplam	Hüsn-i Hal ve Hareket	Derece
Fevkiye	10	7	8	7		8			5		35	10	
İkbal	10	8	8	8		6			5		35	10	
Fatma	10	9	10	7		7			4		37	10	Birinci
Sara?	10	8	7	8		6			7		36	10	Üçüncü
Hafize	10	7	6	7		7			4		31	10	
Zahide	10	6	6	7		5			6		30	10	
Hayriye	10	8	7	8		6			7		36	10	
Fatma	10	9	8	8		5			4		34	10	
Ayşe	9	7	6	7		7			6		33	10	
Ferhunde	10	8	8	8		6			5		35	10	
Fatma	10	8	7	7		6			5		33	10	
Behiye	11	8	6	8		6			7		35	10	
Nazime	9	7	6	7		7			5		32	10	
Beşire	9	6	6	6		5			4		27	10	
Raize	9	8	7	8		6			5		34	10	
Ayşe	9	10	7	9		6			5		37	10	İkinci

İkinci Sınıf

İsimler	Sıra Numarası	Kuranıkerim	Tecvit	İlmihal	Kavaid-i Türki	Kıraat	Hesap	İmla	Hüsn-i Hatt	Nakış	Toplam	Hün-i Hal ve Hareket	Derece
Ayşe	14	10		10		9	9		10		48	10	Birinci
Hayriye	14	8		10		7	9		10		44	10	
Münire	14	9		10		10	10		8		47	10	İkinci
Hatice	12	10		10		9	10		6		45	10	Üçüncü
Şefika	13	9		8		8	9		7		41	10	
Feride	12	8		9		9	10		7		42	10	

İsimler	Sıra Numarası	Kuranıkerim	Tecvit	İlmihal	Kavaid-i Türki	Kıraat	Hesap	İmla	Hüsn-i Hatt	Nakış	Toplam	Hün-i Hal ve Hareket	Derece
Fatma	12	8		9		7	8		6		38	10	
Zevet?	12	9		10		8	8		8		43	10	
Hatice	12	5		9		7	8		7		36	10	
Hafize	12	5		8		6	6		7		32	10	
Halime	12	10		10		10	6		8		44	10	
Hayriye	13	7		10		8	6		6		37	10	
Ayşe	12	8		9		9	9		7		42	10	
Hayriye	10	6		8		5	5		6		30	10	
Fatma	10	7		9		8	6		5		35	10	
Kadriye	10	7		9		7	7		5		35	10	
Hatice	10	10		10		9	7		5		41	10	
Namiye	10	6		9		7	6		9		37	10	
Şadiye	11	7		10		10	7		9		43	10	
Latife	10	8		8		9	8		6		39	10	
Feride	8	6		9		6	6		6		33	10	
Kadriye	9	7		8		6	6		5		32	10	
Adeviye	10	6		5		6	6		5		28	10	

Üçüncü Sınıf

İsimler	Sıra numarası	Kuranıkerim	Tecvit	İlmihal	Kavaid-i Türki	Kıraat	Hesap	İmla	Hüsn-i Hatt	Nakış	Toplam	Hüsn-i Hal ve Hareket	Derece
Fatma	13	9	9	9	10	8	8	9	10	10	82	10	
Mefture	13	8	7	8	7	9	10	8	10	10	77	10	
Safiye	14	6	8	8	8	9	9	7	9	9	73	10	
Nadire	12	8	6	10	9	7	10	10	10	10	80	10	
Zehra	11	10	7	9	10	9	10	10	9	10	84	10	Üçüncü

İsimler	Sıra numarası	Kuranıkerim	Tecvit	İlmihal	Kavaid-i Türki	Kıraat	Hesap	İmla	Hüsn-i Hatt	Nakış	Toplam	Hüsn-i Hal ve Hareket	Derece
Gevher	12	9	8	10	10	10	10	10	10	10	87	10	Birinci
Halime	12	10	9	10	10	10	9	9	9	9	85	10	İkinci
Hamiye	14	10	8	8	6	8	7	6	6	8	67	10[44]	

Kayseri Kazası'ndaki bir diğer iptidai kız mektebi, Hadikatü'l-Benat idi. Bu mektep hakkında 1907-1908 eğitim-öğretim yılına ait imtihan cetveli dışında elimizde bir bilgi mevcut değildir. Mektebin ders müfredatı, Feyzü'l-Hamid'le aynı olup sadece sınıf mevcudiyetleri daha azdır. Hadikatü'l-Benat kız iptidai mektebinin 1907-1908 eğitim-öğretim yılına ait imtihan cetvelini incelediğimizde şu bilgilere ulaşmak mümkün; birinci sınıfta okuyan kız talebe sayısı 12 olup sadece Kuranıkerim ve kıraat dersleri alınmıştır. Alınan notlara bakıldığında ise sınıfın ortalaması oldukça düşük olduğu görülmektedir. Her iki derste de alınan en yüksek not 7 olmuştur. Kuranıkerim dersinde Ayşe isimli talebe, kıraat dersinde ise İkbal isimli talebe 7 notunu almıştır. İkinci sınıfta ise okuyan kız talebe sayısı 8 idi. Mektebin kız talebelerinden Nadire 49 puanla birinci, Hayriye 46 puanla ikinci, Kadriye 41 puanla üçüncü olmuştur. Diğer sınıf gibi ikinci sınıf talebelerinin de hüsn-ü hal ve hareket dersindeki notları 10 olmuştur. Hesap ve hüsn-i hatt derslerindeki en düşük not 5 iken Kuranıkerim, ilmihal ve kıraat derslerinde 6 olmuştur. Kuranıkerim dersinde ise sınıfın genel not ortalaması yüksek olmuştur. Mektebin üçüncü sınıfında ise sadece 5 kız talebe eğitim görmekteydi. Sınıfta 90 puanla Hatice birinci, Kadiye 82 puanla ikinci, Namiye ise 72 puanla üçüncü olmuştur. Diğer iki sınıf gibi bu sınıfta da herkesin hüsn-i hal ve hareket dersi 10 olmuştur. İmla dersinde en düşük not 2, tecvit dersinde en düşük not 3, hüsn-i hatt dersinde en düşük not 4, kavaid-i Türki ve hesap derslerinde en düşük not 5, Kuranıkerim, kıraat ve ilmihal derslerinde en düşük not 6, nakış dersinde ise en düşük not 7 olmuştur. Kuranıkerim ve nakış derslerinde sınıfın not ortalaması yüksekti.

44 BOA., MF.İBT. 221/51 (H. 13 Muharrem 1327/M. 04 Şubat 1909).

KAYSERİ KAZASI'NDAKİ HADİKATÜ'L-BENAT İNAS İPTİDAİ MEKTEBİNİN 1323-1324 (1907-1908) EĞİTİM-ÖĞRETİM YILINA AİT İMTİHAN CETVELİ

Birinci Sınıf

İsimler	Sıra Numarası	Kuranıkerim	Tecvit	İlmihal	Kavaid-iTürki	Kıraat	Hesap	İmla	Hüsn-i Hatt	Nakış	Toplam	Hüsn-i hal ve hareket
Besime	6	4				3					7	10
Dürdane?	7	4				3					7	10
Aliye	7	4				3					7	10
Ayşe	8	7				4					11	10
Atiye	9	5				6					11	10
İkbal	8	5				7					12	10
Hediye	9	3				6					9	10
Şeyda	7	3				6					9	10
Ayşe	9	4				3					7	10
Hatice	9	5				4					9	10
Rafiye	9	4				4					8	10
Zayide	8	4				4					8	10

İkinci Sınıf

İsimler	Sıra numarası	Kuranıkerim	Tecvit	İlmihal	Kavaid-i Türki	Kıraat	Hesap	İmla	Hüsn-i Hatt	Nakış	Toplam	Hüsn-i Hal ve Hareket	Derece
Nadire	10	10		10		10	10		9		49	10	Birinci
Hayriye	12	10		8		10	10		8		46	10	İkinci
Saadet	12	9		7		6	6		6		31	10	
Hayriye	11	8		7		8	10		7		40	10	
Hamidiye	10	8		6		8	10		8		40	10	
Kadriye	10	10		10		8	8		5		41	10	Üçüncü
Mümine	12	10		7		8	6		7		38	10	
Hayriye	12	6		6		6	5		6		29	10	

Üçüncü Sınıf

İsimler	Sıra numarası	Kuranıkerim	Tecvit	İlmihal	Kavaid-i Türki	Kıraat	Hesap	İmla	Hüsn-i Hatt	Nakış	Toplam	Hüsn-i Hal ve Hareket	Derece
Hatice	12	10	10	10	10	10	10	10	10	10	90	10	Birinci
Şükriye	12	7	3	6	5	8	6	5	4	8	54	10	
Kadiye?	12	9	9	9	10	6	9	2	10	10	82	10	İkinci
Namiye	11	8	8	7	8	10	8	10	6	7	72	10	Üçüncü
Hatice	11	6	5	9	9	6	5	10	4	7	57	10[45]	

KAYSERİ'DEKİ KIZ RÜŞTİYE MEKTEPLERİNDE EĞİTİM

II. Mahmut döneminde sıbyan mekteplerinin yetersizliği anlaşılınca bunların ıslahı yoluna gidilmiş ve sınıf-ı sani mekteplerinin açılmasına karar verilmiştir. Daha sonra sınıf-ı sani mekteplerinin ismi rüştiye olarak değiştirilmiş, Mekatib-i Rüştiye Nezareti kurularak buraya bağlanmıştır. İlk zamanlar sıbyan mekteplerinin ıslahı için kurulduğundan ilkokul düzeyinde, daha sonra ise yüksekokullara talebe yetiştiren mektepler haline geldikleri için ortaöğretim düzeyinde mektepler oldukları kabul edilebilir. 1845'te toplanan Muvakkat Maarif Meclisince rüştiyelerin, sıbyan mekteplerin üstünde Darülfünuna talebe yetiştiren orta dereceli mektepler oldukları kabul görmüştür.1846 yılında Mekatib-i Umumiye Nezareti'nın kurulmasıyla bu mekteplerin açılmasına başlanmıştır. 1852 yılında İstanbul'da rüştiyelerin sayısı 10'a ulaşmıştır. 1848'de açılan Darülmuallimin ilk mezunlarını vermeye başlayıp muallim ihtiyacı karşılanınca da diğer vilayetlerde de rüştiyeler açılmaya başlanmıştır. 1869 yılına gelindiğinde çeşitli vilayetlerde 87, İstanbul'da ise 12-13 rüştiye eğitim vermekteydi. İlk rüştiyelerde eğitim 4 yıl olduğu halde Darülmaarif açıldıktan sonra 6 yıla çıkarılmıştır. 1863'te eğitim süresi 5 yıla indirilen rüştiyeler, 1869'da 4 yıla, 1892'te ise 3 yıla indirilmiştir.1867 yılına kadar rüştiye mekteplerine sadece Müslüman talebeler alınırken bu tarihten sonra gayrimüslim talebelerde alınmaya başlanmıştır. 1869 Nizamnamesine göre, 500 haneden fazla olan kasabalarda halkı sadece Müslüman ise bir İslam rüştiyesi; halkı Hıristiyan ise Hıristiyan rüştiyesi açılabilecekti. Kızlar için de kızlara mahsus rüştiyelerin açılmasına karar verilmiş, ilk açılan rüştiyelerde eğitim verecek muallime bulunmadığından nakış derslerine kadınlar, diğer derslere ise muallimler girmiştir. Kız rüştiyelerin ders verecek muallimelerin yetişmesi için 1870'te Dârülmuallimât açılmıştır.[46] Kayseri'de ilk rüştiye mektebi 1869 yılında açılmıştır. 1907'de 3 erkek rüştiyesi, 1910'da ise

45 BOA., MF.İBT. 222/39 (H. 20 Muharrem 1327/M. 11 Şubat 1909).

46 Kodaman, *age.*, s. 91-92; Taşkın, "1317 (1899-1900) Maarif Salnamesi'ne Göre Trabzon Vilayeti'nde Eğitim Kurumları", s.248-249.

bir kız rüştiyesi[47] açılmıştır. Pınarbaşı, Bünyan, Develi (1884), Talas (1869) ve Yeşilhisar'da da rüştiye mektepleri açılmıştır.[48]

İptidai mekteplerinde olduğu gibi rüştiye mekteplerinde de en büyük sorun öğretmen eksikliği ve maaşların düzenli ödenememesiydi. Bu yüzden mekteplerde eğitim ve öğretim sekteye uğruyor, dersler düzenli yapılamıyor ve hatta mektepler açılamıyordu.[49] 1911 yılında 500 kuruş maaşla Kayseri İnas Rüştiyesinin muallime-i evveline münasip birinin tayini Dârülmuallimât müdüriyetinden talep edilmişti.[50] Ancak Ankara Vilayeti Maarif Müdüriyetine gönderilen cevapta, Kayseri İnas rüştiyesi için muallimenin tayin edilmesi istenmişse de buraca şimdilik muallime tedariki mümkün olmayacağı bu yüzden Ankara veya civar vilayetlerden münasip birinin gönderilmesi gerektiği ifade edilmişti.[51]

1914 yılında ise Kayseri'deki mektepler için tayin edilmesi icap eden muallim ve muallimeleri içeren bir pusula hükümete gönderilmişti. Pusulaya göre;

Aylık Maaş	Mektep
1000	Merkez livada beş dershane inas mektep müdüriye
700	Merkez livada beş dershane inas muallime-i evveli
700	Merkez livada beş dershane inas dikiş nakış muallimesi
500	Develi Kazası'nın beş dershaneli inas muallimesi
500	Develi Kazası'nın beş dershaneli erkek mektebi muallimliğine Adandan Ali Rıza Efendi'nin tayini
500	Develi Kazası'nın beş dershaneli erkek mektebi muallimliğine Kazım

47 1895 yılında Kayseri livası meclisi, kapatılan Kayseri rüştiyesi yerine inas mektebi rüştiyesi açılması gerektiğini, mazbatayla hükümete bildirmişti. Muhasebe olarak maaşlar karşılanamadığından talep olunan kız rüştiyesinin tesis edilemeyeceği ancak daha sonra gereği yapılmak üzere vilayet bütçesinde para olduğu takdirde miktarının bildirilmesi istenmişti. BOA., MF.MKT. 286/42 (H. 16 Rabiulahir 1313 / M. 06 Ekim 1895).
Kurulması istenilen Kız Rüştiye Mektebi için gereken maaş
Muallime-i evvel (İstanbul'dan) 400
Muallime-i sani 250
Nakış Muallimesi 300
Bevab 100
Aylık maaşların toplamı 1050

48 http://kutuphane.kayseri.bel.tr/Content/ebook/kayseri-ansiklopedisi-cilt2/kayseri-ansiklopedisi-cilt2.html#p=108 s. 101, (E.T: 25. 01. 2020).

49 1890 yılında Kayseri Mekteb-ii Rüştiyesi muallimleriyle ilgili sıkıntılardan dolayı eğitim orada sekteye uğramıştı. Muallim-i evvelin sağlıkla ilgili sorunlarından dolayı layıkıyla görevini yerine getirememekte olduğundan durumun tahkik edilerek bildirilmesi istenmişti. Yapılan tahkikatta muallimi evvelin hasta olduğu gece, muallim-i sani mektepte bir iki saat bulunabilerek layıkıyla görevlerini yerine getirememişlerdi. Yeni eğitim düzenine aşina olmadıkları anlaşılmış ve eğitim işlerine aşina olan muktedir bir zatın tayin edilmesi ve imtihana tabi tutularak seçilmesi istenmişti. Kayseri Rüştiye muallim-i evvelin emekliliği icra olunmak üzere oraca usulen lazım gelen raporun tanzim edilerek gönderilmesi ve muallim-i sanin dahi azliyle yerine muktedir birinin imtihanla seçilip imtihan belgesinin maarife gönderilmesi istenmişti. BOA., MF.İBT. 26/91 (H. 20 Cemazeyilevvel 1308/M. 17 Aralık 1890).

50 BOA., MF.İBT. 331/71 (H. 15 Recep 1329/M. 12 Temmuz 1911).

51 BOA., MF.İBT. 334/16 (H. 29 Recep 1329/M. 26 Temmuz 1911).

Aylık Maaş	Mektep
550	Ağırtaş? köyü'ne beş dershaneli erkek mektebi muallimliğine

Pusulada muallim ve muallimelerin maaşlarının miktarı belirtilerek, pusula Maarif Nezaretine gönderilmişti. Ayrıca Kayseri Mutasarrıfı, pusulada belirtilen muallim ve muallimelerin geciktirilmeden tayinlerini istirham eylemişti. Mutasarrıfa göre burada kimseler bulunmadığından, eğitim başlamadan işe başlayabilmeleri için acilen gönderilmeleri gerekiyordu.[52]

Mekteplere istenilen sayıda muallime tayini zor olmakla birlikte muallimelerin zaman zaman bazı şikâyet ve taleplerden dolayı görev yerlerinde değişim yapılabilmekteydi. Kayseri İnas Rüştiye mektebinde muallime olan Seher Hanım ile Gilan İnas Rüştiye muallimesi Fatma Hacer Hanım'ın görev yeri değişimleri buna örnek teşkil etmektedir. 1913 yılında Kayseri İnas Rüştiyesi muallime-i evveli olan Seher Hanım ile harpten dolayı İstanbul'a dönen ve Beyazıt Sancağı İnas Rüştiyesi muallime-i evvline tayin olunduğu halde beyanı mazeretle başka bir bölgeye tayinini isteyen Gilan İnas Rüştiyesi önceki muallimesi Fatma Hacer Hanım'ın memuriyetlerinin değişimi yapılmış, birbirlerinin önceki görev yerlerine tayin edilmişlerdi.[53] Ancak Kayseri Sancağı İnas Mektebi rüştiyesi muallimesi Seher Hanım, Beyazıt Sancağı'na gönderileceği emri üzerine hükümete durumunu bildiren bir arzuhal yazmıştı;

"Kayseri İnas mektebi rüştiyesine mahalli maarif komisyon bir erkek muallim tayin edip mektebimize gelmiş derslere müdahale etmiş ve komisyon tarafından hususi imtihanlara da bir mümeyyiz tayin edilmişti. Halbuki talimatnamenin 100. maddesi her dersin muallimi tarafından hususi imtihanlar icra edilmesi yazılı olmasına rağmen bu maddenin hükmüne bağlı olarak imtihanlar yerine getirilmiş, talimat hükümlerine harfiyen yerine getirdiğim halde maarif dairesi hakkımda şikayette bulunmuş, şikayetin neticesinde Maarif Nezareti Beyazıt Sancağı muallimliğine naklimi uygun görmüştü. 16 seneden beri talimat dairesinde vatan ve millete hüsnü hizmet ettiğimden dolayı mükafat olarak terfiimi beklerken 20 günlük uzak mesafede Beyazıt'a naklimin emri verilerek mağduriyetim bir kat daha artırılmıştır. Rumeli'den harcırah almadan buraya geldiğimden beridir henüz masraflarımı temin edemedim. Cebimde beş para dahi yoktur. Şayet devlet bu isteğinde ısrar ederse ancak öteden beriden toplayacağım yardımla Beyazıt Sancağı'na gideceğim. Aciz bir kadın olduğum nazarı itibara alınarak böyle uzak bir mesafeye gitmek için bir yardımcı bulunması elzem bulunduğundan lütfen perişan halime ve yalnızlığıma merhameten hiç olmazsa Beyazıt'tan vazgeçilerek Kayseri'ye yakın bir yere naklime müsaade burulmasına ve şu suretle maruzatımda bunu dile getirerek istirhamda bulunuyorum."[54]

Seher Hanım arzuhalinde Kayseri'ye yakın bir yeri talep etmişse de bu isteği kabul edilmemişti. Ayrıca kendisi hakkında daha önce tahkikat yapılmıştı.[55]500 kuruş maaşla Kayseri İnas mektebi muallimeliğine

52 BOA., MF.İBT. 516/51 (H. 03 Zilkade 1332/M. 23 Eylül 1914).

53 BOA., MF.İBT. 428/14 (H. 04 Cemazeyilahir 1331/M. 11 Mayıs 1913).

54 BOA., MF.İBT. 432/89 (H. 05 Recep 1331/M. 10 Haziran 1913).

55 Kayseri inas rüştiyesi muallimesi Seher Hanım hakkındaki şikâyetlerle ilgili yapılan tahkikatın sonucu Maarif nezaretine gönderilmişti. Maarif müdürünün yazısına göre Muallime Seher Hanım hakkındaki şikayetname hakkında Kayseri'de yapılan tahkikatta kendisinin hiçbir zaman kötü ahvali olmadığı ancak ikamet ettiği mahalle ahalisinden bazılarıyla zevci arasında ortaya

tayin olunan Fatma Hacer Hanım'ın yeni memuriyetine kadar harcırahı verilmiş,[56] Kayseri inas rüştiyesi eski muallimesi Seher Hanım'ın Beyazıt'ta kadar olan harcırahın belirlenmesi için ise Kayseri'den Beyazıt'ta kadar olan mesafenin kaç saat olduğunun bildirilmesi Erkan-ı Harbiye-i Umumiye riyasetine sorulmuştu.[57] Ancak bir ay geçmiş olmasına rağmen Fatma Hacer Hanım'ın hala görev yerine varamadığı ve Seher Hanım'a ise harcırahı verilemediğinden hareket edemediği bölgeden gönderilen yazıyla bildirilmişti. Bunun üzerine Fatma Hanımın bir an evvel görev yerine varması ve Kayseri'den Beyazıt'a kadarki mesafe için icap eden harcırahın havalesine müsaade edilmesi istenmiştir.[58] Rüştiyeler ve onların devamı olan idadilerde öğrenci disiplini, sınav sistemi, mekteplerin çalışma süreleri ve tatil düzenleri bazı değişikliklere uğrasa da uzun süre geçerliliğini muhafaza etmiştir. Sınav sistemi şu şekildeydi; Bir mektebe giriş sınavı dışında sınavlar, *imtihan-ı hususi* ve *imtihan-ı umumi* olarak ikiye ayrılırdı. Üç ayda bir dersin öğretmeni tarafından yapılan sınavlar, imtihan-ı hususi; her sene öğretim yılı sonunda rüştiye mektepleri idaresince tayin edilen mümeyyizler tarafından yapılan sınavlar ise imtihan-ı umumi idi. Mümeyyizler genellikle başka mekteplerin öğretmenlerinden oluşmaktaydı. Bu süre zarfında sınıfın öğretmenleri talebelerini bu sınava hazırlarlardı. Notlar ise şöyleydi: 9-10 (Aliyyülala/pekiyi), 8 (Ala / iyi), 6-7 (Karib-i Ala/iyiye yakın), 5 (Va/orta), 4 (Karib-i vasat/ortaya yakın), 3 (Zayıf), 1-2 (Edna/pek zayıf). İmtihan-ı umumide sınıfı geçmek için her dersten 4 almak ve not ortalamasının 5 olması gerekirdi. Şahadetnameyi hak kazanmak için ise talebenin ortalamasının 6 olması gerekirdi. Talebenin ortalama notu 5 ve daha yüksek, ancak dersten 4'ten aşağı ise yıl sonu imtihanlarından hemen sonra iki dersten tekrar imtihan edilir, ancak bu derslerden birinde kalırsa sınıfta bırakılırdı.[59] Aynı sistemi Kayseri İnas Mekteb-i Rüştiyesinde de görmekteyiz.

Kayseri İnas Mekteb-i Rüştiyesinin 1911-1912 eğitim-öğretim yılına ait imtihan cetveli incelendiğinde, sınıf mevcudiyetleri, talebelerin isimleri, ikamet adresleri, sıra numaraları, okutulan dersler, hangi derslerde başarılı/başarısız oldukları, sınıf ortalaması, notlarının toplamı, sınıf dereceleri ve sınıf geçme durumları gibi önemli bilgilere ulaşmak mümkün olmaktadır. O yıllarda mektepte beş sınıf bulunmaktaydı. Birinci sınıfta 7 kız talebe eğitim görmekte olup hepsi Kayseri'de ikamet etmekteydi. Nazime 64 not ortalamasıyla sınıfı birincilikle bitirirken Fitnat 49 ortalamayla ikincilikle, Hamidiye ise 47 ortalamayla üçüncülükle bitirmiştir. Şadiye isimli talebe 4 dersin imtihanına, Cavide ise hiçbir imtihana girmediğinden sınıfta kalmıştır. Birinci sınıfta eczayı şerife, ulum-i diniye, kıraat, imla, hesap, hüsn-i hatt, el işleri ve ahlak dersleri okutulmuştur. Ahlak dersinde tüm öğrenciler 10 notunu almıştır. Hesap dersinde sınıfın not ortalaması düşük olmasına karşın Kuranıkerim ve ulum-i diniye derslerinde sınıfın not ortalaması yüksek olmuştur. İkinci sınıfta okuyan talebe sayısı 8 idi. Pakize 86 puanla sınıfı birincilikle bitirirken İkbal 73'le ikinci, Feride ise 69 puanla üçüncü olmuştur. Ahlak dersinde birinci sınıflar gibi tüm sınıf 10 notunu almıştır. Kuranıkerim dersinde en düşük not 2; ulum-ı diniye dersinde en düşük not 3; hesap

çıkan münakaşa ve uygunsuzluklardan dolayı şahsi düşmanlıktan ileri geldiği, birçok kimsenin ifade ve şahitlikleriyle sabit olduğu ve işin ehli muallimelerden olduğu bildirilmişti. BOA., MF.İBT. 388/30 (H. 01 Ramazan 1330/M. 14 Ağustos 1912).

56 BOA., MF.İBT. 432/92 (H. 05 Recep 1331/M. 10 Haziran 1913).

57 BOA., MF.İBT. 437/25 (H. 23 Recep 1331 /M. 28 Haziran 1913).

58 BOA., MF.İBT. 442/70 (H. 17 Şaban 1331/M. 22 Temmuz 1913).

59 Akyüz, *age.*, s.236-237.

dersinde en düşük not 4, coğrafya; imla, hüsn-i hatt ve el işleri derslerinde en düşük not 5; kıraat dersinde en düşük not 6;tarih dersinde ise en düşük not 8 olmuştur. Sınıf not ortalamasının en yüksek olduğu ders tarih olmuştur. Talebelerden 5 dersin imtihanına girmeyen Fatma ise sınıfta kalmıştır. Üçüncü sınıfta eğitim gören talebe sayısı 5 idi. Şadiye 86 puanla sınıfı birincilikle, Ayşe 83 puanla ikincilikle, Kadriye ise 83 puanla üçüncülükle bitirmiştir. Hafize isimli talebe ise imtihanlara girmediğinden sınıfta kalmıştır. Üçüncü sınıfların hepsi ahlak dersinden 10 notunu almıştır. Hesap dersinde 3; kavaid-i Türki, tarih ve malumat-ı medeniyye 5; Kuranıkerim tecvidi, kıraat, hüsn-i hatt ve el işleri derslerinde 6; coğrafya dersinde 7; ulum-ı diniye ve malumat-ı fenni ve sıhhi derslerinde 8 notu en düşük not olmuştur. Malumat-ı fenni ve sıhhi dersi sınıf ortalamasının en yüksek olduğu ders olmuştur. Dördüncü sınıfta okuyan talebe sayısı 4 olmuştur. Şadiye 98 puana sınıfı birincilikle, Penbe 78 puanla ikincilikle, Sabriye ise 73 puanla üçüncülükle bitirmiştir. Hacer 3 dersten 0 aldığı için sınıfta kalmıştır. Türkçe kavaid-i ma imla, hesap ve malumat-ı medeniyye derslerinde 0, ilmi dersinde 1; coğrafya dersinde 2; Kuranıkerim ma tecvit, Arabi ve tarih derslerinde 3, ulum-ı diniye 4, kıraat, hüsn-i hatt ve el işleri derslerinde 5 en düşük not olmuştur. Beşinci sınıfta okuyan talebe sayısı 5 idi. Kadriye sınıfı 118 puanla birincilikle, Ayşe 115 puanla ikincilikle, Fatma ise 112 puanla üçüncülükle bitirmiştir. El işleri ve ahlak derslerinde sınıfın hepsi 10 almıştır. Farsi ve hendese derslerinde 3; Kuranıkerim ma tecvit, Arabi, coğrafya ve ilm-i eşya derslerinde 4; ulum-ı diniye, Türkçe kavaid-i ma imla, tarih ve hüsn-i hatt derslerinde 6; malumat-ı diniye 7; kıraat ve hesap derslerinde en düşük not 8 olmuştur.

KAYSERİ İNAS MEKTEB-İ RÜŞTİYESİNİN 1327-1328 (1911-1912) YILLARINA AİT İMTİHAN CETVELİ

Birinci Sınıf

Sıra numarası	İsimler	Ecza-yı Şeri	Ulum-i Diniye	Kıraat	İmla	Hesap	Hüsn-i Hatt	El işleri	Ahlak	Toplam	Derece	Açıklama
25	Nazime	10	10	10	10	8	8	8	10	64	1	
26	Fitnat	10	9	10	10	3	-	-	10	49	2	
28	Şadiye	8	10	-	-	-	6	-	10	24		Dört imtihana girmediğinden sınıfta kaldı
29	Nazime	5	9	9	6	4	8	-	10	41	7	
39	Vasfiye	4	8	7	6	5	7	7	10	44	6	
31	Cavide	-	-	-	-	-	-	-	-			İmtihana girmedi
32	Hamidiye	5	9	9	5	3	6	10	10	47	3	

İkinci Sınıf

Sıra numarası	İsimler	Kuranıkerim	Ulum-i diniye	Kıraat	İmla	Hesap	Tarih	Coğrafya	Hüsnü hat	El İşleri	Ahlak	Toplam	Derece
15	**Pakize**	10	9	10	10	10	10	10	9	8	10	86	1
16	**Melike**	9	10	8	10	5	8	7	9	6	10	66	5
17	**İkbal**	8	10	7	10	10	8	8	7	6	10	73	2
18	**Penbe**	5	10	6	5	5	9	6	6	10	10	62	7
19	**Feride**	5	8	7	7	6	9	6	9	10	10	67	4
20	**Hatice**	6	4	10	8	4	9	8	9	5	10	63	6
21	**Şefika**	6	6	8	9	7	8	5	8	-	10	57	9
22	**Şükriye**	7	6	8	7	5	8	5	6	8	10	60	8
23	**Fatma**	2	3	-	-	-	-	-	5	7	10	17	Beş imtihana girmediğinden sınıfta kaldı
25	**Feride**	6	8	9	7	9	8	6	9	7	10	69	3

Üçüncü Sınıf

Sıra numarası	İsimler	Kuranıkerim tecvidi	Ulum-ı Diniye	Kavaid-i Türki	Kıraat	Hesap	Tarih	Malumat-ı Medeniyye	Malumat-ı Fenni ve Sıhhi	Coğrafya	Hüsn-i Hat	El işleri	Ahlak	Toplam	Derece
10	**Şadiye**	8	9	5	10	8	9	10	10	7	8	10	10	86	1
11	**Ayşe**	6	8	7	6	8	6	10	10	8	8	6	10	83	2
12	**Kadriye**	8	8	8	7	6	6	6	8	9	6	8	10	83	3
13	**Adviye?**	7	9	5	9	3	5	5	8	9	6	7	10	66	4
14	**Hafize**	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		İmtihanlara girmedi

Dördüncü Sınıf

Sıra numarası	İsimler	Kuranıkerim Ma Tecvit	Ulum-ı Diniye	Arabi	Türkçe Kavaid-i Ma imla	Kıraat	Hesap	Tarih	Malumat-ı Medeniyye	Coğrafya	İlmi	Hüsn-i Hatt	El İşleri	Ahlak	Toplam	Derece
6	Şadiye	9	10	8	10	8	10	5	10	5	6	8	9	10	98	1
7	Sabriye	4	8	5	9	7	5	5	9	5	3	8	5	10	73	3
8	Penbe	9	9	4	5	8	4	7	8	7	4	6	7	10	78	2
9	Hacer	3	4	3	0	5	0	3	0	2	1	5	5	10	31	3 derste sıfır aldığından kaldı

Beşinci Sınıf

Sıra numarası	İsimler	Kuranıkerim Ma Tecvit	Ulum-ı Diniye	Arabi	Farsi	Türkçe Kavaid-i Ma İmla	Kıraat	Hesap	Tarih	Malumat-ı Diniye	Coğrafya	Hendese	İlmi Eşya	Hün-i Hatt	El İşleri	Ahlak	Toplam	Derece
1	Fatma	10	9	8	9	10	8	10	6	10	7	3	4	8	10	10	112	3
2	Kadriye	8	10	9	10	10	9	9	10	8	4	5	7	9	10	10	118	1
3	Ayşe	8	9	7	7	8	9	10	9	10	8	5	5	10	10	10	115	2
4	Şadiye	5	9	5	4	7	8	9	6	9	6	5	4	6	10	10	93	4
5	Fatma	4	6	4	3	6	9	8	8	7	8	3	5	7	10	10	88	5[60]

60 BOA., MF.İBT. 399/32 (H. 13 Zilkade 1330/M. 24 Ekim 1912).

Kayseri İnas Rüştiye mektebinin 1912-1913 eğitim ve öğretim yılına ait imtihan cetvelini incelediğimizde, üç sınıf bulunmakta olup sınıf mevcudiyetleri az idi. Birinci sınıfta okuyan kız talebe sayısı 3 idi. Kadriye ve Adviye derslerine devam etmişken Hacer bir yıl önce sınıfta kaldığından sonraki sene imtihanlara girmemiştir. Birinci sınıfta okutulan dersler; Kuranıkerim ma tecvit, ulum-i diniye, Arabi, Türki, hesap, tarih, malumat-ı medeniyye, coğrafya, ilm-i eşya, hüsn-i hatt, el hünerleri ve ahlak idi. Her iki öğrencide ahlak ve Türki derslerinde tam puan almışken hesap derslerinde notları düşük olmuştur. Ayrıca Adviye el hünerleri dersinin imtihanına girmemiştir. İkinci sınıfta sadece Şadiye isimli bir kız talebe okumaktaydı. İkinci sınıfta okutulan dersler şunlardı; Kuranıkerim ma tecvit, Arabi, Farsi, Türki, hesap, tarih, malumat-ı medeniyye, coğrafya, hendese, dürus-ı eşya, hüsn-i hatt, el hünerleri, ahlak ve ulum-i diniye idi. Şadiye'nin imtihanlardaki notlarının toplamı 116 idi. 6 dersten 10 tam not almışken hesap dersinden 5 alarak en düşük notu bu dersten almıştır. Üçüncü sınıfta okuyan öğrenci sayısı 5 idi. Tüm öğrencilerin şahadetname (diploma) derecesi pekiyiydi. En yüksek not ortalamasına sahip olan talebe Ayşe idi. Üçüncü sınıfta okutulan dersler şunlardı: Kuranıkerim ma tecvit, ulum-ı diniye, Arabi, Farsi, Türki, hesap, tarih, malumat-ı medeniyye, coğrafya, hendese, dürus-i eşya, hüsn-i hatt, el hünerleri ve ahlak. Talebelerin hepsi tarih, coğrafya, el hünerleri ve ahlak derslerinde 10 notunu almıştır. Hesap dersinde talebelerin notları düşük olmasına karşın diğer derslerde sınıf ortalaması yüksek olmuştur.

KAYSERİ İNAS RÜŞTİYE MEKTEBİNİN 1328-1329 (1912-1913) EĞİTİM VE ÖĞRETİM YILINA AİT UMUMİ İMTİHAN CETVELİ

Birinci Sene

Sıra Numarası	İsimler	Kuranıkerim Ma Tecvid	Ulum-ı Diniye	Arabi	Türki	Hesap	Tarih	Malumat-ı Medeniyye	Coğrafya	İlm-i Eşya	Hüsn-i Hatt	El Hünerleri	Ahlak	Toplam	İkamet	Açıklama
1	**Kadriye**	7	9	7	10	4	10	9	10	10	9	10	10	90	Kayseri	
2	**Adviye**	6	10	7	10	3	8	10	8	9	7	-	10	78	Kayseri	
3	**Hacer**														Ankara	1328 senesinde sınıfta kaldı, bu sene dahi imtihanlara girmedi.

İkinci Sene

Sıra Numarası	İsim	Kuranıkerim Ma Tecvid	Arabi	Farsi	Türki	Hesap	Tarih	Malumat-ı Medeniyye	Coğrafya	Hendese	Dürus-ı Eşya	Hüsn-i Hatt	El Hünerleri	Ahlak	Ulum-i Diniye	Toplam
1	**Şadiye**	9	8	8	9	5	10	9	10	9	10	9	10	10	10	116

Üçüncü Sene

Sıra numarası	İsimler	Kuranıkerim Ma tecvid	Ulum-ı Diniye	Arabi	Farsi	Türki	Hesap	Tarih	Malumat-ı Medeniyye	Coğrafya	Hendese	Dürus-ı Eşya	Hüsn-i Hatt	El Hünerleri	Ahlak	Toplam	Şahadetname Derecesi	
2	Kadriye	9	10	7	8	10	5	10	10	10	10	10	10	10	10	119	Alülala	

Sıra numarası	İsimler	Kuranıkerim Ma tecvid	Ulum-ı Diniye	Arabi	Farsi	Türki	Hesap	Tarih	Malumat-ı Medeniyye	Coğrafya	Hendese	Dürus-ı Eşya	Hüsn-i Hatt	El Hünerleri	Ahlak	Toplam	Şahadetname Derecesi	
1	Ayşe	9	10	9	10	10	4	10	10	10	9	10	10	10	10	121	Alülala	
3	Fatma	10	10	8	7	10	5	10	9	10	9	10	9	10	10	117	Alülala	
4	Şadiye	8	10	9	9	9	3	10	10	10	8	10	10	10	10	116	Alülala	
5	Fatma	8	9	6	7	9	5	10	10	10	8	9	10	10	10	111	Alülala[61]	

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde eğitim alanında modernleşme hareketleri diğer alanlarda olduğu gibi eskinin muhafaza edilip yeniyi benimsetme ve yaygınlaştırma çabaları çerçevesinde gerçekleşmiştir. Osmanlı'nın son zamanlarına kadar eğitim alanında reformlar devam etmiştir. Eğitim alanında yapılan bu modernleşme hareketlerini, Ankara Vilayeti'ne bağlı olan Kayseri Sancağı'nda da görmek mümkündür. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Kayseri'de idarecilerin ve halkın destekleriyle yeni eğitim müesseseleri olan iptidai ve rüştiye mektepleri açılmış, eğitim-öğretim faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin diğer vilayetlerinde olduğu gibi Kayseri'de de kızlara mahsus mektepler, erkek mektepleriyle kıyasladığımızda daha geç bir zamanda açılmıştır. Dahiliye ve Maarif Nezaretine intikal eden bazı şikayet ve istek dilekçelerini incelediğimizde gerek idarecilerin gerek halkın talepleri kızlar için yeni mekteplerin açılmasına yönelik olmuştur. Ancak maddi imkanların yetersizliği, eğitim yapılacak binaların olmaması, İstanbul'dan gönderilen muallimelerin maaşlarının düzenli ödenememesi, yeterli sayıda muallimelerin olmaması gibi nedenlerden dolayı bu taleplere olumlu cevap verilememiştir.

Kayseri kız iptidai ve rüştiye mekteplerinde ağırlıklı olarak verilen dersler, dini ilimler, sosyal bilimler, dil ve el işleri alanlarında olmuştur. Sınıf mevcudiyetlerine bakıldığında Feyzü'l Hamid gibi iptidai mekteplere talep çok olmasına karşın Kayseri merkez rüştiyelerine az olmuştur. Öyle ki Kayseri İnas Rüştiye mektebinin 2. sınıfında okuyan sadece bir kız talebe olduğu görülmektedir. Kızlara mahsus mekteplerin sayısındaki artış özellikle II. Meşrutiyet'ten sonra olmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

61 BOA., MF.İBT. 440/19 (H. 07 Şaban 1331/M. 12 Temmuz 1913).

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO.): 3883/291204 (H. 18 Rabiulahir 1329/M. 18 Nisan 1911).

Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.): 568/42 (H. 21 Cemaziyelevvel 1320/M. 26 Ağustos 1902); 2232/56 (H. 03 Rabiulahir 1317/M. 11 Ağustos 1899); . 2329/4 (H. 05 Zilhicce 1317/M. 06 Nisan 1900); 865/97 (H. 15 Rabiulahir 1322/M. 29 Haziran 1904).

İ..TAL. 181/40 (H. 16 Rabiulevvel 1317/M. 25 Temmuz 1899).

Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiye Kalemi (MF.İBT.): 427/69 (H. 03 Cemazeyilahir 1331/M. 10 Mayıs 1913); 222/39 (H. 20 Muharrem 1327/M. 11 Şubat 1909); 396/74 (H. 02 Zilkade 1330/M. 13 Ekim 1912); 221/51 (H. 13 Muharrem 1327/M. 04 Şubat 1909); 26/91 (H. 20 Cemazeyilevvel 1308/M. 17 Aralık 1890); 26/91 (H. 20 Cemazeyilevvel 1308/M. 17 Aralık 1890); 331/71 (H. 15 Recep 1329/M. 12 Temmuz 1911); 334/16 (H. 29 Recep 1329/M. 26 Temmuz 1911); 516/51 (H. 03 Zilkade 1332/M. 23 Eylül 1914); 428/14 (H. 04 Cemazeyilahir 1331/M. 11 Mayıs 1913); 432/89 (H. 05 Recep 1331/M. 10 Haziran 1913); 388/30 (H. 01 Ramazan 1330/M. 14 Ağustos 1912); 432/92 (H. 05 Recep 1331/M. 10 Haziran 1913); 437/25 (H. 23 Recep 1331 /M. 28 Haziran 1913); 442/70 (H. 17 Şaban 1331/M. 22 Temmuz 1913); 399/32 (H. 13 Zilkade 1330/M. 24 Ekim 1912).

Maarif Nezareti Mektubu Kalemi (MF. MKT.): 1113/4 (H. 12 Rabiulevvel 1327/ M. 03 Nisan 1909); 470/17 (H. 29 Cemazeyilevvel 1317/M. 05 Ekim 1899); 470/17 (H. 29 Cemazeyilevvel 1317/M. 05 Ekim 1899); 1014/49 (H. 24 Recep 1325/M. 02 Eylül 1907); 403/9 (H. 12 Safer 1316/M. 02 Temmuz 1898); 597/44 (H. 26 Ramazan 1319/M. 06 Ocak 1902); 969/33 (H. 06 Zilkade 1324/M. 22 Aralık 1906); 467/67 (H. 18 Cemazeyilevvel 1317/M. 24 Eylül 1899); 221/51 (H. 13 Muharrem 1327/M. 04 Şubat 1909); 286/42 (H. 16 Rabiulahir 1313 / M. 06 Ekim 1895).

Şûrâ-yı Devlet (ŞD.): 2799/38 (H. 28 Rabiulevvel 1329/M. 29 Mart 1911)

Araştırma Eserler

Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000 – M.S.* 2008, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2008.

Cahit Baltacı, "Mektep", TDVİA, C.29, (2004) Ankara, ss.6-7.

Can, Ahmet Atilla, "II. Abdülhamid Döneminde İşkodra Vilayeti'nde Eğitim ve Eğitim Kurumları", Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2018.

Çakıllı, Kübra, "Nevşehir'de Eğitim ve Eğitim Kurumları (1875-1900)", Nevşehir Hacı Bektaş Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir 2018.

Doğan, Recai, "Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 37/1, (1997), ss. 407-442.

Eğri, Sadettin, "II. Abdülhamid Döneminde Eğitim Sisteminde Modernleşme Çabaları: Kızların Eğitimi ve Bursa İnas Rüşdiye Mektebi", *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 15/26, (2014), ss. 127-148.

Genç, Sabit, "Maarif Salnamelerine Göre 20. Yüzyıl Başlarında (1898-1903) Musul Vilayeti'nde Eğitim ve Öğretim Kurumları", Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2014.

Görür, Emel D., "İnas Rüşdiye Mektepleri: Yanya Hamidiye İnas Rüştiye Mektebi Örneği", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 8/36 (2015), ss. 311-322.

Kanal, Hümmet, "II. Abdülhamid Döneminde Kırkkilise (Kırklareli) Sancağı'nda Eğitim ve Öğretim", *OTAM,* 41, (2017), ss. 107-144.

Kapcı, Hikmet Zeki, "Terakki-i Maarif Cemiyeti Nizamnamesi", History Sturdies, 2/1,(2010), ss. 260-271.

Kaya, Lütfiye Göktaş & Özkurt, Muhammet, " 19. – 20. Yüzyıl Osmanlı Dönemi Eğitim Yapıları: Kastamonu Merkez Mekteb-i İdadi, Mekteb-i Sanayi, Rum Mektebi", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 6/73, (2018), ss.37-56.

Keleş, Bilgen, " Maarif Salnamalerine Göre 20. Yüzyılın Başlarında Halep'te Eğitim ve Eğitim Kurumları", Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Tez, Amasya 2019.

Kenan, Seyfi, "Türk Eğitim Düşüncesi ve Deneyiminin Dönüm Noktaları Üzerine Bir Çözümleme", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi,* 1/41, (2013), ss. 1-31.

Kodaman, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK Basımevi, Ankara 1991.

Kumyol, Ömür, "Salnamelere Göre Denizli Sancağı Eğitim Kurumları (1839-1923)", Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2019.

Sarıbaş, Süleyman & Babadağ, Gonca, "Temel Eğitimin Temel Sorunları", *Anadolu Eğitim Liderliği ve Öğretim Dergisi,* 3/1, (2015), ss. 18-34.

Şanal, Mustafa, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kız Öğretmen Okulunun (Dârülmuallimât), Kuruluşu, Okutulan Dersler ve Kapatılışı (1870-1924)", *OTAM,* 26, (2009) ss.221-244.

Şen, Hatice Büşra, "Modernleşme Döneminde (Konya) Ereğli'de Eğitim Kurumları ve Faaliyetleri Üzerine Bir Araştırma", Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2019.

Taşbaş, Hatice, "Bozkır Kazasında Modern Eğitim Kurumları ve Eğitim Öğretim Faaliyetleri (1876-1938)", Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2019.

Taşkın, Ünal, "1317 (1899-1900) Maarif Salnamesi'ne Göre Trabzon Vilayeti'nde Eğitim Kurumları", *Uluslararası Sosyal Araştırmaları Dergisi,* 2/7, (2009), ss.244-262.

....."Klasik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 1/3, (2008),* ss.343-366.

İnternet Kaynakları

http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/143/1.htm

http://kutuphane.kayseri.bel.tr/Content/ebook/kayseri-ansiklopedisi-cilt2/kayseri-ansiklopedisi-cilt2.html#p=108

ARŞİV BELGELERİNE GÖRE BÜNYAN-I HAMİD KAZASI MEKTEPLERİ

Hava SELÇUK

Prof.Dr. Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi/Kayseri/0000-0002-9136-9158

GİRİŞ

Osmanlı idari taksimatı içerisinde XVI. yüzyılda Sarımsaklı köy olarak zikredilmektedir. 1476 tarihi bir vakfiyede Kayseri'de bulunan Sarımsaklı köyünün sınırları şu şekilde belirtilmiştir: "*Eğriyel Burnu'ndan Kayapınar diye isimlendirilen akan bir nehrin ikisinin arasında ayırdığı Ebi'l-Hindi sınırı İbn-i Vehibe isimli mezarla. Ulubürüngüz köyü sınırı, Baniler mezrası sınırı, Çukurviran mezraası sınırı. Gergeme köyü sınırı, Yanız Öküz mezrası sınırı ve yol ile hudutları belirlenmiş olan Sarımsaklı (bugünkü Bünyan) köyünün gelirinin yarısının vakfedildiği belirtilmektedir".* Burada adı geçen Sarımsaklı köyü XVI. yüzyıla ait Tapu Tahrir defterlerinde halkının yarısı Müslüman yarısı gayrimüslim olan köydür[1].

Sarımsaklı köyünün idari statüsüne baktığımızda XIX. yüzyılda Sarımsaklı köyünün idari taksimatında herhangi bir değişiklik olmadığı görülmektedir. Sarımsaklı köyü, Sivas sancağı sınırları içerisinde bulunmaktadır. 1 Haziran 311 (23 Haziran 1895) tarih ve 845 hususi numaralı tezkire ile Bünyan-ı Hamid olarak Sarımsaklı köyünün isminin değiştirildiği görülmektedir[2]. Bununla birlikte daha sonraki tarihlere ait bir belgede Bünyan-ı Hamid değil de Sarımsaklı olarak zikredilmektedir. Yapılan idari teşkilatlanma ile idari anlamda yeniden teşkil edilen Sarımsaklı kazasına kaymakam atandığı görülmektedir. Sarımsaklı Kazası Kaymakamlığına Abdürreşid Efendi 17 Zilhicce 1312 (11 Haziran 1895) tarihinde tayin edilmiştir[3]. Sarımsaklı kazasının Bünyan-ı Hamid olarak adlandırılması hususunda Osmanlı arşivindeki belge şu şekildedir: "*Sarımsaklının Bünyan-ı Hamid namıyla tevsimi hakkında 17 Zilhicce sene 312 (29 Mayıs 1311-10 Haziran 1895) tarihli irade-i seniyye verilmiştir.*"[4] Bir süre sonra Bünyan-ı Hamid ismi sadece Bünyan ismi ile anılmaya başlanmıştır. Bünyan-ı Hamid kazasının isminin karışıklığa ve şüpheye yer bırakmamak amacıyla sadece Bünyan olarak isimlendirilmesi yönünde 11 Safer sene 326 (15 Mart 1908) tarihinde Dâhiliye Nezaretinde karar alınmış ve bu durum defter-i mahsusa kaydedilmiştir[5].

Bünyan-ı Hamid kazası idari statüde Sivas sancağına bağlıdır. Bununla birlikte kaza halkının zaman zaman merkezî idareye başvurarak Kayseri'ye bağlanma konusunda dilekçe verdiklerine dair kayıtlar bulunmaktadır. Bünyan-ı Hamid kazasının Sivas'a yirmi dört, Kayseri'ye ise altı saat mesafede bulunması ve umur-ı askeriyesi Kayseri redif fırkasına bağlı olması dolayısıyla Bünyan-ı Hamid kazasının Kayseri'ye bağlanmasının daha uygun olacağı ifade edilmiştir. 1902 tarihinde Mahallî ulema ve eşrafın mühürleriyle yazılmış dilekçede kazanın Kayseri'ye bağlanması konusu gündeme getirilmiş olsa da uygun görülmemiştir (21 Şevval 317-22 Şubat 1900 ve 18 Cemaziyülahır 320-22 Eylül 1902)[6]. Ancak belli bir süre geçtikten

1 Mehmet İnbaşı, "Kayseri'de 1476 Tarihli Bir Vakfiye", s. 208, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/782595, 08.12.2020
2 BOA, DH. MKT., 379-68.
3 BOA, BEO, 640-47976.
4 BOA, BEO, 640-47977
5 BOA, DH. SN. THR. 13-4
6 BOA. DH. TMIK. S., 40-26; BOA, DH. TMIK. S., 30-26.

sonra bu Bünyan-ı Hamid kazasının Kayseri kentine bağlanması konusu kabul görecektir. Konu ile ilgili belge şu şekildedir: İrade-i seniyye "*Sivas vilayeti mülhakatından Bünyan kazası Kayseriyye'ye rabt ve ilhak edilmiştir, İşbu irade-i seniyyenin icrasına Dâhiliye Nazırı memurdur. Fi 6 Rebiyülahir sene 332 ve fi 19 Şubat sene 329- 4 Mart 1914 Mehmed Reşad, Dâhiliye Nazırı Talat, Sadrazam Mehmed Said*"[7]

1922 tarihli *Türkiye'nin Sıhhi-i İçtimai Coğrafyası* adlı eserde Bünyan kazası idari taksimat içerisinde şu şekilde ifade edilmiştir: "*Merkezî Bünyan kasabasıdır. İşbu kazanın Akkışla, Sarıoğlan ve Zamantı namında üç nahiyesi vardır. Merkez kazasına on dokuz, Akkışla'ya otuz, Sarıoğlan nahiyesine yirmi bir ve İlbaşı Zamantı nahiyesine on dokuz karye merbut olduğu halde tekmil kaza seksen dokuz pare köye malik demektir. Şu halde bilumum liva üç kaza, dokuz nahiye, iki yüz yetmiş yedi karyeye muhtevidir*"[8].

Netice itibarıyla, Bünyan-ı Hamid 1895 yılında kaza merkezî olmuştur. 1903 yılında Bünyan-ı Hamid kazası Sarıoğlan, Palas, Eğrek, İlbaşı, Kahveci, Tuz Hisar, Deliler, Güllüviran, Çiftlik, Akkışla, Hezarşah, Gömürgen, Bucak Afşarı ve Büründüz olmak üzere 14 nahiyeden oluşmakta idi. 1914 yılında Bünyan Kayseri'ye bağlanmıştır. 2012 yılında yürürlüğe giren 6360 sayılı büyükşehir belediye kanunu ile mahalleye dönüşen köy tüzel kişilikleri ile Bünyan ilçesine bağlı toplamda 45 tane mahalle bulunmaktadır[9].

BÜNYAN'DA EĞİTİM KURUMLARI

Meşrutiyet döneminde uygulanan eğitim politikaları neticesinde ülkenin pek çok yerinde yeni okullar açılmış ve eski okullar ıslah edilerek eğitim ve öğretime büyük ölçüde katkı sağlanmıştır. Bu bağlamda alınan kararlar doğrultusunda Bünyan beldesinde de eğitim kurumları açılması ve eski eğitim kurumlarının durumlarının ne olduğu konusunda çalışmalar yapılmıştır. Bu yapılmak istenen çalışmalar neticesinde Sivas Maarif Müdürü, Bünyan-ı Hamid kazasına gelerek bölgedeki eğitim durumu ve eğitim kurumları hakkında teftişte bulunmuştu. Bünyan-ı Hamid kazası merkezî olan Sarımsaklı kasabasına varılmış ve burada kazanın teşkilinden beri Ziraat Bank Sandığının henüz kurulmadığı için bölgenin gelirleri mal sandığından biriktiği tespitinde bulunulmuştur. Tamamen bölge ahalisinin yardım paraları ile merkez kazada bir kısmı iptidaiye, diğer kısmı rüştiye olan taştan binanın inşasına başlanmıştır. Bu okullardan başka kız çocuklar için mevcut bir bina tamir edilerek, erkek çocuklar için de yeni bir okul inşa edilerek yeni 2 mektebin inşasına başlandığı ifade edilmiştir. 25 Eylül 1315 (7 Ekim 1899)[10].1314-1315 (1898-1899) senelerinde yapılan teftişler neticesinde Bünyan-ı Hamid kazasına bağlı toplam 70 köyde bulunan iptidai mektep ve camiler tespit edilmiştir. İptidai mektep ve camisi olmayan köylere cami ve iptidai mektep inşa edilmesi, cami ve mektep bulunan köylerde mevcut binaların tamire ihtiyacı varsa tamir edilmesi yönünde karar alınmıştır (Tablo-1)[11].

7 BOA, DH. EUM. LVZ., 19-93

8 Hıfzı Nuri, *Türkiye'nin Sıhhi-i İçtimai Coğrafyası, Kayseri Sancağı* (Cüz 4) Ankara 1922.

9 https://www.Kayseri.bel.tr/uploads/plandegisikligiaskiilan/00_2018_08_07/2018_11_06_240_r.pdf, 08.12.2020; 1321 (1903) Tarihli Sivas Vilayeti Salnamesi, s. 103.

10 BOA, MF. MKT., 478-22

11 BOA, MF. MKT., 478-22

Bünyan-ı Hamid kazasına bağlı köylerden olan Bürüngüz köyündeki iptidai mektebin masrafı Mahkeme azasından Mehmed Efendi tarafından, Palas köyündeki iptidai mektebin masrafı köy eşrafından İdris oğlu Osman Ağa, Köse Hacılı köyündeki caminin masrafı Bürüngüzlü Mehmed Efendi tarafından karşılanacaktır. Kaza merkezî olan Sarımsaklı'da 2 iptidai mektepten başka, iptidai kısmı da olan bir rüştiye inşa edilmiştir. (Tablo-1)[12] Yapılan çalışmalar neticesinde yeniden inşa edilecek 1 rüştiye, 1 adet tamir edilecek iptidaiye, 55 adet yeni inşa edilecek iptidai mektep olduğu ifade edilerek bu mekteplerin halkın ianesi ile yapılacağı kaydedilmiştir. Bunların yanı sıra toplam 24 adet cami de inşa edilecektir. Bu kayıtlara göre toplam 57 mektep ve 24 camiye ihtiyaç olduğu tespit edilmiştir. (Tablo-1)[13] Fakat daha sonraki tarihlere bakıldığında köylerde inşası düşünülen bu mektep ve camilerin inşa edilemediği görülmüştür.

Merkezî hükümet yaptıkları mektep veya okulları takip etmiş ve işlerlik kazanması için raporlar düzenlemiştir. Örnek verecek olursak; 1314 ve 1315 seneleri tatil dönemlerinde Sivas vilayeti dâhilinde bulunan kazaların maarif durumu incelenerek, raporlar hazırlanmıştır. Bünyan-ı Hamid kazasına bağlı 95 Müslüman köyünde bulunan mektep ve camilerin durumu ile ilgili bilgiler toplanmıştır. Bu bilgiler doğrultusunda bazı köylerde tamir, bazı köylerde ise yeni mekteplerin yapılması kararlaştırılmıştır. İçi kireçli, döşemeli, tavanları tahtalı, çoğunluğunun saçakları 2 sıra kesme taşlı mekteplerin inşa edilmesi ve bu inşaatların takibi için seyyar bir müfettiş tayin edilmesi kararlaştırılmıştır. Merkez kazada halkın yardımıyla 27 bin kuruş para toplanmıştır. Bu para ile bir kısmı iptidai, diğer kısmı rüştiye olmak üzere kargir bulunmak üzere inşaata başlanmıştır. Bunlardan başka kız ve erkek çocuklar için 2 mektebin inşasına da başlanmıştır. 28 Cemaziyülevvel sene 318 (13 Eylül 1900) (Tablo-1)[14].

Sivas vilayeti dâhilinde 79 nahiyeden 63'ünde iptidai mektep açıldığı, geri kalan 16 nahiyenin bazısının sapa bir mevkide olması ve bazısının ahalisinin sürh-ser (kızılbaş) olması sebebiyle o nahiyelerde 100 kuruş maaşla muallimliğe henüz talip bulunamadığı 16 Teşrin-i Evvel sene 316 (19 Ekim 1900) tarihinde Sivas valisi Hasan Hilmi tarafından Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmiştir[15].

1335 senesi bütçesi görüşülürken 4253 zükur ve 3752 inas etfali ve on altı mektebi bulunan Bünyan kazasında beş zükur ve bir inas mektebi kaldığı, diğer mekteplerin lağvedildiği ifade edilmiştir. Zira mektep olarak zikredilen ve 2 sene önce açıldığı ifade edilen köy mekteplerinin eğitim fonksiyonunu yerine getirmediği ifade edilmiştir. Kayseri Maarif Müdüriyeti'nin fi 4 Kanun-ı evvel 334- 4 Aralık 1918 tarih ve 90/672 numaralı tahriratıyla kayıtlara geçmiştir[16].

Netice itibarıyla devlet mevcut köylerin hepsinde en azından birer iptidai mektep açılmasını uygun görmesine rağmen şartlar ve imkânlar nispetinde bazı köylerde mektepler açılabilmişti. Mektep açılan bazı köylere öğretmenlerin atanmaması da öğrencilerin eğitim almasına engel teşkil etmiştir.

12 BOA, MF. MKT., 478-22
13 BOA, MF. MKT., 478-22
14 BOA, MF. MKT., 507-9
15 BOA, DH. TMIK. S., 32-18
16 BOA, DH. UMVM, 69-37

BÜNYAN İPTİDAİ MEKTEPLERİ

1314 ve 1315 (1898-1899) teftişlerinde Bünyan-ı Hamid kazasında bulunan 95 köyde bulunan cami ve mekteplerin durumu teftiş edildikten sonra bu köylerde bulunan iptidai mekteplerde muallimlik için her köyün kendi imamı kazaya çağrılarak yeni usul eğitim talimi yaptıktan sonra bu imamlar ellerine birer itimadname verilerek kendi bölgelerine gönderilmiştir.[17] 1318 (1900) yıllarındaki kaynaklara baktığımızda 1318 tarihli Maarif Salnamesi'nde Bünyan-ı Hamid'in 24 köyünde iptidai mektebin bulunduğu kayıt edilmiştir. Bu köyler: Hazarşah, Taçin, Koyun Abdal, Kahveci, Gerenci, Manavuz (Mankoz), Akin, Persenk, Medresin, Kırıklı, Çiftlik, Kümeviran, Tuz Hisar, Palas, Sultan hanı, Tatlı, Karapınar, Karakaya, Küpeli, Bürüngüz, Kızıldıran, Külte, Akkışla. Bu iptidailerin açılış tarihi 1315 (1897-1898) yılıdır[18]. 1321 (1903) tarihli Sivas Vilayeti Salnamesi'nde ise Sivas vilayeti dâhilinde Bünyan-ı Hamid kazasında toplam 38 iptidai mektebin bulunduğu kaydedilmiştir. Bu tarihte Bünyan-ı Hamid kazasında rüştiye ve idadi mektebi bulunmamaktadır[19]. Ayrıca bu eğitim kurumlarındaki eğitimcilerin kimler olduğuna dair de ellerimizde bilgiler bulunmaktadır. Bünyan-ı Hamid merkez iptidaiyesin muallimi Ahmed Efendi atanmıştır. 28 Mayıs sene 323 (10 Haziran 1907)[20].1325 (1909) yılında Bünyan-ı Hamid merkez iptidaiyesi muallimliğinde bulunan Ahmed Efendi'nin hal tercümesi, şahadetnamesi gelmiş ve muallimin memuriyeti tasdik edilmiştir[21].

Eğitimciler dışında bu okullarda eğitim gören öğrenciler ve aldıkları dersler hakkında da detaylı bilgiye ulaşmak mümkündür. 1328 (1911-1912) senesi Bünyan kazası iptidai mektebine ait öğrencilerin genel imtihan cetveli bulunmaktadır. İptidai mekteplerde bir üst sınıfa geçmek için ya da şahadetname almak için öğrenciler yıl boyunca gördükleri derslerden eğitim öğretim yılı sonunda imtihana tâbi tutulmaktaydılar. Öğrencinin numarası, ismi ve aldıkları dersler kaydedilmiştir. Cetvelde ihtiyat sınıfı, 1. sınıf, 2. sınıf ve 3. sınıf öğrencilere ait notlar kaydedilmiştir. İhtiyat sınıfında 21, birinci sınıfta 13, ikinci sınıfta 14 ve üçüncü sınıfta 12 ve öğrenci bulunmaktadır. Elifba tilavet eden 61 öğrenci vardır. Bu okulda eğitim alan toplam öğrenci sayısı 121'dir[22].

İhtiyat sınıfında okutulan dersler: Kıraat, Hesap, Hüsn-i Hat

Birinci sınıfta okutulan dersler: Kuran-ı Kerim, Tecvid, İlm-i Hal, Kıraat, Hesap, İmla, Hüsn-i Hat

İkinci sınıfta okutulan dersler: Kuran-ı Kerim, Tecvid, İlm-i Hal, Kıraat, Hesap, Tarih-i İslam, İmla, Hüsn-i Hat, Coğrafya

Üçüncü sınıfta okutulan dersler: Kuran-ı Kerim, Tecvid, İlm-i Hal, Kıraat, Sarf-ı Osmani, Hesap, Tarih-i Osmani, İmla, Hüsn-i Hat, Malumat-ı Medeniyye, Coğrafya (Tablo-5).

17 BOA, MF. MKT., 478-22
18 1318 (1900) Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye, s. 1444.
19 1321 (1903) Tarihli Sivas Vilayeti Salnamesi, s. 241.
20 BOA, MF. MKT., 1004-2
21 BOA, MF. MKT., 1004-2
22 BOA, MF. İBT, 384-56

1328-1329 senesi Bünyan kazası iptidai mektebine ait öğrencilerin genel imtihan cetveli bulunmaktadır[23].

İhtiyat sınıfında 17, birinci sınıfta 17, ikinci sınıfta 15 ve üçüncü sınıfta 14 öğrenci (öğrencilerden biri köyüne göçtüğü için sınava girememiştir) bulunmaktadır. Elifba tilavet eden 28 öğrenci vardır. Bu okulda eğitim alan toplam öğrenci sayısı 91'dir[24].

İhtiyat sınıfında okutulan dersler: Kuran-ı Kerim, Hesap, Hüsn-i Hat

Birinci sınıfta okutulan dersler: Kuran-ı Kerim, Tecvid, İlm-i Hal, Kıraat, Hesap, İmla, Hüsn-i Hat

İkinci sınıfta okutulan dersler: Kuran-ı Kerim, Tecvid, İlm-i Hal, Coğrafya, Kıraat, Hesap, Tarih-i İslam, İmla, Hüsn-i Hat

Üçüncü sınıfta okutulan dersler: Kuran-ı Kerim, Tecvid, İlm-i Hal, Malumat-ı Fenniyye ve Sıhhıyye, Coğrafya, Tarih-i Osmani, Sarf-ı Osmani, Hesap, Kıraat, İmla, Hüsn-i Hat, Malumat-ı Medeniyye, Coğrafya (Tablo-6).

Akkışla Hamidiye Mekteb-i İptidaiyyesi'nin 1327 (1911-1912) tarihli imtihan cetvelinde öğrenciler, aldıkları dersler ve notları kayıt edilmiştir[25].

Birinci sınıfta 22, ikinci sınıfta 21 ve üçüncü sınıfta 21 öğrenci kayıtlıdır.

İhtiyat sınıfında okutulan dersler: Kıraat, Hesap, Hüsn-i Hat

Birinci sınıfta okutulan dersler: Elifba-i Osmani, Ecza-i Şerif, Kıraat, İmla, Hüsn-i Hat

İkinci sınıfta okutulan dersler: Kuran-ı Kerim ma Tecvid, İlm-i Hal, İmla, Kıraat, Hesap, Elifba-i Osmani, İmla, Hüsn-i Hat

Üçüncü sınıfta okutulan dersler: Kuran-ı Kerim, Tecvid, İlm-i Hal, Kıraat, Sarf-ı Osmani, Hesap, Hüsn-i Hat (Tablo-7).

Bünyan-ı Hamid kazasının merkezî Sarımsaklı kasabasında maarif namına yeniden inşa edilmiş olan bir bab iptidai mektebi bulunmaktadır[26].

İlbaşı nahiyesi Hamidiyye İptidaiye Mektebi

Bünyan-ı Hamid kazası dâhilindeki İlbaşı nahiyesinde bulunan Hamidiyye İptidaiye Mektebi muallimliğine Mehmed Emin Efendi seçilerek 1 Mart sene 316 tarihinde mektebin resmî açılışının yapıldığı ifade edilmiştir. 15 Nisan 316 (28 Zilhicce sene 317-28 Haziran 1900)[27]. 22 Ağustos 1321 tarihinde İlbaşı nahiyesi Hamidiye İptidai muallimliğine daha önce Divriği'de Hamidiye iptidai muallimi olan Hacı Ali

23 BOA, MF. İBT., 456-35
24 BOA, MF. İBT, 456-35
25 BOA; MF. İBT., 164-3056103
26 BOA, MK. MKT., 647-34
27 BOA, MF. MKT., 524-14.

Efendi tayin edilmiştir.[28] 20 Zilkade 325 (25 Aralık 1097) tarihli belgede Bünyan-ı Hamid kazasını İlbaşı nahiyesindeki mektebin muallimi Hacı Ali Efendi Zara kazası dâhilindeki Karacaviran nahiyesi iptidai muallimliğine tayin edilmiş, yerine Darülmuallimin mezunlarından Mustafa Efendi tayin edilmiştir[29].

BÜNYAN RÜŞTİYE MEKTEBİ

1321 (1903) tarihli Sivas Vilayeti Salnamesi'ne göre Sivas vilayeti dâhilinde Bünyan-ı Hamid kazasında mevcut rüştiye ve idadi mektebi bulunmamaktadır[30]. Bununla birlikte 1314-1315 (1897-1899) senelerinde yapılan teftişler neticesinde Kaza merkezî olan Sarımsaklı'da 2 iptidai mektepten başka, iptidai kısmı da olan bir rüştiye inşa edilmiştir[31]. Rüştiye inşa edilmekle beraber öğrenci kabulü ve öğretmen tayini yapılmamıştır. Nitekim 23 Şubat 1315 (17 Mart 1900) tarihli belgede Bünyan-ı Hamid kazasında halkın yardımı ile yapılan Mekteb-i Rüştiye için bir muallimin tayin edilmediği ifade edilerek kazanın Belediye Reisi Bekir Bey ve refiklerinin mührüyle Sivas vilayetine arzuhal gönderilmişti[32].

Bünyan Rüştiye mektebinin 1324-1325 senelerine ait imtihan-ı umumi cetvelinde öğrencilerin numarası, ismi, yaşı, babasının ismi, okula başlama tarihleri ve hangi vilayetten geldikleri kayıt edilmiştir. Rüştiyede okutulan dersler sınıflarına göre şu şekildedir:[33]

Birinci sınıfta 12, ikinci sınıfta 8 ve üçüncü sınıfta 7 öğrenci kayıtlıdır. Toplam 27 öğrenciden 3'ü Aziziye, 2'si Akseki, 1'i Çarşanba ve 2'si Sivas'tan gelmiş, diğer 19'u Bünyan-ı Hamid kazasında yaşamaktadır. Kayıtlı öğrenciler birinci sınıftan 3. sınıfa kadar yaş aralığı 12 ile 16 yaşları arasındadır.

Birinci sınıfta okutulan dersler: Kuran-ı Kerim ma Tecvid, İlm-i Hal, Ahlak ve Nasihat, Kıraat, Emsile ve Bina, Sarf-ı Osmani, İmla, Coğrafya, Hesap, Hüsn-i Hat

İkinci sınıfta okutulan dersler: Kuran-ı Kerim ma Tecvid, Dürr-i Yekta, Vezaif-i Etfal, Kıraat, Arabi Maksud, Zeban-ı Farisi, Sarf-ı Osmani, İmla, Malumat-ı Zira, Coğrafya, Hesap, Tarih, Hüsn-i Hat

Üçüncü sınıfta okutulan dersler: Kuran-ı Kerim ma Tecvid, Dürr-i yekta, Hıfzü's-sıha, Ahlak, Avami ve Telhisü'l-Nahv, Farisi Sünbülistan, Nahv-ı Osmani, İmla, Kıraat, Ziraat, Coğrafya, Hesap, Hendese, Tarih, Resm (boş) Hüsn-i Hat (Tablo-2).

Bünyan Rüşdiye Mektebi'nin 1327-1328 senelerine ait imtihan-ı umumi cetvelinde öğrencilerin numarası, ismi, yaşı, babasının ismi, okula başlama tarihi ve hangi vilayetten geldiği kayıt edilmiştir. Rüşdiyede okutulan dersler sınıflarına göre şu şekildedir[34]:

28 BOA, MF. MKT., 920-55
29 BOA, MK. MKT., 1049-56
30 1321 (1903) Tarihli Sivas Vilayeti Salnamesi, s. 241.
31 BOA, MF. MKT., 478-22
32 BOA, DH. MKT., 2321-91
33 BOA, MF. İBT, 254-82
34 BOA, MF. İBT, 402-19

Birinci sınıfta 15, ikinci sınıfta 12 ve üçüncü sınıfta 9 öğrenci kayıtlıdır. Toplam 36 öğrencilerden 1'i Aziziye, 1'i Kayseri'den gelmiş diğer 34'ü Bünyan kazasında yaşamaktadır. Kayıtlı öğrenciler birinci sınıftan 3. sınıfa kadar yaş aralığı 11 ile 16 yaşları arasındadır.

Birinci sınıfta okutulan dersler: Kuran-ı Kerim ma Tecvid, İlm-i Hal, Tarih-i İslam, Coğrafya, Emsile ve Bina, Hesap, Sarf-ı Osmani, İmla, Kıraat, Hüsn-i Hat

İkinci sınıfta okutulan dersler: Kuran-ı Kerim ma Tecvid, Dürr-i Sencide, Tarih-i Osmani, Coğrafya-yı Umumi, Arabi Sarf, Hesap, Zeban-ı Farisi, Malumat-ı Fenniyye, Sarf-ı Osmani, İmla, Kıraat-ı Türki, Hüsn-i Hat

Üçüncü sınıfta okutulan dersler: Kuran-ı Kerim ma Tecvid, Ulum-ı Diniyye Dürr-i kebire, Tarih-i Umumi, Coğrafya-yı Umumi ve Osmani, Arabi Sarf ve Nahv, Hesap, Hendese, Sünbülistan, Malumat-ı Medeniyye, Fransızca, Nahv-ı Osmani, İmla, Kıraat-ı Türki, Hüsn-i Hat (Tablo-3).

Bünyan Rüştiye mektebinin 1328-1329 senelerine ait imtihan-ı umumi cetvelinde öğrencilerin numarası, ismi, yaşı, babasının ismi, okula başlama tarihleri ve hangi vilayetten geldikleri kayıt edilmiştir. Rüştiyede okutulan dersler sınıflarına göre şu şekildedir[35]:

Birinci sınıfta 13, ikinci sınıfta 10 ve üçüncü sınıfta 10 öğrenci kayıtlıdır. Toplam 33 öğrenciden 2'si İrade, 1'i Karabiga ve 2'si Sivas'tan gelmiş diğer 27'si Bünyan-ı Hamid kazasında yaşamaktadır. Kayıtlı öğrenciler birinci sınıftan 3. sınıfa kadar yaş aralığı 10 ile 18 yaşları arasındadır.

Birinci sınıfta okutulan dersler: Kuran-ı Kerim ma Tecvid, İlm-i Hal, Hesap, Arabi, Tarih, Coğrafya, Nahv-ı Osmani, İmla, Kıraat-ı Türki, Hüsn-i Hat

İkinci sınıfta okutulan dersler: Kuran-ı Kerim ma Tecvid, Dürr-i Kebire, Hesap, Malumat, Dürus-ı Eşya, Arabi, Tarih, Coğrafya, Sarf-ı Osmani, İmla, Farisi, Kıraat-ı Türki, Hüsn-i Hat

Üçüncü sınıfta okutulan dersler: Kuran-ı Kerim ma Tecvid, Dürr-i Kebire, Hesap, Malumat, Dürus-ı Eşya, Arabi, Tarih, Coğrafya, Nahv-ı Osmani, İmla, Hendese, Farisi, Fransızca, Kıraat-ı Türki, Hüsn-i Hat (Tablo-4).

Bünyan-ı Hamid kazasına 2 saat mesafede bulunan Büyük Bürüngüz isimli 400 hane halkından oluşan köyde sadece bir adet iptidai mektep mevcuttur. Köy halkı, bu mektebin ihtiyacı gideremediği için çocukların okumak ve yazmaktan mahrum ümmi ve cahil kaldıklarını belirtmişler ve 400 hane köyün mektepsiz bırakılmaması gerektiği ifade edilmiştir. 29 Teşrin-i evvel sene 327 (11 Kasım 1911) . Köyde eski sıbyan mektebi mevcut olup muallimin ücreti köy ahalisi tarafından karşılanmakta olduğunu ifade eden Bünyan Kaymakamı köyün büyük ve nüfusunun çok olması sebebiyle iptidai teşkilatının tamamlanmasından sonra rüştiyenin de açılması gerektiğini ifade etmiştir. 20 Muharrem 330 ve 27 Kanun-ı evvel sene 332 (9 Ocak 1917).[36]

35 BOA, MF. İBT., 456-35
36 BOA, MF. İBT, 361-62

BÜNYAN MEDRESELERİ

1321 (1903) tarihli Maarif Salnamesinde Sivas livasına bağlı Bünyan-ı Hamid kazasında 2 medresenin mevcut olduğu kaydedilmiştir. Bunlardan biri Hamidiye isimli medrese olup bu medrese Cami-i Kebir bölgesindedir ve müderrisi Süleyman Efendi'dir. Toplam 110 öğrencisi bulunan Hamidiye Medresesi kaza ahalisi tarafından yaptırılmıştır[37]. Diğer Medrese ise Arifiyye Medresesidir. Çiftlik köyünde bulunan medresenin müderrisi Kasım Efendi'dir. Toplam 103 öğrencisi bulunan medrese kaza ahalisi tarafından yaptırılmıştır.[38] 1325 (1907) tarihli Sivas Vilayet Salnamesinde Bünyan-ı Hamid kazasında 52 cami ve mescit ile 1 medresenin mevcut olduğu kaydedilmiştir[39].

Bünyan-ı Hamid kazasının Managoz karyesi ahalisinden ve ulemadan Kütah-zade Mehmed Efendi yirmi seneden fazla köyde kendisi tarafından bina ve ihya gerdesi olan cami-i şerif ile on iki odadan meydana gelen medresede yüksek ilim tahsiliyle meşgul olup, ancak ailesinin çokluğundan iaşede müşkilat çektiğini belirterek bir miktar maaş tahsisi talep etmiştir. 15 Kanun-ı evvel sene 320 (28 Aralık 1904).[40]

BÜNYAN GAYR-İ MÜSLİM OKULLARI

Gayrımüslimler için yapılan okullar belli dönemlerde teftiş edilmiştir. Bunun en bariz örneğini de 1314 ve 1315 senelerinde görmek mümkündür. Elde ettiğimiz bilgilere göre; Gemerek'ten geçilerek büyük önemi haiz olarak nitelendirilen Karagöl ve Kayapınar köylerinde bulunan gayrimüslim mekteplerinin teftiş edildiği kaydedilmiştir.[41] 1318 (1900) tarihli Maarif Salnamesi'nde Sivas livasına bağlı Bünyan-ı Hamid kazasında toplam 6 adet gayrimüslim okulu bulunduğu kaydedilmiştir. Bu mekteplerin 4'ü Ermeni, 2'si Rum mektebidir. 4 Ermeni mektebinde 125 erkek 2 kız öğrenci, 2 Rum mektebinde 65 erkek öğrenci bulunmaktadır.[42] 1321 (1903) tarihli Maarif Salnamesinde Sivas livasına bağlı Bünyan-ı Hamid kazasında toplam 6 adet gayrimüslim okulu bulunduğu kaydedilmiştir. Bu mekteplerin 4'ü Ermeni, 2'si Rum mektebidir. Markir Zendiryan'ın müdürlüğündeki Ermeni mektebi erkek okuludur, toplam 26 öğrencisi vardır. Mektebin açılış tarihi 1300 yılıdır ve ruhsat tarihi 17 Ağustos 1314'tür. (29 Ağustos 1898) Karabet'in müdür olduğu erkek mektebinde 24 öğrenci bulunmaktadır. Mektebin açılış tarihi 1280 yılıdır ve ruhsat tarihi 17 Ağustos 1314'tür. (29 Ağustos 1898) Yabkiyan'ın müdürlüğündeki Ermeni mektebi erkek okuludur, toplam 13 öğrencisi vardır. Mektebin açılış tarihi 1280 yılıdır ve ruhsat tarihi 17 Ağustos 1314'tür. (29 Ağustos 1898) Nişanyan'ın müdürlüğündeki Ermeni mektebi erkek okuludur, toplam 28 öğrencisi vardır. Mektebin açılış tarihi 1250 yılıdır ve ruhsat tarihi 16 Ağustos 1314'tür. (28 Ağustos 1898) Bu okullardaki Ermeni mektebi Protestan cemaatine mensuptur. 2 Rum Okulu Kayseri Metropolidi adına ruhsatlıdır ve birinde 25, diğerinde 18 öğrenci bulunmaktadır. Okulların ruhsat tarihi

37 Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1321 (1903), s. 550.
38 Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1321 (1903), s. 550.
39 1325 (1907) Tarihli Sivas Vilayeti Salnamesi, s. 258.
40 BOA, DH. MKT, 1092-23
41 BOA, MF. MKT., 478-22
42 1318 (1900) Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, s. 1410.

1 Temmuz 1314'tür. (13 Temmuz 1898)[43] 1903 tarihli Sivas Vilayet Salnamesi'nde burada kaydedildiği gibi gayrimüslimlere ait toplam 6 mektep kaydedilmiştir[44].

Bünyan-ı Hamid kazasının merkezi olan Sarımsaklı kasabasında harap vaziyette bulunan Ermeni mektebinin yıkılarak yerine kilise avlusunda yeni bir mektebin inşa edilmesi hususunda 17 Cemaziyülahır sene 320 (21 Eylül 1902) yazışmalar yapılmıştır[45].

SONUÇ

Bünyan başlangıçta Sivas'a bağlı iken daha sonraları Kayseri'ye bağlı bir kaza statüsüne getirilmişti. Bünyan kazasına bağlı köyler zaman içerisinde değişiklik gösterse de 95 köyünün bulunduğu kaynaklarda belirtilmiştir. Bu köylerden her birinde en azından bir tane iptidai mektep açılması yönünde çalışmalar yapılmıştır. Köylerin büyük çoğunluğunda iptidai mektepler açılmış ve köyün imamları buralarda eğitimci olarak görev yapmışlardır. Bazı Alevi köylerinde ise tam manasıyla okullar açılamamıştır. Gayrimüslimlere gelince bölgede yaşayan gayrimüslimler kendi nüfusları ve imkânları dâhilinde okullar açmışlardır. Bünyan'da idadi bulunmamaktadır. 1 rüştiye mektebi ve 2 adet medrese kayıtlara geçmiştir.

KAYNAKÇA

1318 (1900) Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye

1321 (1903) Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye

1321 (1903) Tarihli Sivas Vilayeti Salnamesi

1325 (1907) Tarihli Sivas Vilayeti Salnamesi

BOA, BEO, 640-47976; BOA, BEO, 640-47977

BOA, DH. MKT, 1092-23; BOA, DH. EUM. LVZ., 19-93

BOA, DH. MKT., 2321-91; BOA, DH. MKT., 379-68.

BOA, DH. SN. THR. 13-4; BOA, DH. TMIK. S., 30-26.

BOA, DH. TMIK. S., 32-18; BOA, DH. UMVM, 69-37

BOA, MF. İBT, 384-56; BOA, MF. İBT, 456-35

BOA, MF. İBT, 254-82; BOA, MF. İBT, 361-62

BOA, MF. İBT, 402-19; BOA, MF. İBT., 456-35

BOA, MF. MKT., 1004-2; BOA, MF. MKT., 478-22

BOA, MF. MKT., 507-9; BOA, MF. MKT., 524-14.

43 Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1321 (1903), s. 554

44 1321 (1903) Tarihli Sivas Vilayeti Salnamesi, s. 241.

45 BOA, MF. MKT, 671-61

BOA, MF. MKT., 920-55; BOA, MF. MKT, 671-61

BOA, MK. MKT., 1049-56; BOA, MK. MKT., 647-34

BOA. DH. TMIK. S., 40-26;; BOA; MF. İBT., 164-3056103

Hıfzı Nuri, *Türkiye'nin Sıhhi-i İçtimai Coğrafyası, Kayseri Sancağı* (Cüz 4) Ankara 1922.

https://www. Kayseri. bel.tr/uploads/plandegisikligiaskiilan/00_2018_08_07/2018_11_06_240_r.pdf, 08.12.2020;

Mehmet İnbaşı, "Kayseri'de 1476 Tarihli Bir Vakfiye", s. 208, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/782595, 08.12.2020

(Tablo-1) 314-315 (1898-1899) senesi Bünyan-ı Hamid kazasının teftişi esnasında müceddiden inşa ve tamir edilen mescit ve mekteplerin cetveli[46]

Cami-i şerif		Mekatib-i iptidaiye		Esami-i kura	Mülahazat
Müceddiden	Tamiren	Müceddiden	Tamiren		
		1		Tuz Hisar-ı Kebir karyesi	Mesarifi ahali-i karyece ianeten tesviye olunmuştur
		1		Kara Hızırlı	"
		2		Kara Kaya	"
		1		Koyun Abdal	"
		1		Ağçalı	"
		1		Hazarşah	"
		1		Zerezek	"
		1		Gülliviran	"
		1		Alevi Kışla	"
		1		Çiftlik	"
1		1		Musa Şeyh	"
1				Nurad Beğli	"
1		1		Gergeme	"

46 BOA, MF.MKT., 478/22

Cami-i şerif		Mekatib-i iptidaiye		Esami-i kura	Mülahazat
Müceddiden	Tamiren	Müceddiden	Tamiren		
		1		Büründüz	Mahkeme azasından Eşra karyeden Mehmed Efendi tarafından
		1		Alacabeğli	Mesarifi ianeten ahali-i karye tarafından tesviye olunmuştur
		1		Kuşçağaz	“
			1	Sultan Hanı	“
1				Köpekli	“
		1		Akin	“
1		1		Küme-viran	“
		1		Pir Ahmed	“
		1		Samağır	“
		1		Harsa	“
		1		Persenk	“
		1		Şiraz	“
		1		Girveli	“
		1		Zerk	“
		1		Güllice	“
		1		Ermiş	“
		1		Çolak	“
		2		Sarımsaklı	Kaza merkezi olan işbu karyede 2 iptidaiyeden maada bir iptidaiye kısmını şamil ve kargir gayet mükemmel bir mekteb-i rüşdiye de ianeten inşa ve ikmal edilmiştir.
		1		İğdecik	
		1		Gerenci	
1		1		Kulılı	Mesarifi ahali-i karye tarafından ianeten tesviye olunmuştur
		1		Tuzhisar-ı sagir	“
1		1		Yeniköy	“
		1		Kara Erkek	“

Cami-i şerif		Mekatib-i iptidaiye		Esami-i kura	Mülahazat
Müceddiden	Tamiren	Müceddiden	Tamiren		
1		1		Deliler	“
1				Kilise	“
1				Sarıkaya	“
1				Sarıçiçek	“
1				Kuşkayası	“
1				Kazaklı	“
1				Sahlı	“
1				Üçağın	“
1		1		Kocaoğlu	“
1				Çiçek	“
1		1		Hacı Yusuf	“
1				Kırıklı	“
1				Sofi Mahmud	“
1				Keklik oğlu	“
		1		Kale	“
		1		Kar Pınar	“
1				Kızılpınar	“
		1		Palas	Mesarifi karye eşrafından İdris oğlu Osman Ağa tarafından tesviye edilmiştir
1				Köse Hacılı	Mesarifi mahkeme azasından Bürüngüzlü Mehmed Efendi tarafından tesviye edilmiştir
		1		Tatlı	Mesarifi ahali-i karye tarafından tesviye edilmiştir
		1		Managoz	“
		1		Mursin	“
1				Seyyid bin Ali	
		1		Ömer Hacılı karyesi	Mesarifi ahali-i karye tarafından ianeten tesviye edilmiştir
		1		Küpeli	“
		1		Nurdan	“

Cami-i şerif		Mekatib-i iptidaiye		Esami-i kura	Mülahazat
Müceddiden	Tamiren	Müceddiden	Tamiren		
		1		Düzencik	"
		1		Kara Dai	"
		1		Sarıoğlan	"
		1		İlbaşı	"
		1		Gömürgan	"
		1		Kahveci	"
		1		Taçın	"

İcmal:

Mekatib: Mekteb-i Rüşdiye Müceddiden:1

İbtidaiyye: Tamiren:1, Müceddiden:55

Cevami: Müceddiden: 24, Tamiren:0

Yekun-ı mekatib: 57

Yekun-ı cevami: 24

(Tablo-2) Sivas vilayeti dahilinde Bünyan-ı Hamid Mekteb-i Rüşdiye şakirdanının 324-325 (1908-1909-1910) sene-i dersiyyeleri imtihan-ı umumi cetvelidir[47]

Üçüncü sene şakirdanı

Derecat	1	2	3	4	5	6	7
Mekteb ve kayıt numarası	1	11	38	4	12	36	3
Esami-i şakirdan	Arif Efendi	Mehmed Emin Efendi	Abdullah Efendi	Ahmed Efendi	Şerif Efendi	Bekir Efendi	Hayrullah Efendi
Sinleri	15	16	13	16	13	16	15
Tarih-i duhulü	322	322	323	323	322	323	322

47 BOA, MF.İBT, 254/82

Derecat	1	2	3	4	5	6	7
Mekteb ve kayıt numarası	1	11	38	4	12	36	3
Mahall-i vilayeti	Akseki	Bünyan-ı Hamid	Ceharşenbe	Bünyan-ı Hamid	Bünyan-ı Hamid	Aziziye	Bünyan-ı Hamid
Pederinin ismi	Hüseyin Hüsni Efendi	Ali Efendi	Hacı Emin Efendi	Osman Efendi	Tahsin Ağa	Mahmud Ağa	İsmail Ağa
Kuran-ı Kerim ma tecvid	9	9	7	8	8	7	10
Dürr-i Yekta	10	9	9	9	9	8	10
Hıfzü's-sıha	9	10	9	9	9	7	9
Ahlak	10	9	9	9	10	7	9
Avamil ve Telhisü'l-nahv	10	10	10	10	8	7	9
Farisii Sünbülistan	10	10	10	10	10	9	10
Nahv-ı Osmani	9	9	9	10	9	8	7
İmla	10	10	10	10	10	10	9
Kıraat	9	10	10	9	10	8	9
Ziraat	9	9	10	9	10	9	9
Coğrafya	10	9	10	9	9	7	8
Hesap	9	10	9	9	7	8	9
Hendese	8	8	9	9	6	6	8
Tarih	10	10	10	9	10	9	9
Hüsn-i hat	10	10	10	9	10	10	8
Resm							
Mecmuu	142	142	141	138	135	120	133
Hüsn-i hal ve hareket	10	10	10	10	10	8	9

İkinci sene şakirdanı

Derecatı	1	2	3	4	5	6	7	8
Mekteb ve kayıt numarası	26	23	24	30	27	25	31	37
Esami-i şakirdan	Mustafa Efendi	Kamil Efendi	Ahmed Efendi	Taki Efendi	Osman Efendi	Hüseyin Efendi	Vehbi Efendi	Cemal Efendi
Sinleri	16	13	13	15	15	13	13	16
Tarih-i duhulü	323	323	323	323	323	323	323	323
Mahall-i vilayeti	Bünyan-ı Hamid	Akseki	Bünyan-ı Hamid	Bünyan-ı Hamid	Bünyan-ı Hamid	Bünyan-ı Hamid	Bünyan-ı Hamid	Bünyan-ı Hamid
Pederinin ismi	Mehmed Efendi	Hüseyin Hüsni Efendi	Ahmed Ağa	İsmail Ağa	İbrahim Ağa	Şükrü Ağa	Mustafa Beğ	Hasan Ağa
Kuran-ı Kerim ma tevcid	7	8	9	7	8	7	8	-
Dürr-i Yekta	8	9	10	7	8	7	8	-
Vezaif-i Etfal	10	9	9	9	9	9	9	8
Kıraat	9	9	9	9	10	9	8	9
Arabi Maksud	9	9	10	8	10	8	8	8
Zeban-ı farisii	10	10	10	8	9	8	8	8
Sarf-ı Osmani	10	10	8	8	7	8	5	4
İmla	10	10	9	9	9	9	6	6
Malumat-ı zira	10	10	6	9	9	5	5	4
Coğrafya	10	10	9	9	6	5	7	5
Hesap	9	9	8	8	5	4	5	2
Tarih	10	10	10	9	10	8	6	-
Hüsn-i hat	10	10	10	10	9	8	8	8
Resim								
Mecmuu	122	122	117	110	109	95	91	62
Hüsn-i hal ve hareket	10	10	10	9	9	10	9	9

Birinci sene şakirdanı

Derecat	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Mekteb ve kayıt numarası	40	41	47	45	39	44	43	29	52	50	51	42
Esami-i şakirdan	Hakkı Efendi	Said Efendi	Kahraman Efendi	Keyfuruk Efendi	Mustafa Efendi	Agob Efendi	Yusuf Efendi	Hüsrev Efendi	Hamid Efendi	Musa Efendi	İsmail Efendi	Burhan Efendi
Sinleri	14	15	16	14	14	15	13	15	13	13	12	15
Tarih-i duhulü	324	324	324	324	324	326	324	323	325	324	324	324
Mahall-i vilayeti	Bünyan-ı Hamid	Bünyan-ı Hamid	Bünyan-ı Hamid	Bünyan-ı Hamid	Sivas	Bünyan-ı Hamid	Sivas	Bünyan-ı Hamid	Bünyan-ı Hamid	Aziziye	Aziziye	Hakkı Ağa
Pederinin ismi	Şükri Beğ	Hacı Arif Ağa	Edhem Ağa	Vartavar Ağa	Hasan Ağa	Manok Ağa	Nuri Efendi	Mustafa Beğ	Hayreddin Ağa	İshak Ağa	İshak Ağa	Hakkı Ağa
Kuran-ı Kerim ma tevcid	8	9	9	-	7	-	8	7	9	7	8	5
İlm-i hal	9	9	9	-	7	-	8	7	9	8	8	5
Ahlak ve nasihat	9	9	10	9	9	8	8	8	9	8	10	6
Kıraat	9	9	10	9	9	8	7	7	8	7	7	5
Emsile ve Bina	10	10	10	10	10	9	9	7	10	10	8	6
Sarf-ı Osmani	10	10	9	9	9	10	9	6	9	8	10	6
İmla	10	10	8	8	9	8	8	8	9	9	10	9
Coğrafya	10	10	10	10	10	9	9	8	8	8	7	6
Hesap	9	9	8	9	5	5	9	6	6	5	6	3
Hüsn-i hat	10	9	9	8	8	9	6	9	10	9	6	8
Mecmuu	94	94	92	72	83	66	81	72	87	79	78	59
Hüsn-i hal ve hareketi	10	10	10	10	10	10	9	9	10	10	10	9

(Tablo-3) Bünyan Mekteb-i Rüşdiyesi 327-328 (1911-1912-1913) sene-i dersiyyesi imtihan-ı umumi cetvelidir[48].

Üçüncü Sene

48 BOA, MF.İBT, 402/19

Derecatı	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Mekteb numarası	67	58	53	54	66	57	65	63	59
Esami-i şakirdan	Şükri Efendi	Remzi	Mehmed Sıdkı	...	Kazım	Ali Rıza	Ömer	Mehmed	Behçet
Sinni	16	13	15	14	15	14	17	15	14
Tarih-i duhulü	325	"	"	"	"	"	"	"	"
Mahall-i vilayeti	Bünyan	"	"	"	"	"	"	"	"
Pederinin ismi	Kadir Efendi	Paşa Ağa	Ömer Ağa	Nail Efendi	Hacı Mehmed	Hacı Ali	Salahaddin Ağa	Hacı Ali Ağa	Turan Efendi
Kuan-ı Kerim ma tecvid	10	10	10	10	10	10	8	10	8
Ulum-ı diniyye Dürr-i kebire	10	10	10	10	10	10	7	7	3
Tarih-i umumi	10	10	10	10	10	10	5	7	6
Coğrafya-yı umumi ve Osmani	10	10	10	10	10	10	6	7	7
Arabi sarf ve nahv	10	10	10	10	10	9	7	7	8
Hesap	10	10	10	9	9	10	10	8	7
Hendese	10	10	9	10	8	9	8	7	8
Sünbülistan	10	10	10	10	10	10	7	9	8
Malumat-ı medeniyye	10	10	10	10	10	10	9	9	9
Fransızca	9	8	8	8	8	8	7	7	6
Nahv-ı Osmani	10	10	10	10	10	10	7	9	4
İmla	10	10	10	10	10	10	9	10	9
Kıraat-ı Türki	10	10	10	10	10	8	9	10	10
Hüsn-i Hat	10	10	10	10	10	10	8	7	7
Yekun	129	128	137	137	135	134	107	107	100
Hüsn-ihal ve hareket	10	10	10	10	10	10	10	10	10

İkinci sene

Derecatı	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Mekteb numarası	84	73	99	72	74	77	75	82	76	72	56	79
Esami-i şakirdan	Emin Efendi	Ragıb	Mehmed	Murad	Emin	Vahdeddin	Derviş	Emin	Bekir	Yusuf	Abdullah	Receb
Sinni	15	11	15	15	13	12	17	14	15	7	8	11
Tarih-i duhulü	327	“	“	“	“	“	“	“	“	“	“	“
Mahall-i vilayeti	Bünyan	Aziziye	Kayseri	Bünyan	“	“	“	“	Sivas	Bünyan	“	“
Pederinin ismi	Ömer Ağa	İsmail Efendi	Koca Ağa	Ahmed Efendi	Şükrü Ağa	Osman Efendi	Emin Ağa	Abidin Ağa	Mevşur Efendi	Durdı	Nail Efendi	Ahmed
Kuran-ı Kerim ma tecvid	10	10	10	10	10	10	10	9	8	8	8	8
Dürr-i sencide	10	10	10	10	10	10	10	10	8	9	9	8
Tarih-i Osmani	10	10	10	10	10	6	10	8	9	9	10	4
Coğrafya-yı umumi	10	10	10	10	10	10	9	9	10	7	7	6
Arabi sarf	10	10	10	10	10	10	10	9	5	8	5	5
Hesap	10	10	10	10	9	8	8	8	10	10	8	7
Zeban-ı Farisi	10	10	9	10	10	10	10	8	6	8	6	5
Malumat-ı medeniyye	10	10	10	10	10	10	9	9	9	9	8	8
Sarf-ı Osmani	10	10	10	10	10	8	7	7	7	8	3	3
İmla	10	10	10	8	9	9	9	9	9	6	7	8
Kıraat-ı Türki	10	10	10	10	9	9	9	9	8	7	9	10
Hüsn-i Hat	10	10	10	9	8	9	8	7	8	8	9	9
Yekun	120	120	119	119	114	109	109	102	99	97	89	81
Hüsn-ihal ve hareket	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10

Birinci sene

Derecatı	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Mekteb numarası	87	91	92	88	89	90	94	78	96	100	101	102	93	68	95
Esami-i şakirdan	Hamdi Efendi	Ali	Sadık	İbrahim	Osman	Mustafa	Ragıb	Mehmed Hakkı	Mustafa	Ali	İbrahim	Seyyid	Abdi	Süleyman	Hasan Hüsni
Sinni	12	12	17	14	15	12	14	12	12	15	15	16	12	17	16
Tarih-i duhulü	327	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	326	327
Mahall-i vilayeti	Bünyan	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Pederinin ismi	Kadir Efendi	Süleyman Çavuş	Ahmed Çavuş	Ali Ağa	Mevlüd efendi	Ömer Çavuş	Emin Ağa	Hacı Mustafa	Hacı Mustafa Efendi	Salih Ağa	Hasan Hüseyin	Mehmed Ağa	Mustafa Efendi	Nuh Çavuş Mehmed Efendi	
Kuran-ı Kerim ma tecvid	10	10	10	10	10	10	10	10	9	9	8	7	6		
İlm-i hal	10	10	10	10	10	10	10	10	9	9	8	7	6		
Tarih-i İslam	10	10	10	10	10	10	10	5	5	7	7	-	-		
Coğrafya	10	10	10	10	10	10	10	7	8	6	6	-	-		
Emsile ve bina	10	10	10	10	10	10	9	8	8	6	5	4	6		
Hesap	10	10	10	10	10	10	9	8	9	8	7	6	5		
Sarf-ı Osmani	10	10	10	10	10	10	10	9	9	8	3	3	4		
İmla	10		10	10	10	10	10	9	9	9	5	4	6		
Kıraat	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	8	10	10		
Hüsn-i Hat	10	10	10	9	9	9	10	9	8	8	10	9	7		
Yekun	100	100	100	99	99	99	98	85	84	80	67	50	50		
Hüsn-i hal ve haraket	10	10	10												

(Tablo-4) Bünyan Rüşdiyesi 1328-1329 (1912-1913-1914) senesi umumi cetveli[49]

49 BOA, MF.İBT., 456-35

Üçüncü sene

Derecat	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Mekteb numarası	84	74	107	77	72	75	111	76	71	72
Esami-i şakirdan	Emin Efendi	Emin Efendi	Raşid Efendi	Vahid Efendi	Murad Efendi	Derviş Efendi	Tevfik	Bekir	Yusuf	Emin
Sinleri	16	14	13	13	16	18	15	16	18	15
Tarih-i duhulü	325	326	328	326	326	326	328	326	325	326
Mahall-i vilayeti	Bünyan	Bünyan	İrade	Bünyan	Bünyan	Bünyan	Sivas	Sivas	Bünyan	Bünyan
Pederinin ismi	Ömer Ağa	Şükri Ağa	Hulusi Efendi	Osman Efendi	Ahmed Efendi	Emin Ağa	Hasan Efendi	Mehmed Efendi	Turdu	Abidin Ağa
Kuran-ı Kerim ma tecvid	10	10	10	10	10	9	9	8	7	7
Dürr-i Kebire	10	10	10	10	10	10	9	8	8	9
Hesap	10	10	10	10	10	9	9	8	8	8
Malumat	10	10	10	10	9	9	9	9	9	5
Dürus-ı Eşya	10	10	10	9	9	9	9	9	8	7
Arabi	10	10	10	9	10	8	6	6	6	7
Tarih	10	10	10	10	10	9	10	10	9	8
Coğrafya	10	10	10	10	10	9	10	9	8	9
Nahv-ı Osmani	10	10	10	10	10	9	8	8	7	8
İmla	10	10	10	10	10	10	10	10	8	10
Hüsn-i hat	10	10	10	10	10	9	9	8	9	8
Hendese	9	9	10	9	9	9	7	7	6	7
Farisi	10	10	9	10	9	9	7	7	7	7
Fransızca	10	10	10	10	9	9	9	9	8	8
Kıraat-ı Türki	10	10	10	10	10	9	8	9	8	8
Yekun	149	149	149	148	145	136	128	125	116	116
Hüsn-i hal ve hareket	10	10	10	10	10	10	10	10		

İkinci sınıf

Derecat	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Mekteb numarası	86	91	89	90	92	89	96	114	87	112
Esami-i şakirdan	Hamdi Efendi	Ali Efendi	Osman Efendi	Mustafa Efendi	Sadık Efendi	Receb Efendi	Mustafa Efendi	Necib Efendi	Hanefi Efendi	Mustafa Efendi
Sinleri	13	13	16	13	18	12	13	13	13	15
Tarih-i duhulü	327	327	327	327	327	326	327	328	327	328
Mahall-i vilayeti	Bünyan	Bünyan	Bünyan	Bünyan	Bünyan	Sivas	Bünyan	İdare	Bünyan	Kara Biga
Pederinin ismi	Kadir Efendi	Süleyman Çavuş	Mevlüd Efendi	Ömer Çavuş	İsmail Efendi	Ahmed Efendi	Hacı Mustafa Efendi	Abdullah Efendi	Hacı Mustafa Efendi	Halil Efendi
Kuarn-ı Kerim ma tecvid	10	10	10	10	10	8	7	7	7	7
Dürr-i Kebire	10	10	10	10	10	9	8	10	9	8
Hesap	10	10	9	10	10	10	9	6	7	3
Malumat	10	10	9	9	9	9	9	10	8	8
Dürus-ı Eşya	10	10	9	9	9	8	9	10	7	7
Arabi	10	10	10	10	9	6	8	6	7	5
Tarih	10	10	10	10	10	9	9	10	9	8
Coğrafya	10	10	10	10	10	9	9	10	8	8
Sarf-ı Osmani	10	10	10	10	10	8	8	10	10	7
İmla	10	10	10	10	10	9	9	8	10	9
Hüsn-i hat	10	10	10	9	9	9	7	7	7	9
Farisii	10	10	10	10	8	6	6	6	6	3
Kırat-ı Türki	10	10	10	10	10	9	8	9	8	9
Yekun	120	120	127	127	124	109	106	108	102	91
Hüsn-i hal ve hareket	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10

Birinci sınıf

Derecat	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Mekteb numarası	113	104	105	118	117	108	110	119	106	115	120	116	123
Esami-i şakirdan	Neşet Efendi	Mustafa Efendi	Osman Efendi	Mehmed Efendi	Bahaeddin Efendi	Mustafa	Zeki	İsmail	Ömer	Ali	Ahmed	Ahmed	Hikmet
Sinleri	10	12	11	16	12	12	11	13	13	14	14	14	14
Tarih-i duhulü	328	328	328	328	328	328	328	328	328	328	328	328	328
Mahall-i vilayeti	Bünyan	Bünyan	Bünyan	Bünyan	Bünyan	Bünyan	Bünyan	Bünyan	Bünyan	Bünyan	Bünyan	Bünyan	Bünyan
Pederinin ismi	Abdullah Efendi	Osman Çavuş	Ömer Efendi	Hacı Ağa	Turan Efendi	Bekir Efendi	Hüsni Efendi	Abdullah Efendi	Derviş Efendi	Osman Çavuş	Şaban Ağa	Mehmed Efendi	Veli Beğ
Kuran-ı Kerim ma tecvid	10	10	10	10	10	10	9	8	9	8	7	8	6
İlm-i hal	10	10	10	10	10	9	9	9	9	7	7	7	7
Hesap	10	10	10	10	8	9	10	8	9	10	8	7	3
Arabi	10	10	9	10	9	9	8	7	9	5	7	5	5
Tarih	10	10	10	10	10	10	9	10	8	10	9	7	8
Coğrafya	10	10	10	10	10	10	10	10	8	10	9	7	6
Nahv-ı Osmani	10	10	10	10	10	10	8	9	8	10	8	7	7
İmla	10	10	10	9	9	8	8	9	9	8	9	8	7
Hüsn-i hat	10	8	8	8	7	7	7	8	7	7	7	6	7
Kıraat-ı Türki	10	9	10	8	8	9	10	8	9	8	8	8	8
Yekun	100	97	97	95	91	91	88	86	85	81	79	70	64
Hüsn-i hal ve hareket	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10

İBTİDAİ

(Tablo-5) 1328 (1912-1913) senesi Bünyan Kazası Mekteb-i iptidai şakirdanının imtihan-ı umumi cetvelidir[50]

Üçüncü sınıf talebesi

Mekteb numarası	52	56	55	46	50	54	59	41	44	62	47	42
Esami-i şakirdan	Neşet Efendi	Mustafa Efendi	Osman Efendi	Ömer Efendi	Sadık Efendi	Zeki Efendi	Mustafa Efendi	Ali Efendi	Ahmed Efendi	Bahaeddin Efendi	Ahmed Efendi	Hamid Efendi
Kuran-ı Kerim	10	10	10	10	9	8	10	9	8	8	7	8
Tevcid	10	10	9	9	8	9	9	9	7	7	8	6
İlm-i hal	10	10	10	10	10	10	10	10	10	9	9	7
Kıraat	10	10	10	8	9	9	8	8	7	8	7	7
Sarf-ı Osmani	10	10	10	10	9	10	9	10	8	9	9	8
Hesap	10	9	9	9	9	10	6	9	7	6	9	6
Tarih-i Osmani	10	10	9	9	10	9	7	8	8	8	8	7
İmla	10	10	10	9	9	9	9	9	10	9	8	9
Hüsn-i Hat	9	10	9	10	9	8	9	7	8	7	5	7
Malumat-ı medeniyye	10	10	9	9	8	9	9	7	8	9	8	8
Coğrafya	10	10	10	10	10	9	10	10	8	9	8	8
Yekun	109	109	105	103	100	100	96	96	90	89	86	82
Derecesi	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Hüsn-i hal	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10

Birinci sınıf talebesi

Mekteb numarası	72	135	87	37	167	160	100	158	83	124	169	13	136
Esami-i şakirdan	Halil Efendi	Hacı Mehmed	Bezmi?	Hakkı	Hacı Abdullah	Abdullah	Ali Efendi	Turan	Paşa	Mustafa	Sadık	Sabri	Şükrü
Kuran-ı Kerim	10	8	9	8	7	10	9	9	8	7	7	6	7
Tevcid	10	8	9	9	9	10	9	8	7	7	7	7	6

50 BOA, MF.İBT, 384/56

Mekteb numarası	72	135	87	37	167	160	100	158	83	124	169	13	136
Esami-i şakirdan	Halil Efendi	Hacı Mehmed	Bezmi?	Hakkı	Hacı Abdullah	Abdullah	Ali Efendi	Turan	Paşa	Mustafa	Sadık	Sabri	Şükrü
İlm-i hal	10	8	1	10	10	10	10	9	8	8	8	7	7
Kıraat	10	10	9	9	10	8	9	9	10	8	5	9	8
Hesap	10	10	8	7	7	7	8	7	9	6	9	6	5
İmla	8	9	8	9	9	9	7	8	7	8	8	9	8
Hüsn-i Hat	8	9	8	9	9	7	7	7	7	7	6	6	7
Yekun	66	72	71	61	61	61	59	57	56	51	50	50	48
Derecesi	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Hüsn-i hal	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10

İkinci sınıf talebesi

Mektep numarası	78	71	92	20	104	101	73	120	62	60	75	69	53	61
Esami-i şakirdan	Abdullah Efendi	Ahmed	Behçet	Ahmed	Ahmed	Emin	Hacı Mehmed	Ahmed	Abdullah	İbrahim	Beşir	Aziz	Mahmud	Halil İbrahim
Kuran-ı Kerim	10	10	10	10	10	10	9	9	8	7	9	9	8	8
Tevcid	10	10	10	10	10	10	9	10	9	7	9	9	8	9
İlm-i hal	10	10	10	10	10	10	10	10	10	9	10	9	8	10
Kıraat	10	10		10	9	10	10	8	8	8	9	7	7	6
Hesap	9	10	9	10	7	8	8	7	7	9	5	7	7	6
Tarih-i islam	10	10	9	10	10	10	8	9	9	7	8	9	8	8
İmla	10	10	9	10	10	10		8	8	7	10	7	8	8
Hüsn-i hat	10	7	9	8	9	8	8	8	8	9	5	6	8	7
Coğrafya	10	10	10	7	10	9	8	10	9	7	7	6	5	5
Yekun	89	87	86	85	85	85	79	79	76	70	72	69	67	67
Derecesi	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	13
Hüsn-i hal	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10

İhtiyat

Mekteb numarası	174	88	166	11	139	84	119	91	95	23	111	6	7	85	105	131	12	171	128	93	74
Esami-i şakirdan	İsmail Efendi	Cemal	Alihan	Sami	Şaban	Derviş	Mustafa	Niyazi	Fevzi	Fuad	Latif	İsmail	Mehmed	Fethi	Ahmed	Hacı Hüseyin	Fahri	Dilaver	Necib	Fuad	İdris
Kıraat	9	10	10	8	7	9	10	9	9	9	9	10	9	10	8	8	8	9	6	7	6
Hesap	10	10	10	7	7	7	7	7	7	8	8	8	8	7	5	7	5	5	5	5	5
Hüsn-i hat	9	6	5	9	10	7	6	7	7	6	5	4	5	5	9	6	7	5	7	5	5
1ekun	28	26	25	24	24	23	23	23	23	23	22	22	22	22	22	21	20	19	18	17	16
Derecesi	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
Hüsn-i hal	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10

Üçüncü sınıf talebesi	12
İkinci sınıf talebesi	14
Birinci sınıf talebesi	13
İhtiyat sınıf talebesi	21
İlka-i tilavet eden	61
Yekun	121

(Tablo-6) Bünyan İptidaiye Mektebi 1328-1329 (1912-1913-1914) senesi umumi cetveli[51]

Üçüncü sınıf

Numara	104	101	92	71	73	75	79	60	120	62	69	53	20	78
Esami-i şakirdan	Ahmed Efendi	Emin Efendi	Behcet Efendi	Ahmed Efendi	Hacı Mehmed Efendi	Beşir Efendi	Ahmed Efendi	İbrahim Efendi	Ahmed Efendi	Abdulah Efendi	Aziz Efendi	Mahmud efendi	Ahmed Efendi	Abdullah Efendi
Kuran-ı Kerim	10	9	10	9	10	7	7	8	8	7	9	7	Karyesine göçüp	10
Tecvid	10	10	10	10	10	8	7	7	9	8	8	6	imtihana	8
İlm-i hal	10	10	10	10	10	8	8	8	10	10	9	8	girmediğinden	10
Malumat-ı Fenniye ve Sıhhıyye	9	9	9	8	8	7	7	8	8	7	8	6	sınıfda ibka	8
Coğrafya	10	10	10	9	8	9	8	8	6	9	8	5	edilmiştir	8
Tarih-i Osmani	10	10	10	9	8	10	8	8	6	9	8	5		7
Sarf-ı Osmani	10	10	10	9	8	7	9	6	8	7	7	6		7
Malumat-ı Medeniyye	10	10	9	9	8	7	8	7	8	7	7	6		6
Hesap	10	10	10	10	8	7	10	8	8	7	7	6		6
Kıraat	10	10	10	10	10	10	10	10	9	10	9	8		7
İmla	10	10	10	10	9	10	8	10	9	8	7	6		8
Hüsn-i hat	10	10	10	10	10	10	9	10	9	8	7	6		9
Yekun	229	118	118	113	107	100	99	98	98	97	94	75	-	94
Derecesi	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	13	-	12
Hüsn-i ahlak	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	-	10

51 BOA, MF.İBT., 456-35

Birinci sınıf

Sıra numarası	23	7	91	171	153	139	6	74	119	111	95	30	131	84	12	105	93
Esami-i şakirdan	Fuad Efendi	Mehmed Efendi	Niyazi Efendi	Dilaver Efendi	İsmail	Şaban Efendi	İsmail Efendi	İdris Efendi	Mustafa Efendi	Latif Efendi	Fevzi Efendi	Emin	Hacı Hüseyin Efendi	Derviş Efendi	Fahri Efendi	Ahmed Efendi	Fuad Efendi
Kuran-ı Kerim	8	7	9	6	7	6	7	7	7	6	7	10	6	6	6	7	5
Tecvid	9	8	9	8	9	9	8	8	8	8	8	10	8	7	7	7	5
İlm-i Hal	10	10	10	9	9	9	9	10	8	9	10	9	9	7	8		
Hesap	7	10	8	7	8	7	7	10	7	9	6	6	7	8	6	8	5
Kıraat	10	9	10	10	10	9	10	9	9	9	9	8	8	9	9	5	5
İmla	10	10	8	10	9	10	9	8	10	9	8	7	8	8	8	8	8
Hüsn-i Hat	10	9	8	10	8	10	9	7	9	8	8	5	8	8	8	7	6
Yekun	64	62	62	60	60	60	59	59	58	58	56	55	54	53	52	50	41
Derecesi	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Hüsn-i Ahlak	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10

İkinci sınıf

Sıra numarası	87	135	83	37	167	72	40	88	100	166	136	85	13	169	124
Esami-i şakirdan	Sabri Efendi	Hacı Efendi	Mehmed Paşa Efendi	Hakkı Efendi	Abdullah Efendi	Halil Efendi	Mahmud Efendi	Cemal Efendi	Mehmed Paşa Efendi	İrfan Efendi	Şükri Efendi	Fehmi Efendi	Sabri Efendi	Sadık Efendi	Mustafa Efendi
Kuran-ı Kerim	10	10	9	8	8	8	7	8	7	7	6	7	8	9	8
Tecvid	10	10	10	10	9	8	9	8	9	9	8	9	8	8	9
İlm-i Hal	10	10	10	10	9	9	9	9	10	8	9	9	9	9	10
Coğrafya	10	10	10	10	10	6	10	10	8	9	10	9	10	7	8
Tarih-i İslam	10	10	10	10	10	6	10	9	8	9	10	9	9	7	8
Hesap	10	10	10	10	9	9	9	10	10	10	6	9	7	6	7
Kıraat	10	10	10	10	10	10	10	10	10	9	10	9	9	10	9
İmla	10	10	10	10	10	10	10	10	9	9	10	8	9	10	8

Sıra numarası	87	135	83	37	167	72	40	88	100	166	136	85	13	169	124
Esami-i şakirdan	Sabri Efendi	Hacı Efendi	Mehmed Paşa Efendi	Hakkı Efendi	Abdullah Efendi	Halil Efendi	Mahmud Efendi	Cemal Efendi	Mehmed Paşa Efendi	İrfan Efendi	Şükri Efendi	Fehmi Efendi	Sabri Efendi	Sadık Efendi	Mustafa Efendi
Hüsn-i hat	10	10	10	10	10	10	10	10	9	9	9	8	7	10	8
Yekun	90	90	89	88	85	84	84	80	80	79	78	77	77	76	75
Derecesi	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Hüsn-i ahlak	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10

İhtiyat sınıfı

Sıra numarası	32	48	82	31	16	150	86	110	145	109	90	25	18	34164	144	200	140
Esami-i şakirdan	Şakir Efendi	Halil Efendi	Arif Efendi	Abdullah Efendi	Nazif Efendi	Mustafa Efendi	Hakkı Efendi	Hamid Efendi	Hüseyin Efendi	Ömer Efendi	Mehmed Tosun Efendi	Ahmed Efendi	Hacı Efendi	Fahri Efendi	Salahaddin Efendi	Mehmed Efendi	Nazif Efendi
Kuran-ı Kerim	10	8	10	10	10	6	6	7	8	5	6	8	6	8	7	6	6
Hesap	8	8	7	8	8	9	7	8	8	7	7	5	7	5	5	5	5
Hüsn-i hat	8	10	8	7	7	10	9	7	6	10	7	6	5	3	5	5	4
Yekun	26	26	25	25	25	25	22	22	22	22	20	19	18	17	17	15	16
Derecesi	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Hüsn-i Ahlak	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10

Üçüncü sınıf talebesi:14

İkinci sınıf talebesi:15

Birinci sınıf talebesi: 17

İhtiyat: 17

Elifba kıraat eden:28

(Tablo-7) Akkışla'nın Hamidiye Mekteb-i İptidaiyesinin 1327 (1911-1912) senesi üçüncü sınıf imtihan-ı umumi cetvelidir[52]

Derecesi	16	15	14	15	14	13	14	13	12	11	12	10	11	12	10	9	8	7	9	6	8
Sınıf numarası	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
Esami-i şakirdan	Kamil Efendi	Sarı Alaeddin Hafız Efendi	Ahmed Efendi	Kara Beğ	Memiş	Şeyh Ali	Mehmed Efendi	Hasan Hüseyin	Hacı Ahmed	Musa	Mustafa Efendi	Abdullah Efendi	Bekir Efendi	Mustafa Efendi	Musa Efendi	Halil Efendi	Süleyman Efendi	Hacı Ahmed Efendi	Hacı Mehmed Efendi	Ali Mehmed Efendi	Musa Efendi
Kuran-ı Kerim	10	10	10	10	10	10	10	9	10	10	10	8	9	10	8	10	10	9	8	10	9
Tecvid	10	10	10	10	10	10	10	10	9	10	8	9	5	10	8	10	9	8	9	10	8
İlm-i hal	10	10	10	10	10	10	9	10	9	10	9	10	10	9	5	10	8	10	8	8	10
İmla	10	10	10	10	10	9	10	9	10	10	10	10	9	8	9	9	7	7	7	9	9
Kıraat	10	10	10	9	8	8	5	10	10	10	10	10	10	5	10	8	8	8	10	6	6
Sarf-ı Osmani	10	99	9	10	10	9	10	8	8	6	10	10	9	10	10	5	5	8	8	10	8
Hesap	10	108	9	8	9	10	9	6	8	9	8	8	7	9	10	7	8	7	6	5	5
Hüsn-i Hat	10	10	10	10	9	10	10	10	7	6	5	5	6	8	7	7	8	8	6	3	-
Mecmuu	80	79	78	77	76	76	72	72	72	71	70	69	68	60	66	65	67	62	62	61	55

52 BOA, MF.İBT, 164/3056103

İkinci sınıf şakirdanının imtihan-ı umumi cetvelidir

Derece	13	12	11	10	10	12	11	12	10	10	9	8	7	10	8	9	7	6	5	8	6
Sıra numarası	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
Esami-i şakirdan	Mustafa Efendi	Ahmed Efendi	Hasan Efendi	Durmuş Efendi	Abdullah Efendi	İlyas Efendi	Mustafa Efendi	Abdullah Efendi	Mehmed Efendi	Mısdık Efendi	Zekerya Efendi	Hacı Mehmed Efendi	Ahmed Efendi	Osman Efendi	Hamdi Efendi	Rıfat Efendi	Mustafa Efendi	Mehmed Efendi	Mehmed Efendi	İsmail Efendi	Ahmed Efendi
Kuran-ı Kerim ma tecvid	10	10	10	10	10	9	10	9	10	10	10	9	10	8	10	8	10	9	8	8	8
İlm-i hal	10	10	10	10	10	10	10	10	10	9	10	10	9	10	5	9	10	8	4	5	4
İmla	10	10	10	8	10	8	10	10	9	8	10	10	8	9	8	10	5	10	10	9	8
Kıraat	10	10	9	10	7	10	9	10	8	10	10	8	10	8	10	10	4	5	.	8	9
Hesap	10	10	10	9	10	9	9	8	8	6	6	7	2	1	7	.	9	.	9	4	.
Elifba-i Osmani	10	10	9	10	9	5	8	5	7	4	5	3	7	5	7	5	2	10	9	.	6
Hüsn-i hat	10	9	10	9	10	9	3	6	5	9	4	5	5	7	2	5	7	3	5	9	2
Mecmuu	70	69	68	66	65	60	59	58	57	56	55	52	51	50	49	48	47	46	45	43	37

Birinci sınıf

Derece	10	9	8	7	6	5	8	6	8	7	4	9	8	6	5	8	9	6	7	6	9	6
Sıra numarası	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
Esami-i şakirdan	Mehmed Ali Efendi	Mevlüd Efendi	Hacı Efendi	Durmuş Efendi	İbrahim Efendi	Halil Efendi	Ahmed Efendi	Bekir Efendi	Memiş Efendi	Hasan Efendi	Mehmed Efendi	Ömer Efendi	Bekir Efendi	Hacı Efendi	Hacı Mustafa Efendi	Ali Efendi	Mustafa Efendi	Mehmed Efendi	Hacı Efendi	Hasan Ali Efendi	Mehmed Efendi	Mustafa Efendi
Elifba-i Osmani	10	10	10	10	9	10	8	9	10	10	10	9	9	8	6	8	6	8	8	8	9	6
Ecza-i şerif	10	10	10	10	8	9	8	10	7	9	9	6	8	9	8	6	8	5	8	4	5	5
İmla	10	10	10	8	10	8	9	7	9	10	6	9	9	6	9	6	5	8	3	5	4	8
Kıraat	10	10	9	9	9	8	10	9	6	.	8	8	6	4	4	5	4	3	4	3	.	.
Hüsn-i Hat	10	9	9	9	8	8	7	6	5	6	.	1	.	2	.	.	.	.	.	.	.	.
Mecmuu	50	49	48	46	45	44	43	42	37	35	33	32	32	29	27	25	27	22	21	20	18	19

DEVELİ RÜŞTİYE MEKTEBİ VE DEVELİ İBTİDAİ MEKTEPLERİ

Sevim CEYLAN DUMANOĞLU

Öğr. Gör. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Atatürk ilkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Kahramanmaraş/Türkiye, sevimceylan17@hotmail.com. ORCID; 0000-0002-6347-8621

GİRİŞ

Eğitimin en önemli hedeflerinden biri şüphesiz toplumsal değerlerin gelecek nesillere aktarılmasını sağlamak, sorumluluk ve görevlerini bilen bireyler yetiştirmektir. Eğitim, toplumların vazgeçemeyecekleri kadar ciddi ve üzerinde titizlikle durması gereken bir konu olup medeniyetin ve kültürün gelişmesinde önemi oldukça büyüktür. Osmanlı Devleti de kuruluş döneminde eğitimin üzerinde özellikle durmuş, eğitimin geliştirilmesine yönelik çalışmalar yapmıştır. Osmanlı Devleti'nde var olan eğitim öğretim müesseseleri medreseler, enderun, sıbyan mektepleri ve bazı askerî mektepler idi.[1] Bu eğitim kurumlarında kuruluş döneminden itibaren önemli başarılar elde edilmiş ancak 17. yüzyıldan itibaren hemen hemen tüm devlet kurumlarında meydana gelen bozulmalar, eğitim alanında da kendisini göstermeye başlamıştır.[2] 19. yüzyılda eğitime verilen önem artmış, modern eğitim kurumlarını açmak için çalışmalar yapılmıştır. Osmanlı devlet adamları, önceleri sadece askerî eğitim kurumlarında düzenlemeye giderken bu yüzyıl itibariyle sivil eğitim kurumları oluşturmaya başlamıştır.[3]

1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı'nda eğitim ile ilgili kararlar alınmamış olsa da Ferman'ın ilanı ile başlayan Tanzimat Dönemi'nde eğitim konusunda önemli adımlar atılmıştır. Bu dönem, eğitim tarihimizde adeta bir dönüm noktası olmuştur. Tanzimat Dönemi'nde geleneksel eğitim kurumlarından ve anlayışından uzaklaşılarak modern anlamda ilk, orta ve yükseköğretim kurumları açılmıştır. Eğitim, daha ciddi ele alınmaya başlanmış ve bir bilim olarak görülmüştür. Eğitim teşkilatı yeniden ele alınmış, eğitim sistemi, geleneksel ve modern eğitim kurumları çerçevesinde yeniden şekillendirilmiştir. Kısa sürede ve etkili biçimde öğretim yapmak için yeni yöntemlerin, tekniklerin uygulanması, modern araç ve gereçlerin kullanılması için çalışmalar yapılmıştır.[4] Rüştiye mekteplerinin sayısı artmaya devam ederken ibtidai adı altında öğretim yapan yeni okullar açılmış. Ortaöğretim kurumlarının basamaklarından olan idadi ve sultaniler açılmış, mesleki ve teknik eğitim kurumları faaliyete geçmiştir.[5] Tanzimat ile başlayan bu yenilikler zamanla geliştirilmiş ve yapılan çalışmalar neticesinde çağdaş bir eğitim sisteminin temelleri atılmaya başlanmıştı.[6]

1 Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1988'e)*, AÜ Eğitim Bilimleri Yayınları, Ankara, 1989, s. 55

2 Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, MEB Yayınları, İstanbul 1992, s. 1-9

3 Bayram Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, TTK Yayınları, Ankara, 1999, s. X-4

4 Koçer, age., s. 48; Akyüz, Türk Eğitim..., s. 159

5 Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908). İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, (çev. Osman Yener), İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 77-100; Kodaman, age., s. 57-145; Akyüz, Türk Eğitim..., s. 177-187

6 Yahya Akyüz, "Tanzimat Döneminde Eğitim Biliminde ve Öğretim Yöntemlerinde Gelişmeler", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyum,* Ankara, 31 Ekim-3 Kasım 1989, TTK Yayınları, Ankara 1994 500-501; Mehmet Süme, *XIX. Yüzyılda Orta Anadolu'da Bir Osmanlı Kazası Develi*, Akademisyen Kitapevi, Ankara 2018, s. 106

Tanzimat Dönemi'nde ülkede farklı din, dil ve kültürlerden gelen insanları bir arada tutabilmek için eğitimde Osmanlıcılık fikrine önem verilmiş, yeni açılan eğitim kurumlarında Müslim ve gayrimüslim kesim Osmanlıcılık fikriyle kaynaştırılmaya çalışılmıştır.[7] Yine bu fikrin bir amacı olarak 1 Eylül 1869 tarihinde Maarif-i Umumiye Nizamnamesi yayımlanmıştır. Türk maarifini sistemleştirme ve kanunlaştırma girişiminin ilk örneği olan Nizamname ile maarif idare teşkilatı ve vazifeleri kanuni bir hükme bağlanmış, eğitim öğretim medrese etkisinden uzaklaştırılarak tam bir devlet işi olarak ele alınmıştır. Eğitim kademelere ayrılmış, eğitim ve öğretim usulleri yeniden düzenlenmiştir.[8] Müslüman, gayrimüslim ve yabancı okullar müşterek hukuki bir çatı altında birleştirilmek istenmiştir. Türk eğitim tarihinde önemli bir yeri olan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile İstanbul ve vilayetlerde genel eğitimi düzene koymak amaçlanmıştır.

Osmanlı devlet adamları, eğitim alanında yapılan yenilikleri, merkezî otoritenin disiplinini, yenilenen maarif teşkilatını ve kurumlarını sadece İstanbul'da değil tüm vilayetlerde yaygınlaştırmak ve devletin en uzak köşelerine kadar götürmek istemişlerdir. Vilayetlerde maarif idarelerinin kurulmaya başlaması ile eğitim ülkenin tüm vilayetlerine hızlı bir şekilde yayılmaya başlamıştır.[9] Vilayetlerde mali sorunlar, mektep binası, muallim, talebe vb. sorunlar ile karşı karşıya kalınmış ise de bu durum vilayetlerde modern eğitim kurumlarının açılışını engellememiştir.

Modern anlamda mekteplerin açıldığı, eğitimin teşkilat yapısıyla birlikte yeniden şekillendiği yerlerden biri de Kayseri sancağıdır. Kayseri, tarih boyunca eğitim alanında önemli şehirlerden biri olmuş ve devrin önemli medreseleri bu şehirde açılmıştı. Tanzimat Dönemi'ne gelindiğinde ise Kayseri'de başlayan okullaşma oranı, I. Meşrutiyet'in ilanından sonra hızla artmıştır.[10] Çalışmamızın esas konusunu teşkil eden Develi kazası ise Kayseri sancağının önemli kazalarından biridir. 1867 senesinin Haziran ayında tamamlanan Vilayet Nizamnamesi ile Kayseri sancağı, Ankara sancağı ve Bozok sancağı ile birlikte vilayet merkezi olan Ankara'ya bağlanmıştır.[11] O vakte kadar Niğde'ye bağlı olan Develi, buradan ayrılarak Ankara vilayetinin Kayseri sancağına bağlanmıştır. Develi, Tanzimat Dönemi'nde getirilen pek çok yeniliğin ilk uygulandığı yerlerden biri olmuştur.[12] Tıpkı sancak merkezinde olduğu gibi Develi kazasında[13] da eğitim öğretim alanında önemli çalışmalar yapılmıştır. Kazada ilköğretim kurumu olarak ibtidai mektepleri ve ortaöğretim kurumu rüştiye mektebi faaliyet göstermiştir. Çalışma ile Osmanlı Devleti'nde eğitim ala-

7 Akyüz, *Türk Eğitim...,* s. 177-87

8 Mahmud Cevad, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, haz. Mustafa Ergün, Tayyip Duman, Sebahattin Arıbaş, H. Hüseyin Dilaver, MEB Yayınları, Ankara 2002, s. 87; Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış, MEB Yayınları*, Ankara, 1964, s. 23, 96; Kodaman, age., s. 26

9 İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, TTK Yayınları, Ankara, 1993, s.75-76.

10 Neslihan Altuncuoğlu, *Modern Kayseri'nin Mimarlarından Vali Ahmet Muammer Bey (1874–1928),* Kayseri Valiliği Yayınları, Kayseri 2009, s. 53;

11 Halit Erkiletlioğlu, *Geniş Kayseri Tarihi*, Can Matbaası, Kayseri 2006, s.518-519.; Hikmet Zeki Kapçı, "Terakki-i Maarif Cemiyeti Nizamnamesi", *History Studies*, Volume 2/1, 2010, s. 264; Süme, age., s. 6-7

12 Süme, age., s. 6-7

13 Kazanın bütün nahiye ve köyleriyle anıldığında Develi, sadece merkez kaza anıldığında Everek geçmektedir. Süme, age., 39

nında yaşanan gelişmeler çerçevesinde Develi kazalarındaki bu mekteplerin açılışı ve tarihsel gelişimleri açıklanmaktadır.

DEVELİ RÜŞTİYE MEKTEBİ

İlköğretim kurumu olan sıbyan mekteplerinin 1838 yılında ıslah çalışmaları devam ederken bir yandan da bu mekteplerin üzerinde eğitim veren yüksekokullara öğrenci hazırlamak için ortaöğretim kuruluşlarına ihtiyaç duyulmuştur. Padişah tarafından rüşt çağındaki çocukların devam edeceği rüştiyelerin açılması kararlaştırılmıştır. Yapılan çalışmalar doğrultusunda 1838 yılında açılan Meclis-i Umur-ı Nafia ve Meclis-i Ahkam-ı Adliye ile hem yüksekokullara öğrenci hazırlamak, hem de iyi memur yetiştirmek amaçlanmıştır.[14] Hemen arkasından rüştiye mektepleri ile ilgilenmek için Mekatib-i Rüştiye Nezareti kurulmuştur. 1845 yılında toplanan Meclis-i Maarif-i Muvakkat ile rüştiyelerin durumu daha da açıklığa kavuşturulmuştur. Böylece rüştiye mektepleri, sıbyan mekteplerinin üst sınıfı olarak eğitime başlamış, Tanzimat'la birlikte ortaöğretimin en alt düzeyindeki okullar olmuştur.[15]

1847 yılında kurulan Mekatib-i Umumiye Nezareti ile rüştiyelerin açılması konusunda önemli bir adım atılmış ve bu yıldan itibaren asıl rüştiye mektepleri açılmaya başlamıştır. İlk rüştiye mektebi, 1847 yılında Davut Paşa Mektebi'nde açılmıştır.[16] 1852 yılına gelindiğinde İstanbul'da rüştiye mekteplerinin sayısı 10'a ulaşmıştır. Rüştiye mekteplerinin sayılarındaki bu artış medrese dışında yeni usule göre öğretmen yetiştirilmesini zorunlu hale getirmiştir. Bu amaçla 1848 yılında İstanbul'da Osmanlı'nın ilk erkek öğretmen okulu olan Darülmuallimin açılmıştır. Bu okulların mezun sayılarının arttırılması ve vilayet merkezlerinde rüştiyelerin açılması planlanmıştır. Rüştiye okulları açma girişimlerinin İstanbul'da başarı ile sonuçlanması üzerine 1853 yılında Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin kararı ile taşradaki büyük vilayetlerde, daha sonra vilayetlerin tamamında rüştiyelerin açılması kararlaştırılmıştır. 1859 yılında kızların da ortaöğretimden yararlanması için İstanbul'da ilk kız rüştiyesi Cevri Kalfa İnas Rüştiyesi açılmış, 1870 yılından sonra da kız rüştiye mektebi ülke geneline yayılmaya başlamıştır.[17]

1869 yılında yayımlanan eğitim sisteminin ve eğitim kurumlarının yeniden şekillendirildiği Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde rüştiye mektepleri yeniden yapılandırılmış ve ülke genelinde açılacak rüştiyelerin özellikleri belirlenmiştir.[18] Nizamnamenin rüştiye mektepleri ile ilgili maddeleri şu şekildedir: Beş yüz haneden fazla olan kasabalarda, halkı sadece İslam ise yalnız bir İslam rüştiyesi, yalnız Hıristiyan ise, bir Hıristiyan rüştiyesi açılacaktır. Halkı karışık olan yerlerde, Müslümanlar ve Hıristiyanlar için birer rüştiye yapılacaktır. Yalnız karışık kasabalarda ayrı rüştiye açılması için azınlık olan halkın yüz haneden fazla olması lazımdır. Rüştiye okullarının inşası, öğretmen ve hademe maaşları ile diğer tüm masrafları Vilayet

14 Koçer, age., s. 40, Kodaman, age., s. 91

15 Unat, age., s. 42; Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, Eser Yayınları, İstanbul, 1977, s. 384-89

16 Cemil Öztürk, "Rüşdiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 35, İstanbul, 2008, s. 301

17 Akyüz, Türk Eğitim..., s. 183; Mahmud Cevad, age., s. 24- 29; Öztürk, agm.., s. 301; Unat, age., s. 43

18 "Maarif-i Umumiye Nizamnamesi", Düstur, Birinci Tertib, C. II, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1289, s. 187-190; Mahmud Cevad, age., s. 405-437; Nafi Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme*, Milliyet Matbaası, Ankara, 1930; Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*, Bion Matbaa, İstanbul, 2014, s. 105-107

Maarif İdaresi sandığından karşılanacaktır. Yapılacak rüştiye binaları Meclis-i Kebir-i Maarif tarafından verilecek plana uygun olarak inşa edilecektir. Her rüştiyeye, talebe sayısına göre bir veya iki öğretmen ve ayrıca bir mubassır (gözetmen) ve bir de hademe tayin olunacaktır. Muallim-i Evvel (başöğretmen) 800, ikincisi 500, mubassır 250 ve hademe 150 kuruş maaşla istihdam edilecektir. Rüştiyelerin öğretim süresi dört yıl olacak ve bütün rüştiye mektepleri, 1-23 Ağustos arasında tatile girecektir. Rüştiyeyi bitirenler, imtihanla idadiye kabul edilecektir.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin yayımlanmasından sonra rüştiye mekteplerinin sayısı ülkede hızla artmaya başlamıştır. Zamanla nüfusu 500 haneye ulaşan nahiye merkezlerinde de rüştiye mektepleri tesis edilmiş. 1877 yılında 423 rüştiye mektebinde toplam 20 bine yakın öğrenci eğitim öğretim görmüştür. Devletin sahip olduğu sınırları ve nüfusu düşündüğümüzde bu sayı yeterli değildir elbette ancak kuruluşundan itibaren hızlı bir gelişme gösteren rüştiyelerin başarısını küçüksememek gerekir.[19] II. Abdülhamit döneminin sonlarına gelindiğinde müstakil rüştiyeler, büyük nahiye merkezlerine kadar yayılmıştır.[20]

Rüştiye mekteplerinin taşrada açılmaya başladığı dönemde Kayseri sancağında da ortaöğretim çalışmaları yapılmıştır. Kayseri sancağına bağlı bir yerleşim yeri olan Develi kazasında ortaöğretim kurumu olan bir rüştiye mektebi açılmıştı. Alkan,[21] Develi Rüştiye Mektebi'nin 1886 yılında açıldığını ifade etmiştir. Maarif Salnamesinde ise 1884 yılında halkın yardımıyla 50.000 kuruş harcanarak açılan rüştiye mektebinde üç tane öğretmen görevlendirildiği kaydedilmiştir.[22] Develi Rüştiye Mektebi'nin binası ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamış olup Osmanlı Arşiv kayıtlarında 1905 yılında yapılan yazışmalarda mektebin yer değiştirdiği, Develi kazasındaki askeriye dairesinin inşaatı tamamlanmadığından rüştiye mektebinde eğitim gören öğrencilerin camiye nakledildiği, mektep binasının boşaltıldığı ve askerin mektebe taşındığı belirtilmiştir.[23] Sonradan mektebin binasına taşındığına dair bir bilgi bulunmamakla beraber bizlere mektep binasının başka amaçlar için de kullanılabildiğini göstermektedir.

ÖĞRENCİ DURUMU

1869 Nizamnamesinde belirtildiği gibi sıbyan mektebini başarılı bir şekilde bitiren öğrenciler, diplomaları ile rüştiye mekteplerine sınavsız kaydolabilmiştir. Bu mekteplere yeni kayıt olan öğrencilerden aşı belgesi, Osmanlı tezkiresi, 15 yaşından büyük olmamak, eğitim döneminde başvuru yapmak gibi şartlar istenmiştir.[24] Tüm rüştiye mekteplerinde olduğu gibi Develi Rüştiye Mektebi'nde de öğrenci kayıtlarının bu şekilde yapılması muhtemeldir.

19 Bayram Kodaman- Abdullah Saydam "Tanzimat Devri Eğitim Sistemi", *150. Yılında Tanzimat*, Yay. haz. H. Dursun Yıldız, TTK Yayınları, Ankara 1992 , s. 485; Süme, age., s. 109

20 Öztürk, agm.., s. 302

21 Mehmet Ö. Alkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2000, s. 76

22 "Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye" (Bundan sonraki SNMU şeklinde kısaltılacaktır), 1316, İstanbul, Matbaa-i Amire, 851-873; Kadir Özdamarlar "Eğitim", *Kayseri Ansiklopedisi*, C. II, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri, 2010, s. 100-101, Kadir Özdamarlar, *Develi Eğitim Tarihi*, Develi Belediyesi Yayınları, Kayseri 2007

23 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Bundan sonra BOA şeklinde kısaltılacaktır), MF. MKT. 749/ 72, H. 25. 08. 1321

24 Uğur Ünal, *II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüştiyeleri (1897-1907),* TTK Yayınları, Ankara 2015, s. 7-9

Maarif Salnamesine göre mektepte öğrenimini sürdüren öğrenci sayıları ve muallimler aşağıdaki gibidir:

Tablo 1: Maarif Salnamesine Göre Develi Rüştiye Mektebi'nin Öğrenci ve Muallim Durumu

Sene	Görev Yapan Muallimler ve Diğer Personel	Öğrenci Sayısı
1898-1899 (1316) senesi[25]	Muallim-i Evvel: Süleyman Efendi Muallim-i Sani: Hakkı Efendi Hüsn-i Hat Muallimi: Süleyman Efendi	72 Talebe 1 Hademe
1899-1900 (1317) senesi[26]	Muallim-i Evvel: Süleyman Efendi Muallim-i Sani: Hakkı Efendi Hüsn-i Hat Muallimi: Süleyman Efendi	77 Talebe 1 Hademe
1900-1901 (1318) senesi[27]	Muallim-i Evvel: Süleyman Efendi Muallim-i Sani: Hakkı Efendi Hüsn-i Hat Muallimi: Süleyman Efendi	77 Talebe 1 Hademe
1901-1902 (1319) senesi[28]	Muallim-i Evvel: Salih Efendi Muallim-i Sani: -- Rika Muallimi: İbrahim Efendi	75 Talebe 1 Hademe
1903-1904 (1321) senesi[29]	Muallim-i Evvel vekili: Talat Efendi Muallim-i Sani: İbrahim Suphi Efendi Hat Muallimi: --	62 Talebe 1 Hademe

Develi Rüştiye Mektebi'nin bazı yıllardaki öğrenci mevcudu aşağıdaki gibidir:

Tablo 2: Develi Rüştiye Mektebi'nin Öğrenci Durumu

Eğitim Öğretim Yılı	Birinci Sene	İkinci Sene	Üçüncü Sene	Toplam
1905-1906[30]	26	11	13	50
1908-1909[31]	29	13	12	54
1909-1910[32]	17	15	13	45
1912-1913[33]	33	11	6	50

Verilen yıllarda mektebin öğrenci sayılarında ciddi farklılıklar bulunmamakla birlikte 1903-1904 senesi itibarıyla öğrenci sayısında azalma görülmektedir. Mektebe kaydolan öğrencilerin yanı sıra mektepte başarısız olan, mektebi terk eden öğrenciler de bulunmaktadır. Nitekim birinci sınıfa başlayan

25 SNMU, 1316, s. 851-873
26 SNMU, 1317, s. 948-969
27 SNMU, 1318, s. 1056-1077
28 SNMU, 1319, s. 382
29 SNMU, 1321, s. 347
30 BOA. MF. İBT. 162/ 3-8, H. 18. 03. 1323
31 BOA. MF İBT. 212/10 H 27. 06. 1326
32 BOA. MF. İBT. 309/61, H. 22. 03. 1329
33 BOA. MF. İBT. 443/20, H 21. 08. 1331

öğrencilerin yarısından daha azı ikinci ve üçüncü sınıfa devam edebilmiştir. Öğrencilerin öğrenimlerini tamamlamadan mektebi terk etmelerinin sebebi tam olarak belirtilmemiş olsa da bu yaşa gelmiş erkek çocukları bağ, bahçe ve hayvan bakımı vb. geçim işlerinde ailelerine yardımcı oldukları için[34] mektebe düzenli devam edemeyebiliyordu. Oysa mektepteki öğrencilerin devamlılığına oldukça önem verilmekteydi Bu konuda oldukça titiz davranan Maarif Nezareti, okuldaki devam-devamsızlıkları takip edebilmek için devam kayıtlarının düzenli, eksiksiz ve doğru bir şekilde kendilerine gönderilmesini istemiştir. Böylece okula devam edemeyen öğrencilerin nedenlerini araştırarak gereken tedbirleri almaya çalışmıştı. Bu uygulamanın bir sonucu olarak Develi Rüştiye Mektebi'nde de öğrenci devam cetvelleri düzenli bir şekilde oluşturulmuş ve Nezarete gönderilmiştir.[35]

Develi Rüştiye Mektebi'nde oluşturulan devam cetvelleri gibi öğrencilerin yıl sonunda girmiş oldukları imtihanlar da (imtihan-ı umumi), düzenli bir şekilde Maarif Müdürlüğü'ne gönderilmiştir. Özenle oluşturulan ve çalışmamızda sıkça yararlandığımız bu imtihan cetvelleri bizlere; öğrenci sayıları, isimleri, yaş aralıkları, almış oldukları dersler ve derslerden almış oldukları puanlar hakkında bilgiler vermektedir. Bu imtihan cetvellerine göre; Develi Rüştiye Mektebi'nde öğrenim gören öğrencilerin yaş aralığı 8-17 olup[36] öğrencilerin Everek, Develi, Pusatlı, Fesene, Zile, Kayseri, Senderemeke, Tokat gibi yerlere kayıtlı olduklarını görmekteyiz.[37]

Develi'de açılan rüştiye mektebine erkek çocukları devam etmiştir. Bu mektebe kız çocukları alınmadığı gibi kazada bir kız rüştiye mektebinin açılması söz konusu olmamıştır. Ayrıca mektep ile ilgili ulaşabildiğimiz kayıtlarda mektepte sadece Müslüman öğrenciler bulunmuş, gayrimüslim öğrencilere rastlanmamıştır.[38] Oysa 1867 yılına kadar rüştiye mekteplerine sadece Müslüman öğrenci alınırken bu tarihten sonra gayrimüslim öğrencilerin de Türkçeden imtihana girmek şartıyla mektebe kabul edilmesi kararlaştırılmıştı.[39]

1900 yılı itibarıyla Develi Rüştiye Mektebi'nde ve Kayseri, Talas rüştiye mekteplerinde yaklaşık 800 kişi mezun olmuş, mezun olan kişilerin birçoğu resmî işlerde ve askeriyede görev almış, bazıları ise yüksek mekteplere kaydolmuştur.[40]

34 Arzu M. Nurdoğan, *Osmanlı Modernleşme Sürecinde İlköğretim (1869-1922),* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Doktora Tezi, İstanbul, 2005, s. 319-20; Muttalip Şimşek, "Savaş Yıllarında Menteşe Livası'ndaki İbtidai Mekteplerinin Genel Durumu (1916-1917)", *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 2018 (40), s. 94

35 BOA. MF. İBT. 162/ 3-8, H. 18. 03. 1323

36 BOA. MF. İBT. 309/61, H. 22. 03. 1329

37 BOA. MF. İBT. 443/20, H 21. 08. 1331

38 BOA. MF. İBT. 212/10 H 27. 06. 1326

39 Kodaman, age., s. 93

40 *Salnamelerde Kayseri; Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminin Eski Harfli Yıllıklarında*, haz. Uygur Kocabaşoğlu, Murat Uluğtekin, Kayseri Ticaret Odası Yayınları, Kayseri 1998, s. 113

EĞİTİM ÖĞRETİM

1869 yılında yayımlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde rüştiye mekteplerinin öğrenim süreleri dört yıl olarak belirlenmiş, muallim durumu, işlenecek dersler ve içerikleri detaylı bir şekilde belirtilmiştir. Oluşturulan programın sadece İstanbul için değil taşrada da aynen uygulanmasına oldukça önem verilmiş, gerek Maarif Nezareti, gerek Maarif Müdürlükleri tarafından düzenli kontroller yapılmıştır.[41] Nezaret tarafından gönderilen program Develi Rüştiye Mektebi tarafından da titizlikle uygulanmış, ders programları dönem dönem Maarif Müdürlüğü'ne bildirilmiştir.[42]

Nizamname ile oluşturulan programda zaman zaman değişikliklere gidilmiştir. Örneğin Fransızca dersi 1879 yılında Sadrazam Sait Paşa tarafından rüştiye ders programlarına ilave edilmiştir. Fransızca dersinin konulmasındaki amaç ise rüştiye talebelerinin Fransızca vasıtasıyla ticarete, ziraata, sanata ve hatta devlet memuriyetine ait çağdaş bilgileri kolayca öğrenebilmelerini sağlamaktır. Aynı yıl bu ders, İstanbul'da ve taşrada bulunan bazı rüştiye mekteplerinin ders programlarına da eklenmiştir.[43] Ancak kazalarda bu dersin verilmesi çok daha sonraki yıllarda olmuş ve kısa sürmüştür. Nitekim Develi kazasının rüştiye mektebinin 1908-1909 ders programlarında Fransızca dersi yokken 1912-1913 senesinde Fransızca dersi, müfredata eklenmiştir. Üstelik bu ders 1. 2. ve 3. sınıflarda verilmiştir.[44]

1892 yılında yapılan düzenleme ile rüştiye mekteplerinin ders programlarında yine önemli değişiklikler yapılmıştır. İdadilerin rüştiye kısımlarında okutulan dersler, bütün rüştiye mektepleri için geçerli sayılmıştır. Aynı sene rüştiye mektepleri, ibtidai mekteplerinin üstünde mektepler olarak yer almış ve aynı zamanda idadilerle birleştirilerek 7 senelik idadilerin ilk üç senesini rüştiyeler oluşturmuştur.[45] Bu düzenleme idadi bulunan vilayet ve sancak merkezlerinde söz konusu olurken kazalardaki rüştiye mekteplerinde sadece öğretim süresinin değiştirilmesine, yani dört yıldan üç yıla indirilmesine neden olmuştur. Nitekim Develi Rüştiye Mektebi'nde de 1908-1909[46], 1909-1910[47] 1912-13[48] senelerine ait kayıtları incelediğimizde öğrenim süresinin üç yıl olduğu görülmektedir.

Develi Rüştiye Mektebi'nde değiştirilen ve Maarif Müdürlüğü tarafından gönderilen programlara göre hareket edilmesine oldukça dikkat edilmiştir. 1895 yılında Maarif Müdürlüğü, mektep muallimlerinin kendilerine gönderilen programa uygun hareket etmeleri, aksi takdirde haklarında hukuki işlem yapılacağına dair mektebe yazılar göndermiştir.[49]

II. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde rüştiye mekteplerinin ders programlarında değişiklikler yapılmaya devam edilmiştir. Develi Rüştiye Mektebi'nin ders programlarını incelediğimizde bu durum açık

41 "Maarif-i Umumiye Nizamnamesi", s. 187-190; Mahmud Cevad, age., s. 407-409
42 BOA. MF. İBT. 59/41, H. 08. 10. 1314
43 Kodaman, age., s. 110
44 BOA. MF. İBT. 443/20, H 21. 08. 1331
45 Unat, age., s. 44
46 BOA. MF. İBT. 212/10 H 27. 06. 1326; BOA. MF. İBT. 221/103 H. 17. 01. 1327
47 BOA. MF. İBT. 309/61, H. 22. 03. 1329
48 BOA. MF. İBT. 443/20, H 21. 08. 1331
49 BOA. MF. MKT. 297/ 83, H. 06. 07. 1313

bir şekilde görülmektedir. 1908-1909 senesi[50] verilen bazı dersler, 1909-1910 senesinde[51] ve 1912-1913 senesinde verilmemiştir. Özellikle önemli görülen Malumat-ı Ziraiye dersi ve Hıfzıssıhha dersleri kısa süreliğine verilmiş, sonraki yıllarda programdan kaldırılmıştır. Mektebin 1912-1913 senesine ait ders programı aşağıdaki gibidir:[52]

Tablo 3: Develi Rüştiye Mektebi 1912-1913 Senesi Ders Programı

Birinci Sınıf	İkinci Sınıf	Üçüncü Sınıf
Kur'an-ı Kerim ve Tecvid	Kur'an-ı Kerim ve Tecvid	Kur'an-ı Kerim ve Tecvid
Ulum-ı Diniyye	Ulum-ı Diniyye	Ulum-ı Diniyye
Arabi	Arabi	Arabi
Türkçe	Farisi	Farisi
Hesap	Türkçe	Türkçe
Tarih	Hesap	Hesap
Coğrafya	Tarih	Tarih
İmla	Hendese	Coğrafya
Kıraat	Coğrafya	Malumat-ı Medeniyye
Fransızca	Malumat-ı Medeniyye	İmla
Malumat-ı Fenniye / Resim	İmla	Kıraat
Hüsn-i Hat	Kıraat	Fransızca
	Fransızca	Malumat-ı Fenniye Resim
	Malumat-ı Fenniye	Hüsn-i Hat
	Resim	
	Hüsn-i Hat	

Develi Rüştiye Mektebi'nin bu ders programlarını incelediğimizde İstanbul ile taşradaki ibtidai mekteplerinde hemen hemen aynı programların uygulandığı, önemli bir farkın olmadığı görülmektedir.[53] Bu programa göre mektepte dinî derslere önem verilmekle birlikte çoğunluğu oluşturmamaktadır. Dünyevi derslere de oldukça önem verilmiştir. Özellikle Hesap ve Hendese öğrencilerin en çok zorlandıkları, diğer derslere göre daha düşük puan aldıkları bir ders olmuştur.

Tüm rüştiye mekteplerinde olduğu gibi Develi Rüştiye Mektebi'nde de her öğretim yılı sonunda umumi sınav (imtihan-ı umumi) yapılmıştır. Öğrencilerin imtihan-ı umumide göstermiş oldukları başarı seviyeleri on üzerinden değerlendirilmiş ve listeye geçirilmiştir. Notlar şu şekilde derecelendirilmiştir: 9-10: Aliyyülala (Pekiyi), 8: Ala (iyi), 6-7: Karib-i ala (iyiye yakın), 5: Vasat (Orta), 4: Karib-i Vasat

50 BOA. MF İBT. 212/10 H 27. 06. 1326
51 BOA. MF. İBT. 309/61, H. 22. 03. 1329
52 BOA. MF. İBT. 443/20, H 21. 08. 1331
53 İstanbul'da uygulanan program için bakınız Kodaman, age., s. 87

(Ortaya yakın), 3: Zayıf, 1-2: Edna (Pek zayıf).[54] İmtihan-ı umumide, sınıf geçmek için her dersten en az 4 almak gerekmektedir ve aynı zamanda not ortalaması da 5 olmalıdır. Şahadetname almak için ise not ortalamasının 6 olması şarttır. Öğrencinin ortalama notu 5 ve daha yüksek, fakat iki dersten notu 4'ten aşağı ise, yılsonu imtihanlarından hemen sonra o iki dersten ikmale (günümüzdeki bütünleme) kalmaktadır. Bu sınavda öğrenci bir dersten bile başarısız olsa sınıfta bırakılmaktadır. Bununla birlikte sınav günü gelemeyecek durumda hasta olanlar, bu durumlarını ertesi gün yazı ile mektebe bildirirlerse ikmal sınavlarına (günümüzdeki bütünleme) girmeye hak kazanmaktadır. Mazeretlerini bildirmeyen ya da bildirdikleri halde hasta olmadıkları anlaşılan öğrenciler, ikmal sınavlarına girememektedir.[55] Develi Rüştiye Mektebi talebeleri içerisinde de çok sayıda ikmale kalan öğrenci bulunmaktadır.[56] Öğrencilerden mazeretleri bilinmemekle beraber sınava katılmayanlar da oldukça fazla olup bunlar sınavda kalmış olarak kabul edilmektedir. Mektebi çeşitli sebeplerden dolayı terk eden olduğu gibi sınıf tekrarı yapan öğrenci sayısı da azımsanmayacak kadar değildir.[57] Ayrıca eğitim öğretim yılının yarısında okulda bulunmayan öğrencilerin imtihan-ı umumiye girmeleri yasaktır. Dolayısıyla bu öğrenciler sınıfta kalmaktadırlar. Ertesi sene de sınıfta kalmaları durumunda eğer hastalık gibi geçerli mazeretleri varsa ve bunu kanıtlayabilirlerse bu öğrenciler okuldan atılmamakta ve bu öğrencilere bir sene daha hak tanınmaktadır.[58]

Yapılan imtihan bilgilerini içeren cetveller, idare tarafından üç nüsha halinde hazırlanmaktadır. İdare, bu cetvellerin bir nüshasını okulda saklamak üzere bırakıp diğer iki nüshasını ise Maarif Müdürlüğü'ne göndermektedir. Önemli bilgiler ihtiva eden ve düzenli bir şekilde oluşturulan bu cetvellerin örneklerine Osmanlı Arşivi'nde rastlanmış olup Develi Rüştiye Mektebi ile ilgili bilgilerin oluşturulmasında oldukça faydalanılmıştır.

Develi Rüştiye Mektebi'nde dikkat çeken bir özellik de öğrencilerin hal ve hareketlerine not verilmesi ve bu notun imtihan cetvellerinde belirtilmesi olmuştur. Cetvelleri incelediğimizde bütün öğrencilerin hal ve hareketlerine 10 yani en yüksek puan verilmiştir. Bu durum ise mektep idaresinin ve Maarif Nezareti'nin öğrenci davranışlarına önem verdiğini, öğrencilerin de bu duruma oldukça dikkat ettiklerini bizlere göstermektedir.

Tüm rüştiyelerde olduğu gibi Develi Rüştiye Mektebi'nde de genel tatil ağustosun ilk gününden üçüncü haftası sonuna kadar olup, ramazan ayının üçüncü haftası sonundan şevval ayının birinci haftası sonuna kadar beş gün, Kurban Bayramı için yedi gün, cuma ve kandil günleri ile padişahın doğum ve cülus yıldönümlerinde öğrencilere tatil verilmiştir. Derslerin başlama saati, bölgelerin iklim ve havasına göre değişirken dersin bitişi genel olarak ikindi vaktinden sonradır.[59]

54 Akyüz, *Türk Eğitim*..., s. 261

55 Mahmud Cevad, age., s. 314-315; Akyüz, *Türk Eğitim*..., s. 261-62

56 BOA. MF. İBT. 443/ 20 21. 08. 1331

57 BOA. MF. İBT. 221/103-14, H. 17. 01. 1327; BOA. MF. İBT. 162/ 3-8, H. 18. 03. 1323; BOA. MF. İBT. 443/20, H 21. 08. 1331

58 Mahmud Cevad, age., s. 302; Sevim Ceylan, *Osmanlı Devleti'nin Son Dönemine Ortaöğretim (1876-1920)*, Kahramanmaraş Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2012, s. 91

59 Ünal, age., s. 15-19

Develi Rüştiye Mektebi'nde eğitim öğretimin kesintiye uğramaması için gerekli tedbirlerin alındığı görülmektedir. Nitekim 1912 yılında mektebe gönderilen bir belgede pek çok vilayette ortaya çıkan ve ülke içi önemli bir tehdit oluşturan kolera salgınının tüm vilayetlere sıçramaması için salgının önlenmesi için birtakım tedbirler alınmıştır. Karantina oluşturulmuştur. Doktor ilaç, sağlık ekipmanları vb. araç gereçler vilayete, sancağa, kazalara gönderilmiş, Develi'de gerekli tedbirler alınmıştır.[60]

MUALLİM DURUMU

Rüştiye mekteplerinde eğitim öğretimde önemli yenilikler söz konusu olmuş ise de bunların başarılı bir şekilde hayata geçirilmesi yeni usul bilen muallimler ile mümkündü. Devlet adamları, yeni açılan okulların kalkınmasında muallimlerin ne denli önemli olduklarını bildikleri için 1848 yılında erkek öğretmen okulu Darülmuallimin, 1870 yılında kız öğretmen okulu Darülmuallimat'ı açmıştır. Zamanla bu öğretmen okulları vilayet ve sancaklarda da yaygınlaştırılmıştır. Bunun sonucu olarak öğretim kadrolarının çoğu Darülmuallimin mezunu kişilerden oluşmuştur. Hiç olmazsa her rüştiye mektebinde mutlaka Darülmuallimin diplomasına sahip en az bir öğretmen bulundurulmasına dikkat edilmiştir.[61] Ayrıca taşradaki rüştiye mekteplerinde muallim sıkıntısı yaşandığı bazı zamanlarda muallimlerin maaşlarına zam yapılmıştır. Böylece hem muallimlik cazip hale getirilmiş hem de maaş azlığından dolayı muallimlerin istifası önlenmeye, mekteplerde eğitimin devamlılığı sağlanmaya çalışılmıştır.[62]

Genel olarak rüştiye mekteplerinde eğitim öğretim dört muallim ile gerçekleştirilmiştir. Muallim-i Evvel, Muallim-i Sani ve muallim-i salis rütbeli muallimler dışında mekteplerde bir de hat muallimi bulunmaktadır. Rüştiyelerin idareleri Muallim-i Evvellerin sorumluluğuna bırakılmıştır. Muallim-i Evveller, maarif müdürünün ve mahalli mülki amirinin kontrolü altına alınmıştır.[63] Ancak Develi Rüştiye Mektebi'nde durum bu şekilde olmamıştır. Mektepte ilk yıllar iki öğretmen yani mualim-i sani ve Muallim-i Evvel görev yapmıştır.[64] Sonraki yıllarda mektepte bir de hat muallimi görevlendirilmiştir.[65] Develi Rüştiye Mektebi'nde görev yapan muallimler içerisinde görevini fahri olarak yürüten daha sonra vazifeye asaleten tayin edilenler de bulunmaktadır.[66]

Maarif Nezareti, öğrencilerin mektebe devamına önem verdiği gibi muallimlerin devamlılığına da önem vermekteydi. Develi Rüştiye Mektebi'nde de muallim ve diğer personelin 3 aylık devam-devamsızlık cetvelleri, düzenli bir şekilde oluşturulmuş ve Maarif Müdürlüğü'ne gönderilmiştir.[67] Ayrıca mektebe atanan muallimler ve diğer personellerin göreve başladıklarında birtakım evraklar hazırlamaları gerekmiş,

60 BOA. DH. İD. 142/ 8, H. 16. 01. 1331

61 Kodaman, age., s. 114

62 Kodaman, age. s. 114

63 Mahmud Cevad, age., s. 297-320

64 1891-1892 senesinde mektepte Muallim-i Evvel Rüştü Efendi, Mualim-i Sani Hakkı Efendi ve Bevvab Mustafa Efendi. 1893-1894 senesinde Muallim-i Evvel Rüştü Efendi Muallim-i Sani Hakkı Efendi ve Bevvab Mustafa Efendi bulunmaktadır. *Salnamelerde Kayseri, s.* s. 113

65 SNMU, 1316, s. 851-873

66 BOA. MF. MKT. 125/79, H. 17. 06. 1308

67 BOA. MF. İBT. 162/ 3-8, H. 18. 03. 1323

özgeçmişlerini oluşturmaları istenmiştir. Oluşturulan bu evraklar, hem mektepte bulundurulmuş[68] hem de Maarif Müdürlüğü'ne gönderilmiştir.[69] Develi Rüştiye Mektebi'nde de bu duruma özellikle dikkat edilmiş. Muallimlerinden İsmail Hakkı Efendi'nin tercüme-i hal varakalarındaki eksiklerin tamamlanması ve yine mektebin hademesi Enbiya Efendi'nin tercüme-i hal varakasının mektepte hangi dosyada saklandığının Maarif Müdürlüğü'ne bildirilmesi söz konusu olmuştur.

Develi Rüştiye Mektebi'nde görev yapan muallimlerin başka mekteplere nakillerinin istendiği,[70] tayinlerinin çıktığı[71] gibi mektepte becayiş uygulamasının da yapıldığı görülmektedir. Tayin edilen muallimlere harcırah verilmiştir.[72] Başka bir mektepteki muallim ile Develi rüştiyesindeki bir muallimin karşılıklı yer değiştirmesi anlamına gelen becayiş uygulamasının örnekleri de oldukça fazladır.[73] Bunlardan biri Yozgat İdadisi Ulum-ı Diniyye Farsça ve Türkçe Muallimi Salih Efendi ile Develi Rüştiyesi Muallim-i Evveli Süleyman Rüşdi Efendi'nin becayişinin yapılmasıdır. Bu durum aynı zamanda bir rüştiye mektebi mualliminin idadi mektebinde ders verebilecek donanıma sahip olduğunu da bizlere göstermektedir. Çünkü Maarif Nezareti, bir mektebe tayin edilen muallimin o mektebin ihtiyaçlarını karşılayıp karşılayamadığına oldukça dikkat etmiştir. Ayrıca becayiş usulü tayin edilen ve yukarıda verdiğimiz Süleyman Rüşdi Efendi örneğinde dikkat çeken bir husus daha vardır ki o da halkın Süleyman Rüşdi Efendi'nin yerine gelen kişinin liyakatli olmasını talep etmesidir. Bu durum bizlere mektep ile halk ilişkilerinin güçlü olduğunu, halkın mektep konusundaki taleplerinin yerine getirilmesine özen gösterildiğini göstermektedir.[74] Bunun en önemli sebebi ise Maarif Nezareti'nin mektebin ihtiyaçlarını karşılayamadığı durumlarda halkın maddi olarak yardımda bulunmasıdır.

Maarif Nezareti, muallimlerin hal ve hareketlerine dikkat etmeleri üzerinde önemle durmuş, olumsuz bir durum karşısında muallimlerin görev yerleri değiştirilmiştir. Muallim bulma noktasında sıkıntılar yaşandığından uygunsuz davranışları görülen muallimlerin meslekten el çektirilmediği, sadece yerlerinin değiştirildiği görülmektedir. Görev yaptığı mektepte bazı münasebetsiz davranışlarından dolayı mektepte kalmasına izin verilmeyip Develi Rüştiye Mektebi'ne tayin edilen muallimler de bulunmaktadır.[75] Örneğin 1900 yılında Kosova vilayeti dahilindeki Mitroviçe Mekatib-i Rüştiyesi'nde Muallim-i Evvel vekilliği yapan Hüsn-i Hat Muallimi İbrahim Efendi, bazı münasebetsiz davranışlarından dolayı Develi Rüştiye Mektebi'ne tayin edilmiştir.[76] Muallimin tayin edildiği Develi Rüştiye Mektebi'ne gelmeyi kabul

68 BOA. MF. İBT. 273/ 53, H. 18. 05. 1328
69 BOA. MF. MKT. 254/32, H. 09. 10. 1312
70 BOA. MF. İBT. 134/25, H. 14. 02. 1321
71 BOA. MF. İBT. 121/ 29, H. 12. 03. 1320
72 BOA. MF. MKT. 558/11, H. 17. 07. 1319
73 BOA. MF. MKT. 457/31, H. 14. 03. 1317
74 BOA. TS. MA. e. 1370/8; H. 07. 10. 1311
75 BOA. DH. MKT. 567/30, H. 26. 05. 1320; BOA. MF. MKT. 558/11, H. 17. 07. 1319
76 BOA. DH. MKT. 567/30, H. 26. 05. 1320; BOA. MF. MKT. 558/11, H. 17. 07. 1319; BOA. DH. MKT. 653/44, H. 17. 11. 1320

etmemesi üzerine[77] Maarif Nazırı imzalı bir yazıyla muallimin behemehal görev yerine gönderilmesi istenmiştir ve yazışmalar neticesinde İbrahim Efendi, Develi Rüştiye Mektebi'nde göreve başlamıştır.

Develi Rüştiye Mektebi'ndeki muallimlerin rütbelerinde terfiler söz konusu olup, terfilerin ne şekilde olacağı, maaşına zam yapılıp yapılmayacağına Maarif Müdürlüğü karar vermiştir.[78] Ayrıca muallimler vefat ettiklerinde mektebe hemen bir muallim tayini yapılmış, eğitim öğretim kesintiye uğratılmamıştır.[79] Mektepte vefat eden muallimlerin maaşı ise ailesine tahsis edilmiştir. Örneğin 1902 yılında vefat eden Develi Rüştiye Mektebi mualliminin aylık 500 kuruştan 12 aylık 6000 kuruş maaşı ailesine tahsis edilmiştir.[80]

DEVELİ İBTİDAİ MEKTEPLERİ

Osmanlı Devleti'nde ilk eğitim ve öğretimin yapıldığı yer sıbyan mektebi idi. 16. yüzyıla kadar dönemin önemli kurumlarından olan sıbyan mektepleri, yaşanan gelişmeler karşısında kendisini yenileyememiş, ihtiyaçlara cevap veremez duruma gelmiştir. Ortaöğretim kurumu olan rüştiye mekteplerine öğrenci yetiştirmede yetersiz kalmıştır. Belli bir yönetmeliği, belirli bir programı olmayan bu kurumlarda dönem dönem düzenlemeler yapılmış ise de mekteplerin ulemanın ve medreselerin etkisinde olması sebebi ile tam sonuç alınamamıştır.[81]

Tanzimat Dönemi, eğitim alanında önemli düzenlemelerin yapıldığı bir dönem olmuştur. Osmanlı yöneticileri bu dönemde ülkedeki eğitimin daha iyi duruma gelmesi için geniş bir ıslah çalışması yapmıştır. Dönemin ihtiyaçlarına bağlı olarak var olan mekteplerde düzenlemeler yapılmış, yeni mektepler açılmıştır. Düzenleme yapılan kısımlardan birisi de sıbyan mektepleri olmuş, eğitim ve öğretimin düzene konulmasına yönelik ilk adımlar atılmıştır.[82]

1869 yılında yayımlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde maarif sistemi ile eğitimin bütün kurumları yeniden ele alınmış, eğitim alanında önemli düzenlemeler yapılmıştır.[83] Nizamname maddeleri ile ilköğretim, artık dinî alana ait bir eğitim kademesi olmaktan çıkarılmıştır. Dünyevi bilgilerin genç kuşaklara aktarılmasını sağlayan ders programları oluşturulmuştur. İlköğretim ciddi, sağlam ve sistematik bir okul yapısının ilk temel senelerini oluşturması sebebiyle önemini artırmıştır.[84]

1869 Maarif Nizamnamesi ile yeni bir okullaşma tipinin gündeme gelmesi sonucunda ibtidai olarak adlandırılan okullardan ilki İstanbul'da açılmıştır. Maarif Nazırı Cevdet Paşa tarafından 1872 yılında Nuruosmaniye Camii içerisinde açılan ibtidai mektebinden olumlu neticeler alınması üzerine yenilerinin açılmasına ve hatta eski usul diye ifade edilen sıbyan mekteplerinin kademeli olarak ibtidailere dönüştü-

77 BOA. DH. MKT. 653/44, H. 17. 11. 1320
78 BOA. MF. İBT. 59/41, H. 08. 10. 1314
79 BOA. MF. MKT. 714/53, H. 25. 03. 1321
80 BOA. Ş. D. 1028/94, H. 03. 6.1322
81 Koçer, age., s. 1-9; Aziz Berker, *Türkiye'de İlk Öğretim*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1945, s. 91
82 Kodaman, age., s. 57-62; Akyüz, Türk Eğitim...,s. 135; Koçer, age., s. 59
83 "Maarif-i Umumiye Nizamnamesi", 3-17. madde; Mahmud Cevad, age., s. 405-407
84 Nurdoğan, a. g.t., s. 81

rülmesine karar verilmiştir.[85] Ancak sıbyan mekteplerine dokunulmadan ibtidai mektepleri açıldığı için ülkede ilköğretimde ikili bir sistem ortaya çıkmıştır. Bu ikilik ilköğretimde sıbyan mektepleri ve ibtidai mektebi olarak görünse de usul-i atika (eski usul), usul-i cedide (yeni usul) olarak da temelde uzun süre devam etmiştir. 1882 yılında sonra Maarif Nezareti, sıbyan mektebi ve ibtidai mektepleri ikiliğin ortadan kaldırmak için ibtidai mekteplere ağırlık vermeye başlamıştır. Bu tarihten sonra devlet salnamelerinde ve vesikalarda ilköğretim için sık sık ibtidai mektep adı geçmeye başlamıştır.[86]

Öncelikle İstanbul'da açılan ve eğitim süreleri üç sene olan ibtidai mekteplerinin ülke genelinde sayılarının attırılması için önemli bir uğraş verilmiştir. Çalışmalar neticesinde bu mektepler, 1892-1893 yılından itibaren İstanbul dışındaki vilayetlerde de büyük bir ilerleme kaydetmiştir. Pek çok vilayette eski mekteplerin tamir edilmesi, bazı sıbyan mekteplerinin ibtidai mekteplere çevrilmesi ve yeni ibtidai mekteplerinin inşası söz konusu olmuştur.[87]

Eğitim alanında önemli çalışmaların yapıldığı Develi kazasında ilköğretimle ilgili ilk bilgiler, 1891-1892 tarihli Ankara Vilayet Salnamesinde geçmektedir. Buna göre 1891 yılında Develi kazasında 69 mektep bulunmaktadır.[88] Burada sadece mektep ifadesi kullanılmış sıbyan veya ibtidai olduğu belirtilmemiştir. Ancak bu 69 mektebin sıbyan mektebi olması muhtemeldir. Çünkü 1316 (1898) tarihli Maarif Nezareti Salnamesinde Develi'deki ilk ibtidai mektebinin 1894 yılında halkın yardımıyla 15.000 kuruş harcanarak açıldığı belirtilmektedir.[89]

Tanzimat Dönemi'nden itibaren başta İstanbul olmak üzere taşranın büyük bir kısmında, ekonomik nedenlere bağlı olarak ihtiyacı karşılayacak şekilde mektep inşa edilememiş, eğitim genelde idareten satın alınan veya kiralanan konaklarda yapılmıştır. II. Abdülhamid'in ilköğretimin yaygınlaştırılması için yeni bina inşa edilmesi yönünde gösterdiği girişime rağmen bu problem varlığını uzun yıllar devam ettirmiştir.[90] Develi'de açılan ilk ibtidai mektebi de Develizade Hacı Ağa konağında hizmet vermiştir. Mektebin açılış amacı ise daha önce açılmış olan Develi Rüştiye Mektebi'nin öğrenci kaynağını sağlamaktır.[91]

Ülke genelinde sıbyan mekteplerinin yerini zamanla ibtidai mektepleri almıştır. Develi'de de aynı gelişme söz konusu olmuştur. 1891 yılında sadece mektep olarak nitelendirilen ilkokullar, 1900 tarihli salnamede mekteb-i ibtidaiye şeklinde kayıt edilmiştir.[92] 1900 yılına gelindiğinde Develi kazasında toplam 73 tane ibtidai mektebinin olduğu belirtilmiştir.[93] Mehmet Süme bu durumu şu şekilde yorumlamaktadır.[94]

85 Ergin, age., s. 390; Berker, s. 87-89; Akyüz, *Türk Eğitim*..., s. 251-52
86 Kodaman, age., 65-69
87 Unat, age., s. 40; Kodaman, age., s. 68-69
88 *Salnamelerde Kayseri*, s. 117-19
89 SMUN, 1316, s. 851-873; Süme, age., s. 108
90 Ergin, age., s. 262-263; Şimşek, agm.., s. 92
91 Süme, age., s. 108
92 SNMU, 1318, s. 1056-1077
93 *Salnamelerde Kayseri*, s. 172
94 Süme, age., s. 109

"Bu rakam oldukça yüksektir. Öyle anlaşılıyor ki sıbyan mektepleri ve mekteb-i ibtidaiyelerin çoğunu bir derslikli olması bir cami, mescit veya zaviyenin yanı başında kolayca açılması hep mahalle veya köyde bir sıbyan mektebi veya mekatib-i ibtidaiyenin kurulmasını sağlamıştır. Zaman içerisinde birçok derslikten oluşan daha modern merkezi ibtidaiyelerin açılmasıyla sıbyan mekteplerinin pek çoğu kapatılmıştır."

İlköğretimin her türlü masrafı, Nizamname'nin 4. ve 198. maddelerinde belirtildiği gibi halka bırakılmıştır. Mekteplerin inşası başta olmak üzere onarımı ve muallim maaşlarının, o mahalle ya da köy tarafından karşılanması kararlaştırılmıştır. Ancak bu şekilde ilköğretimin ıslahının ve yayılmasının mümkün olmayacağından 1872 yılında öşrün öşrü nispetinde olmak üzere ilköğretim için bir maarif vergisi konulmuştur. Bu yolla elde edilen gelirin ilköğretim için yeterli kaynak oluşturamaması sonucu bu düzenleme 1882 yılında kaldırılmıştır. 1913 yılına kadar mekteplerin masrafları; köy ve mahallelerde hayır işler için ayrılmış avarız, hayır işlere vasiyet edilen emlak ve akar, mahalle kararıyla toplanan yardımlar, varisi olmayan mal ve paralar, öğrencilerden alınan ücret ve aidat, bölgedeki evkaf-ı münderise gibi kaynaklardan belirsiz ve düzensiz bir şekilde karşılanmaya çalışılmıştır.[95] 1913 yılında çıkarılan Tedrisat-ı İbtidaiyye Kanun-ı Muvakkatı ile ilköğretimin tüm masraflarının yine halk tarafından karşılanacağı belirtilmiş.[96] Vatandaşlardan Mahall-i Maarif Encümen tarafından belirlenen Tedrisat-ı İbtidaiye Vergisi'nin alınması kararlaştırılmıştır.[97] Fakat bu vergilerin ekonomik durumu iyi olmayan halktan toplanması oldukça zor olmuştur. 1917 yılında Develi'nin Zile karyesinde Hocazade Tevfik isimli şahıs ahaliden iane olarak para toplamış. Halk ise kendilerinden zorla para toplandığını belirtmiş ve itiraz etmiştir. Maarif Müdürlüğü ise bu paranın Tedrisat-ı İbtidaiye Vergisi olduğunu ve ibtidai mekteplerinin masraflarının bu vergiden karşılanacağını halka açıklamıştır. Bu vergiyi ödemeyenler için icra yoluna başvurulacağı belirtilmiştir. Açıklamadan sonra itirazlar da son bulmuştur.[98]

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile öğrenim çağındaki çocuklara ilkokula devam etme mecburiyeti getirilmiş, bu mecburiyet erkekler için 6-10, kızlar için 7-11 yaşları olarak belirlenmişti.[99] Bir mahalle veya köyde iki sıbyan mektebi varsa bunlardan birisinin kızlara ayrılması yoksa yeni bir mektep açılıncaya kadar kızların da erkeklerin gittiği sıbyan mektebine gitmesi ancak erkeklerden ayrı bir sırada oturması kararlaştırılmıştır. Nizamname yayımlandığında ilkokul olarak sadece sıbyan mektebi bulunduğundan sıbyan mektebi ifadesi kullanılmış ancak 1872 yılında ibtidai mektebinin de ilkokul olarak açılması ile ibtidai mekteplerinde de nizamnamenin bu maddeleri uygulanmıştır. İlkokul için belirlenen bu kurallar, maalesef taşra ibtidai mekteplerinde birebir uygulanmamıştır. Nitekim Develi kazasında da bu kurallara uygun hareket edildiği görülmektedir. Ayrıca Develi kazasındaki ibtidai mektepler, sadece erkek çocuklara hizmet etmemiş, 1913 yılında kız öğrenciler için de Talaslı Mehmet Efendi'nin evinde bir kız

95 Kodaman, age., s. 157; Berker, age., s. 91

96 "Tedrisat-ı İbtidaiyye Kanun-ı Muvakkati", Matbaa-i Amire, İstanbul, 1329, 15. Madde

97 BOA. DH. UMVM, 59/33; H 04.07.1335; Süme, age., s. 108

98 BOA. DH.UMVM. 59/34, H. 16.10.1335

99 Işın Çakan, "Cumhuriyet Döneminde İlköğretimin Finansman Sorunu ve Mektep Vergisi Uygulaması", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları,* 1 (2), 2002, s. 85-88

ibtidai mektebi açılmıştır.[100] Eğitim öğretimi yürütmesi için bir de kadın muallim görevlendirilmiştir.[101] Böylece kazada sadece erkek çocuklarının değil kız çocuklarının da bu eğitimden mahrum kalmaması için çalışılmıştır. Pek çok kazada bulunmayan kız ibtidai mektebinin Develi'de açılması ve devamlılığının sağlanmaya çalışılması eğitim tarihi açısında önemli gelişmedir.

1913-1914 senesine gelindiğinde Develi'de biri kızlara diğer erkeklere ait olmak üzere iki ibtidai mektebi eğitim öğretimin sürdürmektedir. Bu mekteplerdeki toplam muallim sayısı 5'tir. Erkek ibtidai mektebindeki öğrenci mevcudu 245, kız ibtidai mektebindeki öğrenci sayısı ise 65'tir. Aynı sene kazada okula devam etmeyen 573 erkek, 518 kız bulunmakta olup zorunlu eğitim çağındaki erkek çocuk sayısı 818, kız ise 573'tür.[102] Bu rakamlar hem kazadaki mektep sayısının yetersiz olduğunu hem de mektebe gitme çağında olup gitmeyen öğrenci sayısının fazla olduğunu bizlere göstermektedir.

Maarif Nezareti, ibtidai mekteplerinin sayılarını ülke genelinde arttırmakla kalmamış aynı zamanda bu mekteplerin eğitim öğretimini başarılı bir şekilde devam ettirmesi için önemli bir uğraş vermiştir. 1887 yılında taşra ilkokullarını ele alan Maarif Komisyonu, yeni usul ile eğitim verilmesini, ders programlarının özenli bir şekilde oluşturulmasını sağlamıştır. Yenilenen programları, Develi ibtidai mekteplerinde de görmek mümkündür. 1908-1909 eğitim öğretim yılında Develi'nin merkezi olan Everek'teki ibtidai mektebinin ders programı aşağıdaki gibidir;[103]

Tablo 4: Everek İbtidai Mektebi Ders Programı (1908-1909 senesi)

Birinci Sene	İkinci Sene	Üçüncü Sene
Ecza-yı Şerife	Kur'an-ı Kerim	Kur'an-ı Kerim
Elifba-yı Osmani	Tahrir	Tahrir
İmla	İlm-i Hal	İlm-i Hal
İlm-i Hal	Ulum-ı Ahlak	İmla
Kıraat	İmla	Sarf ve Nahv-i Osmani
Hat	Hesap	Coğrafya
	Kıraat	Malumat-ı Ziraiye
	Sülüs	Tarih-i Osmani
	Rika	Ulum-i Ahlak
		Hesap
		Kıraat
		Sülüs
		Rika

100 Süme, age., s. 108
101 Alkan, age., s. 214
102 Alkan, age., s. 214
103 BOA. MF. İBT. 163/ 99, H. 20.05. 1323

Tabloya baktığımızda İstanbul ve vilayet merkezlerindeki ibtidai mekteplerinde verilen derslerden pek bir farkın olmadığı görülmektedir. Maarif Komisyonu, ibtidai mektebinden sonra eğitime devam etmeyen kişiler için çiftlikte, zanaatta işlerine yarayacak derslerin konulmasını ve hatta bu derslerin zorunlu olmasını istemiştir. Nitekim Develi kazasında da bu derslere önem verildiği görülmektedir.

Maarif Nezareti, ibtidai mekteplerinde eğitim öğretimin başarılı bir şekilde yürütülmesi için yeni usul bilen muallimleri tayin etmeye özen göstermiştir. Özellikle 1908 yılından itibaren taşrada açılan öğretmen okulu darülmuallimin ile ibtidai mekteplerinin muallim ihtiyacının karşılanması amaçlanmıştır.[104] Böylelikle eski usulle eğitim veren muallimlerin yerine yeni metotlarla eğitim verecek muallimler yetiştirilip ibtidai mekteplerinde görevlendirilmiştir.[105] Develi kazasında da yeni usul ile eğitimin üzerinde durulmuş, ibtidai mekteplerinde darülmuallimin mezunu muallimlerin görevlendirilmesine özen gösterilmiştir. Fakat bunun yanında mektepte eski usulle eğitim vermeye devam eden muallimler de bulunmaktadır. Örneğin 1914 yılında Develi merkezdeki Everek İbtidai Mektebi'nde Muallim-i Evvel olarak görev yapan Salim Efendi'nin imtihandaki başarısızlığı sebebiyle muallimlikten ihraç edilmesi ile ilgili durumlar yaşanmıştır.[106] Yine 1914 yılında Develi'deki bir muallimin darülmuallimin eğitimi almak için Bursa'ya gitmesi[107] söz konusu olmuştur.

Maarif Nezareti, rüştiye mektebinde olduğu gibi ibtidai mekteplerine atanan muallimlerden de birtakım evraklar istemiştir. Ayrıca özgeçmişlerinin hem mekteplerde hem de bağlı bulunduğu Maarif Müdürlükleri'nde bulunması istenmiştir.[108]

Develi'deki ibtidai mekteplerinde rüştiye mektebinde olduğu gibi öğrenciler, eğitim öğretim yılı sonunda almış oldukları derslerden imtihana tabi tutulmuşlardır. Sonuçlarının detaylı bir şekilde belirtildiği imtihan cetvelleri oluşturulmuş, Maarif Müdürlüğüne gönderilmiştir. İmtihan cetvellerine göre mektebe devam eden öğrencilerin yaş aralıkları 9-16'dır. Ayrıca öğrenciler sınavdan 1-10 arası puan almış olup öğrencilerin hal ve hareketlerine de puan verilmiştir. Son sınıf öğrencileri ise aliyyülala, ala ve karib-i ala derecelerinde mezun olmuşlardır.[109]

1881-1893 yıllarında Develi'de nahiyeler ve karyeler dahil olmak üzere nüfus; 21.778 İslam, 1.821 Rum, 10.846 Ermeni, 238 Protestan olmak üzere toplamda 34.683'tür.[110] Yani kazada Müslüman ahalinin yanında gayrimüslim unsurlardan Ermeniler ve Rumlar da vardı. Buna rağmen Develi Rüştiye Mektebi'ne ve ibtidai mekteplere sadece Müslüman öğrenciler devam etmiş, gayrimüslim öğrenciye rastlanmamıştır. Gayrimüslim öğrenciler, kendileri açmış oldukları mekteplerde eğitimlerini sürdürmüşlerdir. Kazada Ermeniler tarafından kız ve erkek çocukları için açılan mektepler ve Protestan erkek mektebi ve Ortodoks

104 Akyüz, *Türk Eğitim*...,s. 310

105 Mustafa Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ocak Yayınları, Ankara 1996, s. 275-86.

106 BOA. MF. İBT. 507/58, H. 15.08.1332

107 BOA. MF. İBT. 468/9, H.25.12.1331

108 BOA. MF. İBT. 412/65 H. 23. 02.1331

109 BOA. MF. İBT. 163/ 99, H. 20.05. 1323

110 Ali Güler, "Kayseri'de Demografik Durum" (1831-1914)", *III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (06-07 Nisan 2000)*, KAYTAM Yayınları, Kayseri, 2000; s. 210-213

Rumlara ait kız ve erkek çocuklarının gittiği okullar (Dimidere/Rum İbtidaiyesi) bulunmaktadır.[111] Bu okullar genellikle ibtidai ve idadi derecesinde eğitim vermiştir. Ayrıca Develi, Amerikan misyonerlerin faaliyetleri içerisinde de yer almış, misyonerler bu kazada okul ve yetimhane vb. yapılar kurmaya çalışmışlardır. Board misyoner teşkilatı, 1885 yılında erkek çocuklara eğitim vermek üzere ruhsatsız bir okul açmıştır.[112]

II. Meşrutiyet yıllarında ülkede rüştiye ve ibtidai mektepler ile ilgili önemli bir düzenleme yapılmıştır. 1913 yılında Emrullah Efendi tarafından hazırlanan Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı yürürlüğe girmiştir. Bu düzenleme ile ibtidai mektepler ile rüştiye mektepleri birleştirilmiş, ilköğretimin tahsil süresi altı yıla çıkarılmış ve bu okullar "merkez ibtidai" haline getirilmişti. Ayrıca, bu altı yıllık okul süresi üç devreye ayrılmış; bunlar devre-i iptidaiye (7-8 yaşları), devre-i mutavassıta (9-10 yaşları) ve devre-i aliye (11-12 yaşları) şeklinde belirlenmiştir. 1915 yılında yürürlüğe giren Mekatib-i İbtidaiyeye Mahsus Talimatname ile de bu mekteplerin genel amaçları ile bu okullarda okutulacak derslerin içeriği detaylı bir şekilde belirlenmiştir.[113] Ancak, ülkedeki ibtidai mekteplerinde bu şekilde üç devreli bir eğitim sisteminin tam olarak uygulanması sadece mektebin sınıf durumu ve muallim sayısı yeterli olan yerlerde hayata geçirilebilmiştir. Develi kazasındaki ibtidai ve rüştiye mektebi için böyle bir durumun yaşanıp yaşanmadığı ile ilgili bilgiler bulunmamaktadır. Ancak mektebin alt yapısı ve öğretmen durumuna baktığımızda merkez ibtidai şekline dönüştürülmemiş olması muhtemeldir.

Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasının ülkede yaratmış olduğu askerî ve ekonomik durumlar tüm eğitim kurumlarını etkilediği gibi Develi'deki eğitim kurumlarını da etkilemiştir. Bu dönemlerde mektepte pek çok problemle karşı karşıya kalınmış ise de mektepler, eğitim öğretimini devam ettirmeye çalışmıştır.

SONUÇ

Develi kazası, Osmanlı Devleti'nde modern anlamda mekteplerin açıldığı, eğitimin teşkilat yapısıyla yeniden oluşturulduğu kazalardan biridir. Tanzimat döneminin getirdiği pek çok yeniliği, değişikliği bünyesinde barındırmayı başaran Develi kazasında eğitim öğretim alanında önemli çalışmalar yapılmıştır. Halkın bu konuda istekli olması ve yardım etmesiyle ilköğretim kurumu olarak ibtidai mektepleri ve ortaöğretim kurumu olarak bir rüştiye mektebi faaliyet göstermiştir. Mekteplerin ders programları, muallim ve öğrenci durumları bağlı bulunduğu Maarif Müdürlüğü ve Maarif Nezareti tarafından sık sık kontrol edilmiş, mekteplerin eksiklileri giderilerek eğitim öğretimin devamlılığını sağlanmaya çalışılmıştır.

Mekteplerde eğitim öğretimin başarılı bir şekilde yürütülmesi için önemli bir uğraş verilmiştir. Öğrencilerin, muallimlerin hal ve hareketlerine özellikle dikkat edilmiştir. Uygunsuz davranışta bulunanlar mektepten uzaklaştırılmıştır. Darülmuallimin mezunu muallimlerin atanmasına öncelik verilmiştir. Özellikle Develi kazasında eğitim anlamında en önemli gelişmelerden biri de kız çocukları için bir ibtidai mektebinin açılması olmuştur. Pek çok kazada hatta Develi çevresindeki kazalarda kız ibtidai mektebinin

111 Özdamar, agm.., s. 103; Şamil Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, İstanbul 2005, s. 302; Süme, age., s. 114-115

112 Gülbadi Alan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Protestan Okulları*, TTK Yayınları, Ankara 2015

113 Şimşek, agm.. s, 97

bulunmadığı bir dönemde Develi'de halkın desteğiyle kız ibtidai mektebinin açılması halkın kız çocuklarını da bu eğitimden mahrum bırakmak istemediğini göstermektedir. Kız çocuklarının okumalarının erkek çocukları kadar önemli olduğu vurgulanmıştır. Buna rağmen mekteplerin çoğunun eğitim öğretimlerini başarılı bir şekilde sürdürebilecek binalarının olmaması, yeni usul ile eğitim verecek öğretmenlerin eksikliği, mekteplerde eğitim alabilecek nitelikte öğrencilerin bulunmaması ve mali imkânsızlıklar en çok karşılaşılan problem olmuştur.

Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı döneminde askerî, siyasi ve ekonomik olarak yaşanan zor durumlar mekteplerdeki eğitimin kalitesini etkilese dahi eğitimin devamlılığı sağlanmaya çalışılmış, kesintiye uğramaması için önemli bir uğraş verilmiştir.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Maarif- Tedrisat-ı İbtidaiye Kalemi (MF. İBT); BOA. MF. İBT. 273/ 53, H. 18.05.1328; BOA. MF. İBT. 134/25, H.14. 02. 1321; BOA. MF. İBT. 121/ 29,H. 12. 03. 1320; BOA. MF. İBT. 162/ 3-8, H. 18. 03. 1323; BOA. MF İBT. 212/10 H 27. 06. 1326; BOA. MF. İBT. 309/61, H. 22.03.1329; BOA. MF. İBT. 443/20, H 21. 08. 1331; BOA. MF. İBT. 59/41, H. 08.10.1314; BOA. MF. İBT. 221/103 H. 17.01. 1327; BOA. MF. İBT. 507/58, H. 15.08.1332; BOA. MF. İBT. 468/9, H.25.12.1331;BOA. MF. İBT. 412/65 H. 23.02.1331;BOA. MF. İBT. 163/ 99, H. 20.05. 1323

Maarif- Mektubi Kalemi (MF. MKT); BOA. MF. MKT. 558/11, H. 17.07.1319; BOA. MF. MKT. 125/79, H. 17. 06. 1308; BOA. DH. MKT. 567/30, H. 26.05. 1320; BOA. DH. MKT. 653/44, H. 17.11. 1320; BOA. MF. MKT. 714/53, H. 25. 03.1321; BOA. MF. MKT. 749/ 72, H. 25. 08. 1321; BOA. MF. MKT. 297/ 83, H. 06.07. 1313; BOA. MF. MKT.254/32, H. 09.10.1312; BOA. MF. MKT. 457/31, H. 14. 03. 1317

Topkapı Sarayı-Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS. MA.e); BOA. TS. MA.e. 1370/8; H. 07. 10. 1311

Şura-yı Devlet (ŞD); BOA. Ş.D. 1028/94, H. 03.6.1322

Dahiliye- İdare (DH. İD); BOA. DH. İD. 142/ 8, H. 16.01.1331

Dahiliye- Umur-ı Mahalliye ve Vilayet Müdürlüğü (DH. UMVM); BOA. DH. UMVM, 59/33; H 04.07.1335

2. Resmi Yayınlar ve Süreli Yayınlar

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, Düstur, Birinci Tertib, C. II, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1289

Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye, 1316, İstanbul, Matbaa-i Amire

Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye, 1317, İstanbul, Matbaa-i Amire

Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye, 1318, İstanbul, Matbaa-i Amire

Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye, 1320, İstanbul, Matbaa-i Amire

Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye, 1321, İstanbul, Matbaa-i Amire

Tedrisat-ı İbtidaiyye Kanun-ı Muvakkati, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1329

3. Araştırma-İnceleme Eserler

Akyüz, Yahya, "Tanzimat Döneminde Eğitim Biliminde ve Öğretim Yöntemlerinde Gelişmeler", Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyum, Ankara, 31 Ekim-3 Kasım 1989, TTK Yayınları, Ankara 1994

Akyüz,....., Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1988'e), AÜ Eğitim Bilimleri Yayınları, Ankara, 1989

Alan, Gülbadi, Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Protestan Okulları, TTK. Yayınları, Ankara 2015

Alkan, Mehmet Ö., Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri, 1839-1924, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2000

Altuncuoğlu, Neslihan, Modern Kayseri'nin Mimarlarından Vali Ahmet Muammer Bey (1874–1928), Kayseri Valiliği Yayınları, Kayseri 2009

Atuf, Nafi, Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme, Milliyet Matbaası, Ankara, 1930

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme, Bion Matbaa, İstanbul, 2014

Berker, Aziz, Türkiye'de İlk Öğretim, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1945

Ceylan, Sevim, Osmanlı Devleti'nin Son Dönemine Ortaöğretim (1876-1920), Kahramanmaraş Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2012

Çakan, Işın, "Cumhuriyet Döneminde İlköğretimin Finansman Sorunu ve Mektep Vergisi Uygulaması", Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, 1 (2), 2002

Ergin, Osman Nuri, Türkiye Maarif Tarihi, Eser Yayınları, İstanbul, 1977

Ergün, Mustafa, II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914), Ocak Yayınları, Ankara 1996

Erkiletlioğlu, Halit, Geniş Kayseri Tarihi, Can Matbaası, Kayseri 2006

Hikmet Zeki Kapçı, "Terakki-i Maarif Cemiyeti Nizamnamesi", History Studies, Volume 2/1, 2010

Güler, Ali, "Kayseri'de Demografik Durum" (1831-1914)", III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (06-07 Nisan 2000), KAYTAM Yayınları, Kayseri, 2000

Koçer, Hasan Ali, Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923), MEB Yayınları, İstanbul 1992

Kodaman, Bayram – Saydam, Abdullah, "Tanzimat Devri Eğitim Sistemi", 150. Yılında Tanzimat, Yay. haz. H. Dursun Yıldız, TTK Yayınları, Ankara 1992 ss. 475-496

Kodaman, Bayram, Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi, TTK Yayınları, Ankara, 1999

Mahmud Cevad, Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, haz. Mustafa Ergün, Tayyip Duman, Sebahattin Arıbaş, H. Hüseyin Dilaver, MEB Yayınları, Ankara 2002

Mutlu, Şamil, Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları, İstanbul 2005

Nurdoğan, Arzu M., Osmanlı Modernleşme Sürecinde İlköğretim (1869-1922), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Doktora Tezi, İstanbul, 2005

Özdamarlar, Kadir "Eğitim", Kayseri Ansiklopedisi, C. II, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri, 2010

....., Kadir, Develi Eğitim Tarihi, Develi Belediyesi Yayınları, Kayseri 2007

Öztürk, Cemil, "Rüşdiye", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 35, İstanbul, 2008

Salnamelerde Kayseri Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminin Eski Harfli Yıllıklarında, haz. Uygur Kocabaşoğlu, Murat Uluğtekin, Kayseri Ticaret Odası Yayınları, Kayseri 1998

Somel, Selçuk Akşin, Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908). İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin, (çev. Osman Yener), İletişim Yayınlar', İstanbul, 2010

Süme, Mehmet, XIX. Yüzyılda Orta Anadolu'da Bir Osmanlı Kazası Develi, Akademisyen Kitapevi, Ankara 2018

Şimşek, Muttalip, "Savaş Yıllarında Menteşe Livası'ndaki İbtidai Mekteplerinin Genel Durumu (1916-1917)", Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, 2018 (40)

Tekeli, İlhan- İlkim, Selim, Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü, TTK Yayınları, Ankara, 1993

Unat, Faik Reşit, Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış, MEB Yayınları, Ankara, 1964

Ünal, Uğur, II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüştiyeleri (1897-1907), TTK Yayınları, Ankara 2015

AZİZİYE (PINARBAŞI) RÜŞTİYE MEKTEBİ VE AZİZİYE İBTİDAİ MEKTEPLERİ

Sevim CEYLAN DUMANOĞLU

Öğr. Gör. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Atatürk ilkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Kahramanmaraş/Türkiye, sevimceylan17@hotmail.com. ORCID; 0000-0002-6347-8621.

GİRİŞ

Osmanlı devlet adamları, 18. yüzyıldan itibaren değişen dünya karşısında pek çok alanda olduğu gibi eğitim alanında da eksikliklerin farkına varmış, eğitim kurumlarının fonksiyonlarını yerine getiremediğini anlamıştı. Bu durumu düzeltmek için çağdaşlaşma yolunda ya yeni eğitim kurumları oluşturmuş ya da var olan kurumlarda değişiklikler yapmışlardır. 19. yüzyılın ilk yıllarında eğitime verilen önem daha da artmış, bir hizmet olarak görülen eğitim, sadece askerî alanda değil sivil hayatta da geliştirilmeye çalışılmıştı.

Askerî, sosyal, kültürel ve hukuki gibi pek çok alanda değişimlerin ve yeniliklerin yaşandığı Tanzimat Dönemi, eğitim tarihimizde bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönemin devlet adamları ve aydınları, eğitimin geliştirilmesini devleti felakete gidişten kurtaracak bir yol olarak görmeye başlamıştı. Bu dönemde eğitim, bilim olarak görülmeye başlanmış, okul ve sınıf ortamları yeniden düzenlenmiştir. Yeni ders araç gereçlerinin kullanılması, yeni ve modern öğretim yöntemlerinin uygulanması söz konusu olmuştur. İstanbul ağırlıklı olmak üzere taşrada da büyük gayretlerle modern okulların açılması için önemli bir çaba harcanmıştır. Ortaöğretim ve yükseköğretimde düzenlemelere gidilmiş, ilköğretimde ciddi değişiklikler yapılmıştır. Ayrıca farklı din, dil ve kültürlerden gelen insanları bir arada tutabilmek için eğitimde Osmanlılık idealine önem verilmiştir.[1] Eğitim kurumlarına yansıyan bu ideoloji doğrultusunda açılan yeni okullarda Müslim ve gayrimüslim kesim Osmanlıcılık fikriyle kaynaştırılmaya çalışılmıştır. Sadece eğitim kurumları değil eğitimin teşkilat kısmı da yeniden ele alınmıştır. 1846 yılında eğitim işlerinden sorumlu ilk kurum olan Meclis-i Maarif-i Umumiye kurulmuş.[2] Karar organı niteliği taşıyan Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin icra organı olarak 1847 yılında ilk ve ortaöğretimin işlerini yürütmek için Mekatib-i Umumiye Nezareti kurulmuştur. Ülke çapında yeni okullar açmak ve bunların eğitim işlerini daha detaylı bir şekilde yürütmek için 1857 yılında Maarif-i Umumiye Nezareti'nin açılması kararlaştırılmıştır.[3] Böylece II. Mahmut döneminde başlayan eğitimi merkezîleştirme çabaları, bu kurumların oluşturulmasıyla devam etmiş, eğitim devletin kontrolüne alınmış ve nazır düzeyinde temsil edilmeye başlanmıştır.[4]

1 Eylül 1869 tarihinde Maarif Nazırı Saffet Paşa'nın girişimleri sonucunda Maarif-i Umumiye Nizamnamesi yayımlanmıştır. Nizamname, Türk maarifini sistemleştirme ve kanunlaştırma girişiminin ilk örneğidir. Nizamname ile maarif idare teşkilatı ve vazifeleri kanuni bir hükme bağlanmış, parçalar şeklinde olan maarif sisteminin bütünlüğü sağlamış, eğitim öğretim medrese etkisinden uzaklaştırılarak tam bir devlet işi olarak ele alınmıştır. Ayrıca eğitim kademelere ayrılmış, eğitim ve öğretim usulleri

1 Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1988'e)*, AÜ Eğitim Bilimleri Yayınları, Ankara, 1989, s. 177-87

2 Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK Yayınları, Ankara, 1999, s. 11.

3 Mahmud Cevad, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, haz. Mustafa Ergün, Tayyip Duman, Sebahattin Arıbaş, H. Hüseyin Dilaver, MEB Yayınları, Ankara 2002, s. 24,58; Nevzat Ayas, *Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi, Kuruluşlar ve Tarihçeler*, MEB Yayınları, Ankara, 1948, s. 496.

4 Ali Akyıldız, "Maarif-i Umumiyye Nezareti", *Türkiye Diyanet Vakfi İslam Ansiklopedisi*, C. 27, Ankara 2003, s.273-74

Aziziye kazası genel görünüşü (İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümü)

yeniden düzenlenmiş, öğrencilerin ve öğretmenlerin bilgilerinin arttırılması için tedbirler alınmış ve teşvik edici kurallar konmuştur.[5]

Osmanlı devlet adamları, bir yandan eğitim alanında bu denli önemli yenilikler yaparken bir yandan da devletin en uzak köşelerine kadar merkezî otoritenin disiplinini götürmek, yenilenen maarif teşkilatını ve kurumlarını vilayetlerde yaygınlaştırmak istemişlerdir. Bunun için öncelikle Nizamname ile İstanbul dışındaki vilayetlerde Maarif Müdürlüğü'nün sorumluluğunda Müslim ve gayrimüslim üyelerden oluşan Vilayet Maarif Meclisleri'nin kurulması kararlaştırılmıştır.[6] Vilayet maarif idarelerinin kurulmaya başlaması ile eğitim ülkenin tüm vilayetlerine hızlı bir şekilde yayılmaya başlamıştır.[7] Her ne kadar yaşanan mali sıkıntılar, personel, bina, araç-gereç temin etme gibi problemlerle karşı karşıya kalınsa ve ilerleyiş planlandığı gibi gitmese de eğitim kurumlarının sayısı, vilayetlerde küçümsenmeyecek bir artış göstermiştir. Eğitimin bu denli ilerleyiş gösterdiği vilayetlerden biri de Sivas'tır. 1881 yılında Sivas'ta bir Maarif Müdürlüğü kurulmuş, 1882 yılında bir Maarif Meclisi teşkil edilmiştir.[8] 1883 yılında sancak merkezi

5 Mahmud Cevad, age., s. 87; Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış, MEB Yayınları*, Ankara, 1964, s. 23, 96; Kodaman, age., s. 26.

6 143. Madde. "Maarif- Umumiye Nizamnamesi" Düstur I. Tertip, C. II, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1289, s. 184-220; Mahmud Cevad, age., s. 407-410; Nafi Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme*, Milliyet Matbaası, Ankara, 1930; Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*, Bion Matbaa, İstanbul, 2014.

7 İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, TTK Yayınları, Ankara, 1993, 75-76.

8 Kodarnan, age., s. 39.

dışında Aziziye, Divriği ve Gürün kazalarında da birer Maarif Meclisi oluşturulmuştur. Kazalardaki Maarif Meclisinde reis, azalar ve kâtip görev yapmıştır.[9] Aziziye (bugünkü ismiyle Pınarbaşı) kazasında ise Reis Hüseyin Efendi, Azalar; Mehmet Efendi, Mekteb-i Rüşdiye Muallim-i Evveli İsmail Efendi, Muallim-i Hat Hamdi Efendi ve Hoca Sogomon Ağa, Bevvab ise Seyyid Mehmet Efendi görev yapmıştır.[10] Aziziye Maarif Meclisi, eğitimde yaşanan gelişmeleri kazada uygulayabilmek için önemli bir uğraş vermiştir. Bu çalışmada; eğitimin önemli bir ilerleyiş gösterdiği, başarılı çalışmaların yapıldığı Aziziye kazasında rüştiye ve ibtidai mekteplerinin açılışı ve tarihsel gelişimleri hakkında bilgiler verilmiştir.

Konumuza girmeden önce kaza hakkında kısaca bilgi verecek olursak; Aziziye, 1861 yılında yöredeki Avşar aşiretlerini ve daha sonra Rusya'dan gelen Çerkez muhacirlerini iskan etmek amacıyla kurulmuş bir kazadır. Kazanın kuruluş yılı Sultan Abdülaziz'in cülus senesine tesadüf ettiğinden dolayı ismi Aziziye olmuş ve Sivas vilayetine bağlanmıştır.[11] 1863 yılında yapılan idari düzenlemeyle Sivas, vilayet merkezi olmuş ve 1892 yılında Amasya, Karahisar-ı Şarki, Tokat ve Sivas (merkez) sancağı olmak üzere dört sancaktan oluşmuştur. Aziziye ise Sivas (merkez) sancağının kazalarında biridir.[12] Uzun yıllar Sivas vilayetine bağlı olan Aziziye, 1927 yılında Kayseri' ye bağlanmış, 1928 yılında Pınarbaşı adını almıştır.[13]

AZİZİYE RÜŞTİYE MEKTEBİ

Padişah II. Mahmut, sıbyan okullarının yetersiz olduğunu anlayınca 1838 yılında hem bu okulları ıslah etmiş hem de bu okulların üzerinde sınıf-ı sani okullarının açılmasına karar vermiştir. Fakat padişah daha sonra bu okulların adını rüşt çağındaki çocukların devam edeceği okul anlamına gelen rüştiye olmasını istemiştir. Hemen arkasından bu okullarla ilgilenmek için Mekatib-i Rüştiye Nezareti kurulmuştur.[14] Padişah Abdülmecit ise tahta çıktıktan sonra siyasi işlerinin yanı sıra eğitim ve öğretim işleriyle yakından ilgilenmiş, eğitimin modernleşmesini izlemiş, ortaöğretimin ilk basamağı olan rüştiyelerin kurulmasını ve yaygınlaştırılmasını sağlamıştır.[15] Meclis-i Maarif-i Muvakkat ile rüştiyelerin durumu biraz daha açıklığa kavuşmuş ve rüştiyeler, darülfünuna öğrenci hazırlayan kurumlar halinde gelmiştir.[16] 1847 yılında Mekatib-i Umumiye Nezareti'nin kurulmasıyla rüştiyelerin açılması ile ilgili önemli bir adım atılmış ve bu yıldan itibaren asıl rüştiye mektepleri açılmaya başlanmıştır. İlk rüştiye mektebi Mekatib-i Umumiye Nazırı Kemal Efendi'nin çabalarıyla 1847 yılında Davut Paşa Mektebi'nde açılmıştır. Ülkede daha fazla rüştiyelerin açılması için çalışmalara başlanmış ve 1848 senesine gelindiğinde İstanbul'da toplam beş

9 Salname-i Vilayet-i Sivas, 1300, s.83-87.

10 Salname-i Vilayet-i Sivas, 1301, s. 85.

11 Yıldıray Özbek, "Kayseri/Pınarbaşı'nda Erken Cumhuriyet Dönemi (1923-1945) Köy Okulları", *Mediterranean Journal of Humanities*, IX/1 (2019), s. 271.

12 Besim Darkot, "Sivas", *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, C.X, Eskişehir 1997, s.572; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Rıdvan Nafiz Edgüer, *Sivas Şehri*, (haz. Recep Toparlı) TTK Yayınları Ankara 2014; Galip Eken, "Tarihten Günümüze Sivas Şehri", *Sivas Kültür Envanteri*, c. 1, Sivas 2011, s. 30.

13 *1967 Sivas İl Yıllığı*, Sivas Valiliği Yayınları, s. 42; *Yurt Ansiklopedisi*, "Sivas", C. IX, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1981, ss. 6858-71.

14 Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, Eser Yayınları, İstanbul, 1977, s. 384-89; Kodaman, age., s.9;

15 Akyüz, *Türk Eğitim*... ,s. 211.

16 Unat, age., s. 42-43.

adet rüştiye mektebi aktif hale gelmiştir. Rüştiyeler açılmaya başladıktan sonra burada eğitimi yürütecek öğretmenlerin yetiştirmesi amacıyla 1848 yılında İstanbul'da bir Darülmuallimin (erkek öğretmen okulu) kurulması kararlaştırılmıştır.[17]

Rüştiye okulları açma girişimlerinin İstanbul'da başarı ile sonuçlanması üzerine Meclis-i Maarif-i Umumiye, bu okulları taşrada da açma çalışmalarına başlamıştır. Ancak 1854-1856 yılında yaşanan Kırım Savaşı'ndaki harcamalar ve Osmanlı Devleti'nin o dönemdeki mali durumu rüştiye mekteplerinin taşrada planlandığı gibi açılmasını engellemişti. Eğitime yeterli mali kaynak tahsis edilememesi, mevcut bina, öğretmen kadrosunun ihtiyaca cevap vermemesi rüştiyelerin gelişmesini geciktirmiştir.[18] Buna rağmen bu uğurda verilen mücadele son bulmamıştır ve 1868 yılı içerisinde ülkede toplam 31 rüştiye mektebi açılmıştır.[19]

1869 yılında yayımlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile rüştiye mektepleri yeniden ele alınmıştır.[20] Bu mekteplerin nerelerde açılacağı, masrafları, öğrenim süreleri, okutulacak dersler, imtihanlar, personel durumu ve kızlar için açılan rüştiye mektepleri detaylı bir şekilde belirtilmiştir. Masraflarının Vilayet Maarif İdaresi sandığından karşılanacağı, binalarının Meclis-i Kebir-i Maarif tarafından gönderilen plana göre inşa edileceği kararlaştırılmıştır. Ancak bu kararın uygulanışı belirtildiği gibi olmamış devletin içinde bulunduğu mali zorluklardan dolayı taşrada rüştiye mektepleri devlet ve ahali işbirliği ile gerçekleşmiştir. Genelde ahali, mektep binasını inşa etmiş, devlet ise mektebe muallimler ve bevvap tayin etmiş, muallimlerin ve diğer personelin maaşlarını ödemiştir.. Maarif Nezareti ise eğitim öğretim araç-gereçlerini göndermiştir.[21]

1869 Nizamnamesi yayımlandıktan sonra ülkede tek ortaöğretim kurumu olan rüştiye mekteplerinin sayıları taşrada hızla artmış, öğretmen kadroları kısmen tamam olan 400'e yakın rüştiye mektebi hizmet vermiştir.[22] Rüştiye mekteplerinin taşrada açılmaya başladığı dönemde Sivas vilayetinde de ortaöğretim çalışmaları yapılmış ve Sivas sancağında 19. yüzyıl sonlarında kazalarıyla birlikte toplam rüştiye sayısı 12'yi bulmuştur. Sivas sancağının önemli kazalarından biri olan Aziziye'de de bir rüştiye mektebi açılmıştır. Alkan, Aziziye Rüştiye Mektebi'nin açılış yılını 1868 vermektedir.[23] Ancak Osmanlı Arşiv kayıtlarında daha önceki yıllarda mektebin aktif olduğuna dair bilgilere ulaşılmıştır. Örneğin; 14 Şubat 1863 tari-

17 Mahmud Cevad, age., s. 24, 27, 29; Cemil Öztürk, "Rüşdiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 35, İstanbul, 2008, s. 301; Unat, age., s. 43.

18 Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

19 Mahmud Cevad, age.,s. 101.

20 "Maarif-i Umumiye Nizamnamesi", Düstur, Birinci Tertib, C. II, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1289, s. 187-190; Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, age., 105-107; Mahmud Cevad, age., s. 407-409.

21 Biray Çakmak, Buket Gökçeoğlu, "Milas Kazası Erkek Rüştiye Mektebi" *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2016, Güz (25) s. 42; Semra Gülünay İleri, *II. Abdülhamid Dönemi'nde Sivas'ta Eğitim*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2017, s. 108.

22 Kodaman, age., s. 94.

23 Mehmet Ö. Alkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2000, s. 83.

hinde Aziziye kasabasında inşa edilmekte olan rüştiye mektebine mahallinden muallim tayini söz konusu olmuştur.[24] 27 Mart 1865 tarihli başka bir belgede, Aziziye Rüştiye Mektebi'ne muallim tayin olunduğu kayıt altına alınmış. Yine aynı belgede Aziziye Rüştiye Mektep binasının elverişli olmadığından dolayı 9 bin 350 kuruş meblağ ile yeni bir mektep inşasına karar verilmiştir.[25] Bu binanın özellikle tek olması yani sadece rüştiye mektebi olarak hizmet etmesi istenmiştir. Bu durum bizlere önceki mektep binasının başka bir yapı ile ortak kullanıldığını ve yeterli gelmediğini, eğitim öğretimin sağlıklı yürütmesine önem verildiğini göstermektedir. Dönemin şartları doğrultusunda 1903 ve 1909 yıllarında mektep binasının tamiri söz konuş olmuş ve bunun için gerekli meblağın tahsisi yapılmıştır.[26]

Aziziye Rüştiye Mektebi'nin öğrenci durumu, eğitim öğretim yapısı ve muallim durumu ise aşağıdaki gibidir;

ÖĞRENCİ DURUMU

1869 Nizamnamesinde belirtildiği gibi sıbyan mektebini başarı bir şekilde bitiren öğrenciler, diplomaları ile rüştiye mekteplerine sınavsız kaydolabilmiştir. Bu mekteplere yeni kayıt olan öğrencilerden aşı belgesi, Osmanlı tezkiresi, 15 yaşından büyük olmamak, eğitim döneminde başvuru yapmak gibi şartlar istenmiştir.[27] Tüm rüştiye mekteplerinde olduğu gibi Aziziye Rüştiye Mektebi'nde de öğrenci kayıtlarının bu şekilde yapılması muhtemeldir.

Aziziye Rüştiye Mektebi'nde eğitim öğretim gören öğrencilerin sayıları yıllara göre değişiklik göstermiştir. 1871 yılında mektepte toplam 50 öğrenci,[28] 1873 ve 1883 yılında mektepte 38 öğrenci bulunmaktadır.[29] 1894-1895 ders yılında 60 öğrencisi bulunan mektepten 25 öğrenci mezun olmuştur.[30] 1905-1906 yılına gelindiğinde öğrenci sayısındaki azalma dikkat çekmektedir. Bu sene mektepte 16 öğrenci olup bunlardan sadece 3'ü son sınıfta eğitim görmüştür. Ancak bu tarihten sonra mektebe kayıt sayıları tekrar artış göstermiştir. 1911-1912 senesinde mektepte 54 öğrenci vardır.[31] Kayıtlarına en son ulaştığımız 1912-1913 senesinde ise mektepte 64 öğrenci eğitim öğretimini sürdürmektedir.[32] Maarif Salnamesine göre Aziziye Rüştiye Mektebi'ndeki muallimler, hademe ve talebe sayıları aşağıdaki gibidir:

24 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Bundan sonra BOA şeklinde kısaltılacaktır), A.}MKT.MHM. 255/ 98, H. 24.08.1279
25 BOA. MVL. 718/63; H. 16.10.1283.
26 BOA. MF. MKT. 714/ 65, 24.03.1321; BOA. MF. İBT. 241/52, H. 14.08.1327.
27 Uğur Ünal, *II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüştiyeleri (1897-1907),* TTK Yayınları, Ankara 2015, s. 7-9
28 Sivas Vilayeti Salnamesi, 1288, Sivas Vilayet Matbaası, s.94.
29 Alkan, age., s. 30, 43.
30 BOA. MF. İBT. 43/82, H. 15.09.1312; BOA. MF. İBT. 162 /1, 17.03.1303; Alkan, age., s. 83.
31 BOA. MF. İBT. 402/19, H. 29.11.1330.
32 BOA. MF. İBT.402/19, H. 29.11.1330.

Tablo 1: Maarif Salnamelerine Göre Aziziye Mekteb-i Rüştiye'nin Durumu

Sene	Muallimler	Talebe Sayısı	Hademe Sayısı
1316/1898[33]	**Muallim-i Evvel Hacı Ali Efendi** **Muallim-i Sani Osman Efendi** **Hat Muallimi Talat Efendi**	54	1
1317/1899[34]	**Muallim-i Evvel Ali Rıza Efendi** **Muallim-i Sani Osman Efendi** **Hat Muallimi Talat Efendi**	43	1
1318/1900[35]	**Muallim-i Evvel Ali Rıza Efendi** **Muallim-i Sani Vehmi Efendi** **Hat Muallimi Talat Efendi**	59	1
1319/1901[36]	**Muallim-i Evvel Ali Rıza Efendi** **Muallim-i Sani Bahaeddin Efendi** **Hat Muallimi İbrahim Efendi**	41	1
1321/1903[37]	**Muallim-i Evvel Ali Rıza Efendi** **Muallim-i Sani Bahaeddin Efendi** **Hat Muallimi İbrahim Efendi**	63	1

Verilen bu bilgiler içerisinde dikkat çeken durumlardan birisi öğrenci sayılarının yıllara hatta aylara göre farklılıklar göstermesidir. Mektebe yeni kayıt olan öğrenciler gibi mektebi terk eden öğrenciler de oldukça fazladır. Mektebin birinci sınıf öğrencileri üçüncü sınıf öğrencilerinden ortalama üç kat daha fazladır. Bu durum bizlere mektebe kaydolan öğrencilerin mektebe devam etmediğini göstermektedir. Bunun sebebi tam olarak belirtilmemiş olsa da ibtidai mekteplerinde olduğu gibi rüştiye mektebinde de bu yaşa gelmiş erkek çocukları bağ, bahçe ve hayvan bakımı vb. geçim işlerinde ailelerine yardımcı oldukları için[38] mektebe düzenli devam edemeyebiliyordu. Bu sebepten Maarif Nezareti, rüştiye mektebine giden öğrencilerin devamı üzerinde önemle durmaktaydı. Okullardaki denetimi elden bırakmamak için devam kayıtlarının düzenli, eksiksiz ve doğru bir şekilde kendilerine gönderilmesini istemişti. Böylece okuldaki devam-devamsızlıkları takip edebilecek ve devamsızlık nedenlerini araştırarak gereken tedbirleri almaya çalışacaktı. Bu uygulamanın bir sonucu olarak Aziziye Rüştiye Mektebi'nde de öğrenci devam cetvellerinin düzenli bir şekilde oluşturulduğunu ve Nezarete gönderildiğini görmekteyiz.

33 "Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye" (Bundan sonraki SNMU şeklinde kısaltılacaktır), 1316, İstanbul, Matbaa-i Amire, s. 1094-95.

34 SNMU, 1317, s. 1248.

35 SNMU, 1318, s. 1394.

36 SNMU, 1319, s. 660.

37 SNMU, 1321, s. 545.

38 Arzu M. Nurdoğan, *Osmanlı Modernleşme Sürecinde İlköğretim (1869-1922),* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Doktora Tezi, İstanbul, 2005, s. 319-20; Muttalip Şimşek, "Savaş Yıllarında Menteşe Livası'ndaki İbtidai Mekteplerinin Genel Durumu (1916-1917)", *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 2018 (40), s. 94.

Aziziye Rüştiye Mektebi'nde öğrenim gören öğrencilerin yaşları 12-16 arasındadır.[39] Öğrencilerin nüfusa kayıtlı oldukları yerler genelde Sivas, Aziziye, Samsun, Gürün, Divriği, Tokat, Darende gibi sancak ve kazalardır. Bu mektebi başarıyla bitirip şahadetname alan öğrenciler, sınavsız olarak idadi mektebine kabul edilmekteydi.[40]

Mektebe sadece erkek çocukları devam etmiştir. Aziziye'de kız çocukları için bir rüştiye mektebinin açılması söz konusu olmamış, kızlar bu eğitimden yoksun kalmışlardır. Bu eğitimi almak isteyen kız çocukları, Sivas Kız (İnas) Mektebi'ne gidebilmiştir.[41] Nitekim İstanbul'da da kız rüştiye mektebinin açılışı ve gelişimi erkek rüştiye mektebi ile aynı olmamıştı. İlk kız rüştiyesi (Cevri Kalfa İnas Rüştiyesi) 1858 yılında açılmasına[42] rağmen bu mekteplerin taşrada açılması zaman almış ve sınırlı olmuştu.

Aziziye Rüştiye Mektebi'yle ilgili ulaşabildiğimiz kayıtlarda mektepte gayrimüslim öğrenciye rastlanmamış, sadece Müslüman öğrenciler eğitim görmüştür. Oysa 1867 yılına kadar rüştiye mekteplerine sadece Müslüman öğrenci alınırken bu tarihten sonra gayrimüslim öğrencilerin de Türkçe'den imtihana girmek şartıyla mektebe kabul edilmesi kararlaştırılmıştı.[43] Osmanlıcılık fikrinin bir amacı olarak Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile Müslüman, gayrimüslim ve ecnebi okulları müşterek hukuki bir çatı altında birleştirilmek istenmiş, eğitimle ilgili görevlendirmelerde gayrimüslimlere de yer verilmiştir. Aziziye Maarif Meclisinde aza olarak Hoca Sogomon Ağa'nın görevlendirilmesi de buna önemli bir örnektir.[44] Ancak kazada yaşayan gayrimüslim halk, devletin açmış olduğu rüştiye mektebine kaydolmamış, kendi açtıkları okullarda eğitimlerini sürdürmüşlerdir.[45] Nitekim 1890 yılı itibariyle Aziziye kazasında 8 gayrimüslim mektebi bulunmaktadır. Bu yıl kazadaki Müslim sayısı 26.126, gayrimüslim sayısının 1.700[46] olduğunu düşündüğümüzde gayrimüslim mektep sayısının az olmadığını söyleyebiliriz.

EĞİTİM ÖĞRETİM

1869 yılında yayınlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde rüştiye mekteplerinin tahsil süresi dört yıl olarak belirlenmiş, mekteplerde işlenecek dersler ve içerikleri detaylı bir şekilde belirtilmiştir. Aziziye Rüştiye Mektebi ise Nizamname ile belirtilen bu programa uymuştur. Ancak genel olarak rüştiye mekteplerinde muallimin az olması ve öğrencilerin yetersizliği gibi sebeplerden dolayı öğretimde istenilen verim bir türlü alınamamıştır. Hükümet mekteplerin içeresinde bulunduğu durumu düzeltmek için bir takım teşebbüslerde bulunmuştur. 1879 yılında ders programlarına Fransızca dersi eklemiştir.[47] Ancak programda Fransızca der-

39 BOA. MF. İBT. 35/37, H. 06.09.1311.

40 Mahmud Cevad age. s, 409.

41 SNMU, 1898, s. 1099.

42 Ergin, age., s. 457-458; Yahya Akyüz, "Osmanlı Son Döneminde Kızların Eğitimi ve Öğretmen Faika Ünlüer'in Yetişmesi ve Meslek Hayatı" , *Milli Eğitim*, S. 143, , ss.12-13.

43 Kodaman, age., s. 93.

44 Sivas Vilayeti Salnamesi, 1301, s. 85.

45 Mustafa Tekbaş, *II. Meşrutiyet'ten Kurtuluş Savaşı'na Sivas'ta Gayrimüslimler*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Ens. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.

46 Fikri Karaman, *Salname-i Vilayet-i Sivas (1308/1890) (Sivas, Amasya, Tokat ve Karahisar-ı Şarki)*, Sivaslılar Eğitim, Kültür ve Yardımlaşma Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 101-117.

47 Kodaman, age., s. 110.

sinin olmasına rağmen yeterli sayıda muallim olmaması var olan Fransızca muallimlerinin de şehir ve ticaret merkezlerine[48] tayin edilmesi, taşradaki rüştiye mekteplerinde Fransızca eğitiminin verilememesine veya daha sonraki yıllarda verilmesine neden olmuştur. Aziziye Rüştiye Mektebi'nde de sonraki yıllarda kısa süreliğine de olsa Fransızca dersinin verildiğini görmek mümkündür.

1882 yılında genel olarak rüştiye mekteplerinin ders programları tekrar ele alınmış. Bu yıl uygulanan programında; Sarf-ı Arabi, Arapça, Gülistan, Risale-i Erbaa, Talim-i Farisi, Kavaid-i Farisi, Hesap, Amal-ı Erbaa, Coğrafya, Cebir, İmla, Avrupa Coğrafyası, İmla ve İnşa, İlm-i Hal,Tercüme, Fezleke, Hendese, Ahlak, İnşa ve Kıraat, Fransızca Usul-u Defter, Rik'a ve Sülüs, Kavaid-i Osmaniye, Tarih-i Osman dersleri yer almıştır.[49] Ancak vilayet ve sancak merkezlerinde uygulanan bu ders programı, kaza ve nahiyelerde bulunan ve iki öğretmene sahip mekteplerde uygulanmamıştır. Nitekim 1893 yılında Aziziye Rüştiye Mektebi'nde verilen dersler; Ulum-u Diniyye, Arabi, Farisi, Hesap, Tarih, Coğrafya, Kitabet, İmla, Hat[50] olmuş vilayetlerdeki rüştiyelere nazaran din dersleri, yazı ve imla dersleri daha ağırlıklı işlenmiştir.

Dersler konusunda yapılan şikayetler, Maarif Nezareti'nin rüştiye mekteplerini yeniden ele almasına neden olmuş ve 1892 yılında rüştiye mektepleri, ibtidai mekteplerinin üstünde mektepler olarak yer almış ve aynı zamanda idadilerle birleştirilerek 7 senelik idadilerin ilk üç senesini rüştiyeler oluşturmuştur.[51] Bu düzenleme idadi bulunan vilayet ve sancak merkezlerinde söz konusu olurken Aziziye ve diğer kazalarda rüştiye mekteplerinde sadece öğretim süresinin değiştirilmesine yani dört yıldan üç yıla indirilmesine neden olmuştur. Ancak bu değişikliğin de Sivas vilayetinde ve kazalarında uygulanması biraz zaman almıştır. Aziziye Rüştiye Mektebi'nde 1895 yılına gelindiğinde dahi dört yıllık öğretime devam edilmiş[52] 1902 yılından itibaren öğrenim süresi üç yıla düşürülmüştür.[53]

1892 yılında yapılan düzenleme ile rüştiye mekteplerinin ders programlarında önemli değişiklikler yapılmıştır. İdadilerin rüştiye kısımlarında okutulan dersler, bütün rüştiye mektepleri için geçerli sayılmıştır. Aziziye Rüştiye Mektebi'nde de 1911-1912 senesinde; Kur'an-ı Kerim ma Tecvid, Ulum-u Diniyye, Türkçe, Farisi, Kıraat ve İmla, Arabi, Tarih, Coğrafya, Hesap, Hendese, Malumat-ı Medeniye, Malumat-ı Fenniye, Fransızca, Resim, Hüsn-i Hat[54] dersleri verilmiştir. Programda derslerin ve saatlerinin arttırılması ve Fransızca dersinin müfredata eklenmesi dikkat çekmektedir. Ancak Fransızca dersinin rüştiyelerde verilmesi uzun sürmemiş idadiye bağlı olmayan mekteplerde ders kaldırılmış ve yerine Ziraat dersi konulmuştur. Bu değişiklik doğrultusunda Aziziye Rüştiye Mektebi'nde 1905-1906 senesinde ders

48 Fransızca öğretmenlerin özellikle deniz kenarında bulunan ticaret merkezlerine tayin edilmiştir. Çünkü şehirlerde ticaret azınlıkların, ecnebilerin elinde olup azınlıklar yabancı dil bildiklerinden Avrupalı tüccarlarla kolayca iletişim kurmaktaydı. Hükümet rüştiye mekteplerine Fransızca dersi koyarak Türkleri de aynı imkana sahip etmek, ticarette aktif hale getirmek istemişlerdir. (Kodaman, age., s. 110).

49 Kodaman, age., s 111.

50 BOA. MF. İBT. 35/37, H. 06.09.1311.

51 Unat, age., s. 44.

52 BOA. MF. İBT. 35/37, H. 06.09.1311; BOA. MF. İBT. 162 /1, 17.03.1303; BOA. MF. İBT. 43/82, H. 15.09.1312

53 BOA. MK. İBT. 126/93, H. 18.07.1320; BOA. MF: İBT: 182/2, H. 25.08. 1324; BOA. MF. İBT. 225/25, H. 13. 02. 1327; BOA. MF. İBT. 231, 88, H. 26. 03. 1327; BOA. MF. İBT. 251/27, H. 18.11.1327.

54 BOA. MF. İBT. 402/19, H.29.11.1330.

programı yeniden düzenlenmiş; Kur'an-ı Kerim ve Tecvid, Ulum-u Diniyye, İlm-i Hal, İlm-i Ahlak, Sarf ve İmla, Kıraat, Arabi, Farisi, Hesap, Tarih-i Osmani, Tarih-i İslam, Hendese, Coğrafya, Ziraat, Hüsn-i Hat, Resim, Hıfzıssıhha, Hal ve Hareket dersleri verilmiştir.[55] Ziraat dersi, 1848 yılında tarımda verimliliğin artırılması ve bilinçli üreticilerin yetiştirilmesini amaçlayan Ziraat Mektebi'nin açılması ile önem kazanmıştı. Zamanla ziraat ile ilgili eğitim yaygınlaşmış ve 20. yüzyılın başlarında Osmanlı ekonomisinin büyük oranda tarıma dayalı olmasından dolayı özellikle kırsal bölgelerde mekteplerde ziraat eğitimi verilmeye başlanmıştı.[56]

Sivas Maarif Müdürlüğü, 1873 yılında Aziziye kazasının da içerisinde bulunduğu bazı rüştiye mekteplerinde eğitim ve öğretimin başarılı bir şekilde yapılabilmesi için, Maarif Nezareti'nden kitap, risale ve malzeme isteğinde bulunmuştur.[57] Ders kitaplarının basılması ve okullara dağıtımında büyük bir çaba gösteren Maarif Nezareti, Sivas vilayetindeki rüştiye mekteplerinde ihtiyaç duyulan kitap, risale, yerküre, harita, tahta vb. araç gereçleri ücretsiz temin etmiştir.[58] Ayrıca Aziziye Rüştiye Mektebi'nde muallimler, eğitimin verimli bir şekilde işlenmesi için bir takım akademik çalışmalar da yapmıştır. 1908 yılında rüştiye ve ibtidai programlarına kabul edilmek üzere hat mecmuası hazırlamış ve encümene sunmuşlardır.[59]

Aziziye Rüştiye Mektebi'nde her öğretim yılı sonunda umumi sınav (imtihan-ı umumi) yapılmıştır. Mektep idaresince tayin edilen mümeyyizler aracılığıyla yapılan sınavın tarihi on gün öncesinden öğrencilere duyurulmaktaydı. Öğrencilerin imtihan-ı umumide göstermiş oldukları başarı seviyeleri on üzerinde değerlendirilmiş ve listeye geçirilmiştir. Notlar şu şekilde derecelendirilmiştir: 9-10: Aliyyülala (Pekiyi), 8: Ala (iyi), 6-7: Karib-i ala (iyiye yakın), 5: Vasat (Orta), 4: Karib-i Vasat (Ortaya yakın), 3: Zayıf, 1-2: Edna (Pek zayıf).[60] İmtihan-ı umumide, sınıf geçmek için her dersten en az 4 almak gerekmektedir ve aynı zamanda not ortalaması da 5 olmalıdır. Bu şekilde not ortalamasını tutturamayıp sınıfta kalan öğrenci sayısı azımsanacak gibi değildir.[61] Şahadetname almak için ise not ortalamasının 6 olması şarttır. Öğrencinin ortalama notu 5 ve daha yüksek, fakat iki dersten notu 4'ten aşağı ise, yıl sonu imtihanlarından hemen sonra o iki dersten ikmale (günümüzdeki bütünleme) kalmaktadır. Bu sınavda öğrenci bir dersten bile başarısız olsa sınıfta bırakılmaktadır.[62] Öğrencilerden sınava katılmayanlar da oldukça fazla olup, bunlar sınavda kalmış olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte sınav günü gelemeyecek durumda hasta olanlar, bu durumlarını ertesi gün yazı ile mektebe bildirirlerse ikmal sınavlarına girmeye hak kazanmaktadır. Mazeretlerini bildirmemeleri ya da bildirdikleri halde hasta olmadıkları anlaşılan öğrenciler, ikmal sınavlarına girememektedir. Eğitim öğretim yılının yarısında okulda bulunmayan öğrencilerin imtihan-ı umumiye girmeleri yasaktır. Dolayısıyla bu öğrenciler sınıfta kalmaktadırlar. Ertesi sene de sınıfta kalmaları durumunda eğer hastalık gibi geçerli mazeretleri varsa ve bunu kanıtlayabilirlerse bu öğrenciler okuldan

55 BOA. MF. İBT. 182/2, H. 25.08. 1324.
56 Şimşek, agm.., s. 100.
57 BOA, MF. MKT.,3/129, 10. C.1289.
58 BOA, MF. MKT.,13/110, 17. Ş. 1290.
59 BOA. MF İBT. 228/ 13, H. 24. 02. 1327.
60 Akyüz, *Türk Eğitim*..., s. 261.
61 BOA. MF. İBT. 251/27, H. 18.11.1327.
62 Mahmud Cevad, age., s. 314-315; Akyüz, *Türk Eğitim*..., s. 261-62.

atılmamakta ve bu öğrencilere bir sene daha hak tanınmaktadır.[63] İmtihan bilgilerini içeren cetveller, idare tarafından sınavın bitişinden en geç bir ay içinde üç nüsha halinde hazırlanmak zorundadırlar. Daha sonra bu cetvelleri mümeyyiz ve muallimlerle birlikte mühürledikten sonra bir nüshasını okulda saklamak üzere bırakıp diğer iki nüshasını ise Maarif Müdürlüğü'ne göndermektedir. Önemli bilgiler ihtiva eden ve düzenli bir şekilde oluşturulan bu cetvellerin örneklerine Osmanlı Arşivinde rastlanmış olup mektep ile ilgili bilgilerin oluşturulmasında oldukça faydalanılmıştır.

Mektepte bazı senelerde öğrenciler, eğitim öğretim dönemlerinde gösterdikleri başarı, kurallara uyma vb. konularda ödüllendirilmiş ve teşvik etmek amacıyla öğrencilere yıldız verilmiştir. Özellikle 1911-1912[64] ve 1912-1913 senesinde[65] öğrencilerin birinci sınıftan itibaren almış oldukları yıldızlar, imtihan cetvelinde detaylı olarak belirtilmiştir.

Tüm rüştiyelerde olduğu gibi Aziziye Rüştiye Mektebi'nde de genel tatil ağustosun ilk gününden üçüncü haftası sonuna kadar olup, Ramazan ayının üçüncü haftası sonundan Şevval ayının birinci haftası sonuna kadar beş gün, Kurban Bayramı için yedi gün, cuma ve kandil günleri ile padişahın doğum ve cülus yıl dönümlerinde öğrencilere tatil verilmiştir. Derslerin başlama saati, bölgelerin iklim ve havasına göre değişirken dersin bitişi genel olarak ikindi vaktinden sonradır.[66]

Aziziye Rüştiye Mektebi'nde teftişin yapılıp yapılmadığı ile ilgili bir bilgiye ulaşamasak da 1898-1900 yıllarında Sivas Maarif Müdürlüğü'nün belirlemiş olduğu müfettişlerin, Sivas'a bağlı kazalarda teftişler yaptığı, maarif durumunu incelediği ve teftiş raporlarında belirtilen eksikliklerin tamamlandığı görülmektedir.[67] Aziziye'de bulunan mektepte de teftişin yapılmış olması muhtemeldir. Çünkü Maarif Nezareti, ülkedeki rüştiye mekteplerinde eğitimin başarılı bir şekilde sürdürülmesi için teftişe oldukça önem vermekteydi. Hatta bununla ilgili Teftişat Hakkında Talimat yayımlamış, kaza ve nahiyelerde bulunan okul binalarının uygunluğunu, ders kitapları ile araç ve gereçlerin kontrolünü, derslerin yeni usule göre anlatılıp anlatılmadığını, sağlıkla ilgili problemlerin olup olmadığını denetlemişlerdir.[68]

MUALLİM DURUMU

Rüştiye mekteplerinde eğitim öğretimde önemli yenilikler söz konusu olmuş ise de bunların başarılı bir şekilde hayata geçirilmesi yeni usul bilen muallimler ile mümkündü. Devlet adamları, yeni açılan okulların kalkınmasında muallimlerin ne denli önemli olduklarını bildikleri için 1848 yılında erkek öğretmen okulu Darülmuallimin, 1870 yılında kız öğretmen okulu Darülmuallimat'ı açmıştır. Sadece açmakla kalmamış bu mektepleri özellikle Darülmuallimini vilayet ve sancaklara da yaymıştır. Vilayet ve sancak merkezlerinde bulunan rüştiye mekteplerinin muallim ihtiyacı başarılı bir şekilde karşılanmış

63 Mahmud Cevad, age., s. 302; Sevim Ceylan, *Osmanlı Devleti'nin Son Dönemine Ortaöğretim (1876-1920)*, Kahramanmaraş Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2012, s. 91.

64 BOA. MF. İBT. 402/19, H. 29.11.1330.

65 BOA. MF. İBT.402/19, H. 29.11.1330.

66 Ünal, age., s. 15-19.

67 BOA. MF. MKT. 442/39, H. 25.11.1316; BOA. MF. MKT. 507/9, H. 9. 02. 1318.

68 Şimşek, agm.. s. 90.

ise de kazalarda yeni usul bilen muallimlerin görevlendirilmesi biraz sancılı olmuştur. Zorluklar Aziziye Rüştiye Mektebi'nde de yaşanmıştır. Mektebe her ne kadar Darülmuallimin şahadetnameli muallim tayin etmek öncelikli olsa da çoğu zamanlar bulamamıştır.[69]

Rüştiye mekteplerinde dört muallim ile eğitim gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Muallim-i evvel, muallim-i sani ve muallim-i salis rütbeli muallimler dışında mekteplerde bir de hat muallimi bulunmaktadır. Rüştiyelerin idareleri muallim-i evvellerin sorumluluğuna bırakılmıştır. Muallim-i evveller, maarif müdürünün ve mahalli mülki amirinin kontrolü altına alınmıştır.[70] Ancak Aziziye Rüştiye Mektebi'nde durum bu şekilde olmamıştır. Mektebe üç muallim ve bir bevvap görevlendirilmesi gerekirken bazı zamanlarda mektepte bir veya iki muallimin bulunduğu olmuştur.[71] Örneğin; 27 Mart 1865 tarihinde mektebe 400 kuruş maaşla Mustafa Nuri Efendi ve Farisi, Hesap hocalığına Mehmet Tevfik Efendi ve Hat, Sülüs ve Rika hocalığına 200 kuruştan Mehmet Ali Efendi tayin edilmiş. Bevvablığa 100 kuruş maaşla Beşir Efendi görevlendirilmiş. Ancak şimdilik mektebe bir muallim ve bir bevvap tayin edilmesinin yeterli olacağına karar verilmiş, diğer muallimlerin görevlendirmeleri iptal edilmiştir.[72] Bu durum ilk yıllara özgü olmayıp sonraki yıllarda da yaşanmış, özellikle öğrenci sayısının az olması nedeniyle mektepte muallim sayısı düşürülmüştür. 1887 senesinde mektepte mevcut öğrencisi sayısının yirmi-otuz olmasından dolayı mektebin muallim-i evvel ile idaresi yeterli görülmüş, muallim-i sani görevinin iptali ve maaşının durdurulması istenmiştir.[73] Hatta 1908 yılında Aziziye Rüştiye Mektebi'nin muallim-i evveli Mustafa Efendi, muallim-i sani Ali Sami Efendi, Hat muallimi Ali Sami Efendi, bevvab yine Ali Sami Efendi görevlendirilmiştir.[74] Bu durum bizlere eğitimin mektepte sadece iki muallim tarafından yürütülmekte olduğunu hatta muallimin bevvab olarak da görev yaptığını göstermektedir. Oysa eğitimin bir iki öğretmen tarafından yürütülmesi eğitim seviyesinin istenilen düzeye erişilmesindeki en büyük engel idi.

Maarif Nezareti, öğrencilerin devamlarına önem verdikleri gibi muallimlerin devamlarına da önem vermekteydi. Aziziye Rüştiye Mektebi'nde de muallim ve diğer personelin bazı dönemlerde 3 aylık devam-devamsızlık cetvelleri düzenli bir şekilde oluşturulmuş ve Maarif Müdürlüğü'ne gönderilmiştir. Bu cetveller, bizlere mektepte görev yapan muallim ve personellerin 3 ay boyunca devam durumları ile ilgili bilgiler vermektedir. Ayrıca cetvelde mektebin talebe mevcudunun yanı sıra 3 ay boyunca mektebi terk ve yeni kayıt sayılarına da ulaşmak mümkündür. Buna bir örnek verecek olursak; Mektebin Haziran 1902 tarihi devam cetveli aşağıdaki gibidir;[75]

69 BOA. MF. MKT. 93/101, H. 25.07.1304.
70 Mahmud Cevad, age., s. 297-320.
71 BOA. MF. İBT. 162 /1, 17.03.1303.
72 BOA. MVL. 718/63; H. 16.10.1283.
73 Bu yıl muallimin evvel Hasan Saib Efendi 600 kuruş alırken muallim-i sani görevini yapan Mustafa Efendi 320 kuruş almaktadır. BOA. MF. MKT. 93/101, H. 25.07.1304.
74 BOA. MF. İBT. 225/25, H. 13. 02.1327.
75 BOA. MF. İBT. 122/22, H. 07.04.1320.

Tablo 2: Aziziye Rüştiye Mektebi'nin Muallim Devam Cetveli -1902

Muallimin İsmi	Mart Ayı		Nisan Ayı		Mayıs Ayı	
	Devam Günleri	Devamsız	Devam Günleri	Devamsız	Devam Günleri	Devamsız
Muallim-i evvel Ali Rıza Efendi	21	-	20	-	21	-
Muallimi-sani Mehmet Bahaeddin Efendi	21	-	20	-	21	-
Muallim-i hat İbrahim Efendi	21	-	20	-	21	-
Bevvab Mehmet Raif Efendi	21	-	20	-	21	-
	Öğrenci sayısı		Öğrenci sayısı		Öğrenci sayısı	
Üçüncü Sınıf	9		9		9	
İkinci Sınıf	19		19		19	
Birinci Sınıf	32		32		32	
Toplam	60		60		60	
	Terk	Yeni kayıt	Terk	Yeni kayıt	Terk	Yeni kayıt
	4	0	0	2	0	2
Toplam öğrenci sayısı	56		58		60	

Aziziye Rüştiye Mektebi'nde muallimlerin sicil evrakları da Maarif Müdürlüğü'ne gönderilmekteydi. Ayrıca muallimlerin, mesai saatlerinde mektepte bulunmaları zorunlu olup, okul müdürünün izni olmaksızın hiçbir sebeple derslerini terk edemezlerdi. Eğer terk ederlerse maaşlarından, o derse düşen maaş miktarı kesilirdi.[76] Muallimlerin izinleri de bir takım prosedürlere tabi idi. Muallimlerin izin talepleri, Maarif Nazırlığı ve Sivas Maarif Müdürlüğü tarafından mektebin durumu ve izin nedenleri dikkate alınarak değerlendirilmekteydi.[77]

Aziziye Rüştiye Mektebi'nde muallimler ile ilgili dikkat edilen bir konu da muallimlerin hal ve hareketleri olmuştur. Maarif Nezareti, muallimlerin hal ve hareketleri hakkındaki şikayetlere önem vermiş ve şikayet edilen muallimlerin başka rüştiye mektebine nakilleri istemiştir.[78] 1903 senesinde Aziziye Kazası Rüştiye Mektebi'nde muallim-i sani Bahaddin Efendi hakkında şikayetler söz konusu olmuş ve muallim vilayet dahilinde uygun bir rüştiyeye nakledilmiş ve uyarı almıştır.[79] Muallim bulma noktasında sıkıntılar yaşandığından uygunsuz davranışları görülen muallimlerin meslekten el çektirilmediği, sadece yerlerinin değiştirildiği görülmektedir. Yine mektepte vazifesini layıkıyla yerine getiremeyen muallimler de mektepten uzaklaştırılmış ve yerine başka bir muallim tayin edilmiştir.[80]

76 Mahmud Cevad, age., s. 299.
77 BOA. MF. MKT. 718/ 63, H. 19.04.1321.
78 BOA. MF. MKT. 705/ 23, H. 20.02.1321.
79 BOA. MF. MKT. 706/23; 22.02.1321.
80 BOA. MF. MKT. 23/121, H. 27. 11. 1291.

Muallimlerin tayin durumunu incelediğimizde muallimlerin, istedikleri yere tayin talebinde bulunduğunu görmekteyiz. Ancak bu tayinin gerçekleşmesi için o mektepte açık kadronun olması gerekmektedir. Aksi taktirde muallimlerin tayin başvuruları reddedilmiştir.[81] Aziziye Rüştiye Mektebi'nde muallimler arasında becayiş uygulaması da bulunmaktadır. Uygun koşullar altında yapılan becayişlerde muallimlere harcırah verilmiştir.[82] Mektepte bu konuda dikkat çeken durumlardan birisi de, halkın Maarif Meclisi'ne becayişi yapılacak muallimin vazifesinde bırakılması için dilekçe yazması ve dilekçenin dikkate alınarak muallimin vazifesinde bırakılması olmuştur.[83] Bu gelişme bizlere halkın maarif ile ilgili taleplerine önem verildiğini ve halk taleplerinin durumu değiştirmede ne denli etkili olduğu göstermektedir.

Mektepte sağlık problemleri olan muallimlere öncelik verilmiş ve tedavisi için gerekli ortam sağlanmıştır. Örneğin 1904 senesinde mektebin muallimi-i evveli Ali Rıza Efendi'nin sağlık problemleri bulunduğu ve havasına uyum sağlayamadığı için başka bir muallimle becayişi yapılacağı ve bu süre içerisinde tedavisi için Dersaadet'e gönderileceği, yerine de 3 ay süreyle vekil muallim tayin edileceği bildirilmiştir. Ancak tedavisi uzun süren Ali Rıza Efendi memuriyet yerine dönemeyince tayini tedavisini sürdürdüğü Dersaadet'e alınmış[84] ve birikmiş maaşları kendisine ödenmiştir.[85]

Mektep kayıtlarında emekliye ayrılan muallimlere rastlamak mümkündür. Emeklilik işlemlerin gerçekleştirilmesi için muallimin daha önce çalıştığı birimler ve çalıştığı yıllar, aldığı maaşın belirtildiği bir cetvel hazırlanmıştır.[86]

AZİZİYE İBTİDAİ MEKTEPLERİ

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri varlığını sürdüren, kız ve erkek çocukların ilk eğitimini aldığı sıbyan mektepleri, 16. yüzyıla kadar toplumun ihtiyaçlarını karşılayabilmiş ancak bu dönemden sonra değişen şartlara ayak uyduramaz hale gelmişti. Ezbere dayalı bir eğitimin ve ağırlıklı olarak dini bilgilerin verildiği bu mektepler, orta öğretim kurumu olan rüştiye mekteplerine öğrenci yetiştirmede yetersiz kalmıştı. Dönem dönem bu mekteplerde düzenlemeler yapılmış ise de mekteplerin ulemanın ve medreselerin etkisinde olması sebebi ile tam sonuç alınamamıştı.[87]

Tanzimat döneminde eğitim alanında yaşanan modernleşme ve sistemli pedagojik arayışlar, 1872 yılından itibaren ibtidai ismiyle yeni bir okullaşma tipinin gündeme gelmesine neden olmuş ve İstanbul'da Nuruosmaniye Camii içerisinde ilk ibtidai mektebi açılmıştır. Bu mektebin sayıları ülke genelinde arttırılmaya çalışılmıştır. Ancak bu durum sıbyan mekteplerine dokunulmadan yapıldığı için ülkede iki tip ilkokulun varlığına neden olmuştur. Bunlardan birincisi eski usulde eğitim verirken ikincisi usul-i cedide (yeni usul) yöntemini uygulamıştır. Maarif Nezareti, bu ikiliği kaldırmak için 1882 yılından

81 BOA. MF. İBT. 2/76, H. 01.03.1290.
82 BOA. MF. İBT. 26/53, H. 05.04.1308.
83 BOA. MF. İBT. 124/84, H. 02.06.1320.
84 BOA. MF. İBT. 152/56, 26.07.1322; BOA. MF. İBT 165/71, H. 19.06.1323.
85 BOA. MF MKT. 885/39, H. 03.08.1323.
86 BOA. ŞD 1067/28 H 17.11.1325.
87 Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, MEB Yayınları, İstanbul 1992, s. 1-9.

sonra ağırlığı ibtidai mekteplerine vermiş, bazı sıbyan mekteplerini ibtidai mektebine dönüştürmüştür. Bu tarihten sonra devlet salnamelerinde ve vesikalarda da ibtidai mektebi geçmektedir.[88]

İlköğretimin her türlü masrafı, Nizamname'nin 4. ve 198. maddelerinde belirtildiği gibi halka bırakılmıştır. Mekteplerin inşası başta olmak üzere onarımı ve muallim maaşları o mahalle ya da köy tarafından karşılanması kararlaştırılmıştır. Ancak bu şekilde ilköğretimin ıslahının ve yayılmasının mümkün olmayacağından 1872 yılında öşrün öşrü nisbetinde olmak üzere, ilköğretim için bir maarif vergisi konulmuştur. Bu yolla elde edilen gelirin ilköğretim için yeterli kaynak oluşturamaması sonucu bu düzenleme 1882 yılında kaldırılmıştır. 1913 yılına kadar mekteplerin masrafları; köy ve mahallelerde hayır işleri için ayrılmış avarız, hayır işlerine vasiyet edilen emlak ve akar, mahalle kararıyla toplanan yardımlar, varisi olmayan mal ve paralar, öğrencilerden alınan ücret ve aidat, bölgedeki evkaf-ı münderise gibi kaynaklardan belirsiz ve düzensiz bir şekilde karşılanmaya çalışılmıştır.[89] 1913 yılında çıkarılan Tedrisat-ı İbtidaiyye Kanun-ı Muvakkatı ile ilköğretimin tüm masraflarının yine halk tarafından karşılanacağı kararlaştırılmıştır.[90] Bu durum ilköğretimleri tesis, ıslah ve gelişim yönünden olumsuz etkilemiştir. Gelir kaynağı bulabilen bölgelerde ilköğretim gelişip, sayıları artarken bulamayan bölgelerde durum tam tersi olmuştur.

İbtidai mektepleri, 1892-1893 yılından itibaren taşrada önemli bir ilerleyiş göstermiştir. Yurt genelinde olduğu gibi Sivas vilayetinde de ibtidai mekteplerinin açılışına önem verilmiş, 1880 yılında Sivas'ta bir kız bir erkek olmak üzere iki ibtidai mektebinin yapımına başlanmıştır.[91] Sivas'ın kaza ve nahiyelerinde ibtidai mekteplerinin açılması bina, öğretmen, program vb. sebeplerden dolayı zor olmuş ise de Aziziye kazasındaki ibtidai mektepleri, açılışı ve gelişimi ile önemli bir başarı göstermiştir.

1870 yılında Aziziye'deki sıbyan mektep sayısı 15 (198 öğrenci)[92] olup kazada ibtidai mekteplerinin açılmaya başlaması ile 1890 yılında toplam ilkokul sayısı 76 olmuştur.[93] 1897 yılında Aziziye kazasına bağlı Viranşehir, Kaynar, Köyyeri, Toklar ve Han nahiyelerinde birer ibtidai mektebi açılmıştır.[94] Halk tarafından inşa olunan bu mektepler, 1899 yılında eğitim öğretimini başarılı bir şekilde sürdürmektedir.[95] 1903 yılına gelindiğinde Sivas sancağının kazalarında ve nahiyelerinde bulunan ibtidai mekteplerinin toplam sayısı 451 olup bunlardan 36 tanesi Aziziye kazasında bulunmaktadır.[96] Ayrıca Arşiv kayıtlarında 1908 yılında Yahyabey Mezarı Karyesi İbtidai Mektebi'ne tayin edilen muallimin memuriyetinin tasdik

88 Koçer, age., s.128; Ergin, age., s.390; Kodaman, age., 65-69; Akyüz, *Türk Eğitim*..., s. 251-52.

89 Kodaman, age., s. 157; Aziz Berker, *Türkiye'de İlk Öğretim*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1945, s. 91.

90 "Tedrisat-ı İbtidaiyye Kanun-ı Muvakkati", Matbaa-i Amire, İstanbul, 1329, 15. Madde

91 Kodaman, age., s. 79- 83.

92 Sivas Vilayeti Salnamesi 1287.

93 Sivas Vilayeti Salnamesi, 1308, s.122-23; Fikri Karaman, *Salname-i Vilayet-i Sivas (1308/1890) (Sivas, Amasya, Tokat ve Karahisar-ı Şarki),* Sivaslılar Eğitim, Kültür ve Yardımlaşma Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 101.

94 SNMU, 1319, s. 694.

95 BOA. MF. MKT. 455/15, H. 05.03.1317.

96 Sivas Vilayeti Salnamesi, 1321, s. 241.

edilmesi[97] ve 1913-1914 yılında Bağlıca karyesindeki İbtidai Mektebi'nde imtihanın yapılması[98] ile bu karyelerde de ibtidai mektebinin bulunduğu ve eğitim öğretimini sürdürdüğü bilinmektedir.

Ekonomik nedenlerden dolayı taşradaki ibtidai mekteplerde eğitim, genelde idareten satın alınan veya kiralanan konaklarda yapılmıştır. Bu durum uzun yıllar devam etmiştir.[99] Aziziye'de açılan ibtidai mektep binaları ile ilgili tam bilgiye ulaşamasak da binaların tamiri, masrafı, kirası vb. durumların yaşanması burada da eski yapıların mektep binasına dönüştürüldüğünü veya uygun bir yapının kiralandığını göstermektedir.

Aziziye'deki ibtidai mekteplerinin öğrenci durumu ve eğitim öğretim durumu ise aşağıdaki gibidir;

ÖĞRENCİ DURUMU

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile öğrenim çağındaki çocuklara ilkokula devam etme mecburiyeti getirilmiş, bu mecburiyet erkekler için 6-10, kızlar için 7-11 yaşları olarak belirlenmişti.[100] Bir mahalle veya köyde iki sıbyan mektebi varsa bunlardan birisi kızlara ayrılması yoksa yeni bir mektep açılıncaya kadar kızların da erkeklerin gittiği sıbyan mektebine gitmesi ancak erkeklerden ayrı bir sırada oturması kararlaştırılmıştı. Nizamname yayınlandığında ilkokul olarak sadece sıbyan mektebi bulunduğundan sıbyan mektebi ifadesi kullanılmış ancak 1872 yılında ibtidai mektebinin de ilkokul olarak açılması ile ibtidai mekteplerinde de nizamnamenin bu maddeleri uygulanmıştır.

Nizamnamede ilkokul için belirlenen bu kurallar, bütün ibtidai mekteplerinde özellikle taşrada birebir uygulanmamıştır. Nitekim Aziziye'de bulunan ibtidai mekteplerinde öğrenim gören öğrencilerin yaş aralığı 5-18'dir.[101] Ayrıca bu mekteplerde öğrenim gören öğrencilerin hepsi erkektir. Kız çocukları için kasabada bir ibtidai mektebi açılmadığı gibi kızların, erkeklerin gittiği mekteplere alınmadığı da görülmektedir. İbtidai mekteplerinin öğrenim süresi üç senedir. Ancak Aziziye'deki ibtidai mekteplerinde öğrenim süreleri farlılıklar göstermektedir. Bazı ibtidai mekteplerde sadece üç sınıf[102]oluşturulurken bazılarında üç sınıf ve ihtiyat sınıfı[103] oluşturulmuştur. Bazı mekteplerde ise sadece birinci sınıf ve ihtiyat sınıfı[104] veya birinci, ikinci sınıf ve ihtiyat sınıfı[105] oluşturulmuştur. İhtiyat sınıfı bir nevi ibtidai mektebine hazırlık olarak faaliyet göstermiş, burada okuma yazma ve dini bilgiler öğretilmiştir.[106] Mektebe kaydolacak nitelikli öğrencinin bulunamayışı ve muallim eksikliği bu sınıfların açılmasının en önemli sebebidir. Kazadaki

97 BOA. MF. MKT. 1004/2, H. 20.05.1325.
98 BOA. MF. İBT. 502/3, H. 10.07.1332.
99 Ergin, age., s. 262-263.
100 Işın Çakan, "Cumhuriyet Döneminde İlköğretimin Finansman Sorunu ve Mektep Vergisi Uygulaması", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları,* 1 (2), 2002, s. 85-88.
101 BOA. MF. İBT. 445/23 H. 28. 08. 1331.
102 BOA. MF. İBT. 211/9, H. 14.06.1326.
103 BOA. MF. İBT. 386/67, H. 19.08.1330.
104 BOA. MF. İBT. 212/70, H. 03.07.1326.
105 BOA. MF. İBT. 502-3, H. 10.07.1332.
106 BOA. MF. İBT. 502/3, H. 10.07.1332.

ihtiyat sınıflarının öğrenci sayıları, nahiye ve karyelerdeki ibtidai mekteplerin ihtiyat sınıf mevcutlarından daha fazla olmuştur.[107]

Aziziyedeki ibtidai mekteplerinde eğitim öğretim gören öğrencilerin kayıtlı oldukları yer çoğunlukla; Sivas, Aziziye, Kaynar, Köyyeri, Gürün, Kayseri, Mamüratülaziz, Pazarviran, Han, Besrek, Söğütlü, Darende, Bünyan, Karaboğaz, Taşlıgeçit, Altıkesik, Divriği, Alamescit, Günağılı, Viranşehir, Köprü, Tokat'tır.[108]

Aziziyedeki ibtidai mektepleri ve bu mekteplerdeki öğrenci sayıları ise şu şekildedir;

Aziziye merkez kazada bulunan Mazhariye İbtidai Mektebi'nde 1907-1908 senesinde toplam 42 öğrenci bulunmaktadır.[109] Aziziye Kazası İbtidai Mektebi'nde 1912-1913 senesinde 137 öğrenci eğitim görmektedir.[110]

Aziziye kazasına tabi Toklar nahiyesindeki Hamidiye İbtidai Mektebi'nin 1907-1908 senesindeki toplam öğrenci sayısı 47'dir.[111]

Han diğer ismiyle Pazarviran nahiyesindeki Hamidiye İbtidai Mektebi'nde 1907-1908 senesinde birinci sınıf ve ihtiyat sınıfı bulunmaktadır. Birinci sınıfta 6, ihtiyat sınıfında ise 18 öğrenci vardır.[112]

Aziziye kazasının Viranşehir nahiyesindeki Hamidiye İbtidai Mektebi'nde 1907-1908 senesinde 30 öğrenci eğitim öğretim görmektedir.[113] Köyyeri diğer ismiyle Sarız nahiyesindeki Hamidiye İbtidai Mektebi'nde 1907-1908 senesindeki öğrenci sayısı 33'tür.[114] Aynı nahiyenin İbtidai Mektebi'nde 1911-1912 senesinde eğitim gören öğrenci sayısı 26,[115] 1912-1913 senesindeki öğrenci sayısı ise 34'tür.[116]

Aziziye kazasının Kaynar Nahiyesi İbtidai Mektebi'nde 1908-1909 senesinde toplam 53 öğrenci[117] vardır. 1911-1912 senesinde ise öğrenci sayısı 41'e düşmüştür.[118]

Bağlıca Karyesi İbtidai Mektebi'nin 1913- 1914 senesindeki öğrenci sayısı ise 18'dir.[119]

Görüldüğü gibi Aziziyedeki ibtidai mekteplerinde öğrenci sayıları kazada ve nahiyelerde farklılıklar göstermektedir. Bunun sebebi ise kazada nahiyeye nazaran öğrenim çağına gelmiş çocuk sayısının fazla olması ve ailelerin eğitime daha fazla zaman ayırması olabilir. Nitekim 1913-1914 yılında kazadaki iki mektebin öğrenci sayısı 164 olup bu yıl zorunlu eğitim çağındaki erkek çocuklarının sayısı 167, kız

107 BOA. MF. İBT. 386/67, H. 19.08.1330; BOA. MF. İBT. 445/23 H. 28. 08. 1331.
108 BOA. MF. İBT. 436/ 18, H. 18.07.1331; BOA. MF. İBT. 436/19, H. 18.07.1331; BOA. MF. İBT. 178/79/ H. 22.05.1324.
109 BOA. MF. İBT. 215/83, H. 22.09.1326.
110 BOA. MF. İBT. 436/ 18, H. 18.07.1331; BOA. MF. İBT. 436/19, H. 18.07.1331.
111 BOA. MF. İBT. 211/9, H. 14.06.1326.
112 BOA. MF. İBT. 212/70, H. 03.07.1326.
113 BOA. MF. İBT. 215/57, H. 5.08.1326.
114 BOA. MF. İBT. 215/64, H. 10.09.1326.
115 BOA. MF. İBT. 385/2 H. 05.08.1330.
116 BOA. MF. İBT. 445/23 H. 28. 08. 1331.
117 BOA. MF. İBT. 178-79/ H. 22.05.1324.
118 BOA. MF. İBT. 386/67, H. 19.08.1330.
119 BOA. MF. İBT. 502/3, H. 10.07.1332.

çocuklarının sayısı ise 139'dur.[120] Bu mekteplere sadece erkek çocuklar alındığından kazadaki erkek çocuklarının neredeyse tamamı ibtidai eğitimi aldığı görülmektedir.

EĞİTİM ÖĞRETİM

Maarif Nezareti, ibtidai mekteplerinin sayılarını ülke genelinde arttırmakla kalmamış aynı zamanda bu mekteplerin eğitim öğretimini başarılı bir şekilde devam ettirmesi için önemli bir uğraş vermiştir. Özellikle ülkedeki azınlık mekteplerinde eğitimin iyi olması ve gayrimüslim çocukların başarılı bir eğitim alması, Maarif Nezareti'ni Müslim mektepleriyle daha yakından ilgilenmeye, ders programlarını dönemin koşulları doğrultusunda sık sık düzenlemeye zorlamıştır. Bu bağlamda 1887 yılında taşra ilkokullarını ele alan Maarif Komisyonu; bu mekteplerde çoğunlukla köy imamlarından oluşan öğretmen kadrolarının düzenlenmesini, yeni usul ile eğitim verilmesini, ders programlarının özenli bir şekilde oluşturulmasını sağlamış. Çocukların anlamakta zorlandığı dersleri programdan çıkarmıştır. İbtidai mektebinden sonra eğitime devam etmeyen kişiler için çiftlikte, zanaatta işlerine yarayacak derslerin konulmasını ve hatta bu derslerin zorunlu olmasını istemiştir. Ayrıca ibtidai mekteplerinin tahsil süresinin dört yıl olmasını, mekteplerin öğretmen ihtiyacını karşılamak için de vilayet merkezlerinde bir öğretmen okulunun açılmasını kararlaştırmıştır.[121] İbtidai mekteplerinin eğitim öğretimini kaliteli hale getirmek, eğitimin devamlılığını sağlamak için yapılan bütün bu çalışmaları, düzenlenen programları, Aziziye'deki ibtidai mekteplerinde de görmek mümkündür.

1907-1908 yılında Aziziye'deki Mazhariye İbtidai Mektebi'nde verilen dersler; Elifba-yı Osmani, Kuran-ı Kerim, Tecvid, Ulum-u Diniyye, Ahlak, İlm-i Hal, Sarf-ı Osmani, İmla-i Türki, Kıraat, Hesap, Coğrafya, Tarih-i Osmani, Sülüs, Rika, Hüs-ü Hat olmuştur.[122] Sonraki yıllarda da ders programlarının ıslahına devam edilmiştir. 1912-1913 yılında Aziziye İbtidai Mektebi'nin ders programı aşağıdaki gibidir;

Tablo 3: Aziziye Mekatib-i İbtidai Ders Programı (1912-1913)[123]

1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf
Kuran-ı Kerim	Kuran-ı Kerim	Kuran-ı Kerim
Ulum-ı Diniyye	Tecvid	Tecvid
Kıraat	Ulum-u Diniyye	Ulum-u Diniyye
İmla	Kıraat	Malumat-ı Ahlak
Hesap	İmla	Malumat-ı Fenniye
Sülüs	Hesap	Sarf-ı Osmani
Rika	Coğrafya	İmla
	Tarih	Kıraat

120 Alkan, age., s. 200 .
121 Kodaman, age., s. 76, 80-87; Mahmud Cevad, age., s. 314-321.
122 BOA. MF. İBT. 215/83, H. 22.09.1326.
123 BOA. MF. İBT. 436/ 18, H. 18.07.1331; BOA. MF. İBT. 436-19, H. 18.07. 1331.

1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf
	Sülüs	Hesap
	Rika	Coğrafya
		Tarih
		Sülüs
		Rika

Tablodaki derslere baktığımızda İstanbul ile taşradaki ibtidai mekteplerinde hemen hemen aynı programların uygulandığı, önemli bir farkın gözetilmediği görülmektedir.[124] Fakat bu program aynı zamanda bizlere öğrenim süresi dört yıla çıkarılması kararlaştırılan ibtidai mekteplerinin taşrada üç sınıf şeklinde devam ettiğini, çiftlik, zanaat ile ilgili derslere bütün mekteplerde yer verilmediğini de göstermektedir.

Kaynar Nahiyesi İbtidai Mektebi[125], Toklar nahiyesi Hamidiye İbtidai Mektebi[126], Köyyeri nahiyesindeki Hamidiye İbtidaiye Mektebi[127], Sarız Nahiyesi İbtidai Mektebi'nde uygulanan ders programı ile kazada uygulanan ders programı birbirine yakındır.[128] Bu mekteplerin ihtiyat sınıflarında ise sadece Kuran-ı Kerim, Elifba, İmla, Hesab-ı Zihni[129] gibi okuma yazma ve dini bilgiler dersleri verilmiştir. Aziziye'deki ibtidai mekteplerde verilen derslerde dönem dönem değişikliklere gidilse de öncelik her zaman Osmanlı harflerinin kolay öğrenilmesi ve Osmanlı imlasının ıslahı olmuştur. Özellikle nahiyelerdeki ders programlarında öncelikle okuma yazma, namaz sureleri ve birazda aritmetik öğrenmek amaçlanmış, bununla ilgili derslere ağırlık verilmiştir.

Aziziye'deki ibtidai mektebinde bulunan öğrenciler, rüştiye mektebinde olduğu gibi eğitim öğretim sonunda imtihana tabi tutulmuştur. Yapılan imtihanlar ve sonuçları, rüştiye mektebindeki gibi cetvel halinde detaylı ve düzenli olarak Maarif Müdürlüğü'ne gönderilmiştir. Arşiv kayıtlarında örneklerine rastladığımız bu imtihan cetvelleri çalışmamızda özenle incelenmiştir. Cetveller bizlere sınıf mevcutları, verilen dersler, alınan notlar ve notların değerlendirilmesi, öğrencilerin yaşları, mahalleri hakkında bilgiler vermektedir. Buna bir örnek verecek olursak; Aziziye kazasına tabi Viranşehir nahiyesindeki Hamidiye İbtidai Mektebi'nin 1907-1908 senesinde eğitim gören üçüncü sınıfın imtihan cetveli aşağıdaki gibidir;[130]

124 İstanbul'da uygulanan program için bakınız Kodaman, age., s. 87.
125 BOA. MF. İBT. 178-79/ H. 22.05.1324.
126 BOA. MF. İBT. 211/9, H. 14.06.1326.
127 BOA. MF. İBT. 215/64, H. 10.09.1326.
128 BOA. MF. İBT. 385/2 H. 05.08.1330; BOA. MF. İBT. 445/23 H. 28. 08. 1331.
129 BOA. MF. İBT. 445/23, H. 28. 08. 1331; BOA. MF. İBT. 212/70, H. 03.07.1326.
130 BOA. MF. İBT. 215/57, H. 5.08.1326.

Tablo 4: Viranşehir Nahiyesi Hamidiye İbtidai Mektebi (1907-1908 senesi- üçüncü sınıf) İmtihan Cetveli

	Mahal-i Vilayet	Yaşı	İsmi	Dersler													
				Kuran-ı Kerm	Tecvid	Malumat-ı Diniyye	Ahlak	İmla	Kıraat	Sarf-ı Osmani	Coğrafya	Tarih-i Osmani	Hesap	Sülüs	Rika	Yekun	Açıklama
1	Aziziye	13	Ahmet Efendi	10	10	10	10	10	10	9	10	10	10	10	9	118	Aliyyülala
2	"	10	Mezda Efendi	10	10	10	10	10	10	9	9	9	10	10	9	116	"
3	"	11	Ali Efendi	10	10	10	10	10	10	8	9	9	10	10	9	115	Ala
4	"	11	Aziz Efendi	10	10	10	10	10	8	7	8	8	10	10	7	108	K. Ala
5	"	10	İsmail Efendi	10	10	10	10	10	8	6	5	5	4	8	4	90	Rika ve Hesaptan İkmale kalmıştır.
6	"	13	Aziz Efendi	10	10	10	10	10	4	4	3	4	3	7	4	79	"
7	"	10	Hamid Efendi	10	10	10	10	10	4	4	3	4	3	7	4	79	"
8	"	12	Hacı Efendi	10	10	9	8	8	7	8	4	3	3	4	4	78	Sınıfında ibka
9	"	11	Şem-seddin Efendi	10	8	8	8	7	7	3	3	2	3	4	2	65	"
10	"	8	Nuri Efendi	10	8	8	7	6	7	3	2	2	3	3	2	61	"
11	"	11	Ömer Efendi	10	8	7	7	6	5	3	2	2	3	2	2	56	"
12	"	13	Hasan Efendi	10	8	6	6	5	4	3	2	2	3	2	1	52	"

Aziziye kazası ve nahiyelerindeki ibtidai mekteplerinde yapılan imtihan cetvellerini incelediğimizde sınıf tekrarı yapan, imtihana girmeyen öğrenciler olduğu gibi ikmale kalan (günümüzdeki bütünleme)

ve mektepten ihraç edilen öğrenciler de bulunmaktadır.[131] Son sınıf öğrenciler, mektepten Aliyyülala, ala, karibül ala derecelerinde mezun olmuşladır.[132]

Maarif Nezareti, ibtidai mekteplerinde sadece ders programlarına önem vermemiş, bu mekteplerde eğitim öğretimin başarılı bir şekilde yürütülmesi için yeni usul bilen muallimleri tayin etmeye de özen göstermişlerdir. Özellikle 1908 yılından itibaren taşrada açılan öğretmen okulu darülmuallimin ile ibtidai mekteplerinin muallim ihtiyacının karşılanması amaçlanmıştır.[133] Böylelikle eski usulle eğitim veren muallimlerin yerine yeni metotlarla eğitim verecek muallimler yetiştirilip ibtidai mekteplerinde görevlendirilmiştir.[134] Aziziye'de bulunan ibtidai mekteplerinde de bunun örneklerini görmek mümkündür.[135] Nitekim mekteplere yeni usul ile eğitim almış muallimlerin atanmasına öncelik verilmiş, atanan muallimlerin ehliyetnameleri kontrol edilmiştir.[136] Duruma örnek olarak 1906-1907 senesinde Aziziye kazasının Han Nahiyesi İbtidai Mektebi muallimliğine, darülmuallimin muallimlerinden Alaeddin Efendi'nin mektebe alınmasını gösterebiliriz. Burada şahadetname ve ehliyetnamesi olmayan yeni usule hakim olmayan bir muallimin darülmuallimine devam etmesi istenmiş ve boşalan yere darülmuallimin şahadetnamesine sahip olan Alaeddin Bey atanmıştır.[137] Böylece derslerin eski usuldeki gibi ezbercilik, düz anlatım ile değil öğrencilerin zihinlerini zorlayarak, keşfetmelerini sağlayarak, görsel materyal kullanılarak anlatılması amaçlanmıştır. Ayrıca Sivas Valisi Hüseyin Hilmi tarafından Dahiliye Nezareti'ne 28 Haziran 1897 tarihinde gönderilen yazıda; köy çocuklarının yeni tedrisat sistemine göre eğitim ve öğretimlerinin sağlanabilmesi için mekteplerde eski usul ile öğretmenlik yapan köy imamlarının zabit vasıtasıyla çağrılarak rüştiye mekteplerinde kursa tabi tutulduğu belirtilmiş. Vilayette açılan darülmuallimin ile de hem mekteplerin ihtiyacı olan kaliteli muallimler yetiştirileceği hem de köy çocuklarının yeni usule uygun şekilde eğitim alacağı ifade edilmiştir.[138] Derslerin verimli bir şekilde işlenmesi için Aziziye ibtidai mekteplerdeki öğrencilere dağıtılmak üzere Nezaret tarafından 1903 senesinde bazı kitap ve risaleler gönderilmiştir.[139]

Aziziye Rüştiye Mektebi'nde olduğu gibi ibtidai mekteplerinde de öğrencilerin ve muallimlerin mektebe devamına önem verilmiştir. Ancak yine de bu konuda pek çok sorunla karşılaşılmıştır. Nedeni belirtilmemiş olsa da mektebi terk eden öğrencilerin sayıları oldukça fazla olmuştur. Özellikle savaş yıllarında yaşanan askerî gelişmeler öğrencilerin ve muallimlerin mektebe devamını engellemiştir. Maarif Nezareti, bu durumu düzeltmek için her ne kadar 1908 yılında yürürlüğe giren bir düzenleme ile çocuk-

131 BOA. MF. İBT. 211/9, H. 14.06.1326; BOA. MF. İBT. 436/ 18, H. 18.07.1331; BOA. MF. İBT. 436-19, H. 18.07. 1331.
132 BOA. MF. İBT. 436/ 18, H. 18.07.1331; BOA. MF. İBT. 436-19, H. 18.07. 1331; BOA. MF. İBT. 215/64, H. 10.09.1326.
133 Akyüz, *Türk Eğitim*...,s. 310.
134 Mustafa Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ocak Yayınları, Ankara 1996, s. 275-86.
135 BOA. MF. MKT. 524/45, H. 13.05.1318.
136 BOA. MF. MKT. 869/237 H. 09.05.1323.
137 BOA. MF. MKT. 945/52, H. 15.06. 1324.
138 BOA. DH. TMIK. S. 11/38, H. 2.02.1315.
139 BOA. MF. MKT. 719/ 67, H.25.04.1321.

larını okula göndermeyen velilere bir takım cezalar belirlenmişse de savaş yıllarında bu durumu takip etmesi mümkün olmamıştır.[140]

İkinci Meşrutiyet döneminde rüştiye ve ibtidai mektepler ile ilgili önemli bir değişiklik yapılmıştır. 1913 yılında yürürlüğe giren Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkati ile rüştiye mektepleri ibtidai mektepler ile birleştirilmiş, ortaöğretimden çıkarılıp, ilkokul kademesine dahil edilmiştir. Böylece ilkokul, öğrenim süresi altı yıl olan merkez ibtidai şeklini almıştır. 1915 yılında yürürlüğe giren Mekatib-i İbtidaiyeye Mahsus Talimatname ile de bu mekteplerin genel amaçları ile bu okullarda okutulacak derslerin içeriği detaylı bir şekilde belirlenmiştir.[141] Mali düşüncelerle idadi okulu bulunan yerlerdeki rüştiyelerin tahsilatı kesilerek idadi binaların yapımına tahsis edilmiştir. Böylece pek çok rüştiye okulunun adı Devlet Salnamelerinden çıkarılmıştır. Bu durum rüştiye öğrenimine zarar vermemiş ise de rüştiye sayısının azalmasına neden olmuştur.[142] Aziziye kazasındaki mekteplerde bu gelişme ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanılmamış ise de kazada idadi mektebi bulunmadığından, buradaki rüştiye mektebi ve ibtidai mekteplerinin eğitime eskisi gibi devam etmiş olması muhtemeledir.

SONUÇ

Aziziye kazası (şimdiki ismi ile Pınarbaşı), Tanzimat Dönemi'nden itibaren eğitim alanında yaşanan gelişmelere kayıtsız kalmayan, çağın gereklilikleri doğrultusunda yeni açılan eğitim kurumlarını ve teşkilatını bünyesine alabilen önemli örneklerinden biri olmuştur. Kaza ve nahiyelerinde ortaöğretim kurumu olan rüştiye mektebi ve ilkokul kademesi olan ibtidai mekteplerinin açılışı ve gelişimi ile önemli bir başarı sağlanmıştır. Devlet bütçesinden maarife ayrılan tahsisatın çok sınırlı olmasından dolayı halkın kendi imkanlarıyla kazada mektep binalarını yaptırması ve masraflarını karşılaması ile hem maarife maddi olarak yardımda bulunulmuş hem de mekteplerin devamlılığı sağlanmaya çalışılmıştır.

Bununla birlikte süreç sorunsuz işlememiştir. Mali imkansızlıklar, öğretmenlerin nitelik ve nicelik bakımından yetersizlikleri, öğrenci temini ve devamlılığı Aziziye'deki eğitim kurumlarının temel sorunları olmuştur. Özellikle ilkokullarda savaş dönemi içinde yoksul halk, mektep masraflarını karşılamakta zorlanmıştır. Vilayet meclislerinin maarif katkısını toplamada yaşadığı güçlükler nedeniyle ilköğretim giderleri yeterli olarak karşılanamamış, muallim maaşları düzenli olarak ödenememiştir. Mekteplerde eğitim öğretimin başarılı bir şekilde yürütülmesi için önemli bir uğraş verilmiş ise de bu konuda en büyük problem muallim eksikliği olmuştur. Mekteplerde eğitim bazı dönemlerde bir veya iki muallim tarafından yürütülmüştür. Yeni usul bilen muallimlerin mektepte görevlendirilmesine önem verilmiş ancak eski usul ile ders işleyen muallimler de mektepte görevlendirilmiştir. Buna rağmen muallimlerin Maarif Nezareti'nden gelen ders programlarına uygun hareket etmelerine özellikle dikkat edilmiş, ders işleyiş yöntemleri, hal ve hareketleri denetlenmiştir.

140 Nurdoğan, a.g.t., s. 319-20; Şimşek, agm.., s. 94.

141 Akyüz, Türk Eğitim..., s. 297; Ergün, age., s. 297; "Tedrisat-ı İbtidaiyye Kanun-ı Muvakkati", Matbaa-i Amire, İstanbul, 1329.

142 Emel Demir Görür, "İnas Rüştiye Mektepleri: Yanya Hamidiye İnas Rüştiye Mektebi Örneği" Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8 (36), 2015, s. 314; İleri, a.g.t., s. 46.

Yaşanan Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve savaşın getirdiği sosyal, ekonomik sonuçlar, tüm ülkedeki eğitimi etkilediği gibi Aziziye'deki eğitim kurumlarını da etkilemiştir. Mekteplere nitelikli öğrenci temin etmede problemler yaşanmış ve ihtiyat sınıfları açılarak öğrenciler, mektebe hazır hale getirilmeye çalışılmıştır. Öğrenci sayılarının az olması, öğrencilerin mektebe devam etmemesi ve mezun sayısının yeterli olmaması da yaşanan diğer problemlerden olmuştur.

Netice itibariyle Aziziye kazası eğitimin geliştirilmesi için yoğun çabaların harcandığı, mekteplerin devamlılığının sağlanamadığı bir dönemde eğitimde yaşanan gelişmeleri bünyesinde toplamayı başarabilmiştir. Halkın yardımlarıyla kazada açılan rüştiye mektebi ve kaza, nahiye ve karyelerinde açılan ibtidai mektepleri ile bölgenin eğitimine önemli katkılar sağlamıştır.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA)

Sadaret-Mühimme Kalemi Evrakı (A.}MKT. MHM): 255/ 98.

Meclis-i Vala (MVL): 718/63.

Şura-yı Devlet (ŞD): 1067/28.

Dahiliye - Islahat (DH. TMIK. S) : 11/38.

Maarif-Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi (MF. İBT):

241/52; 43/82; 162 /1; 402/19; 35/37; 126/93; 182/2; 225/25; 231/ 88; 251/27; 122/22; 2/76; 26/53; 124/84; 152/56; 165/71; 228/ 13; 502/3; 445/23; 211/9; 386/67; 212/70; 502/3; 436/ 18; 436/19; 178/79; 215/83; 211/9; 215/57; 215/64; 385/2; 215/83.

Maarif-Mektubi Kalem (MF. MKT):

714/ 65; 3/129; 13/110; 442/39; 507/9; 93/101; 718/ 63; 705/ 23; 706/23; 23/121; 885/39; 455/15; 1004/2; 524/45; 869/237; 945/52; 719/ 67; 524/45; 945/52; 719/ 67.

2. Resmi Yayınlar ve Süreli Yayınlar

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi (MUN) metni Düstur I. Tertip, C. II, Matbaa-i Amire, İstanbul,

1289, s. 184-220.

Sivas Vilayeti Salnamesi, 1288, Sivas Vilayet Matbaası.

Sivas Vilayeti Salnamesi, 1300, Sivas Vilayet Matbaası.

Sivas Vilayeti Salnamesi, 1301, Sivas Vilayet Matbaası.

Sivas Vilayeti Salnamesi, 1308, Sivas Vilayet Matbaası.

Sivas Vilayeti Salnamesi, 1321, Sivas Vilayet Matbaası.

Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye, 1316, İstanbul, Matbaa-i Amire.

Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye, 1317, İstanbul, Matbaa-i Amire.

Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye, 1318, , İstanbul, Matbaa-i Amire.

Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye, 1319, İstanbul, Matbaa-i Amire.

Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye, 1321, İstanbul, Matbaa-i Amire.

Tedrisat-ı İbtidaiyye Kanun-ı Muvakkati, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1329.

3. Araştırma-İnceleme Eserler;

Akyıldız, Ali, "Maarif-i Umumiyye Nezareti", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 27, Ankara 2003, s.273-74.

Akyüz, Yahya, "Osmanlı Son Döneminde Kızların Eğitimi ve Öğretmen Faika Ünlüer'in Yetişmesi ve Meslek Hayatı" , Milli Eğitim, S. 143, , ss.12-13.

Akyüz, Yahya, Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1988'e), AÜ Eğitim Bilimleri Yayınları, Ankara, 1989.

Alkan, Mehmet Ö., Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2000.

Atuf, Nafi, Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme, Milliyet Matbaası, Ankara, 1930.

Ayas, Nevzat, Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi, Kuruluşlar ve Tarihçeler, MEB Yayınları, Ankara, 1948

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme, Bion Matbaa, İstanbul, 2014.

Berker, Aziz, Türkiye'de İlk Öğretim, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1945.

Ceylan, Sevim, Osmanlı Devleti'nin Son Dönemine Ortaöğretim (1876-1920) Kahramanmaraş Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2012

Çakan, Işın, Cumhuriyet Döneminde İlköğretimin Finansman Sorunu ve Mektep Vergisi Uygulaması, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, 1 (2), 2002, ss.85-127.

Çakmak, Biray-Gökçeoğlu, Buket, "Milas Kazası Erkek Rüştiye Mektebi" Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2016, Güz (25) ss. 41-64.

Darkot, Besim, "Sivas", Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi, C.X, Eskişehir 1997, ss. 569-577.

Eken, Galip, "Tarihten Günümüze Sivas Şehri", Sivas Kültür Envanteri, C. 1, Sivas 2011.

Ergin, Osman Nuri, Türkiye Maarif Tarihi, Eser Yayınları, İstanbul, 1977.

Ergün, Mustafa, II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914), Ocak Yayınları, Ankara 1996.

Gülünay İleri, Semra, II. Abdülhamid Dönemi'nde Sivas'ta Eğitim, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2017.

Görür, Emel Demir "İnas Rüştiye Mektepleri: Yanya Hamidiye İnas Rüştiye Mektebi Örneği" Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8 (36), 2015, ss. 311-322.

Karaman, Fikri, Salname-i Vilayet-i Sivas (1308/1890) (Sivas, Amasya, Tokat ve Karahisar-ı Şarki), Sivaslılar Eğitim, Kültür ve Yardımlaşma Vakfı Yayınları, İstanbul 2001.

Koçer, Hasan Ali, Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923), MEB Yayınları, İstanbul 1992.

Kodaman, Bayram, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, TTK Yayınları, Ankara, 1999.

Mahmud Cevad, Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, haz. Mustafa Ergün, Tayyip Duman, Sebahattin Arıbaş, H. Hüseyin Dilaver, MEB Yayınları, Ankara 2002.

Nurdoğan, Arzu M., "Osmanlı Modernleşme Sürecinde İlköğretim (1869-1922)". Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2005.

Özbek, Yıldıray, Kayseri/Pınarbaşı'nda Erken Cumhuriyet Dönemi (1923-1945) Köy Okulları, Mediterranean Journal of Humanities IX/1 (2019), s. 267-286.

Öztürk, Cemil, "Rüşdiye", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 35,2008, İstanbul, s. 300-303.

Somel, Selçuk Akşin, Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

Şimşek, Muttalip, Savaş Yıllarında Menteşe Livası'ndaki İbtidai Mekteplerinin Genel Durumu (1916- 1917), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, 2018 (40), ss. 88-102.

Tekbaş, Mustafa, II. Meşrutiyet'ten Kurtuluş Savaşı'na Sivas'ta Gayrimüslimler, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Ens. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.

Tekeli, İlhan –İlkin, Selim, Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü, TTK Yayınları, Ankara, 1993.

Unat, Faik Reşit, Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış, MEB Yayınları, Ankara, 1964.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı-Edgüer, Rıdvan Nafiz, Sivas Şehri, (haz. Recep Toparlı) TTK Yayınları Ankara 2014.

Ünal, Uğur, II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüştiyeleri (1897-1907), TTK Yayınları, Ankara 2015.

Yurt Ansiklopedisi, "Sivas", C. IX, , Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1981, ss. 6835-6963.

1967 Sivas İl Yıllığı, Sivas Valiliği Yayınları.

SARIZ (KÖYYERİ) İBTİDAİ MEKTEBİ

Aziz ALTI

Doç. Dr., Munzur Üniversitesi Tarih Bölümü Tunceli. azizalti@hotmail.com :
ORCID: https://orcid.org/0000-00025009-9438

GİRİŞ

1946'dan itibaren Kayseri'ye bağlı bir ilçe olarak idari statüde yer alan Sarız, bünyesinde barındırdığı 42 mahalle/köy ile çok kültürlü bir yapıya sahiptir. Etnik olarak Türk, Kürt, Çerkez[1], itikâdî boyutta ise Sünni ve Alevilerin birlikte yaşadığı bir bölgedir. Bu durum farklı unsurları bünyesinde barındırması sebebiyle Sarız'ı mühim bir coğrafya olarak karşımıza çıkarmaktadır. Bu çok kültürlülük ortamı 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarından itibaren bölgeye yerleşen çeşitli aşiretlerin etkisiyle oluşmaya başlamıştır. Özellikle Fırka-i Islahiye'nin iskân alanındaki faaliyetleri ve 19. yüzyılın ikinci yarısında Koçgiri Kazası'ndaki Kürt aşiretinin Sarız'a yerleşmesi sonucunda bugünkü Sarız'ın iskeleti oluşmuştur. Fırka-i Islahiye'nin çalışmaları sonucunda konar-göçer bir zümre olan Avşarlar yerleşik hayata geçirilmiştir. Buna karşı Osmanlı Devleti, mevcut durumuyla yerleşik bir yaşam süren Koçgiri Kazası'ndaki Kürtlerin Sarız'a göç etmesine mani olamamıştır. Bunun yanı sıra farklı aşiretlere mensup Kürt aşiretleri de bölgeye yerleşmişlerdir. 19. yüzyılın son çeyreğinde Sarız'a yerleşen diğer bir gurup ise 93 Harbi (1877-78 Osmanlı-Rus savaşı) sırasında Erzurum-Kars taraflarından gelen muhacirlerdir[2].

Tarihsel alanda Sarız üzerine yapılan çalışmalar pek yoğunluk arz etmemektedir. Bu minvalde kaleme alınmış çalışmaların bir kısmı tarafımızca yapılmıştır[3]. Tarafımızca yapılan çalışmalar esnasında Sarız Ibtidai Mektebi'ne yönelik belgeler arşivde tasnife açık değildi. Bu belgelerin araştırmacıların kullanımına açılmasıyla böyle bir çalışmanın gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu çalışma yerelde Sarız'ın eğitim tarihine genelde ise Osmanlı eğitim tarihine katkı sunmayı amaçlamaktadır.

OSMANLI DEVLETİ'NDE İBTİDAİ MEKTEPLERİNİN AÇILIŞI

II. Mahmud (1808-1839) dönemine kadar Osmanlı'da sivil eğitim sıbyan mektepleri ve medreselerde verilirdi. Sıbyan mekteplerine beş altı yaşlarındaki çocuklar giderek burada Kur'an okuma, namaz kılma ve süslü yazıları kopya etme gibi eğitimler alırlardı. Okulu bitirmek için Kur'an-ı Kerim'i en az bir kere hatmetmek şarttı. Ancak zaman içerisinde sıbyan mekteplerindeki eğitimin yetersiz kalması, bu kurumlar üzerinde ıslahat yapılma fikrini ve akabinde icraatini gündeme getirmiştir. Nitekim 19. yüzyılda sıbyan mektepleri hakkında birçok kez ıslahat girişiminde bulunulmuştur[4].

1 BOA.DH.İD. 54/2. Burada şu hususa dikkat çekmekte fayda vardır. Bölgede farklı aidiyetlere mensup insanların olmasına rağmen insanlar geçmişten bu yana birbirlerine karşı sergiledikleri hoşgörü ortamında yaşayagelmişlerdir.

2 Aziz Altı, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Sarız*, Karahan Yayınları, Adana 2016, s. 1-2.

3 Bu çalışmalar için bk. Aziz Altı, "Sarız'da İskân Ve Nüfus", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 1, S. 38, s. 19-39. Altı, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Sarız*. Aziz Altı, "Sözlü Tarihte Kayseri Alevileri: Sarız Örneği", *Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu,* C. 2, Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2014, s.577-584. *Kayseri Alevileri 1*, Edt. Ali Selçuk-Aziz Altı, Kayseri Hacı Bektaş Veli Derneği Yayınları, Kayseri 2019.

4 Mustafa Şanal, "II. Abdülhamid Döneminde İlköğretim Ortaöğretim ve Yüksek Öğretim Uygulamaları", *Devr-i Hamid Sultan II.*

II. Abdülhamid (1876-1909) döneminde ilköğretimin temel siyasetinde özellikle Müslüman ahalinin yoğun olarak bulunduğu bölgelerde ilkokullar açarak halkın cehaletini gidermek amaçlanmaktaydı. Bu doğrultuda sıbyan mektepleri seviyesinde eğitim verebilecek olan ibtidai mekteplerinin açılması planlanmıştı. Ibtidai mekteplerinin açılma fikri 1863'lerde ileri sürülmüştü. Bu düşünce 1872 yılında "Ibtidai Nümune Mektebi"nin açılmasıyla hayata geçirilmiş oldu. Böylece ilköğretim de hem sıbyan mektebinin hem de ibtidai mektebinin aktif olduğu ikili bir yapı ortaya çıkmıştı. Ibtidai Nümune Mektebi 1872 senesinde Nuruosmaniye Camii içinde Selim Sabit Efendi tarafından hazırlanan yeni tedris usulü ile hayat bulmuştur. Yeni uygulamanın olumlu sonuçlar vermesinin ardından İstanbul'da ibtidai mektepler açılmaya başlamıştır. 1876 yılına gelindiğinde üç ibtidai mektebinin açıldığı görülmüştür. Bunlar; Nuruosmaniye, Simkeşhâne ve Saraçhâne ibtidai okullarıdır. İleriki yıllarda ibtidai mektepler imparatorluğun birçok bölgesinde açılmaya başlanmıştı. 1900 senesinde Maarif Nazırı Ahmet Zühtü Paşa'nın aktardığı bilgiye göre imparatorluk sınırları içerisinde 29.130 ilkokul ve 899.932 öğrenci (kız-erkek) vardı[5]. Osmanlı ilköğretiminde esas modernleşmenin ibtidai mekteplerin açılmasıyla birlikte gerçekleştiğini ifade eden Budak, ibtidai mektepleri ile birlikte okullara ilk kez öğrenci sırası, kara tahta, tebeşir, harita, yer küresi, öğretmen kürsüsü gibi ders araç gereçleri girmeye başladığını belirtmiştir[6].

1891 Yılında Düzenlenen İstanbul ve Kasabalardaki İbtidai Mekteplerinin Haftalık Müfredat Programı[7]

Ders	Birinci Sene	İkinci Sene	Üçüncü Sene
Elifba	12	-	-
Kur'an-ı Azim'üş-Şan	12	6	5
Tecvîd	-	2	2
İlmihal	2	3	3
Ahlâk	-	2	2
Sarf-ı Osmanî	-	-	2
İmlâ	3	3	2
Kırâat	3	2	1
Mülahhas Tarih-i Osmanî	-	-	2
Muhtasar Coğrafya-yı Osmanî	-	2	2
Hesâb	1	2	2
Hüsn-ü Hat	1	2	2
Yekun	22	22	25

Abdülhamid, C.3, Kayseri 2011, s. 376-379. Antel, 19. yüzyılda sıbyan mektepleri ve medreselerdeki eğitimin yetersizliğine geniş bir yelpazede değinmiştir. Bk. Sadreddin Celâl Antel, "Tanzimat Maarifi", *Tanzimat I*, Maarif Matbaası, İstanbul 1940, s. 441.

5 Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK, Ankara 1999, s. 66-88.

6 Lütfi Budak, Çiğdem Budak, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne İlkokul Programları (1870–1936)", *Türkiye Sosyal Araştırmaları Dergisi*, S. 1, 2014, s. 54.

7 Mahmud Cevad İbn-i Eş-şeyh Nafi, *Maarif Umumiye Nezareti Tarihçe Teşkilat Ve İcraat*, Matbaa-i Amire, 1338, s. 322.

Haftalık çizelgeden anlaşılacağı üzere sınıflarda hangi derslerin kaçar saat okutulacağı belirtilmiştir. Ibtidai mektepleri ilkokul düzeyinde eğitim veren kurumlardır. Bir ya da iki öğretmenin bulunduğu ibtidai mekteplerinde dersler yarım saat süre ile yapılmaktaydı. Derslerde öğrencilere kazandırılması hedeflenen amaçlar da mevcuttur. Haftada on iki saat olarak verilen Elifba dersi günde iki saat olarak okutulmaktaydı. Elifba dersinde alfabedeki harfler öğrencilere hem okutulacak hem de yazdırılacaktı. Elifba dersi tam manasıyla öğretilmedikçe öğretmen diğer derse geçmeyecekti. Kur'an-ı Kerim dersinde başlangıçta cüzler okutulacak sonrasında ise namaz sureleri öğretilecek ve üçüncü senede öğrenciler Kur'an-ı Kerim'i güzel bir şekilde okuyacak duruma geleceklerdi. Tecvid dersinde Kur'an-ı Kerim'in usulüne göre okutulması amaçlanmıştır. İlmihal dersinde Müslümanların inanç ve ibadetleri hakkında gerekli olan bilgiler öğretilmekteydi. Ahlak dersinde örnek bir bireyde olması gereken manevi nitelikler öğrencilere verilmeye çalışılmıştı. Sarf-ı Osmanî dersi Osmanlıca gramerini öğretmekteydi. İmlâ dersinde bir heceli kelime yazımından başlanarak kademeli olarak daha uzun kelime ve cümlelerin yazdırılması hedeflenmişti. Kırâat dersinde okuma pratikleri yapılacaktı. Tarih dersinde Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Sultan Abdülaziz'in (1861-1876) saltanat yıllarına kadar olan dönem öğretilmiştir. Coğrafya dersinde Osmanlı ülkesindeki iklimler, dağlar, denizler, sahiller, ziraat durumu ve doğal zenginliklerin anlatılması amaçlanmıştı. Hesâb dersinde sayı ve Hesâbların yanı sıra ölçü ve tartı birimleri ile matematiksel işlemlerin öğretilmesi hedeflenmişti[8]. Ibtidai mektebini başarıyla tamamlayan talebeler bir üst mertebeye yani rüştiye mektebine devam ediyordu. Bu yönüyle ibtidai mektepleri aynı zamanda rüştiyelere öğrenci yetiştiren alt basamakta yer alan bir eğitim kuruluşu idi[9].

SARIZ İBTİDAİ MEKTEBİ'NİN AÇILIŞI VE MEKTEBİN MUALLİMLERİ

Kaynaklarda, Sarız Ibtidai Mektebi'nin kuruluş tarihiyle alakalı birbirinden farklı tarihler yer almaktadır. H.1319/M.1901-1902 tarihli Maarif Nezareti Salnamesi'ne göre Sarız Ibtidai Mektebi Hicrî 1315 (M. 1897/1898) yılında açılmıştır[10]. H.1317/M.1899 tarihli Maarif Nezareti Salnamesi'ne göre ise mektep H. 1316 (M.1898/1899) senesinde açılmıştır[11]. Yine Osmanlı arşivinde yer alan muhtelif bir vesikaya göre ise bu okul H. 1316 (M.1898/1899) yılında yapılmıştır[12]. Tüm bu verilerden yola çıkıldığında Sarız Ibtidai Mektebi'nin 1898 yılında açıldığı ihtimali güçlenmektedir. Sarız Ibtidai Mektebi bölgedeki Han, Toklar ve Viranşehir ibtidai mektepleriyle aynı yılda açılmıştır[13]. Sarız Ibtidai Mektebi tek katlı olarak inşa edilmiştir[14]. 120.000 kuruş masrafla inşa edilen Sarız Ibtidai Mektebi'nin yapımını Sarız ahalisi üst-

8 Mahmud Cevad İbn-i Eş-şeyh Nafi, *Maarif Umumiye Nezareti Tarihçe Teşkilat Ve İcraat*, s. 322-333.

9 Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, C. 1-2, Eser Matbaası, İstanbul 1977, s. 466.

10 *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye 1319/1901*, Matbaa-i Amire, İstanbul, s. 693, Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye 1321/1903, İstanbul : Asır Matbaası, s. 564. *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye 1317/1899,* Matbaa-i Amire, s. 1284-85.

11 *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye 1317/1899,* Matbaa-i Amire, s. 1284-85.

12 *BOA MF.MKT. 986 /29.*

13 *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye 1319/1901*, s. 693, *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye 1321/1903*, Asır Matbaası, İstanbul, s. 564.

14 *BOA MF.MKT. 986/29*. Ayrıca Duymaz ibtidai mekteplerinde tek bir tipin varlığından bahsetmenin mümkün olmadığını belirtmiştir. Bk. Abdullah Şevki Duymaz, "II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Yapıları", *Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid,* C. 5,

lenmiştir. Mektebi inşa eden ahali, binayı Maarif Nezareti'ne teslim etmiştir[15]. Mektebin adı Sarız nam-ı diğer Köyyeri Hamidiye Ibtidai Mektebi olarak da geçmektedir[16].

1899 yılında mektebin hocalığını Aziziyeli İshakzade Mehmed Said Efendi yapmıştır[17]. Ancak Said Efendi 1900 senesinde mektebin muallimlik görevinden istifa etmiştir[18]. Onun yerine 1900 yılında Aziziye Kazası'nın maarif komisyonu tarafından yapılan sınavda başarılı bulunan Mustafa Sabri Efendi atanmıştır[19]. 1909 senesinde hâlâ mektebin hocası olan Mustafa Sabri Efendi, bu tarihte 100 kuruş maaş almaktadır. Bu yıl aynı zamanda Mustafa Sabri Efendi ile Kaynar Nahiyesi ibtidai mektebi muallimi olan Abdülkadir Efendi'nin becayişi gündeme gelmiştir[20]. Bu bilgiler dönemin öğretmenlerinin becayiş yoluyla farklı yerlere tayin olduklarını göstermektedir.

SARIZ İBTİDAİ MEKTEBİ'NDE EĞİTİM-ÖĞRETİM FAALİYETLERİ

Öğrencilerin imtihan cetvellerinden yola çıkıldığında mektepteki eğitim faaliyetleri hakkında bilgi edinilmektedir. Bu doğrultuda Sarız Ibtidai Mektebi'ne ait ulaşıla bilinen ilk imtihan cetveli 1904-1905 yılına aittir. 3 ayrı sınıf ile eğitim veren mektepte toplamda otuz yedi öğrenci vardır. Bu öğrencilerin on üçü birinci sınıfta, on biri ikinci sınıfta ve on üçü ise üçüncü sınıftadır. İmtihan cetvelinde öğrencilerin nereli oldukları, yaşları, isimleri, gördükleri dersler, aldıkları notlar ile başarı durumlarına yönelik bilgiler mevcuttur. Birinci sınıftaki öğrencilerin hepsi Aziziye Kazası'ndan olup, yaşlarına bakıldığında en küçüğü altı yaşında iken en büyüğü on iki yaşındadır. Birinci sınıfta öğrencilerin gördüğü ders sayısı toplamda yedidir. Bu dersler; *Elifba-yı Osmanî, Kur'an-ı Azimü'ş-şan, Ulum-u Diniye, İmlâ, Kırâat, Hesâb ve Sülüs*'dür. Her bir dersten alınabilinecek en yüksek puan ondur. Bu minvalde öğrencilerin toplamda en yüksek alabilecekleri not ise yetmiş puandır. On üç kişilik sınıfta dört kişinin başarı durumu *aliyülâlâ* yani pekiyi, iki kişinin ki âlâ (iyi, güzel), üç kişinin *karîbü'l-a'lâ* (iyiye yakın) iken dört kişi ise sınıfta kalmıştır[21]. İkinci sınıftaki öğrencilerin de hepsi Aziziye Kazası'ndandır. Öğrencilerin en küçüğü dokuz yaşında iken en büyüğü on dört yaşındadır. İkinci sınıfta okutulan ders sayısı on ikidir. Bu dersler; *Kur'an-ı Azimü'ş-şan, Tecvid, Ulum-u Diniye, Ahlak, Sarf-i Osmanî, İmlâ, Kırâat, Tarih-i Osmanî, Coğrafya-yı Osmanî, Hesâb, Sülüs ve Rika*'dır. Bu doğrultuda öğrencilerin alabilecekleri en yüksek puan yüz yirmidir. Öğrencilerin başarı durumlarına bakıldığında dört kişinin ki *aliyülâlâ*, iki kişinin ki âlâ iken iki kişininki ise *karîbü'l-a'lâ*'dır. Üç kişi ise sınıfta kalmıştır. On üç kişinin eğitim gördüğü üçüncü

Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2011, s. 167-187

15 *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye 1319/1901*, s. 693. H. 1317 tarihli salnameye göre Sarız Ibtidai Mektebi'nin yapım masrafını Sarız/Köyyeri ahalisi karşılamıştır. Ancak bu salnameye göre yapım masrafı belli değildir. Bk. *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye 1317/1899,* s. 1284-85.

16 *BOA MF. MKT. 869/23.*

17 *BOA MF.MKT. 455/15.*

18 *BOA MF.MKT. 524/45.*

19 *BOA MF. MKT. 869/23.* 1901 senesinde Mustafa Sabri Bey'in evraklarıyla alakalı eksiklikler görülmüş ve bunun giderilmesi amacıyla yazışmalar yapılmıştır. Bk. *BOA MF.MKT. 579/24.*

20 *BOA MF.İBT 250/28.*

21 *BOA MF.İBT. 165/63.*

sınıfta ise öğrencilerin biri hariç diğerlerinin Aziziye Kazası'ndan oldukları tespit edilmiştir. Öğrencilerin demografik yapısına bakıldığında en küçüğü on yaşında iken en büyüğü on altı yaşındadır. Beş kişinin başarı durumu *aliyülâlâ*, dört kişinin ki âlâ, iki kişinin ki ise *karîbü'l-a'lâ*'dır. İki kişi ise sınıfta kalmıştır. Üçüncü sınıfta da öğrenciler toplamda on iki ders görmekteydi. Bu dersler; *Kur'an-ı Azimü'ş-şan, Tecvid, Ulum-u Diniye, Ahlak, Sarf-ı Osmanî,* İmlâ*, Kırâat, Tarih-i Osmanî, Coğrafya-yı Osmanî, Hesâb, Sülüs ve Rika*'dır[22]. İmtihan cetvellerine bakılarak öğrencilerin en fazla başarı gösterdikleri dersler ile başarısız oldukları dersler tespit edilebilmektedir.

1908 senesinde eğitim gören öğrencilerin eğitim cetvellerine bakıldığında birinci sınıfta on üç öğrenci bulunmaktadır. Öğrencilerden dördü Kayseri Kazası nüfusuna kayıtlı iken geri kalanı Aziziye Kazası'ndandır. Sınıfın başarı ortalaması ise pek parlak değildir. Üç kişi âlâ seviyesinde, iki kişi ise *karîbü'l-a'lâ* düzeyinde olup geri kalan sekiz kişi sınıfta kalmıştır. Sınıfta kalan öğrencilerden ikisi hariç geri kalanına bakıldığında dikkat çeken bir husus vardır ki bu da yaşlarının küçük oluşudur. Nitekim sınıf tekrarına bırakılan öğrencilerden üçü dört yaşında diğer ikisi ise beş yaşındadır[23]. Esasında bu durum öğrencilerin eğitim almaları için yaşça uygun olmadıklarını göstermektedir. Başarı durumlarına bakıldığında ikinci sınıftaki öğrencilerin de pek farklı olmadıkları görülmektedir. On bir kişilik sınıfta altı öğrenci sınıf tekrarına bırakılmıştır. Öğrencilerin memleketlerine bakıldığında ikinci sınıftaki öğrencilerin sadece biri Haçinli olup diğerleri Aziziyeli'dir. Toplam on öğrenci olan üçüncü sınıfta ise diğer iki sınıfa göre başarı oranı daha iyi olup yalnızca iki öğrenci sınıfta kalmıştır[24].

1909-1910 yıllarında eğitim gören öğrencilere ait imtihan cetvellerinde birinci ve ikinci sınıftaki öğrencilerin başarılarına yönelik mülahazat kısmı boş bırakılmıştır. Bu yıllara ait dikkat çeken diğer bir husus ise öğrenci sayılarındaki düşüştür. Nitekim birinci sınıfta beş, ikinci sınıfta altı ve üçüncü sınıfta beş olmak üzere mektepteki toplam öğrenci sayısı on altıdır. Öğrencilerin memleketlerine bakıldığında ise Kayseri ve Aziziye Kazalarından oldukları görünmektedir[25]. Esasında Sarız o dönemde idari manada Sivas Vilayeti'ne bağlıdır. Ancak dikkat çeken noktalardan birisi öğrencilerin bir kısmının Sivas Vilayeti yerine Kayseri Kazası'ndan olmalarıdır. Bu durum o dönemde bile Sarız'ın Kayseri ile daha aktif bir bağının olduğunu göstermektedir. Bu dönemde öğrencilerin not ortalamalarına bakıldığında tüm öğrencilerin sınıflarını geçtikleri anlaşılmaktadır[26].

1912 yılına ait imtihan cetvelinden yola çıkıldığında üç sınıftaki öğrenci sayısının yirmi altı olduğu gözükmektedir. Öğrencilerin hangi vilayetten oldukları kısma Aziziye yerine bu kez Sarız yazılmıştır. Sarız özelinde ise bazı öğrencilerin köyü belirtilmiştir. Örneğin birinci sınıfta on dokuz sıra numarasıyla eğitim gören Bektaş isimli öğrenci Darıdere köyündendir. Kayseri haricinde bir öğrenci ise Erzurumlu'dur[27]. Muhtemelen bu öğrenci Erzurum'dan Sarız'a göç ederek buraya yerleşen bir ailenin çocuğudur. On bir

22 *BOA MF.İBT. 165/63.*
23 *BOA MF.İBT 215/64.*
24 *BOA MF.İBT 215/64.*
25 *BOA MF.İBT. 288/72.*
26 *BOA MF.İBT. 288/72.*
27 *BOA MF.İBT. 385/2.*

kişinin kayıt olduğu birinci sınıftaki öğrencilerden yalnızca beşi sınıfını geçmiştir. Diğer altı kişi sınıfta kalmıştır. Sınıf tekrarına kalan öğrencilerden üçü başarısızlıktan sınıfta kalırken diğer üçü devamsızlıktan dolayı sınıfta kalmıştır. Yedi kişinin eğitim gördüğü ikinci sınıfta ise yalnızca üç kişi bir üst sınıfa yükselmiş, sınıf tekrarına kalan dört öğrenciden ikisi devamsızlıktan diğer ikisi ise başarısızlıktan sınıfta kalmıştır. Üçüncü sınıfta ise sekiz kişi kayıtlıdır. Bunlardan dördü başarılı olurken diğerlerinden üçü başarısızlıktan biri ise devamsızlıktan sınıf tekrarına bırakılmıştır[28].

1912-1913 yıllarında eğitim gören öğrencilere bakıldığında bir önceki seneye göre okulda okuyan öğrenci sayısında artış gözükmektedir. Bu yıllarda okulda otuz dört öğrenci vardır. Bu öğrencilerden on yedisi birinci sınıfa kayıtlıdır. Fakat bu öğrencilerden yalnızca altısı başarılı olmuş, biri imtihandan önce Kayseri'ye naklini aldırmış, geri kalanlar ise gerek başarısızlıktan gerekse imtihana katılmadıklarından sınıfta bırakılmışlardır. İkinci sınıfa kayıtlı olan öğrencilerden altısı başarılı olup bir üst sınıfa geçerken biri başarısızlıktan diğeri ise sınava katılmadığından dolayı sınıfta bırakılmıştır. Üçüncü sınıftaki dokuz öğrenciden ise yalnızca biri sınava katılmadığı için sınıfta bırakılmış, diğerleri ise başarılı bulunmuştur. Üçüncü sınıftaki öğrencilerin memleketleri hususunda mensup oldukları köyler de zikredilmiştir. Bu doğrultuda Sarız'a bağlı Tavla, Ördekli ve Kızılpınar köylerinden öğrenciler okula katılım sağlamışlardır[29].

1911-1912 ve 1912-1913 yıllarına ait müfredatta dikkat çeken bir nokta vardır ki o da önceki senelere nazaran bu dönemde birinci sınıfta okutulan ders sayısının yediden altıya, ikinci sınıftaki ders sayısının ise on ikiden dokuza düşmüş olmasıdır. Cetveller karşılaştırıldığında artık okutulmayan dersin *Elifba-yı Osmanî* dersi olduğu gözlemlenmiştir. Hakeza ikinci sınıf derslerinde de bir azalma söz konusudur. Önceleri on iki ders görülen ikinci sınıf müfredatında ders sayısı dokuza düşmüştür. Önceki yıllarda okutulan *Ulum-u Diniye, Sülüs, Rika, Ahlak ve Sarf-ı Osmanî* dersler bulunmamaktadır. Yeni müfredatta ise eskiden okutulmayan yeni dersler ilave edilmiştir. Bu dersler; Hüsn-ü Hat ve İlmihal'dir[30].

SARIZ'DA YAPILAN EĞİTİMİN ARAŞTIRILMASI

19. yüzyılda misyonerler Osmanlı Devleti'nde birçok alanda faaliyet göstererek kendilerine taraftar bulmaya çalışmışlardır. Eğitim de faaliyet gösterdikleri alanlardan birisidir. Bu doğrultuda 15 Ocak 1907 tarihinde Maarif Nezareti, gelen bir istihbarata dayanarak Sarız üzerine tahkikat başlatmıştır. Gelen istihbaratta, Sarız Nahiyesi'nde okul olmadığından dolayı, yöre halkının çocuklarını Protestan okullarına gönderdikleri ve dolayısıyla çocukların Hıristiyan örf ve adetlerini benimsedikleri ifade edilmiştir. Bu durumdan ötürü rahatsızlığını belirten Maarif Nezareti, eğer istihbarat bilgilerinin doğruluk payı var ise Sarız Nahiyesi'nde bir mektebin açılarak Müslüman çocuklara din ilimlerinin anlatılmasını ve bu çocukların Hristiyan mekteplerine gönderilmesinin önüne geçilmesini talep etmiştir. Maarif Nezareti, bu iddiaların araştırılması için Sivas vilayetine emir göndermiştir. Sivas valiliği tarafından da Sarız Nahiyesi Müdürü'nün ifadesine başvurularak iddiaların gerçeği yansıtıp yansıtmadığı sual edilmiştir. Nahiye müdürü,

28 *BOA MF.İBT. 385/2.*
29 *BOA MF.İBT. 445/23.*
30 *BOA MF.İBT. 385/2, BOA MF.İBT. 445/23..*

nahiyede bir ibtidai mektebinin olduğunu, bu mektebin H. 1316 (M. 1898/1899) yılında açıldığı ve tahkikatın yapıldığı tarih olan 1907 yılına kadar kesintisiz bir şekilde eğitime devam edildiğini, halihazırda okulda eğitim gören otuz beş öğrencinin olduğunu, Sarız'da gayrimüslim vatandaşın ve gayrimüslimlere ait mektebin bulunmadığını, ahalinin ise çocuklarını Hıristiyan okullarına göndermediğini ifade eder. Nahiye müdürünün ifadesiyle birlikte Sivas valisi tarafından Maarif Nezareti'ne gerekli malumat verilir. Böylece iddiaların asılsız olduğu ortaya çıkmış olur[31].

SONUÇ

Sarız İbtidai Mektabi diğer adıyla Köyyeri Hamidiye Mektebi 19. yüzyılın sonlarında kurulmuştur. Sarız İbtidai Mektebi'nin imtihan cetvellerinden yola çıkıldığında okuldaki öğrenci sayısı bilgisine erişilmektedir. Mektebin mevcut potansiyeline bakıldığında Anadolu'nun ortasında yer alan bir nahiyedeki ilkokul profili hakkında ipuçları elde edilmektedir. Belirli aralıklarla öğretmen değişikliği yaşayan Sarız İbtidai Mektebinde merkezi kararlar neticesinde mektebin müfredatında da değişiklikler yaşanmıştır. Okulun başarı durumuna dikkat edildiğinde başarısız öğrencilerin yanı sıra başarılı öğrencilerin sayısal üstünlüğünün daha fazla olduğu gözlemlenmiştir.

Osmanlı döneminde Sarız idari manada kuruluşundan itibaren Aziziye'ye ve dolayısıyla Sivas Vilayeti'ne bağlı olmuştur. İmtihan cetvellerine göz gezdirildiğinde ise bir kısım öğrencinin Kayseri Kazası nüfusuna bağlı olduğu anlaşılmıştır. Bu durum günümüzde Kayseri'ye bağlı olan Sarız'ın geçmiş dönemden beri Kayseri ile bir organik bağının olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra Sarız'daki Müslüman ahalinin çocuklarını Protestan mekteplerine gönderdiklerine dair jurnalin devleti ne kadar rahatsız ettiği Sarız özelinde görülmüştür. Esasında bu durum devletin misyoner okullarına karşı hassasiyetini ortaya koyması açısından mühimdir. Osmanlının son dönemlerine kadar varlığını korumuş olan Sarız Ibtidai Mektebi muhtemelen Cumhuriyet döneminde Sarız'daki eğitim kurumlarının da lokomotifini teşkil etmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Vesikaları

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Maarif Mektubi Kalemi (MF.MKT.): 455/15, 524/45, 579/24, 869/23, 986/29.

Maarif Tedrisat-ı Ibtidaiyye Kalemi (MF.İBT): 165/63, 215/64, 250/28, 288/72, 385/2, 445/23.

Dahiliye İdare (DH.İD.): 54/2.

Salnameler

Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye 1317/1899, Matbaa-i Amire, İstanbul.

Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye 1319/1901, Matbaa-i Amire, İstanbul.

31 *BOA MF.MKT. 986/29.*

Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye 1321/1903, Asır Matbaası, İstanbul.

Araştırma-İnceleme Eserler

Altı, Aziz, "Sözlü Tarihte Kayseri Alevileri: Sarız Örneği", *Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu,* C. 2, Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2014.

_____, "Sarız'da İskân Ve Nüfus", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 1, S. 38, 2015, s. 19-39.

_____, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Sarız*, Karahan Yayınları, Adana 2016., s.577-584.,

Antel, Sadreddin Celâl, "Tanzimat Maarifi", *Tanzimat I*, Maarif Matbaası, İstanbul 1940.

Budak, Lütfi, Budak, Çiğdem, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne İlkokul Programları (1870–1936)", *Türkiye Sosyal Araştırmaları Dergisi*, S. 1, 2014, s.

Duymaz, Abdullah Şevki, "II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Yapıları", Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid, C. 5, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2011, s. 167-187.

Ergin, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, C. 1-2, Eser Matbaası, İstanbul 1977.

Kodaman, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK, Ankara 1999.

Mahmud Cevad İbn-i Eş-şeyh Nafi, *Maarif Umumiye Nezareti Tarihçe Teşkilat Ve İcraat*, Matbaa-i Amire, 1338.

Selçuk, Ali, Altı, Aziz (Edt.), *Kayseri Alevileri 1,* Kayseri Hacı Bektaş Veli Derneği Yayınları, Kayseri 2019.

Şanal, Mustafa, "II. Abdülhamid Döneminde İlköğretim Ortaöğretim ve Yüksek Öğretim Uygulamaları", *Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid*, C.3, Kayseri 2011, s. 54.

EKLER

EK. 01

Sivas Vilayeti celilesi dahilinde Aziziye Kazası'na tabi Köyyeri Nahiyesi Hamidiye Mekteb-i İbtidaiyye-i şakirdanın 320 ve 321 sene-i tedriyesinin imtihan-ı umumiyeleri cedvelidir. (MF.İBT. 165/63)

Birinci Sene Şakirdanı

Sıra Numarası	Mahal-i Vilayeti	Sinni	Esam-i Şakirdan	Elifba-yı Osmanî	Kur'an-ı Azim-i Şan	Ulum-u Diniye	İmlâ	Kırâat	Hesab	Sülüs	Tam Numro	Kazanılan Numro	Mülahazat
1	**Aziziye**	12	Hacı Hüseyin Efendi bin Çerkes	10	10	9	9	10	9	8	70	65	Aliyülala
2	**Aziziye**	11	Osman Efendi bin Ali	10	9	8	8	9	9	8	70	61	Aliyülala
3	**Aziziye**	8	Mustafa Efendi bin Süleyman	9	9	8	8	9	8	8	70	59	Aliyülala
4	**Aziziye**	10	Halil Efendi bin Ali	9	8	8	9	8	8	8	70	58	Aliyülala
5	**Aziziye**	10	İsmail Efendi bin Bekir	8	7	7	7	8	7	7	70	51	Âlâ
6	**Aziziye**	8	İbrahim Efendi bin Yusuf	8	7	7	8	7	7	7	70	51	Âlâ
7	**Aziziye**	9	Mehmed Efendi bin Musa	8	7	6	6	5	5	5	70	42	Karîbü'l-a'lâ
8	**Aziziye**	7	Ahmed Efendi bin Ömer	7	7	6	5	5	5	5	70	40	Karîbü'l-a'lâ
9	**Aziziye**	9	Mehmed Efendi bin Halil	7	6	6	5	6	5	5	70	40	Karîbü'l-a'lâ
10	**Aziziye**	7	Bayram Efendi bin Mustafa	6	6	5	4	4	4	4	70	33	Sınıfında ibka
11	**Aziziye**	7	Hakkı Efendi bin Mustafa	6	5	5	4	5	4	4	70	33	Sınıfında ibka
12	**Aziziye**	6	... Efendi bin Ömer Efendi	5	4	3	4	3	3	3	70	25	Sınıfında ibka

Sıra Numarası	Mahal-i Vilayeti	Sinni	Esam-i Şakirdan	Elifba-yı Osmanî	Kur'an-ı Azim-i Şan	Ulum-u Diniye	İmlâ	Kırâat	Hesab	Sülüs	Tam Numro	Kazanılan Numro	Mülahazat
13	**Aziziye**	7	İbiş Efendi bin Acem Yusuf	5	4	3	3	4	3	3	70	25	Sınıfında ibka İmtihanda bulunamadıklarından sınıflarında ibka edilmişdir

29 Temmuz 1321

İkinci Sene

Sıra Numarası	Mahal-i Vilayeti	Sinni	Esam-i Şakirdan	Kur'an-ı Azim-i Şan	Tecvid	Ulum-u Diniye	Ahlak	Sarf-ı Osmanî	İmlâ	Kırâat	Tarih-i Osmanî	Coğrafya-yı Osmanî	Hesab	Sülüs	Rika	Tam Numro	Kazanılan Numro	Mülahazat
1	**Aziziye**	**11**	**Yusuf Efendi bin İsmail**	10	10	9	10	9	8	10	9	8	9	9	8	120	109	Aliyülala
2	**Aziziye**	**9**	**Ali Efendi bin Mehmed Efendi**	10	10	8	10	9	8	9	8	8	9	9	9	120	107	Aliyülala
3	**Aziziye**	**12**	**Bekir Efendi bin Musa Ağa**	10	10	10	8	8	9	8	8	9	8	8	8	120	104	Aliyülala
4	**Aziziye**	**14**	**Hacı Ali bin Durdu**	10	9	9	8	9	8	8	8	8	8	8	8	120	101	Aliyülala
5	**Aziziye**	**11**	**Mustafa bin Halil ...**	9	8	9	7	8	7	9	9	8	7	7	6	120	94	Âlâ
6	**Aziziye**	**12**	**Acem Yusuf bin Ömer**	8	8	7	7	8	8	9	7	8	7	6	6	120	90	Âlâ
7	**Aziziye**	**11**	**Hüseyin Efendi bin Mustafa**	9	8	8	7	7	6	6	7	5	5	6	5	120	79	Karîbü'l-a'lâ

Sıra Numarası	Mahal-i Vilayeti	Sinni	Esam-i Şakirdan	Kur'an-ı Azim-i Şan	Tecvid	Ulum-u Diniye	Ahlak	Sarf-ı Osmanî	İmlâ	Kırâat	Tarih-i Osmanî	Coğrafya-yı Osmanî	Hesab	Sülüs	Rika	Tam Numro	Kazanılan Numro	Mülahazat
8	**Aziziye**	**14**	**Mustafa Efendi bin Hekim Veli**	8	7	8	7	6	5	6	3	5	5	4	4	120	72	Karîbü'l-a'lâ
9	**Aziziye**	**14**	**Esef Efendi bin Acem Veli**	8	7	6	5	4	6	6	4	4	5	5	5	120	64	Sınıfında İbka
10	**Aziziye**	**13**	**Musa Efendi bin Bekir**	7	7	6	5	5	4	4	4	3	3	2	3	120	54	Sınıfında İbka
11	**Aziziye**	**10**	**Ömer Efendi bin Hekim Veli**	7	6	7	4	5	5	4	4	3	3	3	3	120	54	Sınıfında İbka

Üçüncü Sene

Sıra Numarası	Mahal-i Vilayeti	Sinni	Esam-i Şakirdan	Kur'an-ı Aziz-i Şan	Tecvid	Ulum-u Diniye	Ahlak	Sarf-ı Osmanî	İmlâ	Kırâat	Tarih-i Osmanî	Coğrafya-yı Osmanî	Hesab	Sülüs	Rika	Tam Numro	Kazanılan Numro	Mülahazat
1	**...**	**10**	**Tevfik Efendi bin ...**	10	10	10	9	10	10	10	9	10	10	8	10	120	116	Aliyülala
2	**Aziziye**	**15**	**Mustafa Efendi bin Ali Ağa**	10	10	9	10	10	10	9	10	8	10	10	10	120	116	Aliyülala
3	**Aziziye**	**15**	**Osman Efendi bin Ömer Ağa**	10	10	9	9	8	9	10	10	10	10	8	9	120	112	Aliyülala
4	**Aziziye**	**14**	**Mustafa Efendi bin Halil Ağa**	10	10	8	9	10	9	10	9	8	8	9	10	120	110	Aliyülala

Sıra Numarası	Mahal-i Vilayeti	Sinni	Esam-i Şakirdan	Kur'an-ı Aziz-i Şan	Tecvid	Ulum-u Diniye	Ahlak	Sarf-ı Osmanî	İmlâ	Kıraat	Tarih-i Osmanî	Coğrafya-yı Osmanî	Hesab	Sülüs	Rika	Tam Numro	Kazanılan Numro	Mülahazat
5	Aziziye	14	Mustafa Efendi bin Veli	10	10	9	8	9	10	10	9	9	10	8	8	120	110	Aliyülala
6	Aziziye	16	Ali Efendi bin Ömer Ağa	10	9	10	8	8	7	8	7	8	8	7	9	120	99	Âlâ
7	Aziziye	14	Mehmed Efend, bin Murad	10	9	8	8	7	8	9	7	8	8	7	8	120	97	Âlâ
8	Aziziye	12	İbrahim Efendi bin Murad	10	9	7	9	7	8	8	7	7	8	8	7	120	95	Âlâ
9	Aziziye	15	Mehmed Efendi bin Ali	9	8	8	7	8	9	7	7	7	8	7	8	120	93	Âlâ
10	Aziziye	12	Hacı Efendi bin Erkek ...	8	8	7	6	6	8	7	6	5	6	7	5	120	79	Karîbü'l-a'lâ
11	Aziziye	13	Mustafa Efendi bin Yusuf	8	7	7	5	6	6	5	6	7	5	6	5	120	73	Karîbü'l-a'lâ
12	Aziziye	13	Hüseyin Efendi bin Şeyh Ali	7	6	5	5	4	5	4	4	4	3	4	3	120	54	Sınıfında İbka
13	Aziziye	12	Yusuf Efendi bin İsmail	7	6	5	5	4	3	4	3	3	3	4	3	120	50	Sınıfında İbka

EK. 02

Sivas Vilayeti dahilinde Aziziye Kazası'na tabi Köyyeri Nahiyesi Hamidiye Mektebi İbtidaisi şakirdanının 323 ve 324 sene-i tedrisinin imtihan-ı umumiyeleri cedvelidir (MF.İBT 215/64).

Birinci Sene Şakirdanı

Sıra Numarası	Mahal-i Vilayeti	Sinni	Esam-i Şakirdan	Elifba-yı Osmanî	Kur'an-ı Azim-i Şan	Ulum-u Diniye	İmlâ	Kırâat	Hesab	Süluis	Tam Numro	Kazanılan Numro	Mülahazat
1	Aziziye	6	İsmail Efendi bin Hasan	10	7	6	6	7	6	7	70	49	Âlâ
2	Aziziye	6	Hakkı Efendi bin Hacı Mustafa	10	7	6	7	6	6	7	70	49	Âlâ
3	Kayseri	5	Ahmed Efendi bin Hacı ...	9	6	6	6	7	6	6	70	46	Âlâ
4	Aziziye	5	İsmail Efendi bin Halil	9	6	5	5	7	5	5	70	42	Karîbü'l-a'lâ
5	Aziziye	9	Ali Efendi bin Mustafa	8	5	4	4	5	4	4	70	34	Karîbü'l-a'lâ
6	Aziziye	6	Halil Efendi bin ... İbra-him	7	3	3	5	5	3	3	70	29	Sınıfında İbka
7	Kayseri	9	Mustafa Efendi bin İbrahim ...	7	3	3	5	5	3	3	70	29	Sınıfında İbka
8	Kayseri	8	Emin Efendi bin İbrahim ..	7	3	3	5	3	3	3	70	28	Sınıfında İbka
9	Aziziye	5	Mehmed Efendi bin Süleyman	6	3	3	3	4	4	3	70	26	Sınıfında İbka
10	Aziziye	5	Mehmed Efendi bin Abdullah	5	3	3	4	3	3	3	70	24	Sınıfında ibka
11	Aziziye	4	Murad Efendi bin Hasan	5	3	3	3	3	3	3	70	23	Sınıfında ibka
12	Kayseri	4	Mehmed Efendi bin Kamil Efendi	4	3	4	3	3	3	3	70	23	Sınıfında ibka

Sıra Numarası	Mahal-i Vilayeti	Sinni	Esam-i Şakirdan	Elifba-yı Osmanî	Kur'an-ı Azim-i Şan	Ulum-u Diniye	İmlâ	Kırâat	Hesab	Sülüs	Tam Numro	Kazanılan Numro	Mülahazat
13	**Aziziye**	**4**	**Arab Ahmed Efendi bin Monla Mehmed**	4	3	3	3	3	3	3	70	22	Sınıfında İbka

İkinci Sene

Sıra Numarası	Mahal-i Vilayeti	Sinni	Esam-i Şakirdan	Kur'an-ı Azim-i Şan	Tecvid	Ulum-u Diniye	Ahlak	Sarf-ı Osmanî	İmlâ	Kırâat	Tarih-i Osmanî	Coğrafya-yı Osmanî	Hesab	Sülüs	Rika	Tam Numro	Kazanılan Numro	Mülahazat
1	**Aziziye**	**9**	**Ali Efendi bin Ali**	10	8	8	8	7	8	8	7	7	7	9	8	120	94	Âlâ
2	**Aziziye**	**10**	**Hüseyin Efendi bin Hasan**	10	8	9	8	7	7	8	7	7	7	8	7	120	93	Âlâ
3	**Aziziye**	**10**	**Mahmud Efendi bin Cafer**	9	7	7	6	7	7	8	6	6	6	6	6	120	80	Karîbü'l-a'lâ
4	**Haçin**	**9**	**Cemo Efendi bin Hüseyin**	9	7	7	6	7	7	7	6	6	6	6	6	120	78	Karîbü'l-a'lâ
5	**Aziziye**	**8**	**Osman Efendi bin Mustafa**	9	6	7	6	6	7	7	6	6	6	6	6	120	78	Karîbü'l-a'lâ
6	**Aziziye**	**11**	**Abdülbaki Efendi bin Şeyh Ali**	8	5	4	5	4	6	6	4	4	4	6	6	120	56	Sınıfında İbka
7	**Aziziye**	**9**	**İsmail Efendi bin Ömer**	8	4	3	4	3	4	4	3	3	3	3	3	120	45	Sınıfında İbka
8	**Aziziye**	**6**	**Hasan Efendi bin Ali**	8	5	3	4	3	4	3	3	3	3	3	3	120	45	Sınıfında İbka

Sıra Numarası	Mahal-i Vilayeti	Sinni	Esam-i Şakirdan	Kur'an-ı Azim-i Şan	Tecvid	Ulum-u Diniye	Ahlak	Sarf-ı Osmanî	İmlâ	Kırâat	Tarih-i Osmanî	Coğrafya-yı Osmanî	Hesab	Sülüs	Rika	Tam Numro	Kazanılan Numro	Mülahazat
9	**Aziziye**	**8**	**Ahmed Efendi bin Molla Mehmed**	7	4	3	4	3	3	4	3	3	3	3	3	120	43	Sınıfında İbka
11	**Aziziye**	**7**	**Hüseyin Efendi bin Ali**	6	3	3	4	3	3	3	3	3	3	3	3	120	40	Sınıfında İbka

Üçüncü Sene

Sıra Numarası	Mahal-i Vilayeti	Sinni	Esam-i Şakirdan	Kur'an-ı Azim-i Şan	Tecvid	Ulum-u Diniye	Ahlak	Sarf-ı Osmanî	İmlâ	Kırâat	Tarihi Osmanî	Coğrafya-yı Osmanî	Hesab	Sülüs	Rika	Tam Numro	Kazanılan Numro	Mülahazat
1	**Aziziye**	**14**	**Hacı Ali Efendi bin Durdu**	10	10	9	8	8	10	10	8	8	10	9	9	120	109	Aliyülala
2	**Aziziye**	**9**	**Mustafa Efendi bin Halil Efendi**	10	10	9	8	8	10	10	8	8	10	9	9	120	109	Aliyülala
3	**Aziziye**	**11**	**İbrahim Efendi bin Yusuf**	10	9	9	8	8	10	8	7	7	7	7	7	120	97	Âlâ
4	**Aziziye**	**10**	**Osman Efendi bin Ali**	10	9	10	7	7	8	7	6	6	7	6	6	120	87	Âlâ
5	**Aziziye**	**9**	**Halil Efendi bin Ali**	9	8	8	8	7	7	8	6	6	6	6	6	120	87	Âlâ
6	**Aziziye**	**9**	**Mustafa Efendi bin Süleyman**	9	8	8	8	6	7	6	6	5	5	6	5	120	79	Karib Ala

Sıra Numarası	Mahal-i Vilayeti	Sinni	Esam-i Şakirdan	Kur'an-ı Azim-i Şan	Tecvid	Ulum-u Diniye	Ahlak	Sarf-ı Osmanî	İmlâ	Kırâat	Tarihi Osmanî	Coğrafya-yı Osmanî	Hesab	Sülüs	Rika	Tam Numro	Kazanılan Numro	Mülahazat
7	**Aziziye**	**10**	**Bayram Efend, bin Mustafa**	10	7	6	6	6	7	7	5	5	5	6	5	120	75	Karib Ala
8	**Aziziye**	**14**	**Mehmed Efendi bin Musa Ağa**	8	7	6	9	6	7	7	5	5	5	5	5	120	75	Karib Ala
9	**Aziziye**	**9**	**Ahmed Efendi bin Ömer Ağa**	6	6	6	5	3	4	5	3	3	5	4	3	120	57	Sınıfında İbka
10	**Aziziye**	**8**	**Mehmed Efendi bin Halil**	6	5	3	3	3	4	3	3	3	3	3	3	120	44	Sınıfında İbka

23 Eylül 1324

EK. 03

Sivas Vilayetine tabi Aziziye Kazası'na merbut Sarız Nahiyesi Mekteb-i Ibtidaiyesinin 325-326 Sene-i Tedriyesilerinin İmtihan-ı Umumiyelerine Dair Cedveldir (MF.İBT. 288/72)

Birinci Sene

Sıra Numarası	Mahal-i Vilayeti	Sinni	Esam-i Şakirdan	Kur'an-ı Kerim	İlmühal	Hesab	İmlâ	Kırâat	Hüsn-ü Hat	Kazanılan Numro	Tam Numro	Mülahazat
16	**Kayseri**	**6**	**Mehmed bin Kamil Efendi**	10	10	9	7	9	9	54	60	
15	**Aziziye**	**9**	**Hasan bin Ali Efendi**	9	7	6	5	7	7	41	60	
17	**Aziziye**	7	**İsmail bin Halil Efendi**	7	5	4	4	5	5	30	60	
18	**Aziziye**	**7**	**Mehmed bin Mevlüd Efendi**	9	9	8	6	5	5	42	60	

Sıra Numarası	Mahal-i Vilayeti	Sinni	Esam-i Şakirdan	Kur'an-ı Kerim	İlmühal	Hesab	İmlâ	Kırâat	Hüsn-ü Hat	Kazanılan Numro	Tam Numro	Mülahazat
27	Aziziye	11	Osman bin Mustafa Efendi	8	7	5	5	6	5	36	60	

İkinci Sene

Sıra Numarası	Mahal-i Vilayeti	Sinni	Esam-i Şakirdan	Kur'an-ı Kerim	Tecvid	İlmihal	Hesab	Tarih	Coğrafya	İmlâ	Kırâat	Hüsn-ü Hat	Kazanılan Numro	Tam Numro	Mülahazat
8	Kayseri	10	Emin bin İbrahim Efendi	10	10	10	10	10	10	9	8	10	87	90	
9	Kayseri	8	Ahmed bin Kamil Efendi	10	10	10	9	10	9	8	7	10	83	90	
10	Aziziye	11	Mehmed bin Monla Al Efendi	10	10	9	8	8	7	5	6	5	68	90	
12	Aziziye	13	Mehmed bin Celil Efendi	9	8	6	7	9	8	5	6	5	63	90	
13	Aziziye	11	İsmail bin Ömer Efendi	9	7	7	6	5	7	5	5	5	56	90	
14	Aziziye	12	Mustafa bin Süley-man Efendi	8	6	5	5	7	6	5	8	5	55	90	

Üçüncü Sene

Sıra Numarası	Mahal-i Vilayeti	Sinni	Esam-i Şakirdan	Kur'an-ı Kerim maa tevcid	İlmihal	Hesab	Tarih	Coğrafya	Ma'lûmât-ı Medeniye ve Ahlakiye	İmlâ	Kırâat	Sarf ve Nahiv-i Osmanî	Ma'lûmât-ı Fenniye ve Sıhhiye	Sülüs	Rika	Kazanılan Numro	Tam Numro	Mülahazat
1	Kayseri	11	Mustafa bin İbrahim Efendi	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	120	120	Aliyül Ala
3	Aziziye	11	Mustafa bin Halil Efendi	10	9	10	10	8	8	9	10	9	9	10	10	112	120	Aliyül Ala
5	Aziziye	12	Ahmed bin Ömer Efendi	9	10	9	8	7	8	6	7	5	6	5	6	86	120	Karib Ala
6	Aziziye	13	Yusuf bin İsmail Efendi	10	10	8	7	6	6	9	10	5	6	8	8	93	120	Karib Ala
7	Aziziye	12	Bayram bin Mustafa Efendi	8	10	5	5	4	6	5	5	4	4	6	8	70	120	Karib Ala

Sarız mekteb-i ibtidaiyesindeki şakirdlerin 325-26 senesindeki eğitimlerine ait imtihan cetveli

EK. 04

Sivas Vilayetine tabi Aziziye Kazası'nın Sarız Nahiyesi Mekteb-i İbtidaiye-i Şakirdinin 327-328 Sene-İ Tedriyesilerinin İmtihan-ı Umumiyelerine Dair ... (MF.İBT. 385/2)

Birinci Sene

Sıra Numarası	Mahal-i Vilayeti	Sinni	Esam-i Şakirdan	Kur'an-ı Kerim	İlm ü Hal	Hesab	İmlâ	Kırâat	Hüsn-ü Hat	Kazanılan Numro	Tam Numro	Mülahazat
19	Darıdere	9	Bekdaş bin Bekdaş Efendi	10	8	7	7	9	9	50	60	
20	Sarız	12	Yusuf bin İsmail Efendi	10	9	8	8	7	8	49	60	

Sıra Numarası	Mahal-i Vilayeti	Sinni	Esam-i Şakirdan	Kur'an-ı Kerim	İlm ü Hal	Hesab	İmlâ	Kırâat	Hüsn-ü Hat	Kazanılan Numro	Tam Numro	Mülahazat
25	Sarız	7	Ali bin Veli Efendi	8	10	7	5	9	5	44	60	
26	Sarız	10	İsmail bin Hasan Efendi	7	6	7	5	5	6	36	60	
27	Sarız	11	Ahmed bin .. Efendi	7	5	6	5	4	3	30	60	
24	Sarız	10	Türkman bin Halil Efendi	5	4	5	3	5	6	28	60	Sınıfında ibka idillmişdir
28	Sarız	12	Yusuf bin İsmail Efendi	4	6	5	3	3	4	25	60	Sınıfında ibka idillmişdir
29	Sarız	10	Mehmed bin Süleyman Efendi	5	3	3	2	4	4	21	60	Sınıfında ibka idillmişdir
21	...	11	Arif bin Hamid Efendi	5	3	3	2	4	4	21	60	Adem-i devamından sınıfında ibka idilmişdir
22	...	9	Ömer bin Hamid Efendi	5	3	3	2	4	4	21	60	Adem-i devamından sınıfında ibka idilmişdir
30	Sarız	11	Ahmed bin Monla Mehmed Efendi	5	3	3	2	4	4	21	60	Adem-i devamından sınıfında ibka idilmişdir

İkinci Sene

Sıra Numarası	Mahal-i Vilayeti	Sinni	Esam-i Şakirdan	Kur'an-ı Kerim	Tecvid	Ulum-u Diniye	Hesab	Tarih	Coğrafya	İmlâ	Kırâat	Hüsn-ü Hat	Kazanılan Numro	Tam Numro	Mülahazat
10	Kayseri	8	Mehmed bin Kamil Efendi	10	10	10	10	10	10	9	10	8	87	90	
13	Sarız	13	Osman bin Mustafa Efendi	8	8	7	6	7	5	5	7	8	61	90	
14	Sarız	12	Hasan bin İsmail Efendi	7	8	5	6	7	6	5	5	7	56	90	

Sıra Numarası	Mahal-i Vilayeti	Sinni	Esam-i Şakirdan	Kur'an-ı Kerim	Tecvid	Ulum-u Diniye	Hesab	Tarih	Coğrafya	İmlâ	Kırâat	Hüsn-ü Hat	Kazanılan Numro	Tam Numro	Mülahazat
15	**Sarız**	**9**	**Mustafa bin Ömer Efendi**	4	5	6	5	3	2	3	5	3	36	90	Sınıfında ibka idilmişdir
16	**Sarız**	**12**	**Mehmed bin Abdullah Efendi**	5	3	5	6	2	1	3	4	3	32	90	Sınıfında ibka idilmişdir
17	**Sarız**	**8**	**Ömer bin Ataş? Efendi**	5	3	5	6	2	1	3	4	3	32	90	Ademi devamından sınıfından ibka idilmişdir
18	**Sarız**	**7**	**Ömer bin Süley-man Efendi**	5	3	5	6	2	1	3	4	3	32		Ademi devamından sınıfından ibka idilmişdir

Üçüncü Sene

Sıra Numarası	Mahal-i Vilayeti	Sinni	Esam-i Şakirdan	Kur'an-ı Kerim Maa Tecvid	Ulum-u Diniye	Hesab	Tarih	Coğrafya	Ma'lûmât-ı Medeniye	İmlâ	Kırâat	Sarf ve Nahiv-i Osmanî	Ma'lûmât-ı Feniyye	Sülüs	Rika	Kazanılan Numro	Tam Numro	Mülahazat
4	**Kayseri**	**10**	**Ahmed bin Kamil Efendi**	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	8	9	117	120	
5	**Sarız**	**13**	**İsmail bin Ömer Efendi**	10	9	7	17	8	9	7	9	9	6	7	8	96	120	
6	**Sarız**	**14**	**Mustafa bin Süleyman Efendi**	9	9	10	8	8	6	5	6	5	5	7	9	87	120	
11	**Sarız**	**15**	**Mehmed bin Celil Efendi**	8	7	5	6	7	5	6	8	7	6	5	7	77	120	

8	**Sarız**	**15**	**Osman bin Ali Efendi**	7	5	5	4	2	2	3	5	4	2	5	6	50	120	Sınıfında ibka idilmişdir
9	**Sarız**	**14**	**Hasan bin Ali Efendi**	8	7	5	3	2	4	4	5	3	4	5	4	59	120	Sınıfında ibka idilmişdir
7	**Erzu-rum**	**9**	**Mehmed bin Mevlüd Efendi**	8	7	5	5	4	5	4	5	3	3	4	5	58	120	Sınıfında ibka idilmişdir
12	**Sarız**	**9**	**İsmail bin Celil Efendi**	8	7	5	5	4	5	4	5	3	3	4	5	58	120	Adem-i devam ibka idilmişdir.

1327-28 senesindeki öğrencilerin imtihan cedveli. İmza Sarız nam-ı diğer Köyyeri Mekteb-i İbtidai Muallimi Fi Temmuz 1328.

EK. 05

Sivas Vilayetine tabi Aziziye Kazası'nın Sarız Nahiyesi Mekteb-i İbtidaiye-i Şakirdinin 328-329 Sene-i Tedriyesilerinin İmtihan-ı Umumiyelerine Dair ... (MF.İBT. 445/23)

Birinci Sene

Sıra Numarası	Mahal-i Vilayeti	Sinni	Esam-i Şakirdan	Kur'an-ı Kerim	İlmihal	Hesab	İmlâ	Kırâat	Hüsn-ü Hat	Kazanılan Numro	Tam Numro	Mülahazat
23	**Köyyeri**	**7**	**Süleyman bin Ceri Efendi**	10	7	7	8	9	8	49	60	
21	**Köyyeri**	**9**	**Durmuş bin Musa Efendi**	10	8	8	7	8	7	48	60	
25	**Köyyeri**	**7**	**Kadir bin Hacı Beğ Efendi**	10	7	8	7	7	8	47	60	
24	**Köyyeri**	**10**	**İsmail bin Hasan Efendi**	9	5	7	6	8	5	40	60	
26	**Köyyeri**	**8**	**Arab bin Süley-man Efendi**	8	7	5	6	8	5	39	60	
27	**Köyyeri**	**8**	**Türkman bin Halil Efendi**	7	7	5	6	8	6	38	60	

Sıra Numarası	Mahal-i Vilayeti	Sinni	Esam-i Şakirdan	Kur'an-ı Kerim	İlmihal	Hesab	İmlâ	Kirâat	Hüsn-ü Hat	Kazanılan Numro	Tam Numro	Mülahazat
28	**Köyyeri**	**8**	**Murad bin Hasan Efendi**	4	3	5	6	2	2	22	60	Sınıfında ibka i
29	**Köyyeri**	**10**	**Mustafa bin Ömer Efendi**	5	3	2	2	2	3	17	60	Sınıfında ibka
37	**Köyyeri**	**8**	**Ahmed bin Halil Efendi**	2	3	1	4	3	5	18	60	Sınıfında ibka
33	**Köyyeri**	**7**	**Kadir bin Kamil Efendi**	0	1	5	3	2	2	13	60	Sınıfında ibka
34	**Köyyeri**	**8**	**Malik bin Süley-man Efendi**	0	1	2	2	3	2	10	60	Sınıfında ibka
22	**Kayseri**	**7**	**Necmi bin Mahmud Efendi**								60	İmtihandan mukaddem Kayseri'ye nakl eylemişdir
36	**Köyyeri**	**7**	**Ali bin Mehmed Efendi**								60	İmtihanda bulunamadıklarından sınıflarında ibka edilmişdir
38	**Köyyeri**	**9**	**Dede bin Aşur Efendi**								60	
40	**Köyyeri**	**8**	**Hacı bin Aşur Efendi**								60	
41	**Köyyeri**	**7**	**Rıza bin Süleyman Efendi**								60	
42	**Köyyeri**	**7**	**Hacı bin Eyüb Efendi**								60	

6 Temmuz 1329.

İkinci Sene

Sıra Numarası	Mahal-i Vilayeti	Sinni	Esam-i Şakirdan	Kur'an-ı Kerim	Tecvid	Ulum-u Diniye	Hesab	Tarih	Coğrafya	İmlâ	Kırâat	Hüsn-ü Hat	Kazanılan Numro	Tam Numro	Mülahazat
13	Darıdere	13	Bekdaş bin Bekdaş Efendi	9	8	8	8	10	10	8	10	10	81	90	
14	Köyyeri	12	Hasan bin Ali Efendi	10	7	8	7	7	8	7	8	9	71	90	
20	Köyyeri	10	İsmail bin Celil Efendi	9	9	9	7	5	5	6	6	7	63	90	
16	Köyyeri	14	Osman bin Mustafa Efendi	9	6	8	7	9	5	6	7	7	60	90	
15	Köyyeri	9	Arab bin ... Efendi	8	7	5	6	6	5	6	5	7	55	90	
17	Köyyeri	13	Hüseyin bin Süleyman Efendi	7	5	6	8	5	5	5	7	6	54	90	
18	Köyyeri	13	Mehmed bin Abdullah Efendi	7	4	3	5	4	2	4	3	4	36	90	Sınıfında ibka idilmişdir
19	Köyyeri	12	Ahmed bin Mehmed Efendi											90	İmtihanda bulunmadığı

Üçüncü Sene

Sıra Numarası	Mahal-i Vilayeti	Sinni	Esam-i Şakirdan	Kur'an-ı Kerim Maa Tecvid	Ulum-u Diniye	Hesab	Tarih	Coğrafya	Ma'lûmât-ı Medeniye	İmlâ	Kırâat	Sarf ve Nahiv-i Osmanî	Ma'lûmât-ı Feniyye	Sülüs	Rika	Kazanılan Numro	Tam Numro	Mülahazat
3	Kayseri	9	Mehmed bin Kamil Efendi	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	7	8	115	120	
2	Köyyeri	10	Halil bin Ali Efendi	10	10	10	10	9	8	10	10	9	10	9	10	115	120	
8	...	14	İsmail bin Mehmed Efendi	10	10	10	8	8	8	10	10	8	8	10	10	101	120	

Sıra Numarası	Mahal-i Vilayeti	Sinni	Esam-i Şakirdan	Kur'an-ı Kerim Maa Tecvid	Ulum-u Diniye	Hesab	Tarih	Coğrafya	Ma'lûmât-ı Medeniye	İmlâ	Kırâat	Sarf ve Nahiv-i Osmanî	Ma'lûmât-ı Feniyye	Sülüs	Rika	Kazanılan Numro	Tam Numro	Mülahazat
9	Tavla	15	Ali bin İbrahim Efendi	10	9	10	9	8	7	8	8	6	5	6	8	96	120	
6	Kızılpı-nar	10	Mehmed bin Mevlüd Efendi	10	10	7	8	7	8	5	5	6	6	5	7	84	120	
12	...	13	İbrahim bin Hacı Efendi	10	10	9	5	6	7	6	5	5	5	6	5	79	120	
11	Ördekli	15	Yusuf bin Mehmed Efendi	9	7	5	7	6	6	5	8	6	7	5	5	76	120	
4	...	14	Mustafa bin Süleyman Efendi	9	8	5	5	5	4	3	5	3	6	2	5	60	120	
7	...	10	Mustafa bin Ömer Efendi														120	İmtihanda bulunamadığı

20. YÜZYIL BAŞLARINDA KAYSERİ SANCAĞI'NDAKİ RÜŞDİYELER VE İMTİHAN-I UMUMİ DEFTERLERİ İLE İLGİLİ BULGULAR

Zeynel ÖZLÜ

Prof. Dr. Gaziantep Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Gaziantep/ zeynelozlu@hotmail.com; zozlu@gantep.edu.tr. Orcid: 0000-0003-2499-4815

Enver DEMİR

Dr. MEB Öğretmen, Gaziantep/demirenver74@gmail.com.Orcid: 0000-0003-4290-0157.

GİRİŞ

Batılı sivil öğretimden ilham alınarak açılan ortaokul karşılığı bir eğitim kurumu olan rüşdiyeler[1],ilk kurulmaya başlandığı dönemlerden 1869 yılına kadar geçen dönemde sıbyan mektepleri sonrası eğitimi kapsamış ilk mektepler olan ibtidailerin üstünde ve lise seviyesindeki idâdîlerin altında yer alan ortaokul seviyesinde eğitim veren kurumlar olmuştur[2]. Başlangıçta sıbyan mekteplerinin tamamlayıcısı olarak açılan rüşdiye mekteplerinden devlet kademelerinde memur ihtiyacını karşılama amacı güdülmüş ve bu kurumlar zamanla orta öğretimin en alt seviyesindeki okulları teşkil eder hale gelmişlerdir[3].

İlk açılan rüşdiye mektepleri, Mekteb-i Maarif-i Adliye ve Mekteb-i Ulum-i Edebiye olmuş Şubat 1839'da kurulmaları kararlaştırılan genel rüşdiyeler ise 1846'dan sonra açılmıştır[4].1857 yılında Maarif-i Nezaret-i Umumiye'nin açılmasıyla birlikte okulların sıbyan, rüşdiye, mesleki ve teknik okullar şeklinde sınıflandırılarak nezaretin denetimi altına girdiği görülür[5].

İlk dönemlerde açılan rüşdiye mektepleri sadece erkek çocuklara yönelik olurken kız çocuklarının okudukları ilk rüşdiye mektebinin İstanbul'da açılmasının ardından bunu halka duyurmak ve aileleri kızlarını bu mektebe göndermeleri için teşvik etmek amacıyla 1862 yılında Takvim-i Vekāyi'de bir yazı yayımlanmıştır[6].

1 Yahya Akyüz, "17. Yüzyıldan Günümüze Türk Eğitiminde Başlıca Düzenleme Ve Geliştirme Çabaları (Genel Özellikler Ve Doğrultular)", *XI. Türk Tarih Kongresi*, TTK, C.3, 04-08 Ekim 1999, Ankara, s. 11.;Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara,1998, s. 902.; Zübeyr Kars, "Kayseri' de Eğitim Tarihi Üzerine Bir Deneme", *1.Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, Kayseri, 2000, s.26.

2 Yurdal Demirel, agm.. s. 43.;1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin hazırlanması ve yayınlanmasında Fransa'nın etkisi görülür. Nitekim Fransa'nın 1856 tarihli Islahat Fermanının uygulanmasına dair hususlar arasında Osmanlı Devletinin, ilk, orta ve yüksek düzeyde bir eğitim sistemi geliştirmesi, okullarında Hristiyanların da alınması ve kızların eğitimine de önem verilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Yahya Akyüz,"Cevdet Paşa'nın Özel Öğretim Ve Tanzimat Eğitimine İlişkin Bir Lâyihası", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Ankara, 1992, S. 3, ss. 85-114, s. 102.

3 Murat Gökhan Dalyan-Ali Ünişen, "XIX. Yüzyılda Adıyaman Ve Çevresindeki Rüştiye Mektepleri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. XII, S. 2, 2010, ss. 65-76, s. 66

4 Yahya Akyüz, *TürkEğitim Tarihi (Başlangıçtan 1988'e)*,Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara, 1989, s.169-170.

5 Zeynel *Özlü*-Kerim Tiryaki, "Osmanlının Son Yıllarında Müzelerin Eğitime Dâhil Edilmesine Dair Bir Çalışma: "Dârülmuallimîn-i Âliyye Terbiye Müzesi"", *Tarih Yolunda Bir Ömür, Prof. Dr. Hale Şıvgın'a Armağan*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2020, ss. 871-887, s.873.

6 Yurdal Demirel, "Bayburt'ta Modern Bir Eğitim Kurumu: BayburdRüşdiyesi", *ERDEM*, S. 73, 2007, ss. 43-64, s. 44.

1863-1864 yıllarında bütün imparatorlukta 4250 öğrencinin eğitim gördüğü 60 rüşdiye mektebi bulunmakta olup bunların biri dışında, tamamı erkek rüşdiyesidir[7].

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesine göre Tanzimat döneminden itibaren tıbbiye, harbiye ve mühendishane gibi askeri ve mesleki-teknik öğrenim veren yüksek okullara öğrenci hazırlayan modern eğitim kurumları olarak kabul edilen rüşdiyeler, idadilere öğrenci yetiştiren kurumlar olarak düşünülmüştür[8].

Rüşdiye sayısındaki asıl önemli artış eğitim tarihi açısından önemli bir dönüm noktası olan II. Abdülhamid döneminde gerçekleştirilmiştir.II. Abdülhamid devrinin son yılında (1909) İstanbul'da 33 resmî, 39 özel,4 askerî olmaküzere toplam 76 rüşdiye mevcuttur. Vilayetteki rüşdiyelerle birlikte bu sayı 619'a çıkmıştır[9].

20. yüzyılın ilk çeyreğinde imparatorluk sınırları içerisinde 536'sı resmî, 692'si gayrimüslim ve 100'ü yabancı olmak üzere toplam 1.328rüşdiye mektebi açılmıştır.1913 yılında yayınlanan Tedrisât-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvafakati ile rüşdiyeler iptidailerle birleştirilmiştir[10].

Tarih boyunca eğitim alanında önemli bir kent olan ve Osmanlının ilk dönemlerinden beri devrinin önemli medreselerine ev sahipliği yapmış olan Kayseri'de[11] de batılı tarzda teşkilatlanan eğitim kurumları, "Rüşdiyeler", açılmıştır. 19. Yüzyıl sonlarında Kayseri merkezde sadece bir rüşdiye bulunmaktadır.[12]Bu ilk rüşdiye mektebi, Kaptan-ı Derya Ahmed Paşa[13] tarafından binası yaptırılarak 1869 yılında "Mekteb-i Rüşdî" adıyla açılmıştır. İlerleyen dönemlerde Kayseri kazalarından Aziziye (Pınarbaşı), Bünyan, Develi (1884), İncesu, Talas (1869) ve Yeşilhisar'da birer rüşdiye açılmıştır. 20. yüzyıla gelindiğinde rüşdiye sayılarının arttığı görülür. 1907'de 3 erkek rüşdiyesi, 1910'da 1 kız rüşdiyesi daha bunlara ilave edilmiştir. 20. yüzyılın başına kadar bu rüşdiyelerden 800'ün üzerinde öğrenci mezun olmuştur[14].

7 Ahmet Cihan, *Osmanlı'da Eğitim*, 3F Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 63.

8 Ahmet Cihan, *age.*,s. 70.

9 Bayram Kodaman, *II. Abdülhamit Dönemi Eğitim Sistemi*, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1991, s. 101, 105.;Rüşdiyeler İmparatorluğu oluşturan belirli unsurların Osmanlılaştırmasında da rol oynamıştır. NafiAtuf, *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, Ankara, 1930, s. 85.

10 Yurdal Demirel, agm.., s. 45.

11 Hikmet Zeki Kapcı, "Terakki-i Maarif Cemiyeti Nizamnamesi", *HistoryStudies*, S. 2/1, 2010, ss. 260-272, s. 264.

12 Yusuf Turan Günaydın, "Kâmûsu'l-A'lâm'da Kayseri",*Kayseri Ansiklopedisi*, C. III,Kayseri BB Yayını, İstanbul, 2013, s. 430.

13 Yaklaşık 1806 yılında Kayseri/Pusatlı köyünde doğan Ahmed Paşa, 10 yaşındayken babasıyla İstanbul'a gitmiş ve sonrasında kaptan-ı deryalığa yani 'Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na kadar yükselmiştir. Günümüzde binası yıkılmış olan okulun ilk yapılışında kapısı üzerinde şair Fevzî'nin yazdığı bir kitabe bulunmaktaydı. Kitabede şu sözler yazılıdır: *Kıldı bu mekteb ile Hazret-i Ahmed Paşa/ Maskat-ı re'si olan Kayseri şehrin ihyâ/Hayra sarf etdinükud-ı himemin ol Âsaf / Etdi hak yoluna bu dâr-ı ulûmu inşâ/ Bu debistanı edip tâlib-i ilme tahsis/ Eylesinler diye tahsil ulûm-ı şettâ/ Nakd-i güşişleharidârolagör ey tâlib /Mahzen-i cevher-i ilm işte küşâd oldu sana/ Resm-i zîbendesigûyâ kafes-i Hak Kur'an /Bülbül-âsâ gel oku eyleme ömrün ifnâ/ Mevkiinde ne dil-âver eser-i hayroldu/ Ede bânisine Hak ecr-i cezîlii'tâ /Geldi itmâmına Fevzî ne güzel bir tarih/Oldu dilkeşyapılupMekteb-i Ahmed Paşa.* Sene H 1285 (M 1868/69). Mehmet Çayırdağ "Ahmet Paşa (Kaptan-ı Derya)" *Kayseri Ansiklopedisi*, C.I, Kayseri BB Yayını, basım yeri yok, 2015, s. 57-59.

14 Kadir Özdamarlar, "Eğitim",*Kayseri Ansiklopedisi*, C. II, Kayseri BB Yayını, Basım yeri yok, 2010, s. 101.

Çalışmamızda Kayseri Sancağı'nın kazalarında açılmış olan Develi[15], Talas[16], ve İncesu[17] erkek rüşdiye mektepleri incelenmiştir. Kayseri Sancağı rüşdiye mekteplerinin imtihan-ı umumi defterlerinin ele alınacağı dönemler aşağıda verilmiştir.

Tablo 1. Kayseri Sancağı Rüşdiye Mektepleri İmtihan-ı Umumi Defterlerinin Ait Olduğu Yıllar

Rüşdiyenin Adı	Eğitim-Öğretim Yılı
Develi Rüşdiyesi	1326 (1910-1911)
Talas Rüşdiyesi	1327 (1911)
İncesu Rüşdiyesi	1327-1328 (1911-1912)

1. DERSLER

Rüşdiye mekteplerinde okutulan dersleri muhtevasına göre dini dersler, riyazi dersler, beşeri dersler, lisan dersleri ve mesleki dersler gibi bir sınıflandırmaya tabi tutmak mümkündür.

Dini Dersler (Ulum-ıDiniye)[18]: Ahlak ilmi ve ilmihal.

Dinlerde ilk amaç, inanç sahiplerini kendi öğretileri doğrultusunda birer mümin olarak yetiştirmek olduğundan[19]rüşdiye eğitiminde bu husus göz önüne alınarak müfredatta dini dersler yer almıştır. Rüşdiye mekteplerinde okuyan talebeye, dini malumatı veren ders olarak müfredat programında "Ulûm-ı Diniye" olarak yer almıştır. Ayrıca Ulum-ı Diniye dersinin dışında Kur'an-ı Kerim ve Meal ile Tecvid dersi okutulmuş olup bu dersler kaidelerine uygun olarak okutulmuştur.

Rüşdiye mektepleri kurulduğundan itibaren kullanılan kitaplar olan Emsile, Binâ, Maksud, Dürr-i Yekta[20] ve Sünbülistan (Kıraat-ı Farisi) gibi ders kitaplarının[21] ilgili rüşdiyelerde de okutulduğunu görmekteyiz. Yine rüşdiyelerde "Nasihat" derslerinin yanı sıra genel ahlaka dair kaleme alınmış olan Ta'lim-i Vildan adlı eser de dersler arasında yer almıştır.

15 MF.İBT/103-00221.

16 MF.İBT/65-00331.

17 MF.İBT /70-00377

18 Bu dersin verilme amacı öğrencilere evvel ve âhir düşüncesini vermek, Allah'a karşı muhabbeti, ubûdiyetin önemi ve Allah korkusunu aşılamak, onları ahlâklandırmak, emir ve nehiyleri çocuklara kendilerinin anlayacağı bir şekilde anlatmak, çocukların kendi istekleriyle öğrenebilmeleri için kalplerinde şevk ve arzu uyandırmaktır. Süleyman Tenger, "Rüştiye Mekteplerinin Tarihi Gelişimi Ve Din Eğitimi Ve Öğretimi",*Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, Ankara, 2005, s. 301.

19 Ünal Taşkın, "1317 (1899-1900) Maarif Salnamesi'ne Göre Trabzon Vilayeti'nde Eğitim Kurumları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 2/7, 2009, ss. 244-262, s. 245

20 Dürr-i Yektâ, Hanefi fıkhında sahih kabul edilen görüşlerden derlenerek kaleme alınan Türkçe ilmihal kitabıdır. Rüşdiye mekteplerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Recep Cici ,"İmamzâde Esad Efendi", *DİA*, C. XXII, İstanbul, 2000, ss. 211-212, s. 211.

21 Fatma Kaya Doğanay, "Tanzimât'tan Cumhuriyet'e Rüşdiye Mektepleri",*Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi*, Erzurum, 2011, s. 336.

Riyazî Dersleri: Hesap (aritmetik), hendese (geometri) ve Fenni Bilgiler.

Beşeri Dersler: Tarih (OsmanlıTarihi[22], İslam Tarihi), coğrafya (genel coğrafya, yerel coğrafya)[23],- Memalik-i Mahrusa-ı Şahane ve Avrupa, Malumat-ı Medeniye (Yurttaşlık)

Lisan Dersleri:Türkçe, Arapça, Farsça ve Osmanlıca derslerinin yanı sıra Batı dillerinden Fransızcanın[24] verildiği görülür.

Meslek Dersleri: Zirai Bilgiler

Sanat Dersleri: Resim ve İslam yazı sanatı olan hat sanatı.

Çalışma konumuza giren rüşdiyelerin öğretim programlarında yer alan dersler şunlardır:

1.1 DEVELİ RÜŞDİYESİ

Tablo 2. Develi Rüşdiyesi Dersleri (1910-1911)[25]

1. Sınıf Dersleri	2. Sınıf Dersleri
Kur'an-ı Kerim Ma'aTecvid	Kur'an-ı Kerim Ma'aTecvid
Din İlmi	Din İlmi
Ahlak İlmi	Ahlak İlmi
Arabça	Arabça
Farsça	Türkçe dilbilgisi
Türkçe dilbilgisi	Hesap
Hesap	Coğrafya
Tarih	İmla ve kıraat
Coğrafya	Hüsn-ü hat
Malumat-ı Zirai	
İmla ve kıraat	
Hüsn-ü hat	
Resim	

22 Tarih-i Osmani" isimli tarih dersi, Türk tarihi bilgisi vermesinin ötesinde Tanzimat Fermanı anlayışıyla gündeme gelen Osmanlı vatandaşı kimliğini inşa etmek gibi bir amaç benimsediği için eğitim programında yer almıştır. Serdar Erkan, "Osmanlı Döneminde Tarih Öğreniminin Tarihçesi", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, C. VI, S. 17, 2017, ss. 395-424, s. 403.

23 Tanzimat öncesi rüşdiye mekteplerinde, tarih ve coğrafya gibi o dönemin Avrupa mekteplerinde okutulan beşeri derslerin yerine Akaid, Arapça, Kur'an, rakamların öğretimi ve basit hesap işlemlerinin öğretildiği dersler yer almıştır. Nafi Atuf, *age.*,s. 106.

24 Bu dönemde Osmanlı Maarifi'nin eğitim müfredatında Fransızca dersine yer vermesinde, Fransa ile olan münasebetimizin etkisi göz ardı edilemez.

25 MF.İBT/103- 00221.

1. 2 TALAS RÜŞDİYESİ

Talas, Harman Mahallesinde, bodrum ve zemin olmak üzere iki katlı olarak inşa edilmiş olan Talas Erkek Rüşdiye Mektebi, günümüzde kütüphane olarak kullanılmaktadır. Kitabesinden, Sultan Abdülaziz döneminde 1869 yılında[26]inşa edildiği anlaşılmaktadır. Talaslı eski seraskerlerden olan Ali Saip Paşa tarafından inşa edilen ve inşaatına halkın da yardım ettiği bu mektep 1869'da eğitim öğretime açılmıştır[27].

Tablo 3. Talas Rüşdiyesi Dersleri (1911)[28]

1. Sınıf	2.Sınıf	3.Sınıf
Kur'an-ı Kerim Ma'aTecvid	Kur'an-ı Kerim Ma'aTecvid	Kur'an-ı Kerim Ma'aTecvid
Ulûm-ı Dinîye	Ulûm-ı Dinîye	Ulûm-ı Dinîye
Arabi imla	Arabi emsile[29]	Arapça
Kıraat	Farsça	Farisi
Hesap	Kıraat	Kıraat
İslam Tarihi	Resim	Resim
Malumat-ı Fenniye	Hesap	Hesap
Coğrafya	Hendese	Hendese
Türkçe Sarf-ı Osmani	Medeni Bilgiler	Medeni Bilgiler
İmla	Osmanlı Tarihi	Osmanlı Tarihi
Hüsn-ü hat	Fenni Bilgiler	Fenni Bilgiler
	Fransızca	Fransızca
	Genel Coğrafya	Mahalli Coğrafya
	Osmanlı Türkçesi	Osmanlı Türkçesi
	İmla	İmla
	Hüsn-ü hat	Hüsn-ü hat

1. 4 İNCESU RÜŞDİYESİ

Tablo 5. İncesu Rüşdiyesi Dersleri (1911-1912)[30]

Kur'an-ı Kerim	Medeni Bilgiler[31]
Tecvid	Hendese

26 Yıldıray Özbek-Celil Arslan, *Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri*, C. III, Kayseri, 2008, s.1178.

27 Hikmet Zeki Kapcı, agm.., s. 264.

28 MF.İBT/65-00331.

29 Arapçada fiil çekimlerini ele alan kitap.

30 MF.İBT. /70-00377.

31 II. Abdülhamid rejiminden kaçarak Avrupa'nın belli başlı kentlerine yerleşmiş olan, Fransa'da vatandaşlık eğitimi konusunda yaşanan gelişmelerden etkilenen Osmanlı aydınların II. Meşrutiyet'in ilanından sonra vatandaşlık eğitimi ile doğrudan ilişkili olan

Kur'an-ı Kerim	Medeni Bilgiler[31]
Dersenciye	Coğrafya
Arabça	Edib
Farsça	Hesap
Tarih	Hüsn-ü hat
Nahv-i Osmani	

ÖĞRENCİ SAYILARI

Araştırmamıza konu olan Kayseri vilayetinin rüşdiye mekteplerindeki öğrenci sayılarına bakılacak olunduğunda, Kayseri kazası Develi Erkek Rüşdiye Mektebi 40 mevcuduyla en fazla öğrenciye sahip olan okuldur. Talas Erkek Rüşdiye Mektebi'ndeki öğrenci mevcudu ise 32'dir. Mektepler içerisinde en düşük öğrenci mevcuduna sahip olan okul 8 mevcutlu İncesu Rüşdiyesi'dir.

Tablo 6.Rüşdiyelerde Bulunan Öğrenci Sayıları

Rüşdiye	Öğrenci Sayısı
Develi Rüşdiyesi	40
Talas Rüşdiyesi	32
İncesu Rüşdiyesi	8

2. ÖĞRENCİ İSİMLERİ

2. 1 DEVELİ RÜŞDİYESİ ÖĞRENCİLERİ

Tablo 7: Develi Rüşdiyesi Öğrenci İsimleri (1910-1911)[32]

1. Sınıf Öğrencileri	2. Sınıf Öğrencileri
Mehmed Ali Ağazade Ramazan Efendi	İbrahim Efendizade Bekir Rahmi Efendi
Ali EfendizadeAhmed Tevfik Efendi	Yusuf EfendizadeMehmed Ziya Efendi
Ömer EfendizadeMehmed Haydar Efendi	Hacı MehmedEfendizade Ali Nazif
Hacı MehmedEfendizade Hüseyin	Hacı MehmedEfendizade Ömer Nazif
Salim Efendizade Mustafa	MehmedAğazade Ali Rıza Efendi
Mustafa AğazadeMehmedAli efendi	ŞahabEfendizadeishak Efendi

"malumat-ı medeniye" dersinin öğretim programlarına dâhil edilmesinde önemli katkıları olmuştur. 1913 tarihli bir ders kitabında, malumat-ı medeniye dersinin amacı "insanın ailesine, hemcinsine, vatanına ve hükümetine karşı yapmaya mecbur olduğu vazifelerle, bunlara karşı olan haklar" şeklinde ifade edilmiştir. Hülya Çelik, "Cumhuriyet Dönemi Vatandaşlık Eğitiminde Önemli Adımlar", *Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat* Dergisi, S. 10/1, 2008, ss. 359-369, s. 360.

32 MF.İBT/103- 00221.

1. Sınıf Öğrencileri	2. Sınıf Öğrencileri
Osman Ağazade İbrahim Efendi	Mustafa Ağazade İbrahim Efendi
Ömer Efendizade Veli Efendi	Hüseyin Ağazade Hüseyin Efendi
SeyyidAğazade Mustafa kadri Efendi	Hacı Feyzullah EfendizadeMehmed Emin
Yusuf EfendizadeMehmed Refet Efendi	Mustafa Efendizade Osman Efendi
Yusuf Ağazade Hüseyin Efendi	İbrahim Efendizade Yusuf Efendi
MehmedEfendizade Mustafa Efendi	MehmedAğazade Osman Nuri Efendi
	MehmedEfendizade Arif Efendi
	Enbiya EfendizadeMustaf Efendi
	Hacı Ağazade Turan Efendi
	Ali Osman Ağazade Şaban Efendi
	Hacı Ağazade Cafer Efendi
	Hacı MehmedEfendizadeMehmed Kâmil Efendi
	YakubAğazade Şükrü Efendi
	MehmedAğazade Hasan Hüseyin Efendi
	Ali Ağazade Nazif Efendi
	Hacı MehmedAğazade Osman Efendi
	Hacı Osman Efendizade Ömer Efendi
	Mehmed Ali Ağazade Yusuf Efendi
	MehmedAğazade Niyazi Efendi
	Mustafa AğazadeMehmed Tevfik Efendi
	Hacı Hasan Ağazade Ali Bayram Efendi
	Hacı Ömer AğazadeAhmed Ziya Efendi

2. 2 TALAS RÜŞDİYESİ

Tablo 8:Talas Rüşdiyesi Öğrenci İsimleri (1911)[33]

1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf
Osman Efendi	Ömer Efendi	Hamid Efendi
Mehmed Efendi	Mehmed Efendi	Cahit Efendi
Mehmed Efendi	Hüseyin Efendi	Seyyid Halil Efendi
Ali Efendi	Hacı Mehmed Efendi	Mehmed Ali Efendi
İbrahim Efendi	Mehmed Efendi	Fevzi Efendi
Nuri Mehmed Efendi	Hacı Mehmed Efendi	Mehmed Efendi

33 MF.İBT/65-00331.

1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf
Ahmed Gazi Efendi	Hüdai Efendi	
Tevfik Efendi	Aziz Efendi	
Şükrü Efendi	İsmail Efendi	
Mustafa Efendi	Hüseyin Efendi	
Mustafa Efendi		
Şükrü Efendi		
Ziya Efendi		
Ali Efendi		
Hacı Mehmed Efendi		
İsmail Efendi		

2. 4 İNCESU RÜŞDİYESİ

Tablo 10:İncesu Rüşdiyesi Öğrenci İsimleri (1911-1912)[34]

Molla HafızzadeAhmed Efendi
Bozkoyunzade Ali Osman
Tahir Efendizade Cemal
Mehmedoğlu Abdullah Efendi
Bekir oğlu Ali Efendi
AhmedoğluZekerya Efendi
Ömer EfendizadeAhmed Efendi
Kesikkulakoğlu Hüseyin Efendi

YILSONU SINAVLARI VE DEĞERLENDİRME

İmtihan-ı umumi cetvellerinden, ilgili rüşdiye mekteplerinde öğrenim gören öğrencilerin ders yılı sonunda imtihana tabi tutuldukları anlaşılmaktadır[35].İmtihanların temmuz ayında yapıldığı tespit edilmiştir. Ancak İncesu Rüşdiye mektebi imtihan cetvelinde imtihanın yapıldığı tarih belirtilmemiştir[36].

34 MF.İBT/70-00377

35 Rüşdiye mekteplerinde yapılan imtihanların neticesini gösteren imtihan-ı umûmî cetvellerinin, liste halinde Maarif Nezareti'ne gönderilmesi mecburi idi. Biray Çakmak-Feyzullah Yerlikaya, "Gebze Erkek Rüştiye Mektebi", *Uluslararası Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, ss. 1193-1209, s. 1205.

36 MF.İBT. /70-00377.

İmtihanlar 10 puan üzerinden değerlendirilerek cetvele işlenmiştir. İmtihana giren ve şehadetnâme almaya hak kazananların bilgilerinin yazıldığı cetveller mektep idare heyeti ve kaza idare meclisi tarafından onaylanmıştır. İmtihana katılmayan öğrencilerin isimlerinin karşısına "imtihanda bulunmadığı" ibaresi düşülmüştür. Yapılan imtihanlar neticesinde düşük not alarak sınıfında kalan öğrenciler için ise"sınıfında ibkâ olunmuştur" kaydı düşülmüştür.

İmtihanların belirlenen bir heyet tarafından yapıldığı görülmektedir. İmtihan cetvellerinin alt kısmında sınav komisyonunun mühürleri yer almaktadır.

DERS ORTALAMALARI

Bu derslerden başarı yüzdelerine bakılacak olunduğunda, dini bilimlerde onlu sisteme göre başarı ortalaması 8,7 iken bu başarı ortalamasının matematik, geometri ve fenni bilimler derslerinin yer aldığı riyazi derslerde 7,4'e düştüğü görülür. Tarih, coğrafya ve vatandaşlık gibi beşeri derslerde ise ortalama not 8,6' dır.

Türkçe, Arapça, Farsça ve Osmanlıca derslerinin görüldüğü lisan derslerinden başarı ortalaması 8,2 iken Batılı bir dil olan Fransızca ortalaması 6,1'dir. Resim ve hat sanatı derslerinin ise 8,8 lik başarı ortalaması ile aynı seviyede olduğu görülür.

Tablo 11. Rüşdiyelerde Ders Ortalamaları

	Dini Dersler	İlmi Dersler	Beşeri Dersler	Lisan Dersleri	Yabancı Dil Dersleri (Fransızca)	Sanat Dersleri	
						(Hüsn-i Hat)	(Resim)
Develi	8,8	6,4	9,2	8,2	-	8,8	8,8
İncesu	7,69	7,69	8,25	7,6	-	8,5	
Talas	9	7	8	8	6,1	8,4	7,9
Ortalama	8,7225	7,3725	8,5875	8,175	6,1	8,75	8,8333

SONUÇ

Batılı sivil öğretimden ilham alınarak açılan rüşdiye mekteplerinde devlet kademelerinde memur ihtiyacını karşılama amacı güdülmüş ve bu kurumlar zamanla orta öğretimin en alt seviyesindeki okulları teşkil eder hale gelmişlerdir.

Tanzimat döneminden itibaren tıbbiye, harbiye ve mühendishane gibi askeri ve mesleki-teknik öğrenim veren yüksek okullara öğrenci hazırlayan, modern eğitim kurumları olarak kabul edilen rüşdiyelerin sayısında, eğitim tarihi açısından önemli bir dönüm noktası olan II. Abdülhamid döneminde önemli bir artış gerçekleşmiştir.

Osmanlının ilk dönemlerinden beri önemli medreselere ev sahipliği yapmış olan Kayseri'de de batılı tarzda teşkilatlanan bu eğitim kurumlarının açıldığı görülür. 19. yüzyıl sonlarında Kayseri merkezde sadece bir rüşdiye var iken bu sayı 20. yüzyıla gelindiğinde artmıştır.

Kayseri Sancağı'nın bazı kazalarında açılmış olan Develi, Talas ve İncesu erkek rüşdiye mekteplerinin imtihan-ı umumi defterlerinden yola çıkarak bu mekteplerde okutulan dersleri, muhtevasına göre, dini dersler, riyazi dersler, beşeri dersler, lisan dersleri ve mesleki dersler gibi bir sınıflandırmaya tabi tutmak mümkündür.

İmtihan-ı umumi cetvellerinden, ilgili rüşdiye mekteplerinde öğrenim gören öğrencilerin ders yılı sonunda imtihana tabi tutuldukları anlaşılmaktadır. Belirlenen bir heyet tarafından yapılan bu imtihanlar genelde temmuz ayında gerçekleştirilmiştir. İmtihanlar 10 puan üzerinden değerlendirilmiş, imtihana giren ve şehadetnâme almaya hak kazanan öğrencilerin bilgilerinin yazıldığı cetveller mektep idare heyeti ve kaza idare meclisi tarafından onaylanmıştır. Cetvellerde, imtihana katılmayan ve imtihanlar neticesinde düşük not alarak sınıf atlayamayan öğrenciler kayıt altına alınmıştır. İmtihan cetvellerinin alt kısmında ise sınav komisyonunun mühürleri yer almıştır.

İmtihan-ı umumi cetvelleri derslerin başarı yüzdelerine ulaşmayı mümkün kılmaktadır. Buna göre dini bilimlerde onlu sisteme göre başarı ortalaması 8,7 iken bu başarı ortalamasının matematik, geometri ve fenni bilimler derslerinin yer aldığı riyazi derslerde 7,4 e düştüğü görülür. Tarih, coğrafya ve vatandaşlık gibi beşeri derslerde ise ortalama not 8,6'dır. Türkçe, Arapça, Farsça ve Osmanlıca derslerinin görüldüğü lisan derslerinden başarı ortalaması 8,2 iken Batılı bir dil olan Fransızcanın ortalaması 6,1'dir. Resim ve hat sanatı derslerinin ise 8,8'lik başarı ortalaması ile aynı seviyede olduğu tespit edilmiştir.

EKLER

Resim 1. Kaptan-ı Derya Ahmed Paşa tarafından yaptırılan Ahmet Paşa Rüşdiyesi[37].

Resim 2. Talas Rüşdiye Mektebi[38]

37 Mehmet Çayırdağ, *age.*,s. 57-59.

38 Yıldıray Özbek-Celil Arslan, *Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri*, C. 3, Kayseri, 2008, s.1179.

Resim 3. Talas Rüşdiye Mektebi Giriş Cephesi[39]

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

MF.İBT. 00221.

MF.İBT.00377.

MF.İBT.00221.

MF.İBT.00331.

Nazima, *Ta'lim-i Vildan*, Dersaadet, 1323.

Araştırma Eserler

Açık, Kerim, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar Olan Dönemde Rüşdiye, İdadi Ve Sultani Mekteplerindeki Arapça Derslerinin Yabancı Dil Öğretimi Açısından Değerlendirilmesi", *Ekev Akademi Dergisi*, S. 65, 2016, ss. 313-342, s. 319.

Akyüz, Yahya, "17. Yüzyıldan Günümüze Türk Eğitiminde Başlıca Düzenleme Ve Geliştirme Çabaları (Genel Özellikler Ve Doğrultular)", *XI. Türk Tarih Kongresi*, TTK, C.3,04-08 Ekim 1999, Ankara.

39 Yıldıray Özbek-Celil Arslan, *age.*,s.1179.

Akyüz, Yahya, "Cevdet Paşa'nın Özel Öğretim Ve Tanzimat Eğitimine İlişkin Bir Lâyihası", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Ankara, 1992, S. 3, ss. 85-114, s. 102.

Akyüz, Yahya, *TürkEğitim Tarihi (Başlangıçtan 1988'e)*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara, 1989, s.169-170.

Atuf, Nafi, *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, Ankara, 1930, s. 85.

Cici,Recep,"İmamzâde Esad Efendi", *DİA*, C. XXII, İstanbul, 2000, ss. 211-212, s. 211.

Cihan, Ahmet, *Osmanlı'da Eğitim*, 3F Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 63.

Çakmak, Biray –Yerlikaya, Feyzullah, "Gebze Erkek Rüştiye Mektebi", *Uluslararası Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, ss. 1193-1209, s. 1205.

Çayırdağ, Mehmet "Ahmet Paşa (Kaptan-ı Derya)",*Kayseri Ansiklopedisi*, C. I, Kayseri BB Yayını, basım yeri yok, 2015, s. 57-59.

Çelik, Hülya, "Cumhuriyet Dönemi Vatandaşlık Eğitiminde Önemli Adımlar", *Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Dergisi*, S. 10/1, 2008, ss. 359-369.

Dalyan, Murat Gökhan-Ünişen, Ali, "XIX. Yüzyılda Adıyaman Ve Çevresindeki Rüştiye Mektepleri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. XII, S. 2, 2010, ss. 65-76, s. 66

Demirayak,Kenan, "El-Maksûd", *DİA*, C. XXVII, Ankara, 2003, ss. 453, s. 453.

Demirel, Yurdal, "Bayburt'ta Modern Bir Eğitim Kurumu: BayburdRüşdiyesi", *ERDEM*, S. 73, 2007, ss. 43-64, s. 44.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara,1998, s. 902.

Kaya Doğanay, Fatma, "Tanzimât'tan Cumhuriyet'e Rüşdiye Mektepleri", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi*, Erzurum, 2011, s. 336.

Erkan, Serdar, "Osmanlı Döneminde Tarih Öğreniminin Tarihçesi", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, C. VI, S. 17, 2017, ss. 395-424, s. 403.

Günaydın, Yusuf Turan, "Kâmûsu'l-A'lâm'da Kayseri",*Kayseri Ansiklopedisi*, C. III, Kayseri BB Yayını, İstanbul, 2013, s. 430.

Kapcı, Hikmet Zeki, "Terakki-i Maarif Cemiyeti Nizamnamesi", *HistoryStudies*, S. 2/1, 2010, ss. 260-272, s. 264.

Kars,Zübeyr, "Kayseri' de Eğitim Tarihi Üzerine Bir Deneme", *I.Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri,* Kayseri, 2000, s.26.

Kodaman, Bayram, *II. Abdülhamit Dönemi Eğitim Sistemi*, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1991.

Özbek, Yıldıray-Arslan, Celil, *Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri*, C. III, Kayseri, 2008, s.1178.

Özdamarlar, Kadir, "Eğitim",*Kayseri Ansiklopedisi*, C. II. Kayseri BB Yayını, Basım yeri yok, 2010, s. 101.

Özlü, Zeynel-Tiryaki, Kerim, "Osmanlının Son Yıllarında Müzelerin Eğitime Dâhil Edilmesine Dair Bir Çalışma: "Dârülmuallimîn-i Âliyye Terbiye Müzesi", *Tarih Yolunda Bir Ömür, Prof. Dr. Hale Şıvgın'a Armağan*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2020, ss. 871-887, s.873.

Taşkın, Ünal, "1317 (1899-1900) Maarif Salnamesi'ne Göre Trabzon Vilayeti'nde Eğitim Kurumları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 2/7, 2009, ss. 244-262, s. 245

Tenger, Süleyman, "Rüştiye Mekteplerinin Tarihi Gelişimi Ve Din Eğitimi Ve Öğretimi", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, Ankara, 2005, s. 301.

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE (1876-1908) KAYSERİ'DE İLKÖĞRETİMİ ÇAĞDAŞLAŞTIRMA TEŞEBBÜSLERİ

Cevdet KIRPIK

Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Melikgazi/Kayseri. E-Posta: cevdetk@erciyes.edu.tr. ORCID: 0000-0002-2183-1255.

GİRİŞ

Kayseri, II. Abdülhamid döneminde iptidai mekteplerin açılması ve sıbyan mekteplerinin dönüştürülmesi suretiyle ilköğretimin modernize edilmeye başlandığı yerlerden biriydi. İlköğretim düzeyinde varlığını sürdüren ve geleneksel eğitim veren Sıbyan mekteplerinin niteliği ülkenin her yerinde olduğu gibi burada da sorgulandı. Şehirde 1893'ten itibaren yeni okullar açılmaya başladı.

Kayseri'deki eğitimi çağdaşlaştırma girişimleri merkezi hükümetin aldığı kararların yansıması ve uzun bir fikri hazırlık döneminin neticesiydi. Osmanlı Devleti'nde eğitimin Batı tarzında modernize edilmesi öncelikle askeri alanda başladı. XVII. yüzyılın sonlarında başlayıp XVIII. yüzyılda devam eden askeri başarısızlıklar, Batı tarzı askeri okulların açılmasına zemin hazırladı. Bu kapsamda 1775'te Mühendishane-i Bahri-i Hümayun, 1795'te Mühendishane-i Berri-i Hümayun açıldı.[1] Askeri okulların açılması II. Mahmud döneminde (1808-1839) de devam ederek önce 1834'te Mekteb-i Fünun-ı Harbiye ve Mızıka-yı Hümayun sonra 1838'de Mekteb-i Tıbbiye açıldı.[2]

Tanzimat Döneminde (1839-1876) yalnızca askeri alanda yapılan yeniliklerin yeterli olmayacağı anlaşıldığından idari, adli, mali ve siyasi alanlarda köklü bir yenileşmeye gidildi. Reformların sürdürülebilmesi için çok sayıda iyi yetişmiş memura ihtiyaç duyuluyordu. Geleneksel eğitim kurumları ihtiyaca cevap vermekten bir hayli uzaktı.[3] Öte yandan Avrupa'da yaşanan zihniyet değişimi ve buna bağlı olarak ortaya çıkan yeni uygulamalar eğitimin önemini bir kez daha ortaya koymuştu.[4]

Osmanlı'da Batı tarzı yenileşmeye askeri alandan başlanmasının pragmatik bir yanı vardı. Ancak yerleşik sistemin savunucusu olan ulemadan çekinildiği için sivil okulların açılmasından uzun süre kaçınılmıştı. Çünkü sivil eğitim, Enderun istisna olmak kaydıyla ulemanın kontrolündeydi. Eğitimin önemini fark eden II. Mahmud 1824'te yayımladığı fermanla ilköğretimin zorunlu olduğunu ilan etti[5] ancak geleneksel eğitim kurumları olan sıbyan mekteplerine dokunmadı. Padişah'ın döneminde kurulan Meclis-i Umur-ı Nâfia, ilköğretimin ıslahına dair bir rapor hazırladıysa da ulemanın etki ve kontrolü dışında yeni okul-

1 Kemal Beydilli, "Mühendishâne-İ Bahrî-İ Hümâyun", *D*İA, C.31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s.514; Kemal Beydilli, "Mühendishâne-İ Bahrî-İ Hümâyun", *D*İA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.31, İstanbul 2006, s.516.

2 Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi,* Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2015, s.144-147; Cemalettin Taşkıran, Yüzyıllardır Harbiye, Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık, İstanbul 2009, s.38-42.

3 Sarc, sıbyan mektepleri hakkında şu değerlendirmeyi yapmıştı: "Cami köşelerinde veya kabristan içlerinde, ışıksız ve havasız binalarda açılmış olan sıbyan mektepleri, kemiyet itibariyle ihtiyacı tatmin etmekten çok uzak olmakla beraber, keyfiyet bakımından dahi asrın ihtiyaçlarına uygun tahsil ve terbiye vermiyorlardı. Sıbyan mekteplerinin hocaları küçük çocuklara Arapça elifba, tecvit, ilmihal kitaplarını ezberletmekten başka bir şey yapmıyorlardı." Sadrettin Celâl Sarc, "Tanzimat Maarifi", *Tanzimat I,* s.441.

4 *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924,* haz.: Mehmet Ö. Alkan,T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü yayınları, Ankara 2000, s.1-2; Sarc, *agm.,* s.445.

5 Cevdet Kırpık, *Osmanlı'da Şehzade Eğitimi,* Ötüken Yayınları, İstanbul 2016, s.71-73.

ların açılması mümkün olmadı. Askeri özelliği olmaksızın ilköğretim okulu niteliği taşıyan ve din dışı konularda da ders veren okullar II. Mahmud zamanında 1839 yılı başlarında açılan Mekteb-i Maarif-i Adliyye ve Mekteb-i Ulum-ı Edebiyye idi. Okullar gerçekte mesleğe başlamış memurlara yönelik olarak açılmıştı ama ileri ilköğretim düzeyinde eğitim veriyordu.[6] Okullar daha sonra kurulacak olan rüşdiyelere örnek teşkil etmesi ve ulemanın kontrol ve denetimi dışında açılması bakımından önemliydi. Okulların varlık sebebi sıbyan mekteplerindeki eğitimin yetersizliğinden kaynaklanıyordu.

Sıbyan mektebi veya mahalle mektebi olarak bilinen okullar, vakıf gelirleri ve halkın desteği ile varlığını sürdürmekteydi. Okullarda modern manada sınıf düzeni olmayıp farklı yaş ve seviyedeki öğrenciler çoğu kez aynı odanın içerisinde eğitim alırlardı. Mektepler bir camiye bitişik ya da yakındaki tek oda bir yerden ibaret olurdu. Mektebin hocası vakıf gelirlerinden ve/veya velilerden toplanan paralarla geçimini sağlardı. XVI. yüzyılda bu okulların amaca uygun hizmet vermesiyle ülkedeki okuryazarlık oranı %25'lere kadar ulaştı. Ancak zamanla diğer kurumlarda olduğu gibi burada da bozulmalar başladı. Okulların çoğunun bir vakfa bağlı olarak kurulması ve vakfiyelerde belirtilen programa uygun derslerin okutulması mecburiyeti çağın gereklerine göre yenilenmelerini engellemişti. Okulların Evkaf Nezareti'ne bağlı olması ıslahat yapılmasını engelliyordu. Okullar, ülke çapında standart bir eğitim vermekten uzaktı. Vakıf kurarak mektep açan bağışçılar çoğu yerde öğretmen kadrosuna, ehliyet ve liyakatlerine bakmaksızın kendi yakınlarını atıyorlardı. Böylece okullar eğitimden ziyade geçim kapısı olarak görülmeye başlandı. XIX. yüzyılın başlarında İstanbul'daki mekteplerde bazen okuma yazma bilmeyen hocaların görev yaptığı oluyordu.[7]

Sıbyan mekteplerinin temel maksadı öğrencilere okuma yazmayı, İslam'ın temel kurallarını ve Kur'an-ı Kerim okumayı öğretmekti. Okulların standart, devlet tarafından yayımlanmış bir öğretim programı olmamakla birlikte eğitim-öğretim hedeflerine uygun olarak Elifba, Kur'an, İlm-i Hal, Tecvid, Türkçe Ahlak dersleri, Türkçe ve Hat (yazı) dersleri verilmekteydi. Ancak bu derslerin layıkıyla verilebilmesini sağlayacak kitap dışında yazı tahtası dâhil öğretim materyalleri yoktu. Öğretmenlerin çoğu medrese mezunu idi ama okullarda bazen imam, müezzin, kayyum gibi görevliler de istihdam edilebilmekteydi.[8]

Sıbyan mekteplerine müdahale edilemediğinden devletin ihtiyaç duyduğu iyi eğitimli işgücü için rüşdiyelerin açılmasına ağırlık verildi.[9] Vakıflara bağlı medrese sistemi dışındaki ilk rüşdiye 1847'de açılarak ülke genelinde yayıldı.[10] İlkokul düzeyindeki eğitimin istenen nitelikleri taşıyan öğrenci yetiştirememesi nedeniyle rüşdiyelerden gerekli verim elde edilemedi. Bu nedenle sıbyan mekteplerine el atma zarureti ortaya çıktı.

6 Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908),* s.57.

7 Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908),* İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s.39-41; Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s.57; Akyüz, *a.g.e,* s.88; Cahit Baltacı, "Osmanlılarda Mektep", *D*İA, C.29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, s.6-7.

8 Kodaman, *a.g.e,* s.57-58.

9 Rüşdiyeler hakkında geniş bilgi için bk. Ayşegül Altınova, *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri,* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2015.

10 Cemil Öztürk, "Rüşdiye", *D*İA, C.35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, s. 300 (300-303); Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s.285-286.

1869'da yayımlanan ve eğitimi önemli bir devlet görevi olarak ele alan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi hükümleri bu konuda atılmış en önemli adımdı. Nizamname hükümlerine göre köy ve mahallelerde sıbyan mektepleri açılacak, okulların açılması ve harcamaları halk tarafından karşılanacaktı.[11] Bu okullar geleneksel sıbyan mekteplerinin aksine rüşdiyeler gibi 1848'de kurulan Maarif Nezareti'ne bağlı olacaktı. Nizamname kız ve erkekler için yaş aralıkları belirleyerek ülke sathında ilköğretimi zorunlu hale getirdi. Öğretim programının esaslarını belirledi.

Nizamnamenin çerçevesini çizdiği okullar, ilerleyen yıllarda sıbyan mekteplerinden ayrı tutularak "mekteb-i ibtidai" adı altında açılmaya başladı. İlki 1872'de açılan ve usul-i cedid (yeni yöntem) olarak belirtilen pedagojik bir yaklaşımla eğitim veren bu okullar, 1876 yılında ilan edilen Kanun-ı Esasi ile ilköğretim zorunlu hale getirilince II.Abdülhamid Dönemi'nde (1876-1909) yurt sathında yaygınlaştı.[12] 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre sıbyan mektepleri din esaslı olarak açılacaktı. Yani Müslümanların okulu ayrı, gayrimüslim cemaatlerden her birinin okulu ayrı olacaktı.[13] Okullara darülmuallimin (öğretmen okulu) mezunu öğretmenler atanacaktı. Böylece mektepler, ulema veya ruhban sınıfının kontrol ve denetiminden alınarak Maarif Nezareti'ne bağlanmış oluyordu.[14]

Usul-i cedid üzere eğitim veren iptidai mekteplerdeki öğrenciler, sıbyan mekteplerinin aksine yaş ve yetenek denkliği esasına göre sınıflara ayrılarak eğitim görüyorlardı. Usul-i cedid sınıflara öğrenci sırası, kara tahta, tebeşir, harita, yer küresi, öğretmen kürsüsü konması ve okumaya geçişi kolaylaştırıcı yeni öğretim yöntemleri demekti.[15] Ders müfredatında yalnızca dini bilgiler değil aynı zamanda tarih, coğrafya, hesap gibi din dışı derslere de yer veriliyor ve özellikle Türkçenin öğretilmesi önemseniyordu. Yeni yöntemle eğitim veren iptidai mektepleri geleneksel eğitim veren sıbyan mekteplerinden uygulanan müfredat içeriği, öğretim mekânı, disiplin anlayışı, ders materyali, sınıf geçme sistemi ve sınıf ortamı gibi hususlarda ayrılıyor ve modern bir eğitimi temsil ediyordu.[16] II. Abdülhamid devrinde idadi ve rüşdiyeler gibi iptidai mekteplerin sayısında da ülke genelinde önemli artışlar sağladı.

İptidai mekteplerin açılması suretiyle ilköğretimin modernleştirilmeye çalışıldığı yerlerden biri de Kayseri'ydi. II. Abdülhamid devrinde Kayseri, Ankara vilayetine bağlı bir sancak olup kazaları Develi ve İncesu idi. Bu çalışmada "II. Abdülhamid döneminde ilköğretimi modernize etmek için Kayseri'de yapılan girişimler nelerdi?" sorusunun cevabı aranacaktır. Bu ana soruya cevap bulabilmek için sancakta okula duyulan ihtiyaç durumu, iptidai mekteplerin finansal kaynakları ve kaynak bulma girişimleri, açılan kız ve erkek iptidai mektepler, kadın ve erkek öğretmenlerin atama usulleri ve mezun oldukları okullar, öğretmen maaşları, öğrenci sayıları, öğretim programı gibi hususlara değinilecektir. Müslüman halkın

11 BOA, *Yıldız Esas Evrakı (YEE.),* 112/6, H.24.06.1286 (1 Ekim 1869); Sarc, "Tanzimat Maarifi", *Tanzimat I,* s.452-454.

12 Kodaman, *a.g.e,* s.66-67; Somel, *Osmanlı Eğitiminin Modernleşmesi (1839-1908,* s.93-94, 145, 148. Ülke genelinde 1877'de 200 kadar olan yeni usul mekteplerin sayısı 1892-1893 yıllarında 3.059'a yükselmişti. Kodaman, *a.g.e,* s.86.

13 BOA, *YEE.,* 112/6, H.24.06.1286 (1 Ekim 1869).

14 Selçuk Akşin Somel, "II. Abdülhamid Devri Eğitimine genel Bir Bakış," *Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi,* Editör: Coşkun Yılmaz, Sultanbeyli Belediyesi Yayınları, İstanbul 2014, s.241.

15 Akyüz, *a.g.e,* s.209.

16 Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908),* s.217-219.

çocuklarının devam ettiği devlet okullarını konu edinen çalışma, arşiv belgeleri ile ikinci el çalışmalara dayanılarak izah edilmiştir.

KAYSERİ'DE İPTİDAİ MEKTEPLERİN AÇILMASI ÇALIŞMALARI

Abdülhamid döneminde de geçerli olan 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesine göre kız ve erkek çocukların okula gönderilmesi zorunluydu. Bunun için çok sayıda okul açılmasına ihtiyaç vardı. Nizamnameye göre her mahalle veya köyde, gerekirse bir iki mahalle veya bir iki köyde en az bir sıbyan mektebi bulunacaktı. Karma köy ve mahallelerde ise Müslüman ve gayrimüslimlerin okulları ayrı ayrı olacaktı. Bir mahalle veya köyde iki okul varsa bunlardan biri kızlara diğeri erkeklere ayrılacaktı. İki okulun olmadığı durumlarda ise kız ve erkekler karma eğitim alacaklardı.[17] Okulların yaygınlaştırılması çabalarını anlamak için öncelikle mevcut durumun nasıl olduğunu izah etmekte fayda vardır.

OKUL İHTİYACI

Abdülhamid'in tahta geçmesinden dört yıl öncesine ait bir kayda göre Kayseri merkezde 39 adet geleneksel eğitim veren sıbyan mektebi bulunmakta olup henüz modern anlamda iptidai mektep açılmamıştı.[18] Maarif-i Umumiye Nizamnamesine göre okulların sayısının artırılması ve kız-erkek bütün çocuklara eğitim imkânının sağlanması gerekiyordu. Maarif Nezareti'nin merkezde görev yapan bürokratları, yerel yöneticilere yazdığı yazılarla mevcut okul sayıları ile ihtiyaç duyulan okul sayılarını tespit etmeye çalıştı. Yapılan tespitlere göre Kayseri'de hiç okulu olmayan çok sayıda köy vardı ve mevcut okullar da nitelikli eğitim veremiyordu. Bu nedenle hem yeni okulların açılması hem de mevcut okulların iptidai mekteplere dönüştürülmesi gerekiyordu.

Kayseri'de iptidai mekteplerin açılmasında nüfus esaslı bir planlama söz konusuydu. Bu esaslardan yola çıkıldığında 23 Haziran 1895 tarihli bir belgeden Kayseri'deki mevcut okul sayıları, ihtiyaç duyulan okullar ve yakın zamanda açılması planlanan okullara dair bilgi edinmek mümkündür (Bk. Tablo.1).

17 BOA, *YEE.,* 112/6, H.24.06.1286 (1 Ekim 1869).

18 Muhammed Köse, *Kayseri Şehri (1830-1860),* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora tezi, Erzurum 2015, s.240-242.

Tablo-1: 1895'te Kayseri'de Mevcut İptidai Mektepler ve İhtiyaç Duyulan Okul Sayıları

Şehir	İhtiyaç duyulan okul sayısı Erkek		Mevcut İptidai Mektep Sayısı		Yeni Açılması Planlanan Okul Sayısı	
			Kız	Erkek	Kız	
	Nüfusu 200 ve daha fazla olup müstakil mektep inşa edilmesi ve açılması lazım gelen köyler	Nüfusu 200'den az olup mesafeleri yarımşar saatten ibaret olan iki veya üç köy birleştirilerek mektep inşa ve açılması gereken köyler				
Kayseri	188	18	5	2	5	2
Develi	61	4	1	-	2	2
İncesu	19	-	2	-	1	1
Toplam	268	22	8	2	8	5

Kaynak: BOA, Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi (MF.İBT), 45/57, H-29-12-1312 (23 Haziran 1895).

Birbirine yakın köylerde yarım saat mesafe esas alınarak okul açma çalışmaları esasında Maarif-i Umumiye Nizamnamesi hükümlerinden kaynaklanmaktaydı. Nizamnameye göre (madde 13) ilköğretim zorunluydu ama eğer çocuğun evi okula yarım saatten uzak mesafedeyse bu zorunluluk ortadan kalkıyordu.[19] Mesafesi yakın köylere ortak okul açmakla hem tasarruf yoluna gidilecek hem de okullaşmanın önündeki engeller kaldırılmış olacaktı.

Tablo-1'e göre Develi ve İncesu dâhil il genelinde nüfusu 200 ve üzerinde olup müstakil okul açılması gereken köy sayısı toplam 268'di. Nüfusu 100-200 arası olan köylerden birbirine yakın olan köyler için açılması gereken okul sayısı ise 22 idi. Genel toplama bakıldığında o zamanki planlamaya göre 290 okulun açık bulunması gerekirken ancak 10 okul bulunuyordu Köylerdeki nüfusa şehir merkezleri de ilave edildiğinde okula olan ihtiyacın ne denli fazla olduğu ortadaydı. Burada ihtiyaç olarak belirtilen okullar devletin koyduğu standartlar çerçevesinde açılıp faaliyet gösteren usul-i cedid (yeni tarz) eğitim veren okullar yani iptidai mekteplerdi. Bu belgeyle aynı yılda hazırlanmış olan Osmanlı dönemi eğitim istatistiğine göre ise Kayseri genelinde eski usul eğitim veren okul sayısı 214, yeni yöntemde eğitim verenlerin miktarı ise 12 idi.[20] İki kaynaktaki bilgiler geleneksel eğitim verenler konusunda çelişse de iptidai mekteplere dair sayılarda birbirine yaklaşmaktadır.

19 BOA, *YEE.*, 112/6, H.24.06.1286 (1 Ekim 1869).

20 *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, s.94.

Nicel verilere bakılırsa okul sayısında çok büyük problem yoktu. Bununla birlikte Ankara Maarif Müdürünün eski tarz eğitim veren okulların niteliklerine dair yazdığı bir rapora bakılırsa eğitimin niteliğinde ciddi sorunlar vardı. Müdür bahsedeceği hususları bizzat gözlemlediğini ve tecrübe ettiğini belirtiyordu. Ona göre eski tarz eğitim veren sıbyan mekteplerinde eğitim-öğretimle uğraşan öğretmenler yeni tarz eğitimden habersizdi. Hatta bunların "yüzde yetmişi işe yaramayacak derecede olup" eski tarz eğitimin dahi ne demek olduğunu bilmiyordu. Bu okullarda öğretmenlik yapan kişiler aynı zamanda köyün imamı olup çifte görev yapmaktaydılar. Köylerde hizmet veren sıbyan mektepleri halktan toplanan yardımlarla varlığını sürdürüyordu. Öğretmen maaşı ile diğer masraflar buradan karşılanıyordu. Maarif Müdürüne göre köylerdeki sıbyan mekteplerinin işleyişinde her bakımdan bir düzensizlik vardı.[21]

Maarif Müdürü öğretmen niteliğini artırmada mevcut öğretmenlerle bir yere varılmayacağını düşünüyor bu nedenle de okullarda yeni tarz eğitimi bilen diplomalı öğretmenlerin görevlendirilmesinin zaruri olduğunu dile getiriyordu. Yani hem köy imamlığı ve hem de öğretmenlik yapanların hizmet içi eğitimle iyileştirilmesi gibi bir yolu bile tercih etmiyordu.

Öğretmen niteliği sorunu yalnız Kayseri'ye özgü değildi şüphesiz. Aynı durum Ankara valiliği sınırları içerisinde Kayseri'den başka Yozgat, Kırşehir, Çorum gibi sancaklar ile onlara bağlı olan kazalardaki okullar için de geçerliydi. Vilayet sınırları içerisinde yer alan 2156 okuldan 1689'u eski tarz eğitim veren sıbyan mektebi, geri kalan 467'si ise usul-i cedide uygun eğitim veren iptidai mekteplerdi.[22]

Şu halde XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren okul ihtiyacı ve özellikle de nitelikli okul ihtiyacı had safhadaydı. Kayseri'de yeni tarz eğitim veren okul açılması için yoğun bir çaba sarf edildi. Fakat en büyük problem kaynak sıkıntısıydı.

MEKTEB-İ İBTİDAİLERİN FİNANSMANI

II.Abdülhamid dönemine gelindiğinde Kırım Savaşı (1853-1856) sırasında alınan borçların giderek büyümesi nedeniyle alacaklılara ödeme yapılamaz hale gelmişti. Bu ortamda başlayan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve sonrasında imzalanan anlaşma gereği Rusya'ya ödenmesi gereken savaş tazminatı da devletin ekonomik durumunu iyice zayıflattı. 1881'de kurulan Düyun-u Umumiye İdaresi ile devletin çok önemli gelir kaynakları alacaklı devletlere borç karşılığı tahsis edildi. Kısaca devlet kuvvetli bir mali kriz içinde bulunuyordu. Bu nedenle de bütçeden modern eğitim verecek olan mekteb-i ibtidailer için bir pay ayıramamıştı. 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin dördüncü maddesinde geçen açılacak sıbyan (iptidai) mekteplerinin inşa ve tamiri ile öğretmene ödenecek ücretler ve diğer masraflar mahalle ve köyde bulunan halk tarafından karşılanacaktı.[23] Kayseri Sancağının bağlı bulunduğu Ankara valiliği ile merkez arasında sıkça iptidai mekteplerin inşa ve idarelerinin halka ait olduğu, merkezi büt-

21 BOA, *Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT.),* 862/8-2, 6 Teşrinievvel 1317 (19 Ekim 1901).
22 BOA, *MF.MKT.,* 862/8-2, 6 Teşrinievvel 1317 (19 Ekim 1901).
23 BOA, *YEE.,* 112/6, H.24.06.1286 (1 Ekim 1869).

çeden herhangi bir ödenek ayrılmadığı, ayrılamayacağı[24] ve yine iptidai mekteplerin kurulmasının ve yönetiminin mahalline ait olduğu vurgusu yapılmaktaydı.[25]

Devlet bütçeden doğrudan bir kaynak aktarmıyor fakat okulların açılmasını ve yaygınlaştırılmasını istiyordu. Devlet böylece öğretmen yetiştirme, okulların işleyişinin kontrol ve teftişini yapma gibi görevleri üstlenmiş oluyordu. Yerel yöneticiler bir okul binasını inşa ediyor yahut kiralıyor, öğretmen ile idari personel ve destek personeline ödenecek maaş için kaynak temin ediyor ve Maarif Nezareti'ne başvurarak okula öğretmen tayin edilmesini istiyordu. Merkezi bütçeye mahsus gelirlerden herhangi bir kaynak aktarılmaması nedeniyle okul açma ve dönüştürmede sorunlar yaşansa da çeşitli çözümler üretiliyordu.

EVKAF-I MÜNDERİSE GELİRLERİ

Devlet, okul açma ve masrafların karşılanması sorumluluğunu halka yüklemişti ama muhtemelen bu yolla istenen amaca ulaşılamamıştı. Bu nedenle devlet yeni arayışa girmek zorunda kaldı. Mekteb-i iptidailerin kurulması ve devamının sağlanması adına devletin attığı en önemli adım şüphesiz evkaf-ı münderise kaynaklarının eğitime tahsisi hususuydu. Evkaf-ı münderise, "kapsam itibariyle hayat şartlarının değişmesiyle amaçları ortadan kalkan (kervansaraylar gibi), meşrûtun-lehleri (yararlananları) kaybolan ve gelirleri sarf olunacak hayır müesseseleri mevcut olmayan vakıfları ihtiva etmekteydi."[26] Yani bu vakıflar, gelirleri olduğu halde harcanacak müesseseleri artık olmayan vakıflardı. Kayseri'de bu gelirlerin iptidai mekteplere tahsisi için yoğun bir çaba sarf edildi.

Münderis vakıf gelirlerinin eğitim için kullanılmasına 1874'te Sultan Abdülaziz döneminde başlanmış, II.Abdülhamid döneminde bu hususa dair Evkaf-ı Münderise Talimatı yayınlanarak uygulama yaygın hale getirilmeye çalışılmıştır. Talimatta sıbyan mekteplerinin yetersizliğine vurgu yapılarak iptidaî mekteplerin yaygınlaştırılması ve sıbyan mekteplerinin modernleştirilmesi gereği dile getirilerek münderis vakıflara ait gelirlerin iptidaî mekteplere ayrılması kararlaştırılmıştı. Talimata göre bu tür vakıfların tespiti ve gelirlerinin yönetilmesi için idari birimlerde birer meclis oluşturulacaktı. Üyelerini eşraftan üç kişinin oluşturacağı meclisin başkanlığını maarif müdürü yapacak olup, mecliste bir sandık emini ile bir de kâtip bulunacaktı. İdari birimlerde görev yapan vali, mutasarrıf, kadı, müftü ve defterdar gibi yöneticiler de teşkil olunacak meclislerin çalışmalarına yardım edeceklerdi.[27] Münderis vakıflardan özellikle birilerine çıkar sağlar hale gelenlerin maarife aktarılması esas alınmıştı.

Kayseri'den Maarif Nezareti'ne yazılan bir yazıda, bu şehirde 1893 yılı başlarında münderis vakıf gelirlerinin son derece azaldığı, buradan ipitdaî mekteplere fazla bir kaynak aktarılamadığı bu nedenle de ilgili vakıf gelirleriyle henüz okul açılamadığı belirtiliyordu. Bununla birlikte merkezi idarenin, vakıf gelirlerinin çok azaldığı iddialarına ihtiyatla yaklaştığı, gelirlerin tamamen ortaya çıkarılması konusunda

24 BOA, *Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi* (*DH. MKT.),* 856/55, H.17.03.1322 (1 Haziran 1904); BOA, *MF.MKT.,* 864/28, H-11-04-1323 (15 Haziran 1905). BOA, *DH. MKT.,* 192/105, H-26-05-1325 (7 Temmuz 1907).

25 BOA, *MF.MKT.,* 864/28, H-11-04-1323 (15 Haziran 1905).

26 Yakup Karataş, "Sultan II. Abdülhamid'in Eğitim Politikalarının Mali Bir Veçhesi: Evkâf-ı Münderisenin Maarife Terki", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED],* 57, 2016, (s.1839-1867), s.1841.

27 Karataş, "Sultan II. Abdülhamid'in Eğitim Politikalarının Mali Bir Veçhesi: Evkâf-ı Münderisenin Maarife Terki", s.1842-1844.

ısrarcı olduğu ve elde edilecek gelirlerin iptidaî mekteplerin açılmasında ve sıbyan mekteplerinin ıslahında kullanılmasını istediği anlaşılmaktadır.[28]

Evkaf-ı münderiselerin ve bunlara ait gelirlerin ortaya çıkarılarak eğitimin hizmetine sunulması için maarif müdürlükleri yoğun bir çaba sarf etse de ilk uygulamanın başlamasının üzerinden otuz yıl kadar bir zaman geçtiği halde istenen başarı elde edilememişti. Ankara valiliği ile Anadolu'daki bazı valiliklerin (Mamüratülaziz, Sivas, Erzurum) ortak görüşüne göre maarif müdürlüklerinin bütün gayretlerine rağmen hiçbir yerde evkaf-ı münderise gelirlerinden hakkıyla istifade edilememiş olup bunun başlıca sebebi Evkaf-ı Hümayun Nezareti ile Defter-i Hakani Nezareti memurlarının ayak sürümelerinden ve işi ağırdan almalarıydı. Bu nedenle Sadaret 17 Mayıs 1904'te, iptidai mekteplerin ıslahı ve sayılarının artırılması için bütçeden herhangi bir ödenek ayrılmasının mümkün olmadığını belirterek bahse konu vakıf gelirlerinin maarif idarelerinin emrine verilmesi için ilgili nezaretlerle Dâhiliye Nezareti'ne kesin emir vermişti.[29]

Merkezi idare, münderis vakıf gelirlerinin ortaya çıkarılması konusunda kararlı bir tutum sergiledi ve bunun semeresi ilerleyen yıllarda alındı. Kayseri'de ilgili vakıf gelirleriyle diğer gelirlerin toplamı 1906 yılında senelik altmış yetmiş bin kuruş kadar oldukça mühim bir miktara ulaşmış bulunuyordu. Yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla bu gelirler sadece mekteb-i ibtidaîler için kullanılıyor, okulların inşasından kirasına ve personel giderlerine kadar hemen her tür harcama bu gelirlerden karşılanıyordu. Gelirlerin harcanmasından Maarif Komisyonu sorumluydu. Komisyon başkanının kişisel özellikleri kararların alınmasında ve harcamaların yönlendirilmesinde etkili oluyordu.[30]

BAĞIŞLAR/YARDIMLAR

Kayseri'de evkaf-ı münderiseden sonra iptidai mekteplerin açılması ve ıslahı konusunda başvurulan en önemli kaynak halktan sağlanan yardımlardı. Vakıf gelirlerinin tespit ve tayininde yaşanan sorunlar ve buna bağlı olarak ortaya çıkan gecikmeler yeni okullar için bağıştan başka bir çare bırakmıyordu.

18 Şubat 1893 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre Kayseri'de iptidai mekteplere tahsis edilen vakıf gelirlerinin yetersizliği nedeniyle asker ile halkın yardımıyla ancak bir tane mekteb-i ibtidai açılabilmişti.[31] Şehir merkezinde halkın yardımıyla otuz beş bin kuruşa kargir (taş) bir bina yapılmış, ödenek ayrılarak dârülmuallimin (öğretmen okulu) mezunu bir öğretmen istihdam edilmişti.[32]

İlerleyen yıllarda da mekteplerin halk tarafından yaptırılması ve masraflarının hayırsever ahali tarafından karşılanması sürdürülmüştü. Abdülhamid dönemi sonrası II. Meşrutiyet dönemindeki bir örnekten yola çıkıldığında iptidai mekteplerin halk ile devletin ortaklaşa katkısı ile yapıldığı anlaşılmaktadır. İncesu'da inşasına başlanan okulun maliyeti otuz bin kuruştu. Bunun on bin kuruşu hazineden kalan kısmı ise yerel gelirler (mahalli varidat) ile halkın yardımlarıyla karşılanacaktı. Binanın tamamlanabilmesi için 15 bin

28 BOA, *MF.MKT.,* 161/34, 6 Şubat 1308 (18 Şubat 1893).
29 BOA, *DH. MKT.,* 856/55, H.17.03.1322 (1 Haziran 1904).
30 BOA, *MF.MKT.,* 1013-37. 31 Temmuz 322 (13 Ağustos 1906).
31 BOA, *MF.MKT.,* 161/34, 6 Şubat 1308 (18 Şubat 1893).
32 BOA, *MF.MKT.,* 34/78, H-23-06-1311 (1 Ocak 1894).

kuruşa ihtiyaç duyuluyordu. Kayseri mutasarrıflığı parayı Maarif Nezareti'nden talep etti. Ancak inşaat, tamirat ve tefrişat gibi masrafların tehiri hakkında Meclis-i Hass-ı Vükela kararına binaen gönderilemediği bildirildi.[33] Böylece okulun inşasının tamamlanması işi yine halka kalmış oldu.

MAARİF HİSSE-İ İANESİ

II. Abdülhamid döneminde devletin ilköğretimin yaygınlaştırılması ve ıslahı için ayırdığı kaynaklardan biri de "Maarif Hisse-i İanesi"ydi. 1884 yılında belirlenen kurallara göre öşür vergisinin belli bir kısmı eğitim için ayrılıyordu. Vergiye, aşara ilave olarak emlak ve bina vergileri de dâhildi.[34] Ayrılan hissenin ne şekilde kullanılacağı da belirlenmişti. 6 Eylül 1894 tarihli bir belgeye göre ilk başta vergi gelirinin dörtte biri İstanbul'daki çeşitli okulların ihtiyaçlarının karşılanması için merkeze gönderilecek, kalan dörtte üçlük kısım ise ilgili idari birim olan sancak merkezinde kalacaktı. Sancak merkezlerinde muhafaza edilecek olan bu paranın nereye ve nasıl harcanacağı ise padişah tarafından belirlenecekti.[35] Ancak zamanla merkeze gönderilen pay yarıya yükseltildi hatta bazı vilayetlerde tamamen Maarif Nezareti'ne aktarıldı.[36]

Anlaşıldığı kadarıyla Kayseri'de 1310 senesi (1894-1895) sonuna kadar toplanacak hisseler yeni iptidai mekteplerin açılması için ayrılmıştı. Bununla birlikte Sadarete gelen bilgilere göre hissenin pek az bir kısmının toplanabilmesi nedeniyle istenen sonuç elde edilememişti.[37]

KAYNAK ARAYIŞLARI

Yeni tarz eğitim veren ilkokulların açılması için münderis vakıf gelirleriyle halk desteği ve diğer kaynakların yetersiz olması nedeniyle yerel yöneticiler farklı arayışlara giriyorlardı. Bulunan kaynaklar yeni vergi alınmasına dair önerilerle halktan farklı yöntem ve organizasyonla para toplama usulüne dayanıyordu. Arşiv kayıtlarında alternatif kaynak teminine yönelik önerilerle bunların hayata geçirilmesine dair fikirlere rastlamak mümkündür.

Mahalli vergi memurları, iptidai mektep muallimlerinin maaşına karşılık tutulmak üzere birkaç köyde çıkarılmakta olan "küfeki taşı" ile "alçı taşı" madeninden vergi alınmasını önermişlerdi.[38] Daha sonraki kayıtlarda önerinin uygulamaya konulduğuna dair herhangi bir kayda rastlanmamıştır.

Diğer bir öneri daha doğrusu girişim de zaten toplanmakta olan bir tür vergiyle ilgiliydi. Kayseri Sancağını da içine alan Ankara vilayeti dâhilinde "hayvan tezkeresi rüsumu" diye bir vergi toplanmaktaydı. Vergi, ilk başlarda Ankara valiliğinin matbaa giderleri için konulmuştu. Ancak 1870'lerin ortalarından itibaren matbaa için başka gelirler bulunduğundan, eğitim-öğretimin finansmanında kullanılmaya başla-

33 BOA, *MF.İBT.,* 404/15, H.6.12.1330 (1 Kasım 1912).
34 Kodaman, *a.g.e,* s.159; Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908),* s.186-187.
35 BOA, *MF.MKT.,* 84/124, H-16-12-1301 (7 Ekim 1884).
36 Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908),* s.192-193.
37 BOA, *DH. MKT.,* 856/55, H.17.03.1322 (1 Haziran 1904).
38 BOA, *MF.MKT.*,145/63, H-20-12-1309 (16 Temmuz 1892).

dı.[39] Bir başka görüşe göre de vergi, Ankara vilayetinin kurulmasından bir süre sonra vilayet merkezinde "Islahhane" adıyla kurulan okulun ihtiyaçlarını karşılamak üzere konulmuştu. Adı geçen okulun bir sebeple kapanması üzerine vergi, eğitim-öğretim işleri için kullanılmaya başlandı.[40] İlk konulma sebebinin ne olduğu konusunda Ankara bürokrasinin verdiği bilgiler muhtelif olsa da bu verginin eğitim-öğretim işlerine münhasır olduğu kesindi.

Hayvan tezkeresi rüsumu, Ankara vilayetine bağlı bulunan sancak ve kazaların tamamından mültezimler vasıtasıyla toplanıp vilayet merkezine gönderiliyordu. Vergi gelirleri okul inşası, inşa edilememiş ise kirası, öğretmen ve hizmetlilerin maaşı ve diğer giderler için kullanılmaktaydı.[41] Hayvan tezkeresi rüsumu gelirleri öncelikle içerisinde bir öğretmen okulu (darülmuallimin), bir kız ve bir de erkek rüştiyesinden oluşan ve adına Medrese-i Hamidiye denilen büyük ve geniş bir eğitim-öğretim kurumu için harcanıyordu.[42]

Kayseri'deki yerel yöneticiler, verginin vilayet merkezi olan Ankara'ya aktarılmasına karşı çıktılar. Onlara göre Kayseri'deki okullar tamire muhtaçtı ve köylerde okul açılması gerekiyordu. Kayserililer senede 18-20 bin kuruşu bulan bu meblağın yerel ihtiyaçlar için kullanılmasını istiyorlardı. Ankara valiliği çeşitli gerekçeler ileri sürerek hayvan tezkeresi vergisinin yerelde kalmasına karşı çıktı.[43] II. Meşrutiyet'in ilanından sonra da varlığını sürdürdüğü anlaşılan[44] verginin Kayseri'deki iptidai mekteplerin finansmanı için kullanılması girişimi de böylece sonuçsuz kaldı. Vergi, muhtemelen Kayseri'nin 21 Nisan 1914'te Ankara vilayetinden ayrılarak müstakil bir sancak haline dönüşmesine[45] kadar Ankara'ya gönderildi.

Kayseri'de iptidai mekteplerin açılmasında bağışlar önemli bir kalemi tutuyordu ancak Ankara Maarif Müdürü hali hazırdaki kaynaklarla mevcut sistemin değiştirilmesinin mümkün olmadığına ve olamayacağına kanaat getirmişti. Bu nedenle eğitimin modernize edilmesi hususunda halktan daha fazla yararlanılması gerektiğini düşünüyordu. Ona göre okula tayin edilecek diplomalı öğretmen maaşı ile okulun her türlü ihtiyacı köylü tarafından karşılanacaktı. Köylüler gelir durumuna göre üç kısma ayrılacak bunların eğitim için verebilecekleri miktar belirlenecekti. Bundan sonra belirlenen ücretin ödenmesini bir bakıma garantiye almak için her bir köylü bir birine kefil yapılacaktı. Bu işlerin koordinasyonu ve yürütülmesi, köyde oluşturulacak Maarif Komisyonu tarafından yerine getirilecekti. Para, Komisyon vasıtasıyla toplanıp muhafaza edilmeli ve harcanmalıydı. Köylerde faaliyet gösterecek Maarif Komisyonunun faaliyetleri ve eğitim işleri yerel maarif müdürlükleri ve müfettişler tarafından kontrol edilmeliydi. Komisyonlar, mevcut okulların sorunlarını çözdüğü gibi okulu olmayan köylerde okul açılması ve eğitim-öğretimin sürekliliğini de sağlayacaklardı.[46] Müdür düşüncelerini Maarif Nezareti'ne arz etti. Mevcut arşiv kayıtlarında maarif müdürünün önerilerinin dikkate alındığına dair bir bilgiye ulaşılamadı.

39 BOA, *DH.MKT.,* 52/16, 27 Nisan 1309 (9 Mayıs 1893).
40 BOA, *MF.MKT.,* 864/28, H-11-04-1323 (15 Haziran 1905).
41 BOA, *DH.MKT.,* 2709-59, H-24-12-1326 (5 Ocak 1909).
42 BOA, *DH.MKT.,* 52/16, 27 Nisan 1309 (9 Mayıs 1893).
43 BOA, *DH.MKT.,* 52/16, H. 13.11.310 (29 Mayıs 1893).
44 BOA, *DH.MKT.,* 2709-59, H-24-12-1326 (5 Ocak 1909).
45 BOA, *Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Levazım Kalemi (DH.EUM.LVZ),* 19/111, 27.05.1332 (23 Nisan 1914).
46 BOA, *MF.MKT.,* 862/8-2, 6 Teşrinievvel 317 (19 Ekim 1901).

Sonuçta Kayseri'de ilkokul seviyesinde eğitim veren ve Maarif Nezareti'ne bağlı olan okulların finansmanı için kullanılan en önemli kaynak münderise vakıfları, vatandaşların katkıları ve maarif hisse-i ianesiydi. Maarif hisse-i ianesi normalde ortaöğretim kurumu olan idadilerin finansmanı için konulmuşsa da Kayseri özelinde bir süreliğine iptidai mekteplere tahsis edilmişti. Yerel yöneticilerin kaynak bulma konusundaki gayretleri devam ediyordu. O dönemki idari ve mali teşkilat yapısı içerisinde ilköğretimin çağdaşlaştırılması konusunda merkezi idare iyi niyetlerle hareket etmekteydi. Daimi gelir oluşturma çabaları kapsamında vakıf geliri ile vergi geliri tahsisi önemli adımlardı. Ancak devletin farklı kurumlarında geleneksel yapıyı sürdürmekten yana olan ve belki de çıkarlarının zedelenmesinden endişe duyan taşra bürokrasisi, merkezi idareyi oluşturan yöneticilerin ideallerinin hayata geçirilmesi konusunda hevesli değillerdi. Bu nedenle eğitime tahsis edilen kaynaklar ya eksik ya da geç aktarılıyordu. Finansman darlığı yüzünden Eylül 1906 yılı itibariyle Kayseri merkezdeki iptidai mekteplerin çoğunun kendisine ait bir binası yoktu bu nedenle kiralama yoluna gidiliyordu. Kıt ekonomik kaynaklara rağmen kira, personel giderleri diğer giderler ödendikten sonra iki yılın gelirlerinden 13.273, 5 kuruş artırılmıştı ve bu para ile yeni bir okul açılması planlanmaktaydı.[47] Kaynakların sınırlılığına ve olumsuzluklara rağmen Kayseri'de modern eğitim veren bazı okulların açıldığı görülmektedir.

AÇILAN OKULLAR

Kayseri'de usul-i cedid yöntemiyle eğitim veren okullar en geç 1890'ların ortalarına doğru açılmaya başladı. Okullar esasen kız ve erkek okulları olmak üzere iki farklı kategoride açılıyor, öğretim kadrosu da buna göre şekilleniyordu.

ERKEK İPTİDAİ MEKTEPLERİ

Yeni tarz okulların çoğunun erkeklere münhasır olmak üzere açıldığı tespit edilmektedir. Kayseri'de modern eğitim vermeye başlayan ilk iptidai mektep 1893'te açıldı.[48] İkinci okul ise Ahmed Paşa iptidaisi idi. Bahriye Nazırı Kayserili Ahmed Paşa tarafından açılan rüşdiye mektebi, 1896 yılı baharında iptidai mektebe dönüştürüldü. Kayseri'de bir idadi açılması ve bu maksatla bir bina kiralanması nedeniyle Ahmed Paşa rüşdiye binası boş kalmış, binada herhangi bir tadilat yahut yıkım olmaksızın iptidai mektep olarak faaliyet göstermesine karar verilmişti.[49]

Ahmed Paşa iptidaisinden sonra erkek öğrencilere münhasır olmak üzere varlığından haberdar olduğumuz diğer okul ise Numune-i Terakki idi. Okulun en geç 1897 yazında eğitim öğretim faaliyetlerini yürüttüğü anlaşılmaktadır.[50] Ertesi yıl ise Darülirfan adıyla bir başka okul daha açılarak eğitim-öğretime

47 BOA, *MF.MKT.,* 969/33, H.06.11.1324 (22 Aralık 1906).

48 BOA, *MF.MKT.,* 161/34, 6 Şubat 1308 (18 Şubat 1893). Ankara Maarif Müdürünün Maarif Nezareti'ne yazdığı yazıya göre okulun öğretmeni Ahmed Efendi dahi 300 kuruş maaşla tayin edilmiş olup işe başlayacağı tarih daha sonra belirtilecekti. BOA, *MF.İBT.,* 34/78, H.23.06.1311 (1 Ocak 1894). Bu kayıttan ismi tespit edilemeyen okul, inşa edilmiş olup kira vermemesinden ve diğer okulların aksine açılış tarihi belirtilmemesinde dolayı kuvvetle muhtemel Numune-i Terakki iptidaisiydi.

49 BOA, *MF.MKT.,* 323/43, H-25-01-1314 (6 Temmuz 1896).

50 BOA, *MF. MKT,* 362/68, 23 Haziran 313 (5 Temmuz 1887).

başladı.[51] Şehir merkezinde dört beş yıl aradan sonra ardı ardına iki erkek iptidai mektebinin kurulduğu tespit edilmektedir. Bunlardan ilki olan Feyziye 1902-1903, ikincisi olan Mekteb-i Edeb ise 1903-1904 eğitim-öğretim yılında faaliyetteydi.[52]

KIZ (İNAS) İPTİDAİ MEKTEPLERİ

Kayseri'de açılan ilk kız iptidai mektebi Feyz'-ül Hamid 1314 (1896-1897) döneminde eğitime başladı.[53] Halk kısa sürede okula olağanüstü bir rağbet göstererek kızlarını buraya göndermeye başladı. İki yıl içerisinde okulun kapasitesi almadığından ikinci bir kız okulunun açılması için girişimlere başlandı. İlkokul düzeyinin üstünde eğitim aldırma talebi gelmiş olmalı ki Kayseri mutasarrıfı bir kız rüştiyesinin açılması için Ağustos 1899'da merkezden izin talebinde bulundu.[54] İhtiyaca rağmen ikinci mektebin açılması zaman aldı.

Kayseri'de Feyzülhamid iptidaisine olağanüstü bir talep olmasına rağmen daha fazla okul açılması için kaynak bulmada sıkıntı yaşanıyordu. Kayseri Mutasarıfı Esseyid Mehmed Nazım, 13 Mart 1900 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne yazdığı yazıda şehirde bir tek kız iptidai mektebinin bulunduğunu, hâlbuki okula büyük bir rağbet olduğunu, önceki yıl 100 öğrencinin kayıt yaptırdığını belirterek iptidai mektebin üstünde eğitim verecek olan okulun öğretmenine verilecek maaş için "maarif tahsisatından" ödenek talebinde bulundu. Nezaret maarif tahsisatında maaş için böyle bir ödenek olmadığını belirterek yerel imkânları işaret ederek bu talebi reddetti.[55] Kayseri mutasarrıfının başlattığı ve yaklaşık on ay kadar süren yazışmalar neticesinde rüşdiye açılması için yapılan girişim başarısızlıkla sonuçlandı. İhtiyaca ve halkın yoğun talebine rağmen ekonomik nedenlerle ikinci kız okulunun açılması mümkün olmamıştı. Hükümetten ödenek alınabilse rüşdiye, muhtemelen iptidai mektebin mevcut binasında eğitim verecekti. Böylece bina kirası yahut inşası gibi ekstra maliyetlere ihtiyaç duyulmayacaktı.

Kayseri'de açılan ikinci kız iptidaisi olan Hadika-yı Afitab'ın 1903-1904 döneminde ve Hadikat'-ül Benat adlı diğer bir okulun ise en geç 1906'da eğitim-öğretime başladığı anlaşılmaktadır.[56] Abdülhamid döneminin sonuna kadar ancak iki kız iptidaisi açılabildi. Meşrutiyet döneminde bu iki iptidai mektepten farklı olarak Numune Mekteb-i İbtidaisi adıyla bir kız okulunun varlığına rastlanmıştır.[57] İsim değişikliği olmadıysa bahsedilen okul Kayseri'deki üçüncü kız mektebiydi.

Şu halde II.Abdülhamid döneminde Kayseri merkezde usul-i cedid üzere eğitim veren 5'i erkeklere, 3'ü kızlara mahsus olmak üzere toplam 8 okul açılarak faal hale getirilmişti. Bunların haricinde geleneksel tarzda (usul-i atika) eğitim veren sıbyan mekteplerinin sayısı çok daha fazlaydı. 1900-1901 tarihlerine

51 BOA, *MF. MKT,* 388/28-1, 2 Şubat 1313 (14 Şubat 1898).

52 Uygur Kocabaşoğlu-Murat Uluğtekin, *Salnamelerde Kayseri,* KTO Yayınları, Kayseri 1998, s.160, 167-168, 258; Mekteb-i Edeb, 16 Haziran 1904 itibariyle faal olarak hizmet vermekteydi. BOA, *DH.MKT.,* 806/1, H-16-07-1322 (26 Eylül 1904).

53 Kocabaşoğlu- Uluğtekin, *a.g.e,* s.166-167.

54 BOA, *DH.MKT.,* 2232/56, H.3.4.1317 (11 Ağustos 1899).

55 BOA, *MF.MKT.,* 470/17, H.29.05.1317 (5 Ekim 1899).

56 BOA, *DH.MKT.,* 806/1, H-16-07-1322 (26 Eylül 1904). *BOA, MF.MKT.,* 969/33, H.06.11.1324 (22 Aralık 1906).

57 BOA, *MF.İBT.,* 517/13-4, H. 8.11.1332 (28 Eylül 1914).

dair verilere göre Kayseri merkezde 58 sıbyan mektebi bulunmaktaydı. Yeni açılanlarla birlikte okulların sayısı sonraki yıllarda 65'e ulaştı. Bu okullara Müslüman ailelerin çocukları devam etmekteydi.[58]

Ülkede ilk örneklerine 1870'lerin başında rastlanan ve yaygınlaştırılması devlet politikası haline gelen mekteb-i ibtidailer Kayseri'de ancak 1893'te açılmaya başlamıştı. Abdülhamid'in II. Meşrutiyet'in ilanına kadarki yaklaşık 32 yıllık hükümdarlığı döneminde şehir merkezinde yeni tarz eğitim veren okul sayısında ciddi artışlar olmamıştı ve geleneksel eğitim kurumlarının sayısal olarak ağırlığı devam ediyordu.

MERKEZE BAĞLI KÖYLERDEKİ İPTİDAİ MEKTEPLER

Şehir merkezi dışında merkeze bağlı köylerde de iptidai mekteplerin varlığına rastlanmakla birlikte bunların ulaşılabilen mevcut arşiv belgelerine fazlaca yansımaması nedeniyle sayıları hakkında yeterli bilgiye sahip olunamamaktadır. Arşiv belgelerine göre 1901 yılı itibariyle köylerde herhangi bir iptidai mektep yoktu. Bu yılda eski tarz veren toplam 156 okulun 58 tanesi şehir merkezinde, kalan 98 tanesi de köylerde bulunuyordu.[59]

Köylerdeki sıbyan mekteplerini iptidai mekteplere dönüştürmek için yerel otoriteler ile halkın gayretleri yazışmalara yansımaktaydı. Mesela merkeze bağlı Boyacı köyünde "bir an evvel" bir iptidai mektebin açılması için Maarif Nezareti, Ankara Maarif Müdürlüğüne yazı yazmıştı. Yazıda daha önce buna dair yazı yazıldığı halde herhangi bir cevabın gelmediği belirtilmekteydi.[60] Muhtemelen köylüler bir usul-i cedid üzere eğitim veren bir okul açılması için Nezaret'e başvurmuştu.

Köylerdeki iptidai mekteplere dair resmi yazışmalar II. Abdülhamid'in tahttan inmesinden sonraki dönemde yoğunlaşmaktadır. Şubat 1910 tarihi itibariyle Germir'de[61], Ocak 1911 itibariyle Hacılar'da[62], Haziran 1911'de Tavlusun'da[63], Eylül 1912 tarihli bir kayda göre merkeze bağlı Kuyu köyünde[64], Nisan 1912 Temmuz Gesi civarındaki altı yedi köyde[65], 1913 yılı itibariyle Mancusun köyünde[66] birer iptidai mektep bulunduğu anlaşılmaktadır. Şu halde 1910'lu yıllarda Kayseri merkeze bağlı köylerde 10'dan fazla iptidai mektep bulunuyordu. Bu okullardan bir kısmının Abdülhamid döneminde açıldığı tahmin edilebilir.

58 Şehir merkezindeki okul sayısı bunlarla sınırlı değildi. 1900-1901 tarihlerinde ikisi erkeklere ve biri kızlara ait olmak üzere üç adet Rum okulu, üçü erkek ve biri kız olmak üzere dört Ermeni okulu ve bir tane de Katolik okulu vardı. Kocabaşoğlu- Uluğtekin, *age.,* s.160, 167-168, 258.

59 BOA, *MF.MKT.,* 862/8-2, 6 Teşrinievvel 317 (19 Ekim 1901).

60 BOA, *MF.MKT.,*1074/71, 19 Ağustos 324 (1 Eylül 1908).

61 BOA, *MF.İBT.,* 226/11, H.17.02.1327 (10 Mart 1909).

62 BOA, *MF.İBT.,*305/19, H-01-03-1329 (2 Mart 1911).

63 BOA, *MF.MKT.,*305/19, H-01-03-1329 (2 Mart 1911).

64 BOA, *MF.İBT.,* 391/35, 6.10.1330 (27 Mayıs 1912).

65 BOA, *MF.İBT.,* 388/37, H-02-09-1330 (15 Ağustos 1912).

66 BOA, *MF.İBT.,* 445/80, 18 Temmuz 329 (31 Temmuz 1913).

KAZALARDAKİ OKULLAR

Kayseri Sancağına bağlı Develi ve İncesu kaza merkezleri ile kazalara bağlı köylerde iptidai mekteplerin açıldığı ve eğitim-öğretim faaliyetlerine devam ettiği anlaşılmaktadır. Kazalardaki okul sayıları nüfusa oranla birbirinden farklılaşmaktaydı.

1891-1892 Ankara vilayet salnamesine göre Develi'de 69 sıbyan mektebi bulunmaktaydı. Buradaki ilk iptidai mektep ise Kayseri merkezden bir yıl sonra 1894'te açılmıştı.[67] İptidai mektep sayısı 1895'te de değişmemişti.[68] 1901 yılında Ankara Maarif Müdürlüğünce Maarif Nezareti'ne sunulan istatistikî bilgiye göre Develi'de 10 iptidai mektep vardı. Eski tarz eğitim veren okul sayısı ise 39'du. Bu kazada okulu olmayan köy sayısı 10'du.[69] Bu verilere göre Develi kazasında modern eğitim veren okul sayısı Kayseri merkezden daha fazlaydı. Yine Develi, nüfusa oranla toplam okul sayısı bakımından da Kayseri'den ilerideydi.

Resmi yazışmalarda, Develi'de varlığı belirtilen 10 iptidai mektepten sadece üç tanesinin ismine ulaşılabilmiştir. Bunlar Everek Mekteb-İ İptidaisi,[70] Zile Mekteb-i İbtidaisi[71] ve Develi Mekteb-i İbtidaisidir.[72]

İncesu kazasında 1895 yılı itibariyle halkın yardımlarıyla yaptırılan iki iptidai mektep bulunmaktaydı.[73] 1901'de iptidai sayısı değişmemişti, sıbyan mektebi sayısı 19'du. Kazada okulsuz köy yoktu.[74] İlerleyen yıllarda İncesu'da iptidai mektep sayısında bir artış yaşandığı anlaşılmaktadır. Nitekim kazaya bağlı Erdemiş köyünde 27 Ağustos 1905 tarihi itibariyle istenen düzeyde eğitim veren bir iptidai mektep varlığı resmi yazışmalara yansımıştı.[75] II. Meşrutiyet döneminde ise İncesu'da bir kız iptidai mektebi açıldı. Böylece 1914 yılına gelindiğinde iptidai mektep sayısı en az 4'e ulaşmıştı.[76]

Eldeki veriler dikkate alındığında kazalardaki insanların eğitime önem verdikleri, yeniliğe açık oldukları söylenebilir. Ancak Kayseri merkez ve köylerindeki okullara devam eden öğrenci isimlerinden yola çıkıldığında kazalarda kız okulu olduğu belirtilmeyen mekteplerin erkek öğrencilerin devam edebildiği okullar olma ihtimali kuvvetlidir. Çünkü Kayseri'de "inas" yani kız okulu olduğu belirtilmeyen okullardaki öğrencilerin hepsi erkeklerden oluşmaktaydı.

Sonuç olarak II. Abdülhamid dönemi ile sonrasında Kayseri'de ilköğretimi çağdaşlaştırma çabaları devam ediyor ancak ekonomik sorunlar, kurumlar arası koordinasyonun sağlanmasında yaşanan sıkıntılar ile kurumların tabi olduğu mevzuat hükümlerinin karmaşıklığı gibi nedenlerle istenen hedefe ulaşılamıyordu. Ekim 1901 itibariyle yerel yöneticilerin hazırladığı bir istatistiğe göre Kayseri genelinde eski

67 Mehmet Süme, *XIX. Yüzyılda Orta Anadolu'da Bir Osmanlı Kazası Develi,* Akademisyen Kitabevi, Ankara 2018, s.108.
68 BOA, *MF.İBT.,* 45/57, H-29-12-1312 (23 Haziran1895).
69 BOA, *MF.MKT.,* 862/8-2, 6 Teşrinievvel 317 (19 Ekim 1901).
70 BOA, *MF.İBT.,*163/99, 9 Temmuz 321 (22 Temmuz 1905).
71 BOA, *MF.İBT.,* 356/38, H.21.01.1330 (11 Ocak 1912).
72 BOA, *MF.İBT.,* 412/65, H-23-02-1331 (30 Ocak 1913).
73 BOA, *MF.İBT.*, 45/57, H-29-12-1312 (23 Haziran 1895); BOA, *MF.İBT.,* 539/37, 14 Teşrinievvel 316 (27 Ekim 1900).
74 BOA, *MF.MKT.,* 862/8-2, 6 Teşrinievvel 317 (19 Ekim 1901).
75 BOA, *MF.MKT.,* 879/58, H-05-07-1323 (5 Eylül 1905).
76 BOA, *MF.İBT.,* 492/33, 13.5.1332 (9 Nisan 1914).

tarz eğitim veren okul sayısı 214, yeni tarz okul sayısı 16, okulu olmayan köy sayısı ise 32 idi.[77] Bu durum Kayseri'ye özgü olmayıp başka yerlerde de benzer bir vaziyet vardı. Mesela Kayseri'nin de bağlı bulunduğu Ankara vilayeti sınırları dâhilinde 17 Ekim 1901 tarihi itibariyle 2156 okul bulunuyordu. Bunlardan 1689'u usul-i atika (eski usul) eğitim veren sıbyan mektebi, 467'si ise usul-i cedid (yeni yöntem) eğitim veren mekteb-i ibtidai idi. Vilayet genelinde hiç okulu olmayan köy sayısı 583'tü.[78]

1905-1908 dönemini içeren Osmanlı dönemi eğitim istatistiğine göre ise Kayseri genelinde 10'u erkek, ikisi kız ve 15'i de karma olmak üzere 27 iptidai mektep bulunuyordu.[79] Hazırlanan istatistiklerdeki veriler arasında tutarsızlıklar olsa da bu verilerden yola çıkılarak Kayseri'deki iptidai mekteplerin sayısal olarak gelişimine dair genel bir kanaate varmak mümkündür (Bk. Tablo-2).

Tablo-2: 1894-1914 Döneminde Kayseri ve Kazalarında Yer alan İptidai Mektep Sayılarındaki Değişim

Yıllar	Kayseri Merkez		Develi		İncesu		Toplam
	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	
1893-1894	1	-	-	-	-	-	1
1900-1901	3	1	10[80]	-	2	-	16
1903-1904	5	2	10	-	2	-	19
1905-1906	5	3	10	-	2	-	20
1913-1914	5	-	1	1	1	1	9

Kaynak: BOA, MF.İBT., 34/78, H.23.06.1311 (1 Ocak 1894); BOA, MF. MKT, 388/28-1, 2 Şubat 1313 (14 Şubat 1898); BOA, DH.MKT., 806/1, H-16-07-1322 (26 Eylül 1904); Kocabaşoğlu- Uluğtekin, a.g.e, s.160, 167-168, 258; BOA, MF.MKT., 862/8-2, 6 Teşrinievvel 317 (19 Ekim 1901); Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924, s.124.

Abdülhamid döneminin sonlarına doğru geleneksel yöntemlerle eğitim veren sıbyan mekteplerinin sayısı hala oransal olarak çok yüksek olup 200'den fazlaydı. İlk örnekler sunulmuş olsa da yukarıda değinilen sebeplerle modern eğitim veren okulların sayısını artırma konusunda çok fazla bir başarı elde edilememişti. II. Meşrutiyet'in ilanıyla Abdülhamid'in yönetimdeki etkisinin kırılması (1908) ve ardından tahttan indirilmesi (1909) sonrası dönemde yaşanan Trablusgarp ve Balkan Savaşları nedeniyle eğitime fazla yatırım yapma imkânı olmadı. Tablo-2'de gösterilen ve 1913-1914 dönemi Osmanlı eğitim istatistiklerini yansıtan verilere göre eğer istatistiği hazırlayan maddi hata yapmadılarsa savaşın getirdiği olağanüstü şartlarda Kayseri merkezdeki kız okulları tamamen kapanmış Develi'deki erkek okullarının sayısında da ciddi düşüş yaşanmıştı. 1914-1922 yılları arası da yine savaşlar ve ekonomik zorluklarla geçtiğinden Kayseri'de Abdülhamid sonrası ilköğretim alanında açık bir iyileşme görülme ihtimali bir hayli zayıftır.

77 BOA, *MF.MKT.,* 862/8-2, 6 Teşrinievvel 317 (19 Ekim 1901).

78 BOA, *MF.MKT.,* 862/8, 4 Teşrinievvel 131 (17 Ekim 1901).

79 *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924,* s.128.

80 1900-1901 dönemi ile 1903-1904 dönemi Develi'de yer alan okullardan herhangi birinin kız okulu olduğuna dair herhangi bir veriye ulaşılamadığından erkek okulu olarak kabul edilmiştir.

ÖĞRETMEN ATAMALARI

Yereldeki parasal kaynaklarla bir okul kiralanıyor yahut inşa ediliyordu. Sonra sıra öğretmen bulmaya geliyordu. II.Abdülhamid döneminde iptidai mekteplerde görev yapacak öğretmenler, öğretmen okullarından mezun olmak zorundalardı. Böyle öğretmen bulmak mümkün değilse yeterlilik sınavını geçenler tercih edilmekteydi.[81] Aranan öğretmen kadın ise Darülmaullimat (kız öğretmen okulu) erkek ise Darülmaullimin (erkek öğretmen okulu) mezunu birinin atamasının yapılması için Maarif Nezareti'ne başvuruluyordu. Eğer merkezden uygun bir öğretmen bulunamazsa bu sefer yerelden temin yoluna gidiliyordu. Darülmaullimat mezunu bayan öğretmenler hem iptidailerde hem de rüşdiyelerde istihdam edilebiliyordu.[82]

İptidai mekteplere kadın veya erkek ayrımı olmaksızın üç tür öğretmen atanmaktaydı: 1) Birinci öğretmen (muallim-i evvel), 2) İkinci öğretmen (muallim-i sani), 3) Yardımcı Öğretmen (muallim muavini).[83] Bunlardan ilk ikisine Abdülhamid döneminde, muallim muavinine ise II. Meşrutiyet devrinde rastlanmaktadır.

İptidai mekteplerde görev yapan öğretmenlerin maaşları evkaf-ı münderise gelirleri, maarif hisse-i ianesi ve halkın/öğrenci velilerinin katkısı ile belirleniyordu. Maarif iane-i hissesi sınırlı bir zaman dilimi için geçerli olduğundan, ana kaynakları daha çok diğerleri oluşturuyordu. Bu durum ülke genelinde hatta Kayseri'deki okullarda standart bir maaş rejimi oluşmasını engellemekteydi. Maarif Nezareti öğretmen okulu mezunu istendiğinde ısrarla öğretmene ödenecek maaş miktarıyla bunun sürekliliğini sağlayacak kaynağı soruyordu. Nezaret, bu hususlarda ikna olursa öğretmen atama yoluna gidiyordu. Kayseri şehir merkezindeki okullarda görev yapan öğretmenlerin maaşları daha çok evkaf-ı münderise gelirlerine dayanıyordu. Bu vakıfların gelirleri ile harcamalarının sevk ve idaresi yani bütçesi şehirde oluşturulan Maarif Komisyonunca yönetiliyordu.[84]

Kayseri'deki iptidai mekteplerde 1902-1903 yıllarında Terakki mektebinde dört, Ahmed Paşa'da dört, Darülirfan'da üç, Fevziye'de üç erkek öğretmen görev yaparken Feyzülhamid kız iptidaisinde iki bayan öğretmen çalışmaktaydı.[85]

ERKEK ÖĞRETMENLER VE MAAŞLARI

Erkek öğretmenlerin maaşlarının belirlenmesinde mezun olunan okul, vakıf gelirlerinin düzeyi gibi çeşitli faktörler rol oynamaktaydı. Dönemde istihdam edilen erkek öğretmenler iki kaynaktan yetişiyordu: 1) Öğretmen okulları 2) Diğer kaynaklar (idadi, medrese vs.). Öğretmen atamasında öncelik öğretmen okulu mezunlarına aitti ancak eğitim için ayrılan bütçe imkânları ve öğretmen bulamama gibi durumlarda diğer okul mezunları işe koşulmaktaydı. Osmanlı Devleti'nde ilkokul düzeyinde eğitim verecek

81 Somel, *Osmanlı Eğitiminin Modernleşmesi (1839-1908),* s.161.
82 BOA, *MF.MKT.,* 470/17, H.29.05.1317 (5 Ekim 1899).
83 BOA, *MF.İBT.,* 507/58, H.15.8.1332 (9 Temmuz 1914).
84 BOA, *MF.MKT.,* 1013/37, 31 Temmuz 322 (13 Ağustos 1906).
85 Kocabaşoğlu- Uluğtekin, *a.g.e,* s.167, 186-187, 196.

öğretmenleri yetiştirmek üzere ilk kez 1868'de Darülmuallimîn-i Sıbyan açılmıştı. İptidai mekteplere öğretmen yetiştirme 1876'da İstanbul Darülmuallimîni'nin kurulmasıyla kurumsal kimlik kazanmaya başladı.[86] Bu öğretmen okulları zamanla başkent dışındaki bazı vilayet merkezlerinde hatta sancaklarda da açıldı. 1890'lara gelindiğinde Kayseri'nin bağlı olduğu Ankara'da bir öğretmen okulu mevcuttu.

Kayseri'de ilk kez 14 Aralık 1893'te açıldığı haber verilen fakat adı belirtilmeyen mekteb-i ibtidainin öğretmenliğine Ankara öğretmen okulu mezunlarından Ahmed Efendi atandı. Arşiv kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla Ahmed Efendi, Kayseri'deki bir iptidai mektebe atanan ilk öğretmen okulu mezunu kişiydi.[87]

Darülmuallimin mezunu olduğu bilinen ilk erkek öğretmenden sonraki dönemde de prensip olarak öğretmen okulu mezunlarına öncelik verilmekteydi. Ancak maaş için ayrılan kaynakların yetersizliği başta olmak üzere yerel yöneticilerin tercihleri ve belki de yeterli öğretmen okulu mezunu bulunamaması gibi sebeplerle farklı bir istihdam politikasına gidilebilmekteydi. Maarif Nezareti vasıtasıyla öğretmen okulu mezunu biri bulunamazsa bu sefer yerel imkânlar devreye sokuluyordu. Okula atanacak öğretmenin belirlenmesinde yerel eğitim otoriteleri belirleyici oluyordu. Öğretmenler Kayseri'de oluşturulan Encümen-i Maarif tarafından sınava tabi tutuluyor[88], sınav sonucunda ehliyet ve liyakatinden emin olunursa adına bir "ehliyetname" düzenleniyor ve belirlenen maaşla göreve atanıyordu.

Bu mekteplere mümkün mertebe usul-i cedid üzere eğitim verecek öğretmenlerin atanması gerekiyordu. Ancak yerel yöneticilerin her zaman bu hususta hassas olmadıklarına dair üst düzey yöneticilere şikâyetler geliyordu. Ankara Maarif Müdürüne göre aynı zamanda maarif komisyonu başkanı olan Kayseri müftüsü, iptidai mekteplere öğretmen atarken hiçbir eğitimden geçmemiş, eski tarz eğitim yanlısı olanları işe alıyordu. Müftünün gücü işgal ettiği makamdan ve yönettiği bütçeden geliyordu. Çünkü bu okulların masrafları "evkaf-ı münderise ve menabî-i saireden" geliyordu ve bunların kontrolünden de komisyon başkanı olarak birinci derecede müftü sorumluydu.[89]

Öğretmen okulu mezunu olmayan birinin öğretmen olarak istihdamında yerel otoritelerin belirleyici olması çeşitli şaibelere açıktı. Bu yöntem, ehliyet ve liyakat sahibi olmasa da eş, dost ya da akrabadan birine istihdam sağlamak için bir kapı olabilirdi. Mesela Salim Efendi 1896 senesinde Encümen-i Maarif tarafından sınava tabi tutularak göreve başlatılmıştı. Salim Efendi, 18 yıldır Develi Everek Mekteb-i İbtidaisi'nde görev yapmaktaydı ve kıdemli bir öğretmendi. 1914 yılında yazılı ayağı da olduğu anlaşılan bir sınava tabi tutuldu ve yetersiz bulunarak görevden uzaklaştırıldı. Öğretmenin itirazı üzerine sınav evrakı bir kez daha incelendi. Kayseri İdadisi müdürünce yapılan incelemede yazım kuralları ve milli meselelere hâkimiyet konusunda öğretmende "ibtidaî talebesi kadar bir malumat görüleme"mişti. İdadi müdürü, Salim Efendi'nin öğretmenliğe alım sınavında kolay soru sorularak ona avantaj sağlandığı kanaatine varmıştı.[90]

86 Kodaman, *a.g.e,* s.146-147; Sarc, *agm.,* s.449.

87 BOA, *MF.İBT.,* 34/78, H.23.06.1311 (1 Ocak 1894).

88 Nitekim Salim Efendi göreve başladıktan 18 yıl sonra sınava tabi tutulduğunda yazım kuralları konusunda iptidai mektep talebesi kadar bilgiye sahip olmadığı ve öğretmenliğe alım sınavında kolay soru sorulduğu tespit edilmişti. BOA, *MF.İBT.,* 507/58, H.15.8.1332 (9 Temmuz 1914).

89 BOA, *MF.MKT.,* 1013-37. 31 Temmuz 322 (13 Ağustos 1906).

90 BOA, *MF.İBT.,* 507/58, H.15.8.1332 (9 Temmuz 1914). Ankara Maarif Müdürlüğü Salim Efendi'nin muallim-i saniliğe

Abdülhamid dönemi sonrasında Darülmuallimin mezunları istihdamda öncelikliydi. Bunlardan biri Manastırlı Hafız Fahrettin Efendi'ydi. Öğretmen, Manastır Darülmualliminin mezun olduktan sonra oradaki mekteplerden birinde öğretmenlik yapmıştı. Muhtemelen Balkan savaşları nedeniyle bölgeden ayrılmak zorunda kalmış ve Mancusun iptidai muallimliğine tayin edilmişti.[91] II. Meşrutiyet döneminde mezuniyet bilgisine ulaşılamadığı halde atama bilgilerine ulaşılan öğretmenler vardır. Germir köyüne atanan Hilmi Efendi, köyün merkeze uzak olması nedeniyle şehir merkezinde bulunan Terakki Mekteb-i İbtidaiyesine,[92] İsmail Hakkı Efendi Talas Rüşdiyesi öğretmeniyken Feyziye Mekteb-i İbtidaisi muallim-i evvelliğine,[93] Tavlasun Karyesi İbtidai Mektebi Muallim-i Evvelliğinde görev yapan Süleyman Sıdkı Efendi Ahmed Paşa Mekteb-i İbtidaisi Muallim-i Saniliği'ne,[94] İşkodra Tedrisat-ı İbtidaiyesi eski müfettişi Sadeddin Efendi Darülirfan iptidai mektebine atanmıştı.[95] İsmail Hakkı Efendi örneğinden yola çıkıldığında rüşdiye öğretmenlerinin iptidai mekteplerde çalışması veya tersi de mümkündü.

Maarif Nezareti'ne bağlı iptidai mekteplerde öğretmen istihdam usullerine değindikten sonra Evkaf Nezareti'ne bağlı olup vakıf gelirleriyle ve vakıf bünyesinde faaliyetlerini sürdüren okullardaki durumun ne olduğuna bakmakta fayda vardır. Köyyıkan Mahallesi'nde bulunan Cafer Bey mektebi vakfında yarım hisse ile öğretmenlik (muallim-i sıbyanlık ciheti mutasarrıfı) yapan Seyid Mehmet'in ölmesi üzerine öğretmenlik boş kalmış olduğundan oğulları Mehmet ve Hasan'ın ehliyet ve liyakat sahibi olmaları nedeniyle bu görevi her şekilde yürütme kabiliyetinde olduklarından ortaklaşa (iştiraken) verilmesi kararlaştırılmıştı. Öğretmenliğe atanan Mehmet 28, Hasan ise 17 yaşındaydı.[96] 1865 senesine ait kayda göre Hacı Mansur Mahallesi'nde Taş Katıroğlu Camii Vakfı'na bağlı olarak belli kaideler çerçevesinde sıbyan öğretmenliği yapan Seyyid el-Hac İbrahim'in ölmesi üzerine oğullarından Mehmet ve Mustafa efendilerin babalarının yerine öğretmen tayin edilmesi gündeme gelmişti. Bunların, öğretmenlik mesleğini yapıp yapamayacaklarının tespiti için sınava tutulmaları kararlaştırıldı. Yapılan sınavda her ikisi de başarılı bulundu. Babalarından boşalan öğretmenliğe bunlardan biri değil ikisi birden ortaklaşa bir şekilde atandılar.[97] Atamaya dair evrak içeriğine göre sınava başka birileri alınmamış ve açık pozisyon için en iyi niteliklere sahip öğretmen seçilmemişti. Bu durum öğretmen çocuklarının teamül gereği öncelikli hakka sahip olduklarını göstermektedir.

Geleneksel eğitim veren sıbyan mekteplerine öğretmen atama tarzının başka bir ifade ile babadan oğula geçme usulünün II. Meşrutiyet döneminde de devam ettiği anlaşılmaktadır. Camii Kebir civarında Hüseyin Efendi Muallimhanesi'nde öğretmenlik yapan Hacı Enver Efendi'nin ölmesiyle boş kadro oluştu.

---

düşürüldüğünü belirttiyse de Kayseri'deki yetkililer onun öğretmenlik yapamayacağına kanaat getirdiler. Bu dönemde Kayseri bağımsız bir sancak haline geldiğinden kısa vadede muhtemelen öğretmenliğe dönemedi.

91 BOA, *MF.İBT.,* 445/80, 18 Temmuz 329 (31 Temmuz 1913).

92 BOA, *MF.İBT.,* 226/11, H. 17.2.1327 (10 Mart 1909).

93 BOA, *MF, İBT.,* 28 Kanunusani 325 (10 Şubat 1910).

94 BOA, *MF.İBT.,* 333/52, 11 Haziran 327 (24 Haziran 1911).

95 BAO, *MF. İBT.,* 174/9, 19 Teşrinisani 1331 (2 Aralık 1915).

96 BOA, Cevdet Maarif (*C.MF.),* 21/1022, H.21.04.1276 (17 Kasım 1859).

97 Bu atamaya dair Meclis-i Liva üyelerinin imzasını içeren bir de mazbata düzenlemişti. BOA, *C.MF.,* 14/666, 19 Nisan 1281/1 mayıs 1865.

Muallimhane vakfı şartına göre bu göreve uygun birinin atanması gerekiyordu. Bahse konu öğretmenlik kadrosuna uygun bir öğretmen tayin edilmesi için vakıf yöneticileri, Kayseri Maarif Komisyonuna müracaat ettiler. Öğretmenliğe merhum öğretmenin oğlu Mehmet Sait Efendi başvurdu ve başvuru kabul edilerek Meclis-i İdarede görüşüldükten sonra onay için Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne yazıldı.[98]

Evkaf Nezareti'ne bağlı üç sıbyan mektebine yapılan atamalarla, Maarif Nezareti'ne bağlı okullara yapılan atamalar arasında ciddi farklılıkların olduğu anlaşılmaktadır. Öncelikle öğretmenliğin bir nevi miras gibi algılandığı, esnaflık veya çiftçilik gibi mesleğin babadan oğula geçtiği görülmekteydi. Babasının yerine atanan öğretmenlerin öğretmenlik bilgi ve becerilerini ölçmek üzere bir örnekte sınav yapılmış diğerlerinde bu işi yapabilecek ehliyete sahip oldukları kanaati hâsıl olmuştu. Ancak son örnekte vakıf yönetiminin vakıf şartındaki ehliyet ve liyakat sahibi birinin seçilmesi gereğini yerine getirmek için Maarif Komisyonu'na başvurması diğerlerinden farklı bir uygulamaydı. Yasal bir zorunluluk yoksa komisyonun öğretmen niteliğini tespit konusundaki ehliyetine güveniliyordu. İyi öğretmen belirlemede maarif komisyonuna başvurulması, yeni tarz eğitimin toplum tarafından kabul ve takdir edildiğinin ve aynı zamanda zihniyet değişiminin de bir göstergesiydi. Öğretmenin bütün eğitim sisteminin omurgasını oluşturduğu dikkate alınırsa babadan oğula geçen bir öğretmenlik anlayışının eğitimin geri kalmasının en önemli sebebi ve yenileşme zaruretinin de gerekçesi olduğu söylenebilir. Bu örneklerden yola çıkıldığında çağdaş öğretmenlik formasyonu alan öğretmen okulu mezunlarının öğretmenlik yaptığı iptidai mekteplerinin niteliği ile sıbyan mekteplerininki arasında birinciler lehine açık ara bir farkın olduğu aşikârdı.

Öğretmenler ile atama usullerinden sonra şimdi de erkek öğretmenlerin maaşlarına göz atalım. Bir iptidai mektebe atanan ilk öğretmen olan Ahmed Efendi'den II. Meşrutiyet dönemine kadarki dönemde öğretmenlerin aldıkları maaşa dair bazı verilere ulaşılmıştır (Bk. Tablo-3).

Tablo-3: II. Abdülhamid Devri ve Sonrasında Kayseri'deki İptidai Mekteplerde Görev Yapan Erkek Öğretmenler ve Maaşları

Öğretmenin Adı	Kadrosu	Görev Yaptığı Okul	Maaş Aldığı Tarih	Okulun Bulunduğu Yer	Maaş Miktarı (Kuruş)
Ahmed Efendi	?	?	Aralık 1894	Kayseri/ Merkez	300
İsmail Hakkı Efendi'	Muallim-i evvel	Feyziye	Şubat 1910	" "	200
Hilmi Efendi	Muallim-i sani	Numune-i Terakki	Şubat 1910	" "	120
Ahmed Efendi	" "	Ahmed Paşa	Haziran 1911	" "	175
Sadeddin Efendi	?	Darülirfan	Aralık 1915	Kayseri/Merkez	800

Kaynaklar: BOA, MF.İBT., 34/78, H.23.06.1311 (1 Ocak 1894); BOA, MF.İBT., 264-14, H-16-02-1328 (27 Şubat 1910); BOA, MF.İBT., 226/11, H. 17.2.1327 (10 Mart 1909); BOA, MF.İBT., 333/52, 11 Haziran 327 (24 Haziran 1911); BAO, MF. İBT., 174/9, 19 Teşrinisani 1331 (2 Aralık 1915).

Tablo-3 incelendiğinde iki öğretmenin maaşının diğerlerinden yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Ahmed Efendi'nin 1894'teki maaşını Saadeddin Efendi ancak 19 yıl sonra geçebilmişti. Bunların maaşının diğerlerinden daha yüksek olmasında muhtemelen öğretmen okulu mezunu olmaları etkiliydi. Ahmed Efendi'nin Darülmuallimin mezunu olduğu kesindi. Saadeddin Efendi'nin maaşının yüksekliğinin sebebi öncelikle muhtemelen hem öğretmen okulu mezunu hem de eski bir müfettiş olmasından kaynaklan-

98 BOA, *MF.İBT.*, 431/3, H-26-06-1331 (2 Haziran 1915).

maktaydı. İsmail Hakkı ile Hilmi efendilerin diğerlerine göre daha düşük maaş almaları yüksek olasılıkla öğretmen okulu mezunu olmamalarındandı.[99] İsmail Hakkı Efendi, idadi mezunuydu.[100] Maaş tayininde rol oynayan bir başka sebep ise atanılan kadro idi. Yani muallim-i evvel veya muallim-i sani olmak maaşı etkileyen bir faktördü. İsmail Hakkı Efendi, 1910 yılında Talas Rüşdiyesi'nde muallim-i sani olarak 150 kuruş maaşla çalışırken, şehir merkezindeki Feyziye iptidaisine muallim-i evvel olarak atandığında 50 kuruş daha fazla almaya başlamıştı.[101] Hilmi Efendi Germir'de aynı kadroda 200 kuruşa çalışırken şehir merkezine muallim-i sani olarak atanınca 80 kuruş daha az bir ücrete razı oldu.

Sonuç olarak Kayseri'de II. Abdülhamid döneminde açılmaya başlanan iptidai mekteplere öğretmen atamada öncelik öğretmen okulu mezunlarındaydı. Yereldeki eğitim yöneticileri ödenek yokluğu veya başka sebeple öğretmen okulu mezunlarını çalıştıramadıkları durumlarda idadi mezunları muhtemelen medrese hatta bazen rüşdiye mezunlarını bile istihdam ediyorlardı. Bunda ülkede öğretmen okulu mezunlarının sayısının sınırlı olmasının da etkisi büyüktü. Vilayet merkezi olan Ankara'daki öğretmen okulundan mezun olanlar ancak Ankara merkez ile kaza ve köylerindeki okullara yeterli oluyordu.[102]

Öğretmen okulu mezunu olmayanların işe alınmasında yapılan sınavların yeni öğretim metotlarını bilen öğretmenleri seçmede kullanıldığına dair şüpheler vardı. Ankara Maarif Müdürü'nün Kayseri müftüsünü öğretmen istihdamında yenilikçi olmayan öğretmenleri tercih etmekle itham etmesine bakılırsa eski-yeni çatışması devam ediyordu. Maarif müdürü aralarındaki kişisel bir husumetten dolayı suçlamada bulunmuyorsa, müftünün yeni okul müfredatını beğenmediği yahut ilmiye sınıfından yetişenlere çıkar sağladığı söylenebilir. Sayıları ihtiyacın çok gerisinde kalan mekteb-i ibtidailere öğretmen atama ve istihdam yöntemi ile buralarda görev yapan öğretmen nitelikleri dikkate alındığında ilköğretimi iyileştirme gayretlerinde çok da bir mesafe alınamadığı anlaşılmaktadır. Kayseri'de varlığını sürdüren Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne bağlı sıbyan mekteplerindeki öğretmenlerin niteliği konusunda sınırlı bilgiler yer almakla birlikte örneklerdeki öğretmen seçme yöntemine bakılırsa verilen eğitimin mekteb-i ibtidailerin bir hayli gerisinde olduğu tahmin edilebilir.

Yıllardır süren çabalara rağmen Haziran 1907 yılına gelindiğinde Ankara valisinin tespitlerine göre Kayseri'nin de içinde bulunduğu yerleşim birimlerine bağlı küçük köyler bir yana nüfusu fazla olup okul ihtiyaçlarını karşılayacak köylerde bile okul yoktu. Köylerdeki mevcut okullarda da ağırlıklı olarak eski tarz eğitim devam ediyordu. Valiye göre bu durumun en önemli sebeplerinden biri yeni tarz eğitimi bilen öğretmen noksanlığıydı. Bu nedenle Kayseri'de bir öğretmen okulunun açılması gerektiğini, sistemin ancak bu şekilde değişip dönüşebileceğini merkezi hükümete teklif etti. Vali, okulun Kayseri İdadisi altında mevcut bina ve öğretmen kadrosu kullanılmak suretiyle faaliyete başlayabileceğini de ifade etti. Valinin önerisi kısmen kabul gördü. Maarif Nezareti, idadilerdeki müdür ve öğretmenlerin iş yükünün

99 Her iki öğretmen de yeni okula atanmaları sebebiyle "ehliyetname"lerini sunmuşlardı. Bu durum onların öğretmen okulu dışından sınavla geldiklerini gösteriyordu. BOA, *MF.İBT.,* 264-14, H-16-02-1328 (27 Şubat 1910); BOA, *MF.İBT.,* 226/11, H. 17.2.1327 (10 Mart 1909).

100 BOA, *MF.İBT.,* 321/14, H-04-05-1329 (3 Mayıs 1911).

101 BOA, *MF.İBT.,* 264-14, H-16-02-1328 (27 Şubat 1910).

102 BOA, *MF.İBT.,* 1013/39, H-17-07-132 (26 Ağustos 1907).

fazlalığı nedeniyle açılacak Darülmaullimin şubesinde ders vermelerinin uygun olmadığını ancak idadi müdürünün gözetimi altında 600 kuruşa çalıştırılacak bir öğretmen ile okulun açılabileceğine karar verdi. Nezaret bütçe imkânlarının elverişsizliği nedeniyle öğretmen maaşının karşılanamayacağını, maaşın mahalli kaynaklardan tedarik edilmesini önerdi.[103]

Ankara valisi, öğretmenin eğitim sistemini dönüştürmedeki rolünü biliyordu. Bununla birlikte dönüşümün önündeki engellerin de farkındaydı. Masraftan kaçınmak için öğretmen okulunu Kayseri idadisinin bina ve personel imkânlarını kullanarak bir şube şeklinde açılmasını teklif etti. Okulun açılmasının önündeki en büyük engel çarkı döndürecek kaynak yokluğu idi ve merkezi idareden bir tek öğretmen maaşının dahi ödenemeyeceği belirtiliyordu.

Yaşanan sorunlara rağmen resmi yazışmalar dikkate alındığında Kayseri'de Maarif Nezareti'nin izni ve kontrolü ile açılan okullardaki öğretmen maaşlarının ödenmesinde bir istisna dışında sorun yaşanmamıştı. II. Meşrutiyet döneminde erkek öğretmenlerden Mancusun'da görev yapan Manastırlı Hafız Fahrettin Efendi dört aydır maaş alamadığından şikâyetçiydi.[104] Öğretmenin maaşı büyük ihtimal ile köylüler tarafından karşılanıyordu ve sorun da bundan kaynaklanmıştı. Maaşın evkaf-ı münderise yahut başka bir daimi gelir kaynağı olmayıp da velilerden toplanan para ile karşılanması halinde İstanbul'da bile sorunlar yaşanabilmekteydi.[105] Bu durum ülkede yeni usul eğitim veren okulların sürekliliğinin ve yaygınlaşmasının ne kadar kırılgan olduğunu göstermekteydi.

KADIN ÖĞRETMENLER

Kız iptidailerine öğretmen atamada erkek okullarına göre daha prensipli davranılıyordu. Okullarda sadece bayan öğretmenler görev yapabiliyor ve bunların da kız öğretmen okulu mezunu olmaları gerekiyordu.[106] Yerel yöneticiler bir öğretmene verebilecekleri maaşı tespit ederek Maarif Nezareti'nden vasıflara uygun birini talep ediyorlardı.[107] Belirlenen maaşa çalışmak isteyen olursa bakanlık atamayı gerçekleş-

103 BOA, *MF.İBT.,* 1013/39, H-17-07-132 (26 Ağustos 1907). Kayseri'de 1912 yılı Ocak ayına gelindiğinde ihtiyaca rağmen, ödenek ve yetişmiş öğretmen yokluğu nedeniyle hala bir darülmuallimin açılamamıştı. 357 – 45, H-02-02-1330 (22 Ocak 1912).

104 BOA, *MF.İBT.,* 445/80, 18 Temmuz 329 (31 Temmuz 1913).

105 Üsküdar Toygar'da Hacı Faik Bey İptidai Mektebi'nde muallimlik yapan ve darülmuallimin mezunu olan Hasan Halid'in atanmasını istediği Kayseri'nin Boyacı Karyesi İptidai Mektebi Muallimliği'ne maaş tahsis edilemeyeceği ve taşrada boş muallimlik olmadığının bildirilmesi. Öğretmen görev yatığı okulda 100'den fazla öğrenci bulunmasına rağmen bunların yarıdan pek çoğunun fakir ve kendi geçimini sağmaktan mahrum olduğunu, bu nedenle onlardan eğitim ücreti alınamadığını halbuki kendisinin altı yedi nüfusu geçindirmek zorunda olduğunu buna imkan olmadığını belirterek Kayserini Boyacı/Buzcu köyünde 200'den fazla öğrencinin eğitimden mahrum olduğunu belirterek "hisse-i maarif ianesi tertibinden" 200 kuruş maaşla adı geçen köye atanması için padişaha başvurmuş. Talep iptidai mektep idaresinin mahallerine ait olduğu gerekçesiyle reddedilmişti. BOA, *DH. MKT.,* 192/105, H-26-05-1325 (7 Temmuz 1907).

106 Kayseri Mutasarrıflığı ikinci bir kız iptidaisi açma talebinde bulunduğunda Darülmuallimat mezunu bir öğretmen talep etmiş ve tayin edilecek öğretmene 500 kuruş maaş verebileceğini belirtmişti. BOA, *DH.MKT.,* 2329/4, 23 Mart 316 (5 Nisan 1900).

107 Darülmuallimat mezunları öğretmenliğe oldukça genç yaşta başlayabiliyorlardı. Mesela İnas Numune Mekteb-i İbtidaiyesine müdür olarak atanan Nimet Hanım öğretmenliğe 16-17 yaşlarında başlamıştı. BOA, *MF.İBT.,* 517/13, H. 8.11.1332 (28 Eylül 1914).

tiriyordu. Kurulacak okulların en önemli gider kalemlerinden birini teşkil eden öğretmen maaşlarının ne kadar olacağının tespitini imkânlar çerçevesinde okulu açan yerel yöneticiler yapıyordu ama onların belirledikleri miktarın ülke şartlarına göre gerçekçi olması gerekiyordu.

Kayseri'deki ilk kız iptidaisi olan Feyzülhamid'in ilk bayan öğretmeni muhtemelen Ayşe Hanım'dı.[108] Ayşe Hanım[109], İstanbul'da bulunan ve Osmanlı'nın ilk kız öğretmen okulu olan Darülmuallimat[110] mezunuydu. Sonraki yıllarda açılan kız okullarına da yine aynı okul mezunları aranmaktaydı.[111] Ayşe Hanım'dan sonra hakkında bilgi sahibi olunan ikinci öğretmen Lütfiye Hanım'dı. O, Mitroviçe kız iptidai mektebinde öğretmenlik yaparken Balkan Savaşları sebebiyle İstanbul'a gelmiş ve sonrasında İncesu kız iptidaisine atanmıştı.[112] Kayseri'de görev yapan bir başka öğretmen ise II. Meşrutiyet döneminde İnas Numune Mekteb-i İbtidaiyesi'ne müdür olarak atanan Nimet Hanım'dı. O da Darülmaullimat mezunuydu.[113]

Yeni yöntemle eğitim veren kız iptidailerinin açılması ve yaygınlaşmasında öğretmen maaşları kritik bir rol oynuyordu. Kız öğretmen okulu Darülmuallimat'ın her sene sınırlı sayıda mezun vermesi[114] kadın öğretmenlerin aşırı rağbet görmesine yol açıyordu. Bu nedenle de onlara ödenen maaş erkeklere ödenenin iki katından da fazla olabiliyordu. Mesela 1895 senesinde İstanbul ve civarında kadın öğretmenler için ödenen ortalama maaş 250 kuruş iken meblağ, İstanbul'dan uzaklaştıkça artıyordu. Öyle ki taşradaki bazı yerlerde 1.000 kuruşa bile öğretmen istihdam edildiği oluyordu. Kayseri'deki yerel yöneticiler, okul açmayı planladıklarında muhtemel öğretmen maaşını hesaba katmak zorunda olduklarından Kayseri'de görev yapacak bir Darülmuallimat mezununun ne kadar maaş isteyebileceğini öğrenmek istediler. Nezaret, 1895 yılı güzünde Kayseri'deki bir kız rüşdiyesinde istihdam edilebilecek kadın öğretmenler için tahmini olarak 600 ila 800 kuruş arasında bir ödenek ayrılması gerektiğine dair Kayseri Mutasarrıflığına görüş bildirdi.[115] Hâlbuki yaklaşık iki yıl kadar önce Kayseri'de görev yapması için anlaşmaya varılan Darülmuallimin mezunu Ahmed Efendi'ye 300 kuruş ödenecekti. 1900 yılında Feyzülhamid iptidaisinde görev yapan Ayşe Hanım'ın maaşının 500 kuruş olduğu düşünülürse Maarif Nezareti'nin tahmini gerçeğe yakındı.[116]

108 BOA, *DH.MKT.,* 2329/4, 23 Mart 316 (5 Nisan 1900).

109 Ayşe Hanım Feyzülhamid'te öğretmenliğe devam ederken okulun rüştiyeye dönüştürülmesi ve orada öğretmenliğe devam etmesi için 1899-1900 yıllarında uzun süren bir yazışma ile çeşitli girişimler yapıldıysa da ödenek yokluğundan bu dönüşüm gerçekleşemedi. Ayşe Hanım Kayseri'deki görevinden istifa ederek 15 Ekim 1901'de Çatalca'daki bir okulda göreve başladı. BOA, *MF.MKT.,* 470/17, H.29.05.1317 (5 Ekim 1899); BOA, *MF.MKT.,* 597/44, H-26-09-1319 (6 Ocak 1902).

110 Darülmuallimat 1870'te iptidai ve rüşdiye düzeyindeki kız okullarına öğretmen yetiştirmek üzere açılmıştı. Okulun 1900-1901 öğretim yılında 350 öğrencisi bulunuyordu. Cemil Öztürk, "Dârülmuallimât", *DİA,* C. 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s.549-550.

111 Kayseri Mutasarrıflığından 23 Mart 1316 tarihi ile Maarif-i Umumiye Nezareti'ne yazdığı yazıda Feyzülhamid adlı okulda çalışan Ayşe Hanım'ın, Darülmuallimat mezunu olması nedeniyle okulun rüşdiyeye dönüştürülmesi halinde rüşdiyede görev yapabileceği belirtilmekteydi. BOA, *DH.MKT.,* 2329/4, 23 Mart 316 (5 Nisan 1900).

112 BOA, *MF.İBT.,* 492/33, 13.5.1332 (9 Nisan 1914).

113 BOA, *MF.İBT.,* 517/13-4. , H. 8.11.1332 (28 Eylül 1914).

114 Mesela 1901-1902 öğretim yılında Darülmuallimat'a toplam 350 öğretmen adayı eğitim görüyordu. Öztürk, "Darülmuallimat", s.550.

115 BOA, *MF.MKT.,* 292/12, 12 Teşrinievvel 1311 (24 Ekim 1895).

116 Ayşe Hanım'ın açılması planlanan rüşdiye mektebinde görevlendirilmesi halinde de 500 kuruş maaşı kabul ettiği anlaşılmaktadır. Darülmuallimat mezunlarının hem iptidai mekteplerde ve hem de rüşdiyelerde görev yapabiliyor olması nedeniyle maaşlarında

Ayşe Hanım bu maaşla çalışırken bir yıl sonra istifa ederek Çatalca'daki bir iptidai mektebe atandığında önce 400 ve ardından 300 kuruş maaşa razı oldu.[117] Ayşe Hanım'ın İstanbul'a yakın yerde daha düşük maaşa çalışması, Nezaret'in tespitlerinin doğruluğunu ortaya koymaktadır.

Bu dönemde özellikle taşrada Darülmuallimat mezunlarının el üstünde tutulduğunu söylemek gerekir. Oysa öğretmen okulu mezunu olmayanların pek itibar görmedikleri aldıkları maaştan anlaşılmaktadır. Mesela Kayseri Şatırban Mahallesi'ndeki bir kız rüşdiyesinde öğretmenlik yapan Penbe Hanım 1907'de 100 kuruş maaşla çalışıyordu. Öğretmenin İstanbul'daki muhtelif okullarda eğitim almakla birlikte Darülmuallimat mezunu olmadığı anlaşılmaktadır.[118] Öğretmen okulu mezunlarından Nimet Hanım'ın daha geç bir dönemde (1914) Kayseri İnas Numune Mekteb-i İbtidaiyesi'ne 1000 kuruş aylıkla müdür olarak atanması[119] da öğretmen okulu mezunlarına yaklaşımın başka bir göstergesidir.

Öğretmenlere ödenen maaşların merkezden taşraya doğru artması, atamada mecburi hizmetin olmayıp, gönüllülük esasının uygulandığını gösteriyor. Bir öğretmen atandığı yerden memnun olmazsa istifa ederek başka bir yerde göreve başlayabiliyordu. Öğretmen okulu mezunu olmayanların öğretmen okulu mezunlarının beşte biri oranındaki maaşa çalıştırıldığı da bir başka gerçekti. İncesu kız iptidai mektebine atanan ve hangi okuldan mezun olduğu anlaşılamayan Lütfiye Hanım ise 1915 Martında 350 kuruş maaşla çalışıyordu.[120] Onun Feyzülhamid iptidaisi öğretmeni Ayşe Hanım'dan 15 sene sonra daha düşük maaşa çalışması, mezun olduğu okuldan kaynaklanabileceği gibi, savaş koşulları ve Balkan topraklarının elden çıkması ve buradaki öğretmenlerin Anadolu'da görev yapmaya başlamasıyla oluşan emek arzının fazlalığı ile izah edilebilir.

Kayseri'de bayan öğretmen maaşlarının erkek öğretmen maaşlarından çok daha fazla olması ilginç şekilde kızların eğitimi için hem teşvik edici bir unsur hem de bir engel teşkil ediyordu. Bayan öğretmenlerin yüksek maaşlarla toplumda ön saflara geçip görünür olması muhtemelen kızlar ve aileleri için imrenilecek iyi bir örnekti. Kayserili küçük kızlar da büyüyüp yüksek maaşlı, aranan bir öğretmen olabilirlerdi.

Yüksek maaşların olumsuz tarafı yeni okul açmayı zorlaştırmasıydı. Kayseri Mutasarrıfının verdiği bilgiye göre halk şehirdeki tek kız iptidaisine olağanüstü bir ilgi göstermekteydi. Kızların eğitimi için tek bir okulun yeterli olmadığını belirten mutasarrıfın, iptidai sonrası eğitim kademesini oluşturan kız rüşdiyesi açılması için gayret göstermesine[121] bakılırsa halk, kızlarına sadece ilkokul düzeyinde değil daha üst düzey bir eğitim aldırmak istiyordu. Yeni açılacak okuldaki öğretmen için ne yerel imkânlar ve ne de merkezi yönetimden kaynak temin edilememesi ikinci okulun açılmasını engellemişti. Bu örnek devletin içinde bulunduğu ekonomik zorlukların ve öğretmen maaşlarının kızların eğitiminin yaygınlaştırılmasında ne kadar belirleyici role sahip olduğunu göstermektedir.

---

fark görülmüyordu. BOA, *DH.MKT.,* 2329/4, 23 Mart 316 (5 Nisan 1900).

117 BOA, *MF.MKT.,* 597/44, H-26-09-1319 (6 Ocak 1902).

118 BOA, *MF.MKT.,* 1014/49, H-24-07-1325 (2 Eylül 1907).

119 BOA, *MF.İBT.,* 517/13-4. , H. 8.11.1332 (28 Eylül 1914).

120 BOA, *MF.İBT.,* 492/33, 13.5.1332 (9 Nisan 1914).

121 BOA, *MF.MKT.,* 470/17, H.29.05.1317 (5 Ekim 1899).

Öğretmen maaşlarının yüksekliği yanında okullarda sadece kadın öğretmenlerin istihdam ediliyor olması ve başka kaynaktan öğretmen temin edilememesi gibi sebepler de kızların okullaşmasının önündeki önemli engellerdendi. Bir başka deyişle öğretmen okulu dışında Kayseri'de kız iptidailerine kaynaklık edebilecek kızlara yönelik idadi ve rüşdiyelerin açılamamış olması, medrese sisteminde kızların erkekler gibi orta ve yüksek tahsil görememesi, kız iptidai mekteplerinde öğretmen istihdamını sınırlıyordu. Oysa erkek mektepleri için zikredilen eğitim kurumları hem Kayseri'de hem de başka şehirlerde bulunduğundan yeterince öğretmen adayı bulunabilmekteydi. Nitelik sorunu olsa da erkek okulları için öğretmen adayı arzının fazlalığı, öğretmen okulu mezunlarının maaşlarını aşağıya çekiyor, bu da erkek iptidailerinin daha yaygın olmasında kolaylaştırıcı bir rol oynuyordu.

Merkezle yapılan yazışmalara yansıdığı kadarıyla Kayseri'deki kızlara yönelik iptidai mekteplerde çalışan öğretmenlerin maaşlarının ödenmesinde herhangi bir sorun yaşanmamıştı. Bu durum eğitim için sağlanan evkaf-ı münderise kaynaklarının ve diğer gelirlerin çarkları döndürebilecek kuvvette olduğunu göstermektedir.

Savaş dönemlerinde ise maaşlar ödemeleri konusunda sorunlar yaşanmaktaydı. Milli Mücadele döneminde mesela 22 Mart 1920 tarihi itibariyle Kayseri Sancağı dâhilindeki mekteb-i ibtidai öğretmenleri dört aydır maaş alamıyorlardı. Bu nedenle öğretmenler tatil-i eşgal yani işlerini terk ederek eğitim-öğretim faaliyeti yapmaz olmuşlardı. İmkânsızlıklar içerisinde bulunan hükümet, öğretmen maaşlarını ödemek için çaba sarf ediyordu.[122] 27 Haziran 1921 tarihine gelindiğinde Kayseri'deki iptidai mektep muallimleri hala maaş alamıyorlardı.[123]

ÖĞRETMENLERİN HAYAT STANDARTLARI

Öğretmen maaşlarının tedarik edilmesi için düzenli gelir kaynağı bulmak oldukça zordu. Güç bela temin edilen maaşların diğer çalışanlarla kıyaslandığında değerinin ne olduğu ve öğretmenlerin hayat standartlarının nasıl olduğu değinilmesi gereken bir başka konudur. Öğretmenlerin refah düzeyinin belirlenmesinde fikir sahibi olunabilecek çok az veriye sahibiz. Bu konuda işçi ücretleri kısmi bir fikir verebilir. Eş zamanlı olarak ülkenin muhtelif yerlerinde ve bu arada Kayseri ve Develi'deki işçi ücretlerine dair örnekler verebiliriz. Mesela 1899'da Ergani'de bakır madeni çıkarma işlerinde çalışan bir işçi 6 kuruş, 1908'de Balya-Karaaydın'daki kurşun madeni çıkarma işinde çalışan işçiler 11-25 kuruş arası, 1911'de Zonguldak'ta kömür madeni sahasında çalışan bir işçi ise 6 kuruş gündelik alıyordu.[124] Ergani bakır madeninde çalışan bir işçinin yevmiye olarak 6 kuruş aldığı bir dönemde Feyzülhamid iptidaisi öğretmeni Ayşe Hanım 500 kuruş maaşla çalışıyordu. İşçilerin haftada bir gün tatil yaptıkları düşünülürse bayan öğretmen maaşlarının işçilerin aylık kazançlarından bir hayli yüksek olduğu düşünülebilir. Erkek öğretmenlerin ise ortalama olarak işçilerden daha fazla kazandıkları söylenebilir.

122 BOA, *Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü Evrakı (DH.UMVM.).,* 52/2-1, 22 Mart 336 (22 Mart 1920).

123 BOA, *DH.UMVM.,* 67/28-1, 27 Haziran 333 (10 Temmuz 1917).

124 Cevdet Kırpık, *Osmanlı'da İşçiler ve İşçi Hareketleri (1876-1914),* Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Isparta 2004, s.116.

1914 yılı Nisan ayında Kayseri'de devlete ait binaların ve işlerin yapılmasında kullanılan işçi yevmiyelerine dair bazı bilgilere ulaşabilmekteyiz (Bk. Tablo-4).

Tablo-4: Kayseri Merkez ile Develi'de 30 Nisan 1914 Tarihi İtibariyle İşçi Gündelikleri (Kuruş)

İşçi	Develi	Kayseri/Merkez
Dülger	22	15
Duvarcı	20	15
Taşçı	15	20
Sıvacı	18	15
Boyacı	18	15
Tenekeci	15	20
Demirci	20	20
Rençber	8	8

Kaynak: BOA, Mebânî-i Emîriye ve Hapishâneler Müdüriyeti Belgeleri Müteferrik (DH.MB.HPS.M.), 13-16, H-25-06-1332 (21 Mayıs 1914).

Bu gündelikleri aynı dönemde ve bir yıl sonra Kayseri'de görev yapan öğretmenlerin maaşlarıyla kıyaslayabiliriz. 1914 Eylülünde Kayseri İnas Numune Mekteb-i İbtidaiyesi'ne müdür olarak atan Nimet Hanım 1.000 kuruş maaş alıyordu. Saadeddin Efendi ise Aralık 1915'te Darülirfan iptidaisinde 800 kuruş maaşla çalışıyordu. Buna göre Kayseri merkezde en fazla yevmiye alan taşçı, tenekeci ve demirci gibi vasıflı işçilerin haftada ortalama altı gün çalıştıkları hesap edildiğinde müdür ve öğretmenin gerisinde kaldığı görülmektedir. Vasıfsız işçi statüsünde değerlendirilebilecek rençber ile diğer işçilerin gelirleri ise çok daha gerilerde kalmaktaydı. Ancak öğretmen okulu mezunu olmayan öğretmenlerin daha düşük maaş aldığını dikkatten kaçırmamak gerekir.

ÖĞRENCİLER VE DERSLER

Kayseri'de eğitimin çağdaşlaştırılması için yoğun ekonomik sorunlarla baş edilerek yeni okullar açılıp öğretmen tayinleri yapıldıktan sonra sıra bir bakıma okulun ve öğretmenin varlık sebebi olan öğrencilerin yetiştirilmesine geliyordu. Verilerin sınırlı olması nedeniyle eğitimin niteliğine dair yeterli fikir edinmek mümkün olamasa da kız ve erkek iptidailerindeki öğrenci sayıları, okullarda uygulanan öğretim programı gibi bazı hususlara dair bilgi verebilecek durumdayız.

Kayseri merkeze bağlı köyler ile kazalardaki bazı iptidai mekteplerde okuyan öğrencilerin bazı yıllara ait sayılarını görebilmek mümkündür. Merkezde yer alan dört erkek ve iki kız okulundaki veriler sadece bir öğretim dönemini kapsasa da fikir verici niteliktedir.(Bk. Tablo-5, Tablo-6).

Tablo-5: Sınıf Düzeyine Göre Kayseri Merkezde Bulunan Erkek İptidai Mekteplerindeki Öğrenci Sayıları (1323-1324/1907-1908)

Okul	Birinci Sınıf	İkinci Sınıf	Üçüncü Sınıf	Toplam
Darülirfan	57	24	14	95
Ahmed Paşa	34	25	24	83
Feyziye	22	12	15	49
Numune-i Terakki	40	27	25	92
Toplam	153	88	78	319

Kaynaklar: BOA, MF.İBT., 221/50, H.13.01.1327 (4 Şubat 1909); BOA, MF.İBT., 221/43, 22 Kanunusani 324 (4 Şubat 1909); BOA, MF.İBT., 222/39, 22 Kanunusani 324 (4 Şubat 1909); BOA, MF.İBT., 221/49, 22 Kanunusani 324 (4 Şubat 1909).

Tablo-6: Sınıf Düzeyine Göre Kayseri Merkezde Bulunan Kız İptidai Mekteplerindeki Öğrenci Sayıları

Okul	Birinci Sınıf	İkinci Sınıf	Üçüncü Sınıf	Toplam
Feyzülhamid	64	23	8	95
Hadikat'ül Benat	46	8	5	59
Toplam	110	31	13	154

Kaynaklar: BOA, MF.İBT., 222/39, 29 Kanunusani 324 (4 Şubat 1909); BOA, MF.İBT., 221/51, H.13.01.1327 (4 Şubat 1909).

Merkezdeki okullar haricinde merkeze bağlı köy ve kazalarda yer alan bir kısım okullarda bulunan öğrencilere dair sınırlı da olsa bazı bilgilere sahibiz. Temmuz 1905 itibariyle Develi Kazasının merkezi olan Everek İptidai Mektebi'nde üç sınıf bulunuyordu. Tamamı erkeklerden oluşmak üzere birinci sınıfta 47, ikinci sınıfta 23 ve üçüncü sınıfta da altı öğrenci vardı.[125] 2 Nisan 1908 tarihli bir belgeye göre İncesu'daki iptidai mekteplerden senede yaklaşık 80 öğrenci mezun oluyordu.[126] Abdülhamid dönemi sonrasına dair 17 Haziran 1912 tarihli bir kayda göre merkeze bağlı Kuyu köyünde yer alan iptidai mektepte ihtiyat (hazırlık) sınıfında 11, birinci sınıfta 11, ikinci sınıfta 14 ve üçüncü sınıfta 10 olmak üzere toplamda 45 öğrenci vardı. Bunların tamamı erkeklerden oluşuyordu.[127]

Sınıf seviyelerine göre öğrenci sayıları belli olan Kayseri merkezdeki altı okuldaki öğrenci sayıları ile Everek iptidaisi birlikte incelendiğinde öğrenci sayılarının birinci sınıftan üçüncü sınıfa doğru gittikçe azaldığı görülmektedir. Bunun öncelikli sebebi öğrencilerin birinci sınıf sonunda yapılan sınavlarda başarısız olmasıydı. Bu nedenle öğrenciler birinci sınıfta birikiyor, sonraki sınıflarda başarısızlık alt seviyelere iniyordu. Özellikle kız öğrencilerin bulunduğu birinci sınıflarda erkeklere göre çok sayıda öğrencinin yılsonu sınavlarında başarısız olduğu görülmekteydi. Okula başlayanlar ya büyük çaba ve sene kaybıyla mezun oluyorlardı. Bazı öğrencilerin ise okuma yazma öğrendikten sonra devam mecburiyetine rağmen okuldan ayrılmaları da muhtemeldir.

125 BOA, *MF.İBT.,* 163/99, H-20-05-1323 (23 Temmuz 1905).
126 BOA, *MF.İBT.* 205/129, H-29-02-1326 (2 Nisan 1908).
127 BOA, *MF.İBT.,* 391/35, 6.10.1330 (28 Eylül 1912).

Yeni tarz okulların tamamı üç sınıftan oluşuyordu. II. Meşrutiyet döneminde Kuyu köyünde yer alan okulda birinci sınıf öncesinde hazırlık (ihtiyat) sınıfı adı altında uygulamanın da olduğu görülmekteydi. Kayseri merkezdeki okullarda okula başlama yaşı altı idi. Ancak bu yaşta okula başlayan kız öğrenci sayısı çok azdı. Oysa Maarif-i Umumiye Nizamnamesine göre kızların okula başlama yaşı 6 olarak belirlenmişti. Erkeklerde Nizamnameye uygun olarak davranılmış olup yedi yaşın altında okula başlayan öğrenci yoktu.

Kayseri merkezdeki en azından Abdülhamid dönemi sonlarına kadar kızlar için sadece iki kız okulunun bulunması kızların okullaşma oranına dair fikir vermektedir. Dört erkek okulundaki sayı ile üç kız okulundaki sayı oransal olarak hesaplandığında birbirine yakındır. Halkın kız okullarına yoğun bir talep göstermesine rağmen okul açılmasında kaynakların erkekler lehine kullanılması toplumda hala, kızların eğitimine dair bilinç düzeyinin yeterli olmadığını göstermektedir. Öğrenci isimlerinden yola çıkıldığında ister şehir merkezlerinde ve isterse köylerde olsun iptidai mekteplerde karma eğitim yoktu. Mesela Kuyu köyündeki okula sadece erkekler devam ediyordu. Eğer köyde bir de kız okulu yoksa kızlar okula gidemiyordu. Ancak 1905-1908 dönemini kapsadığı düşünülen Osmanlı dönemine ait istatistiki veriye bakılırsa Kayseri genelinde 15 tane karma okul vardı ve buralarda kızlar ve erkekler birlikte eğitim görüyorlardı.[128]

Okullarda okutulan derslerde standart uygulama gayretlerinde önemli adımlar atılmıştı. Bununla birlikte okulun kız ya da erkek okulu olması ile kazada veya şehirde olmasına göre farklılıklar vardı. Şehir merkezindeki kız okullarının üçüncü sınıfında okuyanlar dokuzar ders (Kur'an-ı Kerim, Tecvid, İlmihal, Sarf-ı Osmani, İmla, Tarih-i Osmani, Hesap, Kıraat, Hüsn-i Hat, İlm-i Ahlak) alırken[129] erkek okullarındaki öğrenciler on birer ders (Kur'an-ı Kerim, Tecvid, İlmihal, Sarf-ı Osmani, İmla, Coğrafya, Hesap, Kıraat, Hüsn-i Hat, İlm-i Ahlak) alıyordu.[130] Öte yandan Everek iptidai mektebindeki üçüncü sınıf öğrencilerinin aldığı derslerle Kayseri merkezdeki okul programlarında yer alan derslerde de ciddi farklılıklar vardı. Everek iptidaisindeki öğrenciler 15 ders alıyordu.[131] Dolayısıyla kızlar ve erkeklerin derslerinde bazı farklılıklar vardı.

Şu halde Kayseri'de geleneksel eğitim ile yeni tarz eğitim yan yana devam ediyordu. Tablo-5 ve Tablo-6'da isimleri zikredilen altı okuldaki öğrenci sayıları dikkate alındığında okul başına düşen ortalama öğrenci sayısı yaklaşık 79'du. Oysa ülke genelinde iptidai okul başına düşen öğrenci sayısı 12 civarındaydı.[132] Kayseri'deki oranın fazla çıkmasında şehir nüfusunun kalabalık olması ile okullardaki öğrenci sayısının fazlalığı rol oynamıştı. Nitekim Kuyu köyünde ihtiyat sınıfı dâhil toplam 45 öğrencinin olması kırsal kesimdeki okul mevcutlarıyla birlikte alındığında okul başına düşen öğrenci sayısının bir miktar aşağı

128 *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924,* s.128.

129 BOA, *MF.İBT.,* 222/39, 29 Kanunusani 324 (11 Şubat 1909); BOA, *MF.İBT.,* 221/51, H.13.01.1327 (4 Şubat 1909).

130 BOA, *MF.İBT.,* 221/50, H.13.01.1327; BOA, *MF.İBT.,* 221/50, H.13.01.1327 (4 Şubat 1909); BOA, *MF.İBT.,* 221/43, 22 Kanunusani 324 (4 Şubat 1909); BOA, *MF.İBT.,* 222/39, 22 Kanunusani 324 (4 Şubat 1909); BOA, *MF.İBT.,* 221/49, 22 Kanunusani 324 (4 Şubat 1909).

131 BOA, *MF.İBT.,* 221/51, H.13.01.1327 (4 Şubat 1909); BOA, *MF.İBT.,* 221/43, 22 Kanunusani 324 (4 Şubat 1909); BOA, *MF.İBT.,* 222/39, 22 Kanunusani 324 (4 Şubat 1909); BOA, *MF.İBT.,* 221/49, 22 Kanunusani 324 (4 Şubat 1909).

132 Somel, *Osmanlı Eğitiminin Modernleşmesi (1830-1908),* s.148.

düşeceği söylenebilir. Bununla birlikte velilerin ister kız olsun isterse erkek çocuklarını yeni usul eğitim veren okullara göndermekten kaçınmadıkları söylenebilir.

SONUÇ

II. Abdülhamid döneminde Kayseri'de ilköğretimin çağın gereklerine uygun bir şekilde eğitim verebilecek hale getirilmesine, kız ya da erkek eğitim çağına gelmiş bütün bireylerin okullaşmasının sağlanmasına çalışıldı. Düzenli gelir kaynakları olan ve eski tarz eğitim veren sıbyan mektepleri Evkaf Nezareti'ne bağlıydı. Sıbyan mekteplerinin eğitim düzeyleri ve yetersizlikleri taşra bürokratları tarafından belirli nezaket sınırları içerisinde dile getirilebiliyordu. Vakıflara bağlı olan okullara kendilerine özgü iç işleyişleri ve tabi oldukları hukuki yapıları nedeniyle müdahale edilemiyordu. Vakıfların olmadığı yerlerde eğitim, köy imamlarınca yürütülüyor ve halkın destekleriyle güç bela sürdürülüyordu. Hem şehirlerde hem de köylerde çağdaş eğitim verecek okullara şiddetle ihtiyaç vardı.

Yenileşme kapsamında öncelikle öğretmen eğitimine eğilmek ve usul-i cedid üzere eğitim vermek üzere yetişmiş öğretmenleri okullara göndermek gerekiyordu. Sonra okul binaları ile yeni usulde eğitim için gerekli olan eğitim-araç gereçlerine ihtiyaç vardı. Ancak bu okulların açılması ve yaygınlaşmasının önündeki en büyük engeller devletin ve toplumun içinde bulunduğu ekonomik zorluklar ile yetişmiş insan gücü kıtlığı idi.

Kadınların aksine erkek öğretmenleri uygun maaşa bularak istihdam etmek erkeklerin okullaşmasını kolaylaştırıyordu. Ancak bu durum erkek okullarındaki eğitimin kız okullarıyla kıyaslandığında muhtemelen daha düşük bir niteliğe sahip olmalarına yol açıyordu. Develi-Everek iptidaisinde 18 yıl çalışan ama temel yazım kurallarını bile bilmeyen bir öğretmenin eğitime yaptığı katkının son derece sınırlı olacağı açıktır. Bu durum aslında öğretmen okulu mezunu olmayan erkek öğretmenlerin görev yaptığı okullarda öğretim programlarının ve öğretim araç ve gereçlerinin yeni, öğretim yöntem ve teknikleriyle zihniyetin eski olduğunu, eski ile yeninin bir arada yaşadığını göstermektedir. Başka bir ifade ile medrese usulü eğitim iptidai mektep çatısı altında varlığını kısmen sürdürüyordu.

Yoğun bir emek harcanarak açılan ve dönüştürülen iptidai mekteplerle Batılı anlamda standart bir eğitime geçilmeye çalışıldı. Ancak başta kaynak temini olmak üzere çeşitli yapısal sorunlar nedeniyle bir türlü hedefe ulaşılamadı. 3 Mart 1924'te çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile öğretim birleştirilince Şer'iye ve Evkaf Vekaleti'ne bağlı olan sıbyan mektepleri Maarif Vekaleti (Milli Eğitim Bakanlığı)'ne bağlanarak sıbyan mektebi-iptidai mektep ayrımı tarihe karıştı. Kayseri'de Cumhuriyet döneminde ilkokul düzeyindeki eğitim, II.Abdülhamid zamanından miras kalan iptidai mektep ve usul-i cedid modeliyle sürdürülmüş oldu.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

Başkanlık Osmanlı Arşivleri (BOA)

Cevdet Maarif (C.MF.)

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH. MKT.)

Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü Evrakı (DH.UMVM.)

Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Levazım Kalemi (DH.EUM.LVZ)

Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT.)

Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi (MF.İBT)

Mebânî-i Emîriye ve Hapishâneler Müdüriyeti Belgeleri Müteferrik (DH.MB.HPS.M.)

Yıldız Esas Evrakı (YEE)

Kitap, Makale ve Ansiklopedi Maddeleri

Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi,* Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2015.

Altınova, Ayşegül, *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri,* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2015.

Baltacı, Cahit, "Osmanlılarda Mektep", *DVİA,* C.29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, s.6-7.

Beydilli, Kemal "Mühendishâne-İ Bahrî-İ Hümâyun", *DVİA,* C.31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s.514-516.

Beydilli, Kemal "Mühendishâne-İ Bahrî-İ Hümâyun", *DVİA,* C.31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s.516-518.

Çadırcı, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.

Kırpık, Cevdet, *Osmanlı'da İşçiler ve İşçi Hareketleri (1876-1914),* Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Isparta 2004.

Kırpık, Cevdet, *Osmanlı'da Şehzade Eğitimi,* Ötüken Yayınları, İstanbul 2016.

Kocabaşoğlu, Uygur - Uluğtekin, Murat, *Salnamelerde Kayseri,* KTO Yayınları, Kayseri 1998.

Kodaman, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.

Köse, Muhammed, *Kayseri Şehri (1830-1860),* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora tezi, Erzurum 2015.

Öztürk, Cemil, "Dârülmuallimât", *DİA,* C. 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s.549-550.

Öztürk, Cemil, "Rüşdiye", *DVİA*, C.35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, s. 300-303.

Sarc, Sadrettin Celâl, "Tanzimat Maarifi", *Tanzimat I,* s. 441-462.

Somel, Selçuk Akşin, "II. Abdülhamid Devri Eğitimine genel Bir Bakış," *Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi,* Editör: Coşkun Yılmaz, Sultanbeyli Belediyesi Yayınları, İstanbul 2014, s.239-244.

Somel, Selçuk Akşin, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908),* İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924, haz.: Mehmet Ö. Alkan, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü yayınları, Ankara 2000.

Taşkıran, Cemalettin, *Yüzyıllardır Harbiye*, Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık, İstanbul 2009.

OSMANLI ARŞİV BELGELERİNDE KAYSERİ İDÂDÎSİ (LİSESİ)

İlyas AK

Araştırma Görevlisi, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Erzurum, ilyas.ak@atauni.edu.tr

Serpil SEVİM KARTAL

Doktora öğrencisi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim dalı/Kayseri, sevim serpil44@gmail.com

GİRİŞ

Klasik dönem Osmanlı eğitim hayatı mektep (enderun) ve medrese olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı. Mektepler daha ziyade saray, hükûmet ve askerlik işlerinde çalışacak kişilere, medreseler ise dini ve hukuki bilgileri edinmek isteyen halka mahsustu[1].

Medrese; ders okutulan, İslam dininin koyduğu kurallara uygun olarak eğitim ve öğretim yapılan yer, mektep demektir. Medrese ve büyük camilerde ders okutan icazetli alime ise müderris denilmektedir[2]. İslam dünyasında ilk medrese yaptıran kişi, Nişabur hâkimi Emir Nasr B. Sebüktekin'dir. Sebüktekin, Nisan 1033'te Nişabur'da; Medrese-i Nâsıri'yi yaptırmış ve bu medrese için birçok emlak vakfeylemiştir. İslam dünyasında ilk medrese inşasının, Nizamülmülk'ün yaptırdığı "Medrese-i Nizamiyye" olduğuna dair malumatlarda da bulunmaktadır.[3]

Osmanlı Devleti'nde ise ilk medrese, Orhan Bey tarafından 1330 yılında İznik'te yaptırılmıştır. Buraya ilk müderris olarak Şerefüddin Davud-i Kayserî tayin edilmiştir. Yüksek tahsilini Mısır'da yapan Kayserili Davud[4], günlük otuz akçe maaşla, Osmanlıların ilk müderrisi olmuştur[5]. İlk Osmanlı medreselerinde eğitimin, geleneğe dayalı olarak vakfı kuranların koymuş oldukları şartlar çerçevesinde, tayin olunan müderrislerin inisiyatiflerine bırakılmış olduğu görülmektedir[6].

Orhan Bey'in İznik'te açtırdığı bu medrese, tipik bir Selçuklu medresesiydi. Gerek bu medrese gerekse yine Orhan Bey tarafından Bursa'da[7] kurulan ikinci medrese, eski birer manastırdı. Çünkü yüzyıllarca Hıristiyanlık doğmalarının tartışıldığı İznik'te, öncelikle İslam dinini öğreten kurumlara ihtiyaç duyuldu. Orhan Bey'in oğlu Süleyman'da İznik'te yeni bir medrese yaptırdı. Daha sonra sırasıyla, 1365'te Bursa Çekirge'de, Yıldırım Bayezid tarafından, Bursa ve Edirne'de; Çelebi Mehmed Bursa'da, II. Murat, Bursa

1 Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi* C. 1-2, Eser Kültür Yayınları, İstanbul 1977, s. 5.

2 İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Lugatı, İstanbul 2010, s. 786-868.

3 Mehmed Zeki Pakalın, "Medrese", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, s. 436.

4 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 1.

5 Mehmed Bayrakdar, "Dâvûdu'l-Kayseri ve Osmanlı İlim Geleneğinin Teşekkülü", *Osmanlı Ansiklopedisi* C. 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 57.

6 Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Medrese Geleneğinin Doğuşu", *Belleten*, C. 66, S. 247, 2002, s. 874.

7 Tayyâr-Zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi Târîh-i Enderûn* -1-, Haz: Mehmet Arslan, Kitabevi, İstanbul 2010, s. 110.

ve Edirne'de külliyeler kurdular. Lala Şahin Paşa ve Çandarlı Hayreddin Paşa gibi Osmanlı ilk dönem devlet adamları, medrese ve dârülhadisler kurarak, eğitimin yaygınlaşmasına katkı sağladılar[8].

Osmanlı Devleti'nde ilk eğitimi veren mektepler, sıbyan mektepleriydi. Bu mektepler, 5-6 yaşlarındaki çocuklara okuma ve yazmayı, ilmihâl bilgisiyle beraber bazı dini bilgileri ve dört işlemden ibaret olan temel matematik bilgilerini vermek üzere kurulmuş okullardı[9]. Sıbyan mektepleri medreseye giriş basamağıydı. Medreselerin eğitim-öğretim süresi yoktu. Amaç, belli kitapları okumaktı. Osmanlılar medrese öğrencilerine, talebe, tüllab, talebe-i ulûm, danişmend, suhte (softa), müsteid olarak adlandırılırlardı. Bu terimler bazen birbirlerinin yerine kullanılmışsa da sıbyan mektebi öğrencilerine genellikle talebe, şâkird, alt düzey medrese öğrencilerine softa, yüksek düzey medrese öğrencilerine ise danişmend demiştir. Talebe-i Ulûm ise medrese öğrencilerini genel olarak kapsayan bir terim olarak kullanılmıştır[10].

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan II. Mehmed'in 1451'de tahta çıkmasına kadar geçen sürede, pozitif bilimler, Osmanlı medreselerinde özel bir yere sahip olmamıştı. Fakat kelam, mantık, fıkıh, evvelce Selçuklular medreselerinde olduğu gibi okutulmaya devam edilmişti. II. Mehmed'in tahta çıkmasıyla beraber, felsefi ve ilmi düşünüş Osmanlı Devleti'nde gelişmeye başladı[11].

Fatih Sultan Mehmed, kendi adıyla anılan medreseleri inşa ettirdiği zaman, medreselerin programlarıyla da ilgilenmiş, zamanın alimleriyle ana dersleri programlayıp ve vakfiyesine koymuştu. Yalnız konuları ve ilim dallarında değil, hangi ilim dalında hangi kitabın okunması gerektiğini de açıklamıştı. Bunlara ek olarak yan ilim dallarındaki müderrisler serbest bırakılmıştı. Böylece dersler, ana ve yardımcı dersler olarak ikiye ayrılmıştı[12]. Ayrıca bu dönemde "Kânûnnâme-i Talebe-i Ulûm" veya "Kânûn-ı Örfiye-i Osmâniye" adlı talimatnameler hazırlanmış olduğu da ileri sürülmektedir[13].

Fatih medreseleri modeli üzerine inşa edilerek geliştirilen ve Osmanlı medrese geleneğinin zirvesi Süleymaniye Medreseleridir[14]. Süleymaniye Külliyesi (1550-1557) özellikle medrese-i evvel, sâni, sâlis ve râbi' isimleriyle dört medrese, bir tıp medresesi ve darüşşifa ile dârülhadisten oluşuyordu. Süleymaniye medreseleriyle Osmanlı medrese sistemi dereceler, dersler, gelir kaynakları ve yönetim bakımından önemli gelişmeler kaydetti. Bu medrese, Osmanlı Devleti'nde eğitimde varılan en yüksek noktayı temsil ediyordu[15]. Süleymaniye medresesinde, imparatorluğun azami şekilde genişleyen her yerinde istihdam edilecek tabib ve mühendisleri yetiştirmek üzere tıp ve riyâziyât tahsiline mahsus birtakım medreseler dahi inşa edildi[16].

8 Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s. 19.

9 Cahit Baltacı, "Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim", *Türkler Ansiklopedisi* C. 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 830.

10 Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000- M.S. 2007*, Pegem Yayıncılık, Ankara 2007, s. 67-68.

11 A. Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1982, s. 31.

12 Hüseyin Atay, "Fatih-Süleymaniye Medreseleri Ders Programları ve İcazet-nâmeler", *Vakıflar Dergisi*, C. 13, s. 172.

13 Mefail Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, C. 17, S. 1, 2008, s. 29.

14 Tuncay Zorlu, "Klasik Osmanlı Eğitim Sisteminin İki Büyük Temsilcisi: Fatih ve Süleymaniye Medreseleri, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 6, S. 12, 2008, s. 615.

15 Mehmed İpşirli, "Medrese", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (TDVİA),* C. 28, Ankara 2003, s. 328.

16 Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Medrese Tarihçiliğinin İlk Safhası (1916-1965) -Keşif ve Tasarlama Dönemi", *Belleten*, C. LXIV,

Enderun modeli ise, Osmanlı Devleti'nde 15. yüzyıl ortalarından itibaren medrese dışında en önemli resmi eğitim kurumu niteliği taşımaktaydı. Bu mektepte daha ziyade mülki ve askerî idareciler yetiştirilmekteydi. Osmanlı merkez ve taşra bürokrasisine, gerekli insan gücü kaynağını oluşturmak için Enderun sistemi oluşturuldu. Böyle bir müessesenin kurulmasında ana hedef, askerî temele dayanan Osmanlı Devleti'ne yetenekli kumandan yetiştirmek ve ülkeyi idare edecek sağlam yönetici kadroları temin etmekti[17].

Enderun'da en çalışkan ve gayretli olanlarına *talibul ilm,* denilirdi. Medreselerde olduğu gibi burada da tüm bilim kitapları Arapça idi. Kur'an'dan başka Nasara, Bina, Maksud, İzzi, Merrah gibi gramer hakkındaki eserler okutulurdu. Daha sonra belli saatlerde İslam dini hakkında yazılan Türkçe yazılmış kitaplar okunur ve tefsirler yapılırdı. Enderun'da yasaları öğrenmek isteyenlerin amacı, ilerde paşa unvanını alarak, vali veya kadı olmaktı. Bazıları ise özellikle, selatin camilerinin imamı olmak isterdi. Farsçayı iyi öğrenmeye çalışanlar ise, Türkçe okuma ve yazmayı iyi öğrenerek, zaman içinde *efendi* mertebesine erişip yüksek konumlardaki memurların, bakanların, paşaların yazı işlerinde görev almak istiyordu[18].

OSMANLI DEVLETİ'NDE EĞİTİMİN MODERNLEŞMESİ

Osmanlı Devleti, Avrupa'da gelişen teknolojiden ve onların özellikle de askerî alanlardaki ilerlemelerinden etkilenmesi sonucunda, yeni bilimi öğretecek eğitim kurumları kurma yoluna gitti. Osmanlı klasik eğitim kurumlarına dokunmadan kurulan bu yeni müesseseler, imparatorlukta yeni bir bilim ve eğitim anlayışının doğuşunu hazırladı. Bu kurumların ilk örneklerini, askerî teknik eğitim sahasında kurulan müesseseler oluşturmaktaydı[19].

Osmanlı Devleti'nde Avrupa menşeili modern askerî teknik eğitimi, 18. yüzyılın başlarından itibaren, orduda yapılan ıslahat hareketleriyle başladı. Bu doğrultuda, 1735 yılında Humbaracı Ocağı, 1775'te Hendese Odası, yine 1775 yılında Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyun, 1795 yılında Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyun okulları açıldı.

Klasik dönem Osmanlı eğitiminde amaç, dini bilgilerin öğretilmesi olup, öğretimde dünyevi ve pratik içeriğe çok az yer verilirdi. Osmanlı Devleti, özellikle 18. yüzyıldan başlayarak, Avrupa Devletleri karşısında yaptığı savaşları kaybetmeye başladı. Avrupalıların askerî ve siyasi kazanımları, devleti kendisini savunma zorunluluğuna itti. Bu savunma da ilk olarak ordunun ve donanmanın ıslahıyla başladı. Böylece, Osmanlıların Batı biliminin esaslarını iktibas etmeleri gerekli oldu. Bundan dolayıdır ki, 18. yüzyılın sonlarına doğru kurulan ilk modern devlet okulları, askerî kurumlar oldu. Çağın şartlarına uygun, modern bir ordunun kurulması için muazzam mali kaynaklar gerekiyordu. Bu kaynaklara erişim de ancak etkin bir vergi sistemi ve düzenli işleyen, merkeziyetçi akılcı bir idari aygıtla sağlanabilirdi. Bu yapıyı oluşturmak için nitelikli bir memur kadrosu yetiştirmek üzere, 1839'dan başlayarak ilk sivil devlet okulları kuruldu[20].

S. 240, 2000, s. 549.

17 Mehmet İpşirli, "Enderun", *TDVİA*, C. 11, İstanbul 1995, s. 185.

18 Ali Ufkî Bey, *Saray-ı Enderun Topkapı Sarayı'nda Yaşam*, çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2013, s. 71-72.

19 Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi C. 2*, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), İstanbul 1998, s. 278.

20 Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908),* İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 35.

Eğitimde, özellikle de çağdaş devlete hizmet verebilecek düzeyde eğitilmiş insan kaynağındaki zafiyet, II. Mahmud'un eksikliğinin en fazla duyduğu ve acilen gidermeye çalıştığı bir konu oldu[21]. Bununla birlikte bu durum, günlük hayatla da uyuşmadı. Eğitim sistemi, kötü günlerini yaşayan İslamın bilgili insanını yetiştiriyordu. Medresenin kalitesi 16. yüzyıldan bu yana çok keskin bir biçimde düşmüştü[22]. Böylece, II. Mahmud içte okullar açmanın yanı sıra yurt dışına öğrenci gönderme yoluna da başvurdu. 1830 yılında Enderun'dan ve Tıbbiye öğrencilerinden 150 kişi Avrupa'ya gönderildi. Avrupa'ya gönderilenler Mühendishane ve Harbiye mezunlarından oluşmaktaydı. Ayrıca II. Mahmud ordunun gereksinimleri gidermek için 1827 yılında, Mekteb-i Tıbbiyye-i Şahane ile 1834'te Mekteb-i Ulum-u Harbiye ve yine aynı yıl Muzıka-i Hümayun, 1838 yıllarında da Darü'l- ulümü'l- Hekimiyye-i Osmaniye ve Mektebi Tıbbiye-i Âliye-i Şâhâne okullarını kurdu[23]. Ayrıca II. Mahmud devrinde, sıbyan okullarının yetersizliği anlaşılınca 1838'de ilk Rüştiye okulu olarak kabul edilen "Mekteb-i Maârif-i Adli" kuruldu.

3 Kasım 1839'da ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayun'un, devlet anlayışımız ve devlet idaresinde, modernleşmenin hakiki başlangıcı ve temeli olduğuna dair şüphe yoktur[24]. Ayrıca Tanzimat, "Osmanlılık" ideolojisi içinde "eşitlik" ilkesini getiriyordu. Bu da Osmanlı Devleti'nin kuracağı okulların "Osmanlı okulları" olmasını gerektiriyordu. Bu okullar, bütün milletlere açık olacaktı. Bunlara ek olarak bu ilke, daha yüksek eğitim kurumlarının (Tıphane gibi) Müslüman olmayan milletlere de açılması demekti[25].

1839 yılında yayınlanan Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda eğitime yer verilmemişti. Ancak 1845'ten sonra eğitim işi ciddiyetle gündeme alındı. Abdülmecid, 1845 yayınladığı hatt-ı hümayununda, mesleki ve genel öğretime, ahiret işleri ölçüsünde önem verilmesini istedi. Padişahlığı döneminde 1842'de Ebelik Okulu, 1846'da ilk idâdîler (lise), Darülmuallimîn (erkek öğretmen okulu), Ziraat Mektebi, 1858'te kız rüştiyeleriyle, Orman ve Maadin Mektebi, 1859'da Mülkiye ve 1860 yılında da Telgraf Mektebi'ni açtı[26]. Tanzimat döneminde, sivil ve askerî olmak üzere her alanda modern eğitim kurumları oluşturulmaya çalışıldı[27].

Kırım Savaşı ve Islahat Fermanı hem Osmanlı siyasal ve toplumsal tarihinde hem de Osmanlı eğitim tarihi açısından bir dönüm noktası olarak teşkil edilir. Osmanlı Devleti'nin III. Selim döneminden beri sürdürdüğü askerî ve idari yeniden yapılandırma süreci, Balta Ticaret Antlaşması (1838) ile Osmanlı iç pazarının kapitalizme açılması ve nihayetinde 1856 yılında Islahat Fermanı'nın getirdiği yapısal dönüşüm,

21 Kemal Beydilli, "II. Mahmud", *TDVİA*, C. 27, Ankara 2003, s. 355.

22 Roderic Davison, "Osmanlı Türkiyesi'nde Batılı Eğitim", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu,* Haz: Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s.667.

23 İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 61.

24 Halil İnalcık, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu,* Haz: Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s. 91.

25 İlhan Tekeli, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişmeler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi C. 2,* İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 466.

26 Necdet Sakaoğlu, "Eğitim Tartışmaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi C. 2,* İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.478.

27 Uğur Ünal, *II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüşdiyeleri 1897-1907*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s. 1.

yüzyıllardan beri süregelen geleneksel Osmanlı eğitim yaklaşımının vetiresini olanaksız kıldı. Islahat Fermanı'nın getirdiği eğitim reform süreci, 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizâmnâmesi[28] ile neticelenecek ve devlet ilk defa toplumun genel eğitimi konusunda inisiyatifi eline alacaktı. Böylece devlet, ilk eğitim sahasında, söz sahibi olmaya başladı[29]. Ayrıca her cemaat kendi milli dilinde eğitim yapmak üzere okul açabilecekti. Yine Fransız eğitim sistemine göre Galatasaray Mekteb-i Sultanisi 1868'de açıldı. Müslüman, Hristiyan ve Musevî çocuklarının birlikte okumalarına imkân sağlanmaya çalışıldı[30]. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi'nde, idâdî mektebi adıyla rüştiyelerden sonra gelen bir ortaöğretim kurumu, kurulması da belirlenmiştir.

II. Abdülhamid döneminde, eğitim ve öğretim işleri Kanun-ı Esasi emri olarak, devletin görevleri arasına girmiş ve Meclis-i Mebusan'da dahi, eğitimi düzenlemedikçe diğer alanlarda yapılacak ıslahatın başarıya ulaşamayacağı gerçeği kabul edilmişti. Bu dönemde, Tanzimat devrinde açılmış olan iptidai ve rüşdi mektep sayıları artmış, askerî mekteplerde ilerleme kaydedilmişti[31].

Abdülhamid döneminde, modern anlamda ilk merkezi ve taşra maarif teşkilatı kuruldu. Maarif Nezareti bünyesinde iptidaî, rüştiye ve idâdî müdürlükleri tesis edildi. Bu teşkilat sayesinde taşraya ilk, ortaöğretim müesseseleri ve öğretmen okulları, bu dönemde götürüldü. Bu dönemde ilköğretimin amacı, İslamcılık, ortaöğretimin amacı ise Osmanlıcılık siyasetine uygun yürütüldü. Fakat devrin sonlarına doğru Türkçülük, okulların amaçları arasına girmeye başladı. Ayrıca bu dönemde maarif hizmetlerinde, devrin en iyi maarifçilerine görev verildi[32].

II. Abdülhamid'e zorla meşrutiyeti yeniden ilan ettiren Jön Türkler, halkı eğiterek ona her şeyin üstünde olan kanunları öğretmek ve gerçek gelişme çizgisinin seyrini göstererek, halkı bir müttefik haline getirmek istedi. Halkçılık fikrine dört elle sarılan Jön Türkler, muhalefetteyken kurguladıkları aydınlanma ilişkisi çerçevesinde, halkı eğiterek gerçekleri görmesini sağlayabileceklerine inanıyorlardı. Ancak bunu başaramayan Jön Türkler, halk ile iş görmek fikrini bir kenara bırakarak, Batıdaki seçkinci teorilere yöneldi. Böylece halka, seçkinlere ait fikirlerin devamlı olarak anlatılması ve onların bu fikirleri, kendi meseleleri olarak algılamasının temin edilmesi gerektiğini düşünüyorlardı[33].

İkinci Meşrutiyet devri eğitim sistemi, "Tanzimat eğitimi" zihniyetinden vazgeçip, ülke ihtiyaçlarına uygun milli bir eğitim biçimini arayış dönemidir. Ayrıca Cumhuriyet eğitiminin ana şekli de bu dönemde belirlendi. Bu dönemde, Latin ve Fransız eğitim sistemi önem kazandı. Toplum yapısını değiştirecek, tüketici-memur yerine, üretici-girişken kişiler yetiştirecek bir eğitim sistemi kurulmak istendi. Yine bu dönemde yabancı ülkelere öğrenci göndermeye devam edildi. Ayrıca, ilköğretim kademesinde gerek yeni

28 Ayrıntılı bilgi için bk. *Düstur,* 1. Tertip, C. II, s. 184-219, "Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi" (1286), 1869.

29 Selçuk Akşin Somel, "Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu,* Haz: Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s.685.

30 Ufuk Gülsoy, "Islahat Fermanı", *TDVİA*, C. 19, İstanbul 1999, s. 187.

31 Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. 3-4, Eser Kültür Yayınları, İstanbul 1977, s. 839.

32 Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi,* Türk Tarih kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 164.

33 Ercan Uyanık, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Toplumsal Mühendislik Aracı Olarak Eğitim: İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Eğitim Politikaları (1908-1918), *Amme İdare Dergisi,* C. 42, S. 2, 2009, s. 70.

düzenlemeler gerekse taşraya yaygınlaşma konusunda, bu dönemde önemli başarılar elde edildi. Orta ve yükseköğretim kademesinde de sürekli örgüt yenilemeleri yapıldı. Kısaca, İkinci Meşrutiyet dönemi Osmanlı eğitim sistemi, Cumhuriyet dönemi eğitim sisteminin temelini oluşturmaktadır[34].

KAYSERİ İDÂDÎSİ'NİN KURULUŞU VE İDÂDÎDE EĞİTİM ÖĞRETİM FAALİYETLERİ

İdâdî kelimesi sözlükte "bir şeyi hazırlamaya mahsus yer" anlamına gelmektedir. Bu kelime, Tanzimat Dönemi'nin ilk yıllarına kadar Batı tarzında açılan okulların, hazırlık sınıfları için kullanılmıştır. Buna ek olarak 1847'de faaliyete geçen rüştiyelere öğrenci hazırlamaya ayrılan sıbyan okullarına da idâdî denilmiştir. Lise dengi olarak açılan idâdîler, sivil ve askerî yüksekokullarına öğrenci yetiştirmeye yönelik olarak kurulmuştur[35].

1869 Maarif Umumiye Nizamnâmesine göre idâdîler, nüfusu 1000 haneyi geçen yerleşim birimlerinde açılacaktı. Bu nizamnâme 5 bölüm ve 198 madde olarak hazırlanmış ve eğitimin her konusuyla ilgili idi. Nizamnâme, ilkokuldan üniversiteye tüm öğretim kademelerinde yapılacak eğitim ve öğretimin özelliklerini; okutulacak dersleri, kayıt işlerini, kız ve erkek talebelerin öğrenimlerini ne şekilde gerçekleştireceklerini; idareciler, öğretmenler ve hizmetlilerin aylık ücretleri gibi konular bir kurala bağlanıyordu.

Maarif Umumiye Nizamnâmesi ile ilköğretim zorunlu hale getirildi. Ayrıca örgün eğitim; ilk, orta ve yüksek şekilde sınıflandırıldı. Bunlar Mekâtib-i Sıbyâniye, Mekâtib-i Rüştiye, Mekâtib-i İdâdî, Mekâtib-i Sultaniye, Mekâtib-i Âliye olmak üzere beş kısma ayrıldı. Yine bu nizamnâme, yabancı okullar ve azınlık okulları ile de ilgili yenilikler getirmiş ve bu okullar devlet denetimi altına alınmıştı[36]. Maarif Umumiye Nizamnâmesi'nden sonra kurulan okullardan birisi de Kayseri İdâdîsi'dir.

Kayseri İdâdîsi hakkında müstakil çalışmalar az da olsa mevcuttur. Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde ise Kayseri İdâdîsi hakkında bilgiler mevcuttur. Bu çalışmada, Başkanlık Osmanlı Arşivi belgelerinden faydalanmak suretiyle, Kayseri İdâdîsi 'nin kuruluş ve inşaat süreci, müfredatı, hocaları ve maaşları konusunda bazı belgeler seçilerek, genel bilgiler sunulmaya çalışıldı. Bu bağlamda, İdâdî, hakkında genel ve temel bilgileri sunarak, yeni çalışmalara kapı aralamayı da amaçlamaktayız.

Kayseri İdâdîsi, Melikgazi ilçesinin Kiçikapı Mahallesi'nde, bugünkü Kurşunlu Camii civarında Seyfullah Efendi konağında, Derece-i Ula Mekteb-i Mülkiye İdâdîsi adıyla 13 Eylül 1893 tarihinde eğitim-öğretime başlamıştır[37]. İdâdî' nin ilk yıllarda öğrenci sayısı azdı. Bu sayı 1895-1896 eğitim-öğretim yılında 60'a çıktı ve aynı yıl sekiz mezun verdi. Okumaya olan talebin artması üzerine konak, ihtiyacı

34 Mustafa Ergün, *İkinci Meşrûtiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ocak Yayınları, Ankara 1996, s. 546-547.

35 Cemil Öztürk, "İdâdî", *TDVİA,* C. 21, İstanbul 2000, s. 464.

36 Hamza Altın, "1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* S. 13-1, 2008, s. 274.

37 Özmerdivenli eserinde, Kayseri Lisesi'nin 13 Eylül 1893 tarihinde kurulduğunu aktarmaktadır. İdâdî'nin meydana gelmesinde bir merhale olan Rüştiye kısmı 1870 yılında Kayserili Ahmed Paşa tarafından açıldığını belirtmektedir. Yusuf Özmerdivenli, Kayseri Lisesi 100. Yıl Şeref Belgeseli, Kayseri Lisesi Kültür-Edebiyat Kolu Yayını, Kayseri 1997, s. 85.

karşılayamadığı için şimdiki lise binasının temeli atıldı. Zemin katı 1904'te tamamlandı ve aynı yıl içinde okul, konaktan yeni binaya taşındı.[38]

Kayseri İdâdîsi, bahçe içine, iki katlı düzgün kesme taştan yapılmış olan yapıda simetri hâkimdir. Çatısı kırma çatı olup, Marsilya kiremitle örtülüdür. Son Mevlevi şeyhlerinden, Ahmet Remzi Dede'nin yapıyla ilgili iki kıtalık şiirinden mütevellid, binanın 1904 yılında inşa edildiği kabul edilmektedir[39]. Kayseri Vilayet Salnamesinde, İdâdî'nin açılışı 1311 (1895/1896) olarak verilmiştir. İdâdî için toplam 166,983 kuruş harcanmıştır[40]. Yapımına 1884/1885 yılında başlanan İdâdî'nin 1904-1905 yıllarında zemin katı tamamlanmıştır. Ankara Valisi Cevad Bey'in 16 Ocak 1905 tarihli telgrafında, Kayseri Mekteb-i İdâdîsi'nin, mülkiye memurları, ulema, zabitan ve idarecilerin huzurunda resmen açıldığını bildiriyordu[41]. İdâdî'nin, 1916 yılında ise birinci katı tamamlanmıştır. 1927 yılında bu mekânların yetersiz olmasından dolayı İdâdî'ye ek binalar ilave edilmiştir[42].

Kayseri İdâdîsi 1884/1885 (1301) yılında Ankara Valisi Sırrı Paşa tarafından verilen emir üzerine, Ankara Vilayeti Meclis İdaresi'nin kararıyla, Vilayetçe kurulan komisyon heyetinin kararına dayanarak inşasına başlanıldı[43]. Vakıf arsası[44] üzerine inşa olunan Mekteb-i İdâdî için 221.565 kuruş harcandığı halde 1901 (1317) yılında yapılan incelemeler sonucunda inşaatın 93.000 küsur kuruşla tamamlanabileceği ve inşaat bakiyesi için 118.357 kuruşun daha gerekli olduğu belirtilmektedir[45].

Maarif Nezareti'nin Muharrem 1900 tarih ve 61 numaralı tezkereli isteği üzerine, Şûrâ-yı Devlet Maliye Dairesi, Kayseri İdâdîsi'nin tamamlanması için istenen 118.357 kuruşu araştırdı. Şûrâ-yı Devlet bu inşaatın, 93.000 küsur kuruşla tamamlanacağını saptadı. Aradaki bu fahiş fiyat farkı ise müteahhidlerin zimmetine akçe geçirmesini, inşaat komisyon heyetinin fark etmediğinden ileri geldiğini bildiriyordu[46].

Maarif-i Umumiye Mektubi kaleminden, Ankara Vilayeti Maarif Müdüriyeti'ne 18 Temmuz 1895 tarihinde gelen varakada, Kayseri'de gelecek sene derslerin başlanılacağı bildiriliyordu. . 29 Ekim 1896 tarihli belgeden inşası tamamlanmış İdâdî için aylık 306 kuruş ile bir hane kiralanarak (Seyfettin Efendi

38 Yusuf Özmerdivenli, "Kayseri Lisesi-Eğitim-Öğretim Tarihi", *Kayseri Ansiklopedisi,* C. 4, Ed. Fatih Gökdağ, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2010, s. 90

39 *Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri*, Haz. Gökhan Yıldız, Hamdi Oktay vd., Kayseri Valiliği Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, C. 1, 2009, s. 220

40 *Salnamelerde Kayseri- Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminin Eski Harfli Yıllıklarında Kayseri*, Haz: Uygur Kocabaşoğlu-Murat Uluğtekin, Kayseri Ticaret Odası Yayınları, Kayseri 1998, s.247.

41 T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi, DH.MKT, 925/86, H. 15.11.1322 (M. 21.01.1905).

42 Aslı Sağıroğlu Arslan, "Kayseri'nin İlk Modern Eğitim Yapısı: Kayseri Lisesi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* C. 1, S. 36, 2014, s. 1.

43 BOA, İrade Maarif, İ.MF, 7/37, H. 24.06.1319 (M. 08.10.1901)

44 BOA, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi, MF. MKT, 96/37, H. 18.04.1305 (M. 03.01.1888).

45 Arsa bedeli de 43.433 kuruştur. BOA, İ.MF, 7/37, H. 24.06.1319 (M. 08.10.1901); Ayrıca Hacı Fetih Mahallesi'nde bulunun bir kıt'a bahçenin bir kısım hissesi Akçakayalızade Ömer Ağa Mekteb-i İdâdî'ye vermiştir. BOA, MF. MKT, 96/37, H. 18.04.1305 (M. 03.01.1888).

46 BOA, İ.MF, 7/37, H. 26.06.1319 (M. 10.10.1901).

Konağı) öğretime devam edilmesi istenilmektedir[47]. Mekteb-i İdâdî'nin müdüriyetine ise İzmir İdâdîsi yardımcılarından Memduh Bey tayin edildi. Memduh Bey ayrıca Kayseri İdâdîsi'nde Fransızca, Hendese ve Farsça dersleri de verecekti. Ulum-ı diniye, Tarih ve Coğrafya hocalığını Ömer Lütfü; Arabî, Hesap ve Lisan-i Osmanî derslerini Ömer Bey verecekti. Hüsn-ü Hat hocalığına ise Nazif Efendi nakil ve tayin olundu[48].

Ankara Maarif Müdürü 10 Ağustos 1895 tarihinde Maarif-i Umumiye Nezareti'ne yazdığı bir tahrirde; Kayseri İdâdîsi'ne Memduh ve Ömer Lütfü Beyler ile eski muallim Ömer ve Nazif Efendilerin, 30 Temmuz 1895 ve 77 numaralı emirname gereğince tayin olundularsa da binanın tamire ihtiyacı olduğunu belirtmektedir. Ayrıca tahrirde, soba, ders için araç gereçlerin yenilenmesi gerektiğini belirten maruzatı da bulunmaktadır[49].

Kayseri İdâdîsi'nde okutulan dersler ise Fransızca, Tarih, Coğrafya, Hesap, Malumat-ı Ziraiye ve Sıhhiye, Hendese, Cebir, İlm-i Eşya, Usul-ü Defter, Arabî Farisî, Kitabet, Ulum-ı Diniye ve Ahlakiye, Hüsn-ü Hat, Resim, Mubassır ve Türkçe dersleri verilmektedir. Aşağıda tablolarda kronolojik olarak hocalar, verdiği dersler ve öğrenci sayıları verilmiştir.

Memuriyet	Esami
Müdür ve Tarih ve Malumat-ı Fenniye ve Fransızca Muallimi	Rasih Efendi
Arabi ve Ulum-ı Diniye ve Hendese ve Türkçe Muallimi	Ömer Lütfi Efendi
Farisi, Arabi, Usul-i Defteri ve Türkçe Muallimi	Ömer Fevzi Efendi
Coğrafya, Hesap, Cebir Muallimi	Ananya Efendi
Hüsn-ü Hat Muallimi	Nazif Efendi
Resim Muallimi	Rıza Efendi
Mubassır	Hafız Mehmed Efendi
Müslim: 76, Gayr-i Müslim:1 Toplam 77. Hademe: 3[50]	

Tablo 1. Kayseri Mekteb-i İdâdîsi'nde Okutulan Dersler[51]

Memuriyet	Esami
Müdür ve Tarih ve Malumat-ı Fenniye ve Fransızca Muallimi	Rasih Efendi
Arabi ve Ulum-ı Diniye ve Hendese ve Türkçe Muallimi	Ömer Lütfi Efendi
Farisi, Arabi, Usul-i Defteri ve Türkçe Muallimi	Ömer Fevzi Efendi

47 Yıldıray Özbek, "Kayseri Lisesi", *Kayseri Ansiklopedisi* C. 4, Ed. Fatih Gökdağ, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2010, s. 86.

48 Ayrıca Memduh Efendi'nin ilk maaşından 250, Ömer Efendi'nin 128 ve Nazif Efendi'den 20 kuruş ile Ömer Lütfi Efendi'nin ilk maaşının yarısı olan 300 kuruşun bakisinden ve her ay maaşlarından aidat alınması kararlaştırılmıştı. BOA, MF.MKT, 276/7, H. 08.02.1313 (29.07.1895).

49 BOA, MF.MKT, 276/7, H. 08.02.1313 (M. 29.07.1895).

50 1898-1899

51 Kocabaşoğlu, Uluğtekin, *a.g.e*, s. 249.

Memuriyet	Esami
Coğrafya, Hesap, Cebir Muallimi	Ananya Efendi
Resim ve Hüsn-ü Hat Muallimi	Nazif Efendi
Mubassır	Hafız Mehmed Efendi
Müslim: 85, Gayr-i Müslim:2 Toplam 77. Hademe: 3[52]	

Tablo 2. Kayseri Mekteb-i İdâdîsi'nde Okutulan Dersler[53]

Memuriyet	Esami
Müdür, Fransızca, İlm-i Eşya, Hıfzıssıha, Ahlak ve Usul-i Defter Muallimi	Rasih Efendi
Türkçe, Hendese ve Tarih	Fazıl Efendi
Farisi, Arabi, Türkçe	Ömer Fevzi Efendi
Coğrafya, Hesap, Cebir Muallimi	Ananya Efendi
Resim ve Hüsn-ü Hat Muallimi	Ziya Efendi
Ulum-i Diniye	-
Mubassır	Hafız Mehmed Efendi
Müslim: 87, Gayr-i Müslim:- Toplam 87. Hademe: -[54]	

Tablo 3. Kayseri Mekteb-i İdâdîsi'nde Okutulan Dersler[55]

Memuriyet	Esami
Müdür, Fransızca, Tarih	Rasih Efendi
Arabi, Farsi, Kitabet	Ömer Fevzi Efendi
Ulûm-ı Diniye ve Ahlakiye Muallimi	Remzi Efendi
Coğrafya, Hesap	Ananya Efendi
Türkçe	-
Resim ve Hüsn-ü Hat Muallimi	Mehmed Ziya Efendi
Malumat-ı Ziraiye ve Sıhhıye, Hendese, Hesap, İlm-i Eşya ve Cebir	-
Mubassır	Hafız Mehmed Efendi

52 1899-1900
53 *Age.*, s. 253.
54 1900-1901
55 *Age.*, s. 257.

Müslim: 87, Gayr-i Müslim:- Toplam 87. Hademe: -[56]	

Tablo 4. Kayseri Mekteb-i İdâdîsi'nde Okutulan Dersler[57]

Dersin Hocası	Verdiği Ders	Aldığı Ücret	Toplam
Rasih Efendi	Fransızca Tarih	360 300	660
Ananya Efendi	Coğrafya Hesap	260 240	500
Ömer Fevzi Efendi[58]	Arabî Farisî Kitabet	240 160 160	560
Ahmet Remzi Efendi	Ulum-ı Diniye ve Ahlakiye	260	260
Ziya Efendi	Hüsn-ü Hat Resim	140 120	260
Boş	Malumat-ı Ziraiye ve Sıhhıye Hendese Hesap İlm-i Eşya Cebir Usul Defteri Türkçe	180 150 90 120 80 50 260	930

Tablo 5. Kayseri İdâdîsi'nde Okutulan Dersler ve Ders Ücretleri (9 Temmuz 1903).

Kayseri İdâdîsi'nden en çok maaşı aynı zamanda okulun müdürü de olan Rasih Efendi almaktadır. Okulda en az ücretli ders 50 kuruşla Usul Defteri, en fazla ücretli ders ise 360 kuruşla Fransızca dersidir. Tarih, Türkçe ve Ulum-ı Diniye ve Ahlakiye dersleri de diğer ücretleri yüksek derslerin başında gelmektedir. Kayseri İdâdîsi'nin hocalarına aylık 3.170 kuruş ödemektedir[59]. Rasih Efendi 15 sene Kayseri İdâdîsi'nde müdürlük yaptıktan sonra, 1907 yılında Merkez İdâdîsi müdürlüğüne tayin edilmiştir[60].

Kayseri İdâdîsi Müdürü Rasih Efendi, Mekteb-i Mülkiye'den (1307) mezun olmuştur. 6 Ağustos 1908 tarihli belgede Rasih Efendi'nin müdürlükten 1000, Edebiyat-ı Osmaniye dersinden de 30 kuruş

56 1901-1902.

57 *Age.*, s. 259.

58 Ömer Fevzi 9 Kasım 1875 tarihinde, 590 kuruş maaşla işe başladı. 13 Mart 1880 tarihinde maaşı 472 kuruşa indirildi. 27 Ağustos 1895 tarihinde 600 kuruş maaş aldı. 19 Kasım 1896 tarihinde Meclis-i Maarif kararıyla Türkçe dersi maaşından 50 kuruş indirilmiş, onun karşılığında 100 kuruşlu Farisî ve Usul-ü Defteri derslerini verdiği halde, 13 Mart 1897 tarihinde Arabî dersi maaşından 20 kuruş indirim, Türkçe dersi maaşına ise 30 kuruş zam yapıldı. 12 Kasım 1900 yılında Arabî, Farsî ve Türkçe ders maaşına 20 kuruş zam yapıldı. 9 Temmuz 1903 tarihinde ise Arabî dersine 40, Farisî dersine 10 kuruş zam ve Türkçe dersi alındığı için 160 kuruşlu Kitabet dersi verildi. BOA, MF.MKT, 1008/58, H. 11.06.1325 (M. 22.07.1907).

59 BOA, MF.MKT, 734/65, H. 19.06.1321 (M. 12.09.1903).

60 BOA, MF. MKT, 998/64, H. 28.04.1325 (M. 10.06.1907).

aldığı belirtilmiştir[61]. Bu derslere ek olarak Kitabet dersinden 150, Fransızca dersinden 120 kuruş ile diğer derslerle beraber 1460 kuruş aldığı bilinmektedir[62].

Mülahazat	Haftalık Ders Adedi		Esami Ulum Ve Fünûn	Esami'i Muallimeyn	Miktar-ı Maaş
	12	Maaş-ı Sabıkına Nispetle 45 Kuruş Fazladır	Fransızca	Müdür-i Mektep Rasih Bey	300
	6		Malumat-ı Ziraiye ve Sıhhıye		200
	2		Cebir-i Adi		120
	1		Usul Defteri		100
	21			Toplam	720
	12	Maaş-ı Sabıkına Nispetle 10 Kuruş Noksandır	Arabi	Muallim Ömer Fevzi Efendi	220
	8		Farisi		170
	4		Kitabet		150
	24			Toplam	540
	18	Maaş-ı Sabıkına Nispetle 30 Kuruş Fazladır	Ulum-ı Diniye Ve Ahlakıye	Muallim Ahmet Remzi Efendi	270
	13	Maaş-ı Sabıkına Nispetle 70 Kuruş Fazladır	Coğrafya	Muallim Ananya Efendi	300
	11		Hesap		270
	24			Toplam	570
	8	Maaş Sabıkına Nispetle 20 Kuruş Fazladır	Tarih	Muallim Fazıl Efendi	170
	11		Türkçe 321		150
	5		Hendese		140
	24			Toplam	460
	6	Müceddeden	Türkçe 304	Rıfat Bey	200
	3		İlm-i Eşya		100
	9			Toplam	300
	6	Maaş-ı Sabıkına Nispetle 60 Kuruş Fazladır	Resim	Muallim Ziya Efendi	170
	7		Hüsnü Hat		140
	13			Toplam	310

Tablo 6. Kayseri İdâdîsi'nde Maaş Tahsisatına Örnek[63]

61 BOA, MF. MKT, 1076/44, H. 19.08.1326 (M. 16.09.1908).
62 BOA, MF. MKT, 1076/44, H. 19.08.1326 (M. 16.09.1908).
63 BOA, MF.MKT, 734/65, H. 19.06.1321 (M. 12.09.1903).

Kayseri Maarif Müdürünün, Maarif Umumiye Nezareti'ne 29 Kasım 1909 tarihinde yazdığı belgede; Kayseri İdâdîsi'nin rüştiye kısmına geçen sene 60 ve bu sene de 100'e yakın öğrencinin kayıt olduğunu ve seneye bu sayının daha da artacağını tahmin ettiğini belirtmektedir. Ancak öğrencilerin dershaneye sığamayacağını ve İdâdî'de ıslah çalışmalarının sürdüğünü de aktarmaktadır. Tüm bunlar karşısında, Kayseri'de başka bir rüştiyenin daha açılmasını ve bir hoca ile idare edilmekte olan İncesu Kazası Rüştiyesi'ne bir hocanın daha tayin edilmesini isteyen bir maruzatı da kaleme almıştır[64].

Kayseri İdâdîsi'nde ders vermek için yeni alınan hocalara, oldukça sıkı bir mülakat uygulanmaktaydı. 29 Ekim 1902 tarihinde Gübgübzade lakabıyla tanınan Mehmed Muhlis Rafet Efendi'ye sorulan sorular ve cevapları tablo haline getirerek sunmayı uygun bulduk.

Soru	Cevap
Sahib-i tercümenin kendisiyle pederinin ismi ve muhlisi ve şöhreti ve lakabı ve gerek kendisi ve gerek pederi isimleri muhlisleri veya hem ismi ve hem de muhlisle mi; veya şöhretle mi, yâd olunduğu ve kendisi ve babası Bey midir, ya da Efendi midir, Ağa mıdır, Paşa mıdır? ve babası memuriyette ise son memuriyeti rütbesi, değil ise hangi sınıftandır? Ve nerelidir; ve ber-hayat mıdır, değil midir? ve millet ve tabi'iyeti nedir? ve ebeveyni cihetinden ma'ruf bir sülaleye mensub mudur?	İsmim Mehmed Muhlis Rafet, pederimin ismi Ömer Muhlis unvanıdır. Şöhretimizde Gübgübzâde derler. Pederim ismiyle, bendeniz muhlisimle yâd olunuruz. Pederim Efendi, kendim Bey unvanıyla söylenir. An-asıl Kayseri ahalisindenim. Pederim Meclis-i İdare'i Liva Azasındandır. Bir güne rütbe ve nişanı haiz değildir. Tabi'iyet-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye ile müftehirane, sülalemiz Kayseri'de refikhan atarnak olan a'za'i kiramdan şeyh İbrahim Nuri Kuddise sirruhu'l-âli hazretlerine mensubdur.
Mahal ve tarih veladeti sene'i hicriye ve ona müsadif sene'i maliyenin mümkün mertebe şuhur ve eyyamı tasrih olunarak gösterilmelidir.	1287 Zilkaidesi'nin 18'inde Kayseri'ye kasabasında tevellüd ettim.
Kayseri memleket ve mekteplerde, (...) ilim ve fen ve sanat ve lisanlar ve ne dereceye kadar tahsil eylediğini ve şehadetname, ve tasdikname, ve icazetname alıp almadığını ve hangi lisanlarla kitabet veyahut yalnız tekellüm ettiği beyan olunmalıdır. Ancak tekellüm ve kitabetle me'luf ve ma'ruf olmadığı lisanların usul ve lügatını adi beylikle o lisanlarla tekellüm ve kitabet ederim denilmeyip, okudum aşinayım o lisanları tekellüm ve kitabet ederim denilmelidir. Ve kütüb-i risa'ilden ba ruhsat resme tab' ve neşr olunmuş bir eser ve te'lifi var ise neye dair olduğu ve hangi tarihte ve nerede hangi fen ve sınıfa dair hangi şeyi ve nereye ve hangi tarihte ihtira' etmiştir? Ve bir memuriyete dair intihab badi var ise hangi mahalden verilmiştir? Ve hangi memuriyete dair ve o memuriyetin kaçıncı sınıfındandır? Ve tarih ve numrusu nedir? gösterilmelidir.	Kayseri sancağı Mekteb-i Rüşdiyesi'nde mu'ayyen olan ulum ve fünununu tamamen tahsil ederek, bâ şehadetname hafidim ve ba'dehu arabi ve farisi dahi okudum. Hiçbir kifayetim ve fen ve sınıfa dairde ihtira'atım yoktur. Türkçe tekellüm ve kitabet ederim, Arabî ve Farisî'yi dahi tefhim eylerim.

64 BOA, Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi, MF. İBT, 398/12, H. 08.11.1330 (M. 19.10.1912).

Soru	Cevap
Hizmet-i devlete hangi tarihte ve kaç yaşında ve nerede ve muvazzafaan mı veyahut mülazemetle mi dahil olmuştur?. Ve ondan sonra sırasıyla maaşlı ve maaşsız gerek dâimi ve gerek asalet ve vekalet ve bâilave'i memureyn suretleriyle hangi memuriyetlere geçmiştir?. Ve her yerinde ne kadar maaş veya maaşat mukabil veyahut fevkalade harcırah ve (silik) maktu'una ve gayrı maktu'a ve aidat-ı saire almıştır? ve (...) daimi ve muvakkat ne kadar zama'im ve tenzilat vuku' bulmuştur?. Ve her ne hizmet memuriyette hangi tarihinde işe mübaşeret etmiş ve maaşını istifaya başlamış? ve hangi tarihinde iş başından ayrılıp hangi tarihe kadar ve ne miktar maaş almıştır? ve kezalik hangi rütbe ve nişanlara ne sebeple nail olmuştur? ve hizmet-i devlete duhulünde tercüme'i hal tanzim edildiği tarihe kadar bazen açıkta kalmıştır? ve müddet-i mazuliyeti ne miktar imtidad etmiş ve o müddette ma´ zuliyet ma´ aşını almıştır? Almış ise miktarı nedir ve 3. Nişanını hamil olanlar nerede ve ne sebeple her şey devletin hangi nişanını almıştır? Ve bunların kabul (...) hakkında hangi tarihinde irade'i seniyye'i hazret-i padişahi şerefmüte'allık buyrulmuştur? Ve hizmet-i devlette bulunduğu esnada hizmet-i hususiyede bulunmuş ise nerede ve kimin hizmetinde ve ne kadar müddet bulunmuştur? Ve ondan ne sebeple ayrılmıştır ve hizmet-i hususiyede bulunmuş ise de o müddeti hangi mahalde imrar eylemiştir? Buraları sene'i hicriye ve ona müsadif sene'i maliye tarihlerinin mümkün mertebe şuhur ve eyyamı tasrihiyle tahrir olmalıdır? Sahib-i tercümenin işbu tarihler tamamıyla mazbutu değil ise takriben funnun senenin kalan ayın eva'il ve evasıt ve evahirinde ibaresiyle iktifa kılınır? Bunlara dair yedinde evrak-ı müsbete olup olmadığı var ise neden ibaret idüğü tasrih olunmalıdır.	Bir müddet Kayseri'ye tahrirat kalemine ve bi'l-ahire adliye müstantaklık dairesine mülazemetle devam ettikten sonra, 21 yaşında olduğum halde 1308 senesi Şevvali'nin 11. gününe müsadif, 7 Mayıs 36 tarihinde 200 kuruş maaşla, Kayseri ticaret mahkemesi zabıt kitabetine bi't-tayin, 309 senesi Rebiülevveli'nin onuna tesadüf eden 1 Teşrinievvel 307 tarihinde kitabet mezkureden istifa eylerim. 10 ay kadar açıkta kaldıktan sonra 310 senesi bu sırada Adliye Nezaret-i Celilesi'nin, ol babda ki emr-i mahsus mucibince Kayseri'ye daire'i aliyesinde istihdam olunan İncesu kazası 2. Kitabetinin inhilaline mebni 314 senesi Cemaziyelahiri'nin 23'üne müsadif 16 Teşrinisani 312 tarihinde 225 kuruş ma'aşla kitabet mezkureye bi't-tayin, 300 senesi Zilkaidesi'nin 23. gününe müsadif 23 Mart 315 tarihine kadar, 2 sene 3 ay kitabet mezkurede istihdam olunarak, 4 mah mezuniyetle Deraliyye'ye azimet eyledim. Dersaadette bulunduğum esnada evvelce ba-irade'i seniyye'i hazret-i padişahi Mersin sancağında müşkil iskele Komisyonu memurluğuna 315 senesi Temmuz mahı evasıtında 900 kuruş maaşla Dahiliye Nezaret-i Celilesi'nden tayin buyruldum. 317 Cemaziyel-evveli'nin 7. gününe müsadif, 31 Ağustos 315 tarihinde işe mübaşeret ve bu tarihten 318 senesi Cemaziyelahiri'nin yedisine müsadif 18 Eylül 316 tarihine kadar devam eden 11 ay müddet-i memuriyetim zarfında dihâh-ı âli dairesinde ifayı hüsn-i hizmet ve sadakat ederek vücuduma arız olan bazı hastalıktan naşi, etıbbâ tarafından gösterilen lüzum üzerine bera-yı tebdîl âb-ı hava iki ay mezuniyetle Kayseri'ye geldim. Müddet-i mezuniyetim içinde i'ade'i akıbet edemediğim cihetle istifaya mecbur oldum. 2 sene 15 gün kadar hususat-ı zatiyemle bilâ iştigal 320 sene'i hicriyesi Recebi şerifi'nin 23. Cumartesi gününe müsadif 12 Teşrinievvel 318 tarihinde 300 kuruş maaşla Kayseri Mektebi İ'dadisi, İlm-i Eşya ve Türkçe muallimliğine tayin buyruldum. Hâlâ ifayı vazife eylerim. Rütbe ve nişanım yoktur

Soru	Cevap
Hizmet-i devlete duhulünden varakası tarihine kadar irade infisali vuku‘ bulmuş ise esbab-ı hakikası bir zan ve şüphe ve şikâyet üzerine işten el çektirilmiş ise ne sebebe mebni ve ne tarihinde el çektirilmiştir? (silik) olmuştur. Ve tekrar işine mübaşeret edenler ne müddet sonra ve ne tarihte memuriyetine irca‘ edilmiştir? (...) eyyam maaşı nasıl tesviye olunmuştur? ve taht-ı mahkemeye alınmış ise töhmet veya her beda’ette ne hükmetince verilmiştir. Ve ceza görmüş müdür ve yedinde bera’at zimmet evrakı var mıdır? İhtar.	Hizmet-i devlete duhulümden beri asla infisal etmediğim ve hiçbir sebeple işten el çekmediğim ve taht-ı muhakemeye alındığım mesellü lehu’l-hamd kabahat-ı ceniha cinayet ki if‘al ile de maznun ve mahkum ve inham edilmedim yedimde bulunan mektep şehadetnamesi ve bulunduğum memuriyetlerden istihsal edilen, mezabıt ve tezkere’i Osmaniye suret-i musaddakalarının merbuten takdim kılındığı arz olunur ol babda ferman 16 Teşrinievvel 318 27 Recep 320 Kayseri Mekteb-i İ‘dâdîsi İlm-i Eşya ve Türkçe Muallimi İş bu tercüme’i hal varakası menderecatı merbutu evrak-ı müsbete me’ellerine nazaran muvafık hakikat olduğu ve mumi ileyh Mehmed Rafet Bey’in hüsn-i hal ve hareket ve ashab-ı iktidardan bulunduğu tasdik kılındı 16 Teşrinievvel 318.
Sahib-i tercüme Rafet Bey ehil ve muktedir ve erbab-ı haysiyet ve istikametten olmasıyla şerh verildi. 19 Teşrinievvel 318 Kayseri Mutasarrıfı sahib-i tercüme’i hal Rıfat Bey’in ehliyet ve iktidarı ve erbab-ı haysiyet ve istifamızdan hüsn-i hal ve siret zevattan olduğu tenzil ve tasdik kılındı. 22 Teşrinievvel 1318.	

Gübgübzâde Efendi’ye mülakatta, adı ve soyadı şöhreti ve soyu ile ilgili sorular sorulmuştur. Daha sonra öğrenim hayatıyla ilgili sorulara geçilmiştir. Akabinde devlet memuriyeti ile ilgili sorular da sorulmuştur. Bu tabloya bakarak, Osmanlı Devleti öğretmen seçiminde soya, tahsile ve adayın önceki memuriyet hayatına bakarak karar verdiğini söyleyebiliriz. Sonuç itibariyle mülakatı geçen Gübgübzâde Efendi’ye 3. ve 4. sınıf Türkçe dersi ile, İlm-i Eşya dersini okutması uygun görülmüştür[65].

Kayseri İdâdîsi’ndeki müdür ve hocaların tayin ve izin istekleri de arşiv kayıtlarında sıkça rastlanmaktadır. Kayseri İdâdîsi Müdürü Rasih Bey’in hemşiresi, beş seneden beri yakınını görmediği için son derece keyifsiz olduğu ve İstanbul’a gitmek istediğini içeren arzuhali bunlardan bir tanesidir. Rasih Efendi’nin bu isteği yarım maaş alması ve okul açıldığında işinin başında olması şartıyla kabul edilmiştir[66].

Kayseri İdâdîsi’nde Hendese, Tarih ve Türkçe muallimi olan Fazıl Efendi (Memleketi Halep), Kayseri’nin su ve havasına uyum sağlayamayıp sürekli hastalandığı için havası yumuşak olan, Halep ve Maraş

65 BOA, MF.MKT, 734/65, H. 19.06.1321 (M. 12.09.1903).
66 BOA, MF.MKT, 714/51, H. 25.03.1321 (M. 21.06.1903).

gibi yerlere naklinin yapılması isteğini, tabip raporuyla birlikte sunmuştur. Fazıl Efendi'nin bu tayin isteği, 21 Şubat 1903 tarihinde Mersin İdâdîsi'ne atanmasıyla gerçekleşmiştir[67].

Kayseri İdâdîsi'nde Arabî, Farisî ve Ahlak muallimliğinde bulunan Ömer Fevzi Efendi'nin yaşlılığından dolayı dersleri hakkıyla veremediği ve öğrencilerin derslerden tam anlamıyla istifade edemediği için emekliliğe sevk edilmiştir[68]. 17 Ocak 1909 tarihinde Ömer Fevzi Efendi, işten el çektirilmiştir. Arabî dersi mahalle ulemasından Hacı Bekir, Farisî dersi ise Şaban Efendi'ye okutulması için verilmiştir[69].

SONUÇ

Osmanlı Devleti özellikle, 19. yüzyılda Rusya ile yaptığı savaşlar neticesinde çok ağır yenilgiler aldı. Devlet, bu kötü gidişata bir son vermek ve beka sorununu def etmek için özellikle askerî alanda ıslahat hareketine girişti. Batılı güçlerle rekabet edebilmek için askerî eğitime önem verildi. Askerî okullarla başlayan eğitimde modernleşme süreci, çok geçmeden klasik medrese eğitiminden vazgeçilerek sivil okullarda da uygulanmaya başladı.

1869 yılında yayınlanan Maarif Umumiye Nizamnâmesi ile tüm eğitim kurumlarını kapsayacak şekilde ele alınarak, önemli düzenlemeler yapıldı. Bu nizamnâme ile öğretmen okulları açılmış ve bu okulların müfredat programları belirlenmişti. İlköğretim zorunlu hale getirilmiş ve Osmanlı coğrafyasında okulların sayısı her geçen gün artmaya başlamıştı. Sivil idâdîler de bu nizamnâmenin yayınlanmasıyla birlikte, bir nevi klasik Osmanlı medrese eğitiminin dışına çıkarak, Batı merkezli bir eğitim kurumu olma yolunda en önemli adımını atmıştı.

Kayseri İdâdîsi II. Abdülhamid döneminde, neoklasik mimarlık üslubuna uygun bir şekilde; plan olarak yatık dikdörtgen olarak kesme taş ile yapılmıştır. İdâdî'nin mimari olarak en belirgin özelliği üçgen alınlıklı giriş kısmıdır. Kemerler ise sivri kemerdir. Bu özellikleriyle İdâdî. "Kayseri'nin ilk modern eğitim yapısı niteliğini" taşımaktadır.

Başkanlık Osmanlı Arşiv belgelerinde, okulun inşaat sürecinin her aşaması hem il maarif müdürü hem de Maarif Nezareti tarafından dikkatlice takip edilmiştir. İnşaatın tamamlanması ve ders araç gereçleri için lazım olan para daima tedarik edilmiştir. Okulun vakıf arsası üzerinde inşa edilmesine rağmen, vakıf yöneticilerinin ve yöre halkının yaptığı fedakarlıkla arsa meselesi sorunu aşılmıştır.

İdâdîye, öğretmen seçiminde de oldukça titiz davranılmıştır. Mülakat yapılarak, ders vermede yetkin ve tecrübeli hocalar temini yoluna gidilmiştir. İdâdî, eğitim öğretim hayatına başladığı günden itibaren, öğrenci sayısı da giderek artmış, bu rağbeti karşılamak için yeni bina ve sınıflar oluşturulmuştur.

67 BOA, MF.MKT, 734/65, H. 19.06.1321 (M. 12.09.1903).

68 BOA, MF.MKT, 1008/58, H. 11.06.1325 (M. 22.07.1907); BOA, MF.MKT, 1076/44; H. 19.08.1326 (M. 16.09.1908); BOA, MF.MKT, 1008/58, H. 11.06.1325 (M. 22.07.1907).

69 BOA, MF.MKT, 1008/58, H. 11.06.1325 (M. 22.07.1907).

Kayseri İdâdîsi gerek Birinci Dünya Savaşı gerekse de Milli Mücadele Dönemi'nde çok sayıda şehit ve gazi vermiştir. 1921 yılında Türk zaferiyle sonuçlanan Sakarya Meydan Muharebesi'nde son sınıf öğrencilerinin tamamını şehit verdiği için Lise mezun verememiştir. Seyfullah Efendi konağında *Derece-i Ula Mekteb-i Mülkiye İdâdîsi* adıyla eğitim-öğretime başlayan Kayseri Lisesi, bir asırı aşan ömrüyle eğitim hayatına hâlâ devam etmektedir.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Maarif Nezareti Mektubi Kalemi, MF.MKT, 96/37, H. 18.04.1305 (M. 03.01.1888); 276/7, H. 08.02.1313 (29.07.1895); 1008/58, H. 11.06.1325 (M. 22.07.1907); 734/65, H. 19.06.1321 (M. 12.09.1903); 998/64, H. 28.04.1325 (M. 10.06.1907); 1076/44, H. 19.08.1326 (M. 16.09.1908); 714/51, H. 25.03.1321 (M. 21.06.1903).

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi, DH.MKT, 925/86, H. 15.11.1322 (M.21.01.1905).

İrade Maarif, İ.MF, 7/37, H. 24.06.1319 (M. 08.10.1901).

Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi, MF.İBT, 398/12, H. 08.11.1330 (M. 19.10.1912).

Tetkik Eserler ve Makaleler

Adıvar, A. Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1982.

Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000- M.S. 2007*, Pegem Yayıncılık, Ankara 2007.

Ali Ufkî Bey, *Saray-ı Enderun Topkapı Sarayı'nda Yaşam*, çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2013.

Altın, Hamza, "1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 13-1, 2008, s. 271-283.

Atay, Hüseyin, "Fatih-Süleymaniye Medreseleri Ders Programları ve İcazet-nâmeler", *Vakıflar Dergisi*, C. 13, S. 13, 1981, s. 171-235.

Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük, Kubbealtı Lugatı*, İstanbul 2010.

Baltacı, Cahit, "Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim", Türkler Ansiklopedisi C. 11, *Yeni Türkiye Yayınları,* Ankara 2002, s. 830-873.

Bayrakdar, Mehmed, "Dâvûdu'l-Kayseri ve Osmanlı İlim Geleneğinin Teşekkülü", *Osmanlı Ansiklopedisi* C. 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 57-65.

Beydilli, Kemal, "II. Mahmud", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (TDVİA)*, C. 27, Ankara 2003, s. 352-357.

Davison, Roderic, "Osmanlı Türkiyesi'nde Batılı Eğitim", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Haz: Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s.290-301.

Düstur, 1. Tertip, C. II, s. 184-219, "Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi" (1286), 1869.

Ergin, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi* C. 1-2, Eser Kültür Yayınları, İstanbul 1977.

Ergin, Osman, *Türk Maarif Tarihi* C. 3-4, Eser Kültür Yayınları, İstanbul 1977.

Ergün, Mustafa, *İkinci Meşrûtiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ocak *Yayınları*, Ankara 1996.

Gülsoy, Ufuk, "Islahat Fermanı", *TDVİA*, C. 19, İstanbul 1999, s. 185-190.

Hızlı, Mefail, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, C. 17, S. 1, 2008, s. 25-46.

İhsanoğlu, Ekmeleddin, "Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi* C. 2, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), İstanbul 1998.

İhsanoğlu, Ekmeleddin, "Osmanlı Medrese Geleneğinin Doğuşu", *Belleten*, C. 66, S. 247, 2002, s. 874-904.

İhsanoğlu, Ekmeleddin, "Osmanlı Medrese Tarihçiliğinin İlk Safhası (1916-1965) -Keşif ve Tasarlama Dönemi", *Belleten*, C. LXIV, S. 240, 2000, s. 541-582.

İnalcık, Halil, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Haz: Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s. 89-110.

İpşirli, Mehmed, "Medrese", *TDVİA*, C.25, Ankara 2003, s. 327-333.

İpşirli, Mehmet, "Enderun", *TDVİA*, C. 11, İstanbul 1995, s. 185-187.

Kodaman, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

Özbek, Yıldıray "Kayseri Lisesi", *Kayseri Ansiklopedisi* C. 4, Ed. Fatih Gökdağ, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2010, s. 84-90

Özmerdivenli, Yusuf, *Kayseri Lisesi 100. Yıl Şeref Belgeseli*, Kayseri Lisesi Kültür- Edebiyat Kolu Yayını, Kayseri 1997.

Özmerdivenli, Yusuf, "Kayseri Lisesi-Eğitim-Öğetim Tarihi", *Kayseri Ansiklopedisi* C. 4, Ed. Fatih Gökdağ, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2010, s. 90-93.

Öztürk, Cemil, "İdâdî", *TDVİA*, C. 21, İstanbul 2000, s. 464-466.

Pakalın, Mehmet Zeki, , "Medrese", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II,* Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993.

Sağıroğlu Arslan, Aslı "Kayseri'nin İlk Modern Eğitim Yapısı: Kayseri Lisesi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 1, S. 36, 2014, s.1-33.

Sakaoğlu, Necdet, "Eğitim Tartışmaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.478-484.

Sakaoğlu, Necdet, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003.

Somel, Selçuk Akşin, "Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Haz: Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s. 683-708.

Somel, Selçuk Akşin, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

Tayyâr-Zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi Târîh-i Enderûn -1-*, Haz: Mehmet Arslan, Kitabevi, İstanbul 2010.

Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

Tekeli, İlhan, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişmeler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 456-475.

Uyanık, Ercan, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Toplumsal Mühendislik Aracı Olarak Eğitim: İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Eğitim Politikaları (1908-1918), *Amme İdare Dergisi*, C. 42, S. 2, 2009, s. 67-88.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

Ünal, Uğur, *II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüşdiyeleri 1897-1907*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.

Yıldız, Gökhan, & Oktay, Hamdi vd., *Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri*, Kayseri Valiliği Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, C. 1, 2009.

Zorlu, Tuncay, "Klasik Osmanlı Eğitim Sisteminin İki Büyük Temsilcisi: Fatih ve Süleymaniye Medreseleri, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 6, S. 12, 2008, s. 611-628.

EKLER

EK-1. Kayseri İdâdîsi'nin Tamamlanmış Hali. BOA, İ.MF, 7/37, H. 24.06.1319 (M. 08.10.1901).

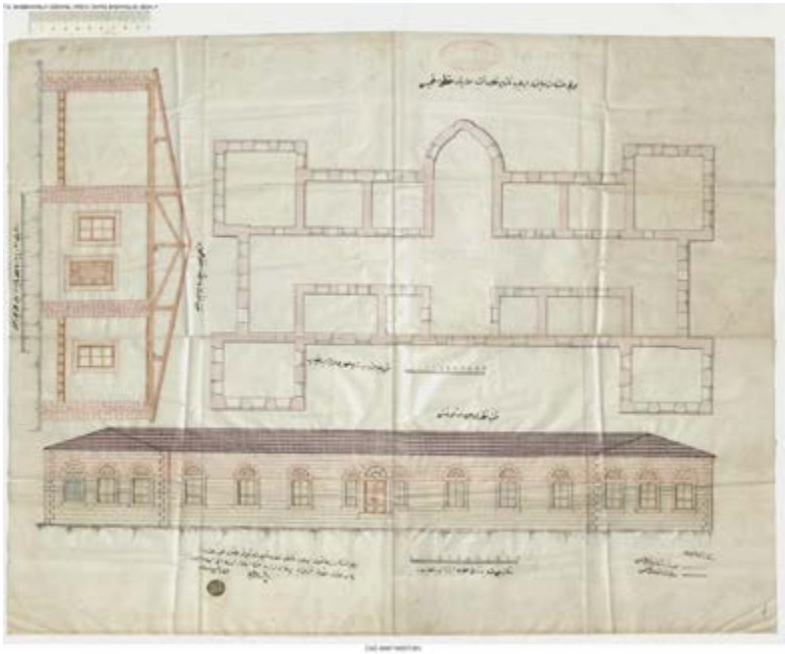

OSMANLI DÖNEMİ KAYSERİ KÜTÜPHANELERİ

Bu çalışma; "Kayseri İlinin Eğitim Tarihi Açısından İncelenmesi (1923-1980)" adlı Doktora Tezinden derlenmiştir.

Meral METİN GÖKSU

Dr. Öğretim Üyesi, Kafkas Üniversitesi, Dede Korkut Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Bölümü, Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, Kars/Türkiye, meralmetin38@hotmail.com, https://orcid.org/0000-0002-6858-7544.

Yazının bulunmasından önce kuşaklar arası söze dayalı bilgi aktarımı mevcutken, yazının bulunmasıyla mevcut bilgilerin yeni kuşaklara aktarımı yazı ile olmuştur. Yazının bulunmasıyla beraber eski bilgi, beceri ve tecrübelerin üzerine yenileri eklenerek yeni kuşaklara bilgi aktarımı çok daha sağlıklı bir şekilde gerçekleşmiş ve insanlık yazıdan sonra her alanda büyük gelişmeler göstermiştir.[1]

Yazının icadı insanlık tarihi için ne kadar önemli ise yazılı malzemenin toplanıp bir araya getirilmesi ve toplanan bu malzemeden yararlanılarak gelecek kuşaklara aktarılması da o kadar önemlidir.[2] Bundan dolayı Mezopotamya uygarlıkları yaklaşık olarak M.Ö. 3000'lerden itibaren gelenek, tarih, din, dil ve kültürlerini koruyarak belgeler yoluyla gelecek kuşaklara aktarmak için büyük çaba harcamışlardır.[3] Bilinen en eski yazılı belge olan kil tabletler insanlık tarihinin ilk hafızasını oluşturmuştur. İnsanlık tarihini oluşturan belgelerin belli bir düzen içerisinde korunması, gelecek kuşaklara aktarılması ise arşiv ve kütüphane geleneğinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Böylece kuruluş amacında arşiv özelliği taşıyan ilk kütüphaneler, kayıtlı belgeleri koruyup düzenleyerek insanlık tarihinin ilk hafızası olarak hizmet vermeye başlamıştır. Aynı zamanda ait olduğu toplumların hafızası olan kütüphaneler, uygarlık ve kültürün gelişmesinde temel unsur hâline gelmiştir.[4]

Anadolu'da ise M.Ö. 2000'lerde kurulan kütüphaneler Hitit dönemine ait kil tabletlerinden oluşan ilk arşiv nitelikli kütüphaneler olma özelliğini taşımıştır. Hititlerin başkenti Hattuşa'da (Boğazköy) arkeologlar tarafından yapılan kazılarda, birbirine yakın farklı yerlerde toplu hâlde bulunan kil tabletler bulunmuştur. Yapılan çalışmalar neticesinde bulunan kil tabletlerin Hitit Kraliyet arşiv-kütüphanesine ait olduğu belirlenmiştir. Hem arşiv hem kütüphane niteliği taşıdığı anlaşılan bu arşiv-kütüphane, Anadolu'nun bugüne kadar bilinen ilk kütüphanesi olarak nitelendirilmektedir.[5] Günümüzde kullanılan kütüphane terimi Akkad ve Assurca'da "*girginakku*[6]", Hititçe'de "*e.dub.ba*[7]" yani tablet evi ve Eski Yunanca'da "*bibliotheke*" yazı malzemesine bağlı olarak kullanılmıştır.

1 Murat Özbay, "Bilim ve Kültür Aktarıcısı Olarak Yazı", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2, (2005), s. 67.

2 Muazzez İlmiye Çığ, "Sümer'de Arşiv ve Kitaplıklar", *Bilim ve Ütopya*, (1999), s. 57.

3 Nazlı Alkan, "Anadolu'nun İlk Kütüphaneleri", (2015), s. 14

4 Don Heinrich Tolzmann, *The Memory of Mankind: The Story of Libraries since the Dawn of History*, New Castle 2001, s. 1.

5 Alkan, agm., s. 14.

6 Özer Soysal, "Türkiye'de kütüphanecilik alanında kuram-uygulama ilişkisi", (haz. M. Alpay) *Türkiye'de Kütüphanecilik Alanında Teori-Uygulama İlişkisi Sempozyumu*, 7-8 Mayıs 1987, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik Bölümü, (1988), s. 9.

7 Sedat Alp, *Hitit Çağında Anadolu, Çivi Yazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, İstanbul 2000, s. 147.

Türk tarihine ait ilk kütüphanenin Uygurlara ait olduğu biliniyor olsa da ilk Türk kütüphanesinin V. yüzyılın başlarında kurulan Kuzey Lian Hun Devleti'ne ait olduğu bilinmektedir.[8] Kuzey Liang Hun Devleti, M.S. 401 yılında Çin'in Kansu eyaletinde Meng-hsün (Monsun) tarafından kurulmuştur.[9] Daha sonra bu bölgeye Uygurlar hâkim olmuştur. Uygurlar, bölgedeki kütüphaneleri daha da zenginleştirmiş, Kuzey Liang Hun Devleti'nden miras kalan eserleri Türkçeye tercüme etmişlerdir.[10] Uygurlar devrinde kitap kültürünün gelişmesiyle beraber cilt, minyatür ve tezhip gibi kitap sanatlarında da gelişmeler olmuştur. Çin elçisi Wang Yen-Te'nin Turfan'da yaklaşık 50 mabedin bulunduğunu ve bu mabedlerde her birinin kendine ait kitabe ve kitaplarından oluşan bir kütüphanenin olduğunu belirtilmiştir.[11] Dahası A. Von Le Coq ve Aurel Stein gibi arkeologların öncülüğünde Ho-ço, Dun-Huang ve Turfan bölgelerde yapılan arkeolojik kazılarda Bin-Buda Mağarası'nda Uygurlar dönemine ait bir kütüphane bulunmuş ve kazılarda ortaya çıkan Uygurlara ait Uygur alfabesiyle yazılmış yaklaşık 30.000 kadar kitap Avrupa kütüphanelerine nakledilmiştir.[12]

Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle beraber özellikle Karahanlılar döneminde eğitim alanındaki gelişmeler Semerkant, Buhara, Kaşgar, Taşkent, Yarkent ve Balasagun gibi şehirlerde yayılmış ve birçok medrese ve kütüphane inşa edilmiştir.[13] Gerçi Karahanlılar'dan önce Mâverâünnehir ve Horasan bölgelerine yaklaşık iki asır hâkim olan Samaniler döneminde Buhara, Herat, Merv gibi şehirlerde birçok kütüphane kurulmuştur.[14]

Gazneliler ve Selçuklular döneminde de medrese ve kütüphanelerin kurulması devam etmiş ve diğer Türk-İslam devletlerine örnek olmuştur. Özellikle de Sultan Mahmud'un saray kütüphanesinde binlerce değerli eserin bulunduğu[15] ve Gazne'de bulunan âlim ve talebelerin faydalanması için birçok odası olan ve yerden tavana kadar kitaplarla dolu bir kütüphane meydana getirildiği bilinmektedir.[16]

Selçuklulardan önce medrese ve camilerde dağınık ve bağımsız bir şekilde yapılmakta olan dini ve ilmi eğitim, ilk defa Nizamiye Medreseleri ile belli bir düzen ve programa bağlanarak devlet kontrolü altına alınmıştır.[17] Selçuklu hükümdarları ve beyleri, âlimleri, din adamlarını ve edipleri kendi topraklarına çekmek ve etraflarına toplamak için sadece medrese açmakla kalmamış aynı zamanda yaptırdıkları her kurumu birer eğitim kurumu gibi görüp kütüphaneler de eklemişlerdir. Selçuklar döneminde Vezir

8 Cengiz Güler, *Selçuklular ve Beylikler Döneminde kitap ve kütüphane kültürü*, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Aksaray 2020, s.4.

9 Tilla Deniz Baykuzu, "Kuzey Liang Hun Devleti", *Türkler*, 1, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 760

10 Güler, agm.., s. 4.

11 Özkan İzgi, Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi, TTK Basımevi, Ankara 2000, s. 60-61.

12 Müjgan Cunbur, "Türk Kütüphaneciliğinin Tarihi Kökleri", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni,* 12/3-4, (1963), s. 105.

13 Saffet Bilhan, "900 Yıllık Bir Türk Eğitim Kurumu Buğra Han Tamğaç Medresesi Vakıf Belgesi", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 15/2, (1989), s. 113.

14 Güler, a.g.t., s. 11.

15 Tahir Harîmî Balcıoğlu, *Medeniyet Tarihinde Kütüphaneler,* Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul 2018, s. 424.

16 İsmail Dinçdir, *Türkiye Selçuklu Devleti'nde Eğitim Sistemi (1075-1308)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2015, s. 4.

17 Güler, a.g.t., s. 15.

Nizamülmülk'ün Bağdat'ta 1064 yılında Nizamiye Medreseleri gibi önemli eğitim kurumlarında kurum kütüphaneleri açması[18] güzel bir örnektir.

XI.-XIV. yüzyıllar arasında Anadolu'da hüküm süren Anadolu Selçuklu Devleti ve Türkmen Beylikleri de, yurt edindikleri Anadolu coğrafyasında büyük bir kültür ortamı yaratmıştır. Özellikle de sultanların ve devlet adamlarının şahsi kütüphanelerinde birçok el yazması kitapların muhafaza edildiği bilinmektedir.[19] Selçuklu sultanları dışında bazı devlet adamalarının, emirlerin, âlimlerin ve din adamlarının da kendilerine ait özel kütüphanelerinin olduğu bilgisi mevcuttur.[20] Anadolu Selçuklu hükümdarları ve ilim adamlarının saray, konak ve evlerinde kurdukları özel kütüphaneleri; medreselerde, camilerde, imarethanelerde, darü'l-huffazlar da ilim adamları, öğrenciler ve halkın yararına açılan kütüphaneler izlemiştir.[21] Beylikler zamanında da medreselerle beraber kütüphaneler kurulmaya devam etmiştir. Orhan Bey döneminden itibaren Bursa ve İznik'te yer alan medreseler içinde de kütüphaneler kurulduğu bilinmektedir. Medrese ve cami kütüphaneleri dışında müstakil kütüphaneye ise Fatih Sultan Mehmet zamanından sonra geçilmiştir.[22] Hatta Fatih Sultan Mehmed, sarayında Rum ve İtalyan âlim ve sanatkârları himaye etmiştir. Aynı zamanda Yunan ve Latin klasik eserlerinden oluşan bir saray kütüphanesi kurmuştur.[23] Osmanlı Devleti eğitime ve bilgiye verdiği değer neticesinde fethettiği yerlerdeki eserleri başkent İstanbul'a getirmiş ve burada uygun şartlarda Topkapı Sarayı'nda muhafaza etmiştir. Aynı zamanda halk Topkapı Sarayı'ndaki eserlerden yararlanamadığı için 1742 tarihinde Ayasofya, Fatih ve Nur-u Osmaniye Kütüphaneleri halkın kullanımına açılmıştır.[24]

Osmanlı Devleti'nde padişah, sadrazam ve vezirlerin yanı sıra âlimlerinde kendilerine ait şahsi kütüphane kurdukları bilinmektedir. Kütüphaneler sadece devlet adamları ve sultanlar tarafından değil mahalli gayretlerle o bölgede yetişmiş kişiler tarafından da gerek başkent İstanbul gerekse Anadolu'nun çeşitli yerlerinde kütüphaneler kurulmuştur.

OSMANLI DÖNEMİNDE KAYSERİ'DE AÇILAN KÜTÜPHANELER

Geçmişten gelen kültürümüzü yazılı ve görsel olarak gelecek kuşaklara aktaran kütüphaneler, kurulduğu şehirlerin hafızasıdır. Çünkü insanlar geçmişte biriktirdikleri zenginlikleri kütüphaneler vasıtasıyla

18 Bayrakdar, Mehmet, "İslam Kültür ve Medeniyetine Genel Bir Bakış", İslam Tarihi ve Medeniyeti II, Anadolu Üniversitesi Yayın No: 2368, (Ed. Cengiz Tomar) Eskişehir 2019, s. 94.

19 Şeyda Algaç, "Anadolu Selçukluları ve Beylikleri Döneminde Kütüphaneler, Kitap Koleksiyonları ve Telif Edilen Eserlere Kısa Bir Bakış" *Sanat Dergisi*, 4, (2003), s. 114.

20 Süheyl Ünver, "Anadolu Selçukluları Zamanında Umumî ve Hususî Kütüphaneler", *Ankara Konferansları II (1964-68),* Ankara 1970, s. 10.

21 Müjgan Cunbur, "Tarihîmizde Anadolu'da kütüphane kurma çabaları (1)", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, 15 (3), (1966), s.129.

22 Dündar Alikılıç, "Kayseri'de Kütüphane Geleneği", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 22, (2003), s.321.

23 Altunan, Sema, "Yeniçağ 'da Avrupa ve Osmanlı (15-17. Yüzyıl)". *Uygarlık Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2265, (Ed. Tacisev Sivas) Eskişehir 2013, s. 306.

24 Serhat Karadurmuş, *20. yüzyıl başlarında Kayseri'de Eğitim*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyon 2006, s.74.

günümüze hatta geleceğe taşımıştır. Kayseri'de kurulan kütüphaneler de bu gelenekten nasibini almış ve içerisinde barındırdığı zenginliklerin günümüze kadar ulaşmasını sağlamıştır. Kayseri'de kurulan kütüphanelerin temeli M.Ö. 2000'li yıllara dayanmaktadır.

Anadolu'da M.Ö. 1950-1750 yılları arasında Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Asurlu tüccarlar, ticaret yapmak için Anadolu'nun Kaniş kentine gelmişlerdir. Bugünkü Kayseri il sınırları içinde yer alan Kaniş/Neşa kenti Anadolu'nun ana ticaret merkezi konumundaydı.[25] Kaniş kentinde bulunan Asurca çivi yazılı tabletler bir arşiv kütüphane niteliği taşımaktadır.[26] Çivi yazılı tabletler Anadolu halkı ile Asurlu tüccarlar arasındaki ticari anlaşmalar, mahkeme kararları, evlat edinme, evlenme, boşanma, köle ticareti, miras ve tüccarların özel yaşamlarına ilişkin konuları içermektedir.[27] Bu dönemde kütüphane sözcüğü yerine arşiv sözcüğü kullanılmaktadır. Bu dönemde kütüphane ile arşiv arasındaki ayrım net olarak belirtilmemiştir.[28] Kayseri'de İslamiyet'ten önceki dönemlerde kurulan bazı kütüphanelerin günümüze ulaşamamış olmasına rağmen kayıtlarda ve yapılan çalışmalarda bu kütüphanelerin varlıklarından bahsedilmektedir.

Selçukluların Anadolu'ya girmesiyle beraber Türk hâkimiyeti altına giren Kayseri, Danismendliler ve özellikle Selçuklular idaresinde Ortaçağ tarihinin en parlak devrini yaşamıştır.[29] Selçukluların önemli merkezlerinden biri olan Kayseri her bakımdan geliştirilmiş, özellikle de medreseler ve bu medreselere bitişik yapılan cami, külliye gibi yapılarla halkın ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır. Bu dönemde kütüphanelerin, cami ve medreselerin içerisinde yer aldığı bilinmektedir. Müstakil olarak kütüphane binalarından bahsedilmediği yapılan çalışmalardan anlaşılmaktadır. Medrese ve kütüphanelerin açılması Osmanlı Devleti zamanında da devam etmiş, şehrin eğitim alanında gelişme göstermesi için her türlü destek gerek devlet adamları gerekse yerli halk tarafından sağlanmıştır.

Kayseri halkının diğer alanlarda olduğu gibi eğitim alanında da yaptığı hayırseverlik geçmişten gelen kültürün devamı niteliğinde olmuştur. Osmanlı Devleti zamanında Kayseri'de kurulan kütüphaneler şunlardır:

KADI BEDREDDİN MAHMUD KÜTÜPHANESİ

Osmanlı Devleti zamanında Kayseri'de bilinen en eski tarihli kütüphane 1553 tarihli Kadı Bedreddin Mahmud Kütüphanesidir.[30] Kadı Bedreddin Mahmud Kütüphanesi, Bedesten içinde 400 ciltten fazla yazma eserle kurulmuş ilk çarsı kütüphanesi olarak bilinmektedir.[31] Kadı Mahmud'un babası, devrinin

25 Hakan Sivas, "Eski Mezopotamya Tarihi ve Uygarlığı". (Edt. Tacisev Sivas), *Uygarlık Tarihi* (s.26-47), Anadolu Üniversitesi yayını no: 2265, Eskişehir 2013, s. 31.

26 Alikılıç, agm.., s. 319.

27 Sivas, agm.., s. 31.

28 Heinrich Otten, "Eski Sarkta Kütüphaneler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XIX/ 1-2, (1961), s. 201.

29 Besim Darkot, "Kayseri", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, VI, (1993), s. 485.

30 Halit Erkiletlioğlu, *Osmanlılar Zamanında Kayseri*, Ankara 1996, s. 64.

31 Müjgan Cunbur, "Kayseri'de Raşid Efendi Kütüphanesi ve Vakfiyesi", Vakıflar Dergisi, VIII, (1969), s. 185.

bilgin ve yazarlarından Süleyman Efendi'dir. Süleyman Efendi'nin vakfettiği kitaplarla kütüphane meydana gelmiştir.[32] 1559 tarihli Vakıfnâme'de şu bilgiler yer almaktadır:

"Allah korusun zikrolunanlar (evlâdı) münkariz olduğu vakitte bu kitaplar umum talebeye vakfolunur ve bu zaman kitapların yeri Kayseri'de kain Bedestan namıyla meşhur tüccar çarşısı olur. Kitapların muhafazasına kadir, isimlerini tanır bir kimsenin eli altında bulunur. Bu kitapların nazır ve muhafızı (hafızıkütüb) olur. Kütüphane için iki kilit yapılır. Anahtarların biri nâzır diğeri muhafız yanında bulunur. Bu muhafız, nâzır ve nâzırın vekili hazır olmadıkça kütüphaneyi açmaz ve kimseye kitap vermez. Kitap alan kimsenin isim, nesep, vasıf, lakap ve şöhretini yazar, rehin almaksızın bir kitap vermez. Aldığı rehinin vasıf, cins, nevi ve alâmetini tarihiyle yazar, meşkûr rehini kütüphaneye kor. İki defter yazar, biri kendinde yani muhafızda, diğeri kütüphanede olur. Gerek vakıf evlâdına olsun, gerek kardeşi evlâdına ve gerek başkasına olsun nâzır, mütevelli, kâtip ve muhafız her sene Ramazan ayında dağıtılmış olan kitapları toplayıp sıralar. Toz, toprak ve kitaplara zarar verecek şeyleri defedip, ıslaha muhtaç olanları ıslah edip mahallerine korlar. Her bir defterde yazıldığı tertibe göre mekânlarına konulur. Nâzır ve muhafız kitapları verip almakta dikkat edip kütüphaneyi açtıktan sonra baştan sona kadar kitaplara bakmalı ki noksan olmaya. Aldığı kitabı nâzır, mütevelli ve muhafızın rızası olmayarak başka mahallere götüreceği zan olunan yahut kitaba hıyanet etmesi şüpheli kimseye, kitabı alıp talebeye vermeyeceği ve men edeceği gidişatında bulunan ve muamelesi uygunsuz olan, kendisinden geri alınması zor olan kimseler, evlâdı vakıftan yahut biraderleri evlâdından olsa dahi kitap verilmez. Muhafız vazifesine karşılık vakıftan yevmiye bir dirhem alır.[33]"

Kadı Bedreddin Mahmud'un vakfettiği kitap adedi 278 olup, 400 ciltir. Kütüphanenin kurucusu Kadı Bedreddin Mahmud, kütüphanenin Bedesten içerisinde kurulmasını istemiş, bunun içinde neslinin devam etmesi şartını öne sürmüştür.[34] Bu şart ortadan kalkınca kütüphanenin kitapları önce Moluluzâde Hacı Halil Efendi Kütüphanesi'ne devredilmiş daha sonra da Raşid Efendi Kütüphanesi'ne taşınmıştır.[35]

TAVLUSUNLU SADRAZAM HALİL PAŞA KÜTÜPHANESİ

Osmanlı Devleti zamanında Kayseri'de Tavlusunlu Sadrazam Halil Paşa tarafından Tavlusun'da 1618 tarihinde cami, okul, kütüphane ve çeşmeyi içine alan bir külliye yaptırılmıştır.[36] Kütüphanenin ne zaman kapatıldığı ve kitaplarının nerede olduğuna dair herhangi bir bilgi mevcut değildir.[37] Tavlusunlu Sadrazam Halil Paşa'nın, Zeytun veya Rusvan köyünden devşirme olarak alındığı, Zeytun köyünün Maraş'ta olması dolayısıyla onun Maraşlı da olabileceğine dair çalışmalar bulunmaktadır.[38] Çalışmalara bakıldığında bu konuyla ilgili çok fazla araştırmanın olmadığı görülmektedir.

32 Kâzım Özdoğan, *Kayseri Tarihi Kültür ve Sanat Eserleri*, Kayseri 1948, s. 107-110.
33 Mehmed Çayırdağ, *Kayseri'de vakıf kütüphaneleri ve Matbah Emini Hacı Halil Efendi Kütüphanesi*. Ankara 1988, s. 266.
34 Ali Rıza Karabulut, *Kayseri Rasid Efendi Kütüphanesi'ndeki Türkçe, Farsça, Arapça Yazmalar Kataloğu*, Kayseri 1982, s.18.
35 Alikılıç, agm.., s. 319.
36 Özdoğan, age., s. 107; Cunbur, *Kayseri'de Rasid Efendi Kütüphanesi ve Vakfiyesi*, s. 185.
37 Özdoğan, age., s. 107; *Cunbur, Kayseri'de Rasid Efendi Kütüphanesi ve Vakfiyesi*, s. 185.
38 Mehmet Çayırdağ, *Kayseri Tarihi Araştırmaları*, Kayseri 2001, s.320.

MERZİFONLU KARA MUSTAFA PAŞA KÜTÜPHANESİ

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tarafından İncesu ilçesinde bir kervansaray, hamam, cami ve bir de medrese yaptırılmıştır. Mustafa Paşa tarafından medresenin bir bölümüne 1670 tarihinde küçük çapta bir kütüphane kurulmuştur. Halk uzun yıllar boyunca bu kütüphaneden yararlanmıştır. Kütüphanede Mustafa Paşa'nın vakfettiği 8 cilt yazma kitap ile kimin vakfettiği bilinmeyen 14 cilt diğer yazma kitabın olduğu kaynaklarda geçmektedir.[39] 1898–1899 tarihli Maarif Salnamesine ise Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tarafından yaptırılan kütüphanede 17 adet kitap olduğu bilgisi yer almaktadır.[40] Bu kütüphanenin kitapları 1925 tarihinde Raşid Efendi Kütüphanesi'ne devredilmiştir.[41]

SADRAZAM ERKİLETLİ MEHMED PAŞA KÜTÜPHANESİ

Erkiletli Mehmet Paşa, Erkilet'te doğmuştur. Daha sonra Osmanlı sarayında sadrazamlığa kadar yükselmiştir. 1728 yılında Kâbe'yi tavaf sırasında öldüğü söylenmektedir. Sadrazam Erkiletli Mehmed Paşa tarafından, kendi adını taşıyan cami ve medreseden oluşan külliye içine 1717 **yılında bir kütüphane tesis** edilmiştir.[42] Yıllarca halkın hizmetine sunulan bu kütüphanenin kitaplarından bir kısmı 18 Nisan 1917 yılında Raşid Efendi Kütüphanesi'ne devredilirken bir kısım kitaplar bazı şahısların eline geçmiştir.[43] Sonraki yıllarda kimde olduğu belirlenen bu kitapların bir kısmı Kayseri Müzesi tarafından satın alınarak muhafaza altına alınmıştır.[44] Ayrıca Mehmed Paşa adına 1983 yılında Erkilet nahiyesinde yeni bir kütüphane kurulmuştur.[45]

MOLULUZÂDE MAHMUD EFENDİ KÜTÜPHANESİ

Kayseri'nin Molu köyünden olan Mahmud Efendi 1716 yılında yaklaşık 100 cilt kitabını Kayseri Pervane Bey Medresesi'ne vakfetmiştir. Mahmud Efendi kitapları için mütevelli tayin ettiği öğrencilerinden, Kayseri Cebe İlyas Mahallesi Ali Çavuş Camii hatibi Mehmet İbni Hızır, hocasının her kitabına mütevveli kaydı düştüğü ifade etmiştir. Mahmud Efendi'nin ölümünden sonra kitapları Raşid Efendi Kütüphanesi'ne nakledilmiştir. Mahmud Efendi'nin müderrisliğini yaptığı, Selçuklu vezirlerinden Muineddin Süleymen Pervane'nin yaptırmış olduğu medrese, Kayseri Kapalı Çarşısı'nda, Eski Bakırcılar Çarşısı yerinde olup günümüzde medreseye ait herhangi bir ize ulaşılamamıştır.[46]

39 Karabulut, age., s. 25.
40 Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umumiye H.1316/M.1898- 1899.
41 Karabulut, age., s. 25.
42 Karabulut, age., s. 17; Çayırdag, *Kayseri'de vakıf kütüphaneleri ve Matbah Emini Hacı Halil Efendi Kütüphanesi, s.* 274; Hasan Karadağ, Kayseri'de Kitap ve Kütüphane, Erciyes Üniversitesi Matbaası, Kayseri 1992, s.53.
43 Karabulut, age., s.18.; Alikılıç, agm.., s. 320.
44 Alikılıç, agm.., s. 320.
45 Çayırdag, *Kayseri'de vakıf kütüphaneleri ve Matbah Emini Hacı Halil Efendi Kütüphanesi, s.* 274.
46 Çayırdag, *Kayseri'de vakıf kütüphaneleri ve Matbah Emini Hacı Halil Efendi Kütüphanesi, s.* 274.

MATBAH EMİNİ HACI HALİL EFENDİ KÜTÜPHANESİ

Aslen Kayserili olan Matbah Emini Hacı Halil Efendi tahminen 1656/57 yılında dünyaya gelmiştir. İlk tahsilini Kayseri'de yapmıştır. Hafızlığa çalıştığı için "Hafız Halil" diye anılmıştır. Divan'da Rûznâmçe-i evvel, Sûr ve Matbah Eminliği görevlerinde bulunan Hacı Halil Efendi Kayseri'de, bilinen müstakil kütüphane binasını Hunat (Huand) Medresesi içine yaptırmıştır. Medrese eyvanının önüne bir duvar çekilmiş, ara bölme yapılmış ve kapı, pencere yeri açılarak müstakil bir kütüphane binası haline getirilmiştir.[47] 1751 yılında kütüphanesini açan Halil Efendi'nin kitaplarındaki vakıf mühründe: *Ruznamçe-Evvel Hocalığında bulunan Hacı Ali oğlu Hacı Halil Efendi'nin doğum yeri olan Kayseri'de, Hunat Hatun Medresesi içerisine yaptırdığı kütüphaneye vakfettiği kitaplardandır* yazısı yer almıştır.[48] Hacı Halil Efendi 318 cilt kitap tedarik ederek kütüphanesine vakfetmiştir. Daha sonra burada medrese öğrenimi sona erince 1917 senesinde Kadı Bedreddin Kütüphanesi'nden gelen kitaplarla birlikte 433 adet kitap buradan Raşid Efendi Kütüphanesi'ne nakledilmiştir. Raşid Efendi Kütüphanesi'ndeki bu kitaplardan bazılarında: *Bu kitap Hunad Hatun Camii yakınında Matbah Emini'nin bina eylediği kütüphane kitaplarındandır, gaflet olunmaya* ibaresi yazılıdır.[49]

REİS'ÜL-KÜTTÂB RAŞİD EFENDİ KÜTÜPHANESİ

I. Abdülhamid ve III. Selim dönemlerinin tanınmış devlet adamlarından Reis'ül-küttâb Mehmed Raşid Efendi, 1753 yılında Gesi'ye bağlı Isbıdın köyünde doğmuştur. Raşid Efendi zeki, kültürlü, vakur, iyiliksever, dürüstlüğü ile tanınmıştır. Devlet adamları arasında özel bir mevki ve itibara sahip olmasının yanı sıra hızlı yazı yazmakta usta bir kâtip olarak bilinmektedir. Rivayete göre kütüphanenin yaptırılmasına şu hadise sebep olmuştur:

"Kütüphanenin ilk hafız-ı kütüplerinden Bahçecizade Mehmed Efendi, İstanbul'a gittiğinde Reis'ül-küttâb Mehmed Raşid Efendi'yi ziyaret eder. Raşid Efendi memleketi Kayseri'de bir mescit veya cami yaptırmak istediğini, bunun hangi semte yapılmasının daha uygun olacağını Bahçecizade Mehmet Efendi'ye sorar:

Bahçecizade Mehmet Efendi ona; Kayseri'de mescit ve cami çoktur. Allah-u Teala yapanların sevabını bol, tamir edenlerini ve namaz kılanlarını çok eylesin, bu bakımdan bugün başka bir cami ve mescit yaptırmaya ihtiyaç yoktur. Fakat bu şehir ilim ve irfan diyarı, âlimler yatağı olduğu halde bunların çoğu, belki tamamını çeşitli konularda aradıkları kitapların büyük bir kısmını bulamadıkları gibi, müspet fenlere ait belgeleri araştırıp, ihtiyaçlarını giderecek bir kütüphaneleri yoktur. Bu sebeple sizin şanınıza layık ve münasip olarak, yapılacak en doğru iş, ilim sahiplerinin aradıklarını bulabilecekleri bir kütüphane yaptırmanızdır der.[50]"

Bunun üzerine Raşid Efendi amcası Koca Ağa nezaretinde bir kütüphane binası yaptırır ve 1796 yılında bina tamamlanır. Kayseri'nin bugün tek yazma eserler ve eski kitaplar kütüphanesi olan bu bina

47 Çayırdag, *Kayseri'de vakıf kütüphaneleri ve Matbah Emini Hacı Halil Efendi Kütüphanesi, s.* 274.
48 Çayırdag, *Kayseri'de vakıf kütüphaneleri ve Matbah Emini Hacı Halil Efendi Kütüphanesi, s.* 274.
49 Çayırdag, *Kayseri'de vakıf kütüphaneleri ve Matbah Emini Hacı Halil Efendi Kütüphanesi, s.* 276; Alikılıç, agm.., s. 320.614
50 Kayseri Büyükşehir Belediyesi, *Kayseri Medeniyetlerin Beşiği*, Acar Basım, İstanbul 2018, s. 285.

Camii Kebir bitişiğinde, büyük tek kubbe ve yanında küçük tonozdan (yarım silindir formunda örtü) ibaret iki gözlü müstakil bir yapıya sahiptir.[51] Kütüphanenin yapılmasına vesile olan Bağçecizade de, 1813 tarihli kütüphane kayıtlarında ikinci memur olarak görev yapmıştır.[52] Mehmed Râşid Efendi, 25.000 kuruş sarf ettiği kütüphaneye 925 cilt elyazması ve 18 cilt İbrahim Müteferrika baskısı olmak üzere 943 cilt kıymetli kitap vakfetmiştir. Vakfiyesinde kitapları Öğrenciler ve başka yaralanmak isteyen kişilerin kütüphane içinde yararlanma ve nüsha çoğaltmaları, hiçbir şekilde dışarı çıkmasına izin verilmemesi, istenen kitapları görevlinin vermesi ve tekrar yerine koyması, okuyucuya nazik davranılması, kitaplara zarar gelmemesi için görevlilerin dikkatli olması, haftanın 5 günü- kimse gelmese bile- güneş batmasına bir saat kalana kadar kütüphanenin açık tutulması gibi şartlar getirilmiştir.[53]

Vakfedilen kitapların hepsi de ciltli olup özel kılıflar içerisine konulmuştur. Kitapların muhtelif yerleri vâkıfın mührü ile mühürlenmiştir. Kütüphane de 393 adet Türkçe, 185 adet Farsça ve 2568 adet de Arapça yazma eser bulunmaktadır.[54]

Raşid Efendi Kütüphanesi, bağışlanan kitaplarla daha da zenginleşmiştir. 1838 yılında ölen Arapkirli Osman Paşa 1820 yılında Arapkir'de bir kütüphane yaptırmıştır. Kütüphaneye yazma ve basma bir kısım kitaplar vakfetmiş ve kitapların çeşitli yerlerini kendi mührü ile mühürlemiştir. Mühürde *Allah-ü Teala'nın rahmetine muhtaç Gümrükçü Osman Paşa'nın Arapkir'de yaptırdığı kütüphaneye vakfettiği kitaplardandır. Mühürlenmiş bu kitaba mukarrebler şahit olurlar* ibaresi yer almaktadır.[55] Feyzi-zade Osman Hayrı Bey, Naci Nafi Efendi, eski Kayseri Müftüsü Bahir Enver Efendi varisleri ve daha birçok hayırseverler tarafından bağışlanan yazma ve basma kitaplarla Raşid Efendi Kütüphanesi oldukça zenginleşmiştir.[56]

Raşid Efendi Kütüphanesine yapılan bağışlar arasında Mollazade Emin Bey'in bir kitabının başında Büyükbürüngüz'deki İbrahim Paşa Kütüphanesi'nden gelen kitap olduğu belirtilmiştir. Fakat bu kütüphanenin nerede ve ne zaman kurulduğuna dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır[57].

Milli Mücadele yıllarında, Heyet-i Temsiliye Kayseri'ye geldiği zaman Mustafa Kemal Paşa, halk ve ulema ile görüşme yapmak istemiştir. Görüşme yapılacak yer olarak da Raşid Efendi Kütüphanesi seçilmiştir.[58] Kütüphanede Mustafa Kemal ulema ve halkla görüşme yaparak onları bilgilendirmiştir. Kütüphaneler bilgi toplanılan ve erişim sağlayan yerlerin dışında gerektiğinde milli ruhun oluşması için ve halkı bilinçlendirmek için toplanılan yer olarak da faaliyet göstermiştir.

51 Çayırdağ, *Kayseri'de vakıf kütüphaneleri ve Matbah Emini Hacı Halil Efendi Kütüphanesi*, s. 280.
52 Mustafa Işık, *Alimler Merkezi Kayseri (Makarr-ı Ulema)*, Kayseri 2020, s. 327.
53 Çayırdağ, *Kayseri'de vakıf kütüphaneleri ve Matbah Emini Hacı Halil Efendi Kütüphanesi*, s. 281.
54 Çayırdağ, *Kayseri'de vakıf kütüphaneleri ve Matbah Emini Hacı Halil Efendi Kütüphanesi*, s. 281.
55 Karabulut, age., s. 25-26.
56 Karabulut, age., s. 26.
57 Işık, age., s. 330
58 Zübeyr Kars, *Milli Mücadelede Kayseri*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1993, s. 63.

MİLLİ KÜTÜPHANESİ

İttihat ve Terakkî Fırkası'nın sekizinci kongresinde (1917) İstanbul'da bir millî kütüphane kurulması kararı alınmış, ancak uygulamaya geçilememiştir. Adında "millî" kelimesi bulunan, ama aslında birer halk kütüphanesi olan ve 1912-1920 yılları arasında açılan İzmir, Kayseri, Eskişehir, Diyarbekir ve Bursa Millî kütüphaneleriyle gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.[59] Kayseri Millî Kütüphanesi 1912 yılında halkın destekleri ile önce belediye bahçesi içerisinde iki katlı ve kesme tastan bir yapıda içerisinde hizmete açılmıştır. Kütüphane, Milli Eğitim Müdürlüğü, Kayseri Belediyesi ve halkın yardımları ile meydana getirilmiştir. Millî kütüphane ile ilgili koleksiyonların 1934 yılında bugünkü İl Halk Kütüphanesi ödünç verme bölümünün bulunduğu yapıya, 1936'da Halkevi'nin geçici binasına, 1938'de de yapımı biten yeni binaya aktarıldığı[60] ve 1953 yılında diğer malzemelerle birlikte (10815 adet kitap) "Umumi Kütüphane"ye katıldığı dışında herhangi bir bilgi mevcut değildir.[61]

SONUÇ

Kütüphaneler insanların hafızası durumundadır. İnsanların geçmişine dair biriktirdikleri bilgileri, inançları, kültürleri ve daha birçok şeye dair anıları kütüphaneler vasıtasıyla arşivlenmiş ve gelecek kuşaklara aktarılmıştır. Kütüphaneler gerek ilkçağ uygarlıklarında gerekse günümüzde bilginin ulaşılabildiği yerler arasında yer almıştır. Kuruluşunda arşiv olarak kullanılmış olsa da zamanla bilgilerin toplandığı, korunduğu ve kullanıma sunulduğu yerler olmuştur.

Milattan önce 3000'lerde Mezopotamya uygarlıklarında ortaya çıkan arşivcilik-kütüphanecilik geleneği Asurlu tüccarlar sayesinde Anadolu'ya kadar gelmiştir. Anadolu halkı kültürünü, bilgi birikimini ve geleneğini gelecek kuşaklara aktarmak istemesi neticesinde var olan bilgiler kil tabletlere yazılmıştır. Yazılan kil tabletlerin nüshalarının çoğaltılması, toplu olarak bir düzen içerisinde korunması ve kolaylıkla erişimin sağlanması içinde arşiv niteliği olan ilk kütüphaneler ortaya çıkmıştır. Böylece Anadolu Mezopotamya geleneğini devralıp sürdürerek insanlık bilgi birikimi ve belleğinin oluşumuna ilk ve önemli katkılarda bulunan coğrafyalardan biri olmuştur.[62]

Asurlu tüccarların ticaret yapmak için geldikleri Kayseri şehri, Anadolu'nun tarihi çağlara girmesinde ve yazının kullanılmasında önemli bir yere sahiptir. Çünkü Anadolu'da, yaklaşık M.Ö. 1950-1700'lerde Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na ait Kayseri Kültepe/Kaniş'te bulunan tabletler, bu bölgede arşiv kütüphane sisteminin olduğunun kanıtı niteliğindedir.

59 Tuba Çavdar Karatepe, "Milli Kütüphane, Ankara'da 1948 Yılında Açılan Devlet Kütüphanesi". *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 30, (2005), s. 74.

60 Erkiletlioğlu, age., s. 269.

61 Alıkılıç, agm.., s. 324.

62 Alkan, agm.., s. 14.

Kayseri şehrinin geçmişten gelen özelliği sayesinde burada hüküm süren devletler de şehrin gelişmesi için gerekli çabayı göstermiştir. Selçukluların Anadolu'ya girmesiyle Türk hâkimiyeti altına giren Kayseri, Danismendliler ve özellikle Selçuklular idaresinde Ortaçağ tarihinin en parlak devrini yaşamıştır.[63]

Selçukluların önemli merkezlerinden biri olan Kayseri her bakımdan geliştirilmiş, özellikle de medreseler ve bu medreselere bitişik yapılan cami, külliye gibi yapılarla halkın ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır. Sultanlar, devlet adamları ve birçok âlim eğitimin gelişmesi için vakıflar yoluyla birçok medreseler yaptırmıştır. Her medresede müderris ve öğrencilerin okuyacakları ve okutacakları kitapları bulunmuş, her medresede küçük de olsa bir kütüphane kurulmuş, kitaplar ya medrese kurucusu tarafından vakfedilmiş ya da başka hayırseverler tarafından sağlanmıştır. Fakat müstakil olarak kütüphane binalarından bahsedilmediği yapılan çalışmalardan anlaşılmaktadır. Medrese ve kütüphanelerin açılması Osmanlı Devleti zamanında da devam etmiş, şehrin eğitim alanında gelişme göstermesi için her türlü destek gerek devlet adamları gerekse yerli halk tarafından sağlanmıştır. Osmanlı Devleti zamanında Kayseri'de kurulan kütüphaneler, Kayseri halkının ilim ve eğitime verdiği önemin de göstergesidir. Çünkü şehirde farklı zamanlarda kütüphaneler kurulmuş ve halkın kullanımına sunulmuştur. Kurulan kütüphanelerde önemli el yazma kitaplarının da olduğu bilinmektedir. Aynı zamanda devlet adamları, sadece başkent İstanbul'da kütüphane kurulmasıyla yetinmediği doğdukları memleketlerde de bu kültür müesseselerini kurdukları görülmektedir. Kayseri'de kurulan Raşid Efendi Kütüphanesi bunun en güzel örneklerinden birisidir.

KAYNAKLAR

Algaç, Şeyda, "Anadolu Selçukluları ve Beylikleri Döneminde Kütüphaneler, Kitap Koleksiyonları ve Telif Edilen Eserlere Kısa Bir Bakış", *Sanat Dergisi*, S.4, (2003), ss. 115-123

Alikılıç, Dündar, "Kayseri'de Kütüphane Geleneği", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 22, (2003), ss. 319-325.

Alkan, Nazlı, "Anadolu'nun İlk Kütüphaneleri", (2015), http://www.ayk.gov.tr/wpcontent/uploads/2015/01/ALKAN-Nazll-ANAD0LU'NUN-İLK-KÜTÜPHANELERİ.pdf

Alp, Sedat, *Hitit Çağında Anadolu, Çivi Yazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, İstanbul 2000.

Altunan, Sema, "Yeniçağ 'da Avrupa ve Osmanlı (15-17. Yüzyıl)". *Uygarlık Tarihi*, Anadolu Üniversitesi yayını no: 2265, (Ed. Tacisev Sivas) Eskişehir 2013, s. 286-320.

Balcıoğlu, Tahir Harîmî, *Medeniyet Tarihinde Kütüphaneler,* Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul 2018.

Baykuzu, Tilla Deniz, "Kuzey Liang Hun Devleti", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 1, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.756-762.

Bayrakdar, Mehmet, "İslam Kültür ve Medeniyetine Genel Bir Bakış", İslam Tarihi ve Medeniyeti II, Anadolu Üniversitesi yayını no: 2368, (Ed. Cengiz Tomar) Eskişehir 2019, s. 88-104.

63 Darkot, agm.., s. 485.

Bilhan, Saffet "900 Yıllık Bir Türk Eğitim Kurumu Buğra Han Tamğaç Medresesi Vakıf Belgesi". *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C. 15, S. 2, (1989), s. 117-124.

Cunbur, Müjgan, "Kayseri'de Rasid Efendi Kütüphanesi ve Vakfiyesi". *Vakıflar Dergisi*, VIII, (1969), s. 185-199.

Cunbur, Müjgan, "Tarihîmizde Anadolu'da kütüphane kurma çabaları (1)", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, C. 15, S. 3, (1966), s. 129-133.

Cunbur, Müjgan, "Türk Kütüphaneciliğinin Tarihi Kökleri", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni,* C. 12, S. 3-4, (1963), s. 105-116.

Çavdar Karatepe, Tuba, "Milli Kütüphane, Ankara'da 1948 Yılında Açılan Devlet Kütüphanesi". *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C.30, 2005, s. 74-75.

Çayırdag, Mehmed, *Kayseri Tarihi Araştırmaları*. Kayseri 2001.

Çayırdag, Mehmed, *Kayseri'de vakıf kütüphaneleri ve Matbah Emini Hacı Halil Efendi Kütüphanesi*. Ankara 1988.

Çığ, Muazzez İlmiye, "Sümer'de Arşiv ve Kitaplıklar" *Bilim ve Ütopya*, S.57 (Mart), (1999)

Darkot, Besim, "Kayseri", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.6, İstanbul 1963, s. 485.

Dinçdir, İsmail, *Türkiye Selçuklu Devleti'nde Eğitim Sistemi (1075-1308),* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2015.

Erkiletlioglu, Halid, *Osmanlılar Zamanında Kayseri*, Ankara 1996.

Güler, Cengiz, *Selçuklular ve Beylikler Döneminde Kitap ve Kütüphane Kültürü*. Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Aksaray 2020.

Işık, Mustafa, *Alimler Merkezi Kayseri (Makarr-ı Ulema)*, Kayseri 2020.

İzgi, Özkan, **Çin Elçisi Wang Yen**-*Te'nin Uygur Seyahatnamesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.

Karabulut, Ali Rıza, *Kayseri Rasid Efendi Kütüphanesi'ndeki Türkçe, Farsça, Arapça Yazmalar Katalogu*. Kayseri 1982.

Karadağ, Hasan, *Kayseri'de Kitap ve Kütüphane*, Erciyes Üniversitesi Matbaası, Kayseri 1992.

Karadurmuş, Serhat, *20. yüzyıl başlarında Kayseri'de Eğitim*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyon 2006.

Kars, Zübeyr, *Milli Mücadelede Kayseri*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1993.

Kayseri Büyükşehir Belediyesi, *Kayseri Medeniyetlerin Beşiği*. Acar Basım, İstanbul 2018.

Kılıç, Abdullah, *Kayseri (Tarih, Sanat, Kültür)*, Kayseri Kocasinan Belediyesi Kültür Yayınları No:2, İstanbul 2006.

Otten, Heinrich, "Eski Şarkta Kütüphaneler". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XIX, (1-2), (1961), s. 201-211.

Özbay, Murat, "Bilim ve Kültür Aktarıcısı Olarak Yazı", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 2, (2005), s. 67-74.

Özdoğan, Kazım, *Kayseri tarihi kültür ve sanat eserleri*. Kayseri 1948.

Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umumiye H.1316/M.1898- 1899

Sivas, Hakan, "Eski Mezopotamya Tarihi ve Uygarlığı", *Uygarlık Tarihi*, Anadolu Üniversitesi yayını no: 2265, (Ed. Tacisev Sivas) Eskişehir 2013, s. 26-47.

Soysal, Özer, "Türkiye'de Kütüphanecilik Alanında Kuram-Uygulama İlişkisi" M. Alpay (haz.) *Türkiye'de Kütüphanecilik Alanında Teori-Uygulama İlişkisi Sempozyumu*, 7-8 Mayıs 1987, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi kütüphanecilik Bölümü. İstanbul 1988, s. 7-13.

Tolzmann, Don Heinrich, *The Memory of Mankind: The Story of Libraries since the Dawn of History*. Delaware: Oak Knoll Press: 1-3, 2001.

Ünver, Süheyl, "Anadolu Selçukluları Zamanında Umumî ve Hususî Kütüphaneler", *Ankara Konferansları II (1964-68*), Ankara 1970, s. 3-27.

KAYSERİ EĞİTİM TARİHİ ARAŞTIRMALARI

Editörler Aziz Altı • Serpil Sevim Kartal

Geçmişten günümüze birçok yönüyle Anadolu'da ön plana çıkan Kayseri, eğitimde alanında da adından söz ettirmeyi başarmıştır. Şehirde açılan medreseler ve mektepler, şehrin ilim ve kültür hayatının gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Kayseri yalnızca eğitim kurumlarıyla adından söz ettirmemiş aynı zamanda eğitim alanında yetiştirdiği önemli şahsiyetlerle Anadolu medeniyetine önemli katkıda bulunmuştur. Nitekim bunların başında İznik'teki ilk Osmanlı medresesinin başına atanan ve Osmanlı Devleti'nde ilk müderris olma özelliğini taşıyan Dâvûd-i Kayserî gelmektedir. Eğitim de bu denli adından söz ettirmiş olan Kayseri şehri, eğitim tarihi boyutuyla müstakil bir çalışmanın yapılmasını da elbette hak etmiştir.

Kayseri eğitim tarihine önemli katkı sağlayacağını düşündüğümüz bu eser vücuda getirilirken günümüz Kayseri sınırları esas alınmıştır. Bu minvalde eserde bütünlük sağlaması açısından 19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başlarında idari açıdan Kayseri'ye bağlı olmayan Bünyan, Aziziye (Pınarbaşı) ve Sarız gibi yerler çalışmaya dâhil edilmiştir.

Elinizdeki bu kitap Kayseri ilimizin tanınırlığına katkı sağlama maksadı taşıyan bir emeğin ürünüdür.

ISBN: 978-605-9117-57-9

9 786059 117579 >